SZIKRA

SZIKRA

MAXIM GORKIJ

KLIM SZÁMGIN ÉLETE

(NEGYVEN ÉV)

NEGYEDIK KÖTET

1—25.000

SZIKRA KIADÁS BUDAPEST 1949

A mű eredeti címe:

ЖИЗНЬ КЛИМА САМГИНА

IV.

Fordította

GELLÉRT GYÖRGY

Felelős kiadó: dr Simó Jenő

Hírlapnyomda nv. nyomása. — Felelős Bolgár Imre igazgató

ELŐSZÓ

Maxim Gorkijnak az utókorra hagyott irodalmi örökségében a legjelentékenyebb helyet a „Klim Számgin élete" utolsó részének kézirata foglalja el. A kéziratot külön feljegyzések egészítették ki, Leninnek Oroszországba érkezéséről és Számgin haláláról. Az író nyilván ezekkel a jelenetekkel szándékozott befejezni művét. Ezeket a feljegyzéseket a kötet végén helyeztük el.

Gorkij csak a könyv egy részét öntötte végleges formába, a többi még utolsó simításra várt. Így történhetett, hogy a kéziratban néhány személy több különböző néven szerepel, valamint ezzel magyarázhatók az események időrendjében mutatkozó egyes kisebb eltolódások is. Így például a negyedik kötet elején említés történik egy Ljubimova nevű nőről. A részletekből teljesen világosan kitűnik, hogy Ljubimova azonos Nyikonovával, aki fontos szerepet játszott a mű előző köteteiben.

A negyedik részben néhány helyen az események időrendjében bizonyos eltolódások vehetők észre, ami természetesen megengedett irodalmi alkotásnál. Egy esetben azonban ez ellentmondásokra vezethetne: az 1912. évről van szó, amelynek leírásában az újévet mindössze néhány nap választja el a ljenai eseményektől (1912 április), majd az ősztől. Itt tekintetbe kell venni, hogy a kéziratnak ezen a részén az író nem végezte el az utolsó simításokat.

A negyedik rész cselekménye 1906 nyarával kezdődik, ugyanakkor, amikor a harmadik rész 1907 nyarának vagy 1908 elejének eseményeivel ér véget. Ez azzal magyarázható, hogy Gorkij át akarta dolgozni a harmadik kötetet, a negyedik anyaga egy részének felhasználásával.

Annál a résznél, ahol Számgin először utazik a frontra, kimaradtak bizonyos jelenetek, amelyekből kiderült volna,

hogy Számgin a Zemgorszojuz szolgálatába lép és ennek a szervezetnek a megbízásából utazik az arcvonalak mögé. (A Zemgorszojuzba az orosz nagypolgárság és földbirtokostársadalom képviselői tömörültek, eredeti célja a hátország, az ellátás megszervezése, a sebesültek gondozása stb. volt, a cári hadsereg támogatására.) Ez a hiányosság azzal magyarázható, hogy az írónak bizonyos adatokra volt még szüksége a részletes kidolgozáshoz, és így elhalasztotta ezeknek a jeleneteknek a megírását, s mindjárt a további fejleményekre tért át Ezt a hiányt néhány sor kihagyásával jeleztük a megfelelő oldalon.

Az említett kisebb hiányosságok a mű terjedelméhez képest azonban annyira jelentéktelenek, hogy, amint az olvasó látni fogja, a legcsekélyebb mértékben sem fosztják meg a munkát művészi teljességétől és hitelétől.

Berlin barátságtalanul fogadta Szamgint: a Pétervárról már ismert aprószemű, szürke eső hullott és a pályaudvari hordárok sztrájkoltak. Kénytelen volt maga cipelni a két nehéz bőröndöt, végigmenni egy földalatti folyosón, mérges utasok tömegében, majd felkapaszkodni velük a lépcsőn. A javarészt jólmegtermett, testes emberek szűntelenül zsörtölődtek és kiabáltak, fesztelenül lökdösték egymást poggyászukkal, és úgy látszott, még csak nem is mentegetőztek. Szamgin előtt két katonás külsejű, vadászruhás férfi lépkedett és zavarta a menésben; kerek kalapot viseltek, melynek szalagja alatt valamilyen madár tollai díszelegtek. A két tollas férfiú egy kis kosarat vitt boton és nyilván, hogy megnevettesse a hordárokra neheztelő utazóközönséget, úgy tett, mintha összeroskadna a súlyos teher alatt. De csupán egy magas, sovány hölgy nevetett, aki válltól térdig tele volt aggatva csomagokkal és egyik kezében bőröndöt, a másikban útitáskát cipelt; sikongva, éles hangon nevetett, puszta kedvességből; ugyanis igen kényelmetlen volt mennie, még jobban taszigálták, mint a többit, és félbeszakítva a nevetést, izgatottan kiáltotta oda a két jópofának:

— Istenem! Üveg van benne! Ó, Richard, az edény...

A pályaudvar előtti téren egyetlen konflis sem akadt. Az úttest nedves kövein, az eső sűrű függönyében komoran, szótlanul lépkedtek a takarosan öltözött járókelők. Az eső valahogy lágy volt, teljesen zajtalanul hullott a kövekre, azonban igen tisztán hallatszott az ereszcsatornákból kiömlő víz egyhangú csobogása és a léptek mérges puffanása. Komor épületek húzódtak tömött sorban és a nedvesség szinte egyforma rozsdás vasszínt kölcsönzött a házaknak. Szamgin érezte, amint ruháján és bőrén keresztül testébe szivárog a nyírkos csüggedtség, lerakta bőröndjeit, levette kalapját, megtörölte verejtékes homlokát, majd figyelmeztette önmagát:

— Minden helyzetből van kiút.

Háta mögül felbukkant egy tagbaszakadt, őszbajuszos ember; bőrsapka, térdigérő kék ing, ormótlan bakancs volt rajta, mellén réz-számtábla.

— Két márka a legközelebbi szállodáig — ajánlotta Számgin.

— Nem — mondta a hordár, rá sem nézve és rándított a vállán, mintha el akarná taszítani Számgint.

— Proletár-szolidarítás — avagy félelem, hogy a társai eldöngetik? — gondolta Számgin gúnyosan, a hordár pedig félszemmel arcába pillantott és egy áll-rándítással az egyik házra mutatva, hangosan így szólt:

— Baltz Pension.

Számgin megköszönni is elfelejtette: fogta bőröndjeit és belevetette magát az esőbe; egy óra mulva pedig, miután fürdőt vett és megitta kávéját, egy kis szoba ablaka előtt ült és emlékezetében lepergette a panzió tulajdonosnőjével való megismerkedésének jelenetét. A szinte gömbalakú, kövér, sötétvörösruhás, szürkekötényes hölgy, akinek két piros orcája közé préselt orrán pápaszem ült, legelőször is ezt kérdezte:

— Nem zsidó, ugye?

Maga készítette el a fürdőt, gyorsan és ügyesen, ő szolgálta fel a kávét, s megmagyarázta, hogy el kellett bocsátania a szobaasszonyt, mert egy sztrájkoló unokahúga. Majd, pápaszeme üvegein keresztül fesztelenül vizsgálva a vendéget, megkérdezte: mi történik Oroszországban? Számgin, ellenőrizve német nyelvtudását, kurtán, de szívesen felelgetett és arra gondolt, hogy jó lenne, ha a határ átlépésével együtt be lehetne zárni valamilyen ajtót, oly szorosan, hogy ha csak rövid időre is, ne hallja hazája bágyasztó zsivaját, sőt meg is feledkezhessék róla. A háziasszony pedig csengő hangon, határozottan beszélt, mintha nem is egy emberhez szólna, hanem többhöz:

— Bebel helye nem a Reichstagban van, hanem a börtönben, ahol ült is már. Noha azt állítják, hogy nem zsidó, de azért ő is szocialista.

Számgin mosolyogva kérdezte: úgy gondolja talán, hogy minden zsidó szocialista, a gazdagok is?

— Ó igen! — kiáltotta az asszony dühösen. — Olvassa csak el Eugen Richter beszédeit. A szocialisták — olyan emberek, akik ki akarják fosztani és kergetni Németország jogos

birtokosait, ezt pedig csak a zsidók kívánhatják. Igen, igen — olvassa csak Richtert, ő egészséges német elme!

Torkában már bugyborékolt a szó, úgy folytatta és közben hadonászott könyökével, mint valami tyúk a szárnyával:

— Németország nem tűr forradalmat, nem vesz példát a maguk szerencsétlen Oroszországáról. Németország maga példakép egész Európa számára. A mi császárunk zseniális ember, akárcsak Nagy Frigyes, ő az a császár, akire régóta várt a történelem. Férjem, Moritz Baltz mindig azt magyarázta nekem: Lisbeth, hálát kell adnod Istennek, hogy a császár uralma alatt élsz, aki egész Európát térdre fogja kényszeríteni a németek előtt...

Olyan kövér és puha volt, hogy farának jobbfele lecsüngött a székről, mint valami hólyag, és hasonló hólyagokként duzzadt keble és hasa. Amikor azonban felállt — a hólyagok eltűntek, mivel egyetlen nagy gömböccé olvadtak össze, alig bontva meg szabályos alakját. Tetején vöröses kelevény éktelenkedett, hasadékkal: ebből folytak a szavak. Rút külseje mögött azonban Számgin valami figyelemreméltót vett észre és mikor az asszony kigurult a szobából, ezt gondolta:

— Hasonló foglalkozású orosz asszony bizony nem okoskodik ilyen kérdésekről...

Az eső elállt, szürkés félhomály borult az utcára, mozdonyfütty, vas-robaj hallatszott, hogy belerázkódtak az ablaküvegek; egy háromemeletes ház körül eltávolították az állványzatot: csupa izmos, kékinges munkás, mulatságos sipkában — tökéletesen olyanok, mint amilyennek a „Simplicissimus" ábrázolja őket. Számgin kinézett az ablakon, cigarettázott és az apró gondolatok tolakodó zsibongására fülelve, lírai hangulatba merült.

— Az én életem — monológ, magam pedig dialógusban gondolkozom, mindig bizonygatok valakinek valamit. Mintha egy idegen, ellenséges lény élne bensőmben, aki figyel minden gondolatomra, én pedig félek tőle. Léteznek-e olyan emberek, akik képesek szavak nélkül gondolkozni? Talán a zenészek... Elfáradtam. A túlzottan fejlett megfigyelőképesség terhes. Rendkívül sok sekélyes, értelmetlen dolgot nyel magába az ember gépiesen.

Lehúnyta a szemét és a sötétben felbukkant egy sudár, meztelen, rózsás női test.

— Ha szerelmes volnék belé, akkor kiszorítana belőlem minden mást... Miféle mást? Gyógyíthatatlan, világokosá-

nak nevezett, azt mondta, hogy a magamféléktől beteg a világ. Ez nem áll. Nem igaz. Én nem vagyok könyvmoly, sem dogmatikus, sem moralista. Sokat tudok, de nem igyekszem oktatni. Nem eszelek ki elméleteket, amelyek mindig korlátok közé szorítják a gondolat és képzelet szabad fejlődését.

Ekkor, mint az őszi legyek, úgy szállt rá néhány nemrég olvasott, idegen szólam: „Az utolsó, végső szabadság", „a vélt mindentudás tragikuma", „a tudás naivsága, mely Narcissusként gyönyörködik önmagában". Emlékezete mind több ilyen szólamot idézett fel és úgy rémlett, hogy valósággal kiléptek belőle és ott zizegnek a szobában.

Bőröndjéből kivett néhány könyvet és az egyik előszavában szeme erre a mondatra esett: „Elfogadunk minden vallást, minden misztikus tant, csakhogy ne maradjunk a valóságban."

— Ha ez nem póz, akkor egyenesen kétségbeesés — gondolta.

Az ablakot megint eső ostorozta, hallani lehetett, amint zúg a szél. Számgin belefogott egy Miropoljszkij-költemény olvasásába.

Szépirodalmi művek olvasása valósággal létfontosságú lett számára, akár a dohányzás. A könyvek gazdagították szókincsét, értékelni tudta az ügyes, jól csengő szóképeket, gyönyörködött abban, hogy milyen változatos köntösbe öltözhet egy és ugyanaz a gondolat különböző íróknál és különös örömére szolgált, ha közös vonásokat találhatott összeegyeztethetetleneknek látszó egyéniségeknél. Leonid Andrejev macskadorombolásának olvastán, amely majdnem mindig bánatos farkas-vonításba csapott át, Számgin elégedetten emlékezett Goncsarov basszushangú zsörtölődésére:

„Mire való a vadság és nagyszerűség? Például a tenger. Csupán szomorúságot küld az emberre, legszívesebben sírva fakadna láttára. A hullámok bömbölése és bősz robaja nem kényezteti a gyenge fület, folyton a maga komor és kifürkészhetetlen értelmű, a világ kezdete óta egy és ugyanazon dalát zengi!"

E szavak Tyutcsev izgatott kérdését juttatták eszébe: „Miről süvöltsz, éjszakai szél?" és fohászát:

Ne énekeld a szörnyű éneket
Az őskáoszról...

És megint Goncsarov ötlött eszébe: „Erőtlen a vadállat üvöltése a természet jajongásához képest, hitvány az emberi hang is, és maga az ember is oly kicsiny és gyenge . . "

Majd emlékezete szolgálatkészen idézte fel Byron „Sötétség"-ét, Shelley „Osimandia"-ját, Edgar Poe, Musset, Baudelaire verseit, Szologub „Tüzes korong"-ját és még sok mást ugyanebben a hangnemben — mindazt, amit valamikor olvasott és ami megmaradt emlékezetében, azért, hogy olykor felvillanjon.

Az embernek a természet erőivel, a halál törvényszerűségével szembeni tehetetlenségét ábrázoló sorok azonban nem rontották el Számgin hangulatát: tudta, hogy e szavak legkevésbbé sem zavarják szerzőik életét, feltéve, hogy testileg egészségesek. Tudta, hogy Arthur Schopenhauer, aki 72 évet élt és bebizonyította, hogy a pesszimizmus a vallási felfogás alapja, abban a boldog meggyőződésben halt meg, hogy nem valami vídám filozófiája, mely a világot „agyrém"-nek fogja fel — „a XIX. század legkiválóbb alkotása".

Vallási nézetek és metafizikai természetű kérdések sosem izgatták Számgint; azonfelül látta is, milyen gyorsan veszíti el élességét a Dosztojevszkij- és Ljev Tolsztoj-féle vallásos gondolat, hogy csapongó üres szócsépléssé sekélyesedjék Merezskovszkijnál, szenvtelenné változzék a félig nihilista Vladimír Szolovjov hűvösen csengő szavaiban, semmivé váljék az érzéki Vaszilij Rozanov csűrés-csavarásában és elmerüljön, eltűnjék a szimbolisták ködös szóáradatában

Dosztojevszkijt kis adagokban némi erőfeszítéssel olvasta és úgy találta, hogy ez az igen eredeti művész a leghozzáértőbben, legmeggyőzőbben és legbölcsebben alacsonyítja le az embereket. Tetszett Csehov bús és alázatos gúnyolódása az élet hitványságán. A könyvek legtöbbször szánalmasaknak rajzolták az embereket, akik belegabalyodtak az élet apróságaiba, az értelem és az érzés ellentmondásaiba, a hiúság gyarló küzdelmeibe. Végeredményben a szépirodalom olyannak tűnt szemében, mint valami nem is ostoba beszélgető társ, sőt olykor igen érdekes társ — lehet vele szavak nélkül vitatkozni, lehet rajta némán nevetni és nem kell hinni neki.

Az ablakon túl a nedves házfalakon a nap sárgás foltjai kúsztak. Számgin az asztalra dobta a furcsa könyvecskét, sietve felöltözött, kilépett az utcára és a valahogy különösen kemény járdákon lépdelve, hamarosan hasonlóságot vett észre Berlin és Pétervár között, a sok katonát illetően, majd meg-

állapította, hogy Berlinben a tisztek még jobban fel vannak cicomázva, mint Pétervárott, és eszébe jutott, hogy ezt már többen szóvátették. Úgy haladt az üzleti negyed utcáin, mint valami mély árok fenekén; a két komor épületsor feléje nyomult, a nyitott boltajtók bőr-, vaj-, dohány-, hús-, fűszerszagot leheltek, mindenből sok volt és minden bosszantóan egyforma. Eszébe jutottak Ljutov szavai:

— Németország — mindenekelőtt Poroszország. A mértéktelen sörfogyasztók kultúrájának apoteózisa. Párizsban, ha egymás mellé állítod a Notre Dame-ot és az Eiffel-tornyot, megérted a történelem iróniáját, Maupassant bánkódását, Baudelaire undorát, Anatole France előkelő szarkazmusát. Berlinben semmit sem kell megérteni: mindent megmond teljesen világosan a Reichstag épülete és a Siegesallee. Poroszország fővárosa homokon épült, olyan daganat-féle Németország oldalában, kő az epéjében...

A szürke felhőkből megint permetezni kezdett az eső. Számgin kocsit fogadott és visszatért a szállodába. Este a színházban unatkozott, egy Wedekind-darabon, másnap reggeltől estig a várost járta gyalogszerrel és kocsin, megnézte töviről-hegyire. A következő napot pedig egy potsdami kirándulásnak szentelte. A Berlinről szóló jólismert, előnytelen véleményekhez semmi újat nem tudott hozzátenni saját tapasztalatából. Igen: nehéz, unalmas város, és van benne valami — az épületekben, és az emberekben egyaránt — nyomasztóan feszült. A tagbaszakadt, izmos kőművesek némán, mogorván, gépiesen dolgoznak. Ugyanolyan domború mellük és faarcuk van, akár a katonáknak. Nagyon sok a kövér ember. Számgin elhatározta, hogy megnézi a múzeumokat, azután elutazik.

És most a szépművészeti múzeumban van.

Az utcák nehéz, fülledt nyirkossága után igen kellemes volt a néptelen, hűvös termekben járkálni. A festészet nem nagyon érdekelte Számgint. A múzeumok és kiállítások látogatását a kultúrember kötelességének tekintette, olyan kötelességnek, amely alkalmas beszédtémákat szolgáltat. A képeket rendszerint úgy olvasta, akár a könyveket és maga is látta, hogy ezáltal elszínteleníti őket.

Néhány másodpercre megállt egy-egy női testet ábrázoló kép előtt és Marina jutott eszébe:

— Ő szebb.

Marinára valamiért ellenségesen gondolt, talán az bosz-

szantotta, hogy ebben az esetben a művészet nem emelkedik a valóság fölé. Tájképnél majdnem mindig felülmúlja a természetet. Számgin az életképnél jobban kedvelte azokat a nyugodt, szelíd képecskéket, melyek a természetet jóindulatú, romantikus hamisítással ábrázolják. Nem ezek ébresztik benne ezt az ismeretlen, kellemes bánatos hangulatot? Leült a díványra a nagy teremben, lehúnyta fáradt szemét és azon tűnődött, mihez lehetne hasonlítani a mult e sokszáz színpompás emlékét? Emlékezete felvillantotta Tyutcsev egy elégikus versét:

... Elysiumban bolygó szótalan
Árnyak — sötét titkok között repülnek:
Vad esztendőnk előttük rejtve van,
S örömben-búban ők nem részesülnek.

Felállt, tovább indult, izgatottan ismételgetve a vers sorait, majd megállt egy sötét tónusú négyszög előtt, melyen fantasztikusan zagyva alakú, furcsa figurák voltak szanaszét szórva, kaotikus zűrzavarban: emberi, állati és madár-idomok kapcsolódtak egymásba, egy háromszög, beléje rajzolt arccal, két lábon járt. A művész önkénye részekre szaggatta, bontotta az ismert létezőket, s e részeket komikus merészséggel öntötte lehetetlen, torz alakba. Számgin vagy három percig állt a kép előtt és hirtelen úgy érezte, hogy vágyat ébreszt benne, hogy megismételje alkotója munkáját — újból darabokra törje figuráit és megint egyesítse őket, de már úgy, ahogy ő, Számgin kívánja. Tiltakozott e vágy ellen és értetlenkedve továbbindult, de nyomban visszafordult, hogy megtudja a festő nevét. „Hieronymus Bosch" — olvasta a fakó réztáblácskán és észrevett még két kicsiny, de hasonlóan furcsa képet. Leült egy karosszékbe, elnézte a vásznat, melyre valahogy nem illett a festmény fogalma, és sokáig töprengett: mire gondolhatott ez a Bosch nevű festő, amikor a valóság apróra szaggatott darabkáiból ezt a fantasztikus világot alkotta? És mennél jobban belemerült az összevegyíthetetlen állati, madár- és mértani idomok e vegyülékének vizsgálásába, annál követelőbben ébredt fel benne a vágy, hogy szétzúzza mindezeket a figurákat, és meglelje a zord fantasztikumukban rejlő értelmet. A Hieronymus Bosch név semmire sem emlékeztette a festészet történetéből. Furcsa, hogy ez a bosszantó kép helyet kapott a német főváros legszebb múzeumában.

Számgin lement a katalógus- és fénykép-árushoz. A selyemsipkás, sárgaarcú emberke, fel sem emelve jobb szemét újságjáról, közölte, hogy nincs Bosch-tanulmánya, de lehet, hogy valamelyik könyvkereskedésben kapható. Egy könyvkereskedésben akadt egy francianyelvű monográfia. Odahaza, miután Baltz asszonyság sültlibával, krumplisalátával és ponttyal vendégelte meg, Számgin cigarettára gyujtott, ledőlt a díványra, mellére tette a nehéz könyvet és nézegetni kezdte a reprodukciókat.

Szárnyas majmok, vadállatfejű madarak, bogár-, hal- és madárformájú ördögök Félig rombadőlt kunyhó előtt Szent Antal kuporog, és egy nőnek öltözött disznó és egy mulatságos sipkát viselő majom halad feléje; mindenütt csúszómászók tekerőznek: egy — nem tudni miért — pusztaságban álló asztal alatt meztelen nő rejtőzik; boszorkányok szállnak; valamilyen állat-csontváz hárfán játszik; a levegőben harang repül vagy lóg; egy király közeledik vadkan-fejjel és kecskebakszarvakkal. „Az ember teremtése" című képen Zebaoth szakálltalan ifjú képében van ábrázolva és a paradicsomban egy malom áll — s mindegyik kép teli zord, de mégis mulatságos anakronizmusokkal.

— Agyrém — állapította meg Számgin és bosszúsan gondolt arra, hogy ezt bárki más is mondhatta volna.

A tanulmány utalt arra, hogy Bosch képeit igen szívesen vásárolta II. Fülöp, Spanyolország gonosz és zord királya.

— A vadkanfejű király talán Fülöp — gondolta Számgin. — Ez a Bosch úgy bánt a valósággal, mint a gyermek játékszerével: széttörte, azután összeragasztotta a darabkákat, kénye-kedve szerint. Badarság. Valamilyen vidéki lapocska tárcairója tollára illene. Mit mondana Boschról Kutuzov?

Az átnedvesedett cigaretta rosszul szelelt, a füst nem volt ízletes.

— „A hazának még a füstje is édes és kellemes." A hazának pocsék szaga van. Túl sok vért ontanak benne és túl gyakran. „A bátrak őrjöngése..." Kísérlet „a kényszer birodalmából a szabadság birodalmába" való átugrásra... Mit igér a szocializmus a magamfajtájú embernek? Ugyanazt a magányt és valószínűleg még élesebben fogom érezni, hogy „a puszta — sajna! — nem lakatlan..." Természetesen én nem fogom megérni „a szabadság birodalmát..." Azért élni, hogy meghaljon az ember — rosszul van ez kieszelve.

Gondolatainak keserű volt az íze, de ez a keserűség kellemes volt. Gondolatai olyan szakadatlanul csorogtak, akár a hideg víz patakjai ősz idején.

— Nem vagyok tehetségtelen. Meg tudok látni egyet-mást, amit mások nem látnak. Agyam eredetiségére már gyermekkoromban felfigyeltek...

Úgy tűnt neki, hogy valami új hangulat támad benne, de nem tudta megérteni, mi az új benne? A gondolatok önmaguktól öltöztek szabályos szóköntösbe, régi ismerősöknek tűntek, melyekkel már többször találkozott a könyvekben. Félálomban szunyókált, de nem sikerült elaludnia, mert minduntalan felriasztották valamilyen érthetetlen izgalom lökései.

— Mi tetszhetett a spanyol királynak Bosch képein? — tűnődött.

Este a Wintergarten otromba hodályában gyanakvóan figyelte, amint a dobogón két bűvész komikus iparkodással azon mesterkedik, hogy valami, a mindennapostól elütőt mutasson. A két ügyes ember gunyoros mutatványaiban volt valami leplezetlenül kétértelmű — a közönség nem nevetett és azt lehetett hinni, hogy a komolyság, amellyel a két artista kiforgat minden általános érvényűt — sérti a nézőket.

— Bosch is bűvész volt — állapította meg Számgin.

Előtte, jobbra tőle egy szürkeruhás, csapzott hajú ember ült, újságot lóbált és minduntalan nyugtalanul hátra pillantott; arca hosszúkás, csontos volt, hegyes szakállkával és nagy szemmel.

— Orosz. Már láttam valahol — állapította meg Számgin és valahányszor ez az ember hátranézett, lehajtotta a fejét. A szünetben azonban a férfi hozzálépett és tompa; érdes hangon így szólt:

— Számgin, nemde? Dolgánov vagyok. Emlékszik — Finnország, Viborg? Olvasta a lapokat? Nem?

Vállával a falhoz taszította Számgint és hangját rekedt suttogássá halkítva, sebesen mormogta:

— Felrobbantották Sztolipin nyaralóját. Ő megúszta. Vagy húsz embert lemészároltak. Egy ismerősöm, Ljubimova, szintén lebukott...

— Hogyhogy lebukott? Letartóztatták? — kérdezte Számgin összerezzenve.

— Megölték. A gyermekével együtt.

— Ljubimova?

— Mi az — ismerte talán? Én is. Ifjúkoromban. A naro-

doprávecek ügyéhez vonzódott — Márk Natánszon, Romaszj, Andrej Lezsáva. Ügyetlenül viselkedett... Ide hallgasson — vigye az ördög ezeket a csepűrágókat! Menjünk egy kocsmába. Nagy esemény. Megbeszéljük.

Rángatta Számgin karját, lihegett, szárazon köhécselt, hörgött. Számgin észrevette, hogy néhány vörösképű, nyugodt ember mozdulatlan szemmel, fesztelenül bámulja kettejüket. A kijárathoz indult.

— Ljubimova... Csak nem ő?

Szerette volna részletesen kikérdezni Dolgánovot, az azonban nem adott alkalmat a kérdezősködésre: hosszú lábán tántorogva, vállával taszigálta Számgint és szaggatottan hörögte:

— Hát megkaptuk. Tüzijáték. Politikai tévedés. Terror képviseleti kormányforma alatt. Fene vigye őket... Én a munkásokkal tartok. A kétkézi dolgozókkal. Hát maga — szocdem? Nem értem. Lenin meghibbant. A bolsik nem tanultak a moszkvai felkelésből. Ideje, hogy észretérjenek. A józan észjárású emberek feladata — a demokratikus tömegek megszervezése.

Számgin belökte egy kis vendéglő ajtaját. A sarokban találtak egy üres asztalt, a másik terembe nyíló ajtó mellett, ahonnan biliárdgolyók kopogása hallatszott.

— Nekem barna sört — jelentette ki Dolgánov. — A sör — hasznos. Davosból jövök. Tuberkulózis. Pneumothorax. Totymában szedtem fel, a száműzetésben. Az is egy fura zug, akár Davos. Nagyon vágytam már emberek után. Maga emigrált?

— Nem. Utazgatom.

— Ahá. És mit gondol: a kadetok féken tudják tartani az egész csürhét — októbristákat, monarchistákat, meg a többit? Az egész intelligenciát ők szervezték be...

A fel-felhorkanó német beszéd öblös morajában Dolgánov fakó, tompa hangja rosszul hallatszott, szaggatott szavai érthetetlenül csengtek. Számgin várta, mikor fárad bele. Dolgánov mohón kortyolta a sört, mellében csobogott és csikorgott valami, összehunyorított ízzó szeme valósággal csípte Számgin arcának bőrét. A sör habja lecsüngött szakállárói és csüggedten álla alá konyult bajuszáról — azt lehetett képzelni, hogy Dolgánov szavai habzanak így. Bajusza alól kellemetlenül világított két aranyfog. Beszélt, beszélt, szeme pedig egyre ízzóbban, lázasabban lobogott. Számgin hirtelen elképzelte halottnak: fehér párnán nyugszik a földszínű, szürke arc, a ki-

húnyt szempár belehullt mély gödrébe, az orr kihegyesedett, a száj — kissé nyitva és benne ez a két arany szemfog. Legszívesebben minél hamarabb otthagyta volna.

— Ljubimova — ez a leányneve? — kérdezte, mikor Dolgánov kifulladt.

— A férje utáni. Isztomina a leányneve. Igen — mondta Dolgánov, miközben egy ujjal jobbra-balra ráncigálta bajusza nedves csomóit. — Sötét alak volt. Ámbár — ki tudja? Szavelij Ljubimov, a barátom — nem hitte el, megsajnálta, feleségül vette. Biztosan a nevét akarta megváltoztatni a nő. Hogy megfeledkezzenek róla. Noch einmal — parancsolta az elsuhanó pincérnek.

Számgin szerette volna megkérdezni: milyen volt, hány éves. Dolgánov azonban hátradőlt a szék támlájára, lehúnyta szemét és ezzel arra késztette Számgint, hogy gyorsan felugorjon.

— Mennem kell, minden jót!

— Mit csinál holnap? Elmegyünk a Reichstagba? Ülés van? Lám, a fene vinné! Hol szállt meg?

Számgin kijelentette, hogy másnap Drezdába kell utaznia és nem valami udvariasan kirántotta ujjait Dolgánov nedves, forró tenyeréből. Sebesen lépkedett a gyengén megvilágított, néptelen utcán, kezét zsebkendőjébe csavarta és úgy érezte, hogy vígasztalásra van szüksége vagy mentegetőznie kell önmaga előtt.

— Ljubimova...

Ez az asszony már rég elhamvadt emlékezetében, ez a tüdőbajos valósággal halottaiból támasztotta fel. Eszébe jutott az óvatos mozdulat, ahogy a nő a fűzőbe illesztette kebleit, eszébe jutott szótlan gyengédsége. Mi maradt meg emlékezetében még róla?... Semmi sem maradt.

Úgy érezte, hogy a Dolgánovval való találkozás megbontotta, megszakította gondolatainak még nem teljesen világos, de igen fontos új irányát, mely ebben a városban keletkezett. Bosszúsan kopogott sétabotjával a járda kövén és ezt gondolta:

— Kutyául van. Meghalhat a vasúti kocsiban, útban Oroszország felé. A németek beássák a földbe, iratait annak rendje és módja szerint eljuttatják az orosz konzulhoz, a konzul elküldi őket Dolgánov szülőföldjére — de ott nincs neki senkije. Egy lélek sem.

Összerezzent, hóna alá dugta a sétabotot, könyökét oldalá-

hoz szorította és meglassította lépteit, mintha érezné, hogy veszélyes helyhez közeledik.

— Megszületik az ember, tanul valamit hosszú ideig, átesik sokmindenféle kellemetlenségen, meg kell oldania egy csomó társadalmi kérdést, mivel a valóság ellenséges iránta, erejét arra fecsérli, hogy lelki kapcsolatot keres egy nővel — a legmeddőbb erőfecsérlés. Negyvenéves korára magános lesz...

Számgin rájött, hogy önmagáról gondolkozik és újból, most már dühösen megpróbált visszatérni Dolgánovhoz.

— Lényegében — jelentéktelen senki.

Azonban már nehéz volt elterelni gondolatait a magányos ember sorsáról, vele ért haza a szállóba, vele tért nyugovóra és sokáig nem tudott elaludni; elképzelte magát az élet különböző útjain, fülelt a rendezőpályaudvarról felhallatszó vascsörömpölésre és fürge mozdonyfüttyre. Tíz percig erősen verte az eső az ablakot, majd hirtelen elállt, mintha elnyelte volna a sötétség.

Reggel, kelletlenül teljesítve az utas kötelességét, piros Baedekkerrel felszerelve a kőrengeteg utcáit rótta és ez a preciz, barátságtalan város nyomasztó unalmat váltott ki belőle. A nyirkos szél szétkergette az embereket minden irányban, csattogtak a hatalmas, bolyhoslábú lovak patkói, katonák vonultak, dob pergett, olykor egy-egy automobil kúszott tova és trombitált akár az elefánt — a németek ilyenkor megálltak, tiszteletteljesen utat engedtek és elkísérték nyájas pillantásukkal. Számgin egy téren találta magát, amelyen szabályosan elhelyezett, súlyos épületek álltak és majdnem mindegyik fölött az acélszínű felhők közül kikandikált az ég egy kék darabkája — múzeumok voltak. Még mielőtt Számgin kiválasztotta volna, melyikbe menjen be, megdördült az ég, patakzani kezdett az eső és bekergette a legközelebbeső múzeumba. Itt fegyverek voltak kiállítva, a falakat unalmas, tarka festmények borították: valamennyi epizód az osztrák-porosz és a francia-porosz háborúból. Az állványokon különböző rendszerű puskák, kardok, szablyák, íjjak, kopják, török sorakoztak, páncéllal borított, kitömött lovak álltak, hátukon lovagok vas-vázai magaslottak. A különbözőképp megmunkált vassokaságból émelyítő, hideg olajszag áradt. Számgin undorral gondolt arra, hogy a katonai kötelességteljesítés e szerszámai közül nem egy bizonyára koponyákat hasított, karokat vagdalt,

melleket, hasakat döfött át és bőségesen áztatta vérrel a föld piszkát és porát.

— Hülyeség — állapította meg. — Télen írni kezdek. Az emberekről. Először portrékat írok. Ljutovval kezdem.

Valahányszor Ljutovra gondolt — eszébejutott a nemlétező harcsa fogásának jelenete és felötlött a kérdés: miért nevetett Ljutov, mikor tudta, hogy a molnár becsapta? Volt ebben a jelenetben valami jelképes és sértő. És általában, Ljutov mindig ravaszkodik. Talán önmagával is? Lehetetlen megérteni: mit akar tulajdonképpen?

— Olyanoknak fogom ábrázolni az embereket, amilyeneknek látom, becsületesen, nem engedek szabad teret az ellenszenvnek. És a rokonszenvnek sem — tette hozzá, mivel rájött, hogy ilyen is lehetséges.

Emlékezete önkényesen előtérbe helyezte Sztyepán Kutuzov alakját, de magától rájött, hogy helytelen ezt az embert valamennyi más elébe állítani és csupán az ő agya számára lehetséges, utolérhetetlen gyorsasággal félretolta a bolsevikot és kevésbbé ellenszenves emberek füzérével helyettesítette. Dunájev, Pojárkov, Inokov, Jákov elvtárs, a száraz Jelizavéta Szpivák hideg arcával és nyugodtan pillantó, égszínkék szemével, Sztratónov, Tagiljszkij, Gyákon, Diomidov, Bezbjedov, Dimitrij bátyja ... Ljubása ... Margarita, Marina ...

Jelentős erőfeszítésre volt szüksége, hogy végetvessen ennek a díszfelvonulásnak, melyben semmi kellemes nem volt.

— Az emberek többsége — csupán részei az egésznek, akárcsak Hieronymus Bosch képein. A művész fantáziája által szétrombolt világ töredékei — gondolta Számgin és felsóhajtott, érezve, hogy valami olyasmire bukkant, ami magyarázattal szolgálhat az emberek iránti viszonyára. Majd kutatni kezdett: ki rokonszenves neki? És mosolyra derült, amikor rátalált:

— Anfimjevna. A rabnő. A szent rabszolganő. Élete végén részese lett a felkelésnek, de akkor is mint rabszolganő ...

Az ablakon bekandikált a nap, a múzeum rozsdaszínű félhomálya megvilágosodott, a rengeteg szurony taraja még hidegebben csillogott és különösen jegesen fénylett a lovagok vasváza. Számgin megpróbálta eszébe idézni a rege verssorait arról, „hogy pusztultak el a vitézek Oroszhonban", de váratlanul az a lidérces álom jutott eszébe, melyet azon az éjjelen élt át, amikor sok tucatnyi, egész tömeg Számginra hasadva látta magát. Igen kellemetlen emlék ...

Este elutazott Drezdába; sokáig ült a Madonnával szemközt és azon tűnődött: mit is mondhatna róla Klim Ivánovics Számgin? Semmi eredetit nem talált, a közhelyeket pedig már elmondták mind. Münchenben megállapította, hogy a bajorok kövérebbek a poroszoknál; kép, úgylátszik, itt sincs kevesebb, mint Berlinben, az idő azonban még pocsékabb. Elfáradt a képektől, múzeumoktól és elhatározta, hogy a higgadt német unalom elől Svájcba utazik — ott élt az anyja. Az „anya" szó azt követelte, hogy megtöltse tartalommal.

— Szép, tudott öltözködni, elkényeztette a férfiak figyelme. Könyvek bölcseségével nem nagyon fárasztotta magát. Csak észszerűen. Helyesen értékelte apát és jól megválasztotta barátját — Varávka volt a legérdekesebb ember a városban. És könnyen kereste a pénzt...

Azután eszébe jutott Tomilin, a vöröshajú bölcs, amint anyja előtt térdel a kertben.

— Neki is voltak eredeti gondolatai — állapította meg Számgin és felsóhajtott. — Igen „a megismerés — a harmadik ösztön". Kiderült, hogy ez a gondolat az Istenhez vezet... Együgyű. Együgyűség.* „A földi, reális tapasztalatnak igazságként való állítása hódolást követel ezen igazságnak, vagy ellenállást vele szemben, bizonyos idő mulva azonban hazugságnak mutatkozik. És ekként fáradozik, kering meddőn az értelem, mígnem ráébred, hogy a kör középpontjában — titok rejlik, melyet Istennek neveznek."

Arra kényszerítette emlékezetét, hogy megtalálja az idézet szerzőjét, de amíg az elolvasott könyvekben kutatott, a vonat betört egy alagútba, elkábította robajával és úgy nekilódult, mintha valami szakadékba, áthatolhatatlan sötétségbe zuhanna.

Reggel Számgin Genfbe ért, déltájban pedig elindult, hogy találkozzék anyjával. Az anya a tó partján lakott, egy gipszfigurákkal túlságosan dúsan ékesített kicsiny házikóban, mely valami cukrász-tortára hasonlított. A házikó otthonosan búvt meg a gyümölcsfák félkörében, a nap nyájasan tűzött a pirospozsgás almákra és az egyik almafa alatt, egy márványpadon, ott ült Vjera Petrovna, könyvvel a kezében; égszínkék ruha volt rajta és testtartása a Monceau-park Maupassant-szobrának fényképmásolatát juttatta a fiú eszébe.

* Visszaadhatatlan szójáték: az együgyű = ubogij szóban benne van az Isten = bog.

— Ó, drágám, mennyire örülök — szólalt meg az anya franciául és láthatóan attól félve, hogy Klim megöleli, megcsókolja — határozott, szinte taszító mozdulattal fia arcához emelte kezét. Az megcsókolta a kezet, amely hideg volt és síma, akár a glaszékesztyű, illatszerekkel átitatott — majd anyja arcába pillantott és helyeslőn gondolta:

— Pompásan tartja magát.

— Lábon jöttél? — kérdezte az anya, franciából fordítva szavait. — Maradjunk itt, ez a kedvenc helyem. Félóra mulva ebéd, addig elbeszélgethetünk.

Felállt, helyet adva fiának a padon, majd megint leült, egy bőrpárnát téve maga alá.

— Nagyon jó színben vagy. De kissé már őszülsz. Ilyen korán...

Számgin felkiáltásokkal, mosolyokkal, vállvonogatásokkal válaszolt — nehéz volt megtalálni a megfelelő szavakat. Az anyja valahogy idegen hangon beszélt, öblösebben, halkabban és nem olyan magabiztosan, mint azelőtt. Arca erősen be van púderezve, a púderen keresztül azonban mégis átlátszik az ibolyaszínű bőr. Klim nem tudta megállapítani az ügyesen meghosszabbított pillákkal borított, aláfestett szempár kifejezését. Az anya élénkszínű ajkairól sebesen ömlöttek az apró, felesleges szavak.

— Mi történik ott, Oroszországban? Még mindig bombákat dobálnak? Miért nem tiltja be a Duma az ilyen kilengéseket? Ah, el sem tudod képzelni, mennyit veszítettünk Európa szemében! Nagyon félek, hogy nem adnak nekünk többé pénzt — kölcsönöket, érted?

Számgin mosolyogva mondta:

— Adnak.

Aggódást érzett ki anyja szavaiból, úgy tűnt azonban, hogy ezt az aggódást nem a kölcsönről való töprengés váltja ki, hanem valami más. Igy is volt:

— Sokan azt jósolják, hogy Oroszország csődbe jut — jelentette ki sietve, majd fia kezéhez ért és megkérdezte:

— Remélem, hogy csupán így jöttél... és nem emigráltál ugye? Ah, mennyire örülök! Különben mindig biztos voltam józanságodban.

Felsóhajtott és nyugodtabban folytatta:

— Nem értem: mit jelentsen ez? Tiltakoztunk, hát alkot-

mányt adtak nekünk. És íme: megint emigránsok, bombák. Dmitrij persze szintén ellenzéki, ugye?

— Nem hiszem. Különben — nem tudom, rég nem írt nekem.

Az anya igenlően bólintott dúsan felfésült frizurájú fejével és kijelentette:

— Ó, biztosan, biztosan! A forradalmakat tehetségtelen és... csökönyös emberek csinálják. Ő ezek közé tartozik. Ez nem az én gondolatom, de igen találó. Nem igaz?

Számgin helyeslésének akart kifejezést adni, de — türtőztette magát. Az anya a szánalom érzését keltette benne és ez béklyóba kötötte a nyelvét. Mindenben, amit mondott, Klim mesterkélt feszültséget, hamisságot érzett, ami nyilván őt magát is nyomasztotta. Egy alma leszakadt az ágról, a fűbe hullt — és mintha egy rózsaszál virágzott volna ki hirtelen a fűben.

— Itt igen sok az orosz és — képzeld! — a minap, úgy hiszem, Alinát láttam ezzel a kereskedőjével. De már nem kívánom a végetnemérő orosz szóáradatokat. Túl sok olyan embert láttam már, aki mindent tud, de nem tud élni. Balkezesek, mind balkezes. És igen el vannak keseredve emiatt. De — menjünk be a házba.

Bevezette fiát egy kis szobába, melyben huzattal borított bútorok álltak. A két ablakot tearózsaszínű muszlin-függöny takarta, kivülről beárnyékolta a fák zöldje. A puha félhomályt erős almaszag itatta át, a nap fénycsíkja a levegőben csüngött és a kis kerek asztalkára verődve, megvilágított rajta egy hét darab, csontból és kék üvegből készült elefántból álló csoportot. Vjera Petrovna halkan, sebesen magyarázta:

— Sikerült nagyon olcsón hozzájutnom ehhez a házhoz. A felét bérbeadom Hippolyte Donadieu doktornak...

— Adomány Istennek? — fordította le gondolatban Klim: anyja arcát most profilban látta és úgy tűnt neki, hogy a füle remeg.

— Igen kulturált ember, zeneértő és pompás szónok. Az egészségvédő társaság alelnöke. Persze, tudod: itt annyi a beteg, hogy óvni kell az egészségesek egészségét.

Számgin hangulata egyre nyomasztóbb lett. Anyjával unalmasan, kényelmetlenül érezte magát és valami szégyenkezés-féle érzése támadt ez unalom miatt. A kertrenyíló ajtóban

felbukkant egy világos ruhát viselő, magas férfi és panamakalapjával hadonászva, érdes basszussal harsogta:

— Lám, ma chère, hát nem megmondtam, hogyan intettelek...

Vjera Petrovna meglendítette mindkét karját, mintha át akarná ölelni a férfit, vagy eltaszítani és nem engedni be a szobába — és természetellenesen hangosan mondta:

— Klim fiam.

Donadieu doktor élénken örvendezett, megszorította, megrázta Számgin kezét, majd elárasztotta a raccsoló szavak záporával. Klim az elfogott egyes szavakból és mondatokból megértette, hogy az oroszokkal való ismeretség mindig nagy örömet szerzett a doktornak; hogy 1903-ban a doktor Odesszában járt — pompás, majdnem európai város, és nagy kár, hogy a forradalom elpusztította. Lehet, hogy ő Donadieu, nem ért meg mindent, azonban nemcsak ő, hanem valamennyi francia egy véleményen van: Oroszországban a forradalom korai. És hunyorítva, mosolyogva tette hozzá:

— Ehhez a franciák értenek valamicskét — nem igaz?

A hosszú, ösztövér, görbeorrú ember, akinek dinnyealakú, sárga koponyáját őszbecsavarodó, fekete, göndör s nyilván keményszálú haj maradványai borították és szakálla ékalakban meredezett, fáradhatatlanul beszélt; közben rángatta sűrű szemöldökét s hasonlókép sűrű bajusza sebesen mozgott igen vastag alsó ajka fölött; ragyogott és olvadozott sötét szeme, mely olyan nedves volt, mintha olajjal lett volna bekenve. Az anyja észrevette, hogy fia nem valami könnyedén bírja Franciaország nyelvét és gondoskodóan szájába adta a szavakat, lefordította az egyes mondatokat és ezzel csak még jobban feszélyezte Klimet.

— Az egész világ lelkesedik Franciaországért — jelentette ki a doktor, balkezével hadonászva, a jobbal pedig előhúzta óráját mellényzsebéből és odamutatta a számlapot Vjera Petrovnának.

— Rögtön — mondta az anya, lakója és kosztosa pedig sebesen tovább zengte Franciaország dícséretét, amivel arra kényszerítette Vjera Petrovnát, hogy megemlítse: Turgenyev híres francia írókkal volt barátságban, hogy az orosz dekadensek — a franciák tanítványai, és hogy sehol sem szeretik Franciaországot olyan forrón, mint Oroszországban.

— Minket mindenki szeret, a németeket kivéve — a törökök, a japánok — szónokolt a doktor. — A törökök megőrülnek Farrère-ért, a japánok Lotiért. Olvasta „Az állatok paradicsomá"-t Francis Jammes-től? Ó, pompás könyv!

Nem nagyon érdekelte, figyelnek-e rá, és noha sűrűn kérdezte: nemde? — választ mégsem várt. Az anya asztalhoz hívta őket, a doktor karonfogta Klimet és miközben himbálózó járással lépdelt, mint valami osztrák ezredkarmester, elérzékenyülve magyarázta:

— Én optimista vagyok. Hiszek benne, hogy minden ember kisebb vagy nagyobb mértékben, de minden esetben sikerült alkotása a legnagyobb művésznek, akit Istennek nevezünk!

— Donadieu — jutott Számgin eszébe és vágyat érzett, hogy valami szójátékot eszeljen ki, anyja azonban könyörtelenül megkérdezte:

— Érted?

Az ebédlőben a doktor veszített ékesszólásából, azonban beszédje még oktatóbb jelleget öltött.

— Én esztéta vagyok — magyarázta, a szalvétát szakálla alá erősítve. — Számomra a forradalom — szintén művészet, néhány erős ember művészete, a hősök művészete. Azonban nem a tömegeké, amint a német szocialisták vélik, ó nem, nem a tömegeké! A tömeg — anyag, melyből a hősök teremtődnek, anyag — de nem tárgy!

Majd nekilátott az evésnek: mélyen kivillantotta erős fogait, hunyorgott a táplálkozás gyönyörűségétől, kéjesen sóhajtozott, morgott és mozgatta szabályos kilences-alakú fülét. Az anya ugyanolyan gyönyörűséggel evett, mint a doktor, ugyanolyan sokat, de szótlanul és csupán bólintásokkal támasztotta alá a doktor magyarázatát.

— Feléli az összes pénzét ezzel az egészségügy-őrrel — gondolta Számgin durván, és az anyja iránti szánalom hirtelen ellenséges érzésbe csapott át. A doktor kínálta:

— Kóstolja meg ezt a bort. A nagybátyám küldi Provence-ból. A mi délvidéki napunk legtisztább vére. Franciaországnak mindene megvan, sőt többje: az Eiffel-torony. Ezt Maupassant mondta. Szegény! Vénusz nem volt kegyes hozzá.

Ebéd után Donadieu elbágyadt, visszautasította a kávét, rágyújtott egy rövid szivarra és nehéz sóhajjal közölte:

— Sajnos — egy óra mulva ülésem van. De persze még találkozunk...

— Igen —, mondta az anya, de olyan bizonytalanul, hogy Klim Ivánovics megértette: kérdezi.

— Még ma Párizsba utazom — jelentette ki.

A doktor élénken búcsúzkodott, az anya kis ideig hallgatott, kávéját kevergette, majd megérdeklődte:

— Nagyon sietsz?

— Igen, vár egy ügyfelem.

— Jól állnak az ügyeid?

— Pompásan. Nem sértődsz meg, ha már megyek? Körül szeretnék nézni a városban. Te pedig bizonyára pihenni szoktál ilyenkor, nem?

Vjera Petrovna felállt. Klim az arcába pillantott és megállapította: anyjának remeg az álla, szeme pedig panaszosan tágra mered. Ez valósággal megrémítette.

— Mindjárt jön a magyarázkodás.

— Megérted Klim, olyan egyedül állok a világban — kezdte; Számgin megfogta a kezét, megcsókolta és olyan nyájasan mondta, ahogy csak tudta:

— Ő pedig igen érdekes ember.

Szerette volna hozzátenni:

— Kifoszt téged — de ezt mondta:

— Isten veled, anya! Látom, igen kényelmes helyet találtál itt magadnak.

Vjera Petrovna hallgatott, félrenézett és arcát legyezte csipkés zsebkendőjével. Ugyanilyen némán kísérte fiát a kert rácsáig. Tíz lépés után Klim visszafordult — és az anya még mindig ott állt a rácsnál, két kézzel belefogódzott és arcát kezei közé fektette. Számgin kellemetlen lökést érzett a mellében és akkorát sóhajtott, mintha az egész idő alatt visszafojtotta volna a lélekzést. Megindult és ezen tűnődött:

— Mit gondolhat rólam?

Majd szemrehányást tett önmagának:

— Kellett volna mondanom neki valami... lírait.

A szemrehányás azonban nyomban anyja ellen fordult.

— Az ő pénzével, máskép is berendezhette volna az életét... nem ilyen sablonosan. Donadieu! Lódoktor.

Sokáig lépdelt a város takaros utcáin, míg csak el nem fáradt, és nyomában árnyékként kúsztak kusza gondolatai. Nem zavarták abban, hogy megállapítsa, milyen sok az órás-

üzlet, valamint az öreg ember és asszony, akik mind valahogy különösen unalmas, tartós ruhába vannak öltözve — mint akik hosszú, nyugalmas életre készülnek. Eszébe jutottak az otthoni öregek és legelőször is — Kozlov történetíró, óveretű frázisával: „Mint igazi teakedvelő, minden pótlék nélkül iszom..." Majd ugyanaz a Kozlov a monarchista tüntetés élén, amint eltátja kicsiny száját és üvölt a többivel, bottal a kezében. Gyjákon. Az őszszakállú narodnyik-irodalmár...

— Öregembert keveset ismertem.

Este egy kis vendéglő terraszán ült, a városon kívül, sörét várta, cigarettázott, nézelődött. Balra a Rhône csillogott zöld völgyében, jobbra — a tó tükre verte vissza a lenyugvó nap lángját. A hegyekre kékes köd borult és tompította vonalaikat, és a mélykék égboltba mélyen belehasított a Dent du Midi orma. A tó partjára fehér házikók tapadtak szép rendben, távolabb sűrű tömegük kicsiny várossá tömörült, de ott csüngtek fölötte is, elszórtan a hegyek lankáin, a hófödte csúcsok ezüstös tarajainak kopár, kéklő magassága felé kúszva. A város felől zene siklik a tavon, a kék csendességen át, a távolság tompítja a trombiták réz-harsogását és ábrándos, szomorú tónust ad a zenének. A tó fölött ferdeszárnyú fehér sirályok röpdösnek a zenében, tükörképük a vízben azonban rózsásnak tűnik. Általában minden olyan, mint egy kép és a természet a legnagyobb pontossággal utánozza a színpompás képeslevelezőlapokat.

— Alig van légy — állapította meg Számgin. — És különben is — kevés a rovar. De mire jó nekem ez a hegyes-völgyes világ?

Az ízletes és mérsékelten hideg sört egy szélescsípőjű, dúskeblű leányzó szolgálta fel, nagy pirospozsgás arcán nyájas szempár fénylett. Duzzadt ajka valósággal gyengéden vagy talán bágyadtan mosolygott. Lehetséges, hogy ennek a bágyadtságnak a boldogság volt az oka, hogy itt élhet, semmire sem gondolva, ebben a tiszta, csendes országban; él és várja a házasság elkerülhetetlenül eljövő boldogságát...

— Koldusnak is kevés, amit a nők adtak nekem az életben.

Négy izmos férfi megfontoltan issza sörét, szivarfüstbe burkolják egymást, nyugodtan beszélgetnek és bizonyára eldöntenek minden vitás kérdést. Az ablaknál két öregember ül, akik jobban hasonlítanak egymásra, mint az édestestvérek, és némán kártyáznak. Az emberek szögletesek errefelé, a tájnak

megfelelően. Mosoly közben kivillantják hófehér fogsorukat, ez a mosoly azonban alig változtatja meg higgadtan megállapodott arckifejezésüket.

— A természettel összhangban és a tüdőbajos külföldiek pénzéből élnek, — gondolta gúnyosan Klim Ivánovics Számgin, és haragra gyúlt valaki ellen.

— Miért öltöznek az én gondolataim idegen, elcsépelt formákba? Olyan gyakran észreveszem ezt, de miért nem tudom elkerülni?

A terrasz mellett sebesen haladt el két férfi, az egyik hajadonfőtt s narancsot tisztított — a másik pedig szebkendőjével, vagy valami papirossal hadonászott és így szólt oroszul:

— Plechánovnak igaza van.

— Tehát akkor a kadetokkal tartsunk? — kérdezte csengő hangon a fedetlen fejű ember s kezéből kicsúszott a narancshéj, lehajolt, hogy felvegye, de ekkor lecsúszott a csiptető az orráról; gyorsan felegyenesedett, elkapta a csiptető zsinórját és megfeledkezett a narancshéjról. Amíg ezzel volt elfoglalva, a papirost lóbáló ember ennyit mondott:

— A szocializmus demokrácia nélkül — képtelenség, a demokrácia pedig ővelük van.

Elmentek. Tíz lépésnyire mögöttük egy magas öregember haladt, undorral felvonva dús fehér bajuszát, sétabotjával maga előtt seperte a narancshéjat, amely azonban engedetlenül minduntalan elugrott a bot elől, lesiklott a kocsiútra; az öreg újból felzavarta a járdára, végül pedig begyömöszölte egy vízlevezető csatornába és diadalmasan meglóbálta botját.

— A tulajdonos — állapította meg Számgin.

Sötétedett, a hegyekről illatos frisseség áradt, fények lobbantak fel, a tó fekete tükrén rézszínű hasadékok tűntek fel. A kéklő ködös ég igen közelinek látszott a földhöz, a borostyán-rögökhöz hasonló sugártalan csillagok nem mélyítették el boltozatát. Számgin most először gondolt arra, hogy az ég igen szegény és szomorú is lehet. Órájára pillantott: a párizsi vonatig több mint három órája volt még. Kifizette sörét, szép borravalóval örvendeztette meg a festményszerű leányzót, majd sietség nélkül hazafelé indult, és eltünődött: az öregemberről, a narancshéjról.

— A csapongó orosz természet rendszerint kigúnyolja Európa fegyelmezett életmódját, de...

Egy mellékutcából kifordult egy nő, mintha hegyről zúdulna alá, erősen meglökte Számgint, a falhoz ugrott és oroszul dünnyögte:

— A fene... bocsásson meg...

De nyomban megragadta a férfi vállát, másik kezével pedig kabátja ujját és zihálva így folytatta:

— Te vagy az? Ó, gyerünk gyorsan. Ljutov agyonlőtte magát... Gyere már! Mi van veled? Nem ismersz meg?

— Dunyása — bökte ki Számgin elképedve és belepillantott az asszony könnybenúszó, hunyorgó szemébe; Dunyása taszigálta, ráncigálta és száraz szipogással, sebesen mesélte:

— Tegnap még vidám volt, mulatságos, mint mindig. Odamegyek — hát ott tsörtet a rendőrség, be sem engednek. Alina — elment, Makárov sincs ott, én pedig nem beszélem a nyelvet. Széttaszigáltam mindenkit, utat törtem a szobába, hát... ott fekszik és mellette a földön revolver. Hű, mi a fene! Elrohantam Inokovért és hirtelen beléd ütköztem. Na, siess már!...

— Zavarsz a menésben — panaszkodott Klim Ivánovics.

— Ah, ostobaság! Erre, erre...

Egy vaskerítésen át betaszigálta Számgint egy kertbe, ahol némán állott vagy tíz ember, férfi és nő vegyesen; a bejárat kőlépcsőjén rendőr ült; felállt és igen magastermetűnek, szélesnek tűnt, testével elfödte a ház ajtaját és mondott valamit halkan s érthetetlenül.

— Eressz, te ostoba — mormogta Dunyása szintén halkan és meglökte a vállával. — Semmit sem értenek — tette hozzá és betaszigálta Számgint az ajtón. A szobában az ablak előtt egy fehérruhás férfi állt, szivarral fogai között, egy másik pedig paszományos fekete mundérban, lovaglóülésben trónolt a széken és szigorúan kérdezte:

— Ön rokon?

Klim Ivánovics némán bólintott, Dunyása pedig mérgesen mondta:

— Menj már, menj! Nem érdemes velük teketóriázni. Ők sem teketóriáznak mivelünk.

Belökte a férfit a másik szobába, maga pedig vállával nekitámaszkodott az ajtónak, tenyerével megtörölte arcát, majd előhúzta zsebkendőjét, csomóba gyűrte és erősen szájához szorította. Klim Ivánovics Számgin megértette, hogy nem Dunyá-

sára kell nézni, hanem jobbfelé, ahol a lámpa ég. Oda azonban nem fordította mindjárt az arcát. A pamlagon, arccal felfelé Ljutov feküdt, puhanyakú fehér ingben. Az asztalon kicsiny lámpa égett zöld ernyő alatt és Ljutov arcát kellemetlen felemás színűre festette: homloka zöldes volt, arcának alsó része pedig, szemtől szakállig — ijesztően sötét. Számginnak úgy rémlett, hogy most is az ismerős, torz mosolyt, az összehunyorított szempárt látja. Legszívesebben elment volna, az ajtóban azonban ott állt a paszományos rendőr, egy négyszögalakú papírost lóbált Dunyása arca előtt és fojtott hangon kiabált. Majd Számginhoz lépett és egyszerre négy kérdést tett fel:

— Ön orosz? Rokona önnek? Ezt ő írta? Mi áll rajta?

Számgin kivette kezéből a borítékot, és ahová a címet szokás írni, ez állott rajta vastag, egyenes betűkkel:

„Bocsáss meg, drága barátom, Álja, hogy ilyen botrányt csapok, de lásd be, nem bírom tovább. Vlad. L."

Gépiesen lefordította a rendőrnek az írás szavait és az ajtó felé indult, mivel nagyon szeretett volna már elmenni — a rendőr azonban az ajtóban állt és egyre hangosabban, mérgesebben kiabált, Dunyása pedig csitította:

— Hordd el már magad!

Az idő lassan, egyre lassabban mult. Számgin úgy érezte, hogy valami hideg ürességbe, a gondolatnélküliség állapotába merül, ekkor azonban eltűnt Dunyása aranyszínű feje és helyén Alina bukkant fel fenségesen, talpig fehérben, mint a márvány. Néhány másodpercig Klim mellett állt — zihálva lélekzett és úgy látszott, mintha még magasabb lenne. Számgin látta, amint festenivaló, szép arca elfehéredik, szeme csúnyán kidülled és Alina természetellenesen halk hangon így szólt:

— Ó, nem, ez nem lehet... Vologyka!

Térdre hullott és kesztyűs kezével fogdosta Ljutov arcát, kezét, mellét, fejét ide-oda rángatta a tarka párnán, rázogatta — majd elbőgte magát, amint a falusi parasztasszonyok rínak.

Bőgött Dunyása is: Számgin látta, amint könnye Alina vállára hull. Makárov lépett melléje és így dünnyögött:

— Hát meglógott Vologya...

Ljutov jobbkeze lecsüngött a pamlagról, ujjai csúnyán meggörbítve, szétterpesztve, mintha meg akarna ragadni va-

lamit. mutatóujja pedig kinyujtva a padlóra mutat, majdnem érinti Alina letépte keszlyűjét és jajveszékelni kezdett:

— O kedvesem, egyetlenem... Kis okosom...

A zokogó Dunyása levette a kalapot Alina dús hajáról, ekkor Alina felállt és olyan borzasnak tűnt, mintha sokáig ment volna erős széllel szemben.

— Félvállról kezeltem — nyöszörgött. — Belefáradtam az örökös aggódásába. Vologya — hogy tehettél ilyet? Mi lesz énvelem?

Hangja egyre erősebben csengett és növekvő düh érződött benne. Arca kalap nélkül, a lecsüngő hajfürtökkel, kicsiny és szánalmas lett, nedves szeme is kisebbnek látszott.

— Nem szerette önmagát — hallotta Számgin. — De az embereket — akár egy dajka. Mindenkit megértett. Mindenki helyett szégyenkezett. Pojácát csinált önmagából, csakhogy ne jöjjenek rá, hogy ő mindent megért...

Makárov megfogta Alina vállát.

— Na — elég már! — Hagyd abba. Itt nem szeretik a lármát.

— Elhallgass, te! — rikoltotta Alina; kigombolta blúza nyakát és szétszakított valamilyen szalagot.

— A rendőrség kéri, hogy mielőbb szállítsák el a holttestet. A temetés Moszkvában lesz?

— Szó sincs róla! — kiáltott fel Alina bőszen. — Itt. És én is itt maradok. Örökre. Átkozott légy Moszkva, és ti is, mind!

Dunyása Ljutov kezét a mellére fektette, a kéz azonban megint lecsúszott és a mutatóujj a padlóhoz ért. A halott kéz csökönyössége nem tetszett Számginnak, sőt összerezzent tőle. Makárov némán a szoba sarkába tuszkolta Alinát, egy rúgással kinyitotta az ajtót és odaszólt Dunyásának: — Menj be hozzá! — majd Számginhoz fordult:

— Vigyázz, nehogy a nők valami ostobaságot csináljanak, — én átmegyek a rendőrségre egy félórára.

Számgin vállat vont és Makárov után kiment a kertbe, ott leült egy öntöttvas-padra és cigarettát vett elő. Nyomban odalépett hozzá egy kövér úriember, köcsögkalapban, mint amilyent a berlini bérkocsisok viselnek és közölte, hogy a „Temetésrendező intézet" megbízottja.

— Milyen felesleges ez mind: Ljutov, Dunyása, Maká-

rov... — gondolta Számgin, elhessegetve az ügynököt. — Nevetségesen összezsúfolódik minden a földön. És egyformák az emberek útjai.

Rágyujtott. Órájára pillantott — a párizsi vonatig több mint két órája volt még. A hold fakó korongja megtelt fénynyel, a tó fölött is világosodott a köd, a hegyekről felhők kúsztak alá s árnyak vonszolódtak utánuk. A város két pontján zene harsogott, az egyik helyen a szelepes kornét vált ki élesen, a másikon — a bőgő. A zene nem volt segítségére Számginnak, hogy emlékezetében meglelje az alkalomhoz illő, szomorú aforizmát és az üresség érzése csak fokozódott ettől. Annyi mégis eszébe jutott, hogy amikor Szpivák haldoklott és a szárnyépület kéménye fölött hullámzott az átmelegített levegő, Varvára észrevette az átlátszó levegőnek ezt a szemmel alig megfogható remegését és valami olyan érzést ébresztett benne, amit szavakkal szintén nem lehetett megfogni. Szeme előtt ott táncolt a szürke arc, a keskeny sötét ajkak torz mosolya, a földet érintő mutatóujj. Gyors egymásutánban ötlöttek fel benne a Ljutovval való találkozások, nyugtalanul futkározó szeme, játékos, kétértelmű szólásai. Mi rejlett mindez mögött? Talán Alina találta el az igazságot: „Mindenki helyett szégyenkezett, pojácát csinált önmagából, csakhogy ne jöjjenek rá, hogy ő mindent megért?" Eszébe jutott Peter Altenberg szomorú tréfája: „Akár az utolsó sorig végigolvasott könyv — olykor az ember is csupán halála után engedi megértetni magát".

Kijött Dunyása, hunyorgott kisírt szemével, ránézett Számginra, leült mellé és fojtott hangon mondta:

— Kikergetett! Ó, félek miatta! Mit fog csinálni? Vologya apja és barátja volt egyszemélyben...

— És Makárov a szeretője? — kérdezte Számgin és felállt.

— Nem, nem — mit beszélsz! Ő! Aki olyan... fagyos... Hová mész? Kérlek, ne menj el! Makárovnak a rendőrségre kell mennie, én meg néma vagyok, Alinát nem lehet egyedül hagyni, nem lehet!

Karonragadta Számgint és leültette maga mellé.

— Emigráltál?

— Nem.

— Inokov viszont emigrált.

— Itt van?

— Igen. Vele élek.

— Na lám! Mióta?

— Már több mint egy éve. Derék fiú.

— Gratulálok — mondta Számgin és önmagának is váratlanul hozzátette: — vigyázz, nehogy börtönbe juttasson.

— Ó, mit beszélsz? Féltékeny vagy? — kérdezte az asszony csodálkozva. Számgin is csodálkozott, mivel érezte, hogy Dunyása kapcsolata Inokovval sérti őt. Azonban sietve így szólt:

— Ugyan dehogy!... Talán egy kicsit.

Kilépett Makárov és cigarettájával az ablakra mutatva, így szólt Számginhoz:

— Beszélni akar veled...

Számgin magában tiltakozott, de azért bement a házba. Alina egy karosszékben ült, kigombolt blúza mélyen lemeztelenítette nyakát és vállát, zsebkendőt szorított szájára, ádámcsutkája görcsösen hullámzott. Jobbkezében fésű, keze átvetve a szék támláján csendesen reszket s úgy tűnik, egész teste remeg, csupán a szeme csüng mozdulatlanul Ljutov arcán. Ljutov csomós haja valamivel be volt kenve, símára fésülve és arca megnyerőbb lett. Számgin vagy egy percig némán állt, valami eredetit készült mondani, de nem jutott hozzá: megszólalt Alina s öblös, mély hangja tompán, kifejezéstelenül csengett, el-elakadt.

— Mégis, ez — önzés, elszakítani a köteléket az emberekkel... ilyen szörnyű módon!

— Igen — hagyta rá Számgin.

— Téged nem szeretett.

— Tényleg?

— Azt szokta mondani, hogy számodra mindenki közömbös, lenézed az embereket. Mint a homokot úgy tartod a zsebedben a másodrendű eszecskédet és időnkint egy csipetnyit az emberek szemébe szórsz belőle, az igazi eszed azonban elrejted, addig míg nem hívnak meg miniszternek...

— Szellemes, — állapította meg Számgin fojtott hangon és megkérdezte önmagától: — Mi az — félrebeszél?

Majd agyában sebesen felrázta mindazt, amit Alina mondott és Ljutov szavaiban semmi sértőt nem érzett önmagára.

— Az emberekről mindig komolyan beszélt, önmagáról viszont — tréfálkozva — mondta Alina és hirtelen mozdulat-

tal felállt, a padlóra hajította az összegyűrt zsebkendőt és átment a szomszéd szobába; csikorogva nyílt ki egy fiók, kulcscsomó hullt a földre — Számginnak úgy rémlett, hogy Ljutov összerezzent, sőt kinyitotta a szemét.

— Én rezzentem össze — nyugtatta meg önmagát, majd megigazította szemüvegét és benézett a másik szobába, ahová Alina ment. Az asszony a komód előtt térdepelt és mindenféle rongyokat, skatulyákat, tokokat dobált ki az egyik fiókból.

— Csak nem revolvert keres?

Alina azonban talpraállt, megrázott valami fekete tárgyat, majd megtántorodott s leült az ágyra.

— Milyen szörnyű — mormogta az asszony, Számgin arcába nézve; nedves szeme tágra meredt, szája félig nyitva, arca azonban nem rémületet, hanem inkább zavart, csodálkozást árult el. — Folyton az ő szavait hallom.

Számgin megkérdezte: ne hozzon vizet? Alina tagadólag rázta a fejét.

— Szerettem volna megkérdezni tőled... de már elfelejtettem, hogy mit. Majd eszembe jut. Menj, át kell öltöznöm.

Számgin nehezen szánta rá magát a távozásra.

— Elmegyek, ő pedig szintén... Beszámíthatatlan...

Visszaemlékezett arra, amint Alina, mint szép kislány, Brjuszov-verset szavalt, majd később, amikor panaszkodott szépsége nyomasztó terhére, eszébe jutott Alina diadala Aumont bálványtemplomában, hisztérikus viselkedése Turobojev temetésén.

— Eredj, küldd be Dunyását, — ismételte Alina makacsul, és nekifogott, hogy lehúzza blúzát.

Klim kilépett a bejárat elé, Dunyása felugrott a padról és feléje indult.

— Engem hív?

A padon ott maradt egy szalmakalapos ember, könyökét a pad támlájára téve ült, kinyujtott lábbal, kalapjára ráesett a holdfény és úgy ragyogott, mint a réz, s az ösvényre ráhullt fejnélküli árnyéka.

— Jó estét — mondta félhangosan és nem állt fel, csupán kezét nyujtotta és magához húzva Számgint, megkérdezte:

— Furcsa körülmények között találkozunk mi, ugye?

Vadonatúj, gyűretlen szürke ruha volt rajta és fémesen csillogott. Oly erősen szorította meg Számgin kezét, hogy szinte fájt.

— Mindjárt felhánytorgatja a hőstetteit és biztosan hálálkodni fog — gondolta Számgin dühösen, Inokov pedig fojtott hangon, tűnődve mondta:

— Beadta a kulcsot a kalmár. Furcsa: tegnap még vidám, érdekes volt, mint mindig, rokonszenves kópé...

Klim Ivánovics lopva szemügyre vette Inokovot és úgy találta, hogy megöregedett, lesoványodott, pofacsontjai élesen kidomborodnak, szemgödrében fekete árnyak ülnek.

— Betegeskedett?

— Igen, összevertek. Buzgón akasztanak nálunk? Nekivadultak a disznók. Én is majdnem az akasztófáról ugrottam le. Harc árán: az egyik őr ketté akart hasítani a kardjával. Most pihenek itt, hallgatózom, nézelődöm. Szép számmal gyűlnek az oroszok errefelé. Mindenféle hangnemben beszélnek: egyesek — vezekelnek, mások — habognak, s általában — jól mulatnak.*

Hangosabban és szinte vidámabban kezdett beszélni, a szójáték után pedig még fel is nevetett, de nyomban szájára tapasztotta tenyerét és magába fojtotta a nevetést, mivel az ablakon kihajolt Dunyása és szemrehányóan csóválta a fejét.

— Bocsánat, bocsánat — suttogta Inokov és még a kalapját is levette — haja alól bíborvörös forradás húzódott ferdén bal szemöldöke felé; megsímogatta ujjával.

— Fitogtatja a hadikitüntetést — gondolta Számgin és könnyűszerrel talált új és kellemetlen vonásokat a régi ismerősben. Elképzelte Dunyását ennek az embernek a karjai között.

— Bizonyára kemény, durva keze van.

Ljutovról ezt gondolta:

— Élesszemű volt, jól ki tudott igazodni az emberek között.

Az ablakból füstként áradt ki Dunyása könyörgő mormogása, Inokov is mesélt valamit félhangosan, odalentről, a város felől pedig súlyos, de lágy, különösen puffogó nesz hallatszott, mintha hatalmas talpak csoszognának az úttest köveze-

* Szójáték: oroszul e szavak végződései összecsengenek.

tén. Számgin elővette óráját, rápillantott a számlapra — az idő lassan múlt.

— Maga anarchista? — kérdezte puszta udvariasságból.

— Olvastam Kropotkint, Stirnert és a többi egyházatyáit is e felekezetnek — felelte Inokov halkan és szinte kelletlenül. — Azonban én nem vagyok teoretikus, nincs bizalmam a szavak iránt. Emlékszik — Tomilin tanította nekünk: a megismerés — harmadik ösztön? Ez talán áll is egyes magamfajtájúakra, akik az életet emocionálisan fogják fel.

— Akár a vadember — fűzte közbe Számgin gondolatban és cigarettára gyujtott.

— Tomilin ösztönösen Istenre támaszkodott: gyáva őkelme, a rőt vadkan. Én pedig eltünődtem: hát én mifele indokokból cselekszem? Kiderült, hogy a sorsra való személyes neheztelésből, meg aztán — hősködésből. Van egy ilyen elméletecske: színház önmagunk számára — hát én bizonyára eljátszottam magamat önmagam előtt. Unalmas. És — felelőtlen.

— Kivel szemben? — szakadt ki önkéntelenül Számginból.

— Nos, hogyhogy — kivel szemben? Tréfál...

Szintén cigarettára gyujtott, majd néhány másodpercig a hold megfogyatkozott tányérját nézte, s újból beszélni kezdett:

— Az Urálban egy csapat legény portyákat rendezett és egy sikeres fogás után megbízták az egyik társukat, hogy juttasson el néhány tízezer rubelt Ufába, vagy a szürkéknek, vagy az őszeknek, így nevezték ők az eszereket és a szocdemeket.* A legénynek pedig ásítozott a csizmája, hát a sok ezerből elvett három rubelt és új csizmát vásárolt. A pénzt eljuttatta rendeltetési helyére és közölte, hogy három rubelt eltulajdonított; majd visszatért övéihez és ezek a három rubel eltulajdonítása miatt agyonlőtték. Barbárság? Helyes! Pompás fickók. Megértették, hogy a forradalom — becsületes ügy.

Számgin élesen ellent akart mondani: elhajította végig nem szívott cigarettáját, rátaposott és szétlapította talpával.

— A forradalom a felelőtlenek ellen irányul — beszélt

* Orosz szójáték: a szerij (szürke) és az eszer, valamint a szedoj (ősz) és az eszdek (szocdem) szavak hasonló csengése alapján.

félhangosan, de határozottan Inokov. Számginnak nem volt alkalma vitába szállni vele: odalépett Makárov, és dühösen olyasmit mormogott, hogy a rendőrség minden országban egyformán ostoba, majd cigarettát kért. Az elegánsan öltözött, karcsú, őszhajú férfi meggyujtott egy gyufaszálat, lángjával felfelé tartotta mint valami gyertyát, de nem gyujtott rá, hanem eloltotta a gyufaszálat és egy másikat gyujtott meg — s közben a két nő halk hangjára figyelt.

— Mit szólsz ehhez? — kérdezte Számgin és fejével az ablakra mutatott. Makárov leült, csoszogott talpával, felsóhajtott.

— Egyik levelében, amelyet nekem küldött, Ljutov így írta magát alá: „Egy első céhbeli felesleges moszkvai". Oroszország, amint tudod, bővelkedik felesleges emberekben. Voltak feleslegesek a nemesek között, azok — vezekeltek, s íme megjelentek a vezeklő kereskedők is. Agyonlődözik magukat. Nemrégiben Moszkvában egyszerre hárman, két férfi és egy Gribova nevű lány. Valamennyi gazdag kereskedőcsalád sarja. Az egyik — Tarászov — igen tehetséges volt. Burzsoáziánk nagy tömegében tudatlan és mintha bizonytalan lenne életkörülményei tartós voltát illetően. Sok az idegbeteg...

Makárov lassan és szinte kelletlenül beszélt. Számgin futó pillantást vetett élesen kirajzolódó arcélére. Nem is olyan régen ez az ember csupán kérdezgetett, faggatott, most pedig, lám, magyarázni, oktatni merészkedik. És szépsége lényegében kellemetlen, szinte giccses.

— Nem rokonszenves, de érdekes ember — szólalt meg halkan Inokov. — Mikor ránéztem, olykor ez jutott eszembe: mitől csapong ilyen képtelenül az agya? Retteg az élettől vagy szégyeli? Most úgy vélem, hogy szégyelte a gazdagságát, szerencsétlenségét, regényét ezzel a csapodár nővel... Okos ember volt.

— Bizony... Vannak nálunk ilyen elmék: munkaszerető, de meddő — mondta Makárov és Számginhoz fordult: — Emlékszel, amikor a harcsát fogtuk? Nemrég, Párizsban, Ljutov váratlanul kijelentette nekem, hogy semmiféle harcsa nem is volt, és hogy ő előre megbeszélte a molnárral, hogy tréfáljon meg bennünket. És képzeld, ezt a tréfát valamiért igen csúnyának tartja. Talán jelképes értelme van, vagy mi? Megmagyarázni nem tudta.

Számgin úgy érezte, hogy ez a két ember felháborítja ítélkezésével. Parancsoló vágy ébredt benne, hogy valami jóra is emlékezzék Ljutovval kapcsolatban, de csupán egy elcsépelt latin közmondás jutott eszébe, ami sajgó bosszúság-érzést keltett benne. Mégis belefogott:

— Nekem nem volt rokonszenves, de meg kell mondanom, hogy eredeti, talán páratlan ember volt. Belevitte az élet zajába a maga sajátos hangját...

Makárov a bokrok közé hajította cigarettáját és így dünnyögött:

— Nos, igen: köztudomású, hogy vannak gyakorlati szempontból haszontalan tárgyak, amelyek azonban leleményesen vannak megszerkesztve és utánozzák a szépet.

— Nem tárgyakról beszélek...

— Emberek között is akadnak a rendkívüliség utánzatai... Kijött a házból Dunyása.

— Menjenek le a konyhába, teát és bort kaphatnak.

— Mi van Alinával? — kérdezte Makárov.

— Fekszik, suttog valamit... Micsoda gyönyörű éjszaka — mondta Dunyása Számginnak és felsóhajtott. A másik két férfi lement, az asszony pedig áthatón belenézett Klim arcába és suttogva mondta:

— Lám, hogy pusztulnak el az emberek. Menjünk?

Számginnak eszébe jutott, hogy lekési a vonatot, azonban követte. Úgy tűnt neki, hogy Makárov sértő hangnemben beszél vele, Ljutovról pedig valahogy áruló-módon vélekedik. És biztosan szerelmi regénye van Alinával, s Ljutov féltékenységből lett öngyilkos.

A konyhában savanykás gázszag terjeng, a tűzhelyen zajosan forr a víz a nagy teáskannában, a fehér csempés falakon nyugodtan csillog a lábasok rézteste, a sarokban, szárított virágok között egy élénkszínűre mázolt Madonna-szobrocska rejtőzik; Makárov leült az asztalhoz, rákönyökölt és fejét két tenyere közé szorította, Inokov pedig bort töltött a poharakba és fojtott hangon beszélt:

— Ez igaz: azonban nem fanatikus, hanem matematikus. Ha Moszkvában Dubászov kormányzó azt parancsolja: „Pusztítsátok a lázadókat fegyveres erővel, mivel ezrek fölött ítélkezni lehetetlen", ha Pétervárott Trjepov kiadja a parancsot: „Vaktöltéssel ne lőjetek, a töltényt ne kíméljétek" — ez annyit jelent, hogy a kormány hadat üzent a népnek. Lenin is

átszól a munkásokhoz: a liberálisok, mensevikek és egyéb tökfejek fölött fegyverkezzetek, szervezkedjetek harcra a cár, a kormányzók, a gyárosok ellen, hogy kivívjátok a hatalmat, vigyétek magatokkal a szegényparasztságot, különben megsemmisítenek benneteket. Egyszerű és világos.

Dunyása teát töltött magának, végighallgatta Inokovot, majd elment, de visszaszólt:

— Ne nagyon zajongjatok.

Inokov átnyujtott Számginnak egy pohár bort, koccintott vele, mondani akart valamit, azonban Klim Számgin szólalt meg:

— De nincs-e túlságosan leegyszerűsítve az, ami magának egyszerűnek és világosnak tűnik?

És kihívóan Makárovhoz fordult:

— Lebecsülöd a burzsoázia erejét...

Makárov kortyolt borából és másik kezét változatlanul fejéhez szorítva, a pohárba bámult s kelletlenül így felelt:

— Én gyógyítom őt. Úgy hiszem — ismerem. Igen. Gyógyítom. Irtam egy tanulmányt: „A nők hisztériájának társadalmi okai". Megmutattam Forelnak, dícséri, kiadásra ajánlja, a kéziratot egyik kartársam lefordította németre. Nekem azonban nincs kedvem kiadni. Tegyük fel, kiadom, elolvassa hét, vagy hetven ember — és aztán? Gyógyítani sincs kedvem.

Valahol a ház közelében lódobogás hallatszott a kövezeten. Egy basszushang így szólt németül:

— Erre.

A lovat mintha a föld nyelte volna el és egy percre kellemetlen csendesség támadt a házban, ahol öt élő ember volt, és a ház körül is — majd valami fémtárgy csörömpölt.

— A koporsót hozták — következtetett feleslegesen Inokov és erősen belefújva szipkájába, a konyha sarkába lövellt egy kis vörös tűzcsomót — Makárov pedig komoran mondta:

— Ez csak egy cink-láda, koporsóba ott teszik majd a temetkezési intézetben. A rendőrség követelte, hogy hajnalig szállítsuk el a holttestet. Alina kiabálni fog. Menj be hozzá, Inokov, rád hallgat...

Az ablak előtt elhaladt két egyformán kövér, feketeruhás ember.

— Az orvosoknak népszerű brosúrákat kell irniok a lét visszásságairól. Ők különös élességgel látják az ilyen visszásságokat. A közgazdaságtan egymagában kevés ahhoz, hogy a

munkásokban undort és gyűlöletet ébresszen a lét iránt. A munkások igényei kezdetlegesen alacsonyak. Asszonyaikat kielégíti tíz kopejkával több bér. Kevesen vannak nálunk tudatában a szociális forradalom mélységes értelmének, valamennyien csak úgy... gépiesen sodródtak bele folyamába..

Makárov szaggatottan és egyre mérgesebben, hangosabban beszélt.

— Kutuzov gondolatai — állapította meg Számgin, miközben önkéntelenül is a fentről lehallatszó sürgésre és hangokra figyelt.

— Hol, miben látod te a szociális... — kezdte, ebben a pillanatban azonban Alina bősz, velőtrázó kiáltása harsant odafent.

— Nahát — dünnyögte Makárov és kiszaladt a konyhából; Számgin követte és megállt a bejárat előtt.

— Nem adom, nem engedem — üvöltötte teli torokból, rekedten Alina. Fentről lejött a kertbe a két kövér, fekete ember, s egybekötötte őket Ljutov teste: az egyik a lábait szorította hóna alá, a másik a holttest vállát ragadta meg, Ljutov feje pedig, természetellenesen oldalra csavarodva, ide-oda dobálódzott, bólogatott. A hatalmas csapzotthajú Alina ügyesen kígyózva, fél kezével Ljutov feje után kapott, másik karján pedig a zokogó Dunyása csüngött. Makárov és Inokov igyekeztek megragadni Alinát, az azonban kézzel-lábbal kapálózott, homlokával belebökött Inokovba és haja magasan lobogott fehér arca fölött.

— Ne merészeljetek — hörögte zihálva, szája nyitva volt és a szempár két sötét foltjával együtt arca úgy festett, mintha összeverték volna.

— Hagyd abba — mondta Makárov hangosan. — Na, hová mégy, hová?

Alina szuszogott, mint egy ló, minduntalan kitépte magát a férfi keze közül, Inokov pedig mögöttük ment, prüszkölt, orrát fújta, állát törölgette zsebkendőjével. A négy ember egyetlen testté egyesülve, tántorogva, csoszogva, kilépett a kerítésen. Számgin követte őket, de amikor észrevette, hogy lefelé fordulnak, felfelé indult. Vas-robaj, hisztérikus kiáltozás csapta meg a fülét:

— Láda... micsoda hitványság... Egy ládába... Takarodjatok!

Számgin sebesen haladt és botladozott a sötétben.

— Sétabotot kell vennem — gondolta, miközben hallgatózott. Odalent újból súlyosan feldobogott a ló a kövezeten, kerekek zöreje azonban nem hallatszott.

— Gumiabroncsok.

Azután eszébe jutott, hogy amikor a temetkezési intézet emberei vitték Ljutovot, hárman egy H-betűt képeztek.

Azonban úgy érezte, hogy az apró gondolatok ez alkalommal nem segítenek eloszlatni az imént átélt élményt. Óvatosan, lassan lépdelt felfelé és arra figyelt, hogy valami ismeretlen növekszik benne. Nem az agy szokásos tevékenysége volt, mely gépiesen ismerős mondatokká egyesíti a szavakat, hanem egy igen furcsa érzés ébredezett benne: valahol mélyen a bőre alatt kelésként ért, lüktetett egy szó:

— Halál.

Az öt kellemetlen hangzó egyesüléséből keletkezett szó mintegy követelte, hogy suttogva ejtsék ki. Klim Ivánovics Számgin úgy érezte, hogy egész testén valami panaszos, szomorú izgalom ömlik el és megfosztja erejétől. Megállt, zsebkendőjével letörölte az izzadtságot homlokáról, körülnézelődött. Elől, a hold félhomályában a fekete fák dombokra hasonlítottak, a fehér villák egy gazdag temető kápolnáira emlékeztettek. Az út a villák között kígyózik és valahová felfelé kúszik...

— Udvariatlanság, hogy el sem búcsúztam tőlük — emlékeztette magát Számgin és gyorsan megindult visszafelé Már úgy tűnt neki, hogy lejjebb ment a háznál, ahol Alina és barátai tartózkodnak, ekkor azonban egy kert rácsa mögött, a bokrok sűrű fala mögül, a csendességben tisztán kivehetően megcsendült Makárov hangja:

— Hülyék, ragaszkodnak az emberek fölötti hatalmukhoz, de gyermeket szülni félnek. Miért? Kérdezd meg.

Számgin megállt, zsebkendőjével legyezte arcát és a kert ajtaját keresgélte.

— Nem, sosem — mondta Makárov. — Szülni nem tud, tönkretette magát az abortuszokkal. A férfi nem férjnek kell neki, hanem csupán szolgának.

— Aki táplálja — fűzte közbe Inokov.

Számgin nem találta meg az ajtót és rájött, hogy a másik oldalról ért a házhoz. A ház elbújt a fák között, Inokov és Makárov pedig messze voltak tőle s igen közel a kerítéshez. Már kiáltani akart nekik, Inokov azonban ekkor azt kérdezte:

— És mit tartasz Számginról?

Makárov valami érthetetlent felelt, Inokov pedig nyilván elmosolyodhatott, mivel hangja vidáman csengett, amikor megszólalt:

— Ez az! Nem annyira gondolkozó, mint inkább okoskodó szerkezet...

Számgin sietve megindult lefelé és eszébe idézte:

— Kétízben segítségére voltam. Különben — vigye el őket az ördög. Óvnom kell a lelkemet attól, hogy beszennyezze a kis sérelmek és szomorúságok csúfsága.

Ez a mondat megnyerte tetszését, de mégis visszatért a nagy szomorúság, amelyet odafönt érzett.

Igen nehéz éjszakája volt: nem jött álom a szemére, ismeretlen, homályos és összefüggéstelen gondolatok izgatták, előtte imbolygott Vladimir Ljutov feje, lóbálózott a karja és az egyik sokkal rövidebb volt a másiknál. Reggel, félig betegen, elment a postára, átvett egy köteg Berlinből érkezett levelet, majd visszatért a szállodába; kibontotta a köteget és a többi levél és irat között egy kicsiny, könnyű borítékot talált Marina írásával megcímezve. Az orgonaszínű vékony levélpapíron arról értesítette az asszony, hogy két nap mulva Párizsba utazik, a „Terminus"-ban száll meg és mintegy tíz napot tölt ott. Ez a hír annyira felizgatta, hogy zavarba jött, miután pedig képmására pillantott a tükörben — még jobban és már aggasztóan megzavarodott.

— Gyerekesség — korholta önmagát, szemöldökét ráncolva, szeme azonban mosolygott. — Csak a kíváncsiság vonz hozzá — igyekezett meggyőzni önmagát, miközben a tükörbe nézett és kurta szakállát csavargatta. — Nos, lehet hogy némi romantika is van benne. És az irónia sem hiányzik teljesen. Mert micsoda ez a nő? Korunk burzsoá-asszonyának jellegzetes típusa, természettől fogva nem ostoba, olvasott...

Öröme azonban nem csitult. Akkor megkérdezte önmagától:

— Dehát mi és miért zavar engem?

Azonban nem volt ideje választ találni erre a kérdésre — azt kellett megállapítani: hol van most Marina? Kiszámította, hogy Marina már harmadik napja Párizsban van — és rakosgatni kezdte holmiját a bőröndbe.

Párizsban ugyanabban a szállóban vett szobát, ahol Marina lakott, gondosan rendbehozta külsejét, és most — boszszankodva önmagára izgalmáért — Marina szobájának ajtaja

előtt áll, s az ajtó mögött jól érthetően zeng az ismerős, erős hang:

— Nem, nem, Zahár Petrovics, én ebbe nem megyek bele

Vékony, sivító hangocska válaszolt:

— Sajnálni fogja még! Minden jót.

Kicsapódott az ajtó és egy zömök, kurtalábú, pocakos ember rontott ki rajta, puffadt, sárga arcán szúrós szempár csillogott. Nehezen lélekzett, dühös pillantása belédöfött Számginba, megtaszította hasával, és puhán topogva, szinte fenyegetően énekelte:

— Azt tanácsolom — gondolja meg, kérem! Ó, gondolja meg!

Könnyedén előrerúgta kurta lábacskáit és nesztelenül tovasiklott a folyosó szőnyegén.

— Á-á, megjöttél — mondta Marina felesleges hangossággal, balkezében valamilyen iratokat rázott, a jobbat pedig gyorsan Klim állához lendítette. Még sosem nyujtotta kezét csókra és Számgin valami jelentőséget tulajdonított ennek a gesztusnak.

— Nos — szép Marisa? — kérdezte s az asztalra dobta az írásokat.

— Nagyon.

— Fukar vagy a dícsérettel.

— Túl szép.

— Nos, a szépből soha sincs túl sok — jegyezte meg Marina hanyagul. — Ülj le, mesélj, merre jártál, mit láttál...

— Izgatott, — állapította meg Számgin. Az asszony még fiatalabbnak és szebbnek tűnt, mint Oroszországban volt. Az egyszerű, világosszürke ruha kihangsúlyozta sudár alakját, magasra fésült haja megnövelte termetét, szinte megkoronázta parancsoló, fénylő arcát.

— Túlságosan nagy és olyan egészséges, mint egy igazi kereskedő — állapította meg Számgin bosszúsan. Bosszúságát elégedettség váltotta fel, hogy fogyatékosságokat is lát ebben az asszonyban. — A ruhája is ízléstelen — tette hozzá magában, fennhangon pedig így szólt: — Pompásan felfegyverkeztél, hogy meghódítsd a franciákat.

— Itt csupán megfésültettem magam, a ruhám Moszkvában varrták és — rosszul, ha tudni akarod — mondta Marina, miközben az írásokat egy kis fekete bőröndbe rakosgatta,

majd az asztal alá dugta, egy rúgást küldött utána és megkérdezte:

— Figyeled, hogyan szaporodnak nálunk a bankok és szervezik a tőkét? Már megalakult a „Vasérc értékesítő társaság". Aztán a „Réz" szindikátus.

— Miféle madárijesztő járt itt nálad?

— Zahár Berdnyikov.

Izes hangjában valami bosszús árnyalat csengett szüntelen. Cigarettára gyujtott, elhajította a gyufát, de nem talált bele a hamutartóba és megvárta, amíg Számgin, megégetve ujjait, felveszi az égő gyufaszálat a terítőről.

— Ma — többek között — azt a kijelentést tette, hogy jó kamatért egy bankár akár földrengés támasztására is ad kölcsönt. A bankárt nem ismerem, Zahár azonban képes adni. Reggelizni még korai — mondta órájára pillantva. — Akarsz teát? Még nem ittál? Én már rég...

Csengetett és így folytatta:

— Csavarogtam Moszkvában, Pétervárott. Egy kereskedő házában alkalmam volt látni és hallani egy újonnan felbukkant prófétát és lelki kalauzt. Emlékszem, te meséltél nekem róla: Tomilin, hájas, vöröshajú alak, teli vajszínű foltokkal mint valami palacsinta. Költők, ügyvédek, mindenfajta rangú és rendű kisasszonyok, kificamodott elmék, zilált lelkek voltak a hallgatói. Olvasott és igen nekidühödött fickó, annyi szent, biztosan nincs kielégítve a becsvágya.

Lent, az ablakokon kívül, valahogy különös változatossággal és vidámsággal kiáltozott, zúgott a hatalmas város, zavarta Számgint az asszony dühös beszédének hallgatásában, zavarta a kikeményített szobalány is, madár-arcával és tágrameresztett fekete szeme csodálkozó pillantásával.

— Arról beszélt, hogy az emberek gazdasági tevékenysége tulajdonképpen vallási és áldozatos, hogy Krisztusban Ábel lelke ragyogott, aki a föld gyümölcseiből élt, Káin utódai pedig a kárhozottak, haszonlesők, az ördögtől elcsábított mérnökök, vegyészek. Ez a badarság valamiért fellelkesítette Tugán-Baranovszkijt: hajladozott hosszú lábain és így csikorgott: agrárország vagyunk, igen, igen! Majd egy piszeorrú versfaragó valami mulatságosat szavalt: „Az ábránd hajóján vigaszra lelünk, az álmok csitítják bánatunkat" — valami effélét.

Elmosolyodott, de mosolya csupán kisimította a ráncba-vont szemöldökök közti redőket, a szeme azonban nemmosolygósan, dühösen csillogott. Ápolt keze mintha elveszítette volna lágyságát, hevesen, szögletesen mozgott, lökdöste az edényt az asztalon.

— Általában — unalmas az egész. Folyik az ünnep utáni nagytakarítás, az emberkék mámorban élnek, tisztálkodnak, és zavartan elrejtenek minden szépet, amit az ünnep tiszteletére kiráncigáltak magukból. Rájöttek, hogy tegnap rangjuknak és helyzetüknek nem megfelelően viselkedtek. A hatóságok pedig folyton a lecsendesítésen fáradoznak, felkötik a gonosztevőket. Inkább forralni kellene őket, míg maguktól el nem párolognak... Általában, ha az ember vidéken él, úgy képzeli a fővárosi embereket... nos, gazdagabbnak képzeli, érdekesebb tartalommal...

— Mit akarhat? — tűnődött Számgin, és érezte, hogy nyomasztóan hat rá Marina hangulata. Megpróbálta más témára terelni a beszélgetést és ezt kérdezte:

— Mi van Bezbjedovval?

— Levelet küldött Nyizsnyijből, a vásáron dorbézol. Káromkodik, pénzt és bocsánatot kér. Azt válaszoltam: megbocsátani megbocsátok, de pénzt nem adok. Ugy fest, hogy rossz vége lesz ennek az ügynek.

Számgin szájából önkéntelenül kicsúszott a megjegyzés:

— Úgy hiszem — te aligha vagy képes megbocsátani.

Azt várta, hogy az asszony élesen fog visszavágni, azonban csak vállat vont és hanyagul mondta:

— Miért lennék képtelen? Megbocsátani annyi, mint — köpni rá, én pedig nagyon is képes vagyok beleköpni bárki pofájába.

— Sosem beszélt még ilyen durván — állapította meg Számgin és érezte, hogy nő benne az aggodalom és valami kellemetlenséget várt. Marina mozdulatai és gesztusai hevesek, szögletesek voltak, ami pedig egyáltalán nem volt sajátja az asszonynak.

— Felizgatta valami...

Sietve megkérdezte: merre volt, mit látott? Marina kétszer meglátogatta a Louvre-t, holnapután a parlamentbe megy, hogy meghallgassa Briand-t.

— Tegnap a Bois de Boulogne-ban voltam, végignéztem a kokottok felvonulását. Természetesen nem mind kokott, de

mind hasonlítanak rájuk. Igazi „article de Paris" — az örömért vannak.

Pajkosan összehunyorította jobb szemét és így szólt:

— Kaparj össze egy kis pénzecskét! Neked szórakozásra van szükséged, amint látom, komor hangulatban vagy!

— Én pedig azt hiszem, hogy te csak...

— Én? Igen! Dühöngök. Dühöngök, mért is nem vagyok férfi.

Cigarettára gyujtott, felállt, rápillantott tükörbeli képmására és füstsugarat fújt rá.

— Voltam Bogdanovics tábornoknénál, már beszéltem neked róla: a férje, a tábornok, az Izsák-székesegyház elöljárója, kissé agyalágyult, de nagy zsivány. Ő pedig nem buta nőcske, jó szeme van, pénzügyekben pedig egyforma emberszeretettel segít minden felebarátján, nemzetiségre való tekintet nélkül. Azelőtt is jártam nála, ez alkalommal azonban ő hívott meg, hogy Berdnyikovval beszéljünk — erről a beszélgetésről majd később mesélek.

Beszéd közben fel-alá járkált egyik sarokból a másikba, cigarettázott, szemöldökét mozgatta és nem nézett Klimre

— Én, naiv vidéki asszonyság létemre, imádom, ha értelemre tanitanak, a tábornokné pedig szereti ezt a meddő mesterséget. Most már tudom, hogy Oroszországnak igen rosszul áll a szénája — senki sem szereti, a cár és a cárnő sem. Becsületes hazafiak Oroszországban nincsenek, csupán becstelenek. Sztolipin kétkulacsos, titokban liberális, kész eladni a cárt bárkinek és diktátor akar lenni a marha! Erről jut eszembe: Sztolipin villáját nem az eszerek tették tönkre, hanem a maximalisták, egy kis csoport, amely elszakadt az igazhitüektől, ezeknél ugyanis állítólag nincs minden a legnagyobb rendben — az egyik centralistát azzal gyanúsítják, hogy jóbarátságban van a rendőrséggel. — Miután csak úgy hanyagul közbevetette mindezt, visszatért a tábornoknéra. — Csupa magasrangú, érdemrendekkel, vagy biblia-vastagságú pénztárcával felszerelt ember jár oda. Mind hisznek Istenben, de azért a másét akarják egymásra rásózni.

Számgin elnézte az asszony élesen kirajzolódó arcélét, kicsiny, rózsás fülét, háta szép ívét, elnézte és szerette volna erősen lehúnyni a szemét.

Az asszony megállt előtte és aranyszínű szemebogara szikrákat szórt.

— Ha kedvem támadna férjhez menni, akkor száz-kétszázezer rubelért szereznének nekem egy nagyon gazdag kis öregembert...

Klim Ivánovics Számgin úgy érezte, hogy valósággal megvakítja egy hirtelen felvillanó, aggasztó sejtés — és egy pillanatra lehúnyta a szemét.

— Vajjon mi zavarhatná abban, hogy a rendőrség szolgálatába álljon? Nem látom, mi...

Levette szemüvegét és dörzsölgetni kezdte a szarvasbőrdarabkával — ez mindig segítségére volt nehéz esetekben.

— Mit gubbasztasz úgy, mintha hascsikarásod lenne? — kérdezte Marina és Számginnak úgy tűnt, hogy az asszony hangja fülsiketítően cseng.

— Nehéz gondolatokat ébresztesz az emberben — mormogta.

Marina megint róni kezdte a szobát, miközben félhangosan, de már szelídebben beszélt:

— Igen. Nincs sok ok a vidámságra. Most, amikor a mohó tökfilkók és naplopók veszik kezükbe a gyeplőt — elkótyavetyélik Oroszországot. Már Közép-Ázsia felé történetnek, ami pedig a mi csupasz oldalunk! És az angolok pompásan tudják, mennyire csupasz...

Fárasztóan sokáig érvelt erről a témáról, valamilyen pénzösszegeket számolt, ismert nagyiparosokat, földbirtokosokat, minisztereket emlegetett. Számgin alig figyelt rá, mert saját gondolatai zsongtak a fejében:

— A szektariánusság — ideig-óráig tartó játék. A hazafiság? Kereskedő-ízű. Talán szintén játék. Cimborálás Kutuzovval... Ezt a legnehezebb megmagyarázni. A rendőrség... Minden lehetséges. Vajjon miféle eszmék szoríthatják korlátok közé? Nem ostoba, olvasott. Kalandornő. Csupán a pénz hatalmában hisz, minden más csak arra való, hogy kritizálja, cáfolja...

Klim Ivánovics Számgin szinte örült annak, hogy ellenséges érzülettel gondolhat erre az asszonyra.

— Viszont — ideje, hogy reggelizzünk! — szólt Marina. — Itt ebben az időben ebédelni szoktak. Menjünk.

Átment a kicsiny hálószobába, és Számgin észrevette, hogy menés közben ringatja csipőjét, amit azelőtt nem tett. Eltűnt a férfi elől, és míg zárakat kattantgatott, így beszélt:

— Láttam Sztyepánt: a feleségét a Krjeszti-be csukták. Olyan apró kis baba, színtelen, és valamilyen halneve van...

— Szómova.*

— Azt hiszem, ez az. Sztyepán egyszer elküldte hozzám. Ő viszont rendíthetetlen. Makacs. Tisztelem a makacs embereket.

Marina kilépett. Vállára kékróka-szőrmével szegélyezett égszínkék belépő borult, haját aranyos csipke fedte, nyakán igézően csillogtak a smaragdok.

— Szép, Marisa? — kérdezte.

— Igen.

— Az ám.

Megreggeliztek a szálloda éttermében, majd végigkocsiztak a boulevard-okon megfordultak a Place de la Concorde-on, megnézték a Notre Dame-ot — itt a mulatságos viaszosvászon-sapkát viselő kövér, őszbajuszos kocsis nem minden büszkeség nélkül, oktatóan jegyezte meg:

— Ezt holdfényben kell látni.

— Egy moszkvai kocsis nem adna tanácsot, mikor jobb megnézni a Kremlt — jegyezte meg Számgin félhangosan. Marina nem válaszolt, a férfinak pedig hirtelen az jutott eszébe, hogy valami effélét vett észre a berlini panzió tulajdonosnőjének viselkedésében is. — „Bennünk oroszokban nincs hazafiság, szolidarítás-érzés saját nemzetünkkel szemben, tisztelet iránta és érdemei iránt, melyeket kivívott az emberiség szemében" — ezt Katkov mondta. Eszébe jutott, hogy Katkov temetésére eljött Paul Déroulède és nagy orosz hazafinak nevezte az elhúnytat. Apró, tarka gondolatok zsibongtak agyában, Számgin bosszusan elhessegette őket és türelmetlenül várta, mit mond Marina Párizsról; az asszony azonban csupa jelentéktelen megjegyzést szórt fukar kézzel.

— Lármás kis város, nézd, mennyi nép van az utcán. A férfiak pedig — aprócskák — nem vetted észre? Akár nálunk a vjátkaiak...

Számgin lopva rásandított és azt gondolta, hogy Marina szándékosan, nem őszintén mond csupa közhelyet, és leplez valamit.

Az asszony azt ajánlotta, nézzék meg a revűt a Folies

* Szom = harcsa.

Bergère-ben. Elmentek, a földszintre vettek jegyet, Marina azonban nemsokára így szólt mosolyogva:

— Páholyt kellett volna vennünk.

Igen, a közönség túlságosan tapintatlanul bámulta az asszonyt, a nézők felálltak helyükről, összesúgtak. Számgin úgy találta, hogy az asszonyok szeme irígyen vagy megvetően csillog, a férfiak édeskés fintorokat vágnak, egy cigányképű, dúsbajuszú, deresedő, göndörfürtös szépfiú pedig olyan feszült figyelemmel meresztette a szemét, mintha már látta volna valahol Marinát és most találgatná: mikor és hol?

— Mit gondolsz: márki vagy borbélylegény? — suttogta Marina.

— Aszfaltbetyár. És azt hiszem, részeg is — felelte Számgin dühösen.

A színpadon valami érthetetlen jelenet folyt: egy kicsiny, ügyes színész boxolót alakított, karikaturába illő, hatalmas karizmokkal — kamasz-arcát kurtára nyírt, ősz álszakáll keretezte, hányta a bukfenceket a szőnyegen és sebesen hadarva próbált meggyőzni valamiről egy vörösképű, frakkos óriást.

— Ez Lépine, azt hiszem, Párizs polgármestere vagy rendőrfőnöke — mondta Marina. — Nem érdekes: valamilyen házi ügyekről van szó.

Énekesnők, bűvészek, néger táncosok bukkantak fel és tűntek el. Marina zsörtölődve jegyezte meg, hogy Nyizsnyij-Novgorodban, a vásárban, mindezt „elsőrendű kivitelben" kínálják. Ekkor azonban, a hangszerek bősz dübörgése és nyivákolása közepett, mintegy harminc művésziesen levetkőztetett lány ugrott elő a kulisszák mögül és a pajzán zene ütemeire dobálgatni kezdték meztelen lábukat, a tarka szalagok és a csipke halmaza közül: mindegyik óriási, dússzirmú virágra hasonlított, lábuk úgy verdesett mint bibeszál a szirmok között és a lányok olyan sebesen síklottak a színpadon, hogy úgy rémlett, mintha mindegyiknek ugyanaz a rikítóra festett, csábítóan mosolygó arca lenne és hogy vad szél kergetné őket a színpadon. Majd, dübörgő tapsvihar közepette, egy hajlékony, magas nő suhant a rivalda elé, szétszakítva a lányok füzérét és egy vörösnadrágos katonát vonszolt magával, akinek gyűrött sapkája és ostoba vörösorrú képe volt. Száz és száz tenyér verődött össze, éljeneztek, rikoltoztak; a hajlékony karcsú nő, akin térdig érő, kurta szoknyácska volt, szintén

kiabált valamit, nevetett, kacsingatott az oldalpáholy felé; a katona csoszogott, hajlongott, csókokat röpített valaki felé — ekkor a nő áthatóan felsivított, megragadta a férfit, oldalt fordult a közönség felé és ivalakban meghajolva, vadul ropni kezdték a matchist.

— Ejha! Mutatós — jegyezte meg Marina halkan és Számgin látta, hogy az asszony arca bíborvörös lesz és a füle is megtelik vérrel. Maga elé képzelte meztelenül, ahogyan a szikvízgyárban látta és értetlenül gondolta:

— Az ilyen cinizmusnak nem lenne szabad zavarba hoznia.

A táncosnő sikongott, a katona hahotázott, harminc félmeztelen nő egymásba fonódva ringott a zene ütemére és a szakadatlan taps, dobpergés, trombitaharsogás, húrpengés és a fényszóró tarka sugara, mely végigkísérte a táncolókat — mindez együttvéve azt az összbenyomást keltette, mintha az egész terem kavarogna, ugrándozna és hátradőlne, alázuhanna valahová.

— Bizony, értenek hozzá — állapította meg Marina lassan, elgondolkozva, mikor a függöny lehullt. — Szépen tálalják fel ezt az... áldozati húst.

A mondat váratlan befejezése felháborodást keltett Számginban: azt akarta mondani, hogy az erényeskedés nem mindig helyénvaló; e helyett azonban megkérdezte:

— Voltál Moszkvában Aumont-nál?

— Voltam. Egyszer. Miért kérded?

— Ott minden érdekesebb, gazdagabb volt.

— Nem emlékszem.

Gyalog indultak haza. A nagyszerű város ünnepien zsibongott, ragyogott fényeivel, az üzletek fitogtatták a szép árucikkek dús tömegét, a boulevard-okat vidám zsivaj, nevetés töltötte be, a gesztenyefákról tenyérformájú levelek hulltak, szelet pedig alig lehetett érezni és a leveleket valósággal a zsivaj, nevetgélés, zene vídám ereje tépte le.

— Kellemesen rendezték be életüket a forradalom egykori mesterei — mondta Marina és néhány másodperc mulva hozzátette: — Jelenleg pedig — a hitelezőink.

Az előttük haladó emberekre ráhullott a gesztenyefák csipkés árnyéka.

— Odanézz: mintha rongyos lenne minden — jegyezte meg Marina.

Kényelmetlen volt karonfogva menni az asszonnyal: Számginnak nehéz volt hozzá alkalmazni lépteit, Marina lökdöste csipőjével. A férfiak minduntalan visszanéztek Marinára és ez bosszantotta Számgint. Eszébe jutott az izgalom, amellyel tegnap olvasta az asszony levelét és ezt gondolta:

— Miért örültem meg annyira? És hogyan ötlött fel bennem a gondolat, hogy a politikai rendőrség szolgálatában állhat? Milyen furcsa az egész...

Marina kijelentette, hogy enni akar. Betértek egy vendéglőbe; a tompa fénnyel kivilágított kerek teremben, egy kicsiny dobogón vonósnégyes játszott és a zene igen jól festette alá a raccsoló beszédet, asszonyi nevetést, üvegcsörömpölést; igen sokan voltak és mintha valamennyien régi ismerősök lettek volna; az asztalok szinte úgy voltak elhelyezve, hogy kényelmesen lehessen gyönyörködni a hölgyek öltözékében; a kör közepén egy frakkos, magas szőke férfi keringőzött egy pirosruhás, sovány hölggyel, akinek a fején, mint valami exotikus madár bóbitája, nagy fésű tornyosult, sziporkázó színes kövekkel. Számgintól balra egy tekintélyes külsejű ember ült egyedül és leveleket olvasott; csillogó koponyáján haja gyér maradványai göndörödtek, arca nyájas, szelíd volt; felemelte szemét a papírlapról, Marinára pillantott, elmosolyodott és megmozgatta ajkait, fekete szeme pedig mozdulatlanul csüngött Marina arcán. Ennek a férfinak az arcképét Számgin látta már folyóiratokban, de nem tudott visszaemlékezni — kicsoda? Megmondta Marinának, hogy Franciaország egyik nagysága néz rá.

— Nem tudod — ki?

Fesztelenül végigmérte a franciát és közömbösen jelentette ki:

— A testi és lelki jóllakottság megtestesülése.

Számgin erősen összeszorította ajkait. Egyre kevésbbé tetszett neki az asszony viselkedése.

Marina aranyos szemebogara elsötétült, ráncolta homlokát, összevonta szemöldökét és az asztalkendővel oly erősen törölte meg az ajkát, mintha azt akarná, hogy mindenki megértse: az ő ajka nem festett... Három pár egy kellemetlenül modoros táncot lejtett, Marinához közel kakasként lépkedett egy kancsal, görbelábú emberke, temérdek rendjellel mellén és halottdermedt mosollyal sárga arcán — valahányszor Marina aszta-

lához ért, az asszony undorral odébbhajolt és felvonta ruhája alját.

— A menüettet torzítják el — jelentette ki Marina. — Emlékszel Maupassant-ra? „Táncok királya és királyok tánca"

Számginnak úgy rémlett, hogy minden férfi és hölgy Marinára néz, mintegy várva, mikor kezd táncolni. És úgy találta, hogy Marina túlságosan hanyagul nyugtázza ezeket a pillantásokat. Most körtét tisztít, vastag rétegekben vágja le a héját, mellette pedig egy vöröshajú hölgy, brilliánsokkal a nyakán és ujjain, ügyesen hámozza a körtét, papírvékony rétegeket hánt le róla.

— Mi ez — csak nem az orosz nihilista szerepét játssza? De meglehet, van is benne némi nihilizmus...

Számgin megint az előbbi kényes kérdésre bukkant: hogyan ötlött fel benne a gondolat, hogy Marina kapcsolatban állhat a rendőrséggel?

— Ha nekik szolgálna, akkor egy ilyen nőt bizonyára nem tartanának vidéken, hanem Pétervárott, Moszkvában...

Aztán igyekezett megállapítani, milyen érzést keltett benne ez a különös gondolat.

— Izgalmát? Nincs okom izgulni önmagamért.

Rövid gondolkozás után úgy találta, hogy Marinának a politikai rendőrséggel való kapcsolata lehetőségének gondolata csodálkozáson kívül semmi mást nem ébresztett benne. Kellemetlen, bosszantó volt ilyesmin töprengeni a zeneszó, nevetés közben, azonban nem tudta elfojtani ezeket a gondolatokat. Azonfelül többet is ivott, mint szokott és úgy érezte, hogy a mámor lírai hangulatba hozza, már pedig a líra és Marina — összeegyeztethetetlenek.

— A franciák bizonyára azt képzelik, hogy házasok vagyunk és összeveszünk — jelentette ki Marina fitymálón, miközben a gyümölcsös késsel szétlökte a visszaiáró frankokat a tányéron s nem vett ki egyet sem; s még csak nem is biccentett a halk „Merci, madame!" suttogásra és a pincér mély meghajlására. — Nem vagyok összhangban önmagammal — folytatta, miután karonfogta Klimet és kiléptek a vendéglőből. — De tudod, ilyen hirtelen átugrani egy országból, ahol akasztanak, egy másikba, ahonnan az akasztókat pénzelik és ahol így táncolnak...

Számgin vágyat érzett, hogy ráklálfson:

— Nem hiszek neked, nem hiszek!

Azonban nem merte és csak ennyit mondott halkan:

— Nem értelek egészen.

Az asszony folytatta:

— Valahogy... furcsán érzi magát az ember. Szinte — boldogtalanul. Én pedig nem szeretem a boldogtalanságot... Gyűlölöm a szenvedést, a mi kedvenc orosz mesterségünket...

Elhallgatott. A szálloda közel volt, öt perc alatt odaértek gyalog.

Számgin szobájába ment, és úgy ahogy volt, kabátban, kalapban, az ablakhoz lépett, dühösen kitárta mindkét szárnyát és lenézett...

— A legérthetetlenebb, legsötétebb ebben a nőben — a forradalmár beszédei. Persze, beszéd csak, még nem meggyőződés, nem rokonszenv, de már... — Nem tudta meghatározni, mi az, amit eredetinek lát ennek a nőnek a beszédében. Könnyű szédülést érzett és elnézte, amint odalent, a gyengén világított kis téren zajtalanul siklanak a sötét emberi alakocskák, fülsiketítően recsegnek a kocsik kerekei. Azt lehetett gondolni, hogy odalent minden elfáradt már e nap alatt, és meg akar állni, hogy pihenjen — megállni a következő pillanatban, azon a ponton, amelyen épp van. Számgin egy karosszékbe dobta kabátját, kalapját, leült és cigarettára gyujtott.

Agyának az a zuga, ahol a Marináról való gondolatok zsúfolódtak össze, még sötétebb lett, de valahogy könnyebb is.

Mit találtam és mit veszítettem? — kérdezte önmagától és — így felelt: — Nyertem azon, hogy megszabadultam vonzerejétől, azonban — eltűnt valamilyen reménység. De miben is reménykedtem? Hogy a szeretője leszek?

Még egyszer elképzelte Marinát meztelenül és elhatározta:

— Nem. Persze, hogy nem. Azonban úgy rémlett, hogy ez az asszony egy más világból való ember: egy erős, megingathatatlan valamivel rendelkezik. Pedig szintén alaposan megfertőzte a kriticizmus. Az élet iránti kritikai viszony hipertrófiája, amely mindenkinél tapasztalható. Minden, a hit érzését nélkülöző dogmatikusnál, aki nem védelmez semmit a szó és a gondolat szabadságán kívül. Nem, szükség van eszmékre,

amelyek korlátozzák ezt a szabadságot... a gondolkozásnak ezt az anarchiáját.

Azután az jutott eszébe, hogy Marina mégis eredeti jellem.

— A tősgyökeres orosz nő típusa.

Megfékezi lovát vágtában,
Az égő kunyhóba belép...

— Végeredményben, ördög tudja, mi van benne — gondolta fáradtan és majdnem mérgesen. — Nem lehetséges, hogy ez az asszony a rendőrségnek... Ezt én eszeltem ki, hogy eltaszítsam magam tőle. Mert szóba hozta Sztolipin villájának felrobbantását és nekem Ljubimova jutott eszembe...

Néhány másodpercig sikerült nem gondolkoznia, azután pedig beismerte:

— Sok nőt láttál és most nőt kívánsz, ez itt a helyzet, barátom! De jobb lenne bort inni. Késő van, nem fognak hozni...

Azonban mégis csengetett, megjelent a soros pincér és mintegy öt perc mulva, miután megivott egy pohár ízletes bort, Számgin egy olyan ember szemével mérte végig a szobát, aki csak az imént lépett be. A lágy plüs-bútor, a vastag szőnyeg, az ablakokat, ajtókat borító kárpit — mindez furcsán bolyhossá tette a szobát. Mivel lehetne összehasonlítani? Hasonlat nem akadt. Lassan levetkőzött éjszakára, megivott még egy pohár bort és miközben az ágyon ült, úgy érezte, megint feltámad benne az érő kelés érzése, amelyet Genfben tapasztalt. Most azonban nem volt kellemetlen érzés: ellenkezőleg — úgy tűnt neki, hogy valami igen komoly érlelődik benne és egy fontos benső felfedezés mesgyéjén áll. Elfelejtette behajtani az ablakot és a térről hirtelen viharos kacaj, majd éles füttyszó, kiabálás tört be a szobába.

— Hülyék — káromkodott Számgin, az ablakhoz lépve. — Nevetnek... s azután — meghalnak...

Úgy rémlett neki, hogy az utolsó négy szót suttogva gondolta.

— Ostobaság. Suttogva nem gondolkoznak. Gondolkoznak hangtalanul, szavak nélkül, vagy pedig egyszerűen... a szavak árnyékaival.

Ekkor úgy érezte, mintha megpattant volna benne valami és gondolatai csökönyösen, önszántukból, elkeseredetten kiabálták:

— Magánosság. Egyedül vagyok az egész világon. Bepréselve valamilyen hülye oduba. Egyedül képekben és vonalakban kikristályosodott érzéseim világában, agyam gonosz játékának világában. Igaza van Leonid Andrejevnek: a gondolat talán — az anyag betegsége...

Számgin előrehajolva ült, tenyerével térdére támaszkodott és úgy rémlett neki, hogy a bensejében forrongó gondolat úgy rázza, akár a harang réztestét a nyelv csapásai.

— „Prometeusz — a sátán álarca" — ez igaz... Hieronymus Bosch olyan merészen öntötte formába világképét, mint előtte még senki...

A bolyhos szobában minden imbolygott, keringett; Számgin fel akart állni, de nem tudott, és nem emelve fel lábát a padlóról, a párnába fúrta fejét. Későn ébredt, csengetett és átküldte a szobalányt, hogy kérdezze meg Madame Zótovát, megy-e a parlamentbe? Kiderült — megy. Ez nem volt nagyon kellemes: nem vágyakozott megnézni, hogyan működik Franciaország törvényhozó szerve, nem szerette a népes gyülekezeteket, és még amiatt sem volt kedve elmenni, mivel meggyőződött róla, hogy igen rosszul érti a franciák nyelvét. De valamiért látnia kellett, hogyan viselkedik Marina — és most ott ül vele, váll váll mellett, a közönség páholyában.

— Ez az, így kormányoz a demokrácia — mondja Marina félig suttogva.

Számgin figyelmesen nézte a kopasz, fekete vagy őszhajú fejek sorait, föntről ezek a fejek aránytalanul nagyoknak tűntek, a karosszékekbe tapadó törzsekhez képest. Gépiesen eszébe jutott, hogy e nagyfejűek dédapái és nagyapái csinálták a „Nagy forradalmat", teremtették Napoleont. Visszaemlékezett arra, amit az 1830-as, 1848-as, 1871-es év eseményeiről olvasott, ebben az országban.

— Liberté, égalité, de nőket nem engednek képviselőnek — jegyezte meg Marina zsörtölődve. Egy férfi, aki arcra Mazarin kardinálishoz hasonlított, édeskés tenorhangon, erősen raccsolva olvasott fel valamilyen írást; némán hallgatták, csupán a baloldali padsorokból röppent fel egy-egy zsörtölődő felkiáltás.

— Lám, Aristide is árult — mondta Marina.

A szónoki emelvényen egy vidám ember állt, nagyfejű, akár a többi, gondatlanul összeborzolt, gesztenyeszín hajú, zömök, nehézkes termetű, a háta mintha kisse hajlott lett volna. Széles arca volt; kövér orcái duzzadtak és igen élénk, mosolygós szempár világított rajtuk. Hunyorgott, nyakát előre nyujtotta és jóváhagyólag bólintott az első sorban ülő képviselők egyike felé, kivillantva fogait, és meghitt, baráti hangon beszélni kezdett, miközben balkezével kabátja hajtókáját simogatta, jobb keze pedig lassan úszott a levegőben, mintha egy láthatatlan füstgomolyt oszlatna szét. Könnyedén, erőteljes, kissé rekedtes hangon beszélt, csiszolt szavai tréfásan és nyájasan kergették egymást, vagy pedig pátosszal és szomorúsággal, amelyben mintha némi irónia csengett volna. Igen figyelmesen hallgatták, sok fej helyeslően bólintott, kurta, halk felkiáltások hallatszottak, és úgy tűnt, hogy a szónok nyájas mosolyát a hallgatóság is mosollyal viszonozza, egy teljesen kopasz képviselő pedig úgy mozgatta szürke fülét, akár a nyúl. Azután Briand emeltebb hangon kezdett beszélni, magasra felvonta szemöldökét, szeme kitágult, arca kipirult, és Számgin fülét megütötte egy különös hévvel kiejtett mondat:

— „A mi hazánk, a mi rajongásig szeretett Franciaországunk, az emberiség felszabadításának ügyét szolgálja. Viszont emlékezni kell arra, hogy a szabadságot csak harc árán lehet elérni...“

— Hát adjatok pénzt a fegyverkezésre — szólt Marina és órájára pillantott.

Briand-t éljenezték, azonban tiltakozó kiáltások is hallatszottak.

— Nos, nekem ebből elég! Negyven percem van, hogy megreggelizzem — velem tartasz?

— Örömmel.

— Hát bizony — kezdte Marina, amikor kiértek az utcára — Egy kis vendéglős fia, szocialista volt, akárcsak barátja. Millerand, 1906 őszén pedig kiadta a parancsot, hogy lőjenek a sztrájkolókra.

A parlamenttel szemközti kicsiny vendéglőben, miután megrendelte a reggelit, így folytatta:

— Hajlékony emberek. Úgy tornásznak az eszméken, mint a létrán. Lehet, hogy Briand-ból elnök lesz.

Felsóhajtott, elgondolkozott, és pálinkát töltött a poharakba.

— Bámulatosan életrevaló, ügyes fajta. Egyszer még megverik a kövér, esetlen németeket. Nosza, igyunk Franciaországra.

Ittak; majd az asszony szótlanul táplálkozni kezdett, a reggeli befejeztével pedig, távozóban, így szólt:

— Este a Montmartre-on, valamilyen vidám kiskocsmában — jó?

— Pompás.

Este azonban, mikor Számgin bekopogtatott Marina szobájának ajtaján — az ajtót egy tagbaszakadt, szélesvállú férfi nyitotta ki, hátat fordított Számginnak és így szólt rekedtes tenorhangon:

— Ő meg, a gazember, gúnyolódik...

— Gyere be, csak gyere — hívta Marina mosolyogva. — Ez itt — Grigorij Mihájlovics Popov.

— Igen — hagyta jóvá Popov és hanyagul odadugta Számginnak hosszú kezét, megragadta tenyerét hosszú, forró ujjaival és szorítás nélkül eltaszította; ezzel egy csapásra eldöntötte Számgin iránta való viszonyát. Marina bemutatta Popovnak Klim Ivánovicsot.

— Ahá — mondta Popov egykedvűen és úgy topogott és csoszogott, mintha sárcipőt húzna fel.

— Folytasd — ajánlotta Marina. Már estére volt öltözve: kalap, balkezén könyökig érő kesztyű, a jobban pedig csőalakúra összecsavart bőr aktatáska; Popov előtte állt s ujjaival különböző ábrákat rajzolt a levegőbe, mintha süketnémával beszélgetne.

— Ha a fővárosban, mondja ő, ahol egy gárda-hadtest állomásozik, rendőrség székel és még sok egyéb — lehetségesnek bizonyult a munkásküldöttek forradalmi szovjetjének hatheti fennállása, ha lehetségesek Moszkvában barikádok, a hajóhadnál pedig — lázadások, és az egész országban pokoli zűrzavar, akkor mindezt úgy kell érteni, mint a forradalom főpróbáját...

— Milyen leleményes — mondta Marina órájára pillantva.

— Én azt mondom neki: a maga pénze, a mi tudásunk — de ő csak a magáét hajtogatja: garantálja, hogy nem lesz forradalom!

— Nos igen, hát érthető! Pénzzel kereskedni könnyebb,

nyugodtabb, mint üzemeket, gyárakat építeni, munkásokkal bajlódni — jelentette ki Marina, miközben felállt és térdére csapott az aktatáskával. — Nem, Grisa, ehhez kevés egy bankár, valami befolyásos államhivatalnokra vagy udvaroncra van szükség... Nos — mennem kell, ha egy óra mulva nem tudok visszajönni — telefonálok nektek... és akkor szabadok vagytok.

Popov elkísérte az ajtóig, visszajött, ügyetlenül belepréselte magát egy karosszékbe, bőr-dohányzacskót, pipát húzott elő és miközben megtömte, nem nézve Számginra, hanyagul kérdezte:

— Nem találkoztunk mi már?

— Nem — felelte Számgin határozottan.

— Hm... Szóval — tévedtem. Rossz az arcmemóriám, viszont egy ugyanilyen nevű embert ismertem. Együtt mentünk száműzetésbe. Valamilyen etnográfus.

— A bátyám — akarta mondani Számgin, azonban tűrtőztette magát és csak ennyit mondott: — Nem gyakori családnév.

Popov, aki pipája meggyujtásán fáradozva, egyik gyufaszálat a másik után törtdelte, ellentmondott:

— Az Okán van egy „Kacskov és Számgin" hajózási vállalat, és volt egy Szofron Számgin nevű bányatulajdonos is.

Arca sűrű füstfelhő mögé rejtőzött. Arca kellemetlen volt: széles homlokú, mozdulatlan, akár a kő, és feszesen borította a napbarnította bőr. Két orcáján kék foltokat hagyott a leborotvált szakáll, tömött fekete bajusza kurtán nyírva, ajka vastag, nyershús-színű, orra nagy, gyűrött, szemöldöke bozontos, fölötte őszbecsavarodó fekete haj sűrű sörtéje. Mozdulatai, taglejtései nehézkesek, ügyetlenek, körülötte minden rázkódik, nyikorog. Vadászöltözethez hasonló, szokatlan szabású sötétkék kabátot visel. Rekedtes tenorja is kellemetlen, valami dühös feszültség érződik benne, mintha nyomban felkiáltana és valami gorombaságot vágna az ember fejéhez; különösen kellemetlen pedig kicsiny, cseresznyeszerűre kidülledt, sötét szeme.

— Arcátlan fickó és úgy látszik, ostoba is — állapította meg Számgin és felállt, minthogy szobájába akart menni, azonban újból leült, mivel arra gondolt, hogy ez az ember talán valami érdekeset fog mondani Marináról.

— Nagyszerű dög ez a Szofron. Barnaulban találkoztam össze vele és felajánlottam a szolgálataimat, mint geológus.

Én — mondja ő — tudósokban nem bízom, magam gyártom őket. Vállalatomat egy volt tomszki pincér irányítja. Jó harminc esztendeje történt: ülök a vendéglőben, elgondolkozom valamin, a pincér meg, olyan szúrósszemű, fiatalképű legény, nem megy le a nyakamról: mit parancsol? „Egy pohár madártejet!" „Engedelmet — feleli — a madártej éppen kifogyott!" Tisztelettudóan mondta, nem mosolyodott el. Hát mondtam is neki: „Hagyj fel a pincérséggel, öcskös, segődj el hozzám." Tizenegy év alatt igazgatót csináltam belőle. Háztulajdonos, a városi tanács tagja, csinos kis tőkét gyüjtött össze, bizonyára van vagy százezrecskéje. Még három ilyen emberem van. Tudóssal viszont nem lehet üzletet kötni: nem ismeri a rubel értékét. Beszélgetni velük azonban érdekes, olykor még hasznos is.

Popov lomhán kezdett beszélni, de heves horkanással és olyan hangon fejezte be, mintha maga is nagyszerű dög lenne.

— Ami a madártejet illeti, ez régi anekdóta — jegyezte meg Számgin.

— Az egész — régi, az egész! — vágott vissza Popov zordan és így folytatta:

— Ez a Szofron hetvenhárom éves korában húsz-harminc mérföldeket lovagolt és minden mérték nélkül itta a vodkát.

Számgin egykedvűen hallgatta és az alkalmas pillanatot várta, amikor Marinárol kérdezhet. Gondolatai szüntelenül az asszony körül forogtak, egyre makacsabbul és nyugtalanabbul. Mit csinál Párizsban? Hová ment most? Ki ez az ember a számára?

— Mi ez — féltékenység? — kérdezte mosolyogva önmagától; nem felelt és hirtelen úgy érezte, hogy valami nagyon szépet, rendkívülit szeretne hallani Marinárol.

— Mi, értelmiségiek, nehéz helyzetben vagyunk posványos hazánkban: fejébe kell vernünk a gyáros nagypolgárságnak a tudomány értékének elemi igazságait — magyarázta Popov. — Mi pedig rosszul fogtunk hozzá. Maga szocdem?

Számgin némán lehajtotta a fejét.

— Én is meghoztam a magam áldozatát — folytatta Popov, miközben pipájából a hamutartóba kotorta a hamut. — Öt hónap börtön, három év száműzetés. Nem panaszkodom: a száműzetés — jó kiegészítője a tanulás éveinek.

Zsebébe dugta a pipát, felállt, nyujtózkodott, valami

megrópogott benne, mire gondterhesen megtapogatta a hóna alját, majd orra nyerge felé húzta bokros fekete szemöldökét és dühösen beszélni kezdett:

— Összezavarta Lenin, elrontotta a játékot, kompromittálta a szociáldemokráciát Oroszországban. Ez nem politika, hanem — szemfényvesztés, az bizony! A németekről kell példát venni: náluk a szocializmus fejlődése normálisan folyik, a munkásosztály legjobbjainak kiválasztása és az uralkodó osztályba való bekapcsolása által — mondta Popov; egy lépést tett, lábával beleütközött egy karosszék lábába, azután ellökte térdével, végül pedig támlájánál fogva odébb állította. — Rosszul ismerjük mi a saját országunkat, ezért rándulunk ki a fantasztikum területére. Képtelen ország! Lakosai — csupa nihilista, szimbolista, maximalista, általában — ábrándkergetők. Viszont kulturált, iskolázott burzsoáziára és technikailag magasképzettségű értelmiségre van szükség — különben: felfalnak a németek, úgy bizony! Ráadásul az angolok ránkuszítják a japánokat, maguk pedig beférkőznek hozzánk Közép-Ázsiába, a Kaukázusba...

Számgin nem bírta már tovább és megkérdezte, hová ment Marina.

— Nem tudom — mondta Popov. — Valaki telefonált neki, valami konzul-féle.

— Régóta ismeri?

— Diákkorom óta. Miért?

Számginnak úgy tűnt, hogy Popov rákszeme megváltoztatta színét; Popov előredőlt és megkérdezte:

— El akarja venni feleségül?

— Talán nem lehet más oka... — kezdte Számgin, Popov azonban félbeszakította és süvöltve folytatta:

— Még lánykorában ismertem, ugyanabban a körben szívtuk magunkba a bölcsességet, most pedig újból összetalálkoztunk, vagy másfél éve. Érdekes hölgy. Bizonyára még érdekesebb volt, de kissé megháborította egy... fantaszta. Első szerelem, meg miegymás...

Elhallgatott és megint kivette a pipát zsebéből. Hangneme sértődést váltott ki Számginból Marina miatt és kiélezte ellenszenvét a mérnök iránt, azonban mégis azon törte a fejét, hogy valami új kérdést eszeljen ki Marináról.

— Általában — Marina mesterkélten kiagyalt figura — jelentette ki Popov hirtelen, miközben hosszú ujjaival símo-

gatta, babusgatta pipáját. — Mint az értelmiségiek többsége. Képtelenek vagyunk a történelmileg megadott egyenes vonalban gondolkozni, folyton balfelé csúszunk. Ha pedig jobbra kanyarodunk, akkor a szocializmus vallási jelentőségéről szóló könyvek írásához, sőt egyenesen az egyházzal való összekapcsolásához jutunk el... Úgy vélem, Plechánovnak van igaza: a szociáldemokraták — egy bizonyos pontig — egy kocsiban utazhatnak a liberálisokkal. Lenin viszont Pugacsov-felkelést proklamál.

Pipáját tömte és elmosolyodott, úgyhogy foltos arca természetellenesen megnagyobbodott, szeme pedig eltűnt a szemöldök alatt.

— Arról, hogyan agyalják ki magukat az emberek, egy igen érdekes esetet mesélhetek el. Egyszer egy diáktársaság tagjai sorban elmesélték, ki milyen körülmények között ismerte meg a nőt. Az egyik — henceg, a másik — sajnálkozik, a harmadik — hazudik, a negyedik pedig kijelenti: „Én a tulajdon nővéremmel kezdtem ki." És egy olyan históriát találtak fel, amely képtelenségével csodálatba ejtett mindenkit. A fiú gazdag kereskedőcsaládból származik, igen szerény, nem buta legényke, kitűnő muzsikus, a nővérét szintén ismertem, igen kedves, szigorú erkölcsű leány, Gerje előadásait hallgatta és komolyan dolgozott a francia renaissance történetén. Mondom a fiúnak: hazudsz! „Hazudtam" — ismerte be. De miért? „Szégyeltem magam a pajtásaim előtt, mert **én még ártatlan vagyok!**" Mit szól hozzá?

— Mulatságos — nyugtázta Számgin.

Popov felugrott és bőszen sziszegte:

— Mi az — nem érzi az értelmét ennek az anekdótának? Mulatságos...

— Kérem, bocsásson meg — mondta Számgin — elgondolkoztam valamin. Zótováról szeretnék kérdezni.

Popov háttal állt az ajtónak, a kis előszobában sötét volt, és Számgin csupán akkor pillantotta meg Popov válla mögött Marina fejét, amikor az asszony megkérdezte:

— Miért hagyjátok nyitva az ajtót?

— Ó, milyen hamar visszajöttél — csodálkozott Popov.

Marina szó nélkül átment a hálószobába, kulcsaival csörömpölt, zár kattant, majd visszaszólt:

— Grigorij! Segíts már...

Popov bement és hallani lehetett, amint szíjak csattannak,

csikorog a koffer bőre, és majdnem suttogásig tompított sebes beszéd szüremlett át. Azután Marina határozottan így szolt:

— Így mondd meg.

Majd kilépett Popov előtt, ugyanúgy, kalapban és így szólt:

— Nos: most nem megyek veletek sehová, hanem egyenesen a pályaudvarra hajtatok és — irány London! Ott maradok nem tovább egy hétnél, azután visszajövök — és csapunk egy görbe estét!

Popov meglehetősen nyersen kijelentette, hogy nem szeret kikísérni, azonkívül éhes is — és elnézést kér. Kezét odadugta Számginnak, de közben rá sem nézett, és elment. Számgin felállt és megkérdezte:

— Kikísérhetlek?

— Nem, nem kell.

— Akkor — viszontlátásra!

Marina nem fogta meg a férfi feléje nyujtott kezét és mosolyogva, csípősen kérdezte:

— Az előbb kifaggattad Popovot — hogy kiféle vagyok, ugye?

— Csak azt kérdeztem tőle, rég ismeritek-e egymást.

Marina zsebkendőjével letörölte a mosolyt ajkáról és felsóhajtott.

— Ez természetesen olyan kérdés volt, melyet több más is szokott követni. Miért nem teszed fel őket nekem? Mindenesetre azonban figyelmeztetlek: Grigorij Popov csak azért nem gazember még, mivel lusta és ostoba.

— Idefigyelj — szakította félbe Számgin és halkan, sebesen beszélni kezdett, nagy gonddal válogatva meg a szavakat: — Te rendkívül érdekes, nemmindennapi asszony vagy — ezt magad is tudod. Még nem találkoztam senkivel, aki ilyen heves vágyat ébresztett volna bennem, hogy megértsem... Ne haragudj, de...

— Egy cseppet sem haragszom, nagyon megértelek — mondta Marina nyugodtan és mintha saját szavaira figyelt volna. — Valóban: egészséges nő és szerető nélkül él — ez természetellenes. Nem undorodik a pénzszerzéstől és közben a lélek feljebbvalóságáról szónokol. A forradalomról nem minden kétkedés nélkül vélekedik. Viszont — jóakaratúan, — s ez már valóban ördöngősség!

Kezet nyujtott a férfinak.

— Mennem kell a pályaudvarra. Legközelebbi találkozásunkkor majd elbeszélgetünk fesztelenül... Ha kedved lesz. Viszontlátásra, menj!

Számgin kezében tartotta az asszony kezét, mondani akart valamit, de nem talált szavakat hozzá — Marina pedig mosolyogva kérdezte:

— Nem gondolod, hogy belém szerettél?

Megrázta Klim kezét és sietve mondta:

— Minden nagyon egyszerű, barátom: mi érdekeljük egymást és ezért szükségünk van egymásra. A mi korunkban becsülni kell az ember iránti érdeklődést. Ó — menj már!

Megjelent a szolga a számlával, Számgin megcsókolta az asszony kezét és elment, majd szobája közepén állva, cigarettára gyujtott, és elhatározta, hogy végigsétál a boulevard-okon. De nem mozdult, csak kibámult az ablakon túli homályos, szürke ürességbe, a háztetők fölé; elszívta az egész cigarettát, majd az jutott eszébe, hogy bizonyára esni fog — csengetett, egy üveg bort rendelt és kezébe vette Merezskovszkij új könyvét.

Reggel, miután megitta kávéját, az ablak előtt állt, mintha valami mély verem szélén álldogálna, és elnézte, milyen gyorsan kúsznak a felhők árnyai és a nap homályos foltjai a házak falain, a tér kövezetén. Odalent, mintegy engedelmeskedve a fény és árnyék játékának, sebesen futkostak a kurta emberkék; fentről majdnem négyszögalakúaknak tűntek és valósággal odatapadtak a földhöz, amelyet szorosan borított a piszkos kő.

Klim Számgin úgy érezte magát, mint aki ledobta válláról megszokott terhét és most testének egész mozgását meg kell változtatnia. Szakállát csavargatta és a sietős magyarázkodások káros voltáról gondolkozott. Határozottan kívánta, hogy Marináról való elképzelése megint ugyanazokban az élénk színekben, ugyanazzal a lenyűgöző erővel pompázzon, mint Oroszországban.

— Mi nyugtalanít? — töprengett. — Félelem az ürességtől, azon a helyen, ahol érzelmeim és képzeletem egy eredeti képet alkottak?

Háta mögött megkattant az ajtó kilincse. Számgin összerezzent és hátrapillantott válla fölött: az ajtón egy kövér ember furakodott be, kifújta magát, az asztalra rakta kalapját, kigombolta kabátja felső gombját, majd kidüllesztve jókora

hordó nagyságú pocakját, könnyedén megindult Számgin felé, és úgy lengette hosszú jobbkarját, mintha ütésre készülne.

— Berdnyikov, Zahárij Petrov — szólalt meg magas, szinte nőies hangon. Párnás, igen meleg keze erősen megszorította Számgin kezét és lefelé rántotta, azután Berdnyikov kissé felemelte kabátja szárnyát és körülményesen elhelyezkedett egy karosszékben; előhúzta zsebkendőjét és erősen megtörölte nagy, puha arcát, szinte azért, hogy jobban látható legyen.

— Bocsásson meg, hogy így betörtem — jelentette ki, és orcáit felfújva, erős légsugarat lövellt Számgin mellének. Dudoros koponyáján símára lenyalt, gyér világosvörös hajfürtök, arca teljesen síma, mint valami szkopecé, csupán a szemöldök helyén ágaskodik itt-ott némi sárga sörte, alatta kékesszínű, hideg, dülledt rákszem, pillantása kifürkészhetetlen, de mintha vidám lenne. Szeme alól kékes barázdákban húzódnak aráncok búzaliszt-tészta színű puffadt arcára, és orcáinak párnái közé középnagyságú, porcos, hegyes orr van beleszúrva, amely idegenül hat ezen a széles arcon. Szája nagy, békaszáj, felső ajka szorosan fogaihoz tapad, az alsó pedig mértéktelenül vastag, duzzadt, mintha légy csípte volna meg, és undorral lecsüng.

— Komikus színész — állapította meg Számgin, de talált némi rokonszenveset a kövér vendég arcában és alakjában.

— Tanulmányoz? — kérdezte Berdnyikov, és könnyedén megrázva fejét, hozzátette: — Bizony, nem vagyok elbűvölő látvány. A multkor éppen Marinuska ajtaja előtt ütköztünk egymásba — emlékszik?

Erre olyan szigorúan emlékeztetett, hogy Számgin nem felelt, hanem ezt gondolta:

— Szemtelen fráter, úgy látszik.

— Ma is hozzá készültem — folytatta a vendég és felsóhajtott. Azonban nem találtam itthon. Igy hát átjöttem önhöz.

— Mivel szolgálhatok? — kérdezte Számgin.

Berdnyikov lehunyta jobb szemét, fejét csóválgatta, a szobát nézegetve, majd zajosan felsóhajtott, úgy, hogy az asztalon meglebbent az újság.

— Egy pohárka vizecskét, Apollináriusznak, — mondta. Szúrós szeme vidám mosolyra derült.

— Érdekes állat — fűzte tovább Számgin megállapításait a vendégről Miközben a vízre várt, Berdnyikov a kellemetlen időjárásra, kimerült szívére panaszkodott, majd minden sietség nélkül kiitta a vizet és mutatóujjával az asztalon dobolva, tárgyilagosan, de némi hanyagsággal beszélni kezdett:

— Nos. kérem, ne veszítsük az időt hiába Kereskedő ember vagyok — tehát egyenesen nekivágok a dolognak Ajánlattal jöttem, amely előnyös mindkét félnek. Szépen kereshet, ha egy komoly ügyben a segítségemre lesz. És nem csupán énnekem, hanem ügyfelének is, az én szívbéli jó barátom tiszteletreméltó özvegyének...

— Lám, kitől fogok Marináról hallani — gondolta Számgin. a vendég pedig előredöntötte puha testét és sóhajtozva mondta:

— Micsoda asszony, mi? Költő tollára kívánkozik.

— Ritka szépség — erősítette meg Számgin.

— Ez az: ritka! — hagyta rá Berdnyikov, és bólintott kétszer. Különös volt látni, hogy egy ilyen kövér, kurta nyakon milyen könnyedén bólogat a fej. Azután a karosszékkel együtt odébb húzódott Számgintől és magas, nőies hangja megint felcsendült, hanyagul és erőszakosan, nyájasan és némi csüggedéssel: — Nos kérem, térjünk a tárgyra! Figyelmet kérek. A dolog így áll: Marinuska történetesen belepottyant néhány sarlatán hálójába. Ön természetesen tudja, hogy az Állami Duma széles lehetőségeket nyujt az ilyen sarlatánoknak, satöbbi. Arra akarják rávenni Marinuskát, hogy kössön szerződést bizonyos angol egyénekkel egyes uráli haszonélvezeti jogok eladásáról... Ön természetesen tud erről?

— Nem — mondta Számgin.

— Micsoda? — kiáltott fel vidáman Berdnyikov, kezét összekulcsolta hasán. és tarkán csapongó hangulatával s cikornyás beszéde könnyedségével csodálatba ejtve Számgint, így folytatta: — Hogy lehet ez ismeretlen ön előtt, mikor ön a jogtanácsosa? Tréfál..

Kerek hűvös. kicsiny szempár pillantott Számgin arcába, épszínek mosollyal, fitymálón mozgott a vastag alsó ajak, kivillantva az arany szemfogak sárga csillogását; a vendég jobbkezének puffedt ujjai a hasán csüngő platina láncocskával játszadoztak. bal mutatóujja pedig hangtalanul az asztalra bökött. Ennek az embernek egész viselkedésében, szavaiban, hangja

hajlékony játékában volt valami sértő komolytalanság. Számgin szárazon megkérdezte:

— Tegyük fel, hogy ismerem az önt érdeklő szerződést. Mi következik tovább?

— Tovább: engedje meg közölnöm, hogy ebben az ügyben nagy pénzek forognak kockán és nekem szükséges minden részletében ismernem a szerződést. Ezért azt ajánlom önnek, hogy ismertessen meg...

Számgin felugrott a székről és sebesen kiabálta:

— Kérem, hagyja abba... ezt! Hogyan merészel ilyen ajánlatot tenni nekem?

Félig öntudatlanul rikoltott még egynéhány szót és érezte, hogy igyekszik dühbe gurulni, hogy túlságosan hangosan dühöng, főleg pedig — hogy ennek a kövér alaknak az ajánlata nem annyira sértette, mint inkább megijesztette vagy csodálatba ejtette. Berdnyikov előtt állt és dühösen faggatta:

— Miért tart engem képesnek ilyen... hát ismer ön engem?

— Nem, ami azt illeti — nem ismerem — mondta Berdnyikov szelíden és szinte csüggedten, a karosszék karfáiba fogózva és rázta puha, alaktalan testét. — De ehhez nincs szükség különösebb merészségre. Én előnyös ügyet ajánlok önnek, amint hogy felajánlottam volna akárkinek, bármilyen más ügyvédnek...

— Én önnek nem vagyok akárki! — rikoltotta Számgin.

— Hát kicsoda? — kérdezte Berdnyikov kíváncsian és ez az ostoba kérdés még jobban lehűtötte Számgint.

— Arcátlan a komikumig — állapította meg, cigarettára gyujtott és szigorú hangon így szólt:

— Ismétlem: az önt érdeklő szerződésből semmi sem ismeretes előttem. — Kár volt mondanom, nem azt, nem úgy mondtam, ahogy kellett volna! — jött rá nyomban; a gyufaszál remegett a kezében, és ezt bosszantó volt látni.

Berdnyikov tenyerével a fotel karfáira támaszkodva, lassan felemelte szétfolyó testét, megtámasztotta vastag lábával, madárszeme pislogott és kékes szikrákat szórt. Feldünnyögött:

— Ma — nem ismeretes, de holnapra meg lehet tudni. Marina bizonyára filléreket fizet magának, itt meg...

— Elég ebből — mondta Számgin már szinte kérő hangon.

— Jó, jó — ne lármázzon — válaszolt Berdnyikov, miközben könnyedén táncoltatta lábát, hogy leeressze a felcsúszott nadrágszárat, majd csüggedten felsivított: — Milyen ördögnek szolgálhat ez az asszony! Bizony elkelne egy férfi — dehát férfit nem látni körülötte — mondta Berdnyikov, sírósan visongva, miközben farkasszemet nézett Számginnal és kabátját gombolta. — Milliók után kapdos, sok millió után — folytatta és fenyegetően meglóbálta hosszú karját. — Micsoda idők, Számgin úr! Olyan apróságokért, mint a bormérések felszabadítása, ölnek, bombákat dobnak, akasztófára jutnak, mi?

Berdnyikov felnevetett, furcsán bugyborékoló nevetéssel:

— Bu-bu-bu!

Dülöngélt, ajkát biggyesztette, szuszogott, és ajkai orrával összefolyva, mulatságos dudort képeztek arcán.

— Ne mondja meg neki, hogy itt jártam és hogy miért. Talán egyszer még találkoznak útjaink — mondta Berdnyikov, miközben az ajtó felé suhant. Könnyedén, nesztelenül tűnt el, akár a füst. Utolsó szavai igen bizonytalanul hangzottak, fenyegetésnek és baráti figyelmeztetésnek egyaránt lehetett értelmezni őket.

— Baráti — mosolyodott el magában Klim, miközben a szobát rótta, és órájára pillantott. — Mennyi ideig ült itt ez az ember: tíz percig, félórát? Arcátlan és ostoba ajánlata nem sértett meg, mert hiszen nem gyanúsíthatom magam azzal, hogy képes lennék saját becsületem ellen cselekedni...

Megnyugtatta önmagát, és az jutott eszébe, hogy tartóztatnia kellett volna Berdnyikovot, kikérdezni Marináról.

— Ostobán teszem, hogy nem jegyzem fel az ilyen találkozásokat és beszélgetéseket. Feljegyezni — annyi mint elhessegetni, elfelejteni; minden esetben azonban — formába önteni, vagyis tompítani a benyomást. Agyam túl van terhelve a sok társadalmi lim-lommal.

Nagyon megtetszettek neki ezek a szavak: társadalmi limlom. Megállt, lehúnyta szemét és csupán az agy munkája számára lehetséges gyorsasággal felkavargott előtte az élmények tarka forgószele, az összeegyeztethetetlen egyéniségek fárasztó kartánca. Különösen kitűnt Varávka és Kutuzov — akikről már rég meg kellett volna feledkeznie — továbbá Ljutov és Marina — nincs-e bennük valami rokon vonás? — valamint Mitrofánov és Ljubimova, a vöröshajú Tomilin, zöldes árny-

ként felvillant Varvára és hasonlóképp, egy másodperc törtrészéig, megelevenedett a sorsában alázatosan megnyugvó Kulikova és Anfimjevna, és újabb és újabb ismerős alakok. Érthetetlen, megfoghatatlan, hogy mi az értelme létezésüknek.

A multba való visszatérés e pillanatában Számgin először érzett valami újat: mintha mindaz, amit emlékezete eléje varázsolt, rajta kívül, távoli, de mégis ellenséges homályban öltött volna testet. Ő maga — az árnyékok szoros füzérében, melyeket az ő agya, emlékezete világít meg. A rengeteg ember között egyetlen egy sem akadt, akivel megengedte volna magának, hogy fesztelenül elbeszélgessen a legfontosabbról: önmagáról. Egyetlen egy sem, Marinát kivéve. Lehúnyta szemét és a cigaretta füstjén keresztül megpillantotta arcának képmását a tükör üvegén; arckifejezése bosszantóan együgyű, csüggedt volt és nem állt összhangban a pillanat komolyságával: ott állt egy ember, felvont vállal, mintha el akarná rejteni a fejét, és hunyorogva, ijedten nézi önmagát pápaszemén keresztül, mint valami idegent. Dühösen megrázta magát, összeráncolta homlokát és megint róni kezdte a szobát, miközben ezt gondolta:

— Azoké az igazság, akik azt állítják, hogy a valóság elszemélyteleníti az embert, erőszakot követ el rajta. Van valami... megengedhetetlen az én kapcsolatomban a valósággal. Minden kapcsolat kölcsönhatást tételez fel, de hogy tudok én... helyesebben: akarok én hatni a környezetemre másként, mint a korlátozó és rothasztó befolyása elleni önvédelem céljából.

Eszébe jutottak Marina szavai: „A világ korlátok közé szorítja az embert, ha az embernek nincs támasza a lélekben." Valami effélét bizonygatott Tomilin is, amikor a megismerésről, mint ösztönről beszélt.

— Igen, a megismerés gépies és majdnem értelmetlen, akár a nemi ösztön — mondta Számgin szigorúan önmagának és megint Marina jutott eszébe, amint mosolyogva mondja:

— „Szabad polgárrá nem az alkotmányok, nem a forradalmak teszik az embert barátom, hanem önmagának megismerése. Vedd Schopenhauert, olvasgasd szorgalmasan, utána pedig Sextus Empiricus művét „Pyrrhon tanításairól." Oroszra, azt hiszem, nincs lefordítva, én angolul olvastam, franciául is megjelent. A pesszimizmusnál és kétkedésnél ma-

gasabbra nem származalt az emberi gondolat és ha nem ismered ezt a két röptét, semmit sem tudsz megoldani, hidd el!"

Számgin megállt, a falhoz támaszkodott, rágyujtott. Úgy tűnt neki, még sohasem gondolkozott ilyen feszülten és még sohasem állt ilyen közel valami fontoshoz, ami a következő pillanatban feltárul előtte, szétrobban, szétszór mindent, ami ránehezedik és zavarja abban, hogy meglelje a lényeget önmagában, ebben a „társadalmi lim-lommal" túlterhelt emberben. Lassan szívta cigarettáját, sokáig állt a falnál, de semmi sem történt, semmi sem robbant szét, csupán fáradtságot érzett és annak szükségét, hogy elmenjen valahová. Elindult, megnézte a képeket a Luxembourg-múzeumban, megebédelt egy kicsiny, otthonos vendéglőben. Estig Párizs utcáit járta, gyalogszerrel és kocsival, elraktározva agyában mindazt, amiről adandó alkalommal mesélni lehet valakinek. A díszbe öltözött város kőrútjain, a gesztenyefák hívogató árnyéka alatt, a gazdagságukat fitogtató kirakatok és vendéglők mellett, ahonnan kacagás és zene áradt ki a járdára, lármásan haladtak egymással szemközt a vidám férfiak és hölgyek, fiatalemberek és leányok; úgy tűnt, hogy mindnyájan ugyanazt keresik — a lehetőséget, hogy sértés nélkül kinevessék, kikiabálják magukat, eldicsekedjenek életművészetükkel. Az életörömtől forrongó zsivaj kellemesen hevítette Számgint, mint a nemes ódor. Belevetette magát a tömeg hullámzásába és arra gondolt, hogy a franciák jóval kevesebbet filozófálnak, mint az angolok és németek. Nehéz lenne elképzelni Párizs utcáin Immanuel Kantot és Schopenhauert, vagy Hobbes-t. Nehezen feltételezhető, hogy ebben a városban egy Dosztojevszkij-hez hasonló ember születhet. Nem lehetséges a vaskalapos Jonathan Swift sem, egy vendéglő asztala mellett ülve. Viszont igen érthető Rabelais szerzetesének mennydörgő, zsíros kacagása, Voltaire kimeríthetetlen elméskedése és teljességgel a helyén van a XIX. század Anakreonja, a kopasz, kövér Béranger. Lehetséges-e a fanatikus francia? Számgin gyorsan keresgélni kezdett emlékezetében, de nem talált ilyet. Felötlött Polezsájev verse:

A francia, mint egy gyerek
Tréfálkozik veled, nevet.
S a lerombolt trónok felett
Épít fel új törvényeket...

E sorok teljes összhangban voltak lépéseinek ütemével. Agyában felvillant Baudelaire neve és kihúnyt, nem szülve semilyen gondolatot. Azután ez jutott eszébe:

— A francia burzsoázia igazolta a forradalom vérontását és szörnyűségeit: megmutatta, hogy tud könnyen és okosan élni, és e gyönyörű, régi várost valóban a világ Athénjévé tette...

Este színházban ült és gyönyörködött benne, amint a híres La Vallière, egy szocialista képviselő, komikus burzsoá feleségének szerepében, szilajul járja a táncot, kivillantva a közönség felé fekete csipkés nadrágját, és mesterien mulattat valamilyen exotikus királyt, Párizs vendégét. Gyalog ment haza; csábította a vágy, hogy fogjon egy nőt magának, azonban nem tudta rászánni magát.

— Unom a titokzatos ügyes és különös ismeretségeit — gondolta dühösen Marináról, amikor lefeküdt, mintha a felesége lenne az asszony. Önmagára is haragudott; a tegnapi gondolatai naívaknak, meddőeknek tűntek, nem változtatták meg szokott hangulatát, ámbár felbukkantak bizonyos testetlen gondolatok, amelyek elvontságukkal kellemesen hatottak.

— „A világ — hipotézis" — mondta egy magyarázó úriember, úgy rémlik — Petrazsickij, nem? Helyesen mondta: számomra a világ — ellentmondó jelenségek szakadatlan folyama, amelyek örvényként áramlanak fölfelé, vagy lefelé valamerre, spirális pályán, amely lehetővé teszi az események hasonlóságáról, ismétlődéséről való gondolkozást. Egy pillantás a multból — alulról felfelé — vagy az óhajtott jövőből — a spirális hipotetikus felső végéből — lefelé, a jelenbe: ez lényegében játék, amely dogmatizálja a gondolatokat. Nem több. A gondolat mindig dogmatizál — mást nem tehet. Formula, forma — ez már dogma, körülhatárolás. A gondolat — a világ egyik jelensége, rész, amely arra törekszik, hogy magába foglalja az egészet. A lélek? Egy félvad falusi paraszt lelke — és Marina „szelleme." Felmerül a kérdés, van-e jogunk végiggondolni a dolgokat, dogmákat, hipotéziseket, teóriákat alkotni és állítani. A magyarázó úriemberek nem teszik fel maguknak ezt a kérdést. Nem lehet megtagadni ezt a jogot a szellem arisztokratáitól, a szépség lovagjaitól, itt teljesen megengedhető az esztétikai igazolás. De mikor erre a jogra Kutuzov emel igényt, a falusi molnár fia, Uljánov félbemaradt diák tanítványa... És felelősséget kell vállalni a gondo-

latokért. Ki állította ezt? Ugy rémlik, Joseph de Maistre. Nálunk pedig — Konsztantyin Pobjedonoszcev... — Gondolatai észrevétlenül és erőszakosan egy zúgba vezették, ahol a legkellemetlenebb valóság sűrűsödött össze. Számgin homlokát ráncolta, cigarettázott, és igyekezve kisiklani a meddő töprengések szűk köréből, bosszúsan dobolt ujjaival egy Maupassant-novellásköteten. Olvasmányai terén egyre gyakrabban érezte úgy magát, mint egy készruha-üzletben, ahol nem talál termetére illő ruhát. És önérzete mind makacsabbul unszolta, hogy neki magának kell egy ilyen kényelmes, könnyű és tartós ruhát szabnia és varrnia.

Három óra tájban egy vendéglő terraszán ült a Bois de Boulogneban, és belemélyedt az étlap tanulmányozásába.

— Ide hallgasson, Számgin — harsant fel feje fölött Popov rekedtes, letompított hangja — itt űl az apósom, érdekes figura, igen gazdag ember! Mondtam neki, hogy maga Zótova jogtanácsosa, az asszony pedig régi ismerőse. Szeretne megismerkedni magával...

Popov kérő hangnemben beszélt, arcára a zavar fintora dermedt, felvonta vállát, mintha fázna, és általában különös módon nem hasonlított arra a széles taglejtésű emberre, amilyennek Számgin Marinánál láthatta.

— Éppen ebédelni készültem — mondta Klim, akinek felkeltették az érdeklődését Popov fintorai és ezt gondolta: — Bizonyára nem nagyon kívánja, hogy az apósa megismerkedjék velem.

— Együtt is megebédelhetünk — dünnyögte Popov, és Számgin elhatározta, hogy enged a valóság e kicsiny erőszakának.

A terrasz szögletébe mentek; a virágállvány mögött, egy babérfa alatt nagy darab, testes ember ült egy asztalnál. Számgin rövidlátó szeme csak akkor tette lehetővé, hogy felismerje Berdnyikovot, amikor egészen közel ért a kövér emberhez. Berdnyikov az asztalra könyökölve ült, és fejét annyira előre nyujtotta, amennyire csak kövér nyaka megengedte. Ebben a pózban nagyon emlékeztetett a varangyos békára. Számginnak úgy tűnt, hogy Berdnyikov madár-szemecskéje faggatóan csillog, mintha ezt kérdezné:

— Nos, kérem: hogy fogja magát viselni?

Homályos gyanú döfött belé Számginba: dühösen Popovra

pillantott, a mérnök pedig közelebb húzta székét és fájón megütötte vele Számgin lábát; bocsánatot sem kért s így szólt:

— Számgin... Klim Ivánovics — ugye?

— Zahár Petrov — felelt Berdnyikov vidám hangon, és fel sem állva, odanyújtotta Számginnak puha mancsát. — Foglaljon helyet, kérem szépen.

— Ha szóba meri hozni a szerződést, a torkára forrasztom a szót! — határozta el Számgin.

— Vőmmel egynémely problémát feszegettünk, étvágygerjesztés céljából, mikor egyszerre csak látom: lám, itt egy orosz, vagyis — szintén beszédes, és kiderült, hogy Grigorij ismeri önt. — Jóindulatú mosollyal beszélt, amelytől szeme elfátyolosodott és nyájas, olajos fényben úszott. — Nos, kérem, rendeljen! Nekem, Grigorij, sok spárgát és svájci sajtot — ez a legtisztább és legegészségesebb sajt. Ugyanis nagy hódolója vagyok a növényi és tejes ételeknek, valamint a gyümölcsöt is imádom. Ha a franciák legművészibb tökéllyel értenek valamihez: akkor ez a nő és a főzelék. A nőt oly mesterien nevelték, hogy maga tálalja fel önmagát, szinte zenekísérettel, főzelékeik pedig a legjobbak a világon, ezt mindenki elismeri. Járt már a Központi Csarnokban reggeltájt? Látogassa meg. Nem kevésbbé bámulatos mint a Louvre.

Számgin szótlanul hallgatta és résen állt. Növekedett benne a gyanú, hogy ez az após és Popov bizonyára megpróbálják kikérdezni Marina ügyeiről, azért is hívták asztalukhoz. Lényegében véve, sértő, hogy az asszony eltitkolja előle ügyelt...

Berdnyikov beszéd közben nyakkendőjét igazgatta, melybe egy nagy fekete gyöngyszem volt tűzve, a nyakkendő alatt nagy brilliáns inggomb ragyogott, vastag platinagyűrűjén smaragd lángolt, gonosz zöld tűzzel. A kövér ember szúrós szemebogara ma szintén zöldes fényben csillogott.

— A papa nagy kópé a nők terén — mormogta Popov, félbeszakítva a pincérrel folytatott komoly tárgyalását.

— Ne higyjen neki — mondta Berdnyikov, megmozgatva súlyos testét és beharapta, végignyalta alsó ajkát, majd felsóhajtott és változatlanul éneklő nyájas hangon folytatta: — Olyan képet fest rólam önnek, hogy égnek áll a haja tőle.

— Bizonyára csodabogár, akárcsak Ljutov — gondolta Számgin, a kövér ember símán folyó beszédét hallgatva, amely

elaltatta gyanakvását. Popov azonban, miközben figyelmesen szemlélte a felszolgált előételeket, váratlanul s meglehetősen nyersen ezt kérdezte:

— Zótova Angliába utazott?

Számgin felegyenesedett és szemüvegén keresztül szigorú pillantást vetett Berdnyikov arcára — az szétfolyt, mintha olvadozna a nyájas mosolyban. Ugy tűnt, hogy a kövér elereszteti a füle mellett Popov kérdését. Számgin felé dőlt és vidáman mondta:

— Papának nevez engem, a jogot rá viszont elveszítette: a felesége otthagyta, meg különben nem is a lányom volt, hanem az unokahugom. Saját gyermekeim nem voltak: a nagy választék mellett sem találtam az anyaságra alkalmas nőt, így hát folyton váltott lovakon nyargaltam... — Majd váratlanul megkérdezte: — Tartozik valamilyen politikai párthoz?

— Nem, nem foglalkozom politikával — felelte Számgin meglehetősen szárazon.

— Nagy ritkaság napjainkban, amikor még a kölykök és a lányok is beleütik az orrukat a politikába — mondta Berdnyikov mély sóhajtással és komikus bánattal így folytatta: — Főleg a lányokat sajnálom, egészen ehetetlenek lettek, mint például a lekvár ecettel. Lám, Popovot is megsebezte a politika: a marxizmus híve és azzal fenyegeti a parasztot, hogy szocialistát farag belőle, noha a paraszt, még ha ágrólszakadt koldus is, mégsem proletár...

Popov, aki pálinkát töltött a poharakba, zordan összevonta orra tövére bozontos szemöldökeit, cuppantott, megnyalta ajkait és fojtott hangon sziszegte:

— Mit akar? A magamfajta gömbölyű alakok nevelik át proletárrá, hisz ez a feladatuk...

— No, jól van, nem vitatkozom, legyen igazad! — felelte Berdnyikov élénken és Számginra kacsintva, így folytatta: — Ami nem előttem történik, az nem izgat, a Csehov által ígért jólét koráig pedig nem húzom ki. Nos kérem, igyunk a rózsás jövőre!

Orra elé emelte poharát, megszaglászta, és arca mulatságos, szinte alaktalan puha csomóvá ráncosodott össze, zsíros bőre ferde redőkbe futott, kerek szeme elbújt, kihúnyt. Számgin másodszor látta ezt a fintort Berdnyikov petyhüdt, nőies arcán, és ezt a gondolatot ébresztette benne:

— Mulatságos fecsegő. És úgy látszik, nem ostoba.

Különösen csodálatba ejtette a kövér ember mozdulatainak és beszédének könnyedsége. Annyira, hogy megpróbált visszaemlékezni: ábrázol-e valahol az orosz irodalom egy ilyen életörömmel teli, komikus típust? Berdnyikov pedig különleges művészettel vajat kent egy retekre, harapdálta, lóbálta a szalvétát az arca előtt és vékony hangján zengte:

— Szeretem a nyelvem köszörülni különféle bölcseségeken! Nekünk, oroszoknak, szemrehányást tesznek, hogy sokat beszélünk, nos én, ami engem illet, ezt nem tartom bűnnek. Az egyház óva int: „A sok beszéd nem nyújt üdvöt", viszont ő maga fáradhatatlanul szónokol, noha ideje lenne belátnia, hogy egy ilyen tarka népet, mint mi vagyunk, az ő igéi nem változtatnak egyszínűvé, hanem épp ellenkezőleg. Nekünk, Számgin úr, van miről beszélnünk. Az európaiak maguk között nem beszélgetnek a mi témáinkról, ők már szépen berendezkedtek: isznak, esznek, szeretnek, felhasználják nyersanyagunkat, eszik a kenyerünket, tempósan éldegélnek, beszéd céljából pedig beválasztják a parlamentbe a lehető legbecsvágyóbb és legostobább szomszédjaikat. A szocialistákat erre a szerepre nevelik, ők nyilvánosan is az evés, ivás, a családi élet kereteinek kitágításáról szónokolnak. A lélekről nem csevegnek a parlamentekben, ez egyenesen illetlen lenne, sőt nevetséges. Mi pedig mind éppenséggel a lélekről csevegünk. Nomád nép vagyunk: a gondolat mezein még nem is olyan régen Lávrovnál és Mihajlovszkijnál legelésztünk, tegnap Friedrich Nietzschénél, ma pedig, lám, Karl Marx füveçskéjét rágjuk és kérődzünk rajta.

Popov ügyetlenül és kegyetlenül szabdalta a kacsát, ropogtak a csontok, a kés alól kicsúsztak a darabok, és Popov morgott:

— Ó, a fene...

Számgin, miközben táplálkozott és figyelmesen hallgatott, látta, amint a távolban, a fák törzsei mögött, lassan vonul a fogatok végnélküli füzére, rajtuk kiöltözött nők élénk figurái, mellettük lovasok táncoltak szép paripákon; az alacsony bozót fölött, az acélkék levegőben gyalogosok szalmakalapos, cilinderes fejei suhantak, valahol messze egy zenekar jól kivehetően játszotta a Carmen-t; a hetyke, vidám zene jó összhangban volt a hangok morajával, minden kellemesen tarka volt, de nem rikító, minden ünnepies és szép, mint egy jól rende-

zett operaelőadás. És ez ünnep fölött, könnyedén átdőfve zsivaját, Berdnyikov vékonyhangú, csipős beszéde kígyózott; szívta a spárgát és így beszélt:

— Mi — nem akaraterős, hanem gondolkozó nép vagyunk, mi nem annyira tenni igyekszünk, mint inkább ki akarunk találni valamit az általános jólét érdekében. A messiánizmus éppenséggel nem egyéb puszta szájtátásnál. Bocsánatot kérek. Az akarat minálunk nem fejlődött, hanem elfojtatott, kívülről az állam által, belülről pedig a szabadgondolkozás bomlasztotta szét. Buzgón törődtek a néppel és folyton kérdezgették: „Ébredsz-e már, erőtől duzzadó?" És íme, felébredt, ahogy kívántuk, és hatalmas károkat okozott az államnak, azzal, hogy szétzúzta, porrá és hamuvá változtatta a legfejlettebb földesúri gazdaságokat.

— Felperzselték a birtokocskáját — jelentette ki Popov egykedvűen és pezsgőt töltött.

— És levágták a marháimat — tette hozzá Berdnyikov.

— Nos, én azonban nem panaszkodom. Sztoikus lévén, ezt mondom: „Üss, de — okulj!" Úgy ám! Nosza, igyunk egy kis pezsgőt az egészségünkre! Én ezen az ártalmatlan italon kívül semmi mást nem engedek meg magamnak, korlátolt ember vagyok. — Egy pohárka konyakot öntött poharába, koccintott Számginnal és nyájasan kérdezte: — Nem untatja a fecsegésem?

— A legnagyobb érdeklődéssel hallgatom — felelte Számgin teljesen őszintén.

— Viszont nem szól egy szót sem.

— Nem vagyok beszédes.

— Az óvatosság jó tulajdonság — jelentette ki Berdnyikov és Számgin megint azt látta, hogy arca komikus ráncokba húzódik. Majd a kövér ember váratlanul és valahogy minden ok nélkül elnevette magát. Egész testével nevetett, a nevetés hullámokban futott végig rajta, felduzzasztotta nyakát, orcáit, rázogatta kövér, nőies vállát, azonban a nevetés majdnem teljesen zajtalan volt, valahol a hasában szortyogott és tompa, bugyborékoló hangokban tört elő duzzadt orcái és ajkai közül:

— Bu-bu-bu...

Számgin ezt gondolta:

— Visítozva kellene nevetnie.

— A szószaporítás nagymestere — jelentette ki Popov lustán, de leplezetlen bosszúsággal, miközben vörösbort töl-

tött Klimnek. — Ne tévessze szem elől: neki nem az a fontos, mit mond, hanem — hogyan!

— Hallja? — kapott utána Berdnyikov. — Esztétává léptetett elő. Különben pedig nihilistának szid. Viszont miben vagyok én bűnös, ha nálunk a gondolatszabadság éppen a szószaporításhoz vezet és semmi máshoz? Nos hát, mondja meg hát, kinél jut nálunk példaszerűen kifejezésre a szabad gondolat? Csazdájevnél, Bakunyinnál és Krapotkinnál, Herzennél, Kiréjevszkijnél, Dányilevszkijnál s a többi hasonszőrűnél?

— Fényes oldalával mutogatja az árut magának a kis kacér: lám, milyen olvasott vagyok én — mondta Popov ugyanolyan lustán, de már kötekedve. Berdnyikov teste megingott, valósággal hullámzott, az asztalra dőlt; kerek szemecskéjében bősz zöldes láng lobbant fel és sivítva, visongva hadarta:

— Nem, várj csak! Mutass nekem a Bakunyinok és Krapotkinok helyett egy orosz Owent, Fourie-t, Saint-Simont, mutass, nos? Lel-kecském: minálunk az együgyű Szjutájevok, Bondárjovok helyettesítik őket, meg az a csodabogár gróf, akit értelmi szegénysége folytán elcsábítottak... Ó, csunyán, vakmerően beszélek — kiáltott fel és ügyetlenül színlelte az ijedtséget. — Ön azonban, Számgin úr, ne gondoljon rosszat felőlem: én ugyanis nem tagadom a zsenit, együtt magasztalok mindenkivel egy világhírű művészt. Viszont úgy vélem, jogomban áll ezt mondani: ostoba mint egy zseni! És ez nem csupán egy valakire vonatkozik, hanem általában a zsenire a művészetben...

— Csernisevszkij... — kezdte Popov és dühösen összevonta szemöldökét.

Az após legyintett rá:

— Hagyd abba! Ez a papnövendék szorgalmas tudós volt, csodatévőt azonban az irodalmárok faragtak belőle, mivel szerette a parasztot. Azt mondom neked, hogy a burját Scsápov jóval tömörebb elme volt nála, bizony! Van még egy gondolkozó — Fjodorov, az ő „Általános filozófiá"-ját azonban senki sem ismeri.

Egész testével Számgin felé dőlt, mosolygott, és szélesen kivillantotta arany szemfogait.

— Drága... Kirill Ivánics, óhitűek vagyunk mi, megpenészedtünk, benőtt a moha! Ezek a mi szlavofiljeink, mindenféle narodnyikaink — óhitűek mind. És csak kezdjen

Európa felé fordítani bennünket valamilyen Péter, nagy vagy kicsi, mindjárt felüvöltünk: „Antikrisztus! Boldogok a szelidek..."

— Úgy hiszem, ön alábecsül olyan eseményeket, amelyek csak az imént... — kezdte Számgin, Berdnyikov azonban megragadta Klim kabátja ujját és már mérgesen folytatta:

— Nem bírom a szelideket! Ha az egész világ Heródesévé tennének, én, ami engem illet, nyomban kihirdetném, hogy egytől-egyig kiirtok minden szelidet, boldogtalant és szenvedésrevágyót. Nem tisztelem a szelideket! Rossz velük, lehetetlen alakok, nincs mit kezdeni velük. Nem vagyok humánus ember, én, ami engem illet, vasat gyártok — hát mire kell az a szelidnek? Emlékszik Tolsztoj „Három fivér" című meséjére? Mire való a vas az ostobának, ha nem akarja védeni magát? Házát szalmával fedi, a földet ekével szántja, kordéja faszerkezetű, alig fél font szöget használ el évente.

Számginnak kissé fejébe szállt az ital és belefáradt a vékony, éles hang hallgatásába. Érdekes, de — sok... Lám, milyen gondolatokat hordoz magában egy ilyen ember.

— Miféle ember? — kérdezte Klim önmagától, azonban nem volt kedve választ keresni, Berdnyikov iránti gyanakvása pedig lassan eltűnt. Számgin szokatlanul nyájas hangulatban érezte magát, mintha egy hosszadalmas kazuisztikai vitát pihenne ki, melyet egy makacs ellenféllel folytatott, polgári perben.

Kellemes volt az ünneplő tömeg díszes felvonulását figyelni a fák mögött, a sétányon. A ferdén tűző napsugarakban az emberek úgy mentek egymással szemközt, mintha hencegve mutogatnák önmagukat, gyönyörködnének egymásban. A hangok zsivajától letompított zene lírai lágysággal kísért. Gyakran hallatszott vidám nevetés, lónyerítés, a vendéglő mögött fürgén szólt a hegedű, zengett a bőgő, egy női hang a „Matchis"-t énekelte és Popov, bőszen ráncolva homlokát, bolyhos ujjával verte a taktust poharán és félhangosan, de jól érthetően dúdolta:

Sous votre jupe blanche
Brillait la hanche...

Berdnyikov szüntelenül ivott, konyakot töltve a pezsgőhöz, azonban nem részegedett le, csupán a hangja halkult el,

fakóbb lett, mintha átnedvesedett volna, azonkívül a kövér ember mind szaporábban, nehezebben lélekzett. Tovább fitogtatta szavainak tarka tollruháját, de már kevésbbé vidáman, és túlságosan nyiltan iparkodott megnevettetni hallgatóit.

Számginnak úgy tűnt, hogy eljött a pillanat, amikor Berdnyikovval Marinára lehetne terelni a szót, azonban zavarta Popov — magatartásában volt valami feszült, óvakodó, azt lehetett gondolni, hogy valamilyen üzleti beszélgetést szándékozik kezdeményezni, Berdnyikov azonban nem akarja és azért beszél ilyen sokat, szinte megszakítás nélkül. Most Popov mogorván dünnyögött valamit a felelőtlenségről, a kövér ember tenyerével végigsimított csontnélküli arcán és csengőbb hangon, szinte csípősen kezdett beszélni:

— Hát kinek legyünk felelősek? Magad is tudod: lehet, hogy pocsékul csinálom a történelmet, de mégis csinálom, és az értelmiségieknek szabad kezet engedek, hogy ítéletet mondjanak fölöttem és megtagadjanak. Azonban — hogy az én ügyeimbe beleüssék az orrukat, másként, mint szóval! Neked a történelem a marxista szakács szerepét adta, nekem — a Vászjka kandurét, a proletár viszont még Németországban sem jutott el a történelem-formálásig. De értem én: a forradalmat nem lehet egyetlen gallyra felakasztani, Sztolipin pedig — vidéki észjárású tökfilkó: eleinte engedett volna, később pedig lassankint megmakacsolta magát, amint az okos gazda teszi. Most pedig az otrubokkal szét akarja morzsolni a falut: azt képzeli, hogy az orosz mezőkön amerikai farmereket fog teremteni, de csak millió meg millió nyomorult lázadó fog teremni. Farmerek gyártásához bizony kevés a mezőgazdasági felszerelés, még ha fél Oroszországot is elzálogosítja a francia bankároknál.

— A fürge nyelv párosulása a felületes gondolkozás naivságával — nem nagy bölcseség — kezdte Popov oktatón, sőt dühösen, apósa azonban félbeszakította:

— Ezt rólam mondod? Köszönöm.

Kiitta a konyakkal vegyített pezsgőt és Számgin felé fordulva, így folytatta:

— A felkelés leleplezte a hatalom gyengeségét, egy igazi forradalom lehetséges voltát; a kadetocskák pedig viborgi gyűlésükkel egyenesen kompromittálták magukat a józan észjárású emberek szemében, életük végéig. Most már, kérem, ha a mi proletárunk elhatározza, hogy Lenint követi és ma-

gával tudja ragadni a parasztot — a játék leghatalmasabb figuráját — akkor Oroszország szétpukkan, mint a hólyag.

Felnevetett:

— Bu-bu-bu.

Simogatta majdnem álláig tornyosuló pocakját, verdeste tenyerével, csillogott a smaragd az ujján és a mosoly a szemében — és így fejezte be:

— Egyetlen megmentőnk, Kirill Ivánovics — az arany, a külföldi arany! Sok milliárd frankot, márkát, fontot kell szórni a mi országunkba, hogy veszélyes pillanatban gazdái az arany védelmére keljenek, íme, ez az én ötletem!

— Badarság — mondta Popov, egyik válláról a másikra hajtva fejét és erősen lehúnyta a szemét.

— A hazafi! — vágott vissza Berdnyikov és Számginra kacsintott. — Hazafi és szocialista — az élet kudarcai miatt. Felfedezett valamit — ellopták, a felesége — otthagyta, — kártyában — nincs szerencséje.

— Elég már! Menjünk kocsikázni — ajánlotta Popov fáradtan, Berdnyikov azonban különös nyájassággal pillantott Számgin arcába és így beszélt:

— Szeretek kötekedni! Kölyökkoromban apámmal kötekedtem, apám bányász volt, azután megtalálta a szerencséjét és sok ezrest szedett össze. Kegyetlenül püfölt engem, de amint látja, nem tett bennem kárt. Csehovnak igaza van: ha verjük a nyulat, még gyufát gyujtani is megtanul. Ön hogy vélekedik Csehovról?

— Kíváló és rendkívül igazmondó művésze a tollnak — mondta Számgin és érezte, hogy ezt helytelenül szigorú hangnemben mondta és az egész nevetségesen hat. Ránézett Popovra, a mérnök azonban nagy figyelemmel válogatott a szivarok között, Berdnyikov pedig megigazította nyakkendőjét és helyeslően előredugta a fejét: nyilván így szokott köszönni is.

— A legelegánsabb író — jelentette ki. — Egyesek panaszkodnak — szomorú. Hiszen nem észszerű panaszkodni az októberre, amiatt, mert ilyenkor rossz az idő. Viszont októberben vannak pompás napok is...

— Amikor az oktobristák születnek — fűzte közbe Popov mogorván.

— Gratulálok, pompás vicc! — mondta Berdnyikov helyeslőn és béka-ajkai széles mosolyra huzódtak. — Szépek az

októberi naplementék. És a hajnalok. Hiszen negyven éves koromig vadásztam, tizenegy medvét ejtettem el...

Popov kocsit szerzett, a kövér ember kérlelte Számgint, hogy „ne bontsa meg a társaságot", Számginnak pedig nem is volt szándékában. Berdnyikov kedvesen azt ajánlotta, üljön melléje, Popov pedig, szivarral a fogai között, az elülső ülésen foglalt helyet, szélesen szétterpesztve lábát. Szemmelláthatóan fejébe szállt a szesz, szivarozás közben mulatságosan felfújta orcáit, homlokát ráncolta, szemöldökeit táncoltatta, a füstöt Számgin arcába eregette, aki mind határozottabban érezte, hogy a mérnök feszélyezi. A hintó kiért egy széles fasorba és mint egy láncszem, bekapcsolódott a változatos, tarka fogatok végnélküli láncolatába. Számgin úgy érezte, hogy kellemesen heviti az ünnepien vidám, takarosan öltözött embertömeg díszes felvonulása, a különböző színű lakk tükörfényes ragyogása, a fogatok fém-díszítései és az ápolt paripák szerszámai; az állatok lassan és ünnepélyesen lépkedtek, lehetővé téve, hogy a szem gyönyörködjék mozgásuk erős bájában. Vakítóan csillogott a bálványszerűen mozdulatlan kocsisok és inasok aranyos livréje, lakk-kalapos fejük olyannak tűnt, mintha fémből lett volna, arcukon zord méltóság ült, mintha nem csupán a lovakat irányítanák, hanem ezt az egész körforgást. A kicsiny tavon, a nap sugaraiban még mindig rózsaszínű, nyugodt víztükrön, a felhők tükörképei között, hattyúk úsztak, kérdőn s büszkén meghajlítva nyakukat, a parton pedig rikító ruhákba öltözött gyerekek zajongtak, kenyeret hajigálva a madaraknak. Felvillant egy-egy bronzszínű néger arc, melyet még jobban kihangsúlyozott a fehér mosoly, a fogak csillogása és a vidám szempár márványszerű kéksége, úgy rémlett, hogy ezek a halvány szemek foszforeszkálva füstölögnek... A fogatok nyomában és szemközt velük férfiak sűrű tömege hömpölygött, fölöttük játékbábúszerűen szép lovaskatonák dülöngéltek, ugrándoztak nyergükben, valamint cilinderes civilek, fantasztikus kalapot viselő amazonok, és a karcsúlábú paripák büszkén vetették fel fejüket. A lovak ütemes dobogása alig hallatszott a tarka, öblös hangzavar, szünetlen nevetés közepett, olykor váratlanul és igen különösen fütty harsant, de mégis úgy tűnt, hogy a gyalogosok tömege alkalmazkodik a földhöz verődő paták kopogásának tompa ritmusához. Egy csapat férfi egy emberként éljenzett: a közepén feketeszakállas, bronzarcú, fehér turbános és burnuszos kato-

nák lépdeltek méltóságteljesen, zuávok követték őket bő, vörös nadrágban. Szüntelenül játszott a katonazenekar és hol túlharsogta a tömeg zsivaját, hol elmerült benne. A nap megvilágította a levegőben lebegő port és rózsásra színezte, a tó rózsaszínű tükrén két sor csipkés felhő jelent meg, melyek úgy szétterültek az égen, mint valami láthatatlan madár óriás szárnyai, és a felhők tükörképeibe sikló hattyúk valósággal láthatatlanokká váltak. Ez nagyon szép volt és Számgint valamilyen hattyúkról szóló mesékre, versekre, egy bánatos Grieg-románcra emlékeztette szomorúan. Szerette volna átengedni magát a szunyókáló gondolatnélküliség hatalmának, megfeledkezni önmagáról e színpompás élet szemlélése közepett. De zavarta Popov ráncbavont arca, szemének tompa, mámoros pillantása, zavarta Berdnyikov édeskésen nyájas hangja:

— Micsoda festeni való világocska, úgy-e? — mondta, mintegy végiggondolva Számgin kusza gondolatait. — Az élet könnyűsége, öröme, valóban demokratikus és igénytelen formában.

— Igen, — mondta Számgin, önmagának is váratlanul. — Értenek ahhoz, hogyan kell kipihenni a hétköznapi gondokat és a valóság erőszakosságait.

E szavai nagyon megörvendeztették Berdnyikovot.

— Ez az! Éppen ez! Európa legokosabb burzsoáziája él itt. Nálunk pedig, Pétervárott, a Sztrjelkán — monumentális unalom, dagályosság — úgy hajtanak, mintha valami tekintélyes halottat kísérnének ki...

Dülöngélt és taszigálta Számgint meleg, puha vállával. Számgin lopva rásandított és bólintgatott. Gyönyörködött a nőkben és nem akarta, hogy ezt észrevegyék, sőt maga előtt sem akarta beismerni, hogy gyönyörködik bennük. Elnézte, amint rikító kelmékkel, csipkével, virággal, strucctollakkal boritva, félig fekvő testtartásban ülve szeszélyes formájú fogatukban, közömbös vagy gőgös szemmel nézik az embereket, nyájas vagy kihívó mosollyal, és Zola komor regényei, Maupassant borsos elbeszélései jutottak eszébe és igyekezett megállapítani, hogy e nők közül melyik rokona Nanának vagy Renée Saccard-nak, Mme de Burne-nek vagy Octave Feuillet, Georges Ohnet hősnőinek, a divatos Bernstein-darabok hősnőinek? Teljesen világos volt, hogy ezek a bámulatosan elegáns nők, akik fenségesen suhannak tova fogatukkal, tudatá-

ban vannak varázsuknak, és hogy a szépségükben gyönyörködő sokszáz férfi és a gazdagságukat irigylő sokszáz asszony, ha lehetséges, még csak fokozza az erő és hatalom tudatát e szépségekben, akik ilyen diadalmasan és szemérmetlenül mutogatják magukat.

— Igen — mondta Számgin, válaszul valamilyen még meg nem formált gondolatára. — Igen, igen. — És Alinára emlékezett, Ljutov holtteste előtt.

A tömeg lármaja mintha kissé elcsitult volna, amikor néhány különösebben eredeti fogat tűnt fel. Kocsijuk mellett, Berdnyikov oldalán előzve meg őket, egy nem nagy, fehér ló futott, táncolt, zablájával játszva, dús sörénye majdnem patájáig ért, két magas keréken nyugvó, játékszer-formájú dobozkába volt befogva, melyet lilaszínű, csillogó lakk borított; a dobozkában egy kicsiny, telt, napbarnított arcú, sötétszemű, rikítón kifestett szájú nő ült és erősen megfeszítve tartotta a gyeplőt. Nyájasan és kihívón mosolygott, miközben a lovat irányította, bíztatta; ezüsttel hímzett, égszinkék kabátocska volt rajta, a kerekek küllői szintén ezüstösek voltak és forgás közben szinte fehér szikrákat szórtak, és hasonlóképp szikrázott az ezüstös hímzés a kabát ujjain. A kocsi farában, egy keskeny, magas padon, kicsiny néger rázódott, talpig fehérben, mulatságos sapkával göndör fején, arcocskája gyermekes volt és fontoskodón vagy sértődötten biggyesztette ajkait. Berdnyikov tisztelettudón megemelte kalapját és előre bökött a fejével, mosolyba ráncolva arcát; a nő rápillantott, kissé felvonta fekete szemöldökét és rácsapott a gyeplőszárral a lóra. Berdnyikov felsóhajtott, kalapjával eltakarva száját.

— D-dög, — jelentette ki fütyülve. — Felkapták . . . Magas ára van. Jelenleg egy pénzember tartja ki, aki a kereskedelmi miniszterségre pályázik . . .

Csónakformájú, fekete hintóban, melyet egy pár inas, szürke ló vont, egy hosszúlábú nő hevert; a fekete csipkével borított dús, vöröses hajkorona keretében arca kicsinek hatott. Akkora volt, mint valami növendéklányé. Aranyszínű szemöldöke ráncba vonva, szemére ráborultak a pillák, erősen összeszorított, élénkszínű ajkai arcának fáradtság és undor kifejezését adták. A csipke fekete habja alatt jól kirajzolódtak hosszú haltestének körvonalai, melyre gyöngyházszínű selyem tapadt feszesen; a hintó ringott a lágy rúgókon és a nő teste lassan emelkedett és süllyedt, mintha olvadozna. A lovakat

egy nagy, kékes arcú kocsis irányította, vastag fekete bajusszal, mellette egy borotváltképű ember ült, skót ruhában, meztelen lábikrával, zekéjén temérdek aranygomb és a gombok úgy hatottak, mintha kövér testébe vert szögek fejei lennének.

— Mi ez? Valami allegória talán? — kérdezte Popov mosolyogva.

Berdnyikov nyomban megfelelt rá:

— A csúfot használják fel, hogy kihangsúlyozzák a szépséget, érted? Ők, kedves barátom, tudják, kit mivel lehet megfogni. Emiatt az angyalka miatt már két párbaj volt...

— Gombostűvel párbajoztak?

Berdnyikov mondani akart valamit, azonban csak fütytyentett fogai között: kocsijukat egy kicsiny, fonott homokfutó előzte meg, benne egy vörösruhás nő ült, mellette pedig egy símaszőrű, tarka, nagy kutya ingatta a fejét, kiöltve hosszú nyelvét, körülvágott füle figyelőn meredezett, vicsorgó torka fölött öregesen csüngött a véres szemhéj, homályosan csillogott a kőszerű, vörös szempár.

— Kutyák, négerek, — kár, hogy ördögök nincsenek, mert még azokat is fuvaroznák, — állapította meg Berdnyikov és felnevetett jellegzetes, furcsa, prüszkölő nevetéssel. — Egyesek ijesztőnek ábrázolják magukat, nos, az ijedelemért még meg kell tolgani a bért. Ezen a téren itt akkora a liberté, hogy a moralité-nak már nem jut hely!

Popov arcát barnára színezte a feltoluló vér, szeme kidülledt és úgy látszott, mintha igyekezne erőt venni magán, hogy el ne bóbiskoljon, bolyhos ujjai azonban idegesen doboltak térdén, feje pedig olyan sebesen forgott, mintha keresne valakit a tömegben és attól félne, hogy nem veszi észre. Apósára dühös pillantásokat vetett, nyilván nem helyeselte fecsegését, és Számgin azt várta, hogy ez a kellemetlen ember most mindjárt vitába száll az apóssal és pattogni kezd a szép asszonyok felvonulásán oly humorosan ható, véget nem érő, meddő dialógus, két orosz párbeszéde, aki mindent tud és ismer.

— Mindent, kivéve önmagukat — gondolta Számgin. — Én jobban kedvelem a monológot, azt ellentmondás nélkül lehet hallgatni, akár a szél zúgását. Nem kötelez arra, hogy valamilyen igazságokat őrizzek tartalékban és megfeszített erővel védelmezzem kétes sérthetetlenségüket...

Egy pár sötétbronzszínű, hatalmas növésű paripa méltó-

ságteljesen vont egy takaros négyüléses hintót; egy fekete selyemruhás öregasszony ült benne, fekete csipkével ősz fején, hosszú, száraz arccal; fejét egyenesen, gőgösen tartotta, szemének szürkés foltja a kocsis széles, kék hátára szegeződött, kesztyűs keze arany lornyettet tartott. Mellette nyájasan mosolygott és biccentgetett egy kövér hölgy, szemben velük két kisfiú ült, szintén mozdulatlanok és személytelenek voltak, akár a bábuk.

— De La Rochefoucauld — magyarázta Berdnyikov, miközben levette kalapját és elfödte vele arcát. — Márkíz vagy grófné... valami efféle. Erénycsősz. Álszent. Az öregasszony — szintén arisztokrata — hogy is hívják? Elfelejtettem a nevét... Bouillon, Cotillon... Crillon? Fürge, hegyesfogú, éleskarmú, ipari körökben nagy súlya van, az ördög vinné... Jótékonykodik... Koldusokat istápol... Ön is erénycsősz, Számgin úr? — kérdezte Számginra dőlve.

— Inkább türtőztetem magam — felelte Klim és szemrehányást tett magának ezért a meggondolatlan válaszért.

— Kellemes hallanom — ütötte meg fülét a helyeslő felkiáltás. — Én, ami engem illet, ezeket a nőket nem ítélem el. Sőt mi több: ha kiszámítjuk, mekkora jövedelmet hajtanak a kokottok Párizsnak, akkor éppenséggel tiszteletet is lehet érezni irántuk. Nem tréfálok! Textil, ékszer, szabóipar, lakberendezés és sok más efféle article de Paris — mindezt a kokottok mozgatják, higyje el nekem! Először a kokottok és utánuk következik a többi nő. És figyelje meg, hogy a kokottok túlnyomóan nem a franciákat kopasztják meg, hanem az idegeneket. Hogy a helybeli bankárok kölcsönöcskét folyósítanak nekünk gerjedelmeink csillapítására — ebben a kölcsönben jelentős résszel szerepel a kokottok jövedelme...

— Mit össze nem zagyvál — dünnyögte Popov.

— Az igazat mondom, Grigorij — förmedt rá a kövér, és megbökte vejét puha szarvasbőr-cipős lábával. — Itt némelyik nő egy év alatt nem kevesebb értékű árucikket használ el, mint nálunk egy egész kerület lakossága ugyanannyi idő alatt, ezt meg kell érteni! És nálunk az irodalomtól megfertőzött dáma úgy igyekszik alakítani életét, hogy az ábránd köntöseibe öltözik, hol Anna Kareninának képzeli magát, hol egy Dosztojevszkij-regény őrültjének, vagy Madame Rolandnak — vagy pedig Szófja Perovszkajának. Nyomasztó jelenség az orosz hölgy!

Számgin szórakozottan hallgatta és igyekezett véglegesen meghatározni Berdnyikov iránti viszonyát. — Popovnak nyilván igaza van: ennek az embernek mindegy, miről beszél. — Nem szívesen ismerte el, hogy Berdnyikov néhány gondolata új és irigylésreméltóan eredeti, Számgin azonban érezte ezt. Furcsa volt arra emlékezni, hogy ez az ember megpróbálta megvesztegetni őt, azonban már feltűntek az indokok, amelyek enyhítették bűnét.

— Megszokta a megvásárolható hivatalnok-társadalomban való forgolódást... — Berdnyikov elereszteti a füle mellett Popov valamilyen megjegyzését és hanyagul kiáltotta oda vejének:

— Mit magyarázol nekem folyton, hogy kié ez, kié amaz? Én mindenütt elviszem azt, ami nekem tetszik. Szuvorin — nem ostoba. Kinek filozofálnak az emberek? A muzsiknak talán? Vagy énnekem?

Fellobbant a vita, amint Számgin várta. A fogatok és szép nők pedig valahogy egyre szaporodtak. Megelőzte őket egy pár izmos, vörösesbarna ló, a hintóban két hölgy ült és nevetett, szemközt velük egy zömök, vöröshajú, őszbajúszos férfi; cilinderét feje fölé emelve, beszélt valamit, a tömeg felé fordulva, felfújta piros orcáit, mulatságosan mozgatta bajuszát, és éljenezték. Egy széllökés összezavarta a beszédet, nevetést, éljenzést, lónyerítést és a zsivajt valósággal kóruserőre emelte.

— Egy Boschnál kétszer zseniálisabb festőre van szükség, hogy az ilyen valóságot lidérces, groteszk képpé lehessen változtatni — gondolta Számgin, vitatkozva valakivel, aki még semmit sem tudott mondani, ami ellenvetést követelt volna. A szomorúság, melyen igyekezett úrrá lenni, egyre maróbb lett és valamiért hirtelen eszébe ötlöttek a nők, akiket ismert. — Ezekért a viszonyokért bizony nem adhatsz hálát a sorsnak..., És általában, azt kell mondani, hogy az én életem...

Meghatározást kezdett keresni, de nem talált. Popov egy ujjal megérintette térdét és így szólt:

— Én itt leszállok. Viszontlátásra.

— Mi még kocsizunk egyet a városban — kiáltott fel vidáman, vékony hangon Berdnyikov. — Utána elmegyünk valamilyen vidám helyre — nincs ellenére?

— Pompás — mondta Számgin. Végre megnyílt előtte a lehetőség, hogy Marináról beszéljen. Berdnyikovra pillantott,

az elmosolyodott, ráncbavonta arcát, megbökte vállával Számgint és ezt kérdezte:

— Elfáradt?

— Egy cseppet sem.

— Türelmes ember. De sápadt. Tudja: él-éldegél az ember, beszél-beszél, de valahogy úgy van, hogy sosem tud kimondani valamilyen nem nagy, de igen fontos szót. Igaz?

— Igen — hagyta rá Számgin készségesen — ez igaz.

Berdnyikov mosolyogva cuppantott, mintha a levegőt csókolná.

— És így hal meg, hogy nem mondja ki ezt a szót — folytatta és felsóhajtott. — Nem fárasztom a fecsegésemmel? — kérdezte, a választ azonban nem várta meg. — Öreg vagyok és öreg korban a beszélgetés az egyetlen vigaszunk: úgy beszél az ember, mintha lelkében felrázná az élmények porát. Meg aztán ritkán is van alkalom amúgy őszintén elcsevegni, figyelmetlenül hallgatjuk egymást...

Számgin megfigyelte: ez az ember komolyabban és rokonszenvesebben kezdett beszélni, miután Popov eltűnt.

— Bizonyára igen magányos és belefáradt a magányba — gondolta és figyelmesebben hallgatta Berdnyikovot.

— Azonfelül, az igazi őszinteség — mindig cinikus, más nem is lehet, hiszen az ember — szemét, álnok, azzal tölti ki az életét, hogy kellemes bűvészmutatványokat végez a szavakkal, önmaga szórakoztatására, a szerencsétlen gyermek.

Berdnyikov egészen előredőlt púha testével és halkrafogott, szinte nyirkos hangon így kiáltott fel:

— Mennyire szerencsétlenek vagyunk mi emberek, drága Iván Kirillovics... bocsánat! Klim Ivánovics, igen, igen... Ezt csak ilyenkor, a vég kezdetén értjük meg, amikor szép csendben odalopózik valamilyen betegség és éjjelente sugdos, mint a kerítőnő: „Ah, Zahár, micsoda hölgyecskével hozlak én össze!" Ezt a halálról mondja...

Berdnyikov felnevetett különös nevetésével, Számgin pedig egyáltalán nem találta helyénvalónak ezt a nevetést és kellemetlenül elcsodálkozva, ezt gondolta:

— Micsoda... kaméleon... — A „kaméleon" szó meg nem érdemelten sértőnek tűnt. — Micsoda hajlékonyság... Szertelenség talán?

Azonban ezek a szavak sem határozták meg Berdnyikovot. A kocsi egy igen szép utcán gördült, kétoldalt lassan suhantak tova a pompás magánházak, melyeket egybekötött

a vaskerítések füzére. A vason dús aranyozás csillogott, a járdán emberek lépdeltek, megelőzve a nehézkesen suhanó épületeket. Számgin szomjas volt, mozdulatlanságra és csendre vágyott, hogy a csendben figyelemmel fontolóra vehesse, átgondolhassa Berdnyikov fürge, tarka gondolatait, megértse őt, beszéljen vele Marináról. Ugy tűnt neki, hogy még soha senki nem beszélt vele ilyen fesztelenül, ilyen korlátlanul meghitt hangon, és be kellett ismernie, hogy a kövér ember egyes frázisai tetszenek neki. — Nem: ő mélyebb, eredetibb Ljutovnál...

— Jó lenne teázni — ajánlotta.

— Teázni? Éppen ideje!

— Valamilyen csendes helyen...

— Éppenhogy ilyen helyen! — kiáltott fel Berdnyikov, felfújta orcáit és elégedetten, vastag sugárban fújta ki a levegőt. — Orosz módra, szamovárocska mellett! Kérem, jöjjön el hozzám! Egy panzióban lakom: pompás menedéke az élet számkivetettjeinek, egy orosz hölgy tartja fenn, követségiek is szivesen látogatják...

Meg sem várva Számgin beleegyezését, megadta a címet a kocsisnak és kérte, hajtson gyorsabban. A menedék a közelben volt, és Berdnyikov már a lépcsőt járja, úgy emelkedik fokról-fokra, mintha gumiból lenne és megint ámulatba ejti Számgint gömbformájú teste könnyedségével. A szűk kis lépcsőházban — három ajtó. Berdnyikov nekivetette hasát a középsőnek, majd félreállt és hívta Számgint:

— Parancsoljon kérem.

Ezután elgördült valahová a vöröses félhomályban és felkiáltott:

— Anna Denyiszovna! Anetocska-a?

Számgin megtörölte szemüvegét és körülnézelődött: az ablaktalan, kicsiny szoba egy fogorvos várószobájára hasonlított és szürke vitorlavászonhuzattal borított fotelokkal volt bebútorozva, a középen — kerek asztal, rajta albumok, a falon metszetek szürke négyszögei. A szomszéd szobába nyiló ajtót borító bordószínű kárpiton keresztül vöröses félhomály és illatszerek szaga árad be, és valahol messze, a csendességben, Berdnyikov hangja cseng fojtottan:

— Szamovárocskát és egyebeket. Igen, igen. Vjerocska és Zsorzsett. Nehogy elmenjenek. Világos! No igen, ez az... Bu-bu-bu...

Egy perc mulva begördült a kárpit mögül és vidáman kiabálta:

— Parancsoljon, Klim Ivánovics!

Klim mellé lépett és félhangosan odaszólt:

— Bordélyházra hasonlít, de igen kényelmes és „távol a város zajától".

A nagy csendben átmentek három szobán, az egyik nagy és üres volt, mint egy táncterem, a két másik — kisebb, és teli volt mindenféle bútorral és szobai növénnyel, majd egy folyosóra értek, amely derékszögben megtört és egy ajtónak vezetett neki: Berdnyikov egyetlen rugással kinyította.

— Révbe jutottunk! Ha melege van — helyezze magát kényelembe — mondta, miközben fesztelenül ledobta ferencjózsefkabátját. Kabát nélkül még kövérebbnek hatott és még vakítóbban csillogott a brilliáns gomb puha ingén. Letépte nyakkendőjét is, hanyagul a tükör aljára hajította, ahol egy virágos váza állt, zsebkendőjével legyezgetve arcát, kihajolt az ablakon és elégedetten mondta:

— Áldás!

Házigazdai fesztelensége kissé nyomasztotta Szánginl. Ráncba vonta homlokát, de amint a tükörben megpillantotta komikusan cingár alakját Berdnyikov kerek hústömege mellett, önkéntelenül is elmosolyodott és egy elkerülhetetlen hasonlat ötlött eszébe:

— Don Quijote és Sancho...

Majd tréfás szavak ütötték meg a fülét:

— Úgy festünk ebben a szobácskában — mint az egyrubeles és a tízkopejkás egy bugyellárisban...

De nyomban szinte ijedten csendültek fel Berdnyikov szavai:

— Oh, bocsásson meg, buta tréfát űztem, mikor önt egy tízkopejkáshoz hasonlítottam! Higyjen a szónak, Klim Ivánovics: én teljesen tisztában vagyok az ön értékével! Örül a lelkem, hogy személyében nem üresfejű szószátyárt, nem amolyan vőm-fajta semmirekellőt ismertem meg, hanem egy fegyelmezett agyú férfit, aki filozófiailag átgondolja a látottakat és történteket. Az ilyen ember ritka, mint például . a kétfejű hal, amilyen egyáltalán nincs is. Ismeretségem önnel — szerencse, ünnep...

— Úgy látszik, versekben is képes beszélni — gondolta

Számgin és mindjobban megbékülve a kövér házigazdával, mosolygva mondta:

— Már megengedjen: hiszen jogom van azt is gondolni, hogy ön nem engem, hanem önmagát hasonlította aprópénzhez. .

Berdnyikov előre dugta fejét, zajosan összecsukta ajkait, mintha valamilyen kellemetlen, időelőtti szót zárna be szájába; csodálkozva nézett Számginra és néhány másodpercig hallgatott, majd hangocskája sivítva felharsant:

— Uram Isten, hát persze! Szentigaz: teljes joga van hozzá. Lám, milyen a tréfa. Hisz én a köztünk lévő terebélyes testi különbségre akartam célozni. Ön azonban tudja: a tréfa nem számol az igazsággal...

Telt, fekete szemöldökű asszony lépett be, félig átlátszó fehér bluzban, keblei akkorák voltak mint két kisebb görögdinnye, festett arcán túlságosan nyájas mosoly fénylett — különösen feltűnő volt méregpiros ajka. Karja könyökig meztelen volt; egy tálcán teáskészletet, palackokat, edényeket hozott, egy göndör, bajuszos emberke követte, akinek olyan vastag volt az ajka, mint valami négernek; úgy tűnt, hogy barna arca valamikor nagyon sötét lehetett, de kifakult. A férfi kicsiny ezüst szamovárt cipelt. Berdnyikov franciául osztogatta parancsait:

— A bénédictine-t vigye ki, cointreau-t hozzon... Lámpát!

Számgin körülnézett. A szoba berendezése olyan volt mint valami drága szállodában, egyharmadát sötétkék kárpit választotta el, mögötte — széles ágy, ahonnan erős illatszerszag áradt. A két nyitott ablakon át egy repkénnyel elborított, régi kis kertre lehetett látni, a fák csúcsai az ablakok magasságáig emelkedtek, édeskésen illatozó nedvesség áradt a szobába, ahol homályos és fülledt volt. És ebben a fülledtségben fürgén szárnyalt a vékony, nőies hang, cifrázva a szavak díszét:

— Bizony, a tréfa nem számol az igazsággal, ez így van, szentigaz! Kilencszázháromban Moszkvában véletlenül összeismerkedtem — úgy futólag, tudja — egy ismert íróemberrel, — pesszimista, de nem minden humor nélkül. Persze, tudja, kiről beszélek? Iddogáltunk. Kérdem: miért ír ilyen sötéten? Az pedig így felel: „Úgy írok, hogy nem kímélem az igazságot". Nagyon sokat nevettünk vele és az igazság könyörtelen

kezelésére ürítgettük a konyakos poharakat. Érdekes ember: idealista, sőt a misztikára hajlik, a gyakorlati életben viszont — minden hájjal megkent üzletember. — Én abban az időben papírral foglalkoztam és mellesleg összeköttetésbe kerültem a kiadói üzlettel. Hát ez a misztikus hibátlanul kereskedett lelke hányási termékeivel. Ó — bugyborékolt fel benne a nevetés. — Csunyán eljárt a szám! A „hányás" szócskát értelmezze úgy, mint a lélek ömlengését, csapongását a valóság határain túlra...

Számgin egykedvűen hallgatta és az alkalmas pillanatot várta, hogy feltegye a maga kérdését. A spirituszlámpától megvilágított asztalon öntelten, hencegőn ragyogott a szamovár, csillogott a porcellán-edény, a kristály-tálak fehéres szikrákat szórtak, a poharakban konyak aranylott.

— Jó lenne meghallgatni, mit mond Marináról — gondolta Számgin. Közben eleresztett a füle mellett néhány szót.

— Akár a cirkuszban: gyakorolják magukat a fejtörésben, csábítja őket Dosztojevszkij — beszélt Berdnyikov. — Itt pedig az értelmiségi jóllakott: a burzsoázia ízletesen táplálja. Maupassantnak jachtja van, France-nak — házacskája, Loti-nak — múzeuma. Azt kell hát remélnünk, hogy tíz-húsz esztendő mulva az értelmiségi nálunk is hozzájut a normális táplálékhoz, és akkor rá fog jönni, hogy útja nem azonos a proletáréval...

— Régóta ismeri Zótovát? — kérdezte Számgin, hörpintve a konyakból.

Berdnyikov nem felelt mindjárt. Levette a teáskannát a szamovár égőjéről, elzárta a csövet a koronggal, felnyitotta a kannát, megszagolta a teát és tölteni kezdett.

— Szénszaga van — szolgált magyarázattal serény ténykedéséhez. Azután megkérdezte: — Nagyszerű teremtés, mi? Bizony, én ismerem. Meg is kértem a kezét. De kikosarazott. Azt hiszem: nemes ember számára tartogatja magát. Lehet, hogy rangról ábrándozik. Pompás kormányzóné lenne!

Kis ideig hallgatott, a csészébe bámult, a citromot lapította szét benne kanalával, majd tünődve, sietség nélkül folytatta:

— Vagy hét éve ismerem. A férjével Londonban találkoztam össze. Eredeti tulajdonságok buzogtak benne is. Eszményei voltak. Kenderrel kereskedett, de valami finomabb dologgal szeretett volna foglalkozni, lelke vigasztalására. Az a

fajta volt, akinek a lelke olyan, akár a daganat — és folyton vakaródzik. Folyton a kvékerekkel és mindenféle angol papokkal vesződött. Engem is belevontak a dologba, de nekem úgy rémlett, hogy az angol papok a portóin kívül semmihez nem értenek, Istenről kötelességből, az illendőség kedvéért szónokolnak.

Számginra kacsintott, majd a poharára, a sajátjából beleöntötte a konyakot a teába, megint teletöltötte, felhajtotta, és egy korty teát hörpintett utána. Számgin figyelte, milyen könnyűek és biztosak a mozdulatai és közben türelmetlenül várt.

— Ez a Zótov olyan tisztaéletű ember volt, akad ebből a fajtából a mi kereskedőink között. Akárcsak Pilátus: folyton keresik, miféle vizecskével mossák tisztára nem csupán a kezüket, hanem egész testüket a bűnöktől. Én pedig, ami engem illet, nem szeretem azokat, akik szent életre vágynak. Magam nagy bűnös vagyok, ifjú korom óta belerögződtem a bűnbe, bizonyára mélységesen tisztel a pokol valamennyi ördöge. Az emberek viszont nem tisztelnek. Igaz, én sem őket...

Számgin észrevette, hogy Berdnyikov puffadt, majdnem alaktalan arca hirtelen határozott alakot ölt, valósággal kisebb, szögletesebb lesz, pofacsontjain kiütköznek az izmok, orra kihegyesedik, álla felemelkedik, ajkai szorosan összezárulnak, eltünnek, szemében pedig valamilyen rézszínű, zöldes fény jelenik meg. A karosszék támláján átvetett kezét sűrűn elöntötte a vér.

— Úgy látszik, a fejébe szállt az ital — állapította meg Számgin, társa azonban tovább folytatta, hallkrafogott, nyirkos hangján:

— Én üzletember vagyok és ez ugyanannyi, mint a katona. Bűn nélküli üzlet nincs a világon. A Proudhonok és Marxok sokkal alaposabban bebizonyították ezt, mint a sok egyházatya, humanista meg egyéb... tanulatlan lélek. Lenin teljesen helyesen állítja, hogy a mi osztályunkat az utolsó főig ki kell irtani. Azt mondtam — kell, viszont nem hiszem, hogy lehetséges. Valószínűleg Lenin sem hiszi, csak rémit. Ön hogyan vélekedik Leninről?

— Komolytalan gondolkodó — mondta Számgin.

Berdnyikov mintha csodálkozott volna és néhány másodpercig némán, pislogva nézett Számgin arcába.

— Őszintén mondja?

— Igen. Minden, amit olvastam tőle — rendkívül primitív.

— Úgy-úgy, — húzta a szót bizonytalanul Berdnyikov és elmosolyodott. — Viszont Szávva Morózov — hallott róla? — Lenint rendkívül... komoly tényezőnek tartja, sőt állítólag anyagilag is támogatja romboló munkáját.

— Szintén Pilátus? — kérdezte Számgin gúnyosan.

— N-nem tudom. Talán túl okos ahhoz, hogy Pilátus legyen. De azt gondolja, a primitívségben nincs veszedelem? A kereszténység, történetének hajnalán, szintén primitív volt, aztán több mint ezer évre elvakította az embereket. Lám, én is primitíven okoskodom, de azért veszedelmes ember vagyok — mondta unottan és megint konyakot töltött a poharakba.

Hallgattak. Az ablakon kívül elhalványult a rózsás-piros égbolt, szürke felhők tüntek fel rajta. A szamovár szaggatottan, finoman duruzsolt.

— Nem akar Marináról beszélni — gondolta Számgin — leitta magát. Úgy rémlik, nekem is a fejembe száll az ital. El kell mennem...

Berdnyikov azonban beszélni kezdett — kellętlenül, és enyhe mosoly fénylett arcán, amely megint szétfolyt.

— Szóval, Zótova érdekli önt? Megértem. Szép példány. Azonban, őszintén megmondom, mivel nem akarom megsérteni valahogyan: csak akkor beszélhetek róla, miután megtudtam, hogy csupán előnyös ügyfél-e az ön számára, vagy valami más is?

— Csupán ügyfél és nem is mondhatom — hogy előnyös, — felelte Számgin igen határozottan.

— Ahá — kiáltott fel élénken Berdnyikov. — Igen, igen, fukar, kapzsi! Üzletben — hóhér. Okos. A legdurvább paraszti ész, könyvek köntösébe öltözve. Nekem ő — ellenségem — mondta három ütemben, háromszor térdére csapva tenyerével. — Az orosz ipar fejlődésének — szintén ellensége. Behívja a varégokat — ért engem? Hatalmas vállalatot ad el az angoloknak. Uzsorás. Moszkvában van egy embere, valamilyen ostoros vagy szkopec szektariánus, aki váltók leszámítolásával foglalkozik az ő pénzéből — ármányos uzsorás! Rabszolgája az asszonynak, a gazfickó...

Csúnyán felhevült. Válla rázkódott, fejét előre nyujtotta, petyhüdt, sárgás arca újból keménnyé dermedt, szeme vaksin

hunyorgott, ajka pirosra lobbant, mozgott s kellemetlenül nedves volt. Vékony hangja visongott, akadozott, szavaiban tomboló harag forrt. Számgin pocsékul érezte magát és még a fejét is lehajtotta, hogy ne lássa maga előtt ezt az undorítóan remegő, puha testet.

— Bűnöző típus — hallotta. — Börtönben végzi, meglátja! És még önt is belerántja valamilyen bűnügybe ez a nő. Felbujtó: megmutatja az utat a tolvajoknak.

Természetellenes gyorsasággal felugrott a székről s közben meglökte az asztalt, úgyhogy minden felcsörömpölt rajta és amíg Számgin a lámpát fogta, Berdnyikov hasa nekidőlt a vállának, feje fölött pedig felvisítottak sebes szavai:

— Ide hallgasson... Megismétlem az ajánlatomat. Szerezze meg nekem a szerződéstervezetet. Elmegyek ötezerig, érti?

Számgin megpróbált felállni, Berdnyikov egyik keze azonban súlyosan a vállára nehezedett, másik kezét pedig felemelte, mintha esküt tenne vagy Számgin fejére készülne ütni.

— Megálljon! — mondta Berdnyikov nyugodtabban és józanabbul; arcát apró izzadságcseppek borították, mint a könny, és valósággal olvadozott. — Ön nem helyeselheti hazánk kiárusítását, ha becsületes orosz ember. Mi magunk fogjuk talpra állítani, mi, erős, tehetséges, rettenthetetlen...

— Már megmondtam: semmit sem tudok erről a szerződésről. Zótova nem avat be ügyeibe — vágott közbe Számgin, miközben sikertelenül próbált kisiklani az erős kéz alól.

— Nem hi-szem — rikoltotta Berdnyikov. — Akkor minek van mellette, na? Nem tudja, eltitkolja-e ön elől ezt az ügyletet? Hát tudja meg! Hiszen nem kisgyerek. Én megalapozom a karrierjét. Ne bolondozzék. Pokolba a finnyáskodással! Hiszen láthatja: az élet a rossz felől a még rosszabb felé halad. Mit tehet maga ez ellen, épp maga?

Utolsó szavait Berdnyikov leplezetlen megvetéssel mondta és ezzel erőt adott Számginnak arra, hogy eltaszítsa magától, felálljon és felkapja kalapját a tükör aljáról.

— Nem kívánom tovább hallgatni, — kiabálta, és a felháborodástól dadogott. — Megőrült.

Berdnyikov megtaszította hasával, a falhoz szorította és arcába visongott:

— Te meg okos vagy! Mi a fenére jó a te eszed? Miféle

rést lehet betömni vele? Na! Tanultok az egyetemen — de kié az egyetem? Eredj! Menj a pokolba! Takarodj...

És Berdnyikov trágár káromkodásra fakadt. Számgin nem emlékezett rá, hogyan rohant ki az utcára. Reszketve, lihegve lépkedett, kalapját a kezében tartotta, és gondolatban hisztérikusan sopánkodott, jajgatott:

— Kötelességem lett volna a pofájába vágni. Bele kellett volna vágni.

Csak nagysokára vette észre, hogy az emberek túlságosan gyorsan engednek utat, egyesek pedig megtorpannak és úgy néznek rá, mintha ki akarnák találni: mit fog most tenni? Feltette kalapját, meglassította lépteit és befordult egy gyéren megvilágított, szűk utcába.

— Hitvány dög! Nem is olyan részeg a disznó! Az ilyeneket ki kell irtani, könyörtelenül ki kell irtani.

Az utcát kellemetlen szagú meleg töltötte el, majdnem minden kapu-feljárat előtt csoportokban álldogáltak vagy ültek az emberek, és a szakadatlan beszéd elkísérte Számgint. Az emberek nevettek, kiáltoztak, lehet, hogy mindez nem is rá vonatkozott, azonban mégis egyre fokozta a sérelem mérgének émelyítő érzését. Szeretett volna a szabadba menni, valamilyen térre, vagy mezőre, ürességbe és magányba. Jóideig rótta az utcákat, mikor végül egy ócska batárra akadt: az ösztövér, torzan hosszú testű lovat egy vidám, bőbeszédű kis öregember hajtotta, a batár lassan gördült, recsegett, és valósággal fizikai fájdalmat, szédülést keltve, felrázta Számgin agyában a tomboló kövér ember gömbölyű alakját és sivítozó szólamait.

Otthon szódavizet rendelt, levetkőzött — úgy dobta le ruháját, mintha sár szennyezné be — majd cigarettára gyujtott és ledőlt a divánra. A mérgezés érzése egyre fojtogatóbbá vált, a szürke füstfelhőben hólyagként lebegett Berdnyikov bőszen felfujt arca, agya rendetlenül, zavartan működött, egymással ellentmondó döntéseket sugallt és cáfolt meg.

— Igen, kiirtani, kiirtani az ilyeneket... Micsoda undorító, cinikus elme. El kell utaznom innen. Még holnap. Tévesen választottam meg a foglalkozásomat. Mit, kit védhetek én őszintén? Hiszen magam is védtelen vagyok az ilyenekkel szemben, mint ez a csirkefogó. És itt van Marina. Lemondok a szolgálatáról, Moszkvába vagy Pétervárra költözöm. Ott észrevétlenebbül lehet élni, mint vidéken...

Úgy tünt neki, hogy szilárd elhatározásra jutott, és ez némileg megnyugtatta. Felállt, megivott még egy pohárral a hideg, sistergő vízből. Megint cigarettára gyujtott és megállt az ablak előtt. Odalent, a házfalak közé szorított, a sárga lámpák homályos foltjaival megvilágított kicsiny téren úgy kúsztak az apró, sötét emberek, mint a folyékony zsírban.

— Hát észrevétlenül akarok én élni? Függetlenül akarok élni. Ez a... bandita meglelte a gondolat függetlenségét a cinizmusban.

Gépiesen eszébe ötlött, hogy a cinikus Diogenészt a görögök kutyának nevezték.

— Igazuk van a görögöknek: hordóban élni, mérsékelni az igényeket — ez nem illik az emberi méltósághoz. A cinizmusban van valami a keresztény aszkézissel közös...

Számgin dühösen elhessegette a rázúduló könyv-emlékeket. Berdnyikov szintén sokat olvasott. Azonban úgy tünik, hogy benne az olvasottak erősen összeforrtak az átéltekkel, a közvetlen tapasztalattal.

— Nem lehet tagadni, hogy ez az állat igen eredetien tud gondolkozni és beszélni. Számára a világ — nem csupán érvrendszer, amilyen Ljutov számára volt. A gondolkozást, mint az önvédelem fegyverét, ügyesebben kezeli nálam. Hitvány? Aligha. Szenvedélyes ember, szenvedélyek viszont nem szoktak hitványak lenni, hanem tragikusak... Azt lehet hinni, hogy mentegetni próbálom. Viszont csak tárgyilagos akarok lenni. Egy olyan osztályba tartozó emberrel akadtam össze, amely a versengésből él. Helyesen nevezte magát katonának: élete az emberek elleni támadásban és az ő ellene való támadások kivédésében telik el. Szövetségest keresett bennem...

— Lehet, hogy arról akarom meggyőzni magam, hogy egy óriással vívott párviadalban a vereség — nem szégyen? Dehát levert-e? Megértem az okát ocsmány kirohanásának, de nem mentegetem, nem bocsátom meg...

Kóválygott a feje. Számgin levetkőzött, lefeküdt az ágyba és megpróbálta összegezni mindazt, amit átélt és végiggondolt ezen a rendkívül tartalmas napon. Nagyon szerette volna, hogy az eredmény vigasztaló legyen.

— Okosodom...

Agya, noha bágyadtan már, még mindig a nemrég hallott hetyke frázisok között válogatott:

— „Az ember szemét, álnok, azzal tölti be életét, hogy

önmaga számára kellemes szóvicceket sütöget el, a szerencsétlen gyermek..."

És felharsant a nedves, bugyborékoló nevetés.

Későn ébredt, szájában savanyú rozsdás ízt érzett, fejét nehéz homály töltötte el, a levegő a szobában szintén homályosszürke volt, mint hajnal előtt. Kelletlenül felkelt és elhúzta a függönyt az ablak előtt — a szél zajtalanul hintette az üvegre az eső permetét, acélkék felhők gomolyogtak a háztetők fölött. Akárcsak tegnap akárcsak mindig, a téren emberek zajongtak, sürögtek. Igen nehéz volt az emberek saját hangját hallatni ebben a mindent elnyelő zsivajban. Magános kocsik gördülnek minden irányban, és könnyen el lehet képzelni, hogy egy és ugyanazon kocsi sürög mindenfelé, kiutat keresve az apró emberi alakokkal tarkított szűk, kicsiny térről.

A város tompán, ingerülten zúgott, az egyik utcáról kékesszürke zenészek kanyarodtak ki a térre, fakó réztrombitákkal tellaggatva, két lovas is megjelent, az egyik kövér volt, a másik kicsiny, mint valami kamasz és kihangsúlyozott büszkeséggel ült karcsúlábú, bronzszínű lován. Szorosan egymáshoz lapított, apró, ólomszínű katonák suhantak elő, gépies léptekkel.

— „A halálba indulók köszöntenek téged" — ötlött Számgin eszébe a latin frázis, bosszúsan hátralépett az ablaktól, és ez járt a fejében:

— Szóljak Marinának erről a... tegnapiról?

A kérdés válasz nélkül maradt. Csengetett, kávét kért, orosz lapokat, majd mosakodni kezdett, agyában pedig egyre ott zsongott csökönyösen:

— „Morituri te salutant!"

Miközben hátát dörzsölte az összecsavart, nedves törülközővel, ez járt az eszében:

— Lehetséges, hogy valaki a caesarok közül — Tiberius, Claudius, Vitellius — Berdnyikovra hasonlított — gondolta és csodálkozott, hogy minden sértődés nélkül, közömbösen tud gondolni rá.

Kávézás közben ujságot olvasott. Mértéktartóan zsörtölődött a „Russzkije Vjedomosztyi", óvatosan ujjongott a „Novoje Vremja", a „Russzkoje Szlovo"-ban pedig egy híres tárcaíró unottan szórta csípős megjegyzéseit, szaggatottan, amint a vén kutya ugat, a másik hasában pedig a hadi-

törvényszékek ítéletei alapján felakasztottak számának összegezése állt. Naponta akasztottak és buzgón.

— „Morituri..."

Az ujságolvasás hamarosan untatni kezdte és következtetés levonását követelte. Számgin sok lim-lommal teliszórt és megterhelt agya, mint mindig, most is aforizmákat, verseket súgott. A legalkalmasabbnak Zsemcsuzsnyikov másfél verssora tünt:

...mert napjainkban
Becsületes csak az, ki gyűlöli hazáját...

Majd eszébe ötlött Jakubovics-Meljsin korholása:

Téged miért szeressünk?
Miféle anyánk vagy?

Az idő már a délutánba hajolt. Számgin fogta a Merezskovszkij-könyvet, és ledőlt a díványra, azonban csakhamar meggyőződött róla, hogy a szerző kifejti ugyan az ő néhány gondolatát is, de ásatag, torz formába öltözteti. Ez bosszantó volt. Az asztalra dobta a könyvet és felidézte emlékezetében a nők parádés felvonulását a Bois de Boulogne-ban.

— „Micsoda festeni való kis világ" — csengett emlékezetében Berdnyikov szólama.

Belépett a szobalány és megkérdezte: nem zavarja-e mszjőt, ha takarítani kezdi a szobát? Nem, nem zavarja.

— Merci — mondta a szobalány. A sovány, karcsú lányon nevetséges főkötő volt, amely alól előkunkorodtak vöröses fürtjei, hegyes orrú arcán vidáman és nyájasan mosolygott a kékes szempár. Miközben az ágyat hozta rendbe, némi pajkos szándékot ébresztett Számginban.

— Maga angolra hasonlít — szólt.

— Ó, nem! Elzászi vagyok, mszjő.

Olyan magabiztosan tekintett Számginra, mintha már kitalálta volna, hogy az mire gondol. Ez zavarba hozta a férfit, és figyelmeztette önmagát:

— Természetesen mindenre hajlandó, néhány garasért — azonban még szerezhet tőle az ember valamit.

Felállt és kiment a folyosóra, miközben ez jutott eszébe:

— Berdnyikovnak ott bizonyára egész kis háreme van.

Zsebredugott kézzel zajtalanul lépdelt a puha szőnyegen és felidézte magában gondolatainak ma reggel megtett zegzugos útját és elégedett volt csapongásával. Könnyedén felötlött benne Fjodor Szologub verse:

Titkok világában isten vagyok,
Ábrándjaimban él a helyes élet.

... Számgin leült az asztalhoz és írni kezdett, miután egy üveg bort rendelt. Nem hallotta, amikor Popov kopogott az ajtón, és csak akkor emelte fel fejét, amikor az ajtó kinyílt. Popov nagy lendülettel egy székre hajította kalapját és zsebkendőjével törölgetve átnedvesedett arcát, az asztal felé közeledett, kidüllesztett szemmel, villogó fogakkal.

— Hajbakapott Berdnyikovval? — kérdezte egy régi ismerős hangján, miközben elhelyezkedett a karosszékben, és meg sem várva a választ, beszélni kezdett, mintegy mentegetőzve: — Úgy fest, mintha cserben hagytam volna magát. Azonban ostoba helyzetben voltam: nem tehettem meg, hogy nem ismertetem össze ezzel a banditával, aztán meg kiderül, hogy már járt magánál, az ördög cimborája...

Számgint kissé meghökkentette a vendég váratlan megjelenése és fesztelen viselkedése, azonban felkeltette érdeklődését, és megállapította magában:

— Bocsánatot kérni küldték. De nem bocsátok meg — határozta el. És megkérdezte: — Ő mondta magának, hogy nálam járt?

— Hát persze! De miért: hazudik talán?

— Nem.

— Nem hazudik? Hm...

Popov dünnyögött néhány szót és örvendezve valamin, szivart húzott elő mellényzsebéből, kimeresztette szemét, és így szólt:

— Figyelte, hogyan viselkedtem tegnap? Na látja. Beszélhetek őszintén?

— Máskép nem is érdemes — felelte Számgin szárazon.

Popov feszes arca elváltozott, drótszálú sötét haja alól két mély ránc kúszott alá síma homlokára és szemöldökét összébb húzta, elfödve szemét; a mérnök leharapta a szivar végét, a padlóra köpte és letompított, rekedtes hangján megkérdezte:

— Engedelmet a szóért — meg akarta vesztegetni magát?

— Tegyük fel. Na és?

A vendég legyintett feléje, kezében a meggyujtott gyufával, és sietve, hevesen hörögte:

— Egyforma helyzetben vagyunk: engem is meg akarnak vásárolni — érti? A pokolba ezekkel a szoknyás és nadrágos Berdnyikovokkal — de akarva-nemakarva — mégis áruba kell bocsátanunk tudásunkat.

— De nem a becsületünket — emlékeztette Számgin. Popov felvonta szemöldökét és csodálkozva hunyorgott.

— Nos... ez magától értetődik!

Rágyujtott a szivarra, eregette a füstöt és tűnődve mondta:

— A tudást el kell különíteni a becsülettől... ha lehetséges.

— Ostobaságot mondtam — állapította meg Számgin bosszúsan és elhatározta, hogy óvatosabban fog viselkedni ezzel az emberrel szemben.

— Maga — a sziklaszilárdak fajtájába tartozik? — kérdezte Popov.

A pincér behozta a bort és ez lehetővé tette, hogy Számgin ne feleljen a kérdésre, Popov azonban nem is várt választ, hanem így folytatta:

— Ez a kifejezés egyébként, úgy látszik, már kiment a használatból. Úgy vélem, Plechánovnak van igaza: a szociáldemokraták kényelmesen utazhatnak egy kocsiban a liberálisokkal. Az európai kapitalizmus eléggé egészséges és elél még jó száz évig, minden baj nélkül. A mi orosz sihederünknek a varégoktól kell megtanulni élni és dolgozni. Nagy és gazdag a mi földünk, azonban teli van hintve koldus muzsikkal, kispénzű fogyasztóval, és ha nem szervezkedünk át — Kína sorsa fenyeget bennünket. A maguk Leninje pedig Pugacsovfelkelést akar szervezni, hogy hamarabb teljesedjen be ez a sors.

Számgin borát szürcsölgette és várta, mikor kezd a mérnök mentegetőzni Berdnyikov viselkedése miatt. Világos, hogy a kövér megbízásából jött, ezzel a céllal. Popov megint ugyanolyan hevesen kezdett beszélni, mint első találkozásuk alkalmával. Egyik kezében szivarját, a másikban egy pohár bort tartott és Számginra nézve, szemrehányóan magyarázta:

— Magukat, jogászokat, ezek a kérdések nem érintik úgy, mint bennünket, mérnököket. Durván szólva — maguk egy-

aránt védelmezik a rabló és a megrablott jogait, nem változtatva meg a kialakult viszonyokat. A mi feladatunk viszont: építeni, gazdagítani az országot érccel, fűtőanyaggal, technikailag felfegyverezni. A varégok behívását illetően pedig jobban tudjuk a kereskedőnél, hogy melyik varég hasznos az országra, a kereskedő viszont az olcsó varégot keresi. Ha pedig nekünk adnának pénzt, meglehetnénk a varégok nélkül is.

Egy hajtásra kiitta a teli borospoharat és egyre hevesebben folytatta:

— Nekünk zsidó típusú gyárosra van szükségünk, szervezőre, aki alkalmas a miniszteri állás betöltésére, mint itt Franciaországban, vagy a németeknél. És „nem baj, ha szenved a paraszt", vagy a félig paraszt munkás. Történelmi szükségszerűség, hogy szenvedjenek — ne késlekedj hát! A maguk gyárosa pedig — tanulatlan állat, ragadozó, krajcáros. Csak nemrég szabadult ki a jobbágyrendszer ketrecéből és még mindig rabszolga...

— Régóta ismeri Zótovát? — szakadt ki váratlanul a kérdés Szamginból.

Úgy rémlett neki, hogy a vendég szemében mosoly csillan meg.

— Berdnyikov ismeri. Ő cinikus, hazug, megveti az embereket, mint a rézpénzt, azonban keresztüllát mindegyiken. Nincs valami nagy... sőt ellenkezőleg, talán éppen nagy véleménnyel van a maga főnöknőjéről. Úgy hívja: a sötét hölgy. Nyilván valami komoly számadása lehet vele, bizonyára jól megnyúzta a hölgy... Én szerintem — kitalált személy.

A szoba világosabb lett. Szamgin a füstfüggönyre pillantott, felállt és kinyitotta az ablakot.

Háta mögött az asztalon dobolt ujjaival a mérnök, Szamgin pedig ezt gondolta:

— Mikor kezd már mentegetőzni az apósa miatt?

És minthogy szeretett volna még Marináról hallani, megkérdezte:

— Kutuzovot ismeri?

— Ismertem. Ismerem. Diákkoromban tagja voltam a körének, később összehozott a munkásokkal. Kitűnően adta elő Marxot, maga azonban — fantaszta. Ez különben nem zavarja abban, hogy olyan primitív legyen az emberekkel szemben, mint a balta. Általában rámenős legény. — Popov

sebesen és szinte fáradtan dünnyögte el ezt a jellemzést, majd előre dőlt a karosszékben, mintha tarkójára sujtottak volna, és megkérdezte:

— Ide hallgasson — mennyit ajánlott magának Berdnyikov, ha közli a szerződés feltételeit?

Számginnak valami önmaga számára is homályos dolgon járt az esze, és mosolyogva felelte:

— Úgy hiszem — ötezret, a disznó.

Popov a padlóra bámult és pattintott ujjaival.

— Nos igen... az ördög cimborája! Bizonyára többet is adott volna.

Hátradőlt a karosszékben, kisimította ráncait, kidüllesztette kerek madárszemét és dicsérőn jegyezte meg:

— Alaposan megnyúzta Zótova! De nem sajnálja a pénzt az öreg. Igazi sportember!

Popov tekintete és hangneme eléggé ékesszóló volt. Számgin valami ijedtségszerűt érzett.

— Nem kívánok erről a témáról beszélni — mondta és rájött, hogy nem olyan szigorúan mondta, amint kellett volna.

A mérnök esetlenül kikászolódott a székből, körülpillantott, fogta a kalapját és oldalt állva Számgin felé, hangos sóhajtással megkérdezte:

— Nem kíván? Ez az utolsó szava?

— Menjen a fenébe! — kiáltotta Számgin és letépte szemüvegét orráról, sőt még toppantott is, Popov pedig széles hátát fordította feléje és az ajtó felé lépdelve, valami kivehetetlen, de bizonyára sértő dolgot dünnyögött.

Számginnak remegett a térde, leült a díványra és pápaszeme rúgóját nézegette, hunyorogva.

— Gazemberek. Csirkefogók.

Még sosem érezte ilyen fájdalmasan a saját védtelenségét, erőtlenségét. Volt egy pillanat, amikor ideges görcs húzta össze torkát és a negyvenhez közel járó, felnőtt férfi alig tudta elfojtani csüggeteg vágyát, hogy sérelmében sírva fakadjon. Hosszú ideig feküdt, egyik cigarettát a másik után szívta s gondolatban élményei tarkasága között bolyongott és már fellobbantak az esti fények, amikor páratlan élességgel elébe dobbant a kérdés: hogyan szakítsa ki magát a posványosság, cinizmus szakadatlan áradatából és a szüntelenül szortyogó furfangos szócséplésből, amely nem kímél semilyen eszmét és „fenkölt igét", hanem maró porrá változtatja, amely megmérgezi az elmét.

De nem kellett sokáig töprengenie ilyen irányban. Igen könnyen felötlött benne az egyszerű gondolat, hogy az adásvétel e világában csupán a pénz, a nagy pénz biztosíthatja a szabadságot, csupán a pénz teszi lehetővé, hogy az ember félrevonuljon embertársainak nyájából, akik közül mindegyik őrülten törtet a függetlenség elérésére, mások rovására.

— Ha van pénz támadásra — akkor kell lennie az önvédelemre is. Németország munkásai pártjuk személyében nagy vagyon tulajdonosai.

Elképzelte, hogy gazdag ember és valamilyen kényelmes kis országban él, talán az egyik délamerikai köztársaságban, vagy — amint Roussel doktor — Haiti szigetén. Tud annyi idegen szót, amennyi szükséges a bennszülöttekkel való érintkezéshez. Nem kell beszélni mindenről és olyan sokat, amint Oroszországban szokás. Gazdag könyvtára lesz, meghozatja a legérdekesebb orosz könyveket és megírja a maga könyvét.

— Nem vagyok Peter Schlemil és nem fogok szenvedni, ha elveszítem az árnyékom. Én nem is veszítettem el, hanem önként mondtam le a kínzó szükségszerűségről, hogy magam után vonszoljam az árnyékomat, amely egyre súlyosabb lesz. Leéltem már a fél életem, jogom van pihenésre. Mi értelme ennek a szüntelen tapasztalatgyűjtésnek? Eléggé gazdag vagyok már. És mi az értelme az életnek?... Nevetséges az én koromban „gyermekes kérdéseket" feltenni.

Azonban egy gyakorlati kérdést is fel kellett tennie:

— Annyit jelent ez, hogy engedhetek Berdnyikovnak?

Határozottan megfelelt rá:

— Nem, nem tehetem.

— Olyan határozottan felelt, mintha tudott volna a szerződésről és másolatot készíthetett volna róla.

Ebben a hangulatban töltött néhány esős napot, múzeumokat látogatott, a Montparnasse vidám kocsmáit; egy este pedig egy kis vendéglőben ült és háta mögül orosz beszéd ütötte meg a fülét:

— Azt beszélik, hogy Ljev Tolsztoj felesége is ingusokat fogadott fel Jásznaja Poljána védelmére.

— Makárov — állapította meg Számgin.

— Szóval a földesurak már nem bíznak a kozákokban, és — hogy úgy mondjam — gyarmati csapatokat hívnak be? Érdekes. De talán a kozákok olcsóbban vállalnák? — Ezt Kutuzov hangja mondta. Számgin nem kívánta, hogy felis-

merjék és ezért még mélyebben tányérja fölé hajtotta fejét, honfitársai azonban már fizettek és az ajtó felé indultak Számgin lopva utánuk nézett és megpillantotta Makárov sudár alakját és göndör fejét, Kutuzov meredeken lefaragott tarkóját, teherhordónak is beillő vállait — és egy savanyú élc ötlött eszébe ellenségesen: „Ámbár epizód-figura — de azért kellemetlen."

Otthon egy antwerpeni távirat várta. „Párizst nem érintem, Pétervárra utazom. Zótova." Apró darabokra tépte a papírost, a hamutartóba tette, majd meggyujtotta és ceruzájával forgatva, megvárta, amíg a papír hamuvá változik. Utána olyan unalmat érzett, mintha hirtelen eltűnt volna a cél, amelyért élt ebben a hatalmas városban. Lényegében — kellemetlen, idegenektől elkényeztetett város, hivalkodva él, és erre kötelezi minden lakóját.

— A kokottok felvonulása a Bois de Boulogne-ban szintén ocsmányság, akár a Folies Bergère. A kocsis úgy néz rám, mintha megtisztelne azzal, hogy végigráz az úton hitvány batárjában. A pincérek olyan leereszkedőn szolgálnak ki, mint valami vadembert. Valószínűleg ugyanilyen leereszkedőek a lányok is.

Mégis úgy határozott, hogy marad, amíg a pénzéből futja, megnézi a Moulin Rouge-t, a Chat Noir-t, elmegy Versailles-ba. Egy szajnaparti antikváriusnál megvásárolta Maxime du Caen-nak, Flaubert barátjának „Párizs" című régi, megbízható könyvét, reggelente olvasgatta, majd útnak indult, hogy megnézze a „régi Párizst". Volt olyan perc, amikor elátkozta ezt a várost, azonban nagyon szívesen bolyongott a történelmi levegőjű utcákon, és úgy érezte, hogy Párizs megtanítja valamire. A levegőnél is átlátszóbb kirakatüvegek hivalkodtak a zsíros aranytárgyak, drágakövek, szőrmék bőségével, az őszi anyagok kimeríthetetlen választékával, a csábítóan lenge női fehérneműkkel; a párizsiak rikoltoztak, nevetgéltek, a vendéglők ajtaján zenefoszlányok röppentek ki, és mindez együttvéve örvénylő hangzavarba olvadt s ritmusokat, melódiákat súgott, versekre, aforizmákra, anekdótákra emlékeztetett. Nyugtalanították Számgint az „örömlányok". Moszkva, Pétervár utcáin kérni szoktak, itt azonban valósággal biztosak abban, hogy joguk van figyelemre, és gyors elhatározást követelnek.

— Jöjjön öregem — mondják és merészen belenéznek az ember arcába, és választ sem várva, tovább suhannak.

— Félnek a rendőrségtől — gondolta Számgin. — De mégis túlságosan harciasak. Amazonok. Bizony, ott a nők hatalma sokkal határozottabb, szemléltetőbb módon jut kifejezésre. Ezt bizonyítja az irodalom is.

Eszébe ötlött egy régen olvasott cikk az 1889-es párizsi kiállításról, N. Fjodorov filozófus tollából, és hozzátette:

— És a gyáripar is.

Egyre határozottabban érezte a nő iránti vágyat és ez egy olyan kalandba sodorta, amelyet mulatságosnak nevezett. Egyízben, késő este, szűk, zeg-zugos utcák közé tévedt, melyek sűrűn be voltak építve magas házakkal. Az ablakok vonala megtört és úgy tűnt, mintha az egyik ház a földbe bújna a nagy zsúfoltság elől, a szomszédos pedig a magasba préselődne. A félhomályban, melyet nehéz szagok ültek meg, a járdákon, az ajtók előtt igen demokratikus viselkedésű emberek ültek vagy álltak, halk beszéd, fojtott nevetés, sípoló ásítozás zümmögött. A fáradtság hangulata uralkodott.

Számgin úgy érezte, hogy megjelenése feszült hallgatást vagy barátságtalan felkiáltásokat vált ki. Egy nagyfejű, őszborostás kövér ember kifeszítette nadrágtartóját és hirtelen elengedte, ami olyan hangos csattanással járt, hogy Számgin összerezzent — a férfi pedig megnyugtatóan mondta:

— Ugyan, ugyan, monsieur: nem revolver ez!

— Biztosan a helybeli tréfacsináló — állapította meg Számgin, meggyorsította lépteit és kiért a Szajna partjára. A folyó fölött sűrűbb volt a város moraja és a víz oly lassan folyt, mintha nehezére esnék magával ragadni ezt a morajt a sötét résbe, melyet a kőházak halmazában hasított. A fekete víz tükrén az ablakok homályos fényei reszkettek, mintha el akarnának olvadni. Fekete bárka siklott közvetlenül a part mellett, fedélzetén egy ember állt és hosszú rúddal próbálgatta a vizet, a folyó felől pedig egy láthatatlan valaki tompa hangon irányította:

— Jobbra, André. Jobbra. Erősebben jobbra. Elég. Reménytelen.

Az ember bedobta a rudat a bárkába és öblös hangon, mérgesen mondta:

— Ördög vinné! Ez az ökör még bírságot varr a nyakunkba!

Az egyik ház kapuján fehérruhás, kalap nélküli nő lépett ki hirtelen, s majdnem nekiütközött Számginnak, azután

végigmérte és sietség nélkül megindult előre. Közepes termetű volt, igen karcsú és könnyed.

— Na most — határozta el magát hirtelen Számgin és a nyomába szegődött. A nő egy kis vendéglőhöz ért, amely előtt gázlámpa égett és az ajtó két oldalán asztalkák sorakoztak; az egyiknél, egy valamiért nevetségesen ható kis katona kártyázott egy kopasz férfival, akinek olyan volt az orra, mint egy ragadozó madáré, a harmadik széken pedig egy kövér nő ült, széles arcán szemüveg csillogott, kezében is csillogtak a kötőtűk és fején az ezüstös haj.

— Későn jöttél ma, Lise! — mondta. A fehérruhás nő leült egy szabad asztalhoz, és csengő hangon felelte:

— A tulajdonosok saját órájuk szerint mérik az időt.

— Az ő órájuk pedig mindig késik — fűzte tovább a katona kellemes hangján.

Számgin egy pohár bort rendelt és Lise-zel szemben telepedett le, a kövér hölgy pedig bement a vendéglőbe, de előbb szemrehányóan odaszólt az egyik játékosnak:

— Szörnyen vakmerően játszol! Összeszámoltam: már majdnem egy franc-t veszítettél.

Lise egészen csinos. Arcát nagyon megszépíti a kecsesen ívelő, sötét szemöldök, a merész, vidáman nyílt barna szempár, a hetykén felfelé hajló kicsiny orr és a határozott rajzú száj. Szép, mérsékelten magas kebel.

— Ukrán nőre hasonlít — állapította meg Számgin, miközben az első mondaton törte a fejét, amellyel megszólíthatja, Lise azonban maga fordult hozzá:

— Monsieur — idegen? Ó, orosz? Mi van a forradalmukkal? A parasztok nem mennek a munkások után?

— Mennyi kérdés — mondta Számgin mosolyogva, a nő pedig még kettővel toldotta meg:

— Forradalmár? Emigráns?

— Miért gondolja?

— Ó, a külföldi burzsoák nem látogatják a mi negyedünket — felelte megvetően. A katona és a kopasz abbahagyta a kártyázást és mindketten elhallgattak. Számgin nem nézett rájuk, de érezte, hogy várják, mit fog mondani. És amint ez nem egyszer megtörtént vele, így szólt:

— Igen, résztvettem a moszkvai felkelésben.

Alig tudta megállni, hogy ne mondja magát emigránsnak. Az ismeretség könnyen, egyszerűen alakult, megerősített

bizonyos szándékot Számginban és sietésre ösztönözte. A kövér hölgy egy kancsó bort tett eléje, Lise elé pedig egy tányér karfiolt és egy cipót is hozott.

— Üljön át az asztalomhoz, — ajánlotta Lise, mikor pedig Számgin megtette, a nő ezzel a kérdéssel fordult hozzá:

— Noshát? Mi történik maguknál mostanában?

Számgin mesélni kezdte, amit reggel a moszkvai és pétervári lapokban olvasott, Lise azonban követelően jelentette ki:

— Ez még annál is kevesebb, amit a mi burzsoá lapjaink írnak, nem beszélve az Humanité-ről. Talán az idegenek zavarják?

A kopasz férfire mutatott és gyorsan, szabatosan közölte:

— Ez a nagybátyám. Talán hallotta a nevét? Róla írt a napokban Jaurès elvtárs. A fivérem — mutatott a katonára.

— Nem katona, ez csak kosztüm rajta, a fellépéshez. Chansonnier-dalokat ír és énekel, én pedig segítek neki a zeneszerzésben és kísérem.

A két férfi derekasan megszorította Számgin kezét, Lise azonban még erősebben összeszorította ujjait és ki sem engedve kezéből, így szólt:

— Tíz perc mulva el kell kezdenünk a munkánkat. Nincs messze innen — két perc. Félóráig tart..

— Egy óráig — mondta a katona.

— Hallgass! Ha végeztünk, visszajövünk ide és elmeséli nekünk...

Ekkor beavatkozott a kopasz. Elakadó, rekedt hangján így szólt:

— Visszajönni semmi értelme. Egyszerűbb lesz, ha én ott felmegyek a dobogóra és megkérem a közönséget, hogy hallgassa meg egy elvtárs beszámolóját az Oroszországban most folyó eseményekről.

— Micsoda anekdótába, bohózatba keveredtem — állapította meg Számgin. Keserűen pillantott Lise nyájas szemébe, magas keblére és közölte, hogy sajnos egy óra mulva Svájcba utazik. Lise eleresztette a kezét és leplezetlen bosszúsággal mondta:

— Ezt meg tudom érteni, ott sokan vannak maguk közül. De mégis különös: Párizsban jócskán akadnak orosz emigránsok, de... nem eléggé közlékenyek. Mintha nem érdekelné magukat a francia munkás...

Számgin nyomban azt ajánlotta, hogy igyanak a francia

munkásra; ittak, majd elköszönt és olyan gyorsan távozott, mintha attól félne, hogy visszatartják. Nem szeretett nevetni önmagán, és ritkán engedte ezt meg magának, most azonban, miközben a sötét, csendes utcán lépkedett, elmosolyodott.

— Ilyen esetről aztán nem mesél az ember a barátainak. Jó, hogy nincsenek barátaim.

Még sokmindenről töprengett, igyekezve elfojtani kudarcának, ügyetlenségének kellemetlen, fanyar tudatát, és úgy érezte, nem annyira a bortól mámoros, mint inkább a nőtől. Végigmenve a szálloda folyosóján, benézett a napos szobalány szobájába, de üres volt, tehát a lány nem aludt még. Csengetett és mikor a szobalány belépett, Számgin a vállára tette kezét és mosolyogva kérdezte:

— Ajándékozhat nekem gyönyörűséget, igen?

A lány összehunyorította szúrós szemét; nem mindjárt értette meg a kérdést, de amikor megértette, a férfihoz simult és válaszát Számgin így fordította le:

— Ó, mszjő, ez mindig kellemes, annak számára, aki ért hozzá!

Gyors csókjai szintén szúrósak voltak, valahogy szokatlanul csiklandozták Számgin ajkát és ez nagyon felizgatta. Csókolózás közben a lány suttogva kérdezte:

— Egy kicsit később, mszjő, amikor végzek, jó? Huszonöt franc, mszjő!

Kisiklott Számgin keze közül és eltűnt.

— Üzletszerűen, egyszerűen, hazudozás nélkül — dicsérte gondolatban Számgin. Nem sokáig, de nagyon türelmetlenül várt rá. A lány megjelent és vetkőzés közben fojtott hangon mondta:

— Nagyon hízelgő, hogy Párizsban, ahol olyan sok szép nő van, aki megfelel mindenféle ízlésnek, mszjő nem talált nálam méltóbb partnert magához. Nagyon fogok örülni, ha bebizonyíthatom, hogy választása dicséretére válik mszjő ízlésének!

A hajlékony, erős lány a bizonyításhoz egy bűvész fáradhatatlanságával és buzgóságával fogott hozzá, aki még rajong művészetéért és önmagáért értékeli, nem csupán mint megélhetési forrást.

Számgin vagy tíz napot töltött még Párizsban, olyan hangulatban, mint aki nem tudja eldönteni, mit tegyen. Most visszautazik Oroszországba, a csendes nyárspolgári és keres-

kedő-városba, ahol az emberek, akiket felrázott a forradalom, megint a jól ismert, unalmas módon rendezik el szokásaikat, gondolataikat, kapcsolataikat — és ahol Marina Zótova fogja bontogatni előtte kétes, sötét bölcseségét.

— Bizonyára én vagyok az egyetlen, akin kipróbálja ezt a bölcseséget, hogy gyönyörködjék benne. Csábító, akár az élet és éppen olyan érthetetlen.

Arra gondolt, hogy ha anyagi helyzete megengedné, jó lenne itt maradni, ebben az országban, ahol az élet szilárd alapokon nyugszik, ebben a városban, amely a világ legszebb városának hírében áll és végtelenül gazdag kísértésekben...

— A vadak és félvadak számára, akiknek a pénzéből él és szépíti magát — emlékeztette magát véleményére, amelyet még nemrégiben Párizsról vallott.

— Nem, itt az emberek egyszerűbbek, közelebb állanak az élet egyszerű, reális értelméhez. Itt nincsenek Ljutovok, Kutuzovok, nincsenek Berdnyikov-, Popov-fajta filozofáló haramiák. Itt a szocialisták is józan gondolkozású emberek, akiknek feladata reális térre szorítkozik: megakadályozni a munkások munkafeltételeinek rosszabbodását. Az effajta gondolatok kellemes könnyedséggel, szinte maguktól támadtak fel benne. Emlékezete szolgálatkészen súgta az aforizmák tucatját: „Az igazi szabadság — a benyomások megválogatásának szabadsága." „A világban, ahol szüntelenül változik minden, a végkövetkeztetésekre való törekvés — ostobaság." „Sokan törekszenek az igazság megismerésére, de ki érte el, a valóság eltorzítása nélkül?"

Számgin agyában valamilyen mozdulatlan pont, kicsiny tükör képződött, amely kívánságára mindig megmutatott neki mindent, amiről gondolkozott, azt, ahogyan gondolkozott, és hogy gondolatai miben mondanak ellent egymásnak. Értelmének e sajátsága olykor nagyon kifárasztotta, megzavarta életét, azonban mind gyakrabban gyönyörködött e cenzor munkájában és megszokta, hogy technikája legeredetibb tulajdonságának tartsa működését.

Utolsó napjait töltötte Párizsban és kora reggeltől járta gyalogszerrel és kocsin a várost és környékét, este visszatért a szállodába, pihent; tíz óra után pedig megjelent Blanche és munka közben, a szünetek alatt, kérdezgette a férfit: kicsoda, nős-e vagy agglegény, milyen Oroszország, megkérdezte — miért van ott forradalom, mit akarnak a forradalmárok. Ön-

magáról Számgin badarságokat mondott, a forradalomra vonatkozó kérdésre pedig szigorúan azt válaszolta, hogy ilyesmiről nem beszél az ember nővel az ágyban — és úgy rémlett neki, hogy válasza még jobban emeli őt Blanche szemében. A lány üzletszerű, naiv szemérmetlensége és ahogy pontosan átvette a pénzt, mint ismeretlen orvos a látogatás díját — megvetést keltett Számginban. Egyszer azonban, amikor a lány fáradtan elaludt, a férfi hóna alá dugva fejét, melyre lecsüngtek a borzas fürtök, Számgin valami szánalom-félét érzett iránta. Szintén aludni szeretett volna, Blanche mellett azonban kissé szűk volt a hely az ágyban. Felemelkedett, könyökére támaszkodva és a lány arcába pillantott: szája félig nyitva volt, szemgödrében fekete árnyak ültek, nehezen, egyenlőtlenül lélekzett és volt valami nagyon szomorú ebben a kicsiny arcban, amelyet nappal kellemesen kiszínezett a könynyű pír, most pedig felismerhetetlenül elszíntelenedett. Számgin cigarettára gyujtott és ezt gondolta:

— Lényegében mégsem rossz lány. Talán összegyüjt majd némi pénzt, férjet talál, és egy kis vendéglőt nyit, mint az a másik, szemüveges.

Azután eszébe jutott, hogy Maupassant „Szívünk"-jének elegáns hőse egy szobalányt tett a kedvesévé. Felébresztette Blanche-t, és ez arra kényszerítette a lányt, hogy bocsánatot kérjen. Mikor elutazott, egy százötven franc értékű karkötőt ajándékozott Blanche-nak és még ötvenet adott ráadásul. Ez nagyon meghatotta a lányt, arca lángba borult, szeme boldogan csillogott és halkan, nevetve, boldogan mormogta:

— Ó, milyen nagylelkű az úr! Egész életemben emlékezni fogok az orosz úrra, aki ilyen...

Nem talált más szót és megismételte:

— Nagylelkű.

Számgin kegyesen megveregette a vállát.

Negyedik nap reggel a pályaudvarról lakása felé hajtatott. A város fölött, az apróra szaggatott felhők közepett a halványkék égbolt ragyogott, a fagyos földön a nap hideg sugarai kúsztak, szél kószált, letépve a fák utolsó leveleit — régóta ismerős látvány. És jólismertek voltak az őszies, melegen öltözött orosz emberek, akik úgy hasonlítottak egymásra, mint megannyi gyufaszál, sietve lépdeltek a Pénzügyigazgatóság, a Kerületi Bíróság, a Megyefőnöki Hivatal és egyéb intézmények felé, valamint a szürke gimnazisták, a zöldes reá-

listák, a csokoládészínű gimnazistalányok, a városi iskolák gézengúz növendékei. Minden ismerős volt, de minden még apróbb, jelentéktelenebb lett; a város épületeit mintha szét tólta volna a szél, eltávolodtak egymástól és az áttetsző őszi levegő könyörtelenül leleplezte a faházak roskatagságát és a kőházak torz formáit.

— Az első alkalommal Moszkvába vagy Pétervárra költözöm — gondolta szomorúan Számgin. — Marina? Ma vagy holnap találkozom vele, hallani fogom leereszkedő szentenciáit. Elég! Hol lehet Bezbjedov?

Lakásának mind a négy ablakát zsalu födte, és ez csak fokozta kellemetlen hangulatát. Az ajtót Felicáta nyitotta ki; a száraz, sötét öregasszony még hajlottabbnak, földhöz görnyedtebbnek tűnt, mint azelőtt; mindig hallgatag volt és most is némán üdvözölte, fakó szeme azonban úgy pillantott Számginra, mint az ismeretlenre, fonnyadt ajka megmozdult; Felicáta széttárta karjait, mintha nyomban ezt kérdezné:

— Kit keres?

Mikor pedig Számgin Bezbjedovról érdeklődött, Felicáta hangtalanul motyogta:

— Börtönbe ültették.

— Na lám? És miért?

— Megölte Marina Petrovnát.

Számgin csupán egyik karját tudta kiszabadítani a felöltőből — a másik erőtlenül aláhanyatlott, mintha kificamodott volna, és a kabát lecsúszott a földre. A homályos előszoba még sötétebbé, fojtogatóbbá vált, Számgin nekivetette hátát a falnak és ezt mormogta:

— De kérem... Micsoda? Mikor?

— Érkezése utáni napon. Pisztollyal lőtte le.

Az öregasszony bement a szobába, felcsörömpölt a zsaluk vasreteszeivel és a szobába két vékony fénycsík hatolt be, egymás után.

— Behozzam a szamovárt? — kérdezte Felicáta.

Számgin bólintott, majd bement az utálatosan üres szobába: minden bútor az egyik sarokba volt tólva. Leült a poros díványra, tenyerével végigsimított arcán; keze remegett, szeme előtt a levegőben pedig egy meztelen női test lebegett, hivalkodva szépségével. Nehéz volt elképzelni, hogy meghalt.

— Megölték. Egy féleszű...

Marina képét kiszorította egy ormótlan, nyirkos, fehér

arcú ember, akinek sárga csirke-pihe borította orcáit és állát, égszínkék, üveges szeme, vastag ajka és ostoba, mohó szája volt. Azonban hamar megindult agyának kijózanító működése, mely szokása szerint arra törekedett, hogy megvédelmezze az embert a veszélyektől és felesleges izgalmaktól.

— Tanúi minőségben részt kell majd vennem az előzetes nyomozásban, meg a tárgyaláson is.

Fellobbant benne a felháborodás és vagy századszor bukkant fel benne a jólismert kérdés:

— Hát miért, miért kell nekem ilyen undorító dolgokban résztvennem?

Az ajtóban megjelent Felicáta, úgy állt ott, mellén összefont karral, mintha már halott lenne és befektették volna a koporsóba.

— A rendőrség megparancsolta, hogy szóljak, amikor az úr megérkezik, hát szóljak?

— Természetesen.

— Szása majd behozza a szamovárt.

A szomszéd szobában nehéz léptek huppantak, réztálca csengése hallatszott, edény csörömpölt. Számgin átment — s egy telt, pirospozsgás arcú, kékszemű leányzó üdvözölte, boldog mosollyal; világosszőke copfja derékon alúl ért. Számgin azt mondta, hogy maga vigyáz majd a szamovárra és elküldte a lányt, hogy vegye meg neki az utolsó tizenöt nap alatt megjelent helyi újságokat. Azután eszébe jutott, hogy a vasúti kocsiban nem tudott megmosakodni, kiment a fürdőszobába, hosszasan mosakodott, megfeledkezett a szamovárról és amikor aztán bevitte az ebédlőbe, már vadul forrt és csíkokban száradt rá a kicsorgó víz. Majdnem egy óráig ült az asztalnál, türelmetlenül várva az újságokat, a szamovár pedig egyre forrt, bosszantotta duruzsolásával és sípolásával s gőzzel töltötte·meg a szobát.

— Hová a fenébe dughatták a födő-korongot? — méltatlankodott Számgin s mivel attól félt, hogy az egész víz forrásba jön és a szamovár szétolvad, le akarta venni a fedőt, hogy belenézzen — sok víz van-e benne? A fedőn azonban az egyik bütyök hiányzott, a másik mozgott, Számgin megégette ujjait és az jutott eszébe, milyen barbár hanyagsággal bánik a személyzet gazdái holmijával. Végül rájött, hogy vizet kell öntenie a csőbe, hogy eloltsa a szenet. Ez a vesződség megakasztotta a gondolkozásban, a forró kenyér és a hársméz

ízes illata pedig felkelthette étvágyát és csupán egy dolog járt eszében:

— Igen, el kell utaznom innen.

Csodálkozására a lapok csupán két jelentést közöltek; az egyik így szólt:

„Tegnap egész városunkat megrendítette az ismert és köztiszteletnek örvendő M. P. Zótova meggyilkolásának híre. A bűntényt a következő körülmények között fedezték fel: vasárnap M. P. Zótova rendszerint két órakor szokta bezárni kegyszerüzletét, tegnap azonban a Nagy Kereskedő-utca kereskedői nagy csodálkozással állapították meg, hogy az üzlet a szokásos időben nem zár be, noha sem vevők, sem a tulajdonosnő nem láthatók. Az első, aki elhatározta, hogy utánanéz a dolognak, K. F. Hrápov pénzváltóüzlet-tulajdonos volt. Belépett az üzletbe és a tulajdonosnőt szólította, de nem kapott választ, ekkor bement az üzlet mögötti szobácskába és Zótovát a földön fekvén találta."

— Hülyék, még helyesen írni sem tudnak — állapította meg Számgin.

„Abban a hitben, hogy Zótova elájult, kiment az üzletből és közölte a látottakat J. P. Percev rövidárukereskedővel és azt ajánlotta neki, hogy telefonáljon lakójának, Jevgényjev doktornak. Azonban éppen ekkor haladt arra az utcán K. G. Bekman, a városi rendőrség orvosa, aki megállapította, hogy Zótova halálát tarkólövés okozta, és hogy a halál beállta óta legalább két óra telt el. E megrendítő dráma további részleteinek közlését, a késői időre való tekintettel, holnapi számunkban folytatjuk." Az újság következő száma azonban csupán „a meggyilkolt unokaöccsének, Bezbjedovnak, ittas állapotban való letartóztatásáról" adott hírt. Két nap mulva pedig rövid közlemény számolt be a meggyilkolt díszes temetéséről, „kinek koporsóját az egész város elkísérte végső nyugvóhelyére".

Számgin kiereszteti kezéből az újságot, a lap a térdére hullt, akkor undorral az asztal alá seperte és gondolataiba merült. Noha Bezbjedov letartóztatása magyarázatot adott a gyilkosság okáról — azonban mégis homályos sejtések támadtak fel benne.

— Disznó. Féleszű. Hogyan tudta... rászánni magát? Hiszen félt tőle...

Nemsokkal dél után a vizsgálóbíró szobájában ült, melynek ablaka az udvarra nézett, ahol egy nyírfa-rakás tornyosult.

A szobát széngázra emlékeztető dohányfüst- és száraz korhadás-szag ülte meg. A széles, de nem magas szekrény fölött olajnyomat lógott — III. Sándor cár arcképe, fején rendőrsapkával, mely pompásan illett sűrű, nehéz szakállához. Az ócska íróasztal mögött, a magastámlájú bőrkarosszékben egy tisztára kimosdatott, szürkeszemű öregember ült, cigarettával fogai között, fekete zubbonya takarosan feszült rajta. Sárga orcáit sűrűn barázdálják a piros erecskék, hegyes, ősz szakálla nemesen megnyujtja arcát, kipödört bajusza némi harcias külsőt kölcsönöz, tar koponyáján, a fül fölött szarvként néhány ősz hajfürt ágaskodik — Gugyim Csarnovickij vizsgálóbíró általában valamilyen francia melodrámahősre hasonlít. A városban a legvakmerőbb vint-játékos hírében állt és Számginnak eszébe jutott egy történet, amelyet a Kerületi Bíróságon, az esküdtek szobájában meséltek: egyízben Gugyim és társai huszonhét órán át kártyáztak egyfolytában, a huszonnyolcadik órában pedig egyikük, miután megcsinálta a nagy szlemmet, belehalt boldogságába — amivel lehetőséget nyujtott Leonid Andrejevnek egy jó novella megírására.

— Nos, kérem — kezdte a vizsgálóbíró halkan duruzsoló, lágy basszusán — ügyfele titokzatos meggyilkolásának ügyében voltam bátor háborgatni önt, tisztelt Klim Ivánovics...

— Miért — titokzatos? — kérdezte Számgin. — Hiszen letartóztatták a gyilkost?

A vizsgálóbíró felsóhajtott, egy ujjal végigsimított bajuszán és sajnálkozva mondta:

— Minthogy nem ismerte be a bűncselekmény elkövetését, az ítélet meghozataláig, amint ön is tudja, csak gyanusítottnak tekinthető.

A vizsgálóbíró szeme színtelen volt, a fehérje zavaros, szürke pupillája vizes, Számginnak azonban úgy tűnt, hogy e szempár mögött egy másik rejtőzik. Feszült izgalmat érzett és dühös volt miatta önmagára.

— Nem látom az irnokát — mondta.

— Teljesen helyesen méltóztatott megjegyezni — válaszolta Gugyim, lehajtva fejét és megint cigarettára gyujtott; szüntelenül füstölt. — Ennek az az oka, tisztelt Klim Ivánovics, hogy nincs szándékomban a törvény által előírt tanúvallomást kivennem önből. Ha gyengélkedésem nem zavarna — fáj a lábam és nem tudok járni — személyesen mentem volna el lakására, erre a beszélgetésre. Bezbjedov kihallga-

tása természetesen a legnagyobb szigorral fog megtörténni, mely nélkülözhetetlen ebben az esetben s a törvény is megköveteli. Vallomásának egyes momentumai parancsolón követelik ezt. A fennforgó körülmények folytán erre az egyénre rendkívül súlyos büntetés vár, ő érzi ezt és miközben megpróbálja tisztára mosni magát, természetesen nem igen kímél másokat. — Számginnak úgy rémlett, hogy a szék hátratántorodik alatta.

A bíró szakállába-döfte ceruzáját, állát vakargatta és valahová a sarokba bámult, a szekrény mögé és közben tovább duruzsolt:

— Én önt, hogy úgy mondjam... információ céljából kérettem ide.

— Tehát? — sietett a kérdéssel Számgin csodálkozva és izgalma még jobban fokozódott.

— Tehát... bizonyos mértékben mintegy tájékoztatni szeretném önt... az ügy állásáról.

A vizsgálóbíró beszéd közben szüneteket tartott, melyek undorítóaknak tűntek Számginnak.

— Őszintén fogok beszélni, világosan — folytatta a bíró és halkabbra fogta hangját. — Arról van szó, hogy Pétervár is érdekelt az ügyben, leküldtek onnan egy ügyészhelyettest az előzetes nyomozás megfigyelésére. Volt alkalmam találkozni vele: magunk között szólva — szemtelen fickó és mint minden fővárosi karrierista, nem kíméli még a tulajdon anyját sem. A mi ügyészünk, amint tudja, veje a kormányzónak és törvényszéki ügyészségre pályázik. Magától értetődik, elkeseríti a megfigyelő kiküldése. De ez még nem minden... Igy hát ebben az ügyben, tudja, egyszóval lehetséges, hogy...

Felcsörömpölt a telefon, a vizsgálóbíró szürke, porcos fülére szorította a kagylót.

— Halló. Van szerencsém. Igen. Az ügyész parancsa. Megszakítani? Igen, de az indok... Igenis. Azonnal? Igenis...

A vörös erecskék még élesebben rajzolódtak ki a vizsgálóbíró arcán, szeme is elvörösödött, bajusza megremegett. Számginnak határozottan az volt az érzése, hogy valami nincs rendben.

— A bíróságra hívnak, azonnal — mondta a bíró és szárazon köhintett. — Ön, úgy hiszem, ma érkezett külföldről?

— Párizsból.

— Hej, Párizs! Bizony-bizony! — s a vizsgálóbíró sajnál-

kozva csóválta a fejét. — Jártam ott diákkoromban, azután az esküvőm után a feleségemmel, egész hónapig éltünk ott. Milyen az élet, Klim Ivánovics, nemde? Először — Párizs, Firenze, Velence, utána pedig — huszonhét esztendő itt! Unalmas városka, mi?

— Az.

— Nyomasztó város — jelentette ki Gugyim-Csarnovickij meggyőződéssel. — Zótova is ott volt?

— Csak néhány napig. Azután Londonba utazott.

— Úgy. Londonban — nem volt. De szabad megkérdeznem: nem tudja, miféle kapcsolatai voltak Zótovának Péterváron?

— Említette, hogy Bogdanovics tábornokékhoz szokott járni — felelte Számgin gondolkozás nélkül.

— Ó-ó! — mondta a vizsgálóbíró, két kézzel az asztalra támaszkodva és felvonta szemöldökét. — Ez — valaki! Azt mondják, hogy bizonyos értelemben... fontos tényező! Bocsásson meg — tette hozzá — nem tudok felállni: a lábam!

— És hogyan mész akkor a bíróságra? — gondolta Számgin csüggedten és megszorította az öregember hideg kezét, az pedig, míg a könnyű mosoly még jobban elszíntelenítette szemét, félig suttogva, tanácsoló hangnemben mondta:

— Ön iránti tiszteletem és rokonszenvem folytán, Klim Ivánovics, engedje meg arra emlékeztetnem, hogy jogászi gyakorlatunkban — és különösképp napjainkban — előfordulnak olyan esetek, amelyeket rendkívül... károsan felfújnak.

Beszélt még valamit az emberek ijedt fantáziájáról, a vidéki tudósítók szeleburdiságáról és a sajtó önző bőbeszédűségéről, Számgin azonban nem hallotta már s alig tudta elfojtani vágyát, hogy kitépje kezét a hideg ujjak közül.

Az utca napfényes volt és hideg, a nap folyamán felolvadt tócsákra megint jégréteg borult, sürgött a szél, tyúktollakat, bőrszerű őszi leveleket, hagymahéjat kergetve a vízbe, cibálta Számgin felöltőjét és duzzasztotta aggodalmát. És mintegy válaszul minden egyes széllökésre, fel-felötlött benne a kérdés:

— Mit hordhatott össze rólam Bezbjedov? Képes-e gyilkolni? És ha nem ő — akkor ki?

Ekkor eszébe jutott, hogy az újsághír egy szóval sem tett említést a gyilkosság okáról. Marinára nem csupán közömbösen, hanem szinte ellenségesen gondolt:

— „Sötét hölgy."

Megint felötlött benne az a lehetőség, hogy az asszony a rendőrség szolgálatában állt, azután eszébe jutott, hogy Marina kétszer megbízta, hogy fizessen be valamilyen bírságot: egyszer százötven rubelt, másodszor ötszázat.

— Bizonyára vesztegetésre ment. Mit akart tőlem Gugyim? Törvényellenesen járt el. Ez az utolsó tanácsa pedig — furcsa fogás.

Úgy érezte, mintha kellemetlen apró kalapácsok kopognának halántéka csontjain, koponyája belsejében. Otthon egy percig nézegette a tükörben felhevülten csillogó szemét, a megritkult haját átszövő ősz szálakat és megállapította, hogy orcái teltebbek, arca kerekebb lett és hogy egy ilyen archoz már nem illik a szakáll, jobb lenne leborotválni.

A tükör megmutatta, amint a szomszéd szobában az asztalra rakosgatja az edényt a teltidomú, pirosarcú, kékszemű, festeni való leányzó, akinek aranyszínű copfja derékon alul ért.

— Biztosan buta lehet — állapította meg Számgin.

— Az úr otthon van? — kérdezte Felicáta a lánytól.

— Otthon — felelte a lány csengő, vidám hangon.

— Otthonom nincs is — vitatkozott Számgin gondolatban, miközben a szobát rótta. — Nem csupán reális értelemben nincs: feleség, gyermekek, meghatározott ismeretségi kör, hozzám hasonlító, okos jóbarát — de nincs otthonom ideális értelemben, a belső nyugalom értelmében sem ... Walt Whitman azt mondta, hogy az ember megúnta a szerény életet, hogy fenyegető veszedelmekre, ismeretlen, szokatlan élményekre szomjazik... Egy anarchista hetykesége...

Gyönyörűséget lelsz a harcban
A vad szakadék peremén...

Kamasz-romantika... Mayne-Reid, Amerikába-szökés a gimnáziumból.

Belépett Felicáta és némán a kezébe dugott egy névjegyet, Számgin szemüvegéhez emelte és ezt olvasta:

„Anton Nyikiforovics Tagiljszkij."

— Igen, igen — mormogta Számgin tétován. — Kéretem .. Tessék!

Már elébegördült kurta lábacskáin egy vörösréz-szamovárra hasonló, kövérkés kis ember, aki valamilyen feltűnően vörös ruhát viselt.

— Jó estét! Ohó, megöregedett ám! Hát én? Nem ismert volna meg? — rikoltozta csengő tenorján. Számgin tar koponyát, borotvált, vörös arcot látott, némi sörtével a halánték táján, bedagadt apró disznó-szempárt és kurtára nyírt bajusz sötét seprőjét a széles orr alatt.

— Nem ismertem volna meg — hagyta rá Számgin.

— Bocsásson meg, hogy csak így, minden formaság nélkül... A régi ismeretség jogán. Fene sok jogunk van, mi? Meg kellene nyírbálni őket — nem gondolja?

Számgin tárgyilagos, várakozó arckifejezést öltött és meglehetősen szárazon tessékelte a vendéget:

— Parancsoljon...

— Ebédhez? Köszönöm. Pedig én akartam meghívni önt egy vendéglőbe, itt a ház előtti téren van egy egész jó kis vendéglőcske — hadarta Tagiljszkij sebesen, csengő hangon, miközben Számgin előtt átment az ebédlőbe és leült az asztalhoz.

Bámulatosan nem hasonlított arra az emberre, amilyennek Számgin Preisz rideg dolgozószobájában látta — akkor zárkózottnak tűnt, mint aki büszke a maga tudására, oktatólag bánt az emberekkel, mint professzor a diákjaival, most pedig csak úgy hull belőle a szó.

— Beállított, mint valami kocsmába. Világos — Marinárol akar kérdezősködni.

Igy is volt. Tagiljszkij kigombolta kabátját, mely alól igen tarka mellény villant elő, a szalvétát gallérjába gyűrte, majd közölte, hogy Zótova meggyilkolása ügyének nyomozati eljárása megfigyelésére rendelték ki.

— Azt mondják, szép asszony volt, nem?

— Igen. Nagyon szép.

— Ahá. Noshát? Szép dolgot kellemes elcsúfítani. Szépeket sokkal gyakrabban ölnek meg, mint korcsokat. Azonban inkább férjek, szeretők szoktak ölni és szabály szerint mindig a főbejárat felől: fejen, mellen, hason, ezt viszont a hátsó lépcső felől ölték meg — tarkón lőtték. Ilyesmi is megesik, de csak rablás céljából, a jelen esetben azonban rablógyilkosság fennforgása nem állapítható meg. Ebben valami titkot látnak. Szerintem pedig — titok nincs, csak gyáva ember van!

Kitágított orrlyukakkal beleszimatolt a leves gőzébe, szeme fellobbant és áhítatosan mondta:

— Aprólékleves? Imádom!

— Alakoskodik a barom — gondolta Számgin.

— A vizsgálóbíró, a vén szamár, beidéztette önt, én azonban véget vetettem ennek az eljárásnak. Ez az ügyecske nem tartozik a nagy nyilvánosságra. Kérdi — miért? Én bizony nem tudom. Valószínűleg — ostobaságból, de lehetséges — hogy hitványsággal párosult ostobaságból. Egészségére!

Szájába döntött egy pohárka pálinkát, csettintett nyelvével, egy másodpercre lehúnyta apró szemecskéjét, majd tovább pergette szavait:

— Az ön külseje — igen elegáns. Gazdag özvegy kérőjéhez való külső.

— Gazember — káromkodta el magát Klim gondolatban.

— Lám, mit számít a párizsi tartózkodás! Én viszont kivirultam szép színesen, de nem vagyok vonzó a kifinomult szem számára — magyarázta Tagiljszkij, miközben a szobalányt mustrálta, mikor pedig a lány kiment — felsóhajtott:

— Micsoda ízletes falat, az ördögfióka...

És nyomban megkérdezte:

— Zótovának volt szeretője?

— Nem tudom.

— Volt — jelentette ki Tagiljszkij fejét rázva, megivott még egy pohárkával és így folytatta:

— Egyesek úgy vélik, hogy az utóbbi időben ön volt a szeretője.

— Badarság — válaszolta Számgin szárazon.

— Badarság — ez annyit jelent: valószínű, de — nem igaz. Minálunk, Oroszországban, a badarság rendkívül gyakran bizonyul valódi igazságnak.

Tagiljszkij sietség nélkül evett és a táplálkozás nem zavarta a beszédben. Miközben tányérjába nézett és a villával és késsel ügyesen tisztította le a csirke csontjait, megérdeklődte: ismeretes-e Számgin előtt Marina vagyoni helyzete? A tagadó válaszra pedig közölte: készpénzben és értékálló részvényekben mintegy százezer rubel, ingatlanokban az Urál mellett és a Volgán túl, a nyizsnyijnovgoródi kormányzóságban — valószínűleg kétszerannyi.

— De az is lehet — hogy háromszor. Bizony, kérem. Rokonai — nincsenek. Tehát gazdátlan vagyonnal van dolgunk, amely — birodalmunk törvényei értelmében — a kincstárra száll. És ez igen izgat egyes... életművészeket.

Kiengedte vaskos ujjai közül a szerszámokat — a kést és villát — tenyerével megveregette arcát, majd bort töltött a poharakba és már nem tréfásan, hanem komolyan mondta:

— Én iszom, ön viszont nem iszik, óvatossága pedig, a zord arcocskája... nem mintha feszélyezne — a feszélyezettségnek nem vagyok mestere — de mégis zavar. Az e várost benépesítő fajta közepett én idegen ember vagyok, a bennszülöttek ellenségesen viselkednek irányomban. Fennmaradt náluk a rokoni kapcsolat elve... és mintha javarészt szélhámosok lennének.

Könyökével az asztalra nehezedett, állát tenyerébe támasztotta, balkezét a borospohárral az asztal fölé nyujtotta és színtelen szeme rosszindulatúan, valósággal kihívóan nézett Számgin arcába. Csengő hangjának csípős, hetyke színezete volt.

— Szelídebben kell viselkednem vele szemben — határozta el Számgin, ugyanis Berdnyikov jutott eszébe; koccintott a vendéggel és így szólt:

— Hangulatomon bizonyára meglátszik a fáradtság — útról jövök.

— Tegyük föl — ismerte el Tagiljszkij részben. — És tartsuk szem előtt, hogy a meggyilkolt ámbár állítólag uzsorás volt, ön azonban nem Raszkoljnyikov, én pedig — nem vagyok Porfirij. Továbbá arra is emlékszünk, hogy néhány esztendővel ezelőtt mi Marxról vitáztunk... satöbbi. Egészségére!

Ittak. Tagiljszkij folytatta:

— Szóval: egyrészt — egy gazdátlan, nagy vagyon és a rá való jogot alátámasztó valamennyi okmány — a furfangos bennszülöttek kezében van. Érti?

— Értem — mondta Számgin.

— Másrészt: az üzlet egyik szekrényében egész kis halom tiltott szociáldemokrata irodalmi terméket találtak, valamint Zóvának szóló, bizalmas — tegező — leveleket, amelyeket valamilyen éleselméjű marxista igehirdető írt. Mi az ördögnek tart magánál egy ilyen gazdag nőszemély tiltott könyveket? És a jelek arra mutatnak, hogy ez az ön tulajdona.

Számgin kihúzta magát és dühösen kérdezte:

— Vallat?

— Nem vallatok és nem kérdezek, hanem elbeszélek: a jelek arra mutatnak — mondta Tagiljszkij; szemére borította zsíros, párnás szemhéját, homloka bőrén könnyed ráncok fu-

tottak végig. — Ügyfelének érdeklődési köre rendkívül változatos: egész csomó igen ritka ősnyomtatványt és szektariánus kéziratot is találtak nála — mondta Tagiljszkij elgondolkozva.

Az utca levegőjét mintha szürke por ülte volna meg; az ablaküvegek megizzadtak, a szobára füstös félhomály ereszkedett — Számgin lámpát akart gyujtani.

— Nem érdemes — mondta Tagiljszkij halkan. — A sötétség nagyszerűen közelebb tudja hozni egymáshoz az embereket... bizonyos esetekben. Az ön kihallgatásával nem bíztak meg. Nem úgy jöttem önhöz, mint az ügyészi kar tagja, hanem mint értelmiségi egy másik értelmiségihez, azért jöttem, hogy megtanácskozzunk egy rendkívül sötét ügyet. El tudja ezt hinni?

— Igen — mondta Számgin nem mindjárt, és nagyon felizgult. Eszébe jutott a vizsgálóbíró kijelentése Bezbjedov tanuvallomásáról és most, ráadásul, itt vannak még ezek a tiltott könyvek.

— Igen, hiszek önnek — ismételte és úgy rémlett neki, hogy még az izmai is megfeszültek, mint aki át akar ugrani egy árkot.

— Kelepcébe akar csalni, vagy mit akar? — tűnődött.

Tagiljszkij tovább beszélt:

— Ezt az ügyet politikai hátterű bűnüggyé lehet felfújni és nagy pénzeket lehet rajta zsebrevágni. Én amellett vagyok, hogy hordják szét a pénzt és — nyugodjanak meg. De ehhez feltétlenül szükséges, hogy Bezbjedov beismerje a gyilkosságot. Mit gondol — volt rá oka?

— Igen, volt — válaszolta Számgin meggyőződéssel.

— Micsoda?

— A bosszú.

— Helyes, ezt alátámasztják a levelei — jelentette ki Tagiljszkij elégedetten. — Beszéljen róla — ajánlotta, miközben rágyujtott a cigarettára, amellyel Számgin megkínálta. Számgin is rágyujtott és óvatosan mesélni kezdett Bezbjedovról.

Nagyon szeretett volna hinni ennek az apró, disznószemű, korhelyképű, gömbölyű emberkének, de — nem hitt neki. Mindabban, amit Tagiljszkij mondott, érződött némi igazság, de fenyegetés is, hogy belesodródik ebbe a zajos bűnügybe, amelyben még tanú minőségben sem kívánt résztvenni

és íme, képesek beleráníani tettestársnak. Felmentik majd a vád elégtelen bizonyítékai miatt, de mindegy — a folt rajta marad.

— Nem vagyok Iványov, sem nem Jefimov, hanem — Számgin. Ritka név. Számgin? Ez az, aki... Védtelen vagyok — töprengett Számgin izgatottan. Tagiljszkij félbeszakította elbeszélését:

— Nos, egyszóval — ez a Bezbjedov jelentéktelen senki, hülye. Nem elég neki tizenöt vagy húsz perc az alibihez. Azt követeli, hogy ön védje...

Számgin hallgatott és közben ezt ismételte magában:

— Védtelen vagyok.

A szobában teljesen sötét lett. Számgin halkan megkérdezte:

— Meggyujtsam a lámpát?

— Gyujtsa meg a lámpát — felelte Tagiljszkij ugyanabban a hangnemben és amíg Klim egymásután gyujtogatta a gyufaszálakat, amelyek rendre eltörtek, a vendég mondanivalója már fontosabb jelleget öltött:

— Kevéssé ismerjük egymást és amennyire emlékszem, a multban nem tápláltunk rokonszenvet egymás iránt. Látogatásom bizonyára némi gyanakvást kelt önben. Ez természetes. Gyanakvását valószínűleg még csak fokozom, ha kijelentem, hogy nem vagyok védője valakinek vagy valaminek. Csupán önmagamat védem, mivel nem akarok belepottyanni egy piszkos históriába. És ez a lehetőség önt is fenyegeti. Emiatt tehát egyidőre védszövetséget kell kötnünk egymással. Lehetne támadó szövetséget is, vagyis értesítenünk a sajtót, ez azonban egyelőre korai.

— Megnyugtat — állapította meg Számgin. — Hazudik. — És félhangosan így szólt:

— Én nagyon jól emlékszem önre, de nem állíthatom, hogy ellenszenvet keltett bennem.

— Nos, ne is mondja — tanácsolta Tagiljszkij. Világosságnál arca mintha megnyerőbb lett volna: megsoványodott, két orcája beesett, szeme tágra nyílt és bajusza valahogy nyájasan felborzolódott. Ha magasabb termetű lett volna és nem olyan kövér, egy eldugott vidéki városkában állomásozó tartalék-zászlóalj tisztjéhez hasonlított volna.

— Sztratónovra emlékszik? — kérdezte. — Oktyábrista. Nagy bőrgyárat építtetett, állami támogatással. Preisz beszé-

deit persze szokta olvasni. Nem valami ragyogóan szónokol. Csüggeteg látvány egy orosz liberális. Ami pedig a mi Állami Dumánkat illeti — műkedvelő előadás. Úgy bizony. A multkor megbíztak azzal, hogy szelidítsem meg és mentsem meg a szarátovi kormányzót. Előkelő férfiú, azonban — kissé bolond és hencegő... Múlt évben egy társaságban voltam vele vadászaton és hallottam, amint elmesélte a családfáját. A genealógiában épp olyan tudatlan, akár a közgazdaságtanban. Megfeledkezett az egyik őséről, akit Szevasztopoljban megöltek a matrózok — úgy rémlik, a harmincas években.

A dugót a villára tűzte és beszéd közben a dugóval a pohár szélét verdeste, üveg-csengéssel kísérve szavait, ez a csengés kellemetlen volt Számginnak, zavarta abban, hogy eldöntse: lehet-e és mennyire lehet hinni Tagiljszkij őszinteségében? Tagiljszkij pedig, miközben összehunyorította balszemét és változatlanul sebesen és csípősen beszélt tovább, látszólag már nem arra gondolt, amiről beszélt.

— Kérkedett apja bölcseségével, aki síkra szállt a faluközösség ellen a tanyásgazdaság érdekében és Immanuel Kant követőjének nevezte őt, a papácska pedig Auguste Comte hódolója volt, sőt még egy művecskét is írt a társadalmi téren érvényesülő természettudományi törvényekről. Én, tudja, egyidőben a nemesi családok genealógiájával foglalkoztam, érdekelt az idegenek szerepe az orosz birodalom kiépítésében...

Hirtelen abbahagyta a csörömpölést és kijelentette:

— Bezbjedov nagyon... hisz önben. Azt gondolom, ön rá tudja venni, hogy ismerje be a gyilkosságot. A védő részvétele az előzetes vizsgálatban nincs megengedve, amíg a vádlottnak át nem nyujtják a vádiratot, azonban... Gondolkozzék erről.

A vendég felállt, amivel a megkönnyebbülés könnyed sóhaját váltotta ki a házigazdából.

— Hogy ne... zavarjam önt hivatalos formaságokkal, úgy két nap mulva benézek önhöz — mondta Tagiljszkij és kezet nyujtott Számginnak — keze puha volt és igen forró. — Számítok a bizalmára ebben a... mocskos kis ügyben — tette hozzá és először derült olyan széles mosolyra, hogy egész arca valósággal elolvadt, orcái fülig nyultak, széthúzva száját, amelyből kivillantak az apró rágcsálószerű fogak. Ez a mosoly megijesztette Számgint.

— Nem, valóban — csirkefogó!

A kövérkés ember pedig kigördült az előszobába és félhangosan így szólt:

— Ami azt illeti — minden megtörténhet! Ha történetesen vannak tiltott könyvei, hát jobb volna, ha nem lennének

Számgin ideges remegést érzett, mintha tű szúrt volna belé és tompán kérdezte:

— Zótova a rendőrség szolgálatában állt?

— Mi-i? Eh, micsoda cirkusz — dünnyögte Tagiljszkij és legyintett. — Mi ez? Sejtés? Bizonyosság? Vannak tények?

— Sejtés — mondta Számgin halkan.

Tagiljszkij füttyentett:

— És tények nincsenek?

— Nincsenek. Néha azonban eszembe jutott...

— A sejtés olyan ítélet, amely tényeket követel. Kant szerint pedig nem minden ítélet megismerés — mormogta Tagiljszkij elgondolkozva. — Senkivel sem közölte gyanuját?

— Senkivel.

— Elvtársaival?

— Pártonkívüli vagyok.

— Valóban? Nagyon jó... vagyis jó, hogy nem közölte — tette hozzá és mégegyszer megszorította Számgin kezét. — Nos — megyek. Köszönöm a vendéglátást!

Elment. Kurtán puffant a veranda ajtaja, akár a fejszecsapás. Az előszobában lezajlott egyperces párbeszéd némileg lecsillapította Számgin aggodalmát. Fel-alá sétált a szoba egyik sarkából a másikba és szóköntöst kezdett keresni, hogy igen bonyolult és nyomasztó érzését átültesse a gondolat nyelvére. Benyomásainak fárasztó zürzavara pontos, világos szót követelt, amely kiutat mutatna ebből a zűrzavarból és határozott álláspontot jelölne ki forrásával, Tagiljszkijjal szemben.

— Ugy tűnik, nem hitte el, hogy pártonkívüli vagyok. Házkutatás lehetőségére figyelmeztetett. Mit akar tőlem?

Eszébe jutott, ahogyan egyízben Tagiljszkij Preisznél hűvösen és ridegen úgy beszélt az államról, mint a személyiséget elnyomó szervről, amikor pedig Preisz oktatóan azt mondta neki: „Túloz" — ő hanyagul így felelt: „A történelem túloz". Sztratónov így szólt: „A maga iróniája nihilistára vall". Tagiljszkij pedig épp olyan hanyagul felelt neki is: „Téved én nem gúnyolódom. Viszont úgy vélem, hogy akinek van érzéke az

élethez, nem tudja megemészteni a valóságot anélkül, hogy meg ne ízesítené az irónia savával-borsával. A szkepsis tanít, az optimizmus viszont ostobákat nevel."

Tagiljszkij a multban a számokkal és adatokkal tudálékosan dobálózó, magabiztos ember volt, vagy pedig részeg cinikus.

— Bizony, erősen megváltozott. Természetesen — ravaszkodik velem. Ravaszkodnia kell. De mintha valami új vonás jelent volna meg benne... Valami rendes. Ez azonban nem teszi feleslegessé az óvatosságot a vele való bánásban. Kövér. A kövérek magas hangon beszélnek. Julius Caesar — Shakespeare-nél — a kövéreket veszélyteleneknek tartja...

Számginnak ekkor kellemetlenül eszébe ötlött Berdnyikov.

— Kár volt szólnom gyanúmról Marinát illetően. Nem ritkán kicsúszik a számon... egy és más felesleges. Ez a tisztaságom miatt van. Mert nem kívánok magamban hordozni... semmi sötétet, becstelent, rosszat, amit az emberek sugallnak.

A tükörben megvillant a Számgin előtt oly jól ismert alak, a gondterhes, intelligens arc. Szeme sarkából figyelte önmagát és elhatározta:

— Nem, nem fogok sietni a következtetésekkel.

— Marina? — kérdezte önmagától. És néhány perc mulva meggyőződött róla, hogy most, amikor az asszony nem létezik többé, a róla való gondolkodás szüksége elveszítette élét.

— Nem róla kell gondolkodni, hanem — miatta.

— Marina... — Eszébe jutott az asszony szokatlan hangulata Párizsban. — Végeredményben — halála nem is olyan rejtélyes — valami... ehhez hasonlónak kellett történnie vele. „Ki mint vet, úgy arat", amint mondják. Élete a határán mozgott valaminek, amire a Büntetőtörvénykönyv rendeletei vonatkoznak.

Vagy három napot szorgos munkában töltött — rendbehozta Zótova peres ügyeit, elszámolását az asszonnyal, és megállapította, hogy kétszázharminc rubel jár neki. Ez kellemes volt. Dolgozott és arra várt, hogy megjelenjék Tagiljszkij, kívánta, hogy megjelenjen. Tagiljszkij azonban behívatta az ügyészi hivatalba, ahol aranygombos zubbonyban fogadta. Magasabb termetűnek, vékonyabbnak tűnt, vörös arca mintha megfakult, megbarnult volna, szeme tágabbra nyílt; csengő, éles hangját lomhábbra, fakóbbra fogta beszéd közben.

— Az ügyész — megbetegedett. A betegség szerfelett hasznos, amikor lehetővé teszi, hogy az ember kitérjen bizonyos kellemetlenségek elől, — kivéve a halált, mely már minden kellemetlenségtől megszabadít — mínusz a pokol kínjai.

E szónoklat közepe táján élesen beszólt a telefonkagylóba:

— Kérem, fáradjon be.

— Nos kérem, néhány kérdésem van önhöz — kezdte hivatalosan, miközben ujjával egy levelet lökött Számgin felé: — Nem tudja, ki a szerzője ennek az írománynak?

A levél apró, de jól olvasható betűkkel volt írva, és a szavak olyan szorosan kapcsolódtak egymáshoz, mintha minden sor egyetlen szó lett volna. Számgin ezt olvasta:

„Kételyeid és ellenvetéseid naívak, de mivel tudom, hogy okos ember vagy, érzem, hogy naívságod mesterkélt. Marxot a burzsoázia házőrző kuvaszai, ölebei torzítják el, e kutyák beceneveit ismered, az ugatás és csaholás persze érthető. Hagyd abba az ábrándkergetést, olvasd Lenint. Téged taszít durva iróniája, mivel nem érzed pátoszát. És sokan képtelenek megérezni, mert az irónia és pátosz ilyen párosulása igen ritka, és Iljics előtt csupán Marat-nál tapasztalom, de nem olyan erővel."

— Kutuzov — állapította meg Számgin. — Az ő stílusa. Nevezzem meg? Mondjam meg — kicsoda?

Belépett a helybeli ügyészhelyettes, Brune de Saint-Hippolyte, piperkőc és szépfiú — Tagiljszkij a levél után nyujtotta kezét és megkérdezte: — Nem tudja? — kérdése állítóan csengett és ez igen megörvendeztette Számgint; erősen megszorította a piperkőc kezét és kérdésére:

— Nos, milyen Párizs? — könnyedén így felelt:

— Bámulatos!

Brune önelégült mosolyra derült, ujjaival megsímogatta selymes bajuszkáját, melyben a szálak szép pontosan simultak egymáshoz.

— Nagyszerűen mondta barátom, Uruszov herceg: Párizs — sziloámi medence, minden lelki kórság és szomorúság gyógyulást talál benne.

— Sziloámi medence — ez valami gyógyító iszap — jegyezte meg Tagiljszkij — majd szigorúan megkérdezte:

— És kicsoda ez a Berdnyikov?

Berdnyikovról Számgin gyönyörűséggel mesélt és e hí-

zelgő megállapítást váltotta ki a helybeli ügyészhelyettes részéről:

— Ó, önben van irodalmi véna!

— Ugy — szakította félbe Tagiljszkij, és cigarettára gyújtott. — Szóval: külföldi tőkére pályázó üzletember? Franciára, igen?

— Nem tudom.

— Zótova viszont — angol tőkére, az okmányok után ítélve?

— Ezekbe az ügyeibe nem avatott bele. Azokat az ügyeket, amelyeket én intéztem, előkészítettem a bíróságnak való átadásra.

— Pompás — mondta Tagiljszkij; Saint-Hippolyte únottan pillantott rá, kétszer hangosan cuppantott, és elment, Tagiljszkij pedig az iratokat lapozgatva, így dünnyögött:

— Lám, ez a kölyök könnyen csinál karriért! Kezdetnek — elvesz egy gazdag lányt, ez neki gyerekjáték. Élemedett korára szenátor lesz, miniszterhelyettes, az Államtanács tagja, egyszóval — nagykutya! Minden jel szerint pedig — tökfilkó, tudatlan. Na — vigye el az ördög!

Tenyerével megveregette az írásokat és beszélni kezdett; hangjából némi csodálkozás csendült ki.

— Viszont ami Zótovát illeti — bizony szélesskálájú hölgy! Ügyének visszhangjaiból ítélve pedig — eszes és igen mohó ember lehetett. Egészen elképedtem: marxisták, pénzemberek, szektáriánusok... Alapot az ön gyanújához az asszonynak a rendőrséggel való kapcsolatáról — nem látok, nem találok. Talán — a szektariánusság vonalán? Teljesen lehetetlen megérteni, milyen célból gyüjtötte ezeket a könyveket, kéziratokat? Ilyen durva, sötét badarság, ilyen szellemi szegénység... És e kacat mellett — egész könyvtárra való orosz és európai klasszikus, Le Bon művei az anyag és erő fejlődéséről. Leslie Ward, Oliver Lodge angolul, Humboldt „Kozmosz"-ának legutolsó német kiadása. Marx, Engels... És mindezt ceruzával a kézben olvasta, cédulák vannak a könyvekben, megjelöléssel, hogy mit hol kell keresni. Ön természetesen tud minderről?

— Nem — mondta Számgin. — Mindössze két-háromszor voltam a lakásán... Üzleti ügyekben az üzletben szoktunk találkozni.

— Az üzlet — amolyan porhintés? Mi?

Számgin némán vállat vont és hirtelen így szólt:

— Kormányosnője volt az ostorosok hajójának A helyi istenanya.

— Ő — ő? — habogott Tagiljszkij és kurta sóhajokkal, valósággal hangtalanul felnevetett, ugrándozott a széken, rázkódott, eltátva nagy fogakkal teli száját. Majd zsebkendőjével letörölte arcáról a nevetés könnyeit és folytatta:

— Isten bizony, ilyen zavaros emberek, mint minálunk, nincsenek sehol a világon. Mit jelentsen ez? Istenanya, mi? Ah, az ördögök... Viszont — menjünk tovább.

Sebesen kérdezősködni kezdett Marina üzleti iratai felől, vagy tíz perc mulva pedig megkérdezte:

— Kinek állhatott útjában — mit gondol?

— Bezbjedovnak, Berdnyikovnak — felelte Számgin.

— Bezbjedov ölte meg, — felelte Tagiljszkij dühösen, és cigarettára gyujtott. — De felvetődik a kezdeményezés kérdése: önhatalmúan vagy megbízásból? Az ön Berdnyikovról adott jellemzése...

Elhallgatott és valamilyen irat olvasásába merült; Számgin pedig, akit némileg zavarba hozott saját határozott válasza, megpróbálta meglágyítani:

— Igen nehéz elképzelni Bezbjedovot, mint gyilkost...

— Miért? Gyermekek is ölnek. Bikák is ölnek.

Eldobta az iratot és igen gyorsan és dühösen kezdett beszélni:

— A Volga mellett, Sztavropoljban, egy gimnáziumi tanárt megölt egy kos. Ott üldögélt a nyaralgató tanár a földön, és mindenféle fűvek meg bogarak életét tanulmányozta — a kos pedig nekirontott és puff! neki a szarvaival a tarkójának! Hát elárvultak a bogarak.

Felállt, hasa nekifeszült az asztal szélének, keze a zubbonyt gombolta.

— Az előzetes nyomozás véget ért, a vádirat elkészült, az ügyész azonban még nem írta alá. — Megállt Számgin előtt, majdnem hozzáért a hasával, úgy kérdezte:

— Voltak zsidók az ismerősei, üzletbarátai között?

— Nem. Nem tudom.

— Nem tudja vagy nem voltak?

— Nem tudom.

— Én pedig úgy gondolom: nem voltak — szögezte le Tagiljszkij és megörült valaminek. — Idehallgasson: menjünk el Bezbjedovhoz, próbálja meg rábeszélni a beismerésre — jó?

Az ajánlat váratlan volt és nagyon nem tetszett Számginnak, azonban eszébe jutott, hogyan óvta meg Tagiljszkij attól, hogy beismerje Kutuzovval való ismeretségét — és némán lehajtotta fejét.

— Úgy — mormogta Tagiljszkij és lomhán kezét nyujtotta.

Másnap reggel Számgin és Tagiljszkij a város szélén fekvő börtönhöz hajtattak. Hideg eső szemerkélt, aprószemű, akár a por, felitta az éjszaka folyamán hullott havat, lemezteleníteté a sáros földet. A börtön — magas téglafalak zord négyszöge, a falakon belül rég nem meszelt, foltokkal teli épülettömb, négy sarkán — egy-egy torony, a közepen, a tetőn pedig, a börtönkápolna keresztje magaslik.

— Erzsébet cárnő idejéből való — jegyezte meg Tagiljszkij. — Nagyszerű, erős börtönöket építettek minálunk. Bemegyünk az őrizetes cellájába, nem hívatjuk ki az irodába. Így bizalmasabb lesz — mormogta sebesen.

A börtönfőnök helyettese fogadta őket: apró fekete emberke, fakó, megkopott rongybaba-arccal, revolverrel övében, karddal oldalán.

— Bezbjedov cellájába — hagyta meg Tagiljszkij; az emberke ijedten összehunyorította egérszemét és kiadta a parancsot a porkolábnak.

— Vezesd elő Bezbjedov őrizetest...

— Azt mondtam — a cellába! — emlékeztette Tagiljszkij szigorúan.

— Igenis. Azonban — zárkában van.

— Miért?

— Tűrhetetlenül tombol, verekszik.

— Szabadítsák ki, vezessék a cellájába...

— Nincsen szabad cella, méltóságos uram. Bezbjedov úr a közösben tartózkodik. Túl vagyunk zsúfolva, kérem szépen...

Sapkája ellenzőjén tartott kézzel, a porkoláb óvatosan beleavatkozott:

— A bal hátsó torony szabad, minthogy tegnap este a politikai foglyot átvitték a zárkába.

Ez a jelenet lehangolta Számgint. Kellemetlen volt Tagiljszkij éles parancsolgatása; felfújt arca, amely gömbölyű volt akár egy nagy gumilabda, mintha kővé vált volna, vörös disznó-szemecskéje mérgesen kidülledt. Kurta, kövér lábacskái akár a macska talpai nesztelenül vitték az udvar nedves kocka-

kövein, a lépcső öntöttvas-fokain, a folyosó kitaposott deszkáin· mikor belépett a toronycellába, amely kerek volt akár egy hordó belseje, gyorsan becsukta az ajtót maga mögött, mintha el akarna rejtőzni.

— Hozz székeket, — mondta a helyettes a porkolábnak. Tagiljszkij azonban megállította.

— Nem kell. Hozzák a foglyot. Maga várjon a folyosón

Számgin leült a priccsre. A fény a mennyezet alatti négyszögalakú ablakon keresztül hullott a cellába, bágyadt csíkként, és a falakat félhomályban hagyta. Tagiljszkij mellé ült és halkan megkérdezte:

— Ült már börtönben?

— Igen. De nem sokáig.

— Én pedig — ültettem — válaszolta Tagiljszkij ugyanolyan halkan. — Az értelmiségiek egymást ültetik börtönbe. Nem valami... félreértésre hasonlít ez? Anekdótára?

Számginnak nem volt ideje felelni: belépett Bezbjedov. Mintha egy lépcsőfokról lépett volna le, amelynek magasságát nem számította ki helyesen: belépett és lába megroggyant, mintha beleugrott volna a homályos fénycsíkba.

— Álljon a falhoz — parancsolta Tagiljszkij túlságosan hangosan, és Bezbjedov engedelmesen visszahőkölt a félhomályba, odalapult a falhoz. Számgin nem vette ki mindjárt tisztán, először csak egy esetlen, majdnem alaktalan figurát látott, hallotta nehéz szuszogását, dadogásra hasonlító, tagolatlan felkiáltásait.

— Idehallgasson, Bezbjedov — kezdte Tagiljszkij; tompa, sziszegő üvöltés volt a válasz:

— Összevertek. Megtapostak. Orvost kívánok, vigyenek kórházba...

— Ki verte meg magát? — kérdezte Tagiljszkij.

— A foglyok, a porkolábok, mindenki. Itt mindenki verekszik. De miért? Panaszt emelek... Ön kicsoda?

Számgin megerőltette a szemét, úgy figyelte Bezbjedovot és éles undort érzett. A jól ismert széles, püffedt arc most egészen felismerhetetlen: beesett orcáiról eltűnt a zsírpárna, és úgy csüngnek lefelé, akár a bulldogéi, és arcának egy kutya pofájával való hasonlóságát még csak fokozták az arcát. nyakát elborító szőrzet, a kivicsorított fogak; a csapzott haj csomókban ágaskodott fején, mint valami ronggyá szaggatott sapka. Fél szemét daganat fedte el, a másik tágra meredten, szünte-

lenül pislogott. Bezbjedovot rázta a reszketés, lába rogyadozott, egyik kezével a fal után kapdosott, a másikkal vállára húzigálta gyűrött kabátjának majdnem teljesen leszakadt ujját, inge szintén szét volt szaggatva, és kilátszott a melle; fehér bőrén folt hátán folt.

— Hogyan állok a bíróság elé, így összeverve? Engem ismer az egész város. Nehezemre esik a lélekzés, a beszéd. Gyógyíttatni kell engem .

— Beismerést kell tennie, Bezbjedov — kezdte Tagiljszkij megint szigorúan — és megint szilaj üvöltés csapott fel:

— Á, maga az? Már megint? Nem, én nem vagyok ostoba. Adjon papírt... panaszt teszek. A kormányzónak.

— Eljött a védője — mondta Tagiljszkij hangosan; Számgin pedig nyomban izgatottan odasúgta:

— Visszautasítom, képtelen vagyok...

Bezbjedov a falat kaparta és felordított:

— Nem kell! Már megmondtam: Számgin vagy senki! Fojtsanak meg! A maguk ügyvédeiben nem bízom.

— Ő van itt, Számgin — mondta Tagiljszkij.

— Igen, itt vagyok, eljöttem — erősítette meg Klim, halk hangon és érezte, hogy szívesebben vállalná a néma szemlélő szerepét.

Bezbjedov elugrott a faltól, hozzálépett, térdével beleütközött a priccs sarkába, feljajdult, leült a földre és megragadta Számgin lábát.

— Klim Ivánovics — hörögte hevesen. — Istenem... milyen boldog vagyok! Nos, most már... Tudja, fel akarnak kötni engem. Manapság — mindenkit felkötnek. Elrejtenek. Vernek, zárkába vetnek. Megcibáltak, aztán bedobtak. Drága barátom, maga tudja... Hát képes vagyok én ölni? Ha igen, akkor már régen...

— Ostobaságokat mond, csak árt önmagának — figyelmeztette Számgin, miközben óvatosan ráncigálta a lábát, hogy kiszabadítsa Bezbjedov keze közül; az pedig görcsösen tovább rikoltozta dadogó szavait:

— Hiszen tudja, micsoda ördög volt az asszony .. Rézszemű boszorkány. Ezt nem én mondtam, hanem a menyasszonyom. Az én menyasszonyom.

— Nyugodjék meg — ajánlotta Számgin igen nyomott hangulatban és úgy rémlett neki, hogy Bezbjedov valóban nyugodtabb lett. Tagiljszkij szó nélkül az ablak alá húzódott

és ott felszívódott, szétfoszlott a félhomályban. Bezbjedov egyik lábát maga alá hajlítva ült, tenyerével térdét simogatta; másik lábát pedig a priccs alá dugta és keze szűntelenül kabátja ujját ráncigálta.

— Tönkretette az életemet, hiszen tudja — magyarázta. — Ő mindenre képes. Emlékszik arra az őrre, arra a nagy darab tökfilkóra? Hát az szökevény. Ő ölte meg a pénzváltót. Marina pedig rejtegette a gyilkost.

— Tisztában van azzal, amit beszél? — kérdezte Tagiljszkij. Bezbjedov letépte a kabát ujját, meglengette Tagiljszkij felé, majd a hóna alá kezdte dugdosni az ujját.

— Tisztában vagyok, értem, nem félek magától... Eh, maga ügyész... Most már nem félek. És őtőle sem félek. Meghalt, elmondhatok róla mindent. Mit gondol, Klim Ivánovics — azt gondolja, tisztelte-e magát? Ő?

— Nem hiszek önnek, nem hihetek — mondta Számgin valósággal kiabálva, és undorral nézett a feléje emelt bolyhos, remegő arcba. Futó pillantást vetett Tagiljszkij irányába — az lehajtott fejjel állt, feje fölött füstfelhő sűrűsödött és arcát nem lehetett látni.

— Mégis valami kelepcét készít nekem — gondolta Számgin idegesen; Bezbjedov pedig megragadta a térdét és a priccs szélét és megpróbált felkelni, s nyilván ámultan, ijedten szuszogta:

— Nem hisz? Hát akkor hogyan véd? Magának védenie kell engem. Hogyan mondhat ilyet?

— Nincs szándékomban védeni magát — jelentette ki Számgin olyan keményen, ahogyan csak tudta, és kihúzta magát Bezbjedov kezei közül. — Ha maga tette ezt — ha megölte... Akkor ismerje be, meg fog könnyebbülni! — tette hozzá.

Bezbjedov talpra állt, megtántorodott, legyintett; mintha nem hallotta volna Számgin utolsó szavait, halkabb hangon tovább beszélt, de szavai még forróbbaknak, égetőbbeknek tüntek Klimnek.

— Hogy mondhat ilyet? Én tisztelem magát: Maga szörnyen okos, bölcs ember, ő pedig kinevette magát. Misa mesélte nekem, ő tudja... Azt mondta Craytonnak, az angolnak...

— Hagyja abba — rikoltotta Számgin, és elhajította a

kabátujjat, amely lábára hullott. — Az egészet maga eszelte ki. Maga beteg ember.

— Én? Nem én! Összevertek, de egészséges vagyok.

— Ne kiabáljon, Bezbjedov — mondta Tagiljszkij és hozzálépett. Bezbjedov sántikálva az ajtóhoz rontott, megtaszította vállával, az ajtó kinyílt — és a küszöbön feltűnt a börtönfőnök-helyettes, válla mögött pedig a porkoláb őszbajuszos arca magaslott.

— Zárják be — parancsolta Tagiljszkij. Sebes vas-csörömpöléssel bezárult az ajtó, Bezbjedov nekitámasztotta hátát, kezét pedig nőies mozdulattal mellére szorította és rongyos ingét ráncigálta

— Nos hát, Bezbjedov — kezdte az ügyészhelyettes csengő hangon. — Hagyja abba a hisztériázást, nem válik hasznára, hanem árt magának. Klim Ivánovics és én, mi tudjuk, mikor tetteti magát valaki ártatlan, ijedt kisfiúnak, mikor hazudik...

Bezbjedov tarkója nekikoccant az ajtónak és a Számgin előtt jólismert, majdnem normális hangján kiabálta:

— Nem hazudok! Élni akarok. Hazugság ez? Ostoba! Hát hazudnak az emberek, ha élni akarnak? Nos? Én most gazdag vagyok, hogy őt megölték. Örökös. Nincsen senkije. Klim Ivánovics... — kiáltott fel fuldokolva, zokogva — Tagiljszkij hangja azonban elnémította:

— Mondja meg nyiltan: maga ölte meg, vagy valaki más, akit felbujtott rá? Nos?

Bezbjedov felüvöltött, egy lépést tett előre, majd oldalára zuhant és alaktalanul szétterült a földön.

— Á, a fene — dünnyögte Tagiljszkij és a priccshez ugrott, majd átlépett Bezbjedov lábán és cipője orrával megkopogtatta az ajtót.

— Felcsert, orvost — parancsolta. — Hagyják itt, a toronyban. Ha papírt, tintát kér — adjanak.

A folyosón haladva, félhangosan megkérdezte:

— Szimulál?

— Nem vagyok biztos benne.

— Pfuj, milyen fene fülledt itt! — mondta Tagiljszkij, zsebkendőjével törülgetve arcát, amikor kiértek az udvarra; majd levette kalapját és kopasz fejét rázogatva, mintha apró esőcsöppeket akarna lerázni, ezt dünnyögte:

— Szemét emberke. Részeges?

— Nem. Ostoba és tékozló.

Tagiljszkij tovább dünnyögött:

— Káros elem. Képes olyan cirkuszt csapni... vinné el az ördög!

— Rám akar ijeszteni — állapította meg Számgin.

Tagiljszkij megtörölte zsebkendőjével tar koponyáját és feltette kalapját. Számgin, épp ellenkezőleg, nyomasztó, nyirkos hideget érzett mellében, tapadós, szinte jegés nedvességet arcán. Izgatta a kérdés: miért rendezte ez a kövér alak ezt a találkozást neki Bezbjedovval? És amikor Tagiljszkij azt ajánlotta, ebédeljenek meg egy vendéglőben, Számgin meghívta magához — szívélyesen hívta, de igyekezett leplezni, hogy nagyon kívánja.

Ezután egyideig tolakodóan dobolt az eső a kocsi bőrtetején, csobogott a tetőkről lefolyó víz, huppantak a pocsolyákban a gumiabroncsok, rázott a kocsi a kövezet mélyedéseiben; szomszédja vállával bökdöste Számgint, a kocsis pedig kurjantgatott:

— Vigyá-ázz, hé!

— Igen, nagyon óvatosan kell viselkednem vele — gondolta Számgin szomszédjáról, az pedig valamiért Szologubról dünnyögött:

— Tehetséges is, pesszimista is, de — nem Baudelaire. Langyos és puha, mint a párna.

Számgin a hidegtől reszketve, faggatta önmagát:

— Gyilkolhatott-e Bezbjedov?

Választ nem keresett, zavarta a csapzott, szánalmas figura, a rémülettől és felháborodástól eltorzult, szétvert arc, eszébe ötlött az irígy panasz:

— Engem nem szeretnek a nők, én őszinte vagyok velük szemben, fecsegő, mindjárt feltárom magam, a nők pedig a titokzatosat szeretik. Magát persze szeretik, maga — rejtélyes ember, rejteget valamit magában, ez felkelti az érdeklődést..

Számginnál Tagiljszkij cigarettára gyujtott, nekitámaszkodott a kályha fehér csempéinek és néhány percig némán állt: hallgatta, amint a házigazda meghagyja a szobalánynak, hogy hozzon előételeket az ebédhez és bort.

— Milyen helyes a kicsike — állapította meg felsóhajtva, amikor a lány elment; majd mesélni kezdett, függőlegesen tartva cigarettáját és figyelte, amint az füstölt, akár a gyárkémény.

— Nálam is volt vagy két évig egy ilyenfajta gömbölyű, vidám pszkovi kis nyárspolgárlány, egészen az idén tavaszig. A feleségem még egészen a bizalmába is fogadta, könyveket adott neki olvasni és ... szóval nekifogott „a primitív természet intellektuális kifejlesztésének", amint ezt megmagyarázta nekem. A feleségem naiv ember volt.

— Volt? — kérdezte Számgin.

— Igen. Szétváltunk. Szóval — ez a Polja. Idén tavasszal felbukkant körülötte egy tisztességtudó fiatalember. Egészen természetes jelenség:

Tavasz szellője lengedez
— Mindig így szokott lenni ez —
S tavasszal fogant meg maga
A szeplőtelen Szűzanya.

Feleségem elutazott Poljával a nyaralóba, berendezkedni, én meg, unalmamban elmentem a cirkuszba, a birkózásra, de nem vártam meg a végét, hanem hazamentem — és látom: a dolgozószobámban világosság, az asztal mellett pedig Polja lovagja ül és elmerülten válogat az írások között. Revolver is volt nálam, egy kis browning. Megkérdezem: talált valami érdekeset? Fel akart állni, a lába azonban az asztal alá csúszott, visszahuppant a karosszékbe, feltartotta a kezét és kijelenti: nem vagyok tolvaj! Tökfilkó maga, mondom neki. Éppen tolvajnak kellett volna tettetnie magát, akkor telefonáltam volna a rendőrségre, magát bevitték volna, aztán elengedték volna isten hírével, a soronkövetkező feladatára — és ezzel vége a históriának. Igy azonban, mesélje csak el, „hogyan jutott idáig?" Kiderült, egy postatisztviselő fia, írnok volt egy leánygimnáziumban, tiltott sajtótermékeket terjesztett a lányok között, leleplezték, letartóztatták, megfenyegették, aztán felajánlották ... — és ő ráállt. Kérdezem: na és Polja? Ő is velem szolgál, mondja. Hát búcsút kellett vennem a lánykától. Később elmeséltem a bíróságon: nyilván rosszul állnak a dolgok, ha már az ügyészi kar tagjainál is titkos házkutatásokat tartanak! Behivat a közvetlen felettesem és magyarázni kezdi: ön olyan anekdótákat mesél, amelyek kompromittálják a hatóságokat Ön megfeledkezett arról, mondja, hogy Nagy Péter az ügyészt az „uralkodó szemének" nevezte.

Tagiljszkij lassan beszélt, bágyadtan turbékoló hangon. Szamgin megkísérelte felfogni: miért meséli ezt? És egy kérdéssel hirtelen félbeszakította az elbeszélést:

— Nem magyarázná meg: mi célja volt azzal, hogy én ellátogassak... a börtönbe?

— Vártam, hogy megkérdezze — válaszolta Tagiljszkij; kezét nadrágzsebébe dugta, rántott egyet rajta, majd az ebédlő ajtajához lépett és becsukta, a füstölgő cigarettavéget pedig a fikuszcserép földjébe nyomta. A szobát rótta, nevetségesen és fontoskodón szedve kurta lábát, mint valami kakas és beszélni kezdett, mintha okiratot olvasna:

— A bűnügy gyanúsítottja — a gyilkosságé — emlékeztetett, miközben meglendítette jobbkezét — annak a makacs kívánságának adott kifejezést, hogy éppen ön védelmezze a bíróságon. Miért? Azért, mert ön — a lakója? Ez bizony édeskevés. Talán fennáll még valamilyen más kapcsolat is? E gyanú alól Bezbjedov tisztázta önt. Ime — az egyik cél.

Számginhoz lépett és hasával szinte rátámaszkodva a térdeire, így folytatta:

— Van egy másik is. Azonban... még magamnak sem teljesen világos.

Vörös arca elhalványult, összehunyorított szeme csúnyán fellobbant.

— Értem önt; úgy hiszi, hogy én valami jogi disznóságot tartogatok az ön számára.

— Téved...

— Hagyja, Számgin.

Tagiljszkij legyintett, majd megint lépdelni kezdett, miközben gúnyos hangnemben tovább beszélt:

— Úgy fest, hogy én felkínálom önnek az őszinteségemet mint valami árucikket, önnek viszont... nincs rá szüksége és szemmelláthatóan meg van győződve róla: vacak portéka.

— Természetesen tudja, hogy az emberek általánosságban nem keltenek bizalmat maguk iránt — jelentette ki Számgin oktatóan, de nyomban rájött, hogy leereszkedően beszél és ezzel csak fokozhatja a vendég gúnyosságát. Az háttal állt feléje, a szekrényben sorakozó könyvek gerincét nézegette és kijelentette:

— Még önmaguknak sem igen hisznek.

Megfordult mint valami labda és hozzátette:

— Az orosz értelmiségi életét szüntelen önvédelem és erisztikai gyakorlatok töltik ki.

— Nagyon találó — helyeselt Klim Számgin, aki attól félt, hogy a párbeszéd vitává fajulhat. — Ön alaposan megváltozott, Anton Nyikiforovics — jelentette ki olyan nyájasan, ahogy csak képes volt, mivel az volt a szándéka, hogy valami hizelgőt mond a vendégnek. Erre azonban nem volt szükség, mivel a szobalány asztalhoz hívta őket.

— Enni szeretek — jelentette ki Tagiljszkij.

Számgin pálinkát töltött, koccintottak, ittak, a vendég nyomban másodszor is töltött és így szólt:

— Hárommal kezdem, így hagyta örökül az apám. Ez volt a legjobb tanácsa. Úgy rémlik — beteg leszek. Emelkedik a lázam, belül remegés ráz, a bőröm alatt pedig hólyagocskák duzzadnak és pattannak el. Mindez arra késztett, hogy alaposan nekifeküdjek az italnak.

Számgin igyekezett szívélyesen bánni vele és buzgón kínálgatta, mesélt Párizsról; Tagiljszkij buzgón táplálkozott, hallgatott, majd hirtelen megrázta a fejét és kijelentette:

— Mikor összetalálkoztunk Moszkvában, akkor kezdtem el inni. — Rövid szünetet tartott és hozzátette: hogy ne gondolkozzam.

— Ön moszkvai? — kérdezte Számgin.

— Tulai. Apám szamovárokat készített a Batasov-testvéreknél.

Megtörölte ajkát a szalvétával, de nem bízott benne és még körül is nyalta.

— Első értelmiségi generáció vagyok. Hát ön? — kérdezte és gúnyoros mosoly duzzasztotta fel orcáit.

— Harmadik — mondta Számgin. Tagiljszkij, miközben cigarettára készült gyújtani, így dünnyögött:

— Hozzám képest valóságos arisztokrata.

Számgin szintén rágyújtott és kérdőn pillantott rá.

— Érdekes téma — mondta Tagiljszkij és bólintott. — Amikor apám harminc fele járt, történetesen elolvasott valamilyen könyvecskét az aranyásók duhaj életéről — elfogta a csábítás és elindult az Uralba. Ötvenéves korában kocsma- és nyilvánosház-tulajdonos volt Jekatyerinburgban.

Tagiljszkij összehunyorította pirosas szemecskéjét és néhány másodpercig hallgatott, miközben figyelmesen nézett Számgin arcába: Számgin hunyorítás nélkül kiállta a vallató pillantást.

— Anyám kevésbeszédű volt, és tizenegyéves koromban meghalt. Ugyanabban az évben megjelent a mostohám: egy diakónus özvegye, hatalmas, cinikus és undorítóan istenfélő nőszemély. Egyszer fejbe akartam vágni egy üres üveggel, apám elnáspángolt miatta, ő pedig letérdepeltetett és maga is mögém térdelt: kérj bocsánatot Istentől azért, mert kezet emeltél rám, Istentől adott anyádra! Hangosan kellett volna imádkoznom, én azonban trágár verseket kezdtem szavalni. Eldöngettek mégegyszer és apám annyira felhevült, hogy „elakadt a szíve" és a mostoha megrémült, amikor a nagy darab, kövér férfi lihegve elvágódott. Azután mind a ketten sírtak. Érzékeny emberek voltak...

Számgin hallgatta, figyelte az elbeszélő arcát és nem hitt neki. Az elbeszélésnek könyv-íze volt és valami olyasféle históriára emlékeztetett, amilyeneket a hetvenes évek jelentéktelen írói írtak. Valamiért kellemes volt megtudni, hogy ez a divatosan öltözött ember egy nyilvánosház tulajdonosának a fia, és hogy verték.

— Nagy zsúfoltságban éltünk — folytatta Tagiljszkij sietség nélkül és szinte egykedvűen. — Nem egyszer voltam tanuja... hogy úgy mondjam, a két emberi állat szenvedélykitöréseinek. Az udvar felől nagy épületszárny tapadt a kocsmához és itt tanyáztak az utcalányok. Tizenkétéves koromban onanizálni kezdtem, az egyik lány rajtakapott és kitanított rá, hogy jobban szeressem a normális nemi életet...

Számgin füstfüggöny mögé rejtette arcát és így tünődött:

— Miért kell elmesélnie nekem ezeket az ocsmányságokat? Ha hasonlókban lett volna részem, kötelességemnek tartanám, hogy elfelejtsem... Az efféle mocskos vallomások indítóokait lehetetlen megérteni.

Tagiljszkij tágrameresztett szemmel beszélt, átnézett Számgin feje fölött; odakint, az ablakon túl, a kertben, szél fütyörészett, csikorgott egy ágacska.

— Annyira vertek, hogy kénytelen voltam jámbornak tettetni magam, noha nem egyszer kedvem támadt, hogy leszúrjam apámat vagy a mostohámat. De mégis akadály voltam az életükben. Apám nagyrabecsülte a műveltség hasznát, úgy fogta fel, mint függetlenséget a rendőrségtől, amelylyel torkig volt Házitanítót fogadott, aki előkészített a gimnáziumra és arany éremmel fejeztem be. Nem mondom el, mibe került ez nekem. Nem a kocsmában laktam, hanem mostohám nővérénél, aki szobát és ellátást adott gimnázis-

táknak. A tanulókörökben való részvétel elől nemcsak, hogy kitértem, hanem mindenféle módon kifejezésre juttattam tagadó, sőt ellenséges viszonyomat irántuk. Azokban a könnyű élet gyermekei vettek részt — vidéki kereskedők, mérnökök, gyári orvosok fiai — arisztokraták. Apám nem kényeztetett el pénz dolgában, de azt megkövetelte, hogy rendesen öltözködjem. Igy hát megkopasztottam lakótársaimat kártyán és gyüjtöttem a pénzt.

Számgin hangulata megoszlott: kellemes volt, hogy az az ember, akit ő veszélyesnek tartott, ennyire lemezteleníti, lefegyverzi magát előtte, másrészt egyre makacsabbul támadt fel benne a vágy, hogy megtudja: miért ilyen őszinte ez a gömbölyded, bőségesen táplált ember? Tagiljszkij pedig egyre turbékolt, visszafojtva csengő hangját és az unott turbékolásán mind gyakrabban törtek át csengő, szipogó hangfoszlányok.

— Valamivel emlékeztet Berdnyikovra — óvta magát Számgin.

— A hetedik osztályban volt egy bányászfiú, aki egy marxista-kört vezetett, konok, nagyorrú legény... Mult évben véletlenül megtudtam, hogy már harmadszor száműzték... Úgy rémlik — kényszermunkára is. Ő tanított arra, hogy az értelmiségiek — ugyanolyan cselédjei a burzsoáziának, akár a szakácsok, kocsisok és mások. Mivel undorodtam mindentől, ami sértett, elhatároztam, bebizonyítom neki, hogy ez nem igaz. Apám megparancsolta, hogy a tomszki egyetemre menjek, orvosnak vagy ügyvédnek. Én azonban Moszkvába utaztam, azzal az elhatározással, hogy ügyész leszek. Apám megvonta támogatását. Tanulni szerettem, a professzorok jóindulatúan viselkedtek irántam, felajánlották, hogy maradjak az egyetemen. Negyedéves koromban azonban megnősültem, feleségem tekintélyes bírói családból származott, apja vidéki ügyész, nagybátyja — egyetemi tanár. Volt egy kisfiam, meghalt ötéves korában. Becsületes, egyeneslelkű emberke volt. Megtiltotta az anyjának, hogy megcsókolja: szappanos az ajkad, mondta. Szappannak nevezte a rúzst. Te, mama — mondta — úgy kiabálsz a papára, mint a szakácsra. A szakácsot ki nem állhatta. Halála után elváltam a feleségemtől.

Tagiljszkij hirtelen hevesen megrázkódott a széken, pislogni kezdett és szaporán hajtogatta:

— Bocsásson meg... ezért a monológért...

— Ugyan, mit is beszél! — kiáltott fel Számgin, aki joggal érezhette magát jelentékenyebb és erősebb embernek vendégénél. — A legnagyobb érdeklődéssel hallgattam. És, az igazat megvallva, igen kellemes és hízelgő számomra, hogy ön így...

— Nos és a többi — szakította félbe Tagiljszkij s poharát szája elé emelte. — Egészségére!

Ivott, cuppantott, tenyerével végigsimított arcán, majd zajosan felsóhajtott.

— Amint látja — egy jellegzetes balszerencsefi áll ön előtt. És miért? Meg kell mondanom, hogy feletteseim nagyra értékelik azt a képességemet, ahogyan ki tudom bogozni a per csomóit, a fogalmak zűrzavarát és ha ez nem lenne, már rég kivágtak volna azért, mert hirtelentermészetű vagyok és mert szeretem kiélezni az ellentéteket. A jogászi gyakorlatban nem az emberek fontosak, hanem a normák, dogmák, fogalmak — ez nyilván ismeretes ön előtt. Az emberek, cselekedeteikkel együtt, csupán a fogalmak helytállóságának ellenőrzésére és további megerősítésére szükségesek.

Tagiljszkij felállt, az ablakhoz ment, rálehelt az üvegre, ikszet és ipszilont írt rá ujjával és alig hallhatóan magyarázni kezdett:

— Az emberek pedig két ellentétes elv alapján állnak: egyik a biológiai, másik a szociális. Az első parancsolóan diktálja: állj a helyeden és erősítsd meg mindenfélekép, másülönben — szomszédaid elpusztítanak. A szociális elv pedig szoros kapcsolatot követel az egyosztálybeli szomszédokkal. Azonkívül létezik még osztály-erőszak és bosszú is. Ön, harmadik generációs értelmiségi létére, alighа fogja megérteni, hol itt a bökkenő. Én viszont pompásan megértem, hogy utamnak húsz esztendő mulva a szenátusi semmitőszéknél kell végződnie — ez a legkevesebb, amit képes vagyok elérni. Az igazságügyminisztériumnak azonban már a levegője iránt is undort érzek. Szerves undort. Undorító minden: az emberek, a fogalmaik, a szándékaik, az ügyeik. — Egyre érthetetlenebbül dünnyögött.

Fejébe szállt a szesz — állapította meg Számgin mosolyogva és érezte, hogy elfáradt ettől az embertől.

— Idegen stílusú ember. Alakja és az után ítélve, ahogyan eszik, iszik, vidám kópénak kell lennie.

Számgin attól tartott, hogy a vendég váratlanul megfordul és észreveszi az arcán bujkáló mosolyt, így hát le'örölte arcáról.

A nyilvánosház-tulajdonos fiából — szenátor lesz.

Megint eszébe jutott, hogy páváskodott Tagiljszkij a Preisz-féle társaságban. Bizonyára már akkor is a szenátus felé törtetett. A kissé nyers Pojárkov meg is mondta neki: „A számolás szükséges, de közben nem szabad elfelejteni, hogy könyveléssel nem lehet forradalmat csinálni". Azután arról beszélt, hogy a számok iránti különös szenvedélyről Marx népszerűsítői tesznek tanuságot és hogy Marx nem egyszerű közgazdász, hanem a tudományosan megalapozott gazdaságfilozófia megalapítója.

Az ügyészhelyettes elgurult a sarokba, letelepedett egy karosszékbe és folytatta a beszédet, miközben homlokát vakargatta ujjaival.

Számgint magával ragadták az emlékek és figyelmetlenül, félálomban hallgatta, de hirtelen felriasztotta egy furcsa frázis:

— Kicsiny lélek, akár a drágakő.

— Engedelmet — kiről van szó?

— Szómováról. Egy évvel ezelőtt egy teozófusnőnél találkoztam vele — van egy ilyen butácska, cingár, hiú kis nő, aki nagyon gazdag és befolyásos bizonyos körökben. És lám, később a „Krjeszti" egyik cellájában akadtam össze vele — panaszt nyujtott be a durva bánásmód és amiatt, mert visszautasították kórházba szállítás iránti kérelmét.

— Szómovával?

— Igen.

— Ismertem — akarta mondani Számgin, de türtőztette magát.

— Akuljka — mondta Tagiljszkij normális hangon, de igen csengőn. Számgin, aki élesszemű megfigyelő volt, észrevette, hogy Tagiljszkij mosolya olyan nehéz, mintha arcizmai ellenállást fejtenének ki. És teljesen elrejti Tagiljszkij apró szemecskéit.

— Ismeri az Akuljkát? Fából kifaragott játékszer, benne egy ugyanolyan és még vagy hat hasonló, a legutolsóban, a legkisebben pedig — egy fagolyócska, amely már nem nyílik fel. Én kaptam a megbizatást, hogy nyissam fel. Ez a lány megszervezte egy igen tekintélyes elvtárs menekülését a

számüzetésből. És általában jártas a konspiráció technikájában. Már harmadszor tartóztatták le az összejövetelül szolgáló lakásban. Azt vártam, hogy valami dühödt nőstényfarkassal találkozom és a valóságban egy beteg kis teremtést látok, aki fanatikusa a forradalmi eszmének, melyet aligha ért meg, de érzelmileg magáévá tette, mint valami hitvallást.

Tagiljszkij felsóhajtott és mintha sajnálkozással jelentette volna ki:

— Az ilyen nem ritka, vinné el őket az ördög. Egy ilyet — Vanszkokot, Anna Szkokovát — rendkívül jól ábrázolta Ljeszkov „Késhegyre" című regényében — olvasta?

— Nem — mondta Számgin és figyelmesen hallgatta.

— Rosszul megírt, de érdekes könyv. Egy-két évvel korábban jelent meg az „Ördöngősök"-nél. Piszemszkij „Háborgó tenger"-e is, úgy rémlik, előbb jelent meg Dosztojevszkij könyvénél, nem?

— Nem emlékszem.

— Nos, vigye el az ördög, ezt a Dosztojevszkijt, nem szeretem!

Pedig szeretnie kellene — gondolta Számgin.

— Szóval hát Akuljka. Nem szép, kicsi, de van benne valami... belső báj... Eszes lélek és a szemében olyan gyengédség... egy dajka gyengédsége, aki számára az emberek mindenekelőtt — csecsemők, nehéz életre kárhozottak. Igy hát ez a forradalmár leányzó ezt mondta nekem: „Azért hivattam önt, hogy szállíttasson kórházba, rákom van, ön pedig — vallat engem. Ez nem szép, nem becsületes. Hiszen tudja, hogy semmit sem mondok. És — nem szégyeli magát, azért hogy ügyész ezekben a napokban, amikor Sztolipin..." nos, és így tovább. Valamiért azt is hozzátette, hogy én okos és jó vagyok és ezért különösképp szégyenkeznem kell. Egyszóval — úgy korholt, mint valami halottat. Szerfölött humoros eset volt. Én természetesen kijelentettem neki, hogy az ügyésznek kötelessége okosnak lenni, jósága pedig — hivatásával velejáró igazságosság. A lány arca erre csodálatosan unottá vált. És én is unni kezdtem magam. Nos, hát elköszöntem és elmentem. Ezzel vége is a mesének.

— És ő? — kérdezte Számgin, miközben arra figyelt, ahogyan Tagiljszkij cigarettát keres a tárcájában.

— Őt bizony nemsokára megette a rák.

Tagiljszkij felállt, az asztalhoz ment és félhangosan így szólt:

— Kifárasztottam a meséimmel. Az emlékezetnek támadnak ilyen szeszélyei — folytatta, miközben bort töltött a poharakba. — Olykor valószínűleg azért emlékszik az ember, hogy minél hamarább felejtsen. Hogy könnyítsen az emlékezetén.

Kezét nyujtotta Számginnak és közben hörpintett a pohárból.

— Nos — én megyek. Köszönöm... a figyelmét. Én még az előtt születtem, hogy apám kocsmáros lett — rakodómunkás volt, egy teherpályaudvaron, amikor én születtem. A kocsmát biztosan valamilyen sötét pénzből szerezte.

Az előszobában, öltözködés közben, megint beszélni kezdett:

— Ugy nevelnek minket, akár a gondolkodó gépeket és — nem tényeken, hanem a tények eltorzítására. Fogalmakon, de nem logikán, hanem a fogalmak misztikáján és a tények logikájával ellentétben.

Számgin óvatosan megjegyezte:

— Ugy nevelnek, mint a kultúrát teremtő energia hordozóit...

— Na-na — ugyan? A kultúra a gyarmatárukereskedők útmutatása nyomán támad.

— Jól főznek önnél — jelentette ki Tagiljszkij búcsúzáskor.

— Nagyon örülök, hogy ízlett. Jöjjön el máskor is.

— Nem mulasztom el.

Számgin az ablakon keresztül nézte, amint a nem magas, zömök kis figura sebes, apró léptekkel átszeli az utcát, majd szemüvegét törölgetve a szarvasbőrrel, megkérdezte önmagát:

— Miért szükséges, hogy ez az azelőtt is kellemetlen, most pedig gyanús ember újból az utamba kerüljön?

De nyomban ezt gondolta:

— Panaszkodni — nincs miért. Aligha köntörfalaz. Mintha nem is lenne túl okos. Ljubásáról valószínűleg csak kiagyalta az egészet — könyv-ízű. És rossz is. Végeredményben, mégis kellemetlen ember. Megváltozott? Változnak az emberek... akikben nincs belső tartalom. Az olcsó emberek.

Átvillant agyán a sejtés, hogy Tagiljszkij beállítottságában van valami közös Makárovéval, Inokovéval. Tagiljszkijre

azonban már nem akart gondolni, sietett végezni vele és ezt a megállapítást tette magában:

— Bizonyára folyton mindenféle csip-csup törvényszegés, gyarlóság ellen küzdött — és belefáradt. Vagy — megijedt.

Apró gondolatok kerítették hatalmukba, Számgin cigarettára gyujtott, ledőlt a divánra és hallgatózni kezdett: a város csendesen élt, csupán valahol a szomszédban kopogott egy fejsze, mintha tövestől vágna ki egy fát és ez a tompa zaj különös módon egy nagy kutya lomha ugatására és súlyos lábak lassú, tempós lépésére hasonlított.

— Vi-gyázz! — ötlött eszébe a kiképző altiszt parancsoló kiáltása. Régen, gyermekkorában, hallotta ezt a kiáltást. Azután eszébe jutott a kis púpos lányka: „De miért garázdálkodnak?" — „Lehet, hogy fiú nem is volt ott?"

— Igen, Tagiljszkij nyilván nem volt olyan, amilyennek nekem tűnt. És — Marina sem. Az ő életmódja bűnös volt, ez teljesen természetes egy olyan világban, ahol Berdnyikovok működnek.

Lehúnyta a szemét és elképzelte Marinát meztelenül.

— Rézszemek... Igen, volt benne valami fémszerű. Nem hiszem el, hogy úgy beszélt rólam... amint ez a félkegyelmű állítja. Rézszemek — ez nem Bezbjedov megállapítása.

Ezután azonban Számgin kénytelen volt elismerni, hogy Bezbjedov általában képtelen kitalálni bármit is. Felháborodás lobbant fel benne Marina ellen.

— Varávka — szoknyában.

Az ebéd közben megivott bor összekuszálta, szétszabdalta gondolatait.

Emlékezetéből kihulltak azok a szavak, amelyeket az ügyészhelyettes az erőszakról, az osztály-bosszúról mondott.

— Mit is akart mondani?

A szekrény üvegei mögött csillogtak az arany betűk a könyvek bordáján, az üvegben visszatükröződött a cigaretta füstje... Számgin abbeli törekvésében, hogy fölébe emelkedjék a mai nap élményeinek — fölébe emelkedjék bölcs szavakkal túltelítve önmagát — egy liberális újságban nemrég olvasott tárca frázisait ismételgette a modern irodalomról; a mondatok újszerű hetykeséggel csengtek és ilyesmiről volt bennük szó: „szellemi szegények azok, akiknek az élet egyszerűnek, érthetőnek tűnik", valamint „milyen nagyok a független gondolat mártírjai, akik szellemi szabadságukat többre

értékelik a világ minden csábításánál". — „Az ember — társadalomban élő állat? Igen és ha állat, nem pedig legendák teremtője, akkor nem képes megteremteni az összhangot titokzatos lelkében".

Ennél Számgin elbóbiskolt, majd álomba merült és csupán azért ébredt fel, hogy levetkőzzék és lefeküdjék az ágyba.

A következő napot, reggeltől estig, látogatók, események várásában töltötte.

— A városban bizonyára szennyes pletykák keringenek Marinához való kapcsolatomról.

Most először sajnálta, hogy mivel túlságosan lekötötte az asszony, nem épített ki sem a társaságban, sem az ügyvédek között tartós kapcsolatokat. Nem volt kedve a város hatvanezernyi lakosa közül kikeresni egyet vagy kettőt, aki bizonyára kevésbbé érdekes, mint Zótova. Meg volt róla győződve, hogy elég jól kitanulmányozta a vidéki embereket moszkvai főnöke és Marina ügyeiben tett utazásai során. Az ügyvédek többsége — vén bírósági róka, kártyás, ínyenc, színházlátogató és mindenben hasonlítanak Bobrikin „Fogyatkozás" című regényének alakjaira. A fiatal ügyvédek — piperkőcök, „kadetok", ketten a modern művészi irányzatok hirdetői, az egyik egészen jól csellózik, mind a hárman együtt pedig — bősz vint-játékosok. — Számgin néha meghívta őket és minthogy ő maga rosszul játszott, a játékosok magukkal hoztak egy negyediket, egy üvegszemű öregembert, aki a Kerületi Bíróság tagja volt. Hosszú, ösztövér, mogorva, hajlottorrú férfi volt, ékalakú nagy szakállal, s egy kissé gázlómadárra hasonlított; a fél szemére való vakság pedig csodálatosan mozgékonnyá, hajlékonnyá tette nyakát: szinte megszakítás nélkül rázta a fejét és arról volt híres, hogy ismerte Európa minden kártyajátékát.

Ezektől az emberektől Számgin megtudta, hogy a városban gőgös, emberkerülő „fővárosi csodabogárnak" tartják, akinek van oka, hogy magánosan éljen. Szélsőséges felfogású embert gyanítanak benne és mivel rájuk ijesztettek az 1905-ös esztendő eseményei, nem törekszenek közelebbi ismeretségre a lázongó Moszkvából érkezett emberrel. Számginnak mindez este jutott eszébe, amikor a város jólismert, sokszor bejárt utcáin sétált. A hideg, kékes levegőben a vecsernyére hívó harangszó szállt, a harangok ütései, egymást követve, egyetlen fémes morajba folytak össze, amely békés, lírai hangulatot keltett. A hold pontosan megvilágította az udvarokkal, kertekkel

szétválasztott és vastag kerítésekkel egybekötött kereskedő-villákat, ragyogtak a templomok aranyos kupolái és rajtuk a keresztek. A kettős ablakkeretek mögött néhol sárgás fények csillogtak, a legtöbb ház ablaka azonban nem volt kivilágítva, a megszokott, megalapozott élet a hátsó szobákban hullámzott zajtalanul. Számgin nem először gondolt arra, hogy ezekben a szilárdan megépített házakban kissé unalmas, de lényegében véve nem ostoba emberek élnek, nem sokáig élnek, úgy hatvan esztendeig, későn kezdenek gondolkodni és egész életükben nem tesznek fel kérdéseket maguknak — mint például: istenség vagy emberség, kérdéseket a tudás igaz voltáról, a ...

— Én sem oldom meg ezeket a kérdéseket — emlékeztette magát Számgin, de nem kérdezte meg — miért? Hanem arra gondolt, hogy valószínűleg ugyanígy pihenhetett a francia vidék az 1795-ös esztendő után. Elhaladt a hitvány kis színház mellett, amelyet egy földesúr építtetett, még „a nagy reformok kora" előtt, a „Nemesi gyűlés", a „Kereskedők klubja" épülete előtt, befordult egy nemesi magánházakkal szegélyezett széles utcába és tétován meglassította lépteit, amikor egy emeletes kőház elé ért, melynek homlokzatán három oszlop volt és kapuján tábla lógott: „Madame Larissa Noldieu fehérneművarrodája". Eszébe ötlött egy kétsoros versike:

Bizony nem sokat varrtak ott
S nem a varrás volt lényeges.

A házban a többi között volt egy Anyuta nevű szőkehajú lány, aki puha volt és langyos, akár a frissen fejt tej. Szürkés szeme gyermekes nyájassággal és félénkséggel mosolygott és ez a mosoly furcsa ellentétben állt mesterségbeli tapasztaltságával. Igen mulatságos leányzó. Egy éjszaka, amikor Számginnal az ágyban feküdt, kérlelni kezdte a férfit:

— Vegye meg nekem a legújabb daloskönyvet! Olyan vastag, tudja, a fedelén kép van — lányok kartáncot lejtenek. Egy üzletben láttam, de szégyeltem bemenni és megvenni.

Számgin megkérdezte: minek kell neki a daloskönyv? Szereti a verseket?

— Nem, a verseket nem szeretem, nagyon nehéz megérteni őket Az egyszerű dalokat szeretem.

És halkan, gyengécske hangon elénekelt két dalt, az egyik giccses volt és Számgin elhessegette emlékezetéből, a másikat

azonban fel is jegyezte. Arra a kérdésére — szeretett-e Anyuta valakit? — a lány így felelt:

— Nem, nem volt alkalmam. Tudja, a mi mesterségünkben a szerelem elsorvad. Noha egyes lányok „hitelbe" is dolgoznak, mintha szeretőjük lenne és az illetőtől nem kérnek pénzt, de ezt csupán játékból teszik, hogy előzzék az unalmukat.

Számgin azután megkérdezte: előfordul-e, hogy a férfiak durván bánnak vele? A lány mintha kissé megsértődött volna.

— Miért lennének durvák? Én kedves vagyok, jó vagyok, részeg nem szoktam lenni. A házunk rendes, maga is tudja. A vendégek közismert emberek, restellnek botrányt csapni. Nem, nálunk csend van. Sőt — még unalmas is.

A lány a tükör előtt állva beszélt, miközben befonta dús, puha, világosszőke haját — csupasz volt mint a tyúktojás.

— A forradalom alatt viszont érdekes volt, új vendégek jöttek, élénkség támadt, tudja. Az egyik, egészen fiatal ember, pompásan táncolt, egészen úgy, mint a cirkuszban. De ellopott valamilyen összeget és jött a rendőrség, hogy letartóztassa — akkor kirohant az udvarra és — durr! Agyonlőtte magát. Olyan könnyű, ügyes legény volt.

— Elbeszélést irhatnék erről a lányról — gondolta Számgin. — Nálunk azonban, Dosztojevszkij jóvoltából, annyi mindent összeírtak és írnak a prostituáltakról. „Könyörület az elesettek iránt". Az elesettek viszont nem érzik magukat annak és nem szorulnak a mi könyörületünkre.

Kiment a folyóhoz, melyen szürke pikkelyekben bőröződött a víz. A víz halkan verdeste a szeméttel ellepett partot, egy kis bárka kormánya csikorgott, himbálózott az árboc és valahol a közelben ütemesen nyögtek a láthatatlan emberek:

— Ho-o-ó... egy... kettő...

Itt különösen érződött a késő ősz, a levegőt nehéz, nyírkos hideg itatta át.

Félóra mulva Számgin a „Kereskedők klubja" termében ült és Arkádij Piljnyikov egyetemi magántanár előadását hallgatta „A demokrácia kulturális feladatai"-ról. Amikor Számgin belépett és helyet foglalt a hatodik széksorban, Piljnyikov magántanár éppen arról beszélt, hogy a „Znanyija" című fakózöld füzetek már leszolgálták a maguk rövid idejét és ezalatt csupán arra voltak képesek, hogy elhintsék mindazt, ami esztétikailag és filozófiailag sekélyes, politikailag káros,

továbbá, hogy ezt csak úgy tudták elérni, hogy ideig-óráig beszennyezték az orosz irodalom lángelméinek, a szív halhatatlan ismerőinek felejthetetlen műveit, akik tökéletesen birtokában voltak a szavak bűvös mágiájának.

A magántanár közepes termetű, jóltáplált, szélescsípőjű, kopaszodó ember volt, nagy, vörös fülekkel és IV. Henrik-szakállal.

Csoszogott lakkcipőjével, rángatta combjait, hogy hátralökje frakkja fecskefarkát és tomporán valósággal szárny nőtt. Jobbkezét a közönség felé nyújtotta, mintegy segítségül, a balban papírlapokat tartott és úgy lóbálta mint valami zsebkendőt, néha pedig arcához emelte. Könnyedén beszélt, leplezetlen örömmel, jólelkű, lapos arcán mosoly fénylett.

— A városi kulturális élet tónusát, értelmét, színezetét a filozófiában erős értelmiségnek az a része adta meg, amely a Herzen, Bjelinszkij és mások által megjelölt úton haladt, akiknek sokatmondó neve önök előtt jólismert. Éppen ez az értelmiség volt az, amely — Pável Nyikolájevics Miljukov, a rendkívüli politikai éleslátással rendelkező férfiú vezetése alatt — még jóval az előtt, hogy a konstitucionális demokraták hatalmas pártjába állt volna, önzetlenül vezette országunk kulturális nevelésének munkáját. Kiadták a nagyszerű „Háziolvasmányok programját", megszervezték a modern radikális-demokrata eszmék klasszikusainak kiadását, neves egyetemi tanárok járták a vidéket és előadásokat tartottak kulturális kérdésekről. Ennek a változatos és kitartó munkának célja az volt, hogy európaivá neveljék az orosz polgárt és hogy az ifjúság ellen tudjon állni azon emberek erkölcsileg romboló befolyásának, akik otrombán hitvallásnak fogva fel Marx vitatható tanítását, a diákságot a munkások közé taszították, az anarchizmus jelszavával. Önök tudják, mibe került a népnek ez az őrült játék, kalandorok játéka...

Számgin a legszélső széken ült, a folyosó mellett és jól látta maga előtt az öt sor figyelmes férfi és női tarkót. Az első sorban nem nagyon sűrűn ültek, üres helyek választották el egymástól az embereket, Számgin háta mögött még kevesebben voltak. A karzaton alig félszáz szótlan vendég.

— Három évvel ezelőtt a karzatról kifütyölték volna az előadót — gondolta Számgin unottan. És általában unatkozott, ámbár az előadó egyre vidámabban beszélt.

— A valódi kultúrértékek teremtője mindig a tulajdon

ösztöne volt és Marx egyáltalán nem is tagadta ezt. Minden nagy elme áhitattal tisztelte a tulajdont, mint a kultúra alapját — hirdette Piljnyikov magántanár, miközben jobbkezével a vizeskancsót tapogatta és balját egyre lóbálta, de már nem papírlapokat szorongatott, hanem valamilyen zöld könyvecskét.

— Mihez vezet bennünket ez a felelőtlen kriticizmus? — kérdezte és jobbkeze ujjaival a könyvecskére koppintva, így folytatta:

— Ennek a könyvecskének a címe: „A huszadik század emberének vallomása". Szerzője, valamilyen Ihorov, ezt tanítja: „Teremts laboratóriumot önmagadban és bontsd szét magadban minden emberi kívánságot, a mult egész emberi tapasztalatát". Elolvasta a Maeterlinck „Vakok"-ját és erre a következtetésre jutott: az emberiség vak.

Ekkor a karzatról valósággal aláhullott néhány öblös, nyers és lassan kimondott szó:

— Nos, ez már nem igaz! Lopunk és hadakozunk, mint a látók!

Az előadó felvetette a fejét, a közönség közül is sokan felemelték fejüket, a teremben sistergés támadt, mintha elpattant volna valami, vagy öten pedig felálltak és az ajtó felé indultak.

— Lehet, hogy botrány lesz — következtetett Számgin és szintén eltávozott; hirtelen bosszuságot érzett az előadóval szemben és úgy találta, hogy frázisai elcsépeltek és igen komoly, igen súlyos gondolatokat kompromittálnak. Neki, Számginnak, némileg élesebb és fontosabb mondanivalója lett volna a Piljnyikov magántanár által érintett témáról. Különösen bosszantotta a kriticizmus elleni kirohanása és az a nem odavaló, ostoba idézet a zöld könyvecskéből.

— El kell olvasni — miféle lehet? — határozta el.

Sértődötten gondolt arra, hogy megelőzi, elébe vág mindenféle apró ember, akit megszállott a prédikálás, tanítás, vallomás szenvedélye — üres emberek, szappanbuborékok, melyek felületesen tükrözik a gondolat szivárványszerű tarkaságát. Csak ment, összehúzódva a hideg miatt és ezt gondolta:

— Már negyvenéves vagyok. Túl vagyok az élet felén. Gyermekkorom óta kivételes képességeket tulajdonítanak nekem. Egész életemben szent elégedetlenséget éreztem az eseményekkel, emberekkel, önmagammal szemben. Ez az elégedetlenség csak nagy szellemi erő jele lehet.

Ez nem nyugtatta meg olyan könnyen, mint azelőtt.

— Egész életem — összefüggéstelen véletlenek láncolata — gondolta. — Éppen ez — lánc...

Vagy három napig az önmagára való neheztelés szokatlan hangulatában élt, eseményeket várt. Marina ügyei nem követelték meg jelenlétét a törvényszéken és nem is idézték be. Tagiljszkij pedig nem jelentkezett.

— Hulyék — szitkozódott és arra gondolt, hogy talán el kellene költöznie ebből a városból.

— Az értelmiség — nomád fajzat. Jó, hogy nincs családom.

Tagiljszkij beállított ebédre és első szava ez volt:

— Vendégül lát?

Valamilyen mundérhoz hasonló furfangos, szürke ferencjózsef-kabátban volt és ez az öltözet magasabbtermetűnek, megnyerőbbnek mutatta. Vidám hangulatban volt, ilyennek Számgin még sosem látta.

— Csodálkozom, hogyan tudta bevenni magát ebbe a sárfészekbe — jelentette ki, miközben a szekrényben sorakozó könyveket nézegette. — Itt még az ügyész agya is annyira begyepesedett, hogy Verhaerent összetéveszti Wedekinddel. Cukorbajban szenved. A kormányzó meg van győződve róla, hogy Koroljenko — az 1905-ös év eseményeinek szerzője. A gimnázium igazgatónője azt bizonygatja, hogy a gramofon és a kinematográf erősítik a látomásokban, a túlvilági életben — és általában az ördöngösségben való hitet.

Majd válla fölött rápillantott a házigazdára és hirtelen megkérdezte:

— Hát, Bezbjedov — nem hallotta?

— Mit?

— Hogy meghalt.

— Mitől? — kiáltott fel Számgin izgatottan.

— Szívbénulás.

— Teljesen egészségesnek látszott.

— A szív — ármányos szerv — mondta Tagiljszkij.

— Igen különös halál — válaszolt Számgin, változatlan izgalommal és nem értette izgalma okát.

— Okos halál — jelentette ki az ügyészhelyettes határozottan. — A legkényelmesebb és a legtörvényesebb megoldása Zótova ügyének. Az egyetlen örökös, egyben a gyilkosság gyanusítottja — ki van küszöbölve. A gazdátlan vagyon a kincs-

tárra száll és egyesek már dörzsölik az ügyes kezüket körülötte. A zajos bűnperekben érdekelt emberek — mint például a Talma-per, Boldirjeva tábornokné meggyilkolása Penzában, a Szvjátszkij-fivérek poltávai pere — veszítettek. Hasonlókép veszítettek azok is, akik politikai perré akartak felfújni egy egyszerű bűntényt.

Ujjával megkopogtatta a szekrény üvegjét és hanyagabbul, szinte tréfálkozva folytatta:

— Bezbjedov halála nekünk is hasznos, hiszen önnek tanuként kellett volna résztvennie a bírósági eljárásban, ha nem vállalja a védelmet. — És tudja: lehetséges, hogy az ügyész önt jelölte volna ki védőnek.

— Ijesztget valamivel — jött rá Számgin és megkérdezte: — Miért?

Tagiljszkij fesztelenül ásított, közölte, hogy egész éjszaka dolgozott, reggeli öt óráig, majd tovább pergette a szavakat.

— A városban híre jár, hogy ön bizalmas kapcsolatban volt a meggyilkolttal. Éppen ezzel magyarázható az ön magános élete. Mintha feszélyezte volna, hogy a gazdag özvegy kegyence...

Számgin megértette, hogy most fel kell háborodnia és fel is háborodott:

— Micsoda hülyeség!

Tagiljszkij pedig letelepedett és szavai úgy kopácsoltak, akár egy harkály:

— Azonfelül: ne gondolja, hogy a rendőrség képes elfelejteni bármit is, nem, ez a tiszteletreméltó intézmény az örök emlékezet tulajdonságával rendelkezik.

— Mit akar mondani ezzel? — kérdezte Számgin és megigazította szemüvegét, noha erre nem volt szükség.

— Hát képzelje, valaki, barátjával való beszélgetés közben, megfelelően értékelte az ön viselkedését a moszkvai felkelés idején.

Mellére erősítette a szalvétát és magyarázattal szolgált:

— Nem feljelentésről beszélek, hanem — dícséretről.

— Csirkefogó — szidta le vendégét gondolatban Számgin, miközben arcába nézett, az azonban annyira elmélyedt a tányérban fekvő marinírozott gomba kifogásának műveletében, hogy Számgin ezt gondolta: — Az is lehet, hogy csupán a száját jártatja. — Fennhangon pedig így szólt, igyekezve hanyag tónust adni szavainak:

— A moszkvai felkelés idején tanúsított viselkedésemre a hely topográfiája ad magyarázatot — a ház, amelyben laktam, két barrikád között feküdt.

Attól tartott, hogy valami feleslegeset mondott és ezért hozzátette:

— Természetesen nem mentegetőzöm, csupán magyarázatot akarok adni.

Tagiljszkijnak azonban nyilván nem volt szüksége sem mentegetőzésre, sem magyarázatra; fejét lehajtva, buzgón keverte villájával az ecetet és a mustárt a tányérban, majd a villával kergetni kezdte a gombákat e folyadék felszínén, utána pálinkát töltött, biccentett a házigazda felé, lenyelte a pálinkát, élvezettel krákogott, néhány gombát küldött szájába és orrát húzva, szétrágta, lenyelte — azután másodszor is töltött és végül megszólalt:

— Münchenben voltam, amikor ez a... szokatlan esemény elkezdődött és az újságok úgy rikoltoztak róla, mint a francia példa lemásolásáról.

Felhajtott még egy pohárkával.

— Nem akartam elhinni, Moszkva? A jóltáplált, kövér, önelégült, ízig-vérig vidéki, sajátos Moszkva forradalmat csinál? Fantasztikus. És kiderült — hogy a legzordabb valóság.

Levest öntött tányérjába és élénkebben folytatta:

— Nem tudom, milyen szerepet játszottak a bolsevikok ebben az aktusban, de el kell ismernem, hogy olyan ellenségek, amilyeneket... adna isten mindenkinek! Hivatásom folytán abban a gyönyörűségben volt részem — gúny nélkül mondom! — hogy megismerkedhettem néhánynak a vallomásával, másokkal pedig személyesen beszélgethettem. Különösképp — Pojárkovval — emlékszik rá?

— Igen.

— Száműzték öt évre, valahová messze. Megszökött. A bolsevik — kitartó fajta, amely rendkívül hasznos egy olyan országban, ahol az emberek hamar belefáradnak az igen és nem közötti tétovázásba. Az esztéták és az illedelmes, iskolás gondolkodás kedvelői kezdetlegesen durvának tartják Lenin politikai tanítását. De ha figyelmesen és becsületesen olvassa az ember — eh, ördög vigye! — Tagiljszkij elvágta a mondatot, mivel feldöntött egy pohárkát, amelyet épp az előbb töltött meg pálinkával. Számgin letette kanalát, levette nyakáról

a szalvétát, minthogy érezte, hogy elment az étvágya és harag forr benne ez iránt az ember iránt.

— Ugrat. Hazudik. Gúnyolódik. Disznó.

— Ön csodálatba ejt engem, Anton Nyikiforovics — kezdte, Tagiljszkij pedig, miközben újra töltött, tréfásan jelentette ki:

— Nem vártam, hogy csodálatba ejtek, és csodálatba estem, mert csodálatba ejtettem.

Számgin fékezte haragját és egy gyilkoló kérdést készített magában:

— Hogyan beszélhet ön, a törvény képviselője, nyugodtan és majdnem dícsérettel egy olyan tanítás hirdetőjéről, amely tagadja az állam alaptörvényeit?

Tagiljszkij pedig elfogyasztotta a levest, levágott egy darab sajtot és miközben vajat kent a kenyérre, közölte:

— Ide érkezett valamilyen moszkvai lap munkatársa, szaglászni, mi és hogyan, ki merre? Valószínűleg önhöz is bedugja az orrát. Azt tanácsolom — ne fogadja. Ezt egy Piljnyikov nevű egyén közölte velem, Arkáska, mindentudó és fecsegő, akár a szajkó. Jelölt az „Élet tanítómestere" katedrára — van egy ilyen szakma, amely nincs bejegyezve az iparhatóságnál. Novgorodi nemesi családból származik, nagybátyja mosdótálakat és éjjeli edényeket gyárt valahol Novgorod környékén. A tökéletesen boldog ember ritka típusa. Valamilyen püspök unokahúgát vette el, feleségét Agáfjának hívják, a Brockhaus szótárban pedig ez áll: „Agáfja — szent neve, akinek létezése kétséges."

— Mindezt nevetve vagy mérgesen kellett volna mondania — állapította meg Számgin.

Miközben művésziesen táplálkozott, Tagiljszkij egyre sebesebben fecsegett, és Számgin nem talált helyet, hová döfje mérgező kérdését, azonkívül pedig Tagiljszkijnak az újságíróról tett közlése csillapította mérgét és megint fokozta aggódó érdeklődését a vendég iránt. Érezte, hogy ez az ember egyre jobban megzavarja.

Az emberek annyiban voltak érdekesek Számgin számára, amennyiben különbözőnek látta magát tőlük, ha szemügyre vette őket. Elég hamar meglelte és meghatározta azt az alapérvrendszert, amelybe ez vagy az az ember be szokta gyömöszölni élettapasztalatát. Látta, hogy legkönnyebben a szépirodalom

eszméi és képei, valamint ezeknek kritikai értékelései vésődnek be az emlékezetbe. Ezeknek az eszméknek és értékítéleteknek alapján megállapította a maga különbözőségét mindenki másról, és igyekezett megállapítani függetlenségét a többiektől. Tagiljszkij viszont ellentmondó, megfoghatatlan volt, szavaiban azonban olykor s mind gyakrabban egy ismerős, noha sértően eltorzított valami csengett. És mintha Tagiljszkij maga is érezte volna ezt a megfoghatatlan hasonlóságát és évődne miatta Számginnal.

Most befejezte a borjúsült élvezését, gondosan, mint valami párizsi, felitatja egy darab kenyérrel a tányérról a mártás maradványait, szájába rakja, lenyeli, bort iszik rá, majd hálásan megveregeti arcát tenyerével. Mindez alig zavarja abban, hogy csengő szócskákat fröcsköljön, és azt lehetett gondolni, hogy a gyomrába kerülő étel nyomban szavakká emésztődik. Vállát nekiveti a szék támlájának, kezét nadrágzsebébe dugja és így beszél:

— Miért él ön itt? Élni Pétervárott, vagy Mószkvában kell, de itt — csak végső esetben. Költözzék át Pétervárra. Van ott egy jó ismerősöm, tekintélyes ügyvéd, neoszlavofil, vagyis birodalom-párti, nagy hazafi, kissé hülye, általában — marha. Le van kötelezve nekem eggyel-mással, és noha, úgy rémlik, három munkatársa is van, de önnek is akadna nála rendes munka. Költözzék fel.

— Gondolkodni fogok rajta — mondta Számgin és ezt gondolta: — Valakinek szükséges, hogy elmenjek innen.

Majd a munkáról érdeklődött:

— Rendes — a honorárium értelmében?

— Hát milyen más értelemben? A megalázottak és megszomorítottak védelme, az igazság bebizonyítása? Ezt a professzorok ajánlgatják az egyetemi előadásokon, gyakorlati jelentősége azonban, amint ön is tudja, nem lehet.

Nyomban elmesélte: valamilyen naiv humorista egy írásművet nyujtott át Sztolipinnak, amely azt bizonygatta, hogy az agrár-mozgalom vezetői gazdag parasztok voltak, hogy az egész tulajdonképpen a kulákok háborúja volt a földesurak ellen, hogy a szegényparasztság erejével vívták, és igen nagy körültekintéssel: a zsákmány szétosztásánál a nagyértékű, apróbb tárgyak, amint a kulákok keze közé kerültek, nyomtalanul eltűntek, a nagy terjedelmű tárgyakat azonban megtalál-

ták a szegényparasztok udvarán és házaiban, és kitűnő útmutatásul szolgáltak a büntető osztagok parancsnokainak, ki a bűnös. Sztolipin, amint elolvasta az írásművet, nyomban kiadta a rendelkezést: „Szibériába ezzel a humoristával, de minél messzebbre". A humoristát azonban közben halálra gázolták a tűzoltóság lovai, amikor éppen hazafelé tartott a fürdőből. Számgin végighallgatta az elbeszélést, mint egy anekdótát a sok közül, melyet azért költenek, hogy illusztrálják velük a közigazgatási hatóságok ostobaságát.

— A „kritikai észjárásúak" ősrégi tradíciója — gondolta. — Furcsa, hogy ez sem mentes az anekdótáktól...

Tagiljszkij iránti viszonya különösen élesen és fárasztón hullámzott ezen a napon. A vendég iránti haragja kihúnyt, még mielőtt lángralobbanhatott volna, a kellemetlen gondolat, hogy Tagiljszkij valami hasonlóságot talált kettejük között, ennek a megfontolásnak adott helyet: miért beszéli rá Tagiljszkij, hogy költözzék Pétervárra? Nem először mutat jóindulatot irántam, de — miért? Ez annyira izgatta, hogy felvillant benne a szándék: fennhangon teszi fel a kérdést, az arcába vágja az ügyészhelyettesnek.

Tagiljszkij pirosas, és zavaros — nyilván szesztől mámoros — szeme nem sok jót igért. Számgint rövidlátása akadályozta abban, hogy a kellő pontossággal megállapítsa e szempár kifejezését. És még a színe is mintha változnék, a világítástól függően, akár a gyöngyház. Viszont majdnem mindig van benne valami szúrós.

— Egy hazug szeme — állapította meg Számgin bosszúsan és megjegyezte:

— Ma jó hangulatban van.

— Észrevehető? — kérdezte Tagiljszkij. — Hiszen én általában nem vagyok... nyomott hangulatú ember. Ma pedig örülök, hogy ezt az ügyecskét az irattárba lehet süllyeszteni.

Felállt, szélesen meglendítette mindkét karját és ez egy gúnyos felkiáltást juttatott Számgin eszébe, melyet a hetvenkedés szokott kiváltani: „Rövid a kezed!"

— Olyan fesztelenül viselkedik, mint valami diák — folytatta Számgin a megfigyelést és fontolgatást; Tagiljszkij pedig újból csendeser és gyengéden megveregette orcáit két tenyerével, majd keringeni kezdett a szobában, miközben így beszélt:

— Szeretek ellentmondani. Gyermekkorom óta megszoktam Néha, ha nincs jobb alanyom, magamnak mondok ellent.

— Még nem láttam, hogyan nevet — jutott eszébe Számginnak, miközben a vendég tompán pergő szavaira figyelt.

— Jóra nem vezet ez a szokás. Már kompromittáltam magam — néhány meggondolatlan megjegyzést tettem Sztolipinnak azzal a szándékával kapcsolatban, hogy letartóztassa a Duma munkásképviselőit. Minisztériumunkban igyekeztek lehetőleg törvényes színt adni a törvényszegésnek. Dorgálást kaptam érte, figyelmeztetéssel.

Tagiljszkij megállt, cigarettát vett elő, és ujjaival gyűrögette, közben kis ideig hallgatott.

— Nyilván szüksége van valamire tőlem, máskép miért lenne ilyen őszinte? — gondolta Számgin, miközben átnyujtotta a gyufát.

Tagiljszkij biccentett, kezébe vette a gyufát, a cigaretta azonban eltört — a hamutartóba nyomta, a gyufát pedig zsebredugta és így folytatta:

— Ide éberségem és jószándékom próbára tétele végett küldtek. Ugy rémlik azonban, nem váltottam be a reményeket. Erről egyébként már beszéltem.

Letelepedett az asztalhoz és megint elhallgatott, miközben sietség nélkül rágyújtott.

— Azt gondolom — nyugdíjba vonulok. Maguk közé, ügyvédnek, nem megyek — nem érezném magam kényelmesen a... hivatásszerű liberálisok gyülekezetében — pardon! Jobban szeretem a magán-szakmát. Az iparban például. Valahol az Urálban vagy az Urálon túl. Volt már az Urálban?

— Nem.

— Eh — sóhajtott fel Tagiljszkij és valóságos hévvel kezdte ecsetelni az Urál szépségeit. Az évődő árnyalat eltűnt szavaiból és tónusából, Számgin azonban résen volt és várta, hogy újból megjelenjék. A vendég bosszantotta és fárasztotta szóáradatával. Mindazt, amit mondott, a házigazda hamisnak tartotta és úgy fogta fel, mint bevezetést valami fontos elé. Hirtelen feltámadt benne a kérdés:

— Hát én hogyan viselkednék az ő helyén?

A kérdés épp olyan kellemetlen volt, mint váratlan és Számgin nyomban elnémította e szigorú megállapítással:

— Bennünk nincs semmi közös.

Tagiljszkij cigarettáját szívta, lóbálgatta, kék füstgomolyokkal tarkítva a levegőt és így beszélt:

— A tősgyökeres szibériai primitívebb, komolyabban és sikeresebben törődik azzal, hogy megállja helyét az életben. A tolsztojánusok és mindenféle vezeklők meg fecsegők — nem teremnek meg arrafelé. Ott megértik, hogy ha a lét alaptörvénye a harc, akkor minden lénynek joga van szemérmetlenségre és kegyetlenségre.

— Hm — bökte ki Számgin.

— Bizony, megértik!

Most, amikor Tagiljszkij a tájfestésről az életképre tért át, a szavai iránti figyelem csak fokozódott és már meghatározott célt tűzött maga elé: vitatni a gondolkodásmód hasonlóságát, különbözőséget találni és bebizonyítani.

— „Bűnben szült anyám" — vádolja be őt — de nekem bűnöznöm kell — hallotta Számgin.

— Itt meg tegnap ez az Arkáska Piljnyikov...

— Még itt van?

— Igen. Nem annyira az elmék megvilágosítása végett érkezett ide, mint inkább főiskolás húga esküvőjére, aki férjhezment az itteni leggazdagabb polgár fiához, valami Jedakov, Jezdokov...

— Izvjekov — javította ki Számgin.

— Ám legyen, annál rosszabb — jelentette ki Tagiljszkij. — Szóval Arkáska az esküvői lakoma után feltárta szívét a szesztől mámoros kereskedőnépség előtt és kifejtette Razuvájevék előtt egy jövendő előadásának témáját: „A vallás mint a magatartás szabályozója". Merezskovszkijnak a Vallásfilozófiai Társaságban tartott előadása nyomán elsorolta Tolsztojnak a vallás, tudomány, művészet ellen elkövetett valamennyi bűnét, emlékeztetett kijelentésére, hogy „meghúzták öreg nyakán a beszappanozott hurkot" — és mindezt lelkiismeretfurdalással magyarázta. Majd kifejezést adott azon lángoló meggyőződésének, hogy Oroszország eljut az állam teokratikus megszervezéséhez és összehordott még hetet-havat.

Felállt, hogy a cigarettavéget a hamutartóba nyomja, de felborította.

— Részeg — állapította meg Számgin

— A kereskedők viszont hallották, amint állítólag a pénzügyminisztérium ügyleteiről mesélgetett. A tudatlanok álmélkodása persze nem sokat ér, de az értelmiség hogy megijed, ugye Számgin? — kérdezte és széthúzta száját, kivillantva

sárga fogait. — Nem Arkáskáról beszélek, ostoba fráter és az ostobák nem félnek semmitől, — ez köztudomású a mesékből Az értelmiségről általában. Megijedtek. Az irodalmárok hogy felhördültek, mi?

Kivette óráját mellénye zsebéből és a számlapra pillantva, lustán folytatta:

— Dosztojevszkij az értelmiség — és Tolsztoj — legjellegzetesebb sajátosságának a lomha, nehézkes orosz elme vad, elkeseredett egyenesvonalúságát tartotta. Hol van ez az egyenesvonalúság? Ott, ahol megvan, éppen csak rémülettel lehet magyarázni. Megijedtek és — futnak egyenest, „amerre a szem lát". Ennyi az egész.

Felállt, megtántorodott.

— Nos, épp eleget beszéltem össze. Félesztendőre valót, mi? — kérdezte és zajosan lecsapta órája fedelét. — Ön... ideális hallgató! Azért, mert — hallgatásba rejtőzik — vagy megvetésből?

— Érdekesen beszélt — felelte Számgin. Tagiljszkij hozzálépett, egészen közel és valami váratlant mondott:

— Lehetséges, hogy én jobban színészkedem önmagam előtt, mint a más hasonlók — beleértve a Gogoljokat, Dosztojevszkijeket, Tolsztojokat.

Ujból kivillantotta sárga fogait.

— Ez rossz — tudom én. Rossz, amikor az ember minden áron tetszeni akar önmagának, mivel izgatja a kérdés: nem ostoba-e? És rájön, hogy hiszen ha nem ostoba, akkor ez az önmagával, önmaga számára való játék még rosszabbá teheti, mint amilyen. Érti, hol van a kutya elásva?

— Nem egészen — mondta Számgin.

Tagiljszkij legyintett:

— Nem hiszem. Érti. Jöjjön át Pétervárra. Komolyan tanácsolom. Itt nagyon elvadult minden. Holnap utazom...

Magárahagyta Számgint, még sosem érzett, súlyos fáradtság állapotában, a feszült figyelemtől elgyötörve, amelyben Tagiljszkij tartotta. Számgin ledőlt a diványra, lehúnyta szemét és egyideig semmire sem gondolva, a meghökkentő szavak értelmébe próbált behatolni, mint — „színészkedik önmaga előtt", „önmagával való játék". Majd fokozatosan, sebesen felidézte emlékezetében mindazt, amit Tagiljszkij mondott három látogatása során és megpróbálta megnyugtatni magát:

— Ez igaz: színészkedik önmaga előtt? Persze, hogy nem énelőttem színészkedik, hogy játsszék velem. És általában —

mindenkivel, akivel érdekesnek igérkezik ez a játék. De miért érdekes énvelem?

Valósággal fizikailag érzékelhetően hullámzott előtte a gömbölyű, zömök kis figura, a rózsás kézfej, a kurta kar, az arcot lágyan simogató tenyér; az arca viszont nem szép, feszesen kitölti a zsír, mozdulatlan. És az illetlen, vörös és apró szempár korhelyre vall.

— Egy komikus alakja és arca, de semmi nevetségeset nem érezni benne. Gonosz és nem is titkolja. Veszélyes ember. — De amint ellenőrzés alá vette benyomásait, Számginnak el kellett ismernie, hogy valami tetszik neki ebben az emberben.

— Nem kevés fecsegővel találkoztam már, s olykor az irigységhez rokon érzést ébresztettek bennem. Mit irígyeltem? Hogy képesek a gondolkodás minden ellentmondását egyetlen láncba kötni, megvilágítani saját fényecskéjükkel. Lényegében ez erőszak a szabad gondolkodáson, és az erőszak irígylése — ostobaság. De ez a... — Számgint kellemetlenül lepte meg felfedezése, de minél többet gondolkodott Tagíljszkijról, annál inkább meggyőződött róla, hogy a korcsmáros fia rokonszenves számára. — Miért?

— Mert első generációs értelmiségi? Mert szereti az ellentmondásokat? Mert gonosz? Nem. Egyik sem az.

Az „önmaga előtti színészkedés", az „önmagával való játék" nem jutott eszébe.

Számgin megszokta, hogy ne sokáig teketóriázzék az olyan gondolatokkal, amelyek nagyon nyugtalanították, és igen könnyen elhessegette őket. A Tagiljszkijról való emlékezés képei azonban szilárd gyökeret vertek benne, szívesen vizsgálódott tömkelegükben és meggyőződött róla, hogy Tagiljszkijról jóval több maradt meg benne, mint Ljutovról és a tarka házi szócséplés egyéb kedvelőiről.

A következő nap során meggyőződött róla, hogy valóban nem tanácsos ebben a városban maradnia. Világos volt: a helybeli ügyvédi kar, sőt, úgylátszik, a város egyes lakóinak gyanakvó és ellenséges viszonya csak erősödött. Ugy üdvözölték, mintha meg nem érdemelt kegyet gyakorolnának azzal, hogy leveszik előtte a sapkájukat. Egyik segítőtársa, aki vintezni szokott nála, száraz elutasítással válaszolt meghívására. Gugyim pedig, amikor összetalálkozott vele a törvényszék folyosóján, köhintett és megérdeklődte:

— Ez a pétervári ügyészecske régi ismerőse?

— Igen.

— Úhü. Micsoda fagyunk van ma.

— Nos — eredj a pokolba, vén bolond — gondolta Számgin és elmosolyodott: — Tagiljszkij nyilván valóban megmosta a fejét.

Az emberekkel szemben általában eléggé hanyagul viselkedett, azért, hogy ne sértődjék meg rájuk, azok azonban makacsul értésére adták, hogy felesleges ebben a városban. Különösen tüntetően viselkedtek a bírósági emberek, akik szinte nap mint nap jelölték ki hivatalból védőnek mindenféle apró bűnügyben, a polgári pereit pedig elakasztották. Mindez arra késztette, hogy kiválogasson eladásra néhány ruhaneműt, bútordarabot, felesleges könyvet és egy este, az ebédlőben összegyűjtött holmi közepett álldogálva, zsebredugott kézzel, gondolatban szavalni kezdte:

Titkok világában isten vagyok,
Ábrándjaimban él a teljes élet.

E sorok nyomán önmaguktól lobbantak fel mások:

Olyan világot alkot
Amilyet megkíván,
Nem korlátozza semmi
Forró fantáziám.

Számginnak ekkor eszébe jutott a Hieronymus Bosch képein ábrázolt világ, majd arra gondolt, hogy Fjodor Szologub nagyszerű költő, de — „rab gondolkodó", mivel megengedte, hogy egyetlen eszme kerítse hatalmába — az élet gyarlóságának és értelmetlenségének eszméje.

— Elméjének ez a rabsága korlátok közé szorítja tehetségét, ismétlésekre kényszeríti, verseit túlságosan értelmesekké, logikusan unalmasakká teszi. Meg fogom írni ezt a bírálatomat. És össze kell hasonlítani Dosztojevszkij „Ördöngősök"-jét „A kis démon"-nal. Ideje, hogy könyvet írjak. Címnek ezt adom neki: „Élet és gondolat". Még senki sem írt könyvet a gondolatnak az élet fölötti erőszakáról — az élet szabadságáról.

Számgin ekkor azonban ráncba vonta homlokát, mivel eszébe jutott, hogy Iván Karamázov ezt tanácsolta: „Az életet előbb kell szeretni, mint a logikát".

— Megpróbálunk mégegyszer emlékeztetni arra, hogy az embernek joga van arra, hogy önmagáért éljen, nem pedig a

jövőért, amint a Csehovok és az irodalom más epigonjai tanítják — állapította meg, miközben átment dolgozószobájába. — Még Herzen is nevetett a negyvenes években a pozitivistákon, akik az életet a jövő lépcsőfokának tartják. Csehov a két-háromszáz év mulva elkövetkező gyönyörű életről való igérgetésével, a trónjáról letaszított Gorkij azzal a naiv állításával, hogy „az ember a jobbért él", meg „büszkén cseng" — mindezek Auguste Comte triviális pozitivizmusának hirdetői. Ez az elmélet a fejlődés során eljutott a marxizmusig, még torzabb szélsőségéig...

Számgin összerezzent: úgy rémlett, valaki áll mellette. De csupán ő maga volt, amint visszaverte a tükör hideg lapja. Feszült figyelemmel pillantott rá a pápaszem üvegei miatt szétfolyónak tűnő szempár, egy gondolkodó ember szeme. Összehunyorította és a szeme normálissá vált. Levette szemüvegét és míg törölgette, megint azokra gondolt, akik azt igérik, hogy megteremtik „a békét a földön és a jóakaratot az emberekben", majd erről eszébe jutott, hogy valaki — talán Nietzsche? — az emberiséget „a hitványság sokfejű hidrájának" nevezte — azután leült az asztalhoz és nekilátott, hogy feljegyezze gondolatait.

Néhány nap mulva egy második osztályú vasúti kocsiban ült, 383 rúbellel leveltárcájában, két bőrönddel a fülkében, és egy harmadikkal a poggyászkocsiban. Ült és tünődött:

— Ha ellopják a pénzemet, vagy elveszítem — kolduskén érkezem Pétervárra.

Sérelmes volt: majdnem negyven esztendőt élt, melyből jó tizet a bíróságon dolgozott, és csak néhány garast gyüjtött össze. És sérelmes volt az is, hogy el kell adnia félszáz értékes könyvet, igen szép kötésben.

Utazott a második osztályú kocsiban, utas kevés volt, és a vonat vas-zakatolásán keresztül csörgedező patakként tört át Piljnyikov ismerős hangja:

— A teljes-egy valót ismerd és igazold,
Hogy élni tudj a földön...

skandálta tagoltan a magántanár, egy mérges utas pedig basszushangon dörögte:

— Mi ez — kölnit öntöttek ki? Megfullad az ember.

A kocsiban, sonka, viasz, sült hús szaga terjengett váltakozva, az ablakon túl, az este szürkés féhomályában, hólepte

dombok, fekete falvak siklottak tova, ágak csapódtak, mintha virgáccsal fenyegetnék a vonatot — Számgin háta mögött pedig köhécselve, bőszen harákolva mesélte valaki komoran:

— Az egyik ingust megölték, a másikat — megsebesítették, a többi hármat sebesülten beszállították a városba, és elpusztultak...

— Úrnőm — rikoltotta Piljnyikov diadalmasan. — És mégis, mégis — hogyan oldja meg a kérdést, mi a lét értelme? Istenség vagy emberség?

Számginnal szemben arccal felfelé, lehúnyt szemmel, tarkója alá dugott kézzel, egy hosszúlábú, hegyes rőtszakállú ember feküdt. Piljnyikov kiabálása felriasztotta, lábát a földre dobta, felült, ijedten Számgin arcába pillantott kék szemével, majd sebesen kiment a folyosóra, mintha segítségére sietne valakinek.

— A szakadás éppen ezen a vonalon történt — kiabált Piljnyikov. — Elvetjük a szellem kultúráját, amely vallási, keresztény alapon épült, egy gyökerestül materialista, barbár kultúra kedvéért — elvetjük vagy nem?

Minden szagot egycsapásra elfojtott a kölnivíz, Piljnyikov szónoklatát pedig heves köhögés és egy hangos, zord mondat vágta el:

— Nem verni kellett volna, hanem a kezüket levágni, a kezüket!

— Nos, mégis elég rémületet keltettek a kender nyakravalókkal...

— És a kár? Ki téríti meg a káromat?

Megint felülkerekedett Piljnyikov diadalmas hangocskája:

— Ön hát meg van győződve az ismeret hitelességéről? Hát mi köze ehhez a tudományos ismeretnek? Tudományos etika nincs, nem lehet, az egész világ pedig éppen etikára szomjazik, amelyet csupán a metafizika teremthet, igen, kérem!

— Káosz — gondolta Számgin, érezve, hogy megmérgezik, erőszakkal az agyába gyömöszölnek felesleges gondolatokat — Káosz...

Még nemrégiben szívesen figyelt az emberek kusza beszédére, meg volt győződve róla, hogy a fecsegő, vasúti útitársak, éttermi vendégek gazdagítják a valódi élet-igazság isme-

retével és hússal töltik ki a könyvek frázisainak száraz rendszerét. De már túltelítettnek érezte magát — elfárasztotta az emberek ismerethalmaza és úgy rémlett neki, itt az ideje, hogy szilárd formába öntse mindazt, amit látott, hallott, átélt — a maga eredeti rendszerébe. A rosszul bezárt ablakok és ajtók résein keresztül azonban, mint a szél a szobába, betolakszik valami, ami már felesleges, szükségtelen, de mintha ismerős lenne. Eszébe jutott, amint Piljnyikov elfödte rózsás arcát a zöld könyvecskével és olvasta:

— „Láttam a vakok menhelyén, hogyan járnak ezek a szerencsétlenek, előre nyújtott kézzel, s nem tudják, merre menjenek. De az egész emberiség vajjon nem csupa ilyen vakból áll, és nem járnak azok is tapogatózva a világban?"

— Én tudom, merre megyek, tudom, mit akarok, — mondotta Számgin önmagának.

A folyosón feltűnt egy hosszúlábú, rőtszakállú férfi, akit valósággal taszigált egy szürke sálba burkolózott termetes asszony.

— Érted? — kérdezte az asszony félhangosan, de igen jól érthetően, basszusban. — Magában a központban.

— Hihetetlen — mormogta Számgin szomszédja.

— Igen, igen! Provokátor van a pártközpontban. Tény!

Az asszony egy kézmozdulattal félretolta a hosszú embert és a kocsi végébe ment; a férfi pedig megtántorodott, leült Számginnal szemközt és ajkát beharapva, néhány másodpercig értelmetlenül bámult az arcába.

— Mindjárt beszélni kezd — gondolta Számgin, ekkor azonban megjelent a kalauz és gyertyát gyujtott; az ablakon kívül elsötétedett, bádog csörömpölt, nyilván valaki leejtett egy teáskannát. Azután csendesség támadt a kocsiban, és még tisztábban csendült fel a magántanár szúrós hangocskája:

— Nem az a kérdés, hogyan lehet összeegyeztetni az egyénit a társadalmival, egy olyan korban, amikor az utóbbi elfojtja, megvakítja, korlátok közé szorítja énünk szabad fejlődését — a kérdés az, össze kell-e egyeztetni?

— Adjon egy szál gyufát — kérlelte Számgin szomszédja panaszosan a kalauzt: amíg ügyetlenül rágyujtott, Számgin háttal fordulva feléje, kinyújtózott az ülésen, és az a gonosz vágy forrt benne, hogy zsebkendővel betömje Piljnyikov száját.

Pétervár hidegen csillogó, fagyos reggellel fogadta Számgint. Sándor cár bronz sapkáján és széles vállain dér csillogott, az Admiralitás tűhegyes tornya valósággal vörösen izzott és mintha a fehér téli nap felé mutatott volna. Néhány napot a múzeumokban való kóborlással, esti színházlátogatással töltött, és az a kellemes érzése volt, hogy független a hatalmas várost benépesítő embertömegtől. A képek, ódon tárgyak simogatták a szemet a színek tarkaságával, a formák lelemények sségével, és szintén kellemes fáradtságot okoztak. A művészek a színházban mindenféle ködös, könnyed szavakat mondogattak a szerelemről, életről.

— Munkát kell keresni — emlékeztette önmagát és újból megindult az Ermitázs számtalan termén, nézegette a tárgyakat, és beérte azzal, hogy a látottak nem vetnek fel kérdéseket, nem követelnek választ és megengedik, hogy úgy gondolkozzék róluk, amint tetszik — vagy egyáltalán ne gondolkozzék. Klim Ivánovics Számgin könnyed és vigasztaló gondolatokba merült, de nem a művészetről, hanem az életről, amelyet minden veszteség nélkül járt, sőt ellenkezőleg, egyre inkább bizonyosságot szerzett arról, hogy útja nem csupán helyes, hanem hősi is, de nem tudta vagy nem akarta — sőt talán félt is — feltárni a tények belső értelmét, egységét keresni bennük. Gyakran kellett éreznie, hogy a gondolkodásmód azonossága, sőt hasonlósága is — sérti, megalázza, mivel lealacsonyítja az egyformaságok tömegébe. Személyes élettapasztalata még nem öltött eredeti formát, de kell, hogy öltsön. Őt, Klim Számgint, már gyermekkorában úgy ismerték, mint kivételes képességek tulajdonosát, erről sosem feledkezett meg és nem is feledkezhetett meg, mivel önmagánál fontosabb embereket — még nem látott. Túlnyomó többségükben az emberek tudatlanok, akiket teljesen lefoglal a táplálkozás, szaporodás és vagyongyüjtés alantas művelete, az emberek tömege fölött és magában a tömegben mozgolódnak egyesek, akik elfogadták és elsajátították egyik-másik „érvrendszert", és konzervatívoknak, liberálisoknak, szocialistáknak nevezik magukat. Számtalan kis csoportra oszlanak — narodnyikok, tolsztojánusok, anarchisták, stb., ez azonban, nem szépíti meg őket, és még kisebbekké, kevésbbé érdekesekké teszi őket. Bekapcsolni magát az ilyen emberek bármi-

féle csoportjába, elfogadni dogmatikájukat, ez annyit jelent, mint korlátozni saját gondolatszabadságát. Számgin az ablak előtt állt, cigarettázott, és ingerültsége egyre fokozódott, siettette, taszította valahová. Az ablakon kívül mind sűrűbben hullott a hó, az ablaküvegeken a cigaretta kékes füstje kúszott, csiklandozta a szemet, bizsergette az orrlyukakat. Számgin mozdulatlanul állt és arra várt, hogy most mindjárt valami nemmindennapi, új és tiszta gondolat születik benne, melyet nem ismer senki, — felbukkan és azzal az érzéssel tölti el, hogy úrrá lett a káoszon.

— Minden dogma természetesen az értelem műve, a dogmatika azonban — elkerülhetetlen erőszak a gondolatszabadságon. Ljutov nem volt dogmatikus, azonban állandó rettegésben élt az élettől és a rettegés ölte meg. Az egyetlen ember, aki független ura volt önmagának — Marina.

Azonban belefáradt az álldogálásba, s letelepedett egy karosszékbe, és a szabad, mindent megoldó gondolat — nem bukkant fel, az ingerültség azonban megmaradt, ereje nem csökkent és arra kényszerítette, hogy elmenjen Varvárához.

Lassan, sokáig haladt a kocsi a hideg, fehér, kásás hóban, melyet betöltött a lópatkók nedves kocogása és a fakockákon tovagördülő gumiabroncsok zizegése, nedves hópelyhek tapadtak Számgin pápaszemének üvegeire és arcbőrére — mindez nem volt megnyugtató hatással.

— Mi az ördögnek megyek? Ostobaság...

Viszont zavara nőtt, amikor Varvára felállva a karosszékből, megtántorodott, majd belekapaszkodott a támlába és ijedten, gyenge hangon így szólt:

— Nem, nem, ne gyere közel! Ülj le ott, mennél messzebb, félek, hogy megfertőzlek. Influenzám van... vagy valami efféle.

Számgin érdeklődött a hőmérsékletéről, az orvosról, mondott néhány, az ilyen esetekben szokásos vígasztaló szót, szemügyre vette Varvára arcát, s megállapította:

— Igen, nagyon beteg. — A vörös foltokkal tarkított arc olyan volt, mintha megégett volna, a zöldes szempár kellemetlenül csillogott, hangja fokozottan visongva és szinte izgatottan csengett, a száraz köhögéssel együtt sípoló hang tört elő torkából.

— Lám, folyton teát iszom — mondta az asszony és a szamovár mögé rejtette arcát. — Hadd forrjon a víz és ne a vér. Én gyáva vagyok, tudod, és ha megbetegszem attól félek, hogy meghalok. Milyen undok, nem-orosz szó — meghalok.

— Egészséges vagy — mondta Számgin.

— Nem — ellenkezett az asszony. — Már rég nem vagyok az. Egy nőgyógyász professzor kijelentette, hogy engem egy vékony fonál köt az élethez. Az abortusz nem múlik el nyom nélkül, mondta.

— Kezdődik a mult felhánytorgatása — gondolta Számgin ellenségesen és engedélyt sem kérve, cigarettára gyujtott; Varvára pedig kinyujtotta kezét és így szólt:

— Nekem is adj.

Miután rágyujtott, még sűrűbben köhögött, ez azonban nem akadályozta a beszédben.

— Olyan undorító, puha, síma kandúr, gögös, szívtelen — szedte le a keresztvizet a nőgyógyászról, de nyilván úgy találta, hogy még ez is kevés és hozzátette: — tolsztojánus, moralista, vaskalapos. Tolsztoj moráljét a sajátos emberek teszik magukévá... Akik egy gonosz és hideg istenben hisznek. És a kis zsiványok, a Nogájcev-félék. Ne higgy, kérlek, Nogájcevnak — lelkiismeretlen, mohó ember, és általában — csirkefogó.

— Azt hiszem, igaz — helyeselt Klim; Varvára kétszer bólintott.

— Igaz, igaz, én tudom...

Egyre kellemetlenebb volt látni Varvára kezét — csillogott rajta a gondosan ápolt, hegyes körmök rózsaszín gyöngyházfénye, s fáradhatatlanul, nyugtalanul kapdosott a teáskanál, cukorfogó, csésze után, zizegtette a köntös narancssárgás selymét, miközben feleslegesen igazgatta, tapogatta piros fülei cimpáit, borzas haját. És mindez annyira lekötötte Számgin figyelmét, hogy nem nézett az asszony arcába.

— Milyen szörnyű város! Moszkvában minden olyan egyszerű... És — meleg. Az Ohotnij rjád, a Művész Színház, a Verébhegy... Moszkvára lehet a messziségből tekinteni, de nem tudom, lehet-e magaslatról nézni Pétervárt, van-e rá lehetőség? Olyan lapos, hatalmas, tiszta kő... Tudod — Sztratónov azt mondta: mi, politikusok a fából épült Oroszországot kő-országgá akarjuk változtatni.

— Mi az — félrebeszél? — gondolta Számgin körülnézelődve, és szemügyre vette a vastag kárpitokkal teliaggatott, takarítatlan kis szobát; olyan erős patikaszag terjengett benne, hogy még a dohányfüst sem tudta elfojtani.

— Úgy hiszem, sehol sem érzi magát az ember olyan egyedül, mint itt — magyarázta az asszony sebesen. — Ah, Klim, milyen kínzó érzés is ez — a magány! A forradalom szörnyen kiélezte és felfokozta az emberekben a magánosság tudatát... És sokan emiatt lettek vadállatok. Hogy is hívják azokat, akik fosztogatnak a háborúban?... az ütközet után?

— Martalócok — segítette ki Számgin.

— Igen, ez az — martalócok...

— Erről akartál beszélni — emlékeztette a férfi.

— Ez szörnyű, Klim... — mondta sípoló suttogással.

— Súlyos beteg — gondolta Számgin aggodalommal, miközben az asszony görcsös kézmozdulatait figyelte. — Mintha elesne vagy fuldokolna — talált rá a hasonlatra és ez az összehasonlítás még jobban fokozta aggodalmát. Varvára pedig egyre érthetetlenebbül beszélt:

— Természetesen tudod, hogy én szerelmes voltam Sztratónovba.

— Nem, nem tudtam — felelte Számgin és nyomban megállapította, hogy nincs szükség erről beszélni. De valamiről mégis csak kell beszélni?

— Csak tapintatból mondod — jelentette ki Varvára fuldokolva. — Ah, micsoda hitvány, durva állat ez a Sztratónov... Szabadkőműves. Gazember... A gazdag nők öröme... Te pedig büszke vagy... Olyan tiszta, becsületes. Benned van bátorság... meg nem alkudni az élettel...

Hirtelen elhallgatott. Számgin kissé felemelkedett, az asszonyra pillantott és nyomban ijedten felegyenesedett — a női alak elveszítette természetes körvonalait, szétfolyt a karosszékben, feje erőtlenül mellére hanyatlott és csupán félig lehúnyt szeme látszott, s a különösen elsötétült arc; egyik karja térdén nyugodott, a másik lecsüngött a karosszék karfáján.

Számgin első gondolata, amelyet az ijedtség sugallt, ez volt: El kell menni — a másik pedig: — Orvost kell hívni!

Kiszaladt a folyosóra, megtalálta a szolgát és megkérdezte: nincs-e orvos a szállodában? Kiderült — van: a 32-es szobában, Makárov doktor, épp ma érkezett külföldről.

— Hívja be.

— Eltávozott.

— Telefonáljon egy másiknak — azonnal!

A kis kopaszfejű, jólnevelt ember megállította Számgint és félhangosan azt ajánlotta, hívják a mentőket.

— Tessék beleegyezni, — kellemetlen ügy! Talán még ragályos is.

— Igen, persze! Jó, jó — egyezett bele Számgin; visszatért Varvárához és a következő látvány fogadta: az asszony a földön ült, két karjával ránehezedve, hátát nekitámasztotta a karosszék öblének és magasra felvetette a fejét.

— Fel akartam állni és elestem — szólalt meg gyenge hangon, szeméből könny csordogált, ajka remegett. Számgin felemelte, lefektette az ágyra, mellé ült, a tenyerét símogatta és igyekezett nem nézni az arcába, amely gyermekesen megható és valahogy bűntudatos volt.

— Rosszul vagyok, Klim — mondta Varvára halkan és panaszosan — nagyon rosszul. Fulladozom.

— Itt van Makárov — felelt Számgin. — Emlékszel Makárovra?

Az asszony igenlően bólintott.

— Igen. A szépfiú.

Klim is rosszul, megalázottan érezte magát. Megalázó volt erőtlensége, tehetetlensége, hogy segítsen az asszonyon, néhány vígasztaló szót mondjon. De megis beszélni kezdett:

— Ne veszítsd el az életkedved. Az akaraterő a legjobb orvosság.

Varvára pedig mohón nyelte a levegőt és így mormogott:

— Zelinszkij közjegyzőnél van a végrendeletem. Mindent rádhagytam... Ne haragudj, Klim. Neked szükséged van rá, barátom. Te — tisztességes ember vagy. A házat és mindent...

— Nem fontos most — mondta a férfi. — Hallgass, pihenj.

— Eladsz mindent. A pénz — függetlenséget jelent, drágám. A retikülben. Vagy a levéltárcában, bőröndben. Ah, Istenem!... Talán csak... nem, hát én... Oltsd el a lámpát az ágy fölött... Bántja a szemem.

Varvára sírt és mind erősebben fulladozott, Számgin pedig érezte — neki is elszorul és nehéz lesz a lélekzete, mintha a szoba falai összébbhúzódnának, kiszorítják a levegőt és csu-

pán fojtó illatokat hagynak meg. Az idő is olyan lassan mult, mintha meg akarna állni. A fülledt félhomályban Varvára lázasan csapongó beszéde egyre nyomasztóbb, szaggatottabb lett:

— Emlékszel, amikor a zenész haldoklott. Ott ültünk a kertben, és a kémény fölött ezüstös csíkok... a levegő. Ugye — csak levegő volt? Igen?

— Igen — csak levegő — erősítette meg Számgin és azt gondolta, hogy talán inkább ezt kellene mondania:

— Nem tudom.

— Sztratónov... gazember! Belevágott a hasamba... Mint egy kocsis.

A szobába belépett valaki; Számgin felállt és kipillantott a függöny mögül.

— Makárov doktor — mondta mérgesen egy választékosan öltözött, feketeruhás, borotvált férfi; bajúsza kurtára nyírva, arca katonás és a hangja furcsán ismerős volt Számginnak. — Makárov — ismételte az lágyabban és elmosolyodott.

— Kutuzov — jött rá Számgin és szó nélkül, egyetlen kézmozdulattal az ágyra mutatott. — Makárov útlevelével érkezett. Illegálisan. Még jó, hogy nem üdvözöltem.

Az ajtóban álló udvarias emberke azt mormogta, hogy a mentőkocsi mindjárt itt lesz, majd megkérdezte:

— Ön rokona Számgina úrnőnek?

— A férje.

— Hol méltóztatik lakni?

Számgin megnevezte a szállodát.

Az ember tisztelettudóan meghajolt és eltűnt.

— Lám, hogy... belecseppentem! — mondta Kutuzov halkan, miközben kilépett a függöny mögül, jobbszemével hunyorgatva és tenyerével állát dörzsölgette. — Visszautasítani — nem lehet: aki át mond, annak bét is kell mondania. A felesége, úgy-e? — suttogta. — Idehallgasson: én nemcsak az útlevelem szerint vagyok orvos, én a száműzetésben is praktizáltam egy keveset. Ugy rémlik: tüdőgyulladása van és szövődményes is, ez pedig nem gyerekjáték. Érti?

És nekitámadt Klimnek az ajánlattal:

— Állapodjunk meg hogyan jobb — ha nem ismerjük egymást?

— Igen — felelte Klim.

— Helyes. Van egy Makárov — a maga barátja, ez azonban nem ritka név. Mellesleg, valószínűleg ő is átlépte már a határt, egy másik ponton. Nos, én megyek. Elbeszélgethetnénk egy kicsit, jó? Nem ellenzi?

— Nem. Amikor majd elszállították.

— Kitűnő.

Makárov elment, Számgin pedig, miközben Varvára köhögés kíséretében feltörő szófoszlányaira fülelt, ezt gondolta:

— Miért egyeztem bele?

— Borral itatott... mint egy prostituáltat — hallotta, amikor az ágyhoz ment.

Varvára hörgő kiáltással fogadta:

— Ki az? Te? Takarodj!

— Én vagyok, Klim — mondta a férfi és fölébe hajolt.

Varvára azonban nem ismerte meg; nyugtalan kezével izgatottan tapogatta mellét, köntösét, a párnákat és hörögve ismételte:

— Takarodj. Állat...

Ujabb öt perc múlt el, amíg megérkeztek a betegszállítók a hordággyal és elvitték Varvárát; az asszony már hallgatott és elsötétült arcán homályosan csillogott a kellemetlenül zöld, valósággal gonosz szempár.

— Haldoklik — állapította meg Számgin. — Meghal, persze — ismételte, amikor egyedül maradt. Ez a kellemetlenül tompa szó — meghal — zavarta a gondolkodásban, bosszantotta, mint az őszi légy. Előzte az udvarias, kurtalábú, gömbölyű ember, akinek kicsiny feje úgy csillogott, mint a billiárdgolyó. Belépett zajtalanul, akár a macska, és rövid beszédet vágott ki, halk hangon:

— A törvény értelmében kötelesek vagyunk értesíteni a rendőrséget minden eshetőségre, a beteg pedig értéktárgyakat is hagyott. Mi azonban, engedelmet, utána jártunk és megállapítottuk, hogy ön a törvényes férj és így állítólag minden rendben van. Viszont a bizonyosság kedvéért jó lenne, ha ön adna a rendőrfelügyelő-helyettesnek... talán ötven rubelt... Hogy ne háborgassák, ők szívesen veszik az ilyesmit. És amellett meg vannak félemlítve — a mai bizonytalan idők...

Számginnál egy százrubeles bankjegy volt és még vagy húsz rubel. Odaadta a százast.

Akkor az ember boldogan közölte, hogy a szobát fertőtleníteni kell és azt ajánlotta, hogy Varvára holmijait átviszik

egy másik szobába és ha Számgin úr itt óhajtja tölteni az éjszakát, a szálloda vezetősége igen örülne neki.

Azután elment.

— Csirkefogó és bizonyára besúgó is — állapította meg Számgin undorral és nyomban arra gondolt, hogy a mindennapi epizódoknak az élet drámájába való behatolása nem csupán természetes, hanem megszakítja a drámai események folyását és így lehetővé teszi, hogy az ember könnyebben élje át őket. Azután eszébe jutott, hogy ezt a gondolatot egy párizsi ujságnak egy színdarabról írott bírálatában olvasta, majd a gyakorlati tennivalókról kezdett gondolkodni.

— Miről akar beszélni Kutuzov? Helyes-e egyáltalán beszélni vele? Ez a találkozás nem veszélytelen. Makárov sokat kockáztat...

Kinyitotta a szellőztető ablakot, majd járkálni kezdett a szobában, cigarettával a fogai között és a tükör alján hirtelen megpillantotta Varvára arany óráját: felvette és megemelgette a tenyerén. Ezt az órát ő ajándékozta az asszonynak. Még ellophatják a takarítás alkalmával. Nadgrágzsebébe tette az órát. Majd a tükörből visszaverődő gondterhes arcra pillantott és kinyitotta az asszony retiküljét. Púdertartó, kesztyű, notesz akadt benne, egy üvegcse glaubersó, migrén elleni rudacska, arany karkötő, valamint hetvenhárom rubel papírban és egész marék ezüstpénz.

— Szerette az ezüstöt — emlékezett Számgin. — Ha meghal, annyi pénzem sem lesz, hogy eltemessem.

Az a körülmény, hogy Varvára ráhagyta a házát, nem nagyon hatotta meg és nem ejtette csodálatba, az asszonynak ugyanis nem voltak rokonai. Végrendelkezésre nem is volt szükség — ő, Számgin, volt az egyetlen törvényes örökös.

Leült, térdére fektette az oxidált ezüst sarkokkal szegett kicsiny, igen mutatós kézikoffert és felnyitotta. Egy neszeszer volt benne, a fedele belső rekeszében — drága levéltárca, mindenféle iratokkal, az egyik rekeszében pedig kilenc százrúbeles. Számgin a százasokat bedugta kabátja belső zsebébe és helyükre tette a 73 rubelt. Mindezt gépiesen végezte, nem mérlegelte: így kell-e tennie, vagy nem? Csak csinálta és közben ezt gondolta:

— Nem kevés embert ismert, de én maradtam számára a legjelentősebb személy. Az első szerelem. Valaki ezt mondta: „Az első szerelem — nem fakul meg." Lényegében véve nem

volt elég nyomós okom arra, hogy megszakítsam vele a kapcsolatot. Viszonyunk kiéleződött... mivel körös-körül minden kiéleződött.

Egy perc mulva becsületesen kutatni kezdett: nem volt-e valami a multban, amit Varvára bűnéül róhatott volna fel? Azonban nem talált semmit.

Amikor megint cigarettára gyújtott, a kabátzsebében lapuló bankjegyek száraz ropogással hívták fel a figyelmet létezésükre. Számgin körülpillantott — körös-körül mindenütt rendetlenség, fojtó szag terjeng. Belépett két szolga és a szobalány — Számgin közölte velük, hogy átmegy a doktorhoz a 32-esbe és ha telefonálnak a kórházból, szóljanak be neki.

Kutuzov kabát nélkül, kigombolt mellényben ült az asztalnál a szamovár mellett, ujsággal a kezében, a díványon, a padlón is ujságok hevertek; Kutuzov felállt, odább rugdosta őket, majd könnyedén az asztalhoz tolt egy nehéz karosszéket.

— Elvitték? — kérdezte, Számgin arcát fürkészve. — Én pedig, lám, olvasom a honi sajtót. Tömény zagyvaság és liberális-értelmiségi próbálkozás, megszelidíteni a vadat. A lényeg — a Sztolipin-féle tanyagazdaságok és a nagyiparosok sietsége, hogy minél hamarabb túladjanak mindenen, amit meg akar vásárolni az idegen tőke. Az azonban nem álmodozik és benyomul a textilbe is, ami igen erős iparág Moszkvában. Különben — cirkusz. Maga viszont megöregedett, Számgin.

— Magáról ezt nem lehet elmondani — felelte Számgin.

— Rólam gondoskodik a hatóság, üdülni küldött a messzi Északra, üdültem tizennégy hónapig. Nem a legkényelmesebb, de igen jót tesz a léleknek. Azután pedig külföldre szöktem.

Kutuzov félhangosan beszélt és mint mindig, ibolyaszín szemebogarában gúnyoros mosoly játszott. Szakálltalan, meglehetősen durva arca még jellegzetesebbnek látszott és könnyen emlékezetbe vésődött.

— Látta Lenint? — kérdezte Számgin, miközben teát töltött magának.

— Hogyne.

— Mi van vele — úgy vélekedik, mint azelőtt?

— Teljesen úgy, sőt még szilárdabb. Csodálatos öreg. Olykor nagyon nehéz egyetérteni vele, de miután kiveszekszi magát az ember, igazat ad neki. A jövőbe a jelenben vágott

résen tekint, melyet csak ő ismer. Magukat, értelmiségieket, igen hevesen szidja...

— Miért?

— Mensevizmusukért és a liberalizmus egyéb válfajaiért. Itt közben Lunacsárszkij és Bogdánov kiagyalt valamilyen süketlenséget, úgy-e?

— Nem olvastam.

— Iljics azt mondja, hogy ők a burzsoá-észjárással csiszolják a szocializmust — mivel úgy vélik, hogy meg kell nemesíteni.

Kutuzov felállt, zsebre dugta kezét és az ajtóhoz ment. Klim észrevette, hogy ez az ember mintha karcsúbb, könnyedebb lenne.

— Megsoványodott. Vagy a ruha teszi.

Kutuzov pedig, visszatérve az asztalhoz, únottan beszélni kezdett, szokásos hevessége nélkül.

— Az értelmiség útjainak kérdése — világos: vagy a tőkével tart, vagy ellene fordul — a munkásosztály oldalán. Az osztályharc akcióiban és reakcióiban játszott katalizátori szerepe viszont meddő pusztulást hozó szerep... Meg nevetséges is. E helyzet meddőségével és nyilván csak homályosan átlátott, pusztító voltával magyarázza Iljics azt a halálhörgést és üvöltést, amelyben annyira bővelkedik a mai irodalom. Helyesen magyarázza. Olvastam egyet-mást — Andréjevet, Merezskovszkijt és másokat — ördög tudja, hogy nem szégyelik magukat? Gyermekes rémüldözés...

Számginhoz hajolt és különösen átható pillantással, halkra fogott hangon kérdezte:

— Ide hallgasson, maga úgy-e bizalmi embere volt Zótovának — miféle história volt ez vele? Valóban megölték?

Majd Klim kurta, óvatos válaszait ismételgetve, újabb kérdéseket tett:

— Ki volt? Az unokaöccsére gyanakodtak. Indok? Ostoba? Kevés egy gyilkosnak. Hogy Marina elnyomta — ahá! Ez rá vall. És mi lett az unokaöccsel? Meghalt a börtönben — hm...

— Feljogosítottnak érzi magát, hogy egy vizsgálóbíró hangján kérdezősködjék — gondolta Számgin és így szólt:

— Nekem úgy rémlik — megmérgezték.

— Valóságos bűnügyi regény. Nem szereti az effélét? Én

szívesen olvasom. Conan Doyle. Játék a logikával. Nem nagyon bölcs, de szórakoztató.

Beszéd közben ujjaival gyömöszölte állát és olyan feszült figyelemmel nézett Számgin arcába, amely mögött érezni lehet, hogy az illető nem arra gondolt, amire néz. Pupillái elsötétültek.

— Sötét história — mondta halkan. — Ha megölték, annyit jelent, hogy útjában állt valakinek. Az ostoba, itt felesleges személy. A burzsoázia viszont nem ostoba. Gépies szerepet azonban természetesen egy ostoba is eljátszhat, ezért is van a világon.

Számgin levette pápaszemét, üvegeit dörzsölgette és lehajtotta a fejét.

— Majdnem két évig ismertem közelről — szólalt meg. — Ismertem, de — nem tudtam megérteni. Tudja, hogy kormányosnője volt egy ostoros-szekta hajójának?

— Mi-i? Ő? — Kutuzov hanyagul legyintett és elmosolyodott. — Vidéki badarság, pletyka.

Nagyon elcsodálkozott, amikor Számgin elmesélte a szektárius szertartást — összeráncolta homlokát, fején felborzolódott a sünszerű szőrzet.

— Micsoda cirkusz — dünnyögte és elhallgatott, miközben tenyerével erősen dörzsölte feszes orcáit.

— Mit gondol róla végeredményben? — kérdezte Számgin.

— Mindenekelőtt — becsvágyó volt — felelte Kutuzov nem mindjárt. — Egyáltalán nem ostoba, eszének ösztönzője azonban éppen a becsvágy volt. Egészséges test és ezért — finnyás, a finnyásság volt nyilván fékező eleme érzékiségének. A gyermekeket nem szerette és nem is akart gyermeket — mondta Kutuzov homlokát ráncolva, és megint hallgatásba merült. — Tudnivágyó volt, olvasott. A szektariánusság iránt nagyon érdeklődött, igen, én azonban rosszul ismerem ezt a mozgalmat; nézetem szerint minden szektariánus — talán a „menekülők" kivételével, akik tulajdonképpen anarchisták — gazdag paraszt és semmi más. Szektariánusok — ideig-óráig, — amíg parasztok, de ha egyszer kereskedők lettek, megfeledkeznek az egyházzal való nézeteltéréseikről, amely az igazságért harcol, vagyis — a hatalomért. Az egyházi ügyek iránti érdeklődést a férje oltotta belé.

Kutuzov egycsapásra felélénkült:

— Lám, ez aztán érdekes figura volt! Telt ádáz gyűlölettel az egyház és minden hatalom iránt. Pascalt olvasta franciául, Jansent, és az akarat szabadságát tagadva, azt bizonygatta, hogy az ember minden cselekedete — alapjában véve bűnös, és hogy a szabadság csupán a bűn megválasztásában áll: harcolni, kereskedni, gyerekeket nemzeni... Mivel az isteni kegyelmet elérhetetlennek tartotta az ember számára, a sátánizmus vagy a teljes istentelenség útjára lépett. Heves ember volt. Indulatában addig beszélt, amíg egyszer kijelentette: az embernek ellensége az Isten, ha egyházi értelemben vesszük.

Cigarettára gyujtott és hagyta, hogy a gyufa tövig leégjen, megégette az ujját, és míg kezét rázogatta a levegőben, így beszélt:

— Most úgy rémlik nekem, hogy Marinának is ilyen lehetett a felfogása és belesodródott az ostoros szektába...

De nyomban tagadóan megrázta fejét, felállt, és fel-alá járkálva a szobában, így folyatta:

— Mégsem! Az ostorosság — cirkusz. Valami más rejtőzött mögötte. Az ostorosság — porhintés. Marina kapzsi volt, szerette a pénzt. Férje bőkezűbben adott nekem a párt szükségleteire. Úgy tekintettem őt, mint forradalmár-jelöltet. Volt rá okom. A faluról is helyes elveket vallott, nem illett az eszerek közé. Igen, ez az, amit mondhatok erről az asszonyról.

— Sokkal többet mondott a férjéről — állapította meg Számgin; Kutozov némán vállat vont, majd a falnak támasztotta hátát és zsebredugott kézzel, cigarettával fogai közt, arcát ráncolva a füst miatt, beszélni kezdett:

— Volt egy badar ötlete: pénzt gyüjteni és berendezni valahol Szibériában Robert Owen szellemében egy... falanszter, vagy mi... Általában — komédia. Jellegzetes értelmiségi nő. Egészséges, jó agy, melynek fejlődését és szabad megnyilvánulását szoros korlátok közé szorítják a burzsoázia osztályérdekeinek dogmái és normái. Az emberiség tevékenyen szervezkedik a világ-küzdelemre — a marakodásra, amint Iljics mondja. Törökországot, Perzsiát, Kínát, Indiát magával-ragadja a nemzeti törekvés, hogy kitépjék magukat az európai tőke vasmarka alól. Az utóbbi, látva, mivel fenyegeti ez, nemkevésbbé buzgón szilárdítja meg erőit, szélesíti az ipari, műszaki harcos káderekt a legtehetségesebb munkások bevonó-

sával, akiket magasképesítésű szakmunkásokká, mesterekké, technikusokká, mérnökökké, tudósokká képez ki, és főleg — vegyészekké, mint Németországban, miközben ügyesen épít a magántulajdon, a becsvágy ösztönére. Azután az értelmiségi proletariátust kisrészvényesek formájában belevonja a tömegek megkopasztásának munkájába. A Kelettel való harc előkészítése természetesen nem zárja ki a honi proletariátus elleni harcot, — az 1905—6-os évek megtanították a tőkéseket egyre és másra. A burzsoázia nem ostoba — ismételte Kutuzov, elmosolyodva.

Beszéd közben kinézett az ablakon, a mögötte sötétlő sűrű, szürke félhomályba és a benne világló sárga, olajos fényfoltra. És úgy beszélt, mintha emlékeztetné önmagát:

— Az értelmiségiek, különösen a mieink, akik éhesebbek mint a többiek Európában, homályosan érzik a jövő tragikumát, és sokakat nem a proletariátus ideig-óráig tartó vereségeinek veszedelme ijeszt, hanem — a győzelem lehetőségének a szerencsétlensége — Iljicsnek igaza van ebben. Százszor is igaza. Félnek a munkásosztály uralmának gondolatától. És ezért bújnak a vallásfilozófia dzsungelébe, ostorosságba, kicsapongásba, ördöngösségbe. Különösképp pedig — mindenféle és fajta megalkuvásba. Tudja, Számgin, nagyon jó, hogy nálunk az önkényuralom és a burzsoázia egyaránt tehetségtelen. De nagyon rossz, hogy meglehetősen sok a paraszt — fejezte be és mosolyogva a csizmája talpába nyomta a cigarettavéget, mint valami mesterlegény. Számgin pedig rögtön, sietve rágyujtott és ez a szinte nevetséges sietés magyarázatot követelt.

— Mindjárt faggatni kezd, hogyan vélekedem. Meg akar győzni majd arról a lehetőségről, hogy a munkások megszerezhetik a politikai hatalmat...

Számgin, míg figyelmesen hallgatta Kutuzovot, nem érzett vágyat a vitatkozásra — de mégis készült az önvédelemre, és síma mondatokat fogalmazott magában:

— Az embernek joga van úgy gondolkodni, ahogyan neki tetszik, az oktatás joga azonban — indokolást követel, amely világos számomra, akit oktatnak. — A tulajdon ösztönén kívül mivel lehet felébreszteni a proletárban tulajdon méltóságának érzését?... — Történelmi távlatokban gondolkodni csak a burzsoá gondolatból kiindulva lehet, minthogy ez a szocializmus ősanyja...

Készített magában még néhány mondatot, azonban mind

nem elégítette ki, mivel mindegyik meddő, hasztalan vita felszításával kecsegtetett.

— Nem kételkedik abban, hogy joga van oktatni, én azonban nem akarok oktatást hallani. — Számginon egyre kellemetlenebb izgalom lett úrrá: tisztában volt azzal, hogyha fellángol a vita, Kutuzov könnyen leleplezi, kimutatja az ő közönyét a társadalompolitikai kérdések iránt. Először nevezte közönyösnek az effajta kérdések iránti érdeklődését és szinte maga sem hitt önmagának: — valóban így van?

És helyreigazította gyanúját:

— Ideiglenesen csökkent...

Kutozov arcát dörzsölgette tenyerével, és így szólt:

— Szörnyen viszket a bőröm. Lefagyott, amikor a számüzetésből menekültem. Egy társam pedig tönkretette a lábát.

— Tudja, hogy Szómova meghalt? — jutott eszébe hirtelen Számginnak.

— Igen, tudom — válaszolta Kutuzov, tompán felköhögött és megismételte: — Tudom, hogyne... — Néhány másodpercnyi hallgatás után halkan, s valahogy keményen tette hozzá: — Azok közé a nők közé tartozott, akik a hősök iránti rajongásuk miatt mennek a forradalomba. Romantikából. Erkölcsileg iskolázott ember volt...

— Vagyis? — kérdezte Számgin.

Kutuzov kétszer pattintott ujjaival és válaszában mintha harag csengett volna valaki iránt:

— Sosem tévedett az ellenség megérzésében. Okos lélek volt. Emlékszik rá? Kiscica. Kicsi, puha. És — heves undor élt benne minden gazemberség iránt. Volt egy ilyen eset: elhatároztuk, hogy megbocsátunk valakinek egy igen ocsmány cselekedetet, amelyet azonban néhány személyes jellegű, drámai körülmény összejátszása kényszerített ki. „Megbocsátani — nincs jogotok" — mondta, és noha nem nagyon logikusan, de makacsul azt kezdte bizonygatni, hogy az elvtársi kapcsolat e hőse — nem érdemli meg ezt. De megbocsátottunk. És az ellenség tábora gazdagabb lett egy egyáltalán nem ostoba gazemberrel.

— Azt ajánlotta, hogy öljék meg? — érdeklődött Számgin tudnivágyóan.

Kutuzov elmosolyodott, de nem volt ideje felelni: kopogtak az ajtón és felcsendült a tisztelettudó hangocska:

— Telefonon közölték, hogy a beteg... Számgina úrhölgy állapota nagyon súlyos.

Kutuzov némán Klimre pillantott, szótlanul megszorította a kezét.

Klim Ivánovics Számgin beismerte, hogy kötelessége azonnal a kórházba hajtatni, az utcán azonban úgy határozott, hogy sétál egyet.

A várost dús hótakaró borította és a hó a telihold fényében kellemes zöldes színben játszott. Csikorogtak a házmesterek vaslapátjai, zizegtek a seprők, a bérszánok pedig szinte zajtalanul siklottak a lágy szőnyegen. Az üzletek kirakatainak és ablakainak fényárja, a könnyű, serkentő fagyocska és köröskörül minden tisztasággal, nyájas csillogással ékesítette fel az este életét és engedékeny hangulatot sugallt.

— Szómovát nagyon szubjektíven ábrázolta — gondolta Számgin, de eszébe jutott Tagiljszkij elbeszélése — és véget vetett a Ljubásáról való töprengésnek. — Sokkal lágyabb lett ez a Kutuzov. Sőt, érdekesebb. Az élet le tudja csiszolni az embereket. Különös nap volt ez a mai — gondolta és nem tudta visszatartani mosolyát. — Eladhatom a házat és megint külföldre utazom, emlékiratokat fogok írni, vagy — regényt.

Ekkor azonban rájött, hogy távolodik attól az utcától, amelyben a kórház van, és meglassította lépteit.

— Késő van, aligha engednek be... a beteghez. És mi értelme elmenni hozzá? Jelen lenni a halál aktusánál — nyomasztó, céltalan dolog.

Tovább lépkedett és félóra mulva odahaza ült, a szállodában, és válogatta az írásokat Varvára tárcájában. Talált egy váltót Drónovtól, ötszáz rubelre, egy páncélszekrény-kulcsot, szerződéstervezetet egy finn gyárral papírszállításról, ujságkivágásokat, melyek bírálatokat tartalmaztak néhány könyvről, feljegyzéseket Varvárától. Azután lement az étterembe, megvacsorázott, majd visszatért szobájába, levetkőzött, s lefeküdt az ágyba, Merezskovszkij „Nem béke, hanem kard" című kötetével a kezében.

Korán ébredt, igen jó hangulatban, csengetett a kávéért — de belépett a szolga és közölte:

— Várakozik valaki a temetkezési vállalattól...

Számgin egy percig mozdulatlanul ült az ágyban, és arra figyelt, milyen visszhangot kelt benne Varvára halálának híre? De nem észlelt semmit; elégedetlenül ráncba vonta homlokát, mintha szemrehányón kérdezné valakitől:

— Hát szívtelen vagyok én?

Öltözködés közben ezt gondolta:

— Szegényke. Ilyen korán. Ilyen hamar.

Szavakba öltöztetve gondolatait, megpróbálta elképzelni magának a kellemetlen teendők sorozatát és tömegét, amelyek rá várnak. A teendők nyomban el is kezdődtek: megjelent egy feketekabátos, pirosarcú, bajuszos ember, fejét vastag fekete haj-réteg borította; a tarkóra fésült haj egyházfihoz tette hasonlóvá, a feketebajuszos arc pedig rendőrre emlékeztetett. Nagy darab, zömök ember létére, basszushangon kellett volna beszélnie, ő azonban magas, csengő tenorban így kezdi:

— Irodánk értesült, hogy elhúnyt az igen tisztelt...

— Mikor halt meg? — érdeklődött Klim Ivánovics.

— Ma reggel fél hét órakor, én pedig haladéktalanul...

Számgin megállította, azzal a közléssel, hogy ma öt órakor el kell hagynia Pétervárt és ezért a temetkezés szertartásának gyorsított ütemben kell lefolynia.

— A Temetkezési Vállalat számára az ön óhaja — parancs — jelentette ki az ember tiszteletteljes meghajlással, majd közölte a temetés árát.

— Drága — állapította meg Számgin homlokát ráncolva, de nem bocsátkozott alkuba, mivel méltóságán alulinak találta.

— Szóval — pap nem kíséri ki — mondta a temetkezési vállalat megbízottja. — Ahogy önnek tetszik — tette hozzá.

Délután egy és két óra között Számgin a katafalk mögött lépdelt, hajadonfőtt, és arcát s füleit dörzsölgette. A nap derült volt, száraz és fagyos, a hó éles csillogása kellemetlenül vakította szemét; ingerelték a fagy tűszúrásai, és felrémlett előtte Varvára sötét, hegyesorrú arca, sértetten vagy csodálkozón felvont szemöldöke, ferdén behúzott ajka. Kényelmetlen és fárasztó volt a menés, a hó betódult a sárcipőbe; a fekete takaróval borított lovak gyorsan lépkedtek, lehelletük párájával és savanykás izzadság-szaggal mérgezték a levegőt; csikorgott a hó a halottaskocsi kerekei és a négy gyászhuszár lába alatt, aki csuklyás köpenyt viselt és égő gyertyát tartott kezében. Az ötödik a kereszttel a lovak előtt haladt. A szél lefújta a havat a háztetőkről, lezúdult a útra, kavargott, áttetsző fehér forgatagot sepert az emberek és a lovak lába alatt, majd megint felröppent a tetőkre.

— Hülyék — szitkozódott Számgin dühösen, és morcosan körülnézelődött. A halottaskocsi kihalt utcákon haladt, melyekben alig volt néhány üzlet és a gyéren tünedező járókelők

mintha nem is fordítottak volna figyelmet a menetre. Számgin azonban mégis úgy gondolta, hogy magános alakja bizonyára szánalmas benyomást kelt az emberekben. És nem csupán szánalmasat, hanem talán nevetségeset is: a vén csontos lovak bizonytalanul rakták lábukat a hóba, a cilinderes fekete alakok imbolyogtak a fehérségben, nehézkesen vonszolódott árnyékuk, a gyertyák végén remegett a felesleges, erőtlen lángnyelvecske — és velük egy magános, pápaszemes férfi csapzott, gyér hajjal fedetlen fején. Számgin sejtette, hogy az egészben van valami túlzott, torzan komor, ami gúnyoros mosolyt kelthet, akár egy karikatúra. Felötlött benne néhány igen kellemetlen emlék: Turobojev temetése, Ljutovnak allegórikusan a földre mutató, sárga ujja, a felrobbantott kormányzó — Számgin sértődöttnek és bánatosnak érezte magát. Nagyon megörült, amikor utolérte egy sebes bérszán — Drónov ugrott ki belőle és hozzálépve, így szólt:

— Nem bírja végig, hiszen messze van! Üljön fel, majd a temetőben csatlakozunk.

Meg sem várva a választ, karon fogta Számgint, beültette a szánkóba, és ezt tanácsolta:

— Vegye már fel a sapkáját...

A kocsis megrántotta a gyeplőt, a rőt ló sebesen belerontott a metsző hideg folyamába; Számgin összehúzta magát és arcát felöltője gallérjába rejtve, csüggedten gondolta:

— Meghültem.

Gyorsan odaértek a temetőhöz. Drónov meghagyta a kocsisnak: — Várj! — Majd megkérdezte Számgint: — Elgémberedett? — és káromkodott egyet: — Ördög vinné ezt a fagyot.

Betaszigálta Klimet egy kis földszintes ház verandájára, majd fesztelenül kinyitotta az ajtót, mint valami vendéglőben; a melegben Számgin szemüvege nyomban izzadni kezdett és amikor levette — Nogájcev állt előtte és egy magas, nagyorrú, férfihez hasonló hölgy, tengerimalac-prémes sapkában.

— Őszinte részvétem — rendkívül lesujtott — közölte Nogájcev, Számgin kezét rázva, a hölgy pedig basszushangon bemutatkozott:

— Orjehova Márija vagyok, Várja barátnője, majdnem négy esztendeig nem láttam, szeptemberben összetalálkoztunk véletlenül, és most eljöttem, hogy elkísérjem oda, ahonnan nincs visszatérés.

Fenségesen elvonult a szoba sarkába, melyet rengeteg ikon és három mécses ékesített, leült az asztalhoz, ahol vadul forrt a szamovár, gomolygott belőle a gőz, edény csillogott; a szobában lámpaolaj, kelttészta és méz szaga terjengett. Számgin élvezettel ült le az asztalhoz és két tenyerével átölelte a forró teáspoharat. A falról, a megizzadt üveglapon keresztül III. Sándor cár szakállas arca tekintett le rá, alatta pedig egy képecske: nyájasarcú Krisztus, bottal a kezében, juhnyájat legeltet.

— Lám, így lopódzik hozzánk a halál — szólalt meg Nogájcev, aki a cserépkályhán melegítette hátát.

— Szörnyen sajnálom szegény Várját — mondta Orjehova, miközben lepényt mártogatott a mézes tálkába. — Gondolta volna az ember...

Drónov, aki valamit kutatott nadrág- és kabátzsebeiben, hangosan megfelelt rá:

— A halálról gondolkodni — céltalan. Az életről — szintén. Egyszerűen élni kell — és utána az özönvíz.

— Te csak hallgass, Ványa — tanácsolta Nogájcev.

— Ugyan miért?

— Mert ittál — magyarázta Nogájcev. — Ez pedig nincs rendjén a jelen, rendkívüli esetben...

— Bah — mondta Drónov. — Semmi rendkívüliről nincs szó. Meghalt valaki. Ma ebben a városban bizonyára százak halnak meg, Oroszországban százezrek, az egész világon pedig — milliók. És senki nem sajnál senkit... Inkább kérj pálinkát az őrtől — javasolta.

— Ez aztán már egyáltalán nem illik — pálinkázni ezen a helyen — állapította meg Orjehova. Drónov, aki valamilyen feljegyzést olvasott, feldünnyögött:

— Még a sírnál is lehet inni...

— Messze van a sír? — kérdezte Számgin. — Orjehova felelt:

— Sajnos — nagyon messze, a hatodik parcellában. Tudja — olyan drágaság van!

Számgin felsóhajtott. Megmelegedett, hangulata szelídebbé vált — az ittas Drónov rokonszenvesebbnek tűnt Nogájcevnál és Orjehovánál, de kellemetlen volt arra gondolni, hogy megint a hóban kell bandukolnia, sírok és síremlékek között, valahová messzire, és hallgatni a gyászének panaszos jajongását. Ekkor kinyílt az ajtó és valaki beszólt:

— Megérkeztek

Nogájcev félrevonta Számgint és odasúgta:

— Most mindjárt elkezdődik a ... cirkusz, tudja. Papok, koldusok, sírások, borravalókat kell osztogatni, meg általában... Magának kellemetlen lehet, ezért inkább adjon Márja Ivánovnának.... mondjuk ötven rubelt! Ő majd elintézi.

A sír valóban messze feküdt és nehéz volt eljutni hozzá a szeszélyesen kanyargó ösvényeken, amelyeken nem volt jól eltakarítva a hó. A síremlékek kő- és bronztömege, a hantokon emelkedő hóbuckák, a fejfákra boruló dús turbánok különösen metsző és velőkig hatoló hideget árasztottak. Mennél messzebb mentek, annál alacsonyabbak, szegényesebbek lettek a keresztek és egyre fogytak, végül pedig egy olyan térségre értek, ahol alig volt sírkereszt és egymás mellett négy sírgödör volt kiásva. Az ötödik fölött már hosszúkás halomalakú fagyott, piszkossárga rögök magaslottak, és szoborszerű mozdulatlansággal állott két nő, lecsüggesztett fejjel — egy öreg és egy fiatal. Amikor az alacsony, kövér pópa, prémes kabátja fölé vett talárban, sebesen beszélni kezdett és az egyházfi hasonló sietséggel rázendített az énekre, a két nő meg sem mozdult, mintha odafagyott volna. Számgin nézte a koporsót, a sírgödröket, a kietlen helyet és megremegve gondolta:

— Engem is így fognak majd...

A kórházban, amikor kivitték a koporsót, rápillantott Varvára arcára és most valósággal szeme előtt lebegett a szürkés, hegyesorrú, beharapott ajkú arc; az ajkak meggörbültek és nyitva hagytak egy keskeny rést a száj balsarkában, amelyen át kivillant az alsó metszőfog arany koronája. — Így görbítette Varvára az ajkát mindig, amikor veszekedtek és kiabált·

— Ah, hagyj békén!

Elképzelte a maga arcát a koporsó vánkosán — természetellenesen megnyúltnak, és — szemüveg nélkül.

— Azt hiszem, nem temetnek szemüvegben...

— Lám, mi vár mindnyájunkra — mormogta Orjehova, Nogájcev pedig tompán krákogott és köhögni kezdett, majd körülpillantott, elővette zsebkendőjét és beléköpött.

Ez valósággal könnyekig sértő volt. A pópa szőke sörényét rázogatva, szónokolt:

— Örök nyugodalmat adj néki, Uram...

Csörömpöltek a füstölő láncocskái, kékes füst szállt a hó fölött, és az egyházfi rekedten feljajdult:

— Örö ök vilá ágo osság...

— Igen, engem is így fognak majd... — forgott Számgin agyában csökönyösen egy és ugyanaz a gondolat, ugyanazokba a szavakba öltözve, melyek hidegek voltak, akár a temető száraz és csengő, fagyos levegője. Majd Nogájcev sokáig kedvvel dobálta a sírba a fagyos rögöket, Orjehova viszont csak egyet dobott be, de nagyot. Drónov hóna alá dugott sapkával, felöltője zsebébe rejtett kézzel állt, és lába elé nézett vörös szemével.

— Nos — jól van, menjünk! — szólalt meg és könyökével megtaszította Számgint. Jobban volt öltözve Számginnál és a temető kijáratánál körülvették a koldusok — vagy tíz öregember és vénasszony.

— Eredjetek a pokolba! — rikoltotta és miközben beült a szánba, feldünnyögött: — Nem bírom a koldusokat. Szemölcsök az élet pofáján. Az pedig nélkülük is ronda. Igaz?

Számgin nem felelt. Az elgémberedett ló úgy rohant neki a fagynak, hogy a szánkó és köröskörül minden ugrándozott, hócsomók röpködtek a paták alól, a metsző hideg vágta és csípte az arcot — és ez a külső hideg, összeolvadva a belsővel, megfosztotta akaratától Számgint. Drónov pedig Számgin könyöke alá dugta karját, és így mormogott:

— A magányra panaszkodott. Ez a legutolsó divat, panaszkodni a magányra. Nála azonban ez fájdalom volt, nem pedig divat.

A „magány" szó mintha szintén ugrált volna, szótagokra szakadt és azzal fenyegette Számgint, hogy kiröpíti a szánkóból. Erősen Drónov vállához simult és köszönetet mondott neki, amikor az meghívta:

— Menjünk hozzám, megteázunk.

Megálltak egy emeletes ház feljárója előtt és a vaslépcsőn felrohantak az első emeletre. Drónov kinyitotta az ajtót a saját kulcsával, majd belökte Számgint a sötét melegbe, segített a vetkőzésben, azután így szólt:

— Balra — és ezzel eltűnt a sötétben.

Számgin elgémberedett kezével levette pápaszemét, megtörölte üvegeit, majd körülpillantott: kicsiny szoba, ovális asztal, díván, három karosszék és egy féltucat málnaszínű, kárpitozott szék a falak mentén. Könyvszekrény, harmónium, a falon Franz Stuck „Bűn" című képének nagyalakú másolata — durvaarcú, meztelen nő vergődik egy kígyó ölelésében,

amely olyan vastag, akár az ereszcsatorna, a kígyó feje a nő vállán nyugszik. A harmónium fölött nagy kép — a „Vitézek" Viktor Vasznyecovtól. A könyvszekrény mellett — nehéz kárpit. A két ablakon túl — magas, vöröstéglás tűzfal. A szobában igen erős illatszerszag terjeng.

— Nős — gondolta Számgin gépiesen.

Ekkor kellemetlenül megcsikordultak a függöny rézgyűrűi és magasra emelt kézzel, a függönyt ráncigálva előbukkant egy nő s így szólt:

— Isten hozta. Toszja a nevem. Kérem, tessék... Ah, a fene!

És olyan hevesen rántotta meg a függönyt, hogy a gyűrűk feljajdultak, a zsinór a magasba szökkent és bojtjával mellen vágta.

Számgin átment egy nagyobb szobába, amely kárpitozatlan bútorokkal volt berendezve; a középen nagy ebédlőasztal állt, rajta forrt a szamovár. A pohárszéknél feketeruhás, selyemkendős, kicsiny, száraz öregasszony sürgött, palackokat húzott elő. Az asztalt és a szobát a mennyezetről alácsüngő három égszínkék búra világította meg.

— Petrovna — mondta Toszja, elmenve az öregasszony mellett, és meglendítette karját, mintha rá akarna ütni, de csupán rámutatott nagyujjával, a válla fölött. Az öregasszony, egy-egy palackkal mindkét kezében, kissé felemelte fejét és biccentett — arca hegyesorrú, madárszerű volt, szeme szintén madárszerű, kerek, fekete. — Foglaljon helyet. Nagyon hideg van?

— Nagyon.

— Tessék, pálinka.

Hangja mély, tompa volt, lassan beszélt, sem nem egykedvűen, sem nem lustán. Sudár alakját síma, divatos hamuszín ruha fedte, dús fekete haja szintén divatosan a fülére fésülve, és csúnyán kiemeli magas homlokát. Különben minden feltűnő volt az arcán: szemöldöke túl sűrű, sötét szeme — nagy, és bizonyára aláfestett, hegyes, egyenes orra kellemetlenül porcos, kis szája pedig rendkívül rikítóra festve.

— Furcsa arc. Nem valami jól sikerült. Komor. Valószínűleg — dekadens. És imádja Leonid Andrejevet. 30—35 év fölé járhat — fontolgatta Számgin. A szobában meleg volt, a temetői emlékek lassan foszladoztak. Számgin sietett kiűzni emlékezetéből, és nem nagyon akaródzott hazamennie a szállodába, mivel attól tartott, hogy ott újult erővel törnek rá

ezek a fagyos gondolatok. A szoba csendjében megnyugtatóan csengett az asszony mellből jövő hangja — szemmelláthatóan iparkodott szórakoztatni őt, beszélt mindenféle csip-csup apróságról, panaszkodott, hogy a lakás ablakai az udvarra néznek és fal van előttük.

— Leonid Andréjev „Fal"-ára emlékeztet? — kérdezte Számgin.

— Nem. Nem szeretem Andréjevet — felelte az asszony, egy pohár konyakkal a kezében. — Inkább az öregeket olvasom, Goncsarovot, Turgényevet, Piszemszkijt...

— Dosztojevszkijt — segítette ki Számgin.

— Őt sem szeretem — mondta Toszja olyan egyszerűen, hogy Számgin ezt gondolta: — Bizonyára félbemaradt gimnazistalány, egy kishivatalnok harmadik leánya — majd ezt kérdezte: — Hát Gorkij?

— Ez néha még megjárja, érdekes, de szintén nagyon kiabál. Szintén gonosz, biztosan. És nem ért a nők ábrázolásához. Látni való, hogy szeret, de nem ért hozzá... De hol marad Iván? Megyek és megnézem...

— Jó alakja van — állapította meg Számgin, elnézve, milyen síma járással távolodik az asszony. — Vajjon mivel vonzotta magához Drónov?

Toszja egy perc mulva visszatért; színes arcán mosoly fénylett, ez a mosoly azonban alig változtatta el, csak a szája lett nagyobb, szemöldöke pedig feljebb kúszott s megnagyobbította szemét. Számgin arra gondolt, hogy az ilyen színű szemeket fátyolozott bársonyosnak nevezik, az övé azonban valahogy kemény, csiszolt, fémesen csillog.

— Képzelje — alszik! — mondta és vállat vont. — Át akart öltözni, de a heverőre vetette magát és elaludt, akár a macska. Ne gondolja, kérem, hogy ez tiszteletlenség akar lenni maga iránt! Hanem csak: egész éjjel kártyázott, reggel tízkor állított be, részeg fejjel, le akart feküdni aludni, de eszébe jutott maga, telefonált a szállodába, magához, majd a kórházba... azután kiment a temetőbe.

Számgin kedvesen megkérte, ne nyugtalankodjék és közölte, hogy mindjárt elmegy, az asszony azonban tempósan tovább beszélt, s közben leült az asztalhoz.

— Nem, nem engedem el, üljön egy kicsit velem, összeismerkedünk, és talán meg is tetszünk egymásnak. Csak — higgye el: Iván nagyon tiszteli magát, igen nagy becsben

tartja. Magának viszont... nehéz lehet egyedül, ezekben az első órákban, a temetés után.

— Az első órák — állapította meg Számgin.

— Iván elmondta nekem, hogy maga rég elvált a feleségétől, de... mégis csak... nem vidám dolog a halál.

Rövid hallgatás után hozzátette:

— Jobb nem gondolkodni arról, amiről céltalan gondolkodni, ugye?

— Igen — hagyta rá Számgin, Toszja pedig folytatta:

— Hogy egyszerűbb legyen a helyzete énvelem, elmondok magamról egyet-mást: lelenc vagyok, árvaházban nevelkedtem, azután zárdáiskolába adtak, ott kitanultam az aranyhímzést. Három évig éltem egy festővel, a modellje voltam, azután elhódított tőle egy író, de egy év múlva otthagytam, utána elárusítónő lettem egy cukrászdában, ott ismert meg Iván. Amint látja — nem vagyok valami rangos dáma. Most már tudja, hogyan viselkedjék velem.

— Nem volt vidám élete — jegyezte meg Számgin zavartan, Toszja azonban vitába szállt:

— Nem, néha vidám is volt. A festő pompás ember volt, ma már híresség nek számít. Az író pedig — pocsék alak, hiú, irígy, ő is neves ember. Édeskés elbeszéléseket ír unalmas emberekről, olyan emberekről, akik hisznek Istenben. Tetteti, hogy ő is hisz.

— Kiről beszélhet? — tűnődött Számgin és meg akarta kérdezni, de nem volt alkalma rá. Az asszony, miközben a csészét törölgette, letörte a fülét, beledobta a réz öblögetőedénybe, és így folytatta:

— Tudja, a forradalom nagyon hozzászoktatta az embereket a rendkívülihez. Persze megrémítette őket, de megtanította arra, hogy minden nap valami rendkívülit hoz magával. Most pedig ott tartunk, hogy Sztolipin nyakra-főre akasztgatja az embereket, és mindenki hamar elfásul. Az öreg Tolsztoj bejelentette: „Nem tudok hallgatni", úgy alakult a dolog, hogy inkább ő is hallgatott volna, azonban olyan helyzetben van már, hogy beszélnie kell, kiabálnia...

— Ez aligha helyes — mondta Számgin.

— Nem helyes? — kérdezte Toszja. — Nos, hát aztán? Én bizony nagyon egyszerűen, durván fogom fel a dolgokat.

Számgin hallgatás közben fontolgatta: hogyan vegye ezt

az asszonyt és önéletrajzát, ami bizony nemigen hasonlít gyónásra?

— Miért mesélte el nekem? Különös módja a vendég szórakoztatásának...

Toszja azonban tovább szórakoztatta:

— Tudja, ha egy közönséges halandó rádöbben nyomorultságára — jaj neki! Játszani kezd, kelleti magát az ember előtt, annak pedig ez bizony nem mulatságos, hanem csak nyomasztó. Lám, az én Ványkám közönséges ember és ez nagyon bántja, hát folyton valami... világot rendítő dolgot akar véghezvinni! Egy milliót nyerni lóversenyen vagy kártyán, megölni a cárt, felrobbantani a Dumát, mindegy, mit. — És mindenki nagyon vágyik a nemmindennapira. Mi nők, például, festjük a képünket, púderezzük magunkat, mutogatjuk a lábunkat, mellünket, maguknak férfiaknak pedig a szavakban, újságokban, könyvekben kell keresni a nemmindennapit.

Ezt kellemetlen volt hallani. Beszéd közben az asszony olyan áthatóan nézett Számginra, hogy feszélyezte a férfit és arra késztette, hogy még kellemetlenebb szavakat várjon. Toszja azonban hirtelen megváltozott és egészen más húrokat kezdett pengetni.

— Hát vegyünk engem — vajjon miért tálalom ki magam maga előtt? Minél hamarabb össze akarok ismerkedni. Iván úgy beszél magáról, mint egy valóban rendkívüli emberről, olyan valakiről, akinek megvan az a szerencsétlensége, hogy okosabb a koránál... Úgy rémlik, így mondta...

— Nos, ez túlságosan... hízelgő — felelte Számgin.

— Már miért hízelgő a szerencsétlenség? — kérdezte az asszony.

Számgin említett néhány esetet az olyan egyének személyes szerencsétlenségével kapcsolatban, akik igen sokat tettek a közjóért — és míg beszélt, ezt gondolta:

— Furcsa egy nő! Megvannak benne egy eredeti elme jelei, de egyúttal — olyan nyers, naiv...

— Közjó — ismételte Toszja. — Nehéz megérteni, mi is ez tulajdonképpen? Van egy barátnőm, tanítónő egy vidéki gyár iskolájában; diftériajárvány tört ki náluk, szörnyen pusztulnak a gyerekek, oltóanyag pedig nincs. Itt a városban viszont — garmadával.

— Véletlen — mondta Számgin. — Szervezetlenség...

Vágyat érzett, hogy hangosan elismételje az asszony megállapítását — „az a szerencsétlenség, hogy okosabb a koránál", de nem tette.

— Igen, éppen ezzel magyarázható sok nehéz sors. Milyen különös, hogy elfelejtődnek olyan gondolatok, amelyek valósággal egy axióma súlyával és fontosságával bírnak.

Végeredményben nagyon kellemes volt ott ülni az asztal mellett a kicsiny, kényelmes szobában, a meleg illatos csendességben, és hallgatni egy szép asszony öblös lágy hangját. Még szebb lenne, ha arca mozgékonyabb volna, ha sötét szeme szelídebben fénylene. A keze is szép és nagyon fürgék az ujjai.

— Hozzászokott a cukorkás dobozok kötözéséhez — állapította meg Számgin és arra gondolt, hogy igazságtalan volt Drónovval szemben. Elüldögélt sokáig, hallgatta Toszja furcsán őszinte elbeszéléseit önmagáról, nyers véleményét az emberekről, könyvekről, eseményekről.

— Jöjjön el hozzánk máskor is — hívta az asszony. — Sokmindenféle ember megfordul nálunk, akadnak köztük érdekesek is. Különben mindegyik érdekes, ha hagyják beszélni önmagáról.

Búcsúzóul Toszja nagyon erősen megszorította a kezét forró kezével és így szólt:

— Lám, már régi ismerősök vagyunk...

— Képzelje, nekem is ugyanez az érzésem — felelte a férfi és ez majdnem igaz is volt.

Az este hátralévő részét az asszonyról való gondolatokban töltötte és mikor megszakadtak, emlékezete felvillantotta Varvára sötét, hegyes arcát, szorosan lehúnyt szemét s az ajkán ülő torz mosolyt — ajka jobboldalt nem zárult szorosan és kilátszott három kellemetlenül fehér fog, s az aranykorona az egyik metszőfogon. Felvillantotta a temető vastag hótakaróba öltözött, kietlen zugát, a vöröses rögkupacokat és a frissen felhantolt sír előtt álló két mozdulatlan nőalakot.

— Magányra panaszkodott — gondolta Varváráról. — Ő nem volt okosabb a koránál. Hát ez, a Toszja? Mit adhat neki Drónov, tűrhető életkörülményeken kívül?

Elhatározta, hogy mindjárt holnap köszönetet mond Drónovnak együttérzéséért, reggel azonban, mikor éppen kávéját itta — Drónov maga állított be.

— Bocsáss meg, Klim Ivánovics, tegnap disznó módjára viselkedtem — kezdte Számgin kezét rázogatva. — Leittam

magam örömömben, hétezerháromszáz rubelt nyertem chemin-en — szerencsém van a kártyában.

— Úgy látszik — a szerelemben is? — kérdezte Számgin barátságosan, nem fordítva figyelmet a tegezésre.

— Érdekes Toszjka? — válaszolt kérdéssel Drónov, és egy karosszékbe vetette magát, hogy az felcsikordult. — Nagyon érdekes — felelt sietve önmagának. — Gyúrja egy kis bolsevik, tüdővészes, hamar megtér őseihez, de — pompás fickó! Rövid időre jöttél, vagy — itt telepszel le? Azért jöttem, hogy meghívjalak hozzánk. Minek rostokolsz egyedül ebben a kamrában?

Drónov nagyon sietett; alig hasonlított arra az emberre, akinek Számgin ismerte. Szemmelláthatóan elveszített valamit, de szerzett is, általában pedig — nyert. Szélesorrú, lapos arca jóllakottabb és nyugodtabb lett, nem dülledtek ki olyan feltűnően pofacsontjai, vöröses szeme sem futkározott szertelenül szanaszét, csupán aranyfogai csillogtak még fényesebben. Bajuszát leborotválta. Sebesebben beszélt, mint azelőtt, de nem olyan hetykén. Mint régen, most is visszautasította a kávét és fehér bort kért.

— Tudom, pajtás, nem érzel rokonszenvet irántam — ez azonban nem zavar...

— Rokonszenvről általában nem tudok beszélni — szakította félbe Számgin. — Azonban nincs igazad. Nagyon meghat a gondoskodásod...

— Jól van, hagyjuk ezt — legyintett Drónov és folytatta: — Akkor, utolsó találkozásunkkor, azt mondtam, hogy nem hiszek neked. Ugyanis én a szavakban nem hiszek, nem hiszek, amikor idegen szavakkal beszélsz. Én még mindig egyhelyben keringek, akár a fához kötözött borjú.

Megivott egy egész pohár bort, gyorsan megtörölte ajkát zsebkendőjével, meglóbálta a levegőben és folytatta:

— Meggazdagodhatom. Manapság — a legalkalmasabb idő a gazdagodásra, hogyan tollasodnak mind, akik tegnap még alkalmazottai voltak az ostoba tulajdonosoknak — a Vtorook, Batorinok és a többi. A forradalom megtette a magáét: fenekestül felkavarta az életet. Most a kielégítés és megnyugtatás a feladat, vagyis — torkig lakatni a mohókat. De mind nem lakathatod jól. Sztolipin úgy határozott, hogy az érdemesebbeket lakatja jól. Én közéjük tartozom, mivel okos vagyok. De én — hogy is mondjam? Szeretek tudni és ez... megingat.

A vesztemet okozhatja — érted? Gazdag akarok lenni, de nem azért, hogy gyerekeket szaporítsak és milliókat hagyjak rájuk örökségül. Nem, a gazdag emberek gyerekei hülyék. Én azért akarok meggazdagodni, hogy megmutassam az embereknek, akik parancsolnak nekem, hogy nem vagyok rosszabb náluk — sőt okosabb. De tudom, jól tudom, hogy a kereskedő az okos emberekből él és nem a maga erejével erős, hanem azokéval, akik szolgálnak neki. A milliókat a forradalom céljaira fogom adni. Szávva Morózov ezreket adott, én pedig — Iván Drónov — százezreket fogok adni.

— Fantáziász — mondta Számgin, aki nagy érdeklődéssel hallgatta.

— Fantázia nélkül — lehetetlen, nem vergődsz zöldágra. Nem tudod berendezni az életedet. Ezer esztendőkig beszéltek az élet rendezetlenségéről, egyre többet beszéltek, de nincs semmi szilárd alap azon kívül, hogy az élet — értelmetlen. Értelmetlen, pajtás. Minden okos ember tudja ezt. Lehet, hogy ezek kivételesen, torzul okos emberek, olyanok, mint te...

— Köszönöm a bókot — mondta Számgin elmosolyodva és egyre nagyobb figyelemmel hallgatta.

— Nincs miért.

— Te torzul okos vagy, ahogy én téged ismerlek, régóta, gyermekkorunktól fogva. De — idehallgass, Klim Ivánovics, én nem... érzem egészen, hogy meg kell gazdagodnom. Néha — sőt elég gyakran — egyenesen undorodom attól, hogy elképzeljem magam, mint gazdagot, kis kurta lábakkal. Ha szép lennék, már rég hétpróbás gazember volnék. Hiszel nekem?

— Nincs jogom, hogy ne higgyek — mondta Számgin komolyan.

— Mondd csak: a forradalom — véget ért, vagy csak most kezdődik?

Számgin sietség nélkül felnyitott egy új cigarettásdobozt, és kivett egy cigarettát — de túl feszesre volt töltve, szét kellett nyomogatni, azonban szétpattant ujjai között és egy másikat kellett kivennie; ez azonban nedvesnek bizonyult, mint minden Pétervárott. Eközben arra gondolt, hogy Drónov kérdésére egyaránt lehet igennel és nemmel is felelni, de mindkét esetben Drónov indokolást fog követelni. Ő, Számgin, nem tette fel magának a forradalom sorsának kérdését, mivel tudta, hogy mint tény, véget ért és csupán emlékként él. És nem tartozik a kellemes emlékek közé. Érezte, hogy Drónov

kérdése sokkal mélyebben felkavarja, mint a Kutuzovval folytatott beszélgetés.

— Miért?

S miközben a szamovár forró oldalán szárítgatta a cigarettát, óvatosan beszélni kezdett:

— Kérdésed — egy olyan ember kérdése, aki el akarja dönteni: kivel tartson és milyen messzire menjen.

— Nos, igen! — kiáltott fel Drónov és felugrott a karosszékből. — Ezrek személyes kérdése ez — tette hozzá, jobb vállát rándítgatva; majd talpraugrott, mindkét kezével rátámaszkodott az asztalra és Számgin felé hajolva, fojtott hangon, mintha titkot közölne, magyarázni kezdte: — Ezer meg ezer értelmiségit ragad torkon a kényszer, hogy gyorsan eldöntsék éppen azt: a tulajdonosokkal vagy a munkásokkal tartsanak-e? Sokan már eldöntötték, a fogalmak meghamisításával: Istennel, vagy emberrel? Érted? És eldöntötték: az Istennel! Fütyülnek az emberre! Az Istennel — kényelmesebb. Távolibb a felelősségrevonás. Ez azonban, pajtás, szélhámosságra hasonlít, képmutatásra.

Kiegyenesedett, meglökte az asztalt, majd meglendítette kezét és fenyegetően rázogatva öklét, sivító hangon kiabálta:

— Zahárjin professzor Livádiában, a palotában, topogott és ordított az udvaroncokra, amiért azok a beteg cárt egy rossz szobában helyezték el — hát ezt meg tudom érteni! Ez az ész és tudás hatalma...:

Ez a kiabálás elcsitította Számgin aggodalmát, mosolyogva tekintett Drónovra, bólintgatott és ezt gondolta:

— Nem, megmaradt annak, amilyen volt...

Drónov megtörölte zsebkendőjével verejtékező homlokát, vörös orcáit, leült, felhajtotta borát és halkabban, sőt. szinte szomorúan folytatta:

— Mosolyogsz rajtam. Értem én, te valahol ott vagy — és meglendítette kezét a feje fölött. — Filozófiai magaslatokra hágtál és — elégedett vagy önmagaddal. De emlékezz csak gyermekkorunkra: irántad rajongtak, engem — bántottak. Emlékszel, hogy irígyeltelek. zavartalak a játékban, folyton kerestem az eldugott kopejkát.

— Igen, emlékszem. Nagyon ügyesen és makacsul csináltad.

Drónov felsóhajtott és megcsóválta fejét.

— Ti, a tősgyökeres értelmiségiek gyermekei, velem,

demokratával és történővel... arisztokratikus módon bántatok. Akár az amerikaiak a négerekkel.

— Túlzol.

— Lehet. De a gyermekkori benyomások kitűnően emlékezetbe véső dnek.

Drónov körülnézelődött és kérdőn pillantva Számginra, így szólt:

— Tudod, Klim Ivánovics, rengetegen vannak a megalázottak és megszomorítottak. Rengetegen, és számuk egyre nő. És egyre okosabbak lesznek.

— Azt hiszi, hogy a forradalom még nem ért véget — állapította meg Számgin.

— Nemrégiben olvastam Lopátyin „Dögvész" című regényét, kezdte mesélni Drónov unottan. — Épp most jelent meg a könyvecske. Az áll benne, hogy az emberek ostobák, az élet unalmas, hogy csupán Isten teheti érdekessé, vagy az ördög, valami nemmindennapi, ismeretlen, titokzatos elem jelenlétével. Azt bizonygatja, hogy a lángeszű tudósok, valamennyi felfedezésükkel, találmányukkal együtt — károsak, megölik a képzeletet, megfojtják a lelket, megteremtik az önelégült emberek fajtáját, akik számára állítólag minden ismert, világos és érthető. A könyv témája pedig a következő: egy nem szép férfi, aki azonban zseniális tudós, pestissel fertőzi meg Moszkvát — ezt az ötletet egy részeg diák sugallta. Moszkvát elszigetelik és majdnem kihal az egész város. Véletlenül megtudják, hogy a dögvészt mesterségesen oltották be — és a tudóst megölik. Lám pajtás, micsoda könyveket írnak... a csúnya emberek.

— Bizony — helyeselt Számgin — sok szemetet adnak ki.

— Szemetet? — Drónov megvakarta a halántékát — nem, nem szemét ez, mivel ezrek olvassák. Nekem ugyanis, mint leendő könyvkereskedőnek, tanulmányoznom kell az árut és átnézek mindent, ami megjelenik — szépirodalmat, költészetet, kritikát, vagyis mindent, ami őszintén kifecsegi az emberek hangulatát és szándékait. Már a könyvszakértők közé számítok, Szityin is megkörnyékez és általában — észrevettek!

Hangja önelégülten csengett; egyik kezében üres poharát szorongatta, míg a másikkal rőt haját simogatta; két combja váltakozva reszketett, mintha lépcsőn mászna fel.

— A helyzet így alakult az igazi és örök bölcseséget Iván Karamázov átkozott kérdései fejezik ki. Iványov-Razumnyik

azt állítja, hogy e kérdések megoldása nem vezethető vissza logikai vagy etikai normákra és szerencsére — lehetetlen is. Figyeld meg: szerencsére! Olvastad „Az idealizmus problémái"-t? Bulgakov felteszi a kérdést: miben különbözik az emberiség az embertől? És így felel: ha az egyén élete — értelmetlen, akkor ugyanolyan értelmetlen az emberiség sorsa is — nemde?

— Keveset olvastam az utolsó esztendőben — mondta Számgin.

— Leonid Andréjev, Szologub, Ljev Sesztov, Bulgakov, Merezskovszkij, Brjuszov, és nyomukban tucatnyi kevésbbé jelentős író bizonygatja, hogy az élet értelmetlen. Sőt — még ezt is.

Noteszt rántott ki zsebéből és mosolyogva kimeresztett szemmel, vidáman üvöltve olvasta:

— „Az emberiség — a hitványság sokmilliós hidrája" — így Iványov-Razumnyik. Merezskovszkij pedig — „Az emberek sohasem voltak olyan kicsik és gyarlók, nagy többségükben, mint a XIX. századbeli Oroszországban". Sesztov pedig így beszél: „Az egyéni tragédia az egyetlen út a létezés szubjektív tudatosítására".

Tenyerére csapott a notesszel, majd zsebébe dugta, megitta maradék borát és így szólt:

— Jó másfélszáz ilyen aforizmát jegyeztem fel. Száz esztendeig fejték a tehenet — és most fölözik le! Egy kis könyvet akarok kiadni ezzel a címmel: „Hová jutottunk száz év alatt". És — utána kérdőjel. Telebeszéltem a fejed? Na — bocsáss meg.

Klim Számgin szükségesnek találta, hogy az utolsó szó az övé legyen.

— Mindez nagyon egyoldalú tenálad, hiszen vannak más jelenségek is — kezdte oktatóan. Drónov azonban meglendítette karakulprémes sapkáját és félbeszakította:

— Csehov és a 2—300 év mulva elkövetkező általános jólét? Csak jóindulatból, szánalomból mondja ezt. Gorkij? Ennek már vége, meg aztán nem is filozófus. Manapság pedig szükség van arra, hogy az író filozofáljon. Azt beszélik róla — üzletember, ravasz fickó, emigrált, noha semmi sem fenyegette. Elmenekült az idealizmus és realizmus összecsapása elől. Elnézhetnél hozzám egy este, Klim Ivánovics. Mindig vannak nálam. Ma is lesznek. Minek üldögélsz itt egyedül? Mi?

— Gondolkozom rajta — mondta Számgin.

Drónov már felvette felöltőjét, egyideig topogott, sárcipőjét húzva, és hirtelen feldünnyögött:

— De az egész lármát — a marxisták támasztották. Ők félemlítették meg az embereket, ők! Mint amikor... hideg szélroham támad és mindenki úgy érzi, hogy könnyen van öltözve. Hát én is. Noha van egy kis háj rajtam, de a hideg mégis idegesít. Várlak — mondta távozóban.

Számgin legelőször is elégedetlenséget érzett önmagával szemben, amit már oly sokszor észlelt: nagyon kellemetlen volt beismerni, hogy Drónov érdekesebb, jellegzetesebb lett, rájött a gondolatok tömörítésének tudományára.

— Veszélyes tudomány, de — bizonyos mértékben — nélkülözhetetlen az ellenséges eszmékkel szembeni védekezéshez — gondolta. — Nehéz megérteni, mit ismer el, mit tagad. És — miért van az, hogy míg az egyiket elismeri, a másikat tagadja? Miféle emberek jönnek össze nála? És hogyan viselkedik velük ez a furcsa nő?

Még kellemetlenebb volt meggyőződni róla, hogy a kor irodalmának nem egy eszméje az ő, Számgin, benyomásait önti formába és hogy ő, mint mindig, elkésik a formába öntéssel.

— Keveset olvasok. És — figyelmetlenül olvasok — korholta magát szigorúan. — Majdnem mindig monológokban és dialógusokban élek.

Tovább gondolkodva, úgy találta, hogy kevés embert lát és elhatározta: este elmegy Drónovhoz.

Amikor megérkezett, Drónov nem volt otthon. Toszja a szalón széles pamlagán hevert, félig ülő testtartásban, feje alatt fehérhuzatos párna, melyen szétterültek dús, sötét fürtjei.

— Lám, ennek örülök — mondta, és Számgin felé nyujtotta kezét; karja vállig meztelen volt és kivillant borotválatlan hónalja. — Bocsásson meg: fürödtem, elkábultam a széngáztól, most a hajam szárítom. Ez pedig — jóbarátom és tanítóm, Jevgényij Vasziljevics Jurin.

A nagy bőrkarosszékben, mélyen besüppedve, egy ember ült, és messzire kidugta hosszú lábán dudorodó hegyes térdét.

— Bocsásson meg, hogy nem állok fel — mondta, felemelte kezét és kinyujtotta. Számgin óvatosan megszorította a hosszú, száraz ujjakat, és egy meglehetősen kopasz koponyát

pillantott meg, amely szinte odaragadt a karosszék támlájához plafón felé emelt szürke, csontos arcot, melyet ugyanolyan kis szakáll ékesített, mint az övé, Számginé volt, továbbá egy vakító szempárt a magas homlok alatt.

— Üljön le a pamlagra — ajánlotta Toszja és odébb húzódott. — Jevgényij Vasziljevics érdekes dolgokat mesél.

— Azt hiszem — elég már, nem? — kérdezte Jurin; köhögésben tört ki, majd beleköpött egy fémfedelű kis kék gömböcskébe — amíg pedig köhögött, Toszja alkalmat talált arra, hogy megsimogassa Számgin kezét és ezt mondja:

— Nagyon jó, hogy eljött... Nem, csak folytassa Zsenyicska...

— Szóval — kezdte Jurin engedelmesen — bennem is ez a benyomás alakult ki: azok a munkások, akik különösen szerették a komoly zenét hallgatni, bizonyultak legfogékonyabbaknak az élet minden kérdése iránt, és magától értetődik, főként — a szociál- és gazdaságpolitika kérdései iránt.

Tüdővészesre való, jellegzetesen szintelen és erőtlen hangon beszélt, igen szabályos és fehér fogai fakón csillogtak — nyilván műfogak voltak. Nyakán kockás selyemsál, noha a szobában meleg volt.

Toszja zöld bokharai köntöst viselt, lábán fekete harisnya. Számgin megfigyelte, hogy a köntös alatt bizonyára csak egy szál ing van rajta, és ezért rajzolódnak ki olyan élesen testének idomai.

— Valószínűleg — nagyon könnyen elérhető — állapította meg, miközben Toszja tünődőn ráncbavont arcát figyelte. — Kibontott hajjal szebb az arca és az egész asszony is. Valamilyen képre emlékeztet. Odaliszk, rabszolganő portréjára... Valami effélére.

— A munkásosztály soraiban rengeteg különféle tehetség rejtőzik, és valamennyi elpusztul hiába — mondta Jurin szárazon és hidegen. — Lám, például...

Két hölgy lépett be: Orjehova és egy középtermetű barna nő, aki nagyon hasonlított csókára — madárral való hasonlósága csak fokozódott, amikor apró léptekkel ugrándozva, Toszjához szökellt, lehajolt, hogy megcsókolja, és elbőgte magát:

— Anyácskám, gyönyörűségem.

Majd hirtelen felegyenesedett, mintha mellbevágták volna,

és szemmelláthatóan természetellenes és ügyetlen, tetetett rémüldözéssel, sebesen rikoltozva beszélni kezdett:

— Jurin? Maga? Itt? Miért? Hát a Krim? Idehallgasson: kész öngyilkosság! Toszja — hogy lehet ez?

Toszja fesztelenül törölgette zsebkendőjével összecsókolt arcát, leeresztette fekete lábát a földre és eltűnt, de előbb így szólt: — Ismerkedjenek össze: Számgin — Plotnyikova, Márfa Nyikolájevna. Megyek, felöltözöm.

Orjehova higgadtan üdvözölte az asszonyt, részvétteljes pillantással megrázta Számgin kezét, majd segítségére sietett Jurinnak, hogy feltápászkodjon a karosszékből. Az szótlanul elfogadta a segítséget és a hajlotthátú magas férfi a harmóniumhoz ment; vastag posztóruha volt rajta, de még ez sem leplezte csontos válla, könyöke, térde hegyességét. Plotnyikova sietve mesélte Orjehovának:

— Virubova egyre befolyásosabb lesz az udvarnál, a cárnő megőrül érte, sőt azt beszélik, hogy olyan viszonyban vannak egymással...

Suttogva határozta meg a viszonyt, majd rémülettel felkiáltott: — Képzelje! És az ilyen — cárnő! — s így folytatta: — Közben pedig Virubovának szeretője van, egyszerű szibériai paraszt, hatalmas termetű dalia, arcképét az evangéliumban tartja... Nem, gondolja csak: a szeretője képe az evangéliumban! Ördög ismeri ki magát itt!

— Ez mind semmi, barátom, én is mondhatok ám egy újságot...

— Mi az, mi?

— Elmondom később, amikor itt lesznek Drónovék.

Jurin egy ünnepélyes és komor darabot kezdett játszani a harmóniumon. Az egymás mellett ülő két nő elhallgatott. Orjehova jóindulatú fejcsóválással hallgatta, ajkát biggyesztette, térdét simogatta. Plotnyikova, miután bepúderezte orrát s vagy egy percig Jurin hátát bámulta kerek madárszemével, halkan megszólalt:

— Valószínűleg árt neki... De hisz ez egyházi, ugye?

Megjelent Toszja, égszínkék szarafán* volt rajta, nyakán gyöngysor, vállán átvetett vastag hajfonata a mellére lógott — most Makovszkij „Bojárlakodalom" című festményének egyik alakjára hasonlított.

* Ujjatlan ruha parasztasszonyok viselték

— Jól játszik? — kérdezte Klimtől; a férfi némán lehajtotta fejét, általában nem szerette a harmóniumot, most azonban valamiért különösen kellemetlen volt látnia, amint ez a közeli halálra ítélt ember, kézzel-lábbal hadonászva, mintha valahová kapaszkodnék — öblös, komor hangokat csal ki a hangszerből.

— Nincs ereje — mondta halkan Toszja. — Még a nyáron pompásan játszott nálunk a nyaralóban, különösen zongorán.

— Nagyon jól áll magának a szarafán — mondta Számgin.

— Igen, jól áll — erősítette meg Toszja bólintva, és ügyes ujjaival befonta copfja végét. — Szeretem, kényelmes viselet.

Elhallgatott, Számgin fülét pedig megütötte a két hölgynek a zene hangjain átszűrődő vitája:

— Higgye el: Dumbadzét bomba sebesítette meg!

— Nem. Nem igaz.

— De igaz, igaz! Letépte a sapkája ellenzőjét... és...

— Semmi és!

— Magát Tatjánának hívják? — kérdezte Számgin.

— Taiszjánnak — felelte az asszony igen halkan, és átvette a cigarettát a férfi ujjai közül. — De amikor Toszjának szólítanak, fiatalabbnak látszom önmagamnak. Hiszen már huszonöt éves vagyok.

Rágyujtott és ugyanolyan halkan folytatta, s közben Jurin tarkójára bámult.

— Milyen félelmetes zene! Mindig ilyent választ: Beethovent, Bachot. Fenségeset és félelmeteset. Csodálatos ember. És lám — beteg, halálán van.

Számgin az arcába pillantott — Toszja komoran ráncbavonta szemöldökét, beharapta alsó ajkát, hogy azt lehetett gondolni, mindjárt sírvafakad. Számgin sietve megkérdezte: régóta ismeri Jurint?

Toszja suttogásig fojtott, únott hangon felelt, miközben ügyesen eregette a levegőbe a füstkarikákat.

— Nyolc éve. Távírós volt, hegedülni tanult. Olyan rendes, nyájas, okos ember Azután letartóztatták, kilenc hónapig ült, utána Arhangeljszkbe száműzték. Én oda akartam utazni hozzá, de megszökött, nemsokára újból letartóztatták Nyizsnyijben, és csak 1905-ben szabadult. Az 1906-os év végén megint letartóztatták. Tavasszal szabadon bocsátották beteg-

sége miatt, sokat fáradozott ügyében az apja, meg Ványa is. Volt egy fivére, lakatos, később matróz lett, megölték Svea-borgban Az apja útmester volt, azután földmunka-vállalkozó; nagyon gazdag ember, ezen a nyáron halt meg. Zsenya még a temetésére sem ment el. Ide hivatták az örökség ügyében, de Zsenya azt mondja, szándékosan húzzák a dolgot, arra várnak, hogy meghaljon.

— Miért siet annyira mesélni önmagáról? — gondolta Számgin gyanakodva.

Nagyon kellemetlen volt hallgatni a harmónium jajongásával kísért komor suttogást — Számgin valami zord humorszerűt érzett ebben a hangzavarban, és megkönnyebbülten sóhajtott fel, amikor Jurin abbahagyta a játékot, kiegyenesítette meggörbedt hátát és így szólt:

— Meyerbeer zenéje volt, Aiszchylosz „Eumenidák" című tragédiájához. De ilyen ládán nem lehet eljátszani — különben is elfelejtettem belőle egyet-mást. Hát teát kapunk?

— Menjünk — mondta Toszja és felállt.

A súlyos, férfias Orjehova, aki rozsdásvas színű nehéz gyapjúruhát viselt, kezét Plotnyikova térdén nyugtatta, ujjával ütögette egyik csontját és felháborodottan mesélte:

— A Café de Paris-ban vacsorázott Borisz Vladimirovics nagyherceg, a mi-carême idején, kokottokkal, aztán összekuszálták konfettivel, a kokottok pedig hólyagot kötöttek a fülére, amely disznót ábrázolt. Hát képzelje, drágám — az uralkodó dinasztia egyik tagja, mi? Hogy meggyalázzák Oroszországot! Jegyezze meg: ezt Rejnbot mesélte, Moszkva városparancsnoka.

— Szörnyű, szörnyű! — sopánkodott sziszegve Plotnyikova. — Azt is beszélik, hogy Baletta, Alexej nagyherceg kedvese, többe kerül nekünk Csuzimánál!

— Hát mit képzel? Bizony többe!

Jurin karonfogva vezette Toszját és magyarázta neki:

— Az Eumenidák olyanok mint az Erinniszek, a bosszú istennői. fenséges. zordon istennők. Akár Márija Ivánovna.

— Mi az, mi az? Akár én — de kicsoda? — riadt fel Orjehova izgatottan, mint valami ijedt tyúk. Az előszobából belépett Nogájcev, szakállát törölgette zsebkendőjével, és nyájas szeme valósággal sugárzott: utána méltóságteljesen haladt egy hosszúhajú, laposmellű és természetellenesen egyenes tartású ember, akire feszesen tapadt fekete ferencjózsef-

kabátja. Nogájcev nyomban kirántotta tárcáját zsebéből, meglóbálta és bejelentette:

— Rendkívül érdekes hírem van!

— Nekem is! — visszhangozta sietve Orjehova.

— És micsoda a magáé?

— Nem, előbb mondja maga.

Nogájcev háta mögé rejtette a tárcát és megkérdezte:

— Miért én? Az első hely — a hölgyé!

— Nem, nem! Ebben az esetben nem!

Amíg vitáztak, a ferencjózsef-kabátos ember meghajlás nélkül arcához emelte Toszja kezét, némán és hosszasan megcsókolta, majd derékszögben behajlította lábát és letelepedett Klim mellé — odanyujtotta apró tenyerét és félhangosan mondta:

— Anton Krásznov.

Számgin megszorította kezét, és elcsodálkozott: azt várta, hogy ujjai erősek lesznek, azonban puhának, szinte csontnélkülinek érezte őket.

Megjelent Drónov; maga előtt egy kicsiny, gömbölyű, csiptetős hölgyet bocsátott be, akinek vöröses fürtök göndörödtek a fején és csinos babaarca volt. Drónov egy ideig a vitára figyelt, majd elővette zsebéből noteszét, valamiért Számginra hunyorított és harsányan bejelentette:

— Figyelem!

Azután éneklő hangon, diakónust utánozva, olvasni kezdett.

— „Ó, te kárhozott és megvetett orosz Júdás..."

— Lám, lám — rikoltotta Nogájcev. — Hát nekem is ez az újságom! Hát a magáé? — fordult Orjehovához.

— Hát igen — mondta az asszony kedvetlenül és bólintott.

— Figyelem! — ismételte Drónov és újból elkezdte:

— „... Júdás, ki lelkedben megfojtottál mindent, ami szent és erkölcsileg nemes, ki akár az elvetemült öngyilkos, felkötötted magad tulajdon kérkedő elméd és romlott tehetséged száraz ágára, ki erkölcsileg csontjaid velejéig rothadt vagy és ocsmány valláserkölcsi bűzöddel megmérgezed értelmiségi társadalmunk egész légkörét! Átok reád, te hitvány, eszeveszett élvhajhász, ki tehetséged szenvedélyes és züllesztő mérgével megrontottad és örök kárhozatba döntötted számtalan szerencsétlen és gyengeakaratú honfitársad lelkét."

Amíg Drónov olvasott — Orjehova és Nogájcev összehasonlították a szöveget saját feljegyzésükkel, és alighogy befejezte — Nogájcev gyorsan megszólalt:

— Germogen püspök Tolsztojról mondott beszédéből való — értik? Na milyen?

— Sületlenség — jelentette ki Krásznov vállatvonva: — Figyeljenek a szótársításra — valláserkölcsi bűz? Gondolkozzanak csak, megengedhető-e ilyen szótársítás az egyház fenyítő igéjében?

A kis vörös hölgy hetykén felvetette fürtjeit és egy kérdést tett fel; hangja hosszú és ádáz vitára való hajlandóságot árult el.

— De hátha eretnekség?

— Ha az eretnekség bűzös — akkor hogyan lehet valláserkölcsinek nevezni? Kétszeresen sületlenség.

A társaság felzúgott, a vendégek buzgón kifejezést adtak egymás előtt a püspök beszéde fölötti felháborodásuknak, Krásznov azonban teáskanalával megkopogtatta az asztalt és amikor mindenki elhallgatott, köhintett és beszélni kezdett:

— Egy műveletlen püspök közönséges beszéde nem keseríthet el bennünket, nem szabad, hogy felizgasson. Ljev Tolsztoj — igen mély szociál-etikai értelmű jelenség, olyan jelenség, amely még mindig nem kapott helyes, tárgyilagos, a gondolkodó emberek többsége számára felfogható értékelést.

Nyilván már hozzászoktatta Nogájcevet és a nőket ahhoz, hogy hallgassák — azok békésen itták teájukat és igyekeztek nem zörögni az edénnyel. Jurin hátravetette fejét a díván támlájára és a plafónra bámult, csupán Drónov, aki Toszja mellett ült, mormogta:

— Holnap okvetlenül Moszkvába kell utaznom. Hát te?

— Nem. Nem akarok — mondta Toszja meglehetősen hangosan, s hangja úgy hatott, mintha követ vetett volna egy nyugodtan csordogáló patakba.

— Preobrazsenszkij „Tolsztoj, mint gondolkodó és moralista" című nem nagy, de igen becses brosúrája tizenegy meghatározást közöl a köztiszteletben álló, híres író egyéniségéről és tanításáról — beszélt Krásznov, álmodozón lehúnyt szemmel, Számgin pedig, aki lopva figyelte arcát, ezt gondolta:

— Bizonyára azért tartja magát olyan peckesen és azért öltözködik olyan feszesen, mivel puha, petyhüdt, akárcsak a furcsa keze.

A fekete szövetkabát és a magas, fehér, kikeményített gallér igen előnytelenül kihangsúlyozta Krásznov arcbőrének szürke árnyalatát; orcáin siman, petyhüdten fekszik a szőr, lefelé csüng, ugyanígy felső ajkán, állán pedig kicsiny ékbe folyik össze, és ez furcsa külsőt ad arcának: mintha az egész arc lefelé folyna. Homlokát hosszanti ráncok barázdálják, hosszú hajszálai puhák és szorosan egymáshoz simulnak s ezért haja sűrűnek tűnik, de kivillan közte a fejbőr. A szeme — nem látszik, fáradtan ráborul a felső szemhéj, orra valahogy rosszul sikerült, túlságosan csüggetegen hosszú.

— Nyilván elmult már negyven — állapította meg Számgin, miközben Krásznov felsorolását hallgatta:

— Panteista, ateista, racionalista-deista, tudatos hazudozó, aki az orosz Renan vagy Strauss szerepét játssza, korunk legnagyobb gondolkodója, szánalmas dialektikus és így tovább, és így tovább, és végül az egoizmus erkölcstanának hirdetője, amelyben vannak epikureista és durván utilitarista motívumok, valamint szocialista és kommunista irányzatok — ez utóbbin különösen lovagol Guszjev, Kozlov, Jurij Nyikolájev professzor, mind köztiszteletben álló gondolkozó.

— Badarság az egész — mondta Jurin, és fesztelenül ásított. — Badarság és üres szócséplés — tette hozzá, Toszja pedig hanyagul megkérdezte a szónoktól:

— Akar teát?

Valamennyien egyszerre kezdtek beszélni, nem hallgattak egymásra, hanem mintha arra törekedtek volna, hogy betörjenek az unalmas beszédben beállott szünetbe, és együttes erővel hintették be szavaikkal még az emlékét is. A kis vörös-hajú kijelentette:

— Kétlem, hogy pontosan jegyezték fel Germogen beszédét...

— Megbízható forrásból, igen — kiáltotta Orjehova topogva.

Plotnyikova, egy csésze teával a kezében, állva, Krásznovhoz beszélt:

— Anarchista-kommunista — ezt elfelejtette megemlíteni! Pedig ez a legjobb, amit róla mondtak.

Nogájcev nyájasan csitította Jurint:

— Ne-em, maga túl heves! Hiszen meg kell érteni, meg kell állapítani, velünk van-e, vagy ellenünk?

— Kivel velünk? — kérdezte Jurin. Drónov közben palac-

koka és előételekkel megrakott tányérokat szedett elő a poharszekből, az asztalra rakta őket, edénnyel csörömpölt.

— Lám, így vitatkoznak mindig — mondta Toszja és rámosolygott Számginra. — Maga nem szeret vitatkozni?

— Nem — felelte az, az asszony pedig helyeslően bólintott

— Helyes. Zsenya viszont szeret, noha árt neki.

Fékes füstfelhő terjengett az asztal fölött.

— Holnap Moszkvába utazom — mondta Drónov Számginak. — Nincs valami megbízás? Magad is utazol? Holnap? Szóval együtt megyünk!

— Tiltakozni kell — kiabálta a vöröshajú, Plotnyikova pedig ezt ajánlotta:

— Küldjük el Germogen beszédét Európába...

— Kedvesem — csitított Nogájcev, szívére szorítva kezét, — Sokmindent kitalálnak! Filozófusok, írók. Gogolj például megijedt az orosz trojkától, elkiáltotta magát... hogy is van? Hová rohansz, satöbbi. Pedig — nem is volt semilyen trojka az ő idejében. És senki nem rohant sehová, kivéve Petrasov híveit, akik a dekabristákat akarták utánozni. És mik azok a dekabristák? A maga nézete szerint valóságos hűbérurak. Hiszen... komikusak, magunk közt szólva.

Jurin rekedten rikoltozta:

— Maga a komikus...

— Nos, igen — maga szerint az emberek vagy aljasok, vagy ostobák — mondta Nogájcev nyájas hangon, sárga szeme azonban foszforeszkálva fellobbant és pofacsontjain borzolódni kezdett a szőr. Odagurult hozzá Drónov, palackkal a kezében, a palack nyakán pohár ágaskodott, talpával felfelé és csörömpölt.

— Gyerünk, gyerünk — mondta, karonragadta Nogájcevet és átvitte a szalonba. Ott kártyához ültek, ők ketten, a kis vöröshajú hölgy és Orjehova; Krásznov pedig lassan ingatta fejét, pilláival ernyőzte szemét és magyarázott Toszjának:

— Az emberek, kedves Taiszja Maximovna, a kor gyermekeinek és a világosság gyermekeinek csoportjára oszlanak. Az elsőket leköti az, ami láthatólag s állítólag létezik, a második csoportba tartozókat viszont beragyogja a belső világosság s egy láthatatlan várost keresnek...

— Lám, ez a mi társaságunk — szakította félbe Toszja, és vörösbort töltött a poharakba. — Érdekes. — Igen, nagyon — felelte Számgin nyájasan, Jurin pedig mormogott valamit és a pohár után nyujtotta kezét.

— Nos, mi ujság? Olvassa Du Prel könyvét? — kérdezte Krásznov, — Toszja homlokát ráncolva felelte:

— Próbálom. Nagyon nehéz megérteni.

— „A misztika filozófiája" — ugye? — érdeklődött Jurin és meg sem várva a választ, így folytatta:

— Ne olvasd, Toszja, ostoba filozófia.

— Bizonyítsa be — ajánlotta Krásznov, Toszja azonban igen szigorúan kérlelni kezdte:

— Ugyan kérem, nem kell vitatkozni! Inkább meséljen a királynéról, Anton Petrovics.

Krásznov engedelmesen lehajtotta fejét, tenyerével megdörzsölte homlokát és beszélni kezdett:

— Ulrika Eleonora svéd királyné elhúnyt vidéki kastélyában és ott feküdt a koporsóban. Déltájban megérkezett Stockholmból barátnője, Stenbock-Fermor grófnő és az őrség parancsnoka a koporsóhoz vezette. Mivel hosszú ideig nem tért vissza, az őrség parancsnoka és tisztjei kinyitották az ajtót és — vajjon miféle látvány tárult szemük elé?

A szalonban hangosan licitáltak:

— Kőr.

— Káró — rikoltotta Nogájcev.

— A királynő ott ült a koporsóban és átölelte a grófnőt. A megrémült őrök becsapták az ajtót. Tudták, hogy Stenbock grófnő szintén súlyos beteg. Futárt küldtek kastélyába és kiderült, hogy meghalt, éppen abban a percben, amikor az elhúnyt királyné karja között látták.

— Világos! — mondta Jurin. — Az őrség tökrészeg volt.

Krásznov fojtott hangon és lihegve mesélt a királynéról, mintha nehezére esnék a beszéd. Igen hatásos volt és annyira kellemetlen, hogy Számgin tiltakozóan felvonta vállát. Azután ezt gondolta:

— A keze egyáltalán nem petyhüdt.

Krásznovnak valóban furcsa keze volt: állandóan, szüntelenül mozgott, kigyó-hajlékonysággal, mintha a válltól az ujjakig egyetlen csont sem lenne benne. Szinte tétován, vakon mozgott, ujjai azonban hibátlanul, görcsösen megragadtak mindent, amire szükségük volt: borospoharat, kétszersültet,

teáskanalat. Kezének mozdulatai jelentékeny mértékben fokozták a kellemetlen benyomást, amit elbeszélése keltett. Jurin szavaira Krásznov nem is hederített, himbálta poharát, a vörösborban tükröződő fény játékára bámult láthatatlan szemével és tovább folytatta, hasonlókép fojtott hangon, erőlködve:

— Erről az eseményről jegyzőkönyvet vettek fel, melyet aláírt mindenki, aki tanuja volt. Nálunk a „Történelmi és Statisztikai Közlöny" 1815-ös évfolyamában jelent meg.

— Jó helyet találtak ilyen badarság kinyomtatására — fűzte közbe Jurin köhécselve és borát szürcsölve, Toszja pedig elmosolyodott és így szólt:

— Én nagyon szeretem az ilyesmit: olvasni nem szeretek, de mindig szívesen hallgatok másokat. Szeretem a rémületet. Olyan jó, amikor hangyák futkároznak az ember bőre alatt. Ugyan, meséljen még valamit.

— Szívesen — állott rá Krásznov.

— Hárommal kevesebb — hangzott fel Orjehova mérges basszusa.

— De miért hívta a pikk dámát? — korholta Nogájcev.

— Egy Iván Práscsev nevű tisztnek, aki résztvett a lengyelek lecsendesítésében, 1831-ben, volt egy legénye, akit Iván Szeredának hívtak. Ez a Szereda halálos sebet kapott és megkérte Práscsevet, hogy juttasson el három aranyat az otthoniakhoz. A tiszt kijelentette, hogy elküldi, sőt meg is toldja hű szolgálatáért, de ezt az ajánlatot is hozzáfűzte: „Jőjj vissza a másvilágról azon a napon, amikor meg kell halnom." „Parancsára nagyságos uram" — mondta a katona és meghalt.

— Nálam pedig itt a tízes, haha! — hirdette boldogan Drónov

— Harminc év mulva, egy éjszakán Práscsev feleségével, leányával és annak vőlegényével kertjében üldögélt. Hirtelen ugatni kezdett a kutya és a bokrokba rontott. Práscsev utána — és látja: a bokrok közt ott áll Szereda és tiszteleg „Mi az, Szereda, hát eljött a halálom napja?" „Igenis, nagyságos uram!"

— Ez aztán a fegyelem! — állapította meg Jurin elragadtatással, gúnyos felkiáltása azonban nem akasztotta meg az elbeszélés makacs folyamát.

— Práscsev meggyónt, megáldozott, megtett minden szükséges intézkedést — reggel pedig hirtelen a lába elé veti magát egyik jobbágya, a szakács felesége, akit üldözött a szakács,

késsel a kezében. És a kést nem a feleségébe döfte, hanem Práscsev hasába és az nyomban kiszenvedett.

— Szörnyű az élet, Toszja! — rikoltotta Jurin.

— Hallgatni szörnyű, de élni... élni valahogy nem szörnyű — felelte az és elkezdte leszedni a teásedényeket az asztalról

A szalónban Nogájcev hangosan, bánatosan panaszkodott:

— Ez nem játék, hanem — kész bűntény. Arulás.

Drónov hahotázott, a vörös hölgy csengő kacajtól fuldoklott, Orjehova pedig lesujtottan nyöszörgött.

— Maga folyton csak gúnyolódik, Jurin úr — szólalt meg Krásznov, miközben átadta Toszjának a kimosott csészéket. — Ugy látszik, hülyének tart engem...

— Megközelítően helyes diagnózis.

— Látja, már sértegetni is akar...

— Azzal, hogy helyesnek tartom a saját meghatározását? — kérdezte Jurin.

— Ahá, már visszaszívta a megközelítően-t!

Számgin ráncbavonta homlokát és ezt gondolta:

— Úgy látszik, hajbakapnak.

Valóban, Krásznov emelt hangon, sipítozva kezdett beszélni, mintha fogai között szívná be a levegőt.

— Magának, súlyos, gyógyíthatatlan beteg létére, inkább az kellene, hogy...

— Meghaljak — fejezte be Jurin. — És meg is halok, csak várjon egy kicsit. Betegségem és halálom azonban személyes ügyem, fokozottan, szorosan személyes, és senkinek nem okoz kárt. Maga viszont — káros... személy. Ha eszébe jut az embernek, hogy maga tanár — és mérgezi az ifjúságot, azzal, hogy pópákat gyárt belőle... — Jurin kis ideig gondolkozott, majd kérlelőn, humorosan mondta:

— Nagyon szeretném, ha előbb halna meg nálam — akár ma! Rögtön...

— Hát öljön meg — ajánlotta Krásznov, és lassan, szinte erőlködve kiegyenesítette nyakát, felemelte arcát — keskeny, apró szeme kékes fénnyel lobbant fel.

— Nincs hozzá erőm — felelte Jurin.

Toszja, kezében a szamovárral, halkan megszólalt:

— Mit csinálnak? Megőrültek? Kérem, hagyják abba az ilyen... tréfát. Neked árt a mérgelődés. Zsenya és túl sokat iszol. Meg cigarettázol.

Számgin megigazította szemüvegét és csodálkozva pillantott az asszonyra — nem várta, hogy ez a nő képes legyen ilyen nyersen parancsoló hangon beszélni. Még csodálatosabb volt, hogy engedelmeskedtek is neki, sőt Krásznov még kérlelte is:

— Bocsásson meg...

— Inkább segítsen megteríteni az asztalt, ideje, hogy vacsorához üljünk. Kártyások — hamar végeznek?

A szamovárt a pohárszék mellett álló asztalkára tette, és miközben a szalvétákat rakosgatta, Számginhoz fordult.

Egyesek kártyával játszanak, mások szavakkal, maga pedig — hallgat, akár egy idegen. Az arca pedig — mindennapi és mint ember bizonyára száraz, forró, makacs — igen?

— Nem tudom. Még nem ismertem meg önmagamat — jelentette ki Számgin váratlanul és úgy tűnt neki, hogy az igazságot mondta.

— Akár egy idegen — ismételte Toszja. — Előfordult nálunk a cukrászdában: mindenki kávézik, fecseg, nevetgél — az egyik sarokban pedig egy angol ül és lenéz mindenkit.

— Én messze vagyok ettől — mondta Számgin, az asszony pedig kijelentette:

— Hát én bizony nem szeretem az angolokat! Olyan..., pulykák! — És bekiáltott a szalónba:

— Kártyások, hamar végeznek?

A kártyázók megjelentek, részben vidám, részben elkeseredett arccal. Öröm ragyogott Drónov arcán és Orjehova szemében, aki fontoskodón felfújta arcát — a kis vörös hölgy idegesen rángatta vállát, Nogájcev pedig zsebredugott kézzel a plafónra bámult. Békésen vacsoráztak, elragadtatásukat fejezték ki az ízletes pisztráng és a hatalmas pulyka felett; párhuzamot vontak a „Miljutyin-boltok" gasztronómiai gyönyörei és az Ohotnij-rjád gazdagsága között, és Orjehova kivételével valamennyien egyetértettek abban, hogy Moszkvában jobban, változatosabban étkeznek. Krásznov, aki Nogájcevvel szemben ült, arról kezdett beszélni, hogy az értelem szüntelen fejlődése mindjobban fokozza az emberek étvágyát a földi javak iránt és ezzel csak növeli a szenvedések tömegét, s egyáltalán nem segíti elő a létezés értelmének tudatosítását.

— A buddhizmus igazsága egy axiómában rejlik: minden létezés szenvedés, de szenvedéssé a kívánság által válik. A szenvedések szüntelen fokozódása a kívánságok fokozódása

miatt és végül a halál — meggyőzi az embert a személyes jó elérésére irányuló törekvésének illuzórikus voltáról.

— Nem, a halálról, kérem, nem kell beszélni — jelentette ki Toszja szigorúan. — Drónov támogatta:

— Én is ellene vagyok. Vigye az ördög.

— Helyesen mondta Zsenya: a halál mindenkinek személyes ügye.

— Viszont ha személyes is — kezdett bele Nogájcev, de amikor Toszja ráfüggesztette sötét szemét, hirtelen változtatott hangnemén és gyorsan elkezdte:

— Hát azt tudják, híre jár, hogy az eszereknél nincs minden rendben.

— A fejekben? — kérdezte Jurin.

— A pártban, a központban — magyarázta Drónov, aki nyilván nem értette meg a kérdés iróniáját, vagy nem akarta megérteni. — Ez a hír nem újkeletű.

— A legutóbbi letartóztatások állítólag provokáció eredményei...

Krásznov közölte, hogy Pétervárott megjelent Illiodor szerzetespap, caricini felkelő, Raszputyin hívására, és hogy Virubova bemutatta a cárnénak.

— Házi ügyek, családi ügyek — mondta Nogájcev, Drónov pedig szellemeskedett:

— A szerzetes a hölgyek számára — ízesebb a füstölt pisztrángnál...

— Óh, Ványicska — sóhajtott fel Toszja.

Számgin figyelte, hogyan táplálkozik Krásznov, milyen gyorsan és biztosan leli meg fürge keze a legjobb falatokat — és ezt gondolta:

— Ez mindig jól fog lakni.

A vöröshajú hölgy hátravetette fürtjeit és csengő hangon beszélni kezdett:

— Szörnyen sok az esemény a mi országunkban! — kezdte sóhajtva és kidüllesztette kékes, kerek szemét, és ettől arca még inkább babaszerűvé vált. — Mindig így volt, és nem is tudom: mikor lesz vége? Folyton események, események, és egy intelligens embernek mindenre gondolnia kell. Paraszt- és diákforrongások, terror, japán háború, terror, a hajóhad lázadása, megint terror, január 9-ike, forradalom, Állami Duma, és megint csak terror! Végeredményben — félő kimenni az utcára. Teljesen megzavarodom! Mi lesz hát ennek a vége?

Jurin mosolyogva súgott Toszjának valamit, az asszony megfenyegette ujjával és így szólt:

— Nem kell! Ne viccelj.

Mindnyájan hallgattak. Számgin azt gondolta, hogy ez a nő gúnyosan beszél, de amikor jobban szemügyre vette arcát, észrevette, hogy szemében könny ül és ajka remeg.

— Sokat ivott — állapította meg, a kis vörös pedig egyre izgatottabban, tiltakozón folytatta:

— Franciaországban, Angliában megteheti az értelmiség, hogy nem foglalkozik politikával, ha nem akar, nekünk viszont — kell! Mindegyikünk köteles gondolkodni mindenről, ami az országban történik. Miért köteles?

Halkan szipogni kezdett, Orjehova a vállát simogatta és együttérzően tanácsolta, basszushangján:

— Ne idegeskedjék, kedves Anna Zaharovna — árt magának.

— Úgy vágyik az ember rendre, nyugalomra — kiáltott fel idegesen Anna Zaharovna, miközben szemét törölgette kicsiny zsebkendőjével.

Számgin ellenségesen nézett rá és ezt gondolta: milyen durván el lehet torzítani egy igen értékes gondolatot.

Békéltetően kezdte el Krásznov:

— Szabadságunkban áll hátat fordítani a rossznak és jót alkotni. Ljev Tolsztoj zűrzavaros gondolatai között van egy kereszényien igaz: tagadd meg önmagadat és e világ sötét dolgait! Végy kezedbe ekét és menj, hátra sem nézve, dolgozz a barázdában, melyet a sors kijelölt számodra. A mi szántóvetőnk, táplálónk, engedelmesen követi...

Nem hallgattak rá. Orjehova és a kis vörös nő felálltak az asztal mellől és búcsúztak Toszjától, felállt Nogájcev is; Drónov így szólt Számginhoz:

— Szóval — utazunk?

Számgin hazafelé tartott a barátságos holdfényben fürdő utcákon, beszívta az éles, de üdítő levegőt, és mosolygott magában. Elégedett volt. Felidézte emlékezetében az Anfimjevna halpástétomaira összegyülekező társaságot Krizant bácsinál, és mindent, amit megfigyelt a moszkvai felkelésig — felidézte, és látta, milyen élesen megváltoztak a vitatémák, érdekek, milyen nyíltan beszélnek arról, amiről azelőtt hallgattak.

— Természetesen, ezek más emberek — emlékeztette önmagát, de nyomban ezt gondolta: — Viszont valamilyen oldal-

ról talán érdekesebbek. De mivel? Közelebb állnak a mindennapi élethez?

Nem oldotta meg ezt a kérdést és úgy találta, kellemes volt, hogy legokosabbnak érezhette magát ezek között az emberek között. Csak ennek az ostoba vöröshajú babának a hisztérikus kirohanása volt kellemetlen.

— Milyen buta.

Számgin amint éberen figyelte önmagát, hajlandó volt általában elismerni, hogy talán még sohasem érezte magát ilyen frissnek és magabiztosnak. Alaphangulata az önvédelem hangulata volt; néhány éles kérdést szokott feltenni magának, távolról sem mindig őszintén, amelyek alkalmasak voltak önbecsülése csökkentésére. Ez alkalommal azonban ezt kérdezte önmagától:

— Talán amiatt van ez, mert az örökség révén független ember lettem? Ideig-óráig független — tette hozzá, mivel eszébe jutott, hogy az örökség értékét nem ismeri. De ez a kérdés valamiért nem követelt megoldást, talán azért, mert emlékezetében felbukkant Toszja alakja, keble, melyet harciasan kiemelt a szarafán. Számgin abban a korban volt, amelyben nem egy nagy szexuális tapasztalattal rendelkező férfinél és nőnél a normális, biológiai vonzódás fiziológiai kíváncsisággá változik, amely makacs vágy jellegét ölti fel, hogy megtudja, miben különbözik az egyik nő vagy férfi a másiktól. Az ilyen esetekben az emlékezet és a képzelet, egyesült erővel, éppolyan zsarnoki hatással lehetne némelyekre, akár a szenvedélyes szerelem. Messalina azonban valószínűleg nem sokáig elégítette volna ki Don Juan kíváncsiságát, amint az sem az övét. Toszja csábítónak és könnyen elérhetőnek látszott Számgin szemében. Élvezettel gondolt rá, elképzelte meztelenül s hasonlónak gondolta Marinához, amilyennek őt látta a szektariánus szertartás után. Marina még mindig nem hagyta nyugton, egyik legfájóbb pontja maradt életének, és éjjelente nem ritkán megrabolta álmától. Azonfelül, egy idő óta, a kellemetlen benyomásoktól elvonó orvosszer gyanánt, a Párizsban vásárolt könyveket olvasgatta, amelyek az érzékiség játékára terelték figyelmét és könnyűszerrel véget vetettek az apró gondolatok meddő, fárasztó nyüzsgésének.

Az egész következő napot Számgin magánosan töltötte, ugyanabban a friss hangulatban, miközben elnézően fontolóra vette Drónovot és ismerőseit. Az ablakon kívül vadul kavar-

gott, üvöltött és sivított a vihar, s havat szórt az ablakba; a fehér forgatagban olykor felbukkant és eltűnt a nagy, fekete, szakállas cár alakja, kövér, mozdulatlan lován — erősen visszafogta a paripát, mintha eltévesztette volna az utat és nem tudná, merre induljon. Számgin cigarettázva fel-alá járkált a szobában, ült, feküdt, és mint aki sakkozik, úgy helyezgette az ismerős emberi figurákat s igyekezett hasonlóságot találni köztük. Először félrerakta a legkevésbbé érdekes és számára legkellemetlenebb emberek csoportját. Ezek azok voltak, akiket korlátok közé szorított egy meghatározott „érvrendszer", Kutuzov vezette őket, és előre lehetett tudni, mit fog mondani mindegyikük ebben vagy abban az adott esetben.

— Befejezett emberek, képtelenek további fejlődésre. — A szocialista egyház papjai — talált nevet számukra. — Elfelejtették, hogy a szocializmust a burzsoázia találta ki és a kereszténység szegényes fantasztikumának következménye. Az osztályharc és a mindenfélekép műveletlen proletariátus teljességgel lehetetlen diktatúrájának hirdetői. Én nem tagadom a szocializmust, abban az alakjában, ahogy a németek értelmezik. Németországban — a burzsoá kultúra számára természetes lépés, mely előre visz. Náluk — történelmileg értelmezik. De nálunk? Egy olyan országban, ahol lehetséges egy Rázin, Pugacsov, parasztzendülések, moszkvai felkelés... Őrültség. Néhány becsvágyó kalandkergetése, akinek nincs mit veszítenie...

Maga is őszintén elcsodálkozott éles és határozott bírálatán, még sosem gondolkodott ilyen hangnemben, és ez nyomban felemelte, felegyenesítette önmaga szemében. A tükörbe pillantott és látta, hogy nedves haja megszáradva, símán borítja fejét és így elárulja, milyen kevés és hogy megritkult. Fogta a kefét és iparkodott felborzolni, de ha dúsabbnak látszott is, mégis ezt a gondolatot váltotta ki belőle:

— Nemsokára kopasz leszek.

Ez nagyon kellemetlen volt.

Egyik kezében a kefével, másik kezének ujjaival őszbecsavarodott halántékát símogatta, és vagy két percig szigorúan vizsgálta arcát, nem gondolt közben semmire, csak önmagát figyelte. Arca jelentősnek és okosnak tűnt. Egy olyan ember kissé száraz, de finom arca, aki nem fél szabadon gondolkodni, és szervi gyűlöletet táplál a független gondolaton elkövetett minden erőszakkal, korlátok közé szorítására irányuló minden kísérlettel szemben.

— Ér-tel-mi-sé-gi — szólította meg magát gondolatban tisztelettel. — A történelem új ereje, olyan erő, amely még nem ébredt kellőkép tudatára saját fontosságának és a követendő iránynak. — Azután kifésülte a keféből a kihullott hajszálakat, csomóba csavarta s a hamutálcába tette, majd gyufát gyujtott és amikor a hajszálak sisteregve elégtek — felsóhajtott. Kissé lehiggasztotta ez az áldozat, amit az idő múlásának hozott; majd megint elkezdte összekapcsolni az embereket, a jellembeli hasonlóság tünetei alapján. Drónovot Mitrofánov mellé állította. Azután Tagiljszkijt kapcsolta hozzájuk. Rövid gondolkodás után egy negyediket is csatolt melléjük — Makárovot, de nyomban rájött, hogy ez nem helyes, nem találó.

— Ljutov illik hozzájuk. És Berdnyikov. Igen, éppen ez az állat Berdnyikov

Berdnyikov lomha, súlyos teste úgy bukkant fel Szamgin képzeletének játékában, mint a mesebeli medve; arról szól a mese, hogy néhány kisebb állat egy ló-koponyában vert tanyát, hogy jóbarátságban együtt éljenek — de ott termett a medve és megkérdezte: — ki lakik abban a koponyában? — és amikor az állatkák megnevezték magukat, így felelt: — Én pedig szétlapítlak titeket mind — ezzel ráült a koponyára és szétlapította lakóival együtt.

Berdnyikov tarka, cinikus fecsegésének kellemetlen, megalázó emléke bosszantóan összekavarta a figurák felállítását, érdektelenné tette a játékot. Azonkívül a figurák is, önmagukban véve, noha sok kisebb gondolatbeli és szavakbeli hasonlóság állt fenn közöttük, mégis csak egyetlen fontos és világos hasonlóságot mutattak fel — szándékaik határozatlanságát.

— Min igyekszik megállapodni Makárov, Tagiljszkij? Mit akarnak? Miért adott pénzt Ljutov az eszereknek? Mivel zavarta az ő életét az önkényuralom?

Az ablakon kívül, a hófergetegben, ott táncolt mozdulatlan lován a fekete, szakállas, rendőrsapkás cár — ez a cár semmiben, semmiképp nem hasonlított arra a másikra, aki sebesen vágtatott a Szenátus-téren, és szilaj paripája patái kígyót tiportak.

Szamgin elment az ablaktól, lefeküdt a díványra és a nőkről kezdett gondolkodni, Toszjáról, Marináról. Este pedig, a vasúti kocsi fülkéjében, pihent önmagától — mivel Iván Matvéjevics Drónov szakadatlan, lelkendező beszédét hallgatta.

Drónov szemben ült vele, egy pohár fehér borral kezében, az üveget két térde közé szorította, jobb tenyerével pedig borotválatlan állát, arcát dörzsölgette — és Számginnak úgy tűnt, hogy még a lába alatt zúgó vas-morajon át is hallja a kemény szőrszálak recsegését.

— Érted, hol van a kutya elásva — magyarázta Drónov fojtott hangon, sebesen, kiálló pofacsontú arcát ráncok barázdálták, szeme nyugtalanul futkározott, akárcsak régen, kikémlelt az ablakon, a szikráktól és fényektől pásztázott sötétségbe, fürkészte Számgin arcát, a poharat. — Az ember nem akar a bolondok sorsára jutni. Az élet — ördög tudja — mintha egycsapásra megöregedett, megráncosodott volna, egyuttal azonban valami görcsös reszketés kezdődött benne, olyan... sietség, tudod... markoljatok, fiúk! Nos, az iparban, kereskedelemben, ez természetes, e téren — amint a marxisták tanítják — vagy koldusokat gyárt az ember, vagy maga lesz koldus. A koldusság pedig, ámbár nemzeti ipar, de — mégsem kellemes, nem segíti elő a büszkeség fokozódását. Pedig: „ember — ez a szó büszkén hangzik", és a betyár bizony büszke akar lenni. Nos, érted már...

Hátradöntötte fejét és szájába töltötte a bort, miközben leöntötte állát, mellét; az asztalkára rakta a poharat és míg nyakkendőjét oldozta, így folytatta:

— Engem bizony, pajtás, zavarba ejt az értelmiség. Hiszen én — akár akarod, akár nem — hozzá számítom magam. Most pedig, tudod, élesen és mélyen széttagolódik. Idealisták, misztikusok, buddhisták, a jogikat tanulmányozzák, „Teozófiai közlöny"-t adnak ki. Eszükbe jutott Blavátszkaja és Annie Besant... Kalugában, ahol sosem volt semmi a kalugai tésztán kívül — most okkultizmusra adták a fejüket az emberek. Ugy hinné az ember, hogy a forradalom után...

— Ez a mozgalom még a forradalom előtt kezdődött — emlékeztette Számgin.

— Mint védőoltás? Profilaktikum? — kérdezte Drónov és óvatosan az ülés sarkába rakta az üveget.

— Lehetséges — ismerte el Számgin.

— N-na igen. Szóval valaki előre meglátott valamit? De ki irányítja az egészet?

Számgin elmosolyodott és némán vállat vont.

— A realista írók pesszimisták lettek — mormogta Drónov, miközben a nedves nyakkendőt simítgatta térdén,

majd meglóbálta a nyakkendőt és így folytatta: — Nemrégiben ezt a véleményt hallottam rólad: benned nincs meg az az általános orosz szokás, hogy belemásszál felebarátod lelkébe, vagy — a zsebébe, ha lelke nincs. Ezt Tagiljszkij mondta, Anton Nyikiforov...

— Alig ismerem — sietett kijelenteni Számgin.

— Ő viszont, szerintem, helyesen... értékelt téged — folytatta Drónov lehiggadva és szinte sértődötten. — Te az emberekkel szemben... ridegen viselkedsz. Sőt, szinte undorral...

— Ez nem igaz — mondta Számgin szigorúan. — Ő éppolyan kevéssé ismer engem, mint én őt. Régóta ismered?...

— Vagy két éve már. Lóversenyen ismerkedtünk össze. Elveszítette a pénzét, vagy — ellopták. Kölcsönvett tőlem — és sokat nyert. Felajánlotta nekem a felét. Én azonban visszautasítottam, megtettem ugyanazt a lovat és háromszor annyit nyertem, mint ő. Nos — aztán kirúgtunk a hámból... egy kicsit. És összeismerkedtünk.

— Miféle ember? — kérdezte Számgin óvakodva.

— Ördög ismeri ki magát nála — felelte Drónov elgondolkodva, majd újból fellobbant és sebesen magyarázni kezdte: — Ilyen is, olyan is. A belügyminisztériumban szolgál, lehet, hogy a rendőrségi osztályon, de — a legkevésbbé hasonlít besúgóra. Okos. Mindenekelőtt — okos. És bánatos. Mint a reménytelen szerelmes, de nem tudni — miért? Udvarol Toszjkának, de csak látni kellene — hogyan! Szemtelenségeket mond neki. Ő pedig ki nem állhatja. Általában — dőlt betűkkel nyomtatott ember. Én szeretem az ilyen... tökéletleneket. Mert amikor tökéletes, akkor gyalog nem is lehet beszélni vele.

— Ez rám vonatkozik — állapította meg Számgin és így szólt: — Csinos nő a feleséged

— Mindenki kedveli — mondta Drónov és ráncba vonta arcát. — Viszont feleségre — alig hasonlít. A háztartással nem törődik, akár valami cseléd. Tagiljszkij régóta ismeri, ő ismertetett össze vele. „Nem akar felszedni egy csinos lányt, aki közömbös a sorsa iránt?" — kérdezte. — Tagiljszkijt nyilván elutasította és azért nevezi az most a hálószobák vándorának. De én nem vagyok féltékeny — tisztességes nő. Érdekes vele. És, tudod, nyugalmas is: nem csal meg, nem árul el.

— Hát Jurin? — kérdezte Számgin.

— Bolsevikocska. Van esze. De, amint látod, kijátszott kártya. Őt szereti Toszjka, de — anyai szeretettel.

Olyan unott hangon beszélt, hogy Számgin kénytelen volt erre gondolni:

— Tetteti magát.

Vagy két percig mindketten hallgattak, azután Drónov így szólt:

— Nos, hát mi lesz, alszunk? — De miután levetette s az ülésre hajította kabátját és órájára pillantott — újból beszélni kezdett: — Nos, megyek megszerezni egy világraszóló könyv kéziratát. — Petyja Sztruve és társai készítették. Azt mondják: a „Haladj hátrafelé!" témájára készült. Hiszen ő még 1901-ben kiadta a jelszót: „Vissza Fichtéhez", így hát... De mindezek mellett az eszereknél valami nincs rendjén. Egyszóval — széthúzás. Jurin azt állítja, hogy mindez — jó! Azt mondja — kirostálódik a pelyva és a sok szemét és megmarad a legtisztább, nemes mag... N-na igen...

— Helyes nézet — mondta Számgin, hogy mondjon valamit.

— Nem tudom — válaszolt Drónov és elhallgatott, de amikor már fekvőhelyén ült, hálóneműben, állát dörzsölgetve — hirtelen dühösen feldünnyögött:

— Tudod, mégis a legtalálóbb és a legveszedelmesebb, amit kitaláltak — az osztályteória és a munkásosztály diktatúrájának eszméje.

Számgin lehajtotta fejét és pápaszemén keresztül Drónovra pillantott, az azonban már lefeküdt és magára húzta a takarót.

— Megsértődött — állapította meg Számgin és eloltotta a lámpát. — Érdekesebbé vált és úgy látszik, okosabb is. De mégis kár volt megengednem, hogy tegezzen.

— Nevetséges — mondta Drónov.

— Micsoda?

— Hogy egy német származású ember tanítsa az oroszokat patriotizmusra.

Számgin kisideig hallgatott, majd engedett vágyának, hogy torkára forrassza a szót Drónovnak — és szárazon, oktatóan magyarázni kezdett:

— Sztruve a leghatározottabban érdemeket szerzett az értelmiség előtt: elsőnek mutatott rá, hogy a személyiség szerepe a történelemben nem más mint illuzió, öncsalás . . .

— Hát még mi? — kérdezte Drónov rövid hallgatás után.

— Még az, hogy elismerte a személyiségnek azt a jogát, hogy tudományos szenvtelenséggel figyelje a jelenségeket — akarta mondani Számgin, de nem szánta rá magát és álmos hangon így szólt:

— Késő van. Aludjunk . . .

De Drónov nem hagyta annyiban; oldalán feküdt és míg ujjával kavarta a félhomályt, csípősen emelt hangon magyarázta:

— A személyiség szerepét tagadta, minthogy marxista volt, utána, amint te is tudod, átcsapott az idealizmusba — idealizmus pedig nincsen individualizmus nélkül, olyan individualizmus viszont, amely tagadja a személyiség szerepét az életben — badarság! Képtelenség . . .

Számgin nem felelt, de elalvóban ezt gondolta.

— Keveset olvasok filozófiai kérdésekről.

— Moszkva! — ébresztette fel Drónov; vastag, bolyhos, dohányszínű ruhát viselt, símára fésült, higgadt volt.

— A Moszkovszkajában reggelizünk, egy órakor, jó? — ajánlotta.

— Ha időm engedi — mondta Számgin és elhatározta, hogy nem megy reggelizni a Moszkovszkajába; a pályaudvarról egyenesen a közjegyzőhöz hajtatott, hogy megtekintse Varvára végrendeletét. Itt kellemetlen meglepetés várta: a házra huszonötezer rubel magánkölcsön volt betáblázva, első helyen. Az ösztövér, lapos, sárgaarcú közjegyző, akinek hegyes állán hegyes, ősz szőrcsomó ágaskodott és vöröses szeme a sügérére hasonlított, közölte, hogy a hitelező hajlandó megvásárolni a házat s ráfizetne még tíz-tizenkétezret.

— Nem többet? — kérdezte Számgin, miután megállapította, hogy tizenkétezerből egymaga igen rendesen elélhet négy esztendeig is. A közjegyző tagadólag megrázta tar fejét, cuppantott és megismételte:

— Nem többet.

A közjegyző nem keltett bizalmat és Számgin arra gondolt, hogy meg kellene tanácskoznia a dolgot Drónovval — ez bizonyára tudja, mennyiért kelnek el a házak. Varvára házában újabb kellemetlenség fogadta: a főkaput kinyitó fekete, hegyesorrú növendéklány örvendezve, vidáman kiabálta:

— Varvára Kirillovna nincs idehaza, Pétervárra utazott.

A lány öröme illetlennek tűnt Számginnak és szigorúan kijelentette:

— Varvára Kirillovna meghalt!

— Úristen — mondta halkan a lány, de hirtelen hátrahúzódott és megkérdezte: — De hátha hazudik? — És sipító hangon nyomban elkiáltotta magát: — Felicáta Nazár-na!

Megjelent az ismerős laposmellű, keskenyajkú nő, csipkés bóbitával, nyakát fontoskodóan meghajlította és üveges szemét némán Számgin arcára függesztette; a leányzó pedig Számginra mutatott ujjával és izgatottan, sebesen magyarázta:

— Azt mondja — meghalt Varvára Kirillovna

— Én nem tudok semmiről — mondta a nő, és nem segített Számginnak a vetkőződésben; amikor pedig az be akart menni az előszobából a lakásba, útját állta.

— Engedelmet kérek, már hogyan...

— Menjen innen! — rikoltotta Számgin. — Mi az, talán nem ismer?

— Ismerem kérem, de nem tehetem...

Egy lépést tett oldalt és fahangon vezényelte:

— Anka, telefonálj az őrszobára, hogy jöjjön át Miron Petrovics.

— Ostoba — hordta le Számgin. — Kidobom — kiabálta, de nyomban restelni kezdte dühét; az asszony nem maradt el a sarkából és monoton hangon, gyilkos-unalmasan magyarázta:

— Ha van joga hozzá — ki is dobhat, de szitkozódni nincs joga. Én alkalmazott vagyok, vagyon van rámbízva.

— De hiszen tudja, ki vagyok — emlékeztette Számgin békéltetőn.

— Én Varvára Kirillovna szolgálatában állok és tőle nem kaptam intézkedést az úrról... — Nyomon követte Számgint, meg-megállt mindegyik szoba ajtajában és szemmelláthatóan attól félt, hogy az felvesz és a zsebébe dug valamit, és ezzel azt a vágyat keltette a ház urában, hogy a fejéhez vágjon valamit. Így folyt ez vagy húsz percig és Számgin idegei már pattanásig feszültek. Cigarettázott, fel-alá járkált, leült és úgy érezte, hogy viselkedése csak megerősíti ennek az ostoba fehérszemélynek a gyanakvását.

— Ha magára hagyom, akár huszonnégy órára — kifoszt — állapította meg Számgin.

Végül megérkezett a kövér, feketeszakállú rendőrfelügyelő-helyettes, szótlanul végighallgatta a két felet, majd nyomatékos basszushangon kijelentette:

— Jogász létére önnek tudnia kellene, hogy orvosi vagy kórházi bizonyítvánnyal köteles igazolni a halál bekövetkeztét.

— A bizonyítványt a közjegyzőnél hagytam. utánaérdeklődhet.

— Nem kötelességem — mondta a rendőr, mélyet sóhajtva és ráborította pilláit téglaszínű arcában csillogó, nagy, fekete szemére.

— Megfizetem a fáradozását — mondta Számgin és átnyujtott egy huszonötrubeles bankjegyet.

— Nagyszerű — válaszolta a rendőr; szélés tenyerét meglendítve, tisztelgett, majd elment, intve Felicátának, hogy jöjjön utána.

Számgin pocsékul érezte magát. Kellemetlen emlékek lettek úrrá rajta az ebben a házban lefolyt életéről. Kellemetlenek voltak a különféle ódon bútorokkal telizsúfolt, mindenféle apró tárgyakkal megtömött szobák, a tárgyaknak a háziasszony esztétikai ízléséről kellett beszélniök. Varvára hálószobájának falán nagy fénykép lógott, mely őt, Számgint ábrázolta, frakkban, tökformájú fejjel — szintén kellemetlen látvány.

— Ördög vigye, hadd lopjon meg ez az ostoba — határozta el magát és elment a Drónovval való találkozóra.

Moszkvát dús hóköntös ékesítette, vastag pelyhek borították a háztetőket, az utcalámpákat fehér turbán fedte, mindenütt csillogott a hideg ezüst és a várost megülő fagyos hópermet szintén az oxidált ezüst nyugodt csillogására emlékeztetett. Az emberek lába alatt porcosan csikorgott a hó, zizegtek és halkan sikongtak a vas szántalpak.

— Otthonos város — gondolta Számgin helyeslően.

Drónov még nem volt a szállóban; Számgin nagynehezen talált egy üres asztalkát a táplálkozó vendégekkel zsúfolásig megtelt, beszéd morajától, üveg, fém és porcellán csörömpölésétől hangos étteremben. Számgin nem először ült a moszkvai konyhaművészet e szentélyében, tetszett neki a hely, szívesen figyelte a tekintélyes polgárok változatos beszédét, úgy hitte, hogy a jóllakottságtól mámorosan nyilván őszintébbek itt, mint bárhol másutt. Egyízben egyenesen arra gondolt, hogy ez a tarka, kusza hangzavar bizonyára a kronstadti székesegyházban tartott „nyilvános gyónások"-ra hasonlít, melyeket a híres Ioann Szergijev pópa rendezett. Fülét megütötte néhány kiszakított mondat és izgatott beszédfoszlány és Számgin meg volt róla győződve, hogy ez a könyveknél, ujságoknál jobban, igazabban segít megértenie — „mi tölti ki az em-

berek életét?" Lám, most is így beszél a háta mögött meggyőző hangnemben egy kellemes basszus:

— Mi, vidékiek, nyugodtabban élünk önöknél, moszkvaiaknál, nekünk van időnk megfigyelni önöket — és mit látunk?

— Vegyen még a tokhalból — tanácsolta a basszusnak egy lusta, színtelen hang.

— Örömmel.

Elől pedig hullámszerűen hajladozott egy feszes bekecscsel borított, hosszú, keskeny hát és öblösen, kissé orrhangon tört föl a panasz:

— Dehát hogy lehet ez, Pjotr Vaszíljevics, bátyuskám? Tavasszal — az egyesült nemesség a politikai reformok ellen foglalt állást, és most a miénk, a moszkvai, az önkényuralom érinthetetlensége mellett nyilatkozott — hát mi, iparosok, mi mit tegyünk?

A basszus nyilván már elfogyasztotta a tokhalat, mert folytatta a meggyőzést:

— Az önök irodalmi ízlésének sebes váltakozásában mégis észreveszünk bizonyos egyformaságot. Noha Ibsen antidemokratikus eszméi állítólag már lejáratták magukat, helyüket a színházakban azonban Hamsun foglalta el, márpedig — az egyik tizenkilenc, a másik egy híján húsz. Hiszen Hamsun szintén antidemokratikus, ellensége annak a politikának...

— De hőse, Careno, könnyen megtagadta eszméit, hogy helyet kapjon a stortingban — fűzte közbe a lusta hang.

— Lám, lám! Hát ez az — hogy megtagadta, amint manapság nálunk is megtagadja önmagát jónéhány kispolgári értelmiségi, menekül a társadalmi tevékenység elől, a személyes siker kedvéért, semmibe veszi az ősök hagyományait és a forradalom tanítását...

— Ugyan már — hagyomány, tanítás! Uj a jelszó manapság: enrichissez-vous — gazdagodjatok meg! Ez a forradalom hagyománya...

— Ezt gúnyosan mondja?

A lustahangú mérgesen magyarázta:

— Eh, miféle gúny ez! Mindenki **markolni akar.**

— Saját emberi méltósága rovására...

— Maga, Nyifon Ivánovics, özönvízelőtti ember. Bezzeg a fiatalság meg ezek a kispolgári értelmiségiek... az nem vesztegeti az idejét! Volt nekem egy írnokom, 1906-ban megtévedt egy kissé, letartóztatták. Ügyes kölyök volt és nem is

ostoba, egyetemre készült. Nos, én kiszabadítottam. Ő pedig, ördög szánkázzon a hátán a kutyafiúnek — lemásolta az egyik iratomat és eladta az érdekelt félnek. Hétezer rubel honoráriumtól estem el — pedig lehetetlen volt elveszíteni az ügyet.

— Ott minden a miénk, egészen a Bjelaja folyóig a miénk! — mondta valaki rekedten és olyan hangosan a Számgin melletti egyik asztalnál, hogy ő is és még sokan mások a kiabáló felé fordultak. Vöröshomlokú, nagyszemű férfi ült ott, igen sűrű, világos szakálla volt és mérges bajusza, amely nem takarta el élénkpiros, vastag ajkát, egyik kezében villát szorongatott és mintákat rajzolt vele a levegőben. — Birszkajától egészen a hegyekig — a miénk! A lakosság pedig — baškirok, vademberek, semmirekellő, a munkát nem szívelő népség, szégyene a földnek, kolduskent jár az arany közepett, lusta felvenni a földről...

Ketten hallgatták: egy kékesfülű, tar férfiú, érdemrenddel a nyakán, valamint egy nagyorrú hórihorgas asszonyság, talpig feketében, aki apácára hasonlított.

Az érdemrendes ember felállt és így szólt:

— Végére járunk majd az egésznek, én és a mérnököm — az asszony pedig csengő hangon, mérgesen kérdezte:

— Soká kell ütáz odá?

— Dehogy is soká! Négy nap hajón. Végighajózunk a Volgán, Kámán, Bjelaján — ott a Bjelaja mentén olyan gyönyörű vidékek vannak, hogy eláll a szemed-szád, Klarisza Jákovljevna. — Kiegyenesedett, egész hatalmas hosszában, és lelkesen trombitálta:

— Én nem vagyok ellensége az államnak, ha ilyen nagy dologba vágjátok a fejszéteket, olcsón odaadom a földet. — A bekecses ember elfordította a fejét és megmutatta Számginnak sötét félszemét, hegyes orrát, ősz kecskeszakállát, elnézte, amint a ferencjózsef-kabátos ember megszámolja a számlából visszajáró ezüstpénzt, majd félhangosan odaszól szomszédjához:

— Három ötöst hagyott borravalóra, a vén kan! Szamárai kereskedő, az uráli kozákok fajtájából. Pénze mint a pelyva, baskir földjébe belefér egész Franciaország. Nyizsnyijben láttam, a vásáron — mulatni, azt tud! Vakmerő dög, kártyás, nőcsábász, korhely.

— Az ilyen bölényeknek ideje már kihalniok.

— Ki is halnak... Hamarosan.

A felszabadult asztalt nyomban elfoglalta egy átöltözött katonatisztre hasonlító, nyalka diák, valamint egy gyérszakállú, szerénykülsejű ember, aki Anton Csehov ifjúkori képeire hasonlított távolról. A diák kezébe vette az étlapot, eltakarta vele aranyszínű bajuszkával ékesített, pirospozsgás arcát és mintha csak az étlapból olvasná, ízesen így szólt:

— Borisz, olvasd el a „Szocializmus és emberi lélek"-et Oscar Wilde-től.

— Már olvastam — felelte halkan, bűntudattal a szerény ember.

— Emlékszel erre: „a szegények önzőbbek a gazdagoknál".

— Ez paradoxon...

— Ez a paradoxon, pajtás, tiltakozás az általánosan elfogadott aljassággal szemben — mondta a diák meggyőzően, majd körülpillantott, összehunyorította hideg, szürke szemét, és hozzátette:

— A paradoxont nem úgy kell érteni, mint torzítást, hanem mint visszatükrözést.

Zavarta Számgint abban, hogy hallgassa a háta mögött folyó érdekes beszélgetést: a bekecses ember jól érthetően beszélt, orrhangú szavainak patakja azonban folyton beleveszett a zsivaj szüntelen forgatagába. De ha megerőltette fülét, el tudott fogni néhány mondatot.

— Sztolipint helyeslem; jó dolgot, bölcs dolgot tervezett. Jóllakatni a különbeket — ez már európai politika. Hiszen egész életünkben minden a különb kiválasztásán épül — igaz?

Valaki gúnyosan elrikoltotta magát:

— Széthullott a maguk „Szög" szindikátusa, árva szög sem maradt belőle!

— Tévedsz Sztyepán Ivánovics, nem hullott szét, hanem — kibővült, most „Huzal"-nak hívják.

— ÉRCÉRT, HONÉRT...

— Lám, Németországban, Pjotr Vasziljics, ott a legkülönb szociáldemokratákat lakatták jól. Beültették a Reichstagba Hozzatok törvényeket, fiúk! Benn is ülnek, törvényt is hoznak és minden a legnagyobb rendben, sehol semmi lázongás.

— De sztrájkok mégis vannak!

— Mit számítanak a sztrájkok? Ha a bajt kihajtjuk kívülre, kényelmesebb gyógyítani. Nem, drága barátom az igazi bölcsesség a különbek kiválogatásában áll. Julius Caesar helyesen vélekedett a kövérekről, jóllakottakról.

— Utána. Caesar után, észrevették, hogy a jóllakott nem érti meg az éheset.

— Gondolja csak el, bátyuskám, mint képviselő és a kormány tagja, hogyha idejében felhasználják, Jemeljan Pugacsov is Nagy Katalin körül forgolódhatott volna, Grigorij Patyomkinnal együtt.

— Tréfa ez, kérem!

— A forradalom megtanította az embereket arra, hogy eredetien, őszintébben gondolkodjanak — állapította meg Számgin.

És mintha csak alá akarná támasztani ezt a megfigyelést, valahol a közelben felmordult egy zord hang:

— A balkáni politika bizony nem kevés pénzünkbe és erőnkbe került és íme — elismertük Bosznia és Hercegovina annektálását, amivel jelentékenyen megerősítettük Ausztriát, tehát Németországot is...

Berontott Drónov, csapzottan, mérgesen és nagy recsegéssel eltaszított egy széket.

— Elszalasztottam a könyvet, már szedik. Megszereztem az első ívek levonatait. Elszalasztottam, hogy az ördög vinné el! Két gyüjteményes kötetet adtam ki már, de a harmadik kisiklott előlem. Manapság, pajtás, a gyüjtemények vannak divatban. A bolsiktól, Lunacsarszkijtól, Bogdánovtól, Csernovtól kezdve egészen a monarchista Gringmutig — mindenki kínálja gondolatocskáinak áruját, nagyban és kicsinyben. Kapós áru. Mit eszünk?

— Képzeld el magad a szocializmus alatt, Borisz — mihez kezdesz majd — beszélt a diák. — Értsd meg: az ember nem képes másképp cselekedni, mint saját énje érdekeitől vezérelve.

Számgin hirtelen ráébredt: nem akarja, hogy Drónov hallja ezeket a beszédeket és nyomban saját ügyeiről kezdett beszélni. Drónov homlokát és csapzott haját simogatta tenyerével és szó nélkül, pálinkás poharába bámulva, végighallgatta, majd bólintott, mintha ledobna valamit a fejéről.

— Eladni a házat — könnyű dolog. — A házaknak jó áruk van, vevő akad elég. A forradalom ráijesztett a föld-

birtokosokra, sokan Moszkvába költöznek. Nosza, igyunk. Megfigyelted azt a diákot, aki ott ül? Új kiadás. Javított. Börtönbe nem kerül a politika miatt, és ha odakerül, akkor valami más miatt. Eh, Klim Ivánovics, nincs nekem szerencsém — fejezte be váratlanul szaggatott, bosszús beszédét.

Kellett mondani valamit, Számgin tehát megkérdezte:

— Mi bánt?

— Az, hogy nem találom a helyem — felelte Drónov sóhajtva és felhajtott egy pohár bort.

— Megtalálod... Az élet mintha egyre tágasabb, szabadabb lenne — tette hozzá önkénytelenül.

— Szabadabb? Nem tudom. Több a sürgés, talán ezért tűnik úgy, hogy szabadabb.

Sietve, hanyagul nekilátott az evésnek, Számgin pedig újból figyelni kezdett. Az étteremben megfogyatkozott a közönség, a hangok tisztábban csengtek és valaki ingerülten kiabálta:

— Az ipar érdekeit nálunk csak Witte értette meg.

— Hát a földművelés érdekeit? Ahá!?

Másutt színházról vitatkoztak:

— Nem — elég már Osztrovszkijból és a Moszkva-folyón túli kereskedők kifigurázásából. Ezek a kereskedők — Moszkva multja, távoli multja!

— Hát a vidék?

— Nos, a Kis Színház hadd menjen vidékre, az igazi kulturpolitikai színház pedig tisztuljon meg a mindenféle toprongyosoktól, nihilizmustól — és adjatok helyet neki a Kis Színházban, az ám! Van elég embere két színpadra is — ne nyugtalankodjatok!

Drónov elfogyasztotta a levest, megtörülte ajkát a szalvétával és megszólalt.

— Lám, megint hallgatsz. Monumentálisan hallgatsz mint egy bronzszobor. Ragaszkodsz a régi mondáshoz: „Ne dobjatok gyöngyöt a disznó lába elé, akkor nem tiporja össze" — ugye?

— Nem szeretem a prédikációt. És a prédikátorokat sem — mondta Számgin szárazon.

— Magad persze azért szereted. A prédikátorokat én sem szeretem. Talán — félek is tőlük — de nem mindtől. Nem, nem mindtől. Ne haragudj rám, ha durván beszéltem az előbb Az a helyzet, hogy irigyellek, a nyugalmadat irigyelem. Oly-

kor az jut eszembe, hogy úgy őrzöd a bölcseségedet, mint a szűzességet. Nem akarod beszennyezni.

Legyintett. Rövid hallgatás után elgondolkozva s egyre növekvő biztonsággal mondta:

— Az élet erőszakot követ el az emberen. Igyunk hát!

Számgin rápillantott és látta, hogy Drónov már jóllakott, — most végigfuttatta nyugtalan szemecskéjét a termen és ezt mormogta:

— Nem szeretem ezt a Mammon-bálványtemplomot. Menjünk hozzád, ott elolvasom a levonatot, vissza kell adnom.

Számgin ráállott, de előbb kávét rendelt: szeretett volna még üldögélni, hallgatni egy ideig. A szavak sűrű forgatagában minduntalan olyasmi ütötte meg fülét, ami nem összhangban volt saját beállítottságával. És mint mindig, amikor észrevett ilyen összhangot, egyre növekvő bosszúsággal érezte, hogy néhány fecsegő megrabolja azzal, hogy az ő sokrétű, dús élettapasztalatát durván leegyszerűsített gondolatokba önti, még mielőtt ő maga meg tudná lelni a hozzá illő utánozhatatlanul finom, vakítóan csillogó formát. Ilyen bosszús hangulatban hajtatott haza és útközben elmesélte Drónovnak a Felicátával lezajlott, anekdótába illő jelenetet. Drónov felkacagott.

— Ostoba! Telitömte magát angol regényekkel, Humphrey Ward a kedvence, a hűséges szolgáló szerepét játssza. Én Kócsagnak neveztem el — nem hasonlít rá? Az angol regény igen előmozdítja az ostobaság meggyökeresedését — nem gondolod?

— Nem mindegyik — igazította helyre Számgin és Anfimjevna jutott eszébe.

Drónov miközben az előszobában vetkőződött, belenézett Felicáta fontoskodó arcába — és nevetgélve, durván kérdezte:

— Mi az, Kócsag, már megint micsodát cirkuszt csináltál, mi?

Felicáta mintha szintén elmosolyodott volna, keskeny ajkakkal szegélyezett szája belehasított szürke orcáiba s meghosszabbodott, hangja pedig ellágyult. Levette a felöltőt Drónov hátáról és így felelt:

— Iván Matvéjics, nekem kötelességem...

— Senkinek sem kötelessége ostobának lenni. Készítsd el a szamovárt és szerezz két üveg „Graves" fehérbort — érted?

— Igenis, kérem...

— Szaporán...

— Arcátlan — állapította meg Számgin gépiesen, annak láttán, hogy Drónov úgy viselkedik, mintha ő lenne a ház ura.

Azután Drónov bement a szalónba, megállt a közepén, körülpillantott és homlokát dörzsölgetve mormogta:

— Szerette az apró lim-lomot Varvára Kirillovna, noha — értett az üzlethez és jól ismerte a pénz szagát. Gazdag lehetett volna.

Órájára pillantott, mindjárt letelepedett egy karosszékbe, oldalzsebéből kihúzott egy csomó kefelevonatot és megkérdezte:

— Noshát, miről is van itt szó?

Ült a székben és közben sebesen, de csendesen csoszogott talpával, mintha odaosonna valamihez; kiálló pofacsontú arca szintén mozgott, szemöldöke remegett, ajka duzzadt, ami felborzolta bajuszát, kancsal szeme hunyorgott és a papíron futkározott. Számgin nekitámasztotta hátát a meleg cserépkályhának, cigarettára gyujtott és várt.

— Ahá, megvan — dünnyögte Drónov és nyomban olvasni kezdett, jól érthető, sőt ünnepélyes hangon:

— „A személyiség belső élete az emberi lét egyedüli alkotóereje és ez, nem pedig az öntelt, politikai természetű elvek, egyetlen szilárd alapja minden társadalmi felépítésnek."

Drónov lehúnyta balszemét, meglóbálta a papírcsíkokat, mint valami zászlót, majd megkérdezte:

— Szókimondó meghatározás, mi? Szép kis csapás, nem csupán a marxistákra...

— Olvasd tovább — ajánlotta Számgin, abbahagyta a cigarettázást és némi büszkeséggel emlékeztette önmagát:

— Én mindig tiltakoztam a politikának a szabad gondolkodásba való benyomulása ellen...

— Itt több helyen alá van húzva — mondta Drónov, a lapokat zizegtetve és lelkesen, sikongva kezdte olvasni:

— „Az orosz értelmiség nem szereti a gazdagságot." Hű, te! Hallod? Talán bizony úgy nem szereti, mint a róka a szőlőt? „Legelőször is nem becsüli a szellemi, kulturális gazdagságot, az emberi szellem azon eszmebeli erejét és alkotó tevékenységét, mely a világ birtokbavételéhez és az ember igazi emberré változtatásához, életének a tudomány, művészet vallás értékeivel való gazdagításához vezet"... Ahá, a vallás? — „és az erkölcs értékeivel". — Nos, persze, az erkölccsel is A nyakasok megszelidítésére. Ah, a fene...

— Pocsékul olvas, az ökör — állapította meg Számgin dühösen, akit igen érdekelt a dolog; eldobta kialudt cigarettáját és sietve rágyujtott egy újra, Drónov pedig folytatta:

— „És ami a legjellegzetesebb, ezt az ellenszenvét kiterjeszti az anyagi gazdagságra is, mivel ösztönösen felismeri a kultúra általános eszméjéhez fűződő szimbolikus kapcsolatát." — Szimbolikus? — ismételte Drónov kérdőn és lehúnyta a szemét. — Szimbolikus? — mondta mégegyszer és meglóbálta a kefelevonatokat.

Egyre bosszantóbban, kellemetlenebbül olvasott, szüntelenül csoszogott, ugrándozott a széken, dülöngélt, a kefelevonatokat mozdulatlanul előrenyujtott kezében szorongatta és közel tolta hozzá arcát, mintha valamiért nem akarná azt, vagy nem jönne rá, hogy meghajlítsa karját és arca elé tartsa.

— Elégedett valami miatt — állapította meg Számgin bosszúsan. — De mi lehet az?

Klim Ivánovics szintén kellemes érzéssel hallgatta a felolvasást, de nem kívánta osztani Drónov véleményét erről a könyvről. Hallotta, amint az ízes, sebes hang szokatlan mondatokat perget, egyes szavakat elnyel, csámcsog rajtuk. A megjegyzések azonban, amelyekkel Drónov mind sűrűbben és bőségesebben tarkította a könyv szövegét, gúnyoros felkiáltásai és arcjátéka — Számgin szemében giccseseknek, nem odavalóknak tűntek, bosszantották.

— „Az értelmiség csupán a javak igazságos elosztását szereti, de nem magát a javakat, sőt inkább gyűlöli és fél tőle." Fél? Nos, ez badarság. Nem nagyon fél napjainkban. „Lelkében a szegénynek iránti szeretet a szegénység iránti szeretetté változik." Hm — nem vettem észre. Nem, ez aztán zöldség. Na, mit mond még? Itt egy egész rész alá van húzva, mi a fene! „A legutóbbi, forradalmi esztendőkig, az alkotó, tehetséggel megáldott elmék Oroszországban valahogy húzódoztak a forradalmi értelmiségtől, nem bírták gőgjét és zsarnokságát"...

— Ez igaz — gondolta Számgin és olyan határozottan gondolta, hogy még ki is húzta magát és rancba vonta szemöldökét: úgy rémlett neki, hogy hangosan ejtette ki ezt a két szót — és Drónov mindjárt megkérdi:

— Miért igaz?

Drónov azonban hévvel, sietve ragadta ki a szövegből az aláhúzott részeket:

— „A kiegyenlítő igazságtevés, a közjó, a nép java iránti szeretet megbénította az igazság szeretetét, megsemmisítette az

érdeklődést iránta." Mi az igazság? — kérdezte miszter Poncius Pilátus Tovább! „Minekünk, amilyenek mi vagyunk nemcsak hogy nem szabad a néppel való összeolvadásról ábrándozni — hanem félnünk kell tőle, a hatalom minden szigoránál jobban, és áldanunk e hatalmat, amiért szuronyaival védelmez bennünket a nép dühe ellen . . ."

Drónov halkan füttyentett, megtántorodott a széken, térdére csapott a kefelevonatokkal és pislogva, hüledezve mormogta:

— E-ez... már erős! B-bátor. Úgy írnak, mintha abroncsot vernének a hordóra, ördög bújjék beléjük! A rémületből a rettenthetetlenségbe csaptak át, biz'Isten! Klim Ivánovics, mit szólsz hozzá, mi? Hiszen helyesen mutattak rá egy bizonyos beállítottságra, úgy-e, pajtás?

Erősen összehunyorította szemét és kacagott. Nevetése mesterkéltnek tűnt Számgin szemében és valósággal részegnek. Számgint nyomasztotta a válaszolás kényszerűsége, a válaszok pedig óvatosságot, megfontolást követeltek.

— Hogy az ember komoly véleményt tudjon mondani erről a könyvről, természetesen az egészet el kell olvasni — kezdte lassan, a cigarettájából gomolygó füstkarikákat figyelve és meg kellett erőltetnie magát, hogy arra terelje gondolatait, amiről beszél. — Ugy hiszem — több benne a polémia, mint kellene Eszméi inkább . egy filozófus nyugalmát kívánnák meg. És nem ilyen éles meghatározásokat... A szerző...

— A szerzők — helyesbített Drónov. — Heten vannak. Valamennyien polgári származású értelmiségiek, ugyanazok, akik... ah, a fene! Nos... megjárták! A „Novoje Szlovo", mi?

Drónov megint felkacagott. Klim Ivánovics Számgin pedig arra használta fel a szünetet, hogy megpróbált még néhány értékes mondatot találni Drónov részére, olyanokat, amelyek nem kelthetnek vitát. A szükséges mondatok azonban nem akartak felbukkanni, viszont Drónovról gondolkodni, meghatározni az elolvasottakhoz való viszonyát — semmi kedve sem volt Jó lenne, ha ez a közönséges, szemtelen fráter elmenne, a föld alá süllyedne, egyszóval — eltűnne, s ha lehet, mindörökre. Jelenléte akadályozta Számgin néhány igen fontos, önmagával kapcsolatos gondolatának kialakulását.

Ekkor, lehető legjobbkor, megjelent az ajtóban Felicáta.

— A tea kész. Parancsolják, hogy idehozzam?

— Eredj a pokolba, Kócsag — mondta Drónov és meg

sem várva a házigazda hívását, átment az ebédlőbe. A házigazda mérges pillantást vetett zömök alakjára, azután körülnézelődött. Már esteledett, félhomály borult a szobára és a félhomályban helyet keresett magának, kígyózott a cigaretta füstje. A jólismert, Varvára által kedvelt tárgyak kellemesen lágy körvonalat öltöttek, a sarokban megrekedt a nap homályos visszfénye és az aranyozott kis Buddha-szobor feltűnt a nézőnek. Különös volt e szobor, e szoba, e ház gazdájának éreznie magát. Egyedül maradni ebben a langyos kényelemben, szabadon gondolkodni . . .

Az ebédlőben felgyúlt a fény és élesen megvilágította Drónovot: Iván két térde közé szorította a borospalackot, előre hajolt, hogy kihúzza a dugót, egészen belekékült az erőlködésbe, szuszogott.

Klim Ivánovics Számgin izgatottnak érezte magát, ez az izgalom azonban egyre kellemesebb lett. Volt egy perc, amikor sértődötten elcsodálkozott:

— Miért nem tudom én ugyanilyen egyszerűen és világosan formába önteni azt, amit tapasztaltam?

De nemsokára némi büszkeséggel állapíthatta meg:

— Ebben a könyvben vannak hozzám igen közelálló gondolatok is, lehet, hogy én hoztam létre, hintettem el őket.

Azután eszébe jutott Pjotr Sztruve alakja: még nem volt tíz esztendeje annak, hogy látta a csapzott, vöröshajú, bőbeszédű, a narodnyikok ellen küzdő marxista mulatságos, hajlotthátú, ösztövér alakját. Különösen komikusan hatott ez a könyvmoly küzdőtársa, a feketehajú Tugán-Baranovszkij mellett, aki magas, vékonylábú, pókhasú ember volt és tenorhangján csak úgy bugyogtak belőle a szavak.

— Az ifjúság vezérei — gondolta Számgin és eszébe jutott, hogyan istenítették ezt a két embert a főiskolás lányok és egyetemi hallgatók, milyen megbűvölten hallgatták beszédeiket a „Közgazdasági Társaság" vitaestéin, milyen szerelmesen fogadták és búcsúztatták őket az illegális összejöveteleken, melyeket néhány értelmiségi szűk lakásában rendeztek, aki azért értett egyet a marxizmussal, mert tetszett neki a „gazdasági elv túlsúlya" Kellemetlen volt emlékezni rá, hogy Kutuzov volt az első, aki rámutatott arra, micsoda képtelenség összeegyeztetni a marxizmust a „nemzeti öntudat" tanával, amelyet akkor indított el Sztruve „Vissza Fichtéhez" című cikkében. Majd némi önelégültséggel — mint aki súlyos hibát

követhetett volna el, de mégsem tette — Klim Ivánovics Számgin ezt gondolta:

— Én sosem hirdettem semmit és nekem nem szükséges megváltoz a.nom nézeteimet.

Iván Drónov pedig megint belemerült az „új szó" lázas keresésébe, cibálta a kefelevonatokat és sebesen idézte:

— „A nyugati burzsoá szegényebb az orosz értelmiséginél erkölcsi eszmékben, viszont eszméi sokmindenben meghaladják emocionális alkatát, aki a legfontosabb pedig — viszonylag teljes szellemi életet él". Na, micsoda papi zagyvaság ez már megint! „Az orosz nemzeti szellem sajátosságai is arra mutatnak, hogy hivatottak vagyunk alkotni a vallásfilozófia terén." Nesze neked! Ez már kész vakság. Biztosan Bergyájev eszelte ki.

Szürcsölte a bort, kétszersültet rágcsált, és szüntelenül csoszogott, akár egy padlófényesítő és lelkendezett.

— Alaposan befűt majd ez a könyvecske! Öt kiadást is megér, ha nem többet. Ó, az ördögfiókák . . . .

Lelkendezése hirtelen kialudt, símogatta a hasábokat tenyerével és lesujtottan felsóhajtott.

— Elszalasztottam ezt a könyvecskét. Két gyüjteményre rácsaptunk Varjuhával, de ez — kisiklott előlem! Láttad a „Tanulmányok a marxizmus filozófiájáról"-t? — és Mártov, Potrjeszov, Mászlov cikkeinek gyüjteményét?

Lehúnyta jobbszemét, ajkát széles mosoly húzta szét, ami kivillantotta két arany szemfogát alsó állkapcsában és egy harmadikat fölötte.

— Folyton tanulmányozzák, körülírják Marxot. Körülírni annyi, mint — korlátok közé szorítani, nem? Csak Lenin úszik az ár ellen, makacs, akár Avvákum protopópa.

Végül kabátjába rejtette a hasábokat és újból megkérdezte:

— Nos, mit szólsz hozzá? Nagy esemény, pajtás! Tudod, Azef és ez — ujjával kabátzsebére bökött — pusztító csapás, úgy-e?

Várt.

Mondani kellett valamit.

— Már észrevettem ennek a könyvnek felesleges polemikus kiélezettségét — kezdte Számgin oktatóan, miközben úgy lépdelt a padlón, mint egy patakon átvetett rúdon, — Ujból felszítja az idealisták és a... realisták közötti régi vitát. Az emberek belefáradnak a realizmusba. És lám...

Meglóbálta kezét a levegőben, hogy elhessegesse a füstöt, és közben szeme sarkából figyelte, amint Drónov szopogatja a bort és kancsal szeme elkiséri őt mindenüvé. Számgin lehajtotta a fejét és folytatta:

— Igen, az ilyen komoly esetekben különösen szem előtt kell tartani, hogy a szavaknak megvan az a furfangos sajátságuk, hogy eltorzítják a gondolatot. A szó túlságosan önálló jelentőségre tesz szert — valószínűleg észrevetted már, hogy az utóbbi időben rendkívül sokat beszélnek és írnak a logoszról, sőt felbukkant már egy szóistenítő szekta is. Általában a szó annyi helyet követel magának, hogy a filológia már alig engedelmeskedik a logikának, hanem csupán a fonetikának... Például: a mi dekadenseink, Báljmont, Bjelij...

— Miféle zagyvaságot mormolsz, pajtás? — kérdezte Drónov csodálkozva. — Mintha gimnazista lennék, vagy — ami még rosszabb — olyan ember, aki előtt csinyján kell bánni a szóval. Ha nem akarsz beszélni, mondd csak meg — nem akarok.

Józanul beszélt, de amint talpraállt, megtántorodott, egyik kezével megkapaszkodott az asztal szélében, a másikkal — a szék támlájában. A Berdnyikovval lezajlott eset után Számgin félt a részegektől.

— Várj csak — mondta olyan szelíden, ahogy csak tudta. — Arra akartalak emlékeztetni, hogy Plechánov azt bizonygatta: a szociáldemokráciának lehetséges Pétervárról Moszkva felé Tverjig együtt haladni a burzsoáziával...

— Mi az ördögnek kell erre emlékezni? — Drónov kirántotta kabátjából a kefelevonatokat és meglóbálta a feje felett. — Itt nem a burzsoáziával kötött ideiglenes szövetségről van szó, hanem arról, hogy a kritikai észjárású, kispolgári származású értelmiség összes pozícióját átadja neki — lám így érti ezt a mókát egy munkás-barátom, aki szocdem, sőt, bolsevik... Dunájev. És helyesen érti. A burzsoázia, mondja ő, megkapta a magáét, van alkotmánya, de mit nyert a demokrácia, a tisztviselő értelmiség? Hogy kereskedősegéd lehet? „A föld sava-borsa" — kereskedősegéd legyen?

Drónov kiabált, topogott, mint egy ló, lóbálta a kefelevonatokat. Számginnak már nehéz volt megértenie szavainak összefüggését, kiabálásának értelmét. Klim Ivánovics az asztal másik oldalán állt, hallgatott és még rosszabbra várt. Drónov azonban hirtelen elrikoltotta magát:

— Nyíltan fogok beszélni, noha magamról szándékozom

beszélni — és nyomban elhallgatott, mintha leharapta volna a nyelvét; hunyorított és normális hangján, csodálkozva jelentette ki:

— Jól megmondtam, mi? Azt a nemjóját! Bíz'Isten, jó lenne címfeliratnak! Van bennem... némi szikra, mi? Szóval — magamról. Nem vagyok burzsuj, sem nem szocialista. A szabadfoglalkozásúak hadseregének közlegénye vagyok. Olyan ember, akinek küzdenie kell önmagáért, mivel nincs semilyen támasza az életben, nincs védelmezője és semmije — azon a vágyán kívül, hogy rendesen éljen. Ez a vágy az alapja minden tehetségnek és cselekedetnek, akár dicsőség övezi, akár törvény sujtja. Hajlékonynak, rugalmasnak kell lennem, satöbbi. Kivel tartok én? A fizikai munkás proletariátussal? Nem vagyok rá alkalmas, képtelen vagyok arra a hőstettre, hogy megfeledkezzem önmagamról. Szeretek jól enni, sokat enni, szeretem a nőket. A tulajdonosokkal, a burzsujokkal tartsak? Nem, ettől undorodom. Okosabb vagyok bármelyik burzsujnál. Nem tudom és nem akarom kedvesnek tetetni magam. — Rándított a vállán, kidüllesztette pocakját és hozzátette:

— Sem kicsinek.

Torkán akadt az utolsó szó, köhögésben tört ki, gyorsan felhajtott egy pohár bort, majd órájára pillantott — és lelkendezve ajánlotta:

— Klim Ivánovics, pajtás — adjunk ki ujságot! Egyszerűen, tisztán demokratikus lapot, minden filozófiai csűrés-csavarás nélkül, Marx-szal, de — Lenin nélkül, érted, mi? Az értelmiségi proletariátus orgánuma lesz — érted? Vagdalkozni fogunk jobbra-balra. Jó?

— Pénz kell hozzá — mondta Számgin óvatosan.

— Szentigaz! Éppen ez az — pénz kell!

— Sőt — sok pénz.

— Isteni! Éppen ez az — sok pénz. Nos, én már el is késtem, a fene egye meg! El kell vinni a levonatokat. Nálad alszom — jó?

— Tessék — mondta Számgin. Az előszobában, miközben begyömöszölte lábát nehéz bőrcsizmájába, Drónov hirtelen felkacagott:

— Nem — képzeld csak — mire szólítanak? Emlékszel a gimnáziumi imára — hogy is volt? „Szüleink örömére, egyházunk és hazánk javára."

Sapkáját lóbálta és mint egy kisfiú, aki pajtásával kötődik, úgy magyarázta:

— Én pedig — sehonnai, senkiházi vagyok és senkinek nem kívánom a javát önmagamon kívül. Fogadjatok el így, amilyen vagyok...

Halkan füttyentett fogai között és elment. Klim Ivánovics Számgin megrázta magát, mint a pocsolyába esett, telifröcskölt pudlikutya, majd az előszoba félhomályából belépett a szalon melegébe és világosságába, megállt, cigarettát vett elő és összegezni kezdte a találkozás megállapításait:

— Gazember. Közönséges fráter és szélhámos. Az ujság — ez minden, amit ki tudott találni. Volt egy ilyen vacak kis lap, a „Kopejka". De igen találóan jellemezte magát ezzel a megállapításával: nyiltan fogok beszélni, noha magamról szándékozom beszélni.

Klim Ivánovics pattintott ujjaival, érezte, hogy Drónovval együtt eltűnt minden, ami feszült önvedelemre kényszerítette. Más hangulat lett úrrá rajta, amely nem keresett szavakat, a szavak igen könnyen, önmaguktól bukkantak fel, noha rendetlenül.

— Hét püspök kiközösítette Ljev Tolsztojt az egyházból. Hét értelmiségi elítéli, elveti az orosz értelmiség tradícióját — a valósággal szembeni kriticizmusát, az értelem tradícióját s mozgató erejét.

Ekkor valamiért eszébe ötlött a közmondás: „Egy fogja az eke szarvát, heten a markukat tartják" és a „Hét Szemionfivér"-ről szóló mese. A hetes szám tucatjával kavarta fel az apró gondolatokat; tolakodtak, akár a legyek és jelentős erőfeszítésre volt szüksége, hogy visszatérjen a „Vjehi"-hez.

— Az egyik „érvrendszert" felváltják egy másikkal, amely valamikor már megkísérelte korlátok közé szorítani gondolkodásom szabadságát. Azt akarják, hogy higgyek, mikor én tudni akarok. El akarják venni tőlem a kételkedés jogát.

Zajtalanul lépdelt a vastag szőnyegen, feje meg-megvillant az ódon kerek tükörben, amelyet két bronz amorett tartott a falon. Klim Ivánovics Számgin megállt a tükör előtt és figyelmesen vizsgálta arcát. Ez már szokásává lett — hogy megfigyelje arcát azokban a pillanatokban, amikor fontos, döntő gondolatai támadtak. Tudta, hogy ez az arc — száraz, mimikában szegény, kevéssé mozgékony, amilyen majdnem mindig a rövidlátók arca, azonban egyre gyakrabban látta egy

szabad gondolkodó meggyőző erejű arcának, aki elmerült tulajdon szellemi életének, saját énje munkájának tanulmányozásában. Levette szemüvegét és homlokával majdnem megérintve a tükröt, egy ujjal végigsimított a halántékát borító őszbecsavarodott hajon, megpödörte kis szakállát, kivillantotta dohányfüsttől megbarnult apró sárga fogait.

— Gondolataik ismerősek előttem, lehet hogy öntőlen. erednek és én hintettem el őket — gondolta Klim Ivánovics nem minden büszkeség nélkül. Ekkor azonban eszébe jutott Gogolj „Levelei", Konsztantyin Leontyjev politikai filozófiája, Dosztojevszkij „Napló"-ja, K. Pobjedonoszcev „Moszkvai gyüjtemény"-e, Ljev Tyihomirov „Miért szakítottam a forradalmársággal" című brosúrája és még sok más egyéb. Hirtelen szükségét érezte, hogy kimenjen az illemhelyre; a helyiség a folyosó végén volt, a konyhán túl, a cselédszoba mellett. Számgin gyertyát keresett az ebédlőben, de nem talált és egy gyufásdobozzal a kezében indult el. A folyosón szöszmötölés. szuszogás hallatszott és ez olyan váratlan volt, hogy Számgin elejtette a gyufát és felkiáltott.

— Ki az?

Fojtott, de öblös hang válaszolt:

— Én vagyok, Klim Ivánovics, én, Nyikoláj.

Gyufa lobbant és megvilágított egy borostás arcot és egy viharlámpát tartó sötét kezet.

— Töltöm a lámpát. A vízvezetékszerelők eltörték az üveglámpát.

— Maga az? Meg sem ismertem.

— Leborotváltam a szakállam.

Miközben az illemhelyen ült, Klim Ivanovics Számgin idegesen töprengett:

— Tanuja volt az őrült napoknak és akaratlan részvételemnek az őrületben. A rendőrség kötelességévé teszi a házmestereknek, hogy besúgók legyenek — naív lenne azt gondolni, hogy ez — kivétel a szabály alól. Megölt egy katonát Engem pedig zsarolhat.

Amikor Számgin kilépett a folyosóra, a falon kicsiny lámpa égett. Nyikoláj pedig vesszőnyalábbal sepergette a fehér szemetet a padlón; ahogy lehajolt, elállta a folyosót és megállásra kényszerítette a ház urát.

— Megint a városban? — kérdezte Számgin.

— Igen — visszajöttem. Falun nehéz lett az élet, Klim Ivánovics, meg félős is.

— De miért?

— A hatóság nagyon megdühödött az ötös esztendő miatt. Vadásznak a parasztokra. Unokafivéremet száműzték négy évre, egy másik rokonomat pedig — okos, higgadt ember volt — felkötötték. Az asszonyokat is zaklatják a multért. Bizony! Egészen... elkanászodott a hatóság! Az új földbirtokosok pedig, az otrubosok, tanyásgazdák, egy húron pendülnek a rendőrséggel. A szegényparasztok így beszélnek róluk; azelőtt maguk vezettek minket, hogy felgyujtsuk a nagybirtokokat, kiforgassuk az urakat földjukből, most pedig...

A folyosón fojtó petróleum és mészporszag terjengett, és a házmester nyomasztó hangja szinte sűrűbbé tette a fülledtséget.

Hogy bemehessen a szobába, ehhez Nyikolájnak félre kellett volna húzódnia — de a házmester ott állt a folyosó közepén, egyik kezében a vesszőseprőt tartotta, másik kezének ujjaival pedig sikertelenül iparkodott begombolni inge gallérját. A válla fölött magasló lámpa megvilágította szögletes, csontos arcának féloldalát. Most, hogy nem volt szakálla, arca elveszítette korábbi dermedt közönyét, orcáin és állán rőt szőrcsomók hullámzottak, ránchavont szemöldöke alól követelőn pillantott a szürke szem; fojtott hangon beszélt, de szinte szemrehányóan, mint aki kiabálni akar.

— Gyilkos — emlékeztette magát Számgin.

— Úgy élnek a parasztok, mint a leigázottak, mint a rabok, biz'Isten! — A fiatalabbja — útnak indul, ki merre, noha manapság nehezen adnak útlevelet. Amelyiknek pedig nagy a családja, vagy lovacskája is van, hát az iparkodik kitartani nyomorúságában.

— Lehetséges, hogy bűnösnek tart valamiben — állapította meg Számgin.

— A gyárimunkások, mesteremberek közül, aki eddig vigyázott a kapott földre, most túlad rajta — széttörik a falut, mint valami korhadt fát! Potom áron vesztegetik a földet. Szomszédom, egy takács, 480 aranyrubelért adott el másfél gyeszjatyin földet, flát is megfosztotta a részétől, — keményítőgyárba szegődött el a legény. Viszont a szomszéd falubeli kályhás négyszázat kapott egy gyeszjatyinért...

— Régóta van itt? — kérdezte Számgin.

— Tavasz óta. Varvára Kirillovna, hála a jóságának, rögtön fölvett. Itt persze olykor mégis hallani emberi szót; itt a

népeknek jó az emlékezetük, nem felejtik el az ötös esztendőt. Féltem, hogy a szomszédok esetleg emlékeznek valamire rólam — de — nem, úgylát[illegible]ik semmire. A rendőrség pedig egészen új ebben a negyedben. Csupa pétervári. Persze jelentéseket követel tőlünk, házmesterektől, dehát — nincs mit jelenteni. csendben él a polgár. Nemrégiben megjelent a szülésznő fia. a diák, emlékszik rá? Kilenc hónapig ült; aztán száműzték. de az anyja kijárta, hogy elengedjék. Nemrég összeakadtam az utcán Lavruckával, cifrán volt öltözve. nyakkendőben; azt mondta, tanul valahol. Valószínűleg hazudik.

Nyikoláj ekkor halkabbra fogta a hangját és megkérdezte:

— Nem tudja, Jákov elvtárs épségben van?

— Nem tudom — felelte Számgin határozottan és egy lépést tett előre, amivel arra kényszerítette Nyikolájt. hogy a falhoz lapuljon.

— Vagy besúgó, vagy... magával egyivásúnak tart — állapította meg Klim Ivánovics; cigarettára gyujtott és a szalont rótta, miközben mélabúsan szemlélgette a szobában lévő tárgyakat. A szobában sokminden volt, akár valami üzletben. A falakon kellemesen tarkállott néhány kisebb, élénkszínű olaj-tanulmánykép, az egyikről hunyorogva tekintett le egy vastagajkú, borotvált arc, úgy nézett, mintha kérdezne valamit. A takaros kis könyvespolcon vagy másféltucat szép szattyánbőrkötésű könyv sorakozott: Miropoljszkij, Konyevszkij Blok, Szologub, Báljmont, Brjuszov, Gippiusz, Villiers de l'Isle-Adam, Baudelaire, Verlaine, Richard Dehmel versei, Schopenhauer „Aforizmái".

— Igen, állapította meg Klim Ivánovics — Moszkvában nem tudok élni.

És felsóhajtott, nem minden bosszúság nélkül — a ház egyre kényelmesebbnek tűnt, egész jól be lehetne rendezkedni benne. A széles pamlag fölött Franz Stuck „Bűn" című képének másolata — kígyó ölelésében vergődő meztelen nőalak; Számgin elmosolyodott, mivel úgy találta. hogy ez a rémítő kép igen jó helyen van a tömérdek puha párnával teliszórt pamlag fölött. Eszébe jutott valakinek a megállapítása „A nőknek csak a részletekhez van érzékük." Azután arra gondolt, hogy Varvára meglehetősen bőkezűen, de nem valami eredményesen költötte a pénzt otthona díszítésére. Túl sok a csecse-becse, váza, porcellánfigura. dobozka Itt van a hagyományos hét elefánt, csontból és ébenfából, az egyik pedig —

topázból. Számgin leült az aranyozott görbelábú kis asztalkához. kezébe vette az apró topáz-elefántot és a „Vjehi" című gyüjteményes kötet hét szerzője jutott eszébe.

— Ez a bátor könyv természetesen nagy zajt fog csapni. Vészharang az éjszakában. A szocialisták bőszen szembe fognak szállni vele. És nem csupán a szocialisták. „Fütty és zsivaj mindenfelől." És még egy újabb tucat buborék támad az élet felszínén.

Gondolatainak alakulása bosszantotta; határozottan helyére rakta az elefántot a többi hat közé, és újból vándorolni kezdett a szobában. Mint az ismerős vendég, úgy jelent meg, élesebben, mint valaha, a tiltakozás érzése: miért nem tud ő hírnevet szerezni magának?

— Leéltem a fél életem. Miért nem világítottam meg például a sajtóban Marina meggyilkolásának körülményeit? Ez bizonyára ugyanolyan port vert volna fel, mint a Kritszkij-testvérek poltávai ügye, vagy Boldirjova tábornoknéé Penzában, vagy Ronicker gróf ügye Varsóban... „Rejtélyes bűntények fűszerezik a lakosság sótlan életét" — ötlött eszébe az egyik újság szarkasztikus megállapítása.

— Újság? Lehet, hogy Drónovnak igaza van, szükség van újságra. Független újságra. Nálunk még nincs olyan demokrácia, amely tudatában lenne tulajdon jelentőségének: mint a tudomány és művészet erőit összpontosító önálló osztálynak, a tőke és a proletariátus erőszakától független osztálynak.

Klim Ivánovics Számgin leült a karosszék karfájára és majdnem fennhangon állapította meg:

— Lám, ez az én eszmém!

Az ebédlőben, a lámpa fényében, nesztelenül mozgott Felicáta, mintha a levegőben suhanna

— Kész a tea — mondta halkan. Számgin nem válaszolt, és arra figyelt, hogyan érlelődik benne egy ismeretlen, csendesen és kellemesen izgató érzés.

— Az emberiség eszméje ugyanolyan naiv, mint az istenség eszméje. Piljnyikov — szószátyár. Senki sem fog meggyőzni arról, hogy a világ rabszolgákra és urakra oszlik. Az urak a rabszolgák közül születnek. A rabszolgák éppúgy viszálykodnak egymás között, mint parancsolóik. A világot az ész, a tehetség erői mozgatják.

Ebben az órában Klim Számgin gondolatai szokatlanul sebesen, szeszélyesen, sőt szinte összefüggéstelenül szálltak, s

mindegyik csak erősítette annak tudatát, hogy Klim Ivánovics Számgin jelentékenyen eredetibb és okosabb, mint sok más ember, közöttük a „Vjehi" gyujteményeskötet szerzői.

Hirtelen felvillant egy mellékes gondolat:

— Hátha Bezbjedovot is megöl ek, hogy hallgasson arról, amit tud? Talán Tagiljszkij egyenesen azért jött, hogy eltávolítsa Bezbjedovot? De ha a gyilkosság oka — Bezbjedov boszszúja. akkor az ügy elveszíti titokzatosságát és szenzációs voltat. Ha be lehetne bizonyítani. hogy Bezbjedov egy idegen akaratnak engedelmeskedve cselekedett...

— Nem, le kell mondani arról a gondolatról, hogy feléleszem ezt az ügyet — határozta el. — Meg kell próbálnom elbeszélést írni. Edgar Poe szellemében. Vagy — Conan Doyle-éban.

A kellemesen izgató érzés nem tűnt el, hanem mintha egyre melegebbé változott volna, és segített abban, hogy bátrabban, élénkebben gondolkozzék, mint valaha. Számgin átment az ebédlőbe, megivott egy pohár teát, és közben felvázolta magában az elbeszélést, amelyet közzé lehetne majd tenni az új lapban. Drónov nem jött. Klim Ivánovics aludni tért és elégedetten gondolt arra, hogy életének ez utolsó napja rendkívül jelentőségteljes volt.

— Ünnepnap, amikor az ember megleli önmagát — mondta magának, és elalvás előtt rágyujtott az utolsó cigarettára.

Drónov délután állított be; sündisznó-fejét olyan mozdulatlanul tartotta, mintha attól félne, hogy nyomban eltörnek a nyakcsigolyái. Futkározó szemét alig lehetett észrevenni vörösbarna színű, feldagadt arcában, lilás füle nevetségesen és csúnyán meredezett.

— Zúg a kobakom — jelentette ki rekedten és parancsoló nyerseséggel elordította magát:

— Kócsag, van bor? Ide vele, ide vele! Tegnap névnapon voltam, egy nagy zsiványnál, reggel hatig ittunk. Elveszítettem kártyán negyven rubelt — szégyen!

De miután egymásután felhajtott két pohár bort, kevésbbé rekedten és buzgón beszélt tovább. Az ingatlanárak Moszkvában erősen emelkednek, a város központjában háromezret is megér négyzetszázsenyje. Homjakov „városatya", a szlavofilok utóda, egy jelentéktelen darab beépítetlen telekért, amelyre szüksége volt a városnak a járda kiszélesítéséhez, százhúsz-,

sőt kétszázezer rubelt követelt, és amikor nem adták meg ezt az összeget, vaskerítéssel vette körül a telket, amivel még jobban akadályozta a forgalmat.

— Nos, mit szólsz a városatyához?! — rikoltotta Drónov elragadtatással és oktatóan, a kezét dörzsölgetve. — Ebben a negyedben természetesen nem lehet elérni ilyen árakat — folytatta. — A ház néhány garast ér, öreg, kicsi, jövedelmet sem hajt. A telekért huszonöt-harmincezret lehet kapni. Vevő akad, egy hét alatt nyélbe lehet ütni az eladást. Villámgyorsan kell elintézni az ügyet — fejezte be Drónov, és miután megivott még egy pohár bort, megkérdezte: — Nos, mit szólsz hozzá?

— Elhatároztam, hogy eladom.

— Helyes. Egy háztulajdonos-értelmiségi — már nem is értelmiségi, hanem háztulajdonos, vagyis — nem hozzánk tartozik.

Számgin ráncbavonta szemöldökét és mondani akart valamit, de nem tudott rájönni, mit mondjon és hogyan? Drónov pedig élénken, serényen és egyre hevesebben folytatta:

— Szóval, mindjárt telefonálunk és eljön a vevő, Zsivotovszkij közjegyző, nagy üzér ám, résen légy! De előbb mondd csak meg, Klim Ivánovics, mi a fenének kell neked ennyi ezres? Nem pénz kell neked, hanem újság — vagy könyvkiadó. Újsághoz kevés nehány tízezer, legalább másfél-kétszázezerre van szükség. Azt ajánlom: add oda nekem ezt a húszezret és én megigérem, hogy egy év alatt kétszázezerig verem fel. Megígérem, de garantálni nem tudom, nincs mivel. Váltót adhatok, de mit ér?

— Kártyázni fogsz? — kérdezte Számgin mosolyogva.

— Tőzsdézni fogunk, te meg én. Van egy jobbkezem, korlátlan lehetőségek embere, leendő fegyenc vagy öngyilkos. Becsületes ember, de őrült. Ő majd segít nekünk pénzt csinálni.

Drónov felállt, az asztal szélébe fogózva. Annyira tűzbejött, hogy kurta lába remegett, remegett a keze is, aminek folytán az üres pohár minduntalan nekikoccant az üvegnek és csörömpölt. Számgin eltolta a poharat és végetvetett a finom üvegcsengésnek.

— Pénz lesz. És lesz újság is — mondta Drónov. Arca felfúvódott, akár a hólyag, vörösödött, szeme vaksin hunyorgott, mintha túl erős fénybe nézne.

— Pompás újság. Páratlan a maga nemében. Bevonjuk a tudomány, irodalom összes fáklyavivőjét, Leonid Andréjevet, hadat üzenünk a „Znányije" realistáinak — pokolba a realizmussal! És — a politikával is vele együtt. Politizáltak száz évig — hát belefáradt az ember, únja. Mindenki romantikára, lírára, metafizikára vágyik, behatolni a titkok mélyébe, az ördög gyomrába. Az elmék irányítói — Dosztojevszkij, Andréjev, Conan Doyle.

Számgin halkan felsóhajtott, miközben töltött a fehér borból, és ezt gondolta:

— Mennyi energia van benne.

Drónov pedig sietve felkapta poharát, s mohón felhörpintette tartalmának felét; vastag, nedves ajka megint remegni kezdett és fröcskölte a szavakat:

— Közöljük a tudomány híreit, és fantasztikus lehetőségeit is, adunk irodalmi vitákat, botrányokat, bűnügyi rovatot állítunk össze, de úgy, ahogy az európaiak nem is álmodtak róla. Újszerű módon világítjuk meg a bűntényt, kiemeljük a mélységből...

Poharát álla előtt tartotta és meglóbálta jobbkezét, ujjaival kapdosta a levegőt, hol ökölbe szorította, hol szétnyitotta.

— A kultúra és a bűnözés — érted?

— Ez már politika lesz — vetette közbe Számgin.

— Nem! A bosszú jogának megindokolása — mondta Drónov és még toppantott is, de hirtelen, mintha megijedt volna valamitől: néhány másodpercig hallgatott, kissé eltátotta száját, pislogott — majd sebesen, alig érthetően dünnyögte:

— Nos, ezt majd később! Tervbe van véve. Mit szólsz hozzá, mi?

Számgin szemüvegét törölgette zsebkendőjével, és nem sietett a válasszal. A „bosszú" szó olyan váratlanul és élesen szakadt ki, minden összefüggés nélkül azzal, amiről Drónov beszélt — hogy néhány kérdés támadt fel Számginban: ki áll bosszút, kin, miért?

— Jellegzetes kalandor, energikus, cinikus, merész. Merészsége — természetesen elvtelenség, amorálizmus — állapította meg Számgin óva intve önmagát — azért intette óva, mivel Drónov már tetszett neki valamiért.

— Általában — érdekes. De azt gondolom, hogy egy

olyan országban, amelyben népképviseleti kormányrendszer áll fenn, politikamentes újság nem létezhet.

Drónov leült és csodálkozva ismételte:

— Népképviseleti...

De nyomban megrázta fejét és folytatta:

— Szabadságunkban áll, hogy helyet adjunk a parlamentpártiak politikájának, tárgyilagos elbeszélés alakjában, vagy a kritika mártásával leöntve. A mártás persze politika lesz. A morál — szintén. De arról, hogy az írók egymást marják — kígyót-békát kiáltoznak egymásra — lehet morál nélkül is beszélni. Engedjük át az olvasónak, hogy mulasson rajta.

Ezután Drónov támadóan ezt kérdezte:

— Elismerted, hogy talpraesett, érdekes ötlet, de — aztán?

És durván hozzátette:

— Hajlandó vagy pénzt adni?

— Gondolkodnom kell rajta.

— Kell? Kinek? Hisz csak nem sajnálod a véletlenül kapott pénzt?

— Milyen szemtelen! Bugris — gondolta Számgin és elfödte szemét a pápaszemmel — Iván Drónov pedig elkeseredetten kiabálta:

— Igazuk van a vjehistáknak: az értelmiségi nem szereti a pénzt, szégyell gazdag lenni, ez már tradíció, pajtás!

Még sokáig beszélt és végezetül egy tanácsot adott Számginnak: válogassa ki és szállíttassa raktárba azokat a tárgyakat, amelyeket meg akar tartani magának, a többit pedig, amit el szándékozik adni, becsültesse meg, azután tegyen közzé hirdetést a lapokban az eladásról, vagy rendezzen árverést. Elment, és a házigazdát a kellemes izgalom állapotában hagyta, s felkeltette benne az ábrándozás vágyát. Először életében képzelte el magát Klim Ivánovics Számgin egy nagy újság szerkesztőjének, olyan embernek, aki kora eszméinek minden áramlatát, minden fordulatát, egész játékát tanulmányozza, szerkeszti, korrigálja. Nyomós szavára felfigyelnek valamennyi párthoz tartozó politikusok, az alsóbb néprétegek kulturális fejlődését szívükön viselő népfelvilágosítók, a kritikusok ellentmondásaiba belegabalyodó írók és a filozófiát felületesen, s a való életet rosszul ismerő kritikusok. Az ország szellemi életének egyik diktátora lesz. Ő lesz a legfon-

tosabb és legbecsületesebb diktátor, mivel nem köti semilyen határozott program, igen dús tapasztalattal rendelkezik, és lényegében véve, nincsenek személyes céljai. Nem becsvágyó. Nem szomjazik dicsőségre, közömbös a pénz iránt. Valóban független ember.

— Az újság gyakorlati, gazdasági részét rábízhatom Drónovra. Igen, Drónov — cinikus, arcátlan, durva, energiája azonban igen értékes tulajdonság. Van benne valami rokonszenves, egy velem rokon vonás. Ez még kezdetleges, ki kell fejleszteni. Irányítója leszek, s olyan embert faragok belőle, aki ki fog egészíteni engem. Kissé változtatnom kell iránta való viszonyomon.

Számgin felidézte magában azt az Iván Drónovot, amilyennek gyermekkorában ismerte, és megállapította:

— Igen, alapjában véve eredeti ember.

Másnap reggel Drónov megjelent a vevővel. Bizonytalan korú, kopaszodó, apró emberke volt, ritkás szürke haját halántékáról felfésülte feje búbjára, súlyos, vöröses orrán füstüvegű csiptető; az üveg mögött homályos, szomorú szem; arcát sűrűn barázdálják a piros erecskék, hegyes kecskeszakáll és harciasan kipödört bajusz ékesíti. Sötétszürke, bolyhos ruhája igen eredményesen csökkentette pocakja valódi méreteit, amely kerek volt, akár a görögdinnye. Puhának tűnt, mint egy plüss medve- vagy majom-bábú, amelyet mindenféle dirib-darabból, maradékból állítottak össze.

— Kozjmá Iványov Szemidubov — mutatkozott be, és forró ujjaival erősen megszorította Számgin kezét. Számgin nem egyszer találkozott már ilyen külsejű emberekkel, és majdnem mindig Drónov- vagy Tagiljszkij-típusúak voltak, igen mozgékonyak, sőt sürgő-forgók, vidámak. Szemidubov sietség nélkül, óvatosan gördült a földön, fojtott, bágyadt tenorhangon beszélt, és gyakran ismételte egy és ugyanazt a szót.

— A ház — akkor ház, amikor jövedelmet hajtó ház — közölte, és megcsapkodta a falat szőrmebélésű bőrkesztyűjével. — Az ilyen házak, mint ez — Moszkva szerencsétlensége — folytatta sóhajtva, és szétdörzsölte hatalmas cipője talpával az alatta csikorgó havat. — Úgy elharapóztak egész Moszkvában, mint a penész, miattuk van a sok villamos, ezernyi konflis, lámpa meg egyéb — hatalmas kiadásokat okoznak Moszkva városának.

Hangja egyre panaszosabban, nyájasabban csengett.

— Az ilyen házak ellen be lehet hívni akár Napoleont

És újból felsóhajtott:

— Sekélyes ez a mi életünk, uraim, sekélyes!

— Úgy van — helyeselt Drónov.

Szemidubov fel-alá sétált az udvaron, lépteivel felmérte, és így folytatta:

— Az angolok azt tartják: „Az én házam — az én váram", ezért az angolok kőből építkeznek, emiatt is olyan szilárd a jellemük. Fából pedig — micsoda várat lehet építeni? Mennyit kérnek ezért az ingatlanért, uraim?

— Harmincötezret — felelte Drónov gyorsan.

— Nem komoly ár. A pénz többet ér.

— És mi az ön ajánlata?

— Fele a harmincnak.

— Gúnyolódik.

— Akkor — viszontlátásra — mondta Szemidubov bánatosan és megindult a kapu felé. Drónov dühösen krákogott és felsziszegett: — Cs-csirkefogó! — s utána indult, Számgin pedig ott maradt az udvar közepén, és úgy érezte, hogy az egész rövid jelenet valamilyen meghatározhatatlan kételyt ébresztett benne.

Este ez a kétely egy sértő, meg nem érdemelt csapás teljesen reális jellegét öltötte fel. Számgin az asztalnál ült és éppen a Marina ügyéről írandó elbeszélés tervezetét vázolta fel, amikor beállított Drónov: felöltőjét a hosszú Felicáta karjára vetette s gyorsan bement az ebédlőbe, úgy hogy még a sapkáját is elfelejtette levenni — ott nekitámasztotta hátát a cserépkályhának és mogorván köhécselve kérdezte:

— Te tudtad, hogy erre az ingatlanra be van táblázva húszezer rubel? Nem tudtad? Szóval — gratulálok! — be van táblázva. — Levette sapkáját, térdére húzta és csodálkozva, méltatlankodva kérdezte: — Mikor támadt Varvárának az a pompás ötlete, hogy kölcsönt vegyen fel a házra?

— Könnyelmű volt — mondta Számgin önmagának is váratlanul. Hallotta, hogy túl dühösen mondta ezt, és emlékeztette magát, hogy nincs joga felháborodni Varvára cselekedetei miatt. Akkor felháborodását ráterelte Drónovra.

— Úgy beszél Varváráról, mint a szeretőjéről.

Drónov pedig sapkáját símogatta és így mormogott:

— Pompásan értett ez a bika Sztratónov a nők kifosztásához

Számgin letépte szemüvegét és megkérdezte:

— Azt akarod mondani?...

— Már meg is mondtam. Most pedig, amint látod — törvényhozó, istápolja a hont. És már nem az ing alá, nem a szoknya alá nyúl — hanem a haza zsebébe: a bankok megszervezésével foglalkozik, egyesíti a volgai személyhajózási vállalatokat, résztvesz a vízépítési bizottság munkájában. N-na igen, a fene... Nagykutya!

Drónov beszéd közben a szoba sarkába nézett, kancsal szemecskéje kutatott valami után, és szinte félálomban magyarázta:

— Mégis hasznos intézmény a Duma, vagyis az alkotmány — pompásan leleplezi a legtekintélyesebb polgárok valódi szándékait és ügyeit. Viszont a... nem tekintélyesek, mint mi ketten...

Véget vetett a dörmögésnek és rátért az ügyre: ha Varvára telkére és házára húszezer van betáblázva, ez annyit jelent, hogy bizonyára kétszerannyit ér. Ezt szem előtt kell tartani A telekárak gyorsan emelkednek. Bonyolult tervet kezdett kifejteni egy második helyre betáblázandó kölcsönről. Számgin azonban figyelmetlenül hallgatta; arra gondolt, milyen könnyedén és katasztrofálisan bántón omlottak össze tegnapi ábrándjai. Hátha Iván összejátszik ezzel a Szemidubovval? Ez a sejtés nem nyujtott vigaszt, a vevő vezetékneve viszont erre emlékeztette:

— Megint — a hetes szám.*

Drónov elüldögélt még vagy öt percig, azután hirtelen eltűnt, még el sem búcsúzott.

— A házat el kell adni — emlékeztette önmagát Klim Ivánovics; lehúnyta szemét és halkan fütyörészni kezdte fogai közt a „Nem haragszom én" kezdetű románcot, és közben Varvárán és Sztratónovon járt az esze.

— Disznóság.

Drónov több mint egy hónapig vesződött a ház eladásával, eközben Számginnak ideje volt arra, hogy megerősítse az

* Szójáték: a Szemidubov név kezdete — szemj — hetet jelent.

örökséghez fűződő jogát, birtokba iktassa magát, elkészítse az elbeszélés tervezetét, sőt arra is, hogy eladjon néhány szükségtelen tárgyat, Varvára ruháit, bútorokat. Drónov valósággal megsoványodott. Majdnem mindennap megjelent Számginnál, ittas volt, ingerült, dühös; itta a fehérbort és mesébeillő eseteket regélt az emberi szélhámosságról.

— Versengnek a szélhámosok. Nem hiába örvendenek hírnévnek a moszkvai szélhámosok, pajtás. Hogy beugrattak Varvárát ezzel a hülye kölcsönnel, ördög bújjon beléjük! Nem vagyok finnyás, sem gonosz ember, de mégis, ha rajtam múlna — fél Moszkvát Szibériába telepíteném, a Jakutföldre, Kamcsatkába, egyszóval — istenhátamögötti vidékre. Hadd falják fel ott egymást a kutyafülűek — onnan nem jut el jajszó Európába.

Számgin majdnem közömbösen hallgatta ezt a részeg fecsegést. Meg volt győződve róla, hogy Ivánnak a más szélhámosságán való felháborodásának az a célja, hogy előkészítse őt az ő, Drónov, szélhámosságába való belenyugvásba. Számgin nagyon elcsodálkozott, amikor egyszer Iván rákvörösen, izzadtan állított be, elébe állt és ünnepélyesen közölte:

— Nyélbeütöttem. Harminckettőért. Tizenkettőt kapsz, hatot készpénzben és két háromezres váltót, fél-, illetve egyévi lejárattal. Vért izzadtam vele.

Leült egy karosszékbe, zsebkendőjével törölgette verejtékező arcát, kifújta magát.

— Micsoda hőség. Ilyen márciust. A hitelezőnek adtam el. Lehetett volna negyven és fél ezret is kapni érte, de nézd csak, itt a záloglevél másolata — micsoda ravasz dolgok bújnak meg benne.

Egy papírlapot dobott az asztalra; de Számgin örömében felemelte a papírvágó késsel — és visszaadta.

— Nem kell. Nem akarom.

Drónov összehunyorította szemét, rápillantott és feldünnyögött:

— Szép gesztus, derék. Na, jól van. A vesződségemért pedig adsz nekem ezret, jó?

— Végy akár kettőt.

— Lám, hát így vagyunk! — mosolyodott el Drónov. — Nekem ezer is sok, te csodabogár, és csak úgy barátságból említettem éppen ezret. Szóval — felvesszük a pénzt, aztán —

hazafelé? Vágyódom már Toszjka után. Kérd meg, hogy szerezzen nekem lakást és igazítson el téged, ő szeret fészket rakni. Csak sikertelenül.

Kétszer tüsszentett és megkérdezte önmagától:

— Megfáztam talán?

Tüsszentés közben nyilván elszállt élénksége: arca unottan beesett, erősen megtörölte széles orrát és közben krákogott, majd töprengve, fontolgatva folytatta:

— Nagy segítségemre volt Szemidubov. Kórházban feküdt, vakbélgyulladása van. Fekszik és amíg az operációt várja, filozofál.

Szemidubov filozófiája nem érdekelte Számgint, puszta előzékenységből azonban megkérdezte: kicsoda Szemidubov.

Drónov tenyerével hirtelen letörölte az unottságot arcáról, széles mosolyra derült és kivillantotta arany szemfogait.

— Érdekes figura. Hogy is hívják az ilyesmit nálatok? Bírósági tisztségek jelöltje, nem? Az egyetem befejezése után, még ugyanabban az évben, a vádlottak padjára került, vízvezetékcsövek eladása miatt. Ott feküdtek a csövek a Színház-téren, ő észreveszi, hogy haszontalanul hevernek, hát eladta valakinek, akinek épp csövekre volt szüksége. Pompás fickó. Leültették érte egy félesztendőre, körülbelül. Aztán kisétált — és kártyázni kezdett. Szerencsésen játszik, de nem hamiskártyás. Vagy két éve ismerkedtem meg vele, elveszítettem vele szemben ezerháromszázat, az összes pénzem. Persze, feldühödtem. Ő pedig azt mondja nekem: fogadjon el tőlem ötszáz rubelt és folytassuk. Nem tudom visszafizetni, mondom én. Minek visszafizetni? Én gyönyörűségből játszom. Nőtlen ember vagyok, a pénz szeret, tegnapelőtt negyvenkét perc alatt tizenhétezret nyertem. És tudod, elfogadtam. És revánsot vettem, sőt 65 rubelt nyertem. Megköszöntem és azóta csak preferánszot, meg vintet játszom vele, kis tétekben.

Drónov élvezettel mesélt, csontos arcáról jóformán el sem tűnt a mosoly; és Számginnak meg kellett állapítania, hogy ez a mosoly szelídebbé, kellemesebbé változtatja a dajka unokájának darabos arcát.

— Tarka náció vagyunk mi, Klim Ivánovics, fura náció — folytatta Drónov rövid hallgatás után, halkabban, tűnődőbben; levette sapkáját a térdéről, az asztalra tette s közben meglökte a lámpát, majd hogy fel nem döntötte. — Csodála-

tos emberek teremnek mínálunk és sokan vannak, és mind nem tudja, mibe vesse bele magát. A forradalomba? Lám, tovazúgott, ránk mosolygott — és nincs többé. Azt mondod: eljön! Nem vitatkozom. Minden jel szerint — eljön. A muzsikocska azonban nagyon ráijesztett a népekre. A forradalom szervezőit részben kiirtották, részben — kényszermunkán süllyesztették el, sokan pedig — maguk rejtőztek el.

Számginra pillantott és befejezte:

— Különben — minek is beszélek én neked? Hiszen magad is tudsz mindent.

Számgin némán lehajtotta fejét, Iván pedig rövid hallgatás után, mintegy mentegetőzve mondta:

— Természetesen ez a Szemidubov — zavaros figura. Ördög tudja — minek kellenek az ilyenek? Olykor magamat kérdem: nem hasonlítok-e rá?

Klim Ivánovics Számgin úgy érezte, mintha bensejében undorral összeráncolódnék valami.

— Úgy látszik — újabb önvallomás.

Drónov azonban kijelentette:

— Toszjka megtanított arra, hogy igazan, szépítés nélkül gondolkozzam önmagamról.

És ezt javasolta:

— Elmegyünk Jár-hoz?

Számgin elutasította.

— Nos, akkor a Művészbe, ma az „Éjjeli menedékhely" megy, jó? Ehhez sincs kedved? Nekem pedig tetszik ez az együgyű móka. Az a báró benne mélyértelmű alak: keni-feni magát, de a kutyának sem kell. Na, én elmentem.

Távozóban rosszalóan megjegyezte:

— Annyit cigarettázol, hogy nézni is rossz. Úgy füstölsz, akár a kémény.

Klim Ivánovics Számgin megigazította szemüvegét, gyanakvással, sőt haragosan pillantott vendégére; mikor pedig Drónov eltűnt, Ljutov és Tagilszkij mellé állította képzeletében.

— Szakasztott olyan. Zűrzavaros, kétlelkű, ravasz. Becstelen. Fél, hogy megérti az ember és őszinteséget színlel. Barát akar lenni. De csak szolga tud lenni.

Miután így végzett Drónovval, felidézte a tegnap ábrándképeit. Ezt könnyű volt megtennie — az asztalon ott hevert

előtte egy levélpapíros és rajta apró, de jól olvasható írással ez állott:

„Kiélezendő Bezbjedovnak Marina iránti viszonya, kevésbbé hülyének ábrázolandó, vulgáris forradalmársággal kell felruházni. Kifejtendő szerelmének regénye. Szerelme — ravasz, hideg lány, akit csak úgy érdekel, mint a gazdag nagynéni egyetlen örököse. Leírjam az ostorosok szertartását is?"

Felbukkant előtte a telt, meztelen asszonyi test és Számgin mégegyszer dühösen gondolt arra, hogy Marina bizonyára kívánta, hogy ő a magáévá tegye. Drónov szeretőjében van valami hasonlóság Marinával — ugyanolyan sudár, egészséges.

— „Megtanított, hogy igazan gondolkodjam önmagamról." Mit jelent ez? Önmagáról mindig igazan gondolkodik az ember.

Cigarettázott, megint olvasni kezdte a regényvázlatot, és úgy találta, hogy mégsem szabad túl sok bizonyítékot feltüntetni Bezbjedov ellen, de az szükséges, hogy ismerje Marina bizonyos titkait; éppen ez a beavatottsága fog indokul szolgálni meggyilkolására, mivel mint tanú, rámutathatott volna, kik azok, akiknek Marina az útjában állt.

Párizs után, önmaga előtt is észrevétlenül, ellenségesen kezdett gondolni Marinára, és ez az ellenszenv fokozatosan erősbödött.

— Mit vitt be életembe ez az asszony? — kérdezte önmagától nemegyszer, és arra az eredményre jutott, hogy Marina megbontotta, megingatta önmagáról alkotott képét. Titokzatos halála nem tette őt egy zajos bűnper részesévé, de csupán azért, mert Bezbjedov meghalt. Tanúi szerepe igen szomorúan végződhetett volna. A vád kiáshatta volna multját, amelynek egyes mozzanatai — a letartóztatás, a börtön, a moszkvai felkelésben való részvétele — természetesen mind ismeretesek a rendőrhatóság előtt. Az ügyész természetesen kapott volna az alkalmon, hogy bekapcsoljon a bűnügybe egy politizáló értelmiségit — így diktálja ezt a reakció és a baloldaliak elleni általános düh. Klim Ivánovics Számgin, míg erre gondolt, ideges, hideg borzongást érzett a hátán és mohón nyelte az erős dohány bódító füstjét.

— Igen, ez a nőszemély valami sötét zűrzavart csempészett az életembe. Sőt mi több — majd hogy tönkre nem tett.

— Viszont ha bele lehetne vonni Berdnyikovot...

— Igen, elbeszélést írni erről a gyilkosságról — érdekes dolog. Nagyon pontosan, megfontoltan kell megírni, ilyen csendességben, egy ilyen kényelmes, meleg szobában, a szemnek kellemes tárgyak közepett.

Pétervár nem nagyon nyájasan fogadta; a homályos égen tétován fénylett a kese nap, szeszélyes, haragos széllökések törtek be a tenger felől, friss levegővel, az előző este vagy az éjszaka bőséges eső hullhatott: a nedves utcákon sietve lépkedtek a melegen, ősziesen öltözött járókelők, az úttestből áradt a rothadó fa szaga, a házak fenségesen unottaknak tűntek. A „Novoje Vremja" című újság hangneme nem volt összhangban az időjárással: a vezércikk tavaszias ujjongással közölte a takarékbetétállomány megnövekedését, alább pedig az állt, hogy majdnem hatszázezerre emelkedett azoknak a falusi háztulajdonosoknak a száma, akik tulajdonba vették földjüket. Számgin, ennek olvastán, dobolni kezdett ujjaival az asztalon, fütyörészett.

— Lakást kell keresnem.

Délután elment Drónovhoz és miközben az előszobában vetkőződött, megütötte fülét a tüdővészes Jurin hangja:

— A perzsák „lerakták" a sahot, a törökök a szultánt, Németországban megalakult a Hanza Szövetség, a gyáriparosok szövetsége a „Mezőgazdák Szövetsége" elleni harcra, a német kormány elutasította Angliának a tengeri fegyverkezés csökkentésére irányuló javaslatát, burzsoáziánkban észrevehetően fokozódik a militarizmus... — gondolod, nincs összefüggés e tények között? Van bizony... és — világos...

— Várj csak, jött valaki. Ó, Klim Ivánovics van itt!

Számginnak úgy tünt, Taiszja felkiáltása örömet árul el, kezét pedig különösen erősen szorítja meg. Jurin, mint mindig, a karosszékben feküdt, lábát az asztal alá nyujtotta, tarkójával a támlának támaszkodott és a mennyezetre bámult; Taiszja mellette ült egy széken, előtte füzet, kezében ceruza. Jurin odanyujtotta Számginnak erőtlen kezét, és nem is nézett rá közben.

— Jó, hogy jött, teát iszunk, mesél Moszkváról. Különben Jevgényij folyton csak tanít engem.

— A tanulás — világosság — idézte Számgin nem valami szellemesen.

— Neki árt a beszéd...

— Nekem minden árt — válaszolt Jurin és megmozdította lábát; kurta, rekedt sóhajait jól lehetett hallani.

— Hová? — kérdezte az asszony aggódva, mire az így felelt:

— Játszani.

Taiszja segített a betegnek talpraállni, és az óvatosan, mint a vak, átbotorkált a szalónba.

— Meghal — látja? — mondta az asszony suttogva. Számgin szótlanul vállat vont és megállapította: — örült, hogy megszakítottam az oktatást.

Alaktalanul bukkantak fel s tűntek el a szavak:

— Marxizmus... Halál...

A szalónban lassan és kissé hamisan felcsendült a harmóniumon egy ismerős dal melódiája, Toszja halkan ütötte a ritmust ceruzájával a füzeten és fojtott hangon kérdezte:

— Akarja, hogy segítsek magának lakást szerezni? — Az ablakon túli fal a nap fényében fürdött és valahogy hátrább húzódott.

— Akár most el lehetne menni, itt van nem messze, az utcánkban, de...

A ceruzával a szalón felé mutatott, ahol a dal sehogy sem akart sikerülni és egyházi ének váltotta fel.

— Igen, valószínűleg nagyon könnyen elérhető. Sőt, zűllött is — gondolta Számgin, miközben az asszony arcát és keblét figyelte.

— Mire gondol?

— Hallgatom.

— Mindig unalmasat játszik.

— Hány éves maga? Nem veszi rossznéven?

— Már miért? 24. Öregebbnek látszom, úgye?

— Nem találom úgy.

A szalónban komoran jajongtak a basszusok.

— Mindenki úgy gondolja, hogy öregebb vagyok. Így is kell lennie. 17 éves koromban már gyermekem volt. És sokat dolgoztam. A gyermek apja a festő volt, jelenleg — amint mondják — már híresség-számba megy, most valahol külföl-

dön tartózkodik; akkor teán és vízen éltünk. Az első szerelmem — s a legnyomorúságosabb.

— Újabb gyónás — állapította meg Számgin, miközben együttérzőn csóválta a fejét.

A harmóniumon dördülő basszusokhoz altok, szopránok csatlakoztak, vésztjósló, fenyítő dallamot zengtek, a hangok úgy kúsztak be az ebédlőbe akár a füst — Számgin cigarettájának füstje viszont túl erős és ízetlen volt. És általában — kellemetlen volt minden.

— Néha még cukorra sem futotta. De szegény jó ember volt, vidám. Ne zörögj, Sztyepanida Petrovna. — Ezt az öregasszonynak mondta, aki behozta az edényekkel megrakott tálcát.

— Petrovná az anyámat helyettesíti: úgy szeret, mint egy macskát. Nagyon okos és forradalmár — nevetséges? De igaz: ki nem állhatja a gazdagokat, a cárt, hercegeket, papokat. Szintén kolostorban élt: novícia volt, de közvetlenül a fogadalom előtt beleszeretett valakibe, és elzavarták a kolostorból. Azután ápolónő lett egy kórházban, majd ápolónővér a japán háborúban, itt érmet is kapott, mert kimentett több tisztet egy égő barakból. Mit gondol hány éves — hatvan? Pedig csak negyvenhárom. Lám, ilyen az élet.

Jurin egy és ugyanazokat az akkordokat ismételgette a harmóniumon és az ismétléstől komorságuk még csak fokozódott; nyomasztólag hatott Számginra és fáradtságot keltett benne. Taiszja pedig elkeseredett szemrehányásokat tett:

— Ah, Klim Ivánovics — miért van az, hogy az írók olyan keveset és rosszul írnak a női sorsokról? Egyenesen szégyelli olvasni az ember: folyton szerelem, szerelem...

— De, engedje meg, a szerelem...

— Igen, igen, tudom én, ezt mondja mindenki: a nő életének értelme! Bizonyára még a tehenek és lovak sem gondolkodnak így. Hiszen csak egyszer egy évben szeretnek.

Felbosszantotta a férfit, nem azzal, amit beszélt, hanem, mert rombadöntötte Számgin elképzelését róla; ez unalmas volt, és Számgin szeretett volna valami sértőt mondani Taiszjának, még jobban felingerelni.

— „Szerelem és éhség kormányozza a világot" — emlékeztette.

— Nem! Nem hiszem, hogy ez mindig így lesz — mondta az asszony. Számgin megfigyelte, hogy Toszja öblös hangja

durván cseng, kevéssé mozgékony arca elsötétül és szemebogara kellemetlenül kitágul.

— Dühös — állapította meg.

— Nos, meglátja majd — mondta az asszony — éhség sem lesz, és a szerelem is ritka boldogság lesz, nem pedig durva szokás, mint most.

— Unalmas jövőt igér — felelte Számgin az asszony mulatságos jövendölésére.

— A szerelemnek lesz egy hónapja, minden évben — a boldogság hónapja. Május, az egész emberiség ünnepe...

— Cukrászdai ábránd, a sok süteménytől — mondta Számgin mosolyogva.

Taiszja kihúzta magát, mintha kiabálni készülne, de a férfi így folytatta:

— Képzelje csak: milyen lesz terhesen kint dolgozni a mezőn, aratni a gabonát.

A nő felállt, átült egy másik székre, arcát a szamovár mögé rejtette és így szólt:

— Na lám? Hát maga nem szeret ábrándozni? Nem hiszi, hogy jobban fogunk élni?

— Majd csak lesz valahogy — mondta Drónov, és megjelent az ajtóban. — Ez kétségtelen, ezt el fogjuk érni. Sántikálunk ugyan, felváltva mind a két lábunkra — ma a balra, holnap — a jobbra, de elérjük!

— Úgy osonsz be, mint az egér — fogadta Taiszja és átment a szalónba.

— Az előszobában hallgatóztam, hogy ti miről... És megvizsgáltam a felöltőm zsebeit. Kihúzták a kesztyűmet és a boxeremet. Ez már a második boxer. Hát ezért fegyverkezzen az ember. Mind a kétszer a Dumában lopták el, ott a ruhatárban bizonyára átvizsgálják a zsebeket és amire nincs szükség — azt elszedik.

Jurin abbahagyta a játékot, köhögött, Taiszja meggyőzően magyarázott valamit, mire a férfi így felelt:

— Árt nekem a forró.

Drónov a pohárszék előtt állt, palackokat húzott ki, poharakkal csörömpölt, és közben a nemrég megalakult októbrista frakcióról mesélt.

— Vezérük Gololobov, állítólagos szerzője egy a maga idejében rendkívül népszerű elbeszélésnek, melyet Tolsztoj is megdícsért — a „Tolvaj"-nak, a „Poszrednyik"-ben jelent

meg. Az elbeszélés aligha önéletrajz-jellegű, ámbár az a Gololobov alkormányzó volt.

Számgin úgy találta, hogy ez utóbbi mondat igen szellemes, elmosolyodott, lopva rápillantott Iványra, s ezt gondolta:

— Veszedelmes dög.

— Na igen — folytatta Drónov és leült Klimmel szemközt. — A jobboldal szervezkedik, a baloldal — demoralizálódik. Az eszereket szétrobbantotta Azef, a szocdemeknél megalakult a „Vperjod"* csoport, Lenin csoportja, Plechánov hívei a „Dnyevnyik szociáldemokratá"-t** adják ki, a mensevik likvidátorok a „Gólosz szociáldemokratá"-t,*** és van még Trockijnak is egy csoportja, amely nem képez frakciót. Mi ez — történelem vagy zűrzavar?

Számgin figyelmetlenül hallgatta, jobban érdekelte Taiszjának az előszobából beszűrődő szelíd beszéde.

— Kérlek — ne jőjj el! Neked feküdnöd kell. Ha akarod, akár holnap átvitetem hozzád a harmóniumot.

— Jó lenne — mormogta Drónov.

Számgin egyre világosabban ébredt rá, hogy tévesen vélekedett erről a nőről, és haragja csak nőtt iránta.

— Haldoklik — mondta Taiszja; leült az asztalhoz és kitöltötte a teát. Sűrű szemöldöke egy vonalba folyt össze, arca elkomorodott, megdermedt. — Milyen nyomasztó: elpusztul egy ember és nem tudsz segítségére lenni.

— Az elpusztulásban? — kérdezte Drónov és hörpintett borából.

— Ne mókázz, Iván.

— Dehogy, komolyan beszélek! Hiszen ismerem én a te... ízlésed. Ha rajtam múlna, egész sereg katasztrófát, háborút, földrengést, éhínséget, ragályt, özönvizet rendeznék külön a te számodra — hogy segíthess az embereken, Toszja'

Taiszja felsóhajtott és halkan mondta:

— Ostoba.

— Nem — ellenkezett Drónov. — Az ostobáknak könnyű az életük, nekem viszont nehéz.

— Ne légy mohó, könnyebb lesz.

— Köszönöm a jótanácsot, de nem élek vele.

---

* Előre.

** Szociáldemokrata naplója.

*** Szociáldemokrata hangja.

Felugrott a széken, mintha szög szúrta volna meg — és patetikus dühvel vágott neki:

— Klim Ivánovics — újság kell! Nagy, de-mok-ra-ti-kus újság Még az életnél is jobban kívánom az újságot. Unszoltam Szemidubovot — nyerj össze nekem kétszázezret — és elterjesztem híredet az egész világon. Csak hümmög, ördög búina belé. De érzem — puhul már.

— Ha meglesz az újság — én korrektor lennék, vagy az irodában dolgoznék — ábrándozott Toszja.

Általában pedig unalmas volt minden és Számgint csendben marta a nyomasztó érzés, mennyire felesleges jelenléte ebben a tűzfalra néző ablakú szobában, s Drónov és hölgyének minden ostobasága.

— Miért függ ő: én tőlük?

Vagy öt perc mulva távozni készült.

— Szóval — holnap megyünk lakást nézni? — mondta Taiszja határozottan.

— Igen — felelte a férfi.

Lakást mindjárt találtak: három kis szobát, egy kétemeletes, szürke foltokkal tarkított vörösesbarna ház első emeletén; Számgin arra gondolt, hogy a tehenek szoktak ilyen színekben pompázni. A főlépcsőház két oldalán réz- és zománcozott táblácskák hirdették fekete betűkkel, hogy ebben a házban milyen különös nevű emberek laknak; J. Asszikritov ügyvéd, Intraligatyina szülésznő, Volkov-Volovik tánctanár, „P. J. Szkromnij, zongorák hangolása és fahangszerek javítása", „T. P. Fegykina konyhaművészeti iskolája és kész ebédek házhoz szállítása", „Gépírás-másolás, II. emelet 6. D. Iljke", az egyik elsőemeleti lakás ajtaján pedig egy réz-négyszög azt hirdette, hogy itt Pável Fjodorovics Nalim lakik.

— Ez a demokrácia — állapította meg Számgin, homlokát ráncolva, a névtáblák olvastán.

A szobák azonban nagyok, világosak voltak, az ablakok az utcára néztek; parkettázott padló, a konyhában gáz — és Számgin belépett a vörösesbarna ház demokráciájába.

A lakás berendezésének gondjai közepett észrevétlenül eltelt néhány hét. Klim Ivánovics sietség nélkül, körültekintően és megfontoltan rendezte be magános otthonát: minden szükségesnek ott kellett lennie körülötte — és ne legyen semmi fölösleges. Pétervár nyirkos város, a házban azonban központi fűtés van; télen az új bútor bizonyára ki fog száradni,

repedezik éjjelente, azonfelül az új bútordarabok nem tetszettek neki az alakjuk miatt. Dolgozószobájához Számgin íróasztalt, könyvszekrényt és három nehéz karosszéket választott ki „ébenfautánzatból" — a nyolcvanas években ez a bútor rendkívül népszerű volt a liberális beállítottságú vidéki jogászok körében és az élet apró részleteinek kitűnő szakértője, P. D. Boborikin egyik regényében a kiábrándultak stílusának nevezte. A szalonhoz megfelelt a moszkvai ház bútora, a kis városszobába pedig kerek asztalt, féltucat bécsi széket állított, felakasztott egy tollrajz-másolatot Gudonov Voltaire-jéről, egy metszetet, amely Szaltikov-Scsedrint ábrázolta mérgesen, Gavarni egy kis metszetét — francia ügyvéd beszédet mond. Ez a berendezés eléggé eredetinek tűnt és teljesen kielégítette.

Miközben a bútor után kutatott az Apraxin-udvaron és a Sándor-piacon, egyúttal ügyvédet is keresett, akihez alkalmas lenne társnak beállni. Nem szándékozott joggyakorlattal foglalkozni, de mégis szükségesnek tartotta, hogy hajóját a fővárosi élet tengerén jártasabb hajósok kormányzására bízza. Megbízta Iván Drónovot, hogy keressen egy ügyvédet, aki nagy gyakorlattal rendelkezik polgári perekben, nem túl zajos életű üzletember és — pántonkívüli.

— Értem! — jött rá Drónov. — Nem akarsz összecsókolózni a liberálisokkal és a többi gyámoltalan szélhámossal. Úgy. Hát találunk egy fehér hollót. Nem is olyan ritka állat.

Iván Drónov úgy forgott, akár a pörgettyű. Számgin hozzászokott a gondolathoz, hogy az ostor, ami ösztökéli ezt az embert — szemérmetlen mohósága egy nagy üzlet után, amelylyel nagy pénzeket lehet keresni. De mennél jobban szemügyre vette a dajka unokáját, annál gyakrabban támadt fel benne a gyanú, hogy Drónov életének minden mozzanatában és embertársaihoz fűződő minden kapcsolatában — hamis, hitvány ember. Nem titkolja mohóságát, mivel rejteget mögötte valamit, ami talán még sokkal rosszabb. Felötlött benne az a sok gyanú, amelyet Marina keltett benne, eszébe jutott Jevno Azef. Számgin elhessegette magától gyanakvásait és egyúttal önkéntelenül igyekezett megszilárdítani őket.

Újjászerveződik az élet. Általános törekvés nyilvánul meg a zűrzavar legyőzésére, a jog- és törvénytisztelet előfeltételeinek, az egymással összefüggésben levő erők szabad fejlődése előfeltételeinek megteremtésére. Sokak számára a valóság csábító ábránddá vált. Taiszja azt mondta Drónovról: ábránd-

kergető. Az is volt, de átalakult gyakorlati észjárású emberré. Nem kellene ilyen gyakran találkozni vele. Drónov azonban szinte nélkülözhetetlen volt. Tudott mindenről, amiről az Állami Duma folyosóin, a frakciókban, minisztériumokban, ujságszerkesztőségekben beszéltek egész sereg anekdótába illő badarságot tudott a cári család életéről. Időt szakított arra, hogy olvassa a modern politikai irodalmat és ilyen kérdésekkel támadt Számginra:

— Olvastad Mártov és Potrjeszov „Társadalmi mozgalmá"-t? Nem? Megjelent a második kötet első része. Nézz csak bele — nevetni fogsz!

Számgin visszaemlékezett moszkvai életére, amikor ő is világító fáklya és látnok volt és bosszantó volt, hogy ez a szerep be van töltve, méghozzá oly könnyen, kutyafuttában és nem is becsüli meg a bitorló. És rendkívül nyomasztó volt hallani Drónov ellenvetéseit, amelyeket az mindig gyorsan, sőt hanyagul tett.

Egyízben Nogájcev, aki általában nem bírta az ellentmondásokat, Sztolipin földreformjáról vitatkozott egy Hotyájincev nevű, papnövendék-külsejű, hórihorgas földmérővel. Nogájcev rákvörösen, verejtékben fürödve kiabálta:

— Szörnyen téves érvelés! Vagy gazdag lesz a paraszt, vagy elpusztulunk, hogy hírmondónk sem marad.

Hotyájincev kivillantotta nagy, szabálytalan fogait és erős, de kellemetlenül száraz basszushangon ajánlotta:

— Utazzon falura, majd meglátja, hogy garázdálkodnak a parasztnyúzók.

Számgin észrevette, hogy Toszja kérdőn néz rá s ezért oktatóan megjegyezte:

— Viszont 579.000 új földtulajdonos van és ezek természetesen a legjobb gazdák.

— Ez az! — kapott a szón Nogájcev. — Nekik köszönhetjük a multesztendei pompás termést.

Ekkor beleavatkozott Drónov: noteszában lapozott és nem nézve senkire, metsző hangon beszélni kezdett:

— Badarságot beszélsz, uracskám. Ebben az évben a Sztolipin-féle földbirtokosok száma 342.000-re csökkent! Azért csökkent le, mert a tehetősebb parasztok felvásárolják a szegényebbek földjét és így valódi nagybirtokok keletkeznek — ez az egyik ok! A másik pedig: a szegényparasztság harci cse-

lekményekbe kezdett az otrubosok ellen, felperzselik a tanyákat! Ezt tudni kell, tisztelt uraim. Kár kiabálni. Inkább — igyanak! Az isteni gondviselés nem mindennap küld nekünk benediktint.

Iván metsző hangjában Számgin tisztán kivette a dühödt, bosszúálló árnyalatot. Érthetetlen volt, kire irányul dühe és ez izgatta Klim Számgint. De mégis vonzódott Drónovhoz. Itt, a különféle „érvrendszerek", kósza hírek, anekdóták szüntelen forgataga közepett akarta elfoglalni helyét — mint a gondolkodás irányítója — látnok és vátesz. Úgy tűnt neki, hogy fiatal korában igen jól játszotta ezt a szerepet és mindig hitt benne, hogy éppen erre a játékra termett. Ezt gondolta:

— Túlságosan belemerültem a megfigyelésbe és meggyengítettem a cselekvés iránti akaraterőmet. Általános és mélyebb értelemben véve, vajjon mire irányul az embernek, a történelem alakítójának fő ténykedése? Tulajdon helyzete megszilárdítására, az általa létrehozott eszmék védelmezésére, a tények értelmezésének szabadságára.

Számgin gondolatban elismételte ez utóbbi mondatot és elhatározta, hogy feljegyzi abban a füzetben, ahol saját „aforizmáit és maximáit" gyüjtötte.

Drónov lakásába, mint valami színpadra, vonzotta Toszja is. Néhány hétig figyelmesen vizsgálta az asszonyt és úgy találta, hogy az egyetlen, ami kellemetlen benne — Marinával való hasonlósága, de lehet, hogy ez csupán külső hasonlóság: ugyanolyan magastermetű, sudár, egészséges. Nem okos, rendíthetetlenül nyugodt. Ostobaságában őszinte, szinte az illetlenségig. Ha nem kérdezi az ember, képes hallgatni egy óráig is; de szívesen beszél és naivsága néha szórakoztató. Önmagáról könyörtelenül mesél, mint egy idegenről, az emberekről pedig általában — szenvtelenül, ilyenkor könnyed mosoly bujkál szemében, de ez a mosoly nem lágyítja meg arcát. Klim Ivánovics Számgin arra kezdett gondolni, hogy ez a tény nem lenne felesleges az ő lakásában, sőt igen jól jönne.

Taiszja egyre jobban felcsigázta kíváncsiságát.

— Különös figura.

— Ostoba, de úgy látszik, van benne némi ravaszság.

Tudatában volt, hogy az asszony iránti vonzódása könnyen fokozódhat és ezért gúnyosra, szinte ellenségesre hangolta viszonyát iránta.

Egyízben késő este csengetett be Drónovékhoz. Az ajtó kissé kinyílt, de nem olyan hamar, mint máskor; a lánc, amely megakadályozta, hogy teljesen kinyíljon, nem volt levéve, és a résen át kihallatszott Taiszja mérges kérdése:

— Ki az?

Az előszobában egy csontos, aszkétaarcú, feketeszakállas férfi húzta fel felöltőjét — a felöltő szűk volt. Görnyedt, hajladozott, krákogott s közben halkan káromkodott.

— Hadd segítsek — ajánlotta Taiszja.

— Köszönöm. Kész — felelte a vendég. — A fene... No, Isten vele.

A kalapot úgy tette fel, mintha nem akarná, hogy Számgin lássa az arcát.

— Ismerem ezt az embert — közölte Számgin.

— Igen? — kérdezte Taiszja.

— A neve — Pojárkov.

Taiszja rövid hallgatás után megkérdezte:

— Külföldön ismerkedtek össze?

— Moszkvában. Még régebben.

Taiszja némán bólintott.

— Iván ismeri?

— Nem — mondta Taiszja szigorúan és a férfi arcába nézett. — Én sem tudom, kicsoda. Zsenya küldte. Rosszul van Zsenyka. De Ivánnak sem kell tudnia, hogy maga valamilyen Pozsárszkijt látott itt. Igen?

— Pojárkovot.

— Ivánnak nem kell tudnia, érti?

Számgin némán bólintott, és ezt gondolta:

— Nyilván illegális. Mit kereshet most itt, Pétervárott? És általában Oroszországban?

Számginnak a nők iránti, meglehetősen leegyszerűsödött viszonya egyízben ilyen jelenetnek volt okozója: hazakísérte Taiszját az üzletből, ahol edényt vásároltak; meleg nap volt. Taiszja a díványra dőlt és szemét lehúnyva, kigombolta blúza felső gombjait. Klim Ivánovics ekkor odaült mellé és kezét a bluz alá dugta. Taiszja megkérdezte:

— Mi érdekli magát ott?

Olyan gyilkos nyugalommal és nevetségesen kérdezte, hogy Számgin önkénteleníil elvette a kezét és gyengén felnevetett, amit igen ritkán engedett meg magának — nevetett és így felelt:

— Úgy hiszem, magában van komikai tehetség.

— Ha van, akkor sem ott — felelte az asszony.

Számgin felállt, odébbment és megkérdezte:

— Nem próbálkozott még a színpadon?

— Hívtak. A férjem díszleteket festett, csapatostól jártak hozzánk a színészek, én pedig folyton a színházban voltam, a kulisszák mögött. Nem szeretem a színészeket, mind hős. Józanul is, részegen is. Szerintem még a gyerekek is helyesebben látják önmagukat, mint e mesterség űzői, márpedig a gyerekeknél jobban senki sem tud ábrándozni önmagáról.

Számgin hallgatta, gondolkodott egy ideig, majd így szólt:

— Pedig maga bizonyára igen forró asszony lehet.

— Lehűtöttek már. Egyet szerettem, de már a harmadikkal élek. Lám, maga azt mondta — „szerelem és éhség kormányozza a világot", nem: az éhség a szerelmet is kormányozza. Sok mindenféle regény akad, de koldusokról senki sem írt még regényt.

— Nagyon találó — ismerte el, Számgin. Megállapította, hogy pajzán kísérlete után Toszja viszonya nem változott meg iránta: az asszony ugyanolyan nyugodtan, higadtan törődött lakásának berendezésével.

Klim Ivánovics Számgin tudta, hogy Drónov vette rá Taiszját arra, hogy ennyire törődjék vele, és természetesnek találta az asszony gondoskodását.

— Szeret fészket rakni — jutott eszébe Iván megállapítása Taiszjáról.

Taiszja cselédet is talált neki, egy tagbaszakadt, ragyásképű, szúrósszemű, igen ügyes és tiszta nőszemélyt, aki azonban kissé feleslegesen és elkésetten vídám volt: halántékán már őszült a haja.

Ősszel Klim Ivánovics meghűlt: lázas volt, fájt a feje, köhögés gyötörte; csendes unalom marta, és unalmában megkérdezte:

— Hány éves maga, Agáfja?

— Éveim száma nem is olyan nagy: harmincnégy, — felelte az asszony szívesen.

— Korán kezdte el az őszülést.

Agáfja elmosolyodott, nyelve hegyével megnyalta ajkát és nem szólt semmit, de nyilván újabb kérdéseket várt.

— Régóta ismeri Drónovnét?

— Elég régen, hét-nyolc éve, amikor Taiszja Románovna még a festővel élt Egy házban laktunk Ők a padláson, én pedig apámmal a pincében.

Vállát nekitámasztotta az ajtófélfának, két karját összefonta keblén és tágrameresztett szemmel vizsgálta gazdáját.

Számgin a díványon feküdt; nagyon szerette volna részletesen kikérdezni Agáfját Taiszjáról, de arra gondolt, hogy ehhez óvatosan kell fogni — és az életéről kezdte kérdezgetni Agáfját Az elmondta, hogy apjának sörözője volt, majd hirtelen eszébe jutott, hogy dolga van a konyhában — és gyorsan kiment; Számgin valami gyanúsat érzett ebben a menekülésben.

Az első találkozás alkalmával köszönetet mondott Taiszjának:

— Pompás szolgálót talált nekem.

— Gányka nagyon derék nő — erősítette meg Taiszja.

Arra a kérdésre — kicsoda? — Taiszja felélénkült és mesélésbe fogott: Agáfja apja haditengerész volt, hajómester egy „önkéntes" hajón, azután sörivót nyitott és csempészetre adta a fejét. Szivarokkal kereskedett. Viselkedése után a matrózok eszernek tartották. Valaki feljelentette, a csendőrök házkutatást tartottak, megtalálták a szivarokat és kiderült, hogy az öregnek nehéz ezresei vannak a bankban Letartóztatták.

Számgin megállapította, hogy az asszony egyre vidámabban mesél és azzal a gyönyörűséggel, amely mindig ott cseng az emberek hangjában, amikor ismerőseik hibáiról és ostobaságairól mesélnek.

— Emlékszem az öregre: kövér ember volt, nyaka nem is látszott, feje egyenesen a vállából nőtt ki, arca vörös, akár a felszelt görögdinnye és annyi a fekete folt rajta, mintha tetoválták volna, égési sebe is volt egy robbanás alkalmával leperzselődött a szemöldöke Nagybajuszú, lófogú, szeme akár a macskáé karja hosszú majommancs, és akkora hasa volt, hogy nem tudta hová rakni a kezét Folyton a háta mögé dugta Szemtelen durva Agáfja nem élt az apjával, az öreg férjhez adta egy portáshoz aki egész vénember volt már és néha arra kényszerítette a feleségét hogy felszolgáljon az após sörözőjében Nagyon boldogtalan volt szegény. én viszont éheztem — és Agáfja táplált a férjemmel együtt, ő olyan jó! Feljárt hozzánk a padlásra Nálunk mindig vidám hangulat volt — fiatal festők, diákok Zsenya Jurin. Agáfjá-

val néha egész éjjel elbeszélgettünk: miért is olyan pocsék ez az élet? De akkor már értettünk egyet-mást.

— Amikor Gánykát az öregével együtt szintén letartóztatták a csempészés miatt, Zsenya megkért, adjam ki magam Gányka unokanővérének, járjak el hozzá a börtönbe és adjak át neki leveleket a politikai fogolynők részére. Ezt igen sikeresen végeztük, egyszer sem csíptek rajta. Néhány hónap mulva kiengedték, apja viszont meghalt a börtönben. A portást is elítélték. Kiszabadulása után Gányka belépett egy önképző tanulókörbe, itt összekerült egy matrózzal, vagy két évig élt vele, gyermeke született, kisfiú. A férjét agyonlőtték az ötös esztendő végén... A katonaság előtt cirkuszi akrobata volt, hajlékony, könnyed, hevesvérű. Tanult. Vidám volt, mint a dalosmadár, táncolt. Halála után Gányka ágynak esett, a „Szent Miklós" kórházban gyógyították — az őrültek házát hívták így.

Számgin némán hallgatta az elbeszélést és magában tiltakozott: sosem kerüli el az ember az ilyen történeteket! Mikor pedig Taiszja befejezte, Számgin mosolyt erőltetett arcára, és így szólt:

— Szóval jelenlegi szolgálóm... politikai tényező volt bizonyos értelemben, azután — őrült?

Taiszja összeráncolta homlokát, hogy szemöldöke egyvonalba húzódott, és visszavágott:

— Kár mosolyognia. Nem volt semilyen tényező, egyszerűen forradalmár, mint minden becsületes ember, aki a szegény néprétegből származik. Osztályból — tette hozzá. — És nem is őrült, hanem egyszerűen... ha megölték volna, akit maga szeret, az magát is lesujtotta volna.

És minthogy Számgin hallgatott, Taiszja szinte vígasztalóan folytatta:

— Viszont — olyan ember lesz maga mellett, aki nem fogja kilesni, nem rohan a rendőrségre feljelenteni.

— Ezt természetesen értékelni kell. Megpróbálok csempészettel foglalkozni, vagy pénzt nyomni — tréfálkozott Klim Ivánovics Számgin. Taiszja kissé felvonta szemöldökét és a férfira pillantott.

— Fel akar mérgesíteni? Nehéz dolog.

— Nem — mondta Számgin sietve — nem, nem kívánom ezt. Azért tréfálkoztam, mert maga szomorú dolgokról mesélt .. minden szomorúság nélkül. Letartóztatásról, börtönről, agyonlövésről.

Az asszony kérdőn pillantott rá, várt még valamit, de nem tudta kivárni és magyarázni kezdett:

— Minek szomorkodni? Gányka apját lopás miatt tartóztatták le és ítélték el, Gányka semmit sem tudott apja és férje ügyeiről, a börtön pedig javára vált. Második férjét nem rablásért lőtték agyon, hanem forradalmi tevékenységéért.

Zsebkendőjével legyezte arcát és hozzátette:

— Nem egy ilyen históriát ismerek, és nagyon szívesen emlékezem vissza rájuk. Hiszen — egy másik életből valóak.

Számgin kitalálta, mit ért az asszony másik élet alatt.

— Azt hiszi, hogy a forradalom nem ért véget? — kérdezte Számgin; Taiszja megfenyegette ujjával és így felelt:

— Butuskának tart engem, igen? Hiszen tudom: maga nem mensevik. Iván folyton ingadozik, a kispolgárságnak a munkásosztállyal való szövetségéről ábrándozik. De ha az eszerek holnap megint elkezdik a terrort, akkor Iván terroristának fogja képzelni magát.

Elmosolyodott.

— Mondtam már magának, hogy Iván mindíg többet markol, mint amennyit bír. Ő általában... Amit a legutolsó könyv mond neki, az marad meg benne legfelül.

— Igen könnyen át tudna költözni egy másik lakásba — gondolta Számgin Taiszjáról és felhagyott azzal az ábránddal, hogy átvigye magához az asszonyt.

— Bolsevik. Valószínűleg nem párttag, de szimpatizáns. Vajjon tudja ezt Iván?

Ez a felfedezés annál kellemetlenebb volt, mivel csak fokozta érdeklődését e nő iránt, aki mintha arra lett volna hivatva, hogy Marinát helyettesítse életében.

Mint minden este, Drónovéknál tarka vendégsereg gyűlt egybe és mint mindíg, elkezdődött a szócsata. Orjehova rajongással beszélt Korolenko „Életképei"-ről, Hotyájincev pedig pápaszeme szürke üvege mögé rejtette szemét és közbevetette:

— Három évig hallgatott.

Orjehova felfortyant, hadonászni kezdett:

— Nincs joga kételkedni Korolenko őszinteségében! Nincs joga.

— De hiszen én nem kételkedem — csupán kissé későn

ébredt rá, hogy nem hallgathat. Különben Ljev Tolsztoj sem tudott sokáig hallgatni — zúgta, nem kímélve basszusát.

— És egyáltalán nem igaz, hogy Korolenko utánozta Tolsztojt — ő sohasem utánzott!

— Én nem mondom, hogy utánzott.

— Nem mondja, de céloz rá! Ah, milyen gonosz maga! Korolenko nem kevésbbé védelmezte az embereket, mint a maga Tolsztoja, ez az... isteni zagyváló. Aki a megbocsátást nem ismerő „Kreutzer szonáta" szerzője.

Sokáig vitatkoztak, míg csak be nem állított Nogájcev; örömtől sugározva jelentette be:

— Uraim, birtokomban van egy megrendítően érdekes okmány másolata: Rejnbot moszkvai városparancsnok Bogdanovics tábornokhoz írt levele.

Mindnyájan elhallgattak és Nogájcev olvasni kezdett:

„Nálunk Moszkvában csend és nyugalom van. A Duma választásai iránt jóformán semmi érdeklődés nem nyilvánul meg. A kadetok még választási gyűléseket sem rendeznek. Megpróbáltak rendezni egyet — az elnök azonban sértő kifejezéseket engedett meg magának a jelenlévő rendőrtiszt irányában, amiért az betiltotta a gyűlést; én pedig a szónokot három hónapra leültettem példaadás kedvéért. A forradalmárok nemrégiben gyűlésre jöttek össze, amelyen szintén elismerték, hogy Moszkvában rosszul állnak a dolgok, de sajnos úgy vélik, hogy Pétervárott — jól, a csernyigovi, harkovi és kievi kormányzóságban — nagyon jól, másutt viszont közepesen. Jelenleg főként a közönséges politikai brigantiság ellen kell küzdenem — annyira elsekélyesedett minden a forradalmi táborban. Az egyetem tanul, az összejövetelek rendkívül népszerűtlenek: az elsőn mintegy 2.500-an voltak (9.000-ből), a másodikon — 200-an, a tegnapelőttin — 150-en, tegnap pedig a három meghirdetett gyűlésen — mindössze százan."

— Nyilván dicsekszik — jegyezte meg az ösztövér, hegyesorrú Govorkov diák, de hirtelen felugrott és vidáman kiabálta: — Várjanak csak! Én is ismerem ezt a levelet. 1907-re vonatkozik. Hát persze. Már a mult évben kézről-kézre járt, olvasták...

Vitatkozni kezdtek a levélről, a cigarettafüst és a szavak szöze nyomban megsűrűsödött. Az asztalon forrt a szamovár, teteje alól forró permetben tört elő a szürke pára. A teát Rosa Greimann, egy cigányképű főiskoláslány töltötte ki;

óriási szeme mély gödörben ült s a szája olyan élénkpiros volt, mintha ki lett volna festve.

Govorkov ujjaival tarkójára vetette fekete hajfürtjeit, égnek emelte gőgös sárga arcát és ezt javasolta:

— Térjünk a tárgyra!

Igy is cselekedtek — és úgy találták, hogy Govorkovnak igaza van; Hotyájincev pedig vígasztalóan közölte, hogy az ország nyugalmának megállapítására komolyabb adatok is rendelkezésre állanak; a börtönök ellátmányát huszonkilenc millióra emelték, a kormány titkos kiadásainak fedezésére szolgáló hiteleket is növelték.

— Amint látják, nyugalmunkról nem csupán Rejnboték gondoskodtak a multban, hanem Sztolipin is a jelenben. A bősz reakciós Kasszonak népművelési miniszterré való kinevezése...

Nem hallgatak rá. Egy katonára hasonlító, ápolt, szelíd arcú, dús szőke bajuszos, ferencjózsef-kabátos férfi kellemes bariton hangon, de furcsán és szinte szándékosan dadogva korholta Nogájcevet:

— Hol sz-szerzi maga e-e-ezeket az apokrif és r-r-rémítő írásokat, kit ijeszt és miért?

— Én, Fjodor Vasziljevics, semilyen apokrifot... És senkit sem...

— N-nem. Magánál észrevenni a célzatosságot, egyenesen meg akar ijeszteni.

— Én? Uram Isten! Nevetséges hallani.

A rákvörösre hevült Orjehova hadonászott fehér zsebkendőjével és bőszen magyarázta Kellernek és Hotyájincevnak:

— Olvassák el Thomas Masarykot, „A marxizmus filozófiai és szociológiai alapjai" című könyvét.

— Miljukov „Tárcáit" olvastam és — semmi különös, élek! Sőt, Le Bont is olvastam — búgta Keller.

— A marxizmus nem szocializmus — erősködött Orjehova és úgy dülöngélt, mintha a padló ingana a lába alatt.

— Nem — bizonygatta csökönyösen, de minden sietség nélkül Fjodor Vasziljevics, és közben nyájasan mosolygott, bajuszát simogatta ápolt ujjaival; körmei úgy csillogtak, akár a gyöngyház. — Nem, maga arra törekszik, hogy kompromittálja az életet, badarsággal szórja teli. Az életet pedig, bátyuskám, szeretni kell, valóban szeretni, mint egy szigorú, de bölcs tanítót, igen, igen! Végeredményben mindent jóra fordít.

— Sz-szó sincs róla — rikoltotta Orjehova; a férfi feléje hunyorította nyájas, de kissé vizenyős szemét és félhangosan megjegyezte:

— Ah, ez a derék asszonyság... Micsoda ostoba szavak: szó sincs róla! Mindenről van szó.

És emelt hangon tovább prédikált:

— Maga, bátyuskám, túlságosan könnyen alkalmazkodik a tényekhez, az eszme rovására. Pedig tudni kell: ennek vagy amannak az eszmének elfogadását vagy elvetését tisztán teoretikus meggondolások támasztják alá, korántsem pedig az illető eszme alkalmassági, vagy alkalmatlansági foka, gyakorlati tevékenység megalapozására.

Orjehova már megint vitába keveredett Kellerrel és Hotyájincevval és éppen meggyőzni próbálta őket:

— Marx — nem mentes a faji gondolat befolyásától, a szenvedésekre ítélt nép gondolatának befolyásától. Pesszimista és bosszúvágyó Marx. Én azonban nem tagadom: joga az egész európai emberiségen való bosszúállásra — túlságosan is megalapozott, túlságosan.

— Helyes gondolat.

— Tökéletesen egyetértek vele — helyeselt egy férfiszépség. Kellemes baritonja mind magabiztosabban csengett, üres szemében könnyű mosoly fénylett és úgy tűnt, hogy dús bajusza egyre nő, még dúsabb lesz.

— Egy szerencsefi arca — állapította meg Klim Ivánovics Számgin.

Az ajtóban, mint egy kariatida, amely a zsivajt támogatja vagy nem bocsátja be a szomszéd szobába, ahol szintén kiabáltak — Taiszja állt, cigarettával fogai közt; homlokát ráncolta, hajtotta a füstöt arca elől és a szép férfi tempós, magabiztos beszédére figyelt.

Klim Ivánovics Számgin teáját itta és kényszeredetten beszélgetett Rosa Greimann-nal a modern irodalomról, figyelt a vitázók kiabálására és megállapította azt a törekvésüket, hogy belekössenek egymásba — és ezen tünődött:

— De mégis mi egyesíti őket?

Megjelent Drónov, papírzacskókkal és csomagokkal a hóna alatt, kezében; háttal állva a vendégek felé, a pohárszék mélyébe rakosgatta szerzeményeit, és dühösen bejelentette:

— Ljev Tolsztoj eltűnt a házából. Keresik — de sehol sincs.

Ez a hír nagy érdeklődésre talált, mindenkit megbékített; Orjehova pedig még könnyekre is fakadt:

— Agyonkínozták!

A részletekről kezdték faggatni Drónovot, az azonban lakonikus rövidséggel felelte:

— Mindent elmondtam, amit tudtam...

Drónov leült Számgin mellé és megkérte szomszédnőjét:

— Adj egy kis bort, Rosa! Fehéret.

S mélyen felsóhajtott.

— Ki ez a szép fiú?

— Semjákin, hogy a fene... Elmondom később.

Elnézte, hogyan erőlködik a Greimann-lány, hogy kihúzza a dugót a palack nyakából, és feldünnyögött:

— Ozjerov zártkörű előadásán voltam. Képviselők. Szerkesztők, Szuvorin papa és mások, megannyi szent. Nagyiparosok, a mezőgazdasággal kapcsolatos iparágak űzői — ünnepi hangulatban. Közben pedig a gabonát kilencvenegy kopejkával veszik meg exportra, míg 1908-ban egy rubel húszért adták el. — Előhúzta zsebéből noteszét és adatokat idézett: — A fémkohászatban a banktőke 386 millió, 439 millió összes befektetésből, a kőszéniparban pedig — 149, 199-ből. Hogy kell ezt érteni?

— Nem vagyok közgazdász — válaszolt Számgin és arra gondolt, hogy Iván most Tagiljszkijra emlékezteti, ahogyan az Preisznél viselkedett.

Drónov zsebrevágta a noteszt, ivott borából, és a szavak kusza gomolygására figyelt.

— A legnagyobb a nagyok közül — kiabált hisztérikusan Nogájcev. A legnagyobb! Ebből nem engedek, Fjodor Vaszilljevics, nem!

— Bizonyítsa be... Magyarázza meg nekem, miféle eszmét, erőt testesített meg, miféle változásokat idézett elő az életben ez az eszme? Ismeri Guyau tanítását, igen?

— Hogyne! Tolsztoj... Nem indít meg. Sem ingem... Nem tetszik? Hallgatsz, szóval — nem...

— Úgy — de ki ez a Semjákin?

— Valamilyen nagykutya törvénytelen fia, hogy az ördög... A vámhivatalban szolgál, vagy öt éve óriási örökséghez jutott. Mecénás. Udvarol Toszjkának Lehet, hogy pénzt fog adni az újságra Toszjkával színházban ismerkedett össze, azt hitte róla — az utcáról került ide. Nogájcev szintén a

vámhivatalban szolgál régóta ismeri. Ő is hozta ide, a zsivány. Erről jut eszembe: neki, ennek a Nogájcevnek, az újságról — egy szót sem!

— Feltételezhető, arra használja a szeretőjét, hogy idevonzza a gazdag embereket — gondolta Számgin.

— Guyau? — búgta Govorkov. — De ki olvassa manapság Guyau-t?

— Ó, Istenem! kiáltott fel Nogájcev elkeseredetten. — Hogy lehet ez? Mindenki tudja: a tolsztojánusság...

— Tolsztojból sokáig megélnek — mondta Drónov.

— Zajos emberek — jegyezte meg Számgin, csak hogy ne hallgasson.

Drónov úgy szorongatta poharát, mint valami pálcát, szürcsölte a bort — és helyreigazította Számgint:

— Üres emberek — akartad mondani. Igen, de éppen ezek — Orjehova, Nogájcev — alakítják ki az időjárást. Éppen azért, mert üresek, páratlan gyorsasággal fogadnak be magukba minden újat, eszméket, programokat, kósza híreket, anekdótákat, pletykákat. Meg vannak győződve róla, hogy „értelmeset, jót, örökkévalót vetnek el". Ha úgy fordul a kocka, holnap cáfolni fogják mindazt az örömöt és bánatot, amiben ma hisznek...

— Egészen úgy, akárcsak maga — mondta váratlanul, félhangosan Rosa Greimann.

— Nem, Rózocska, nem egészen úgy — ellenkezett Drónov komolyan.

— De úgy — mondta a lány szilárdan és már hangosan. — Maga is azok közé tartozik akik olyasmihez iparkodnak alkalmazkodni, amit gyökeresen meg kell változtatni. Maguk itt mind sürgő-forgó kispolgárok és egész életükben ilyenek lesznek, ilyen kicsik. Nem tudom pontosan meghatározni, de maguk csak egy városról beszélnek, amikor már a világról kellene beszélni.

Idegenes kiejtéssel beszélt, nehezen és lassan fűzte össze a szavakat. Arca elhalványult emiatt fekete szeme még mélyebben belehúzódott gödrébe. álla remegett. Hangja színtelen volt, mint a tüdőbetegé és emiatt szavai még súlyosabbaknak tűntek Semjákin, aki a sarokban ült Taiszja mellett. rápillantott Rosára, arcát fintorgatta, megmozgatta bajuszát és valamit sugott Taiszja fülébe: az asszony dühösen ráncbavonta homlokát és felemelte a kezét, hogy megigazítsa haját a füle fölött.

Orjehova rikoltozva kérdezte:

— Mit jelent — hogy a világról?

— Maga nem tudja?

És Rosa magyarázni kezdett:

— A törökországi forradalomról, a perzsa medzsilisz feloszlatásáról, a finn alkotmány visszavonásáról, arról, hogy Ausztria annektálta Boszniát és Hercegovinát, Japán pedig Koreát, arról, hogy a németek elutasították Angliának a hadiflották csökkentésére irányuló javaslatát, a szociáldemokraták pedig nem reagáltak erre. Hát ez a világ!

— És — mit parancsol, hogy tegyek vele? — kérdezte Nogájcev tréfálkozva.

A lány válasz nélkül hagyta és így folytatta:

— Kínában szintén forrongás van. Maguk Tolsztojról beszélnek. De mit mondtak róla? Hogy csúnya a felesége, sikertelenek a gyermekei, és sok az ellentmondás benne, művészi és gondolkodói énje között. Ennyi az egész. Tolsztoj pedig a világ embere, olvassa minden nép; az élet embertelen, szégyenletes, hazug — hirdeti. Még nem földelték el, de maguk már sietnek szemetet szórni a sírjára. Ez felháborító. Értsék meg: Tolsztoj arra ösztökél, vagy változtassuk meg a világot, és maguk? Maguk azon iparkodnak, hogy elszigeteljék önmagukat az élettől, fölötte, mellette keresnek helyet... igen, igen. Erre összpontosul a maguk kritikája.

Számgin még a lány beszéde elején felkelt és a szalón ajtajához ment, ahonnan kényelmesen szemmel lehetett tartani Taiszját és Semjákint — a szépfiú bajuszát táncoltatta és ugrásra kész macskára hasonlított. Taiszja oldalt fordult feléje és Drónovra figyelt, aki beszélt hozzá. Számgin észrevette az emberek arcán, hogy hamarosan újból fellángol a vita — úgy döntött, hogy ez alkalomra már elég belőle, és észrevétlenül kiment az előszobába, felöltözött és elindult hazafelé.

Nagyon késő volt már. A néptelen utcán megdermedt a hideg köd: mintha nem tudná elszánni magát, hogy hóvá, vagy esővé változzék. A ködben homályos, szivárványszínű fényudvarban csüngtek a lámpák gömbjei és a fény is megdermedt. A fekete ablakokat itt-ott sárga fényfoltok tarkították.

— Demokrácia — tünődött Klim Ivánovics Számgin, miközben elhaladt a kőházak kapujában álló házmesterek fantasztikusan kövérre dagadt alakjai mellett. — Megérdemlik-e

ezek az emberek, hogy élükre álljak? — Rosa Greimann szavai, Pojárkov, Taiszja viselkedése — mindez önmagától rendeződött nem kívánt egységbe. Eszébe jutottak egy kadet szavai, amelyek az Állami Duma előcsarnokában ütötték meg fülét: „A józan ésszel ellenséges erők új mozgósításának tünetei."

— Igen — tünődött Számgin. — Lehet, hogy Kutuzov is tényked valahol. Ha nem volt ő is a Központi Bizottság Moszkvában letartóztatott hét tagja között.

— Ez a zsidólány nyilván gonosz teremtés. Bolsevik. De ki ez a Semjákin? Taiszja persze felmegy hozzá. Ha az hívja.

— Nem, hasznosabb lesz, ha irodalomra adom a fejem. Az újság nem szalad el. Amikor már nevet szereztem magamnak az irodalomban — gondolni lehet az újságra is. De Drónov nélkül. Igen, igen, nélküle...

Ez egyike volt sok elhatározásának és vele aludt el.

Reggel azonban, mikor ágyában fekve rágyujtott az első cigarettára, az jutott eszébe, hogy Drónov — hasznos állat. Például pompás, zamatos dohányt tud szerezni valahonnan. A lakásszentelőre egy kitűnő Krimov-tájképet ajándékozott és nyilván ugyanő tanácsolta Taiszjának, hogy a Zsukovszkij-tanulmányképet ajándékozza — fenyves, kék árnyak a havon. Buja nyár, s ugyanolyan buja tél.

Az ablak függönyén keresztül besütött a nap, a szobában friss volt a levegő — odakint bizonyára az első téli nap ragyog, az éjjel nyilván hó esett. Nem volt kedve felkelni. A szomszéd szobában lágyan topogott Agáfja. Klim Ivánovics Számgin bekiáltott:

— Hozza be a kávét. — Igen, Drónov hasznos lény. Akár Sancho Panza. Noha én nem vagyok Don Quijote. Nem ostoba fickó, ez az Iván.

Drónov leírta előtte Anton Szergéjevics Prozórov ügyvédet:

— Nem erősfényű csillag és kihunyóban van. Sok mindenféle betegség rágja és hamarosan felemészti egészen. Falánk és nagy szoknyavadász. Most a legutolsóval él együtt a tucat közül. A dobogóról szedte fel, bebeszélte neki, hogy drámában a helye, a hölgy viszont a drámában teljesen tehetségtelennek bizonyult, és most bosszút áll a férfin, amiért az tönkretette a karrierjét: ha nem zavarta volna meg — ma már olyan híres lenne, akár Yvette Guilbert. Minden évben Párizsba fuvarozza a nőt — Párizs nélkül nem tud élni. Pro-

zórov ügyei kuszáltak, és — figyelmeztetlek — a híre nem valami pompás: a honoráriumot felveszi, de kétízben is elmulasztotta a fellebbezés határidejét, egy esetben pedig ügyfelének meg kellett fizetnie a kereset összegét; a bíróság megvizsgálta az ügyfél panaszát és vitathatatlannak ismerte el a keresetet.

Prozórov a valóságban hosszú, keskenylábú, pókhasú férfi volt, hasa kidülledt mellényéből és nadrágjából, és kivillantotta inge fehér csíkját. Feje túlságosan nagy volt termetéhez képest és arcéle középen meghajlott szögre emlékeztetett. Félig csupasz sárga koponyáján itt-ott őszes hajcsomók: egykori barnás fürtjeinek maradványai. Orcáit szakáll ékesíti, az egyenes szálú, gyér szőrzet állán hegyes ékben végződik. Arca gyűrött, szemhéjait szürke zacskók húzzák lefelé, lemezteleníve megfakult, nedves szemét Hosszu, vöröses orra nyergén csíptető remeg, de Prozórov átnéz fölötte.

— Már miért? Nagyon helyes. Szívesen segítek egy kartársamon. Iván Matvéjics részletesen elmondta... Kiválasztom azokat az ügyeket, amelyek megkövetelik... Vagyis amelyek kissé elhúzódtak... Tessék.

Zavartan, sőt szinte ijedten nézett Számginra, orrán át fújta ki a levegőt, sóhajtozott, szemét törölgette zsebkendőjével.

— Bemutatnám a feleségemnek is, de elutazott Novgorodba, valamilyen híres templom van ott. Rajong a művészetért és manapság a művészet divatban van .. Az ifjúság szórakozni akar, belefáradt a tüntetésbe, alkotmányba, forradalomba.

Ijedten fészkelődni kezdett a karosszékben, orrát ráncolta, hogy lerázza a csíptetőt, majd sietve hozzátette:

— Én természetesen nem tagadom... De „dologé az idő, vigasságé az óra." És most eljött a vigasság órája. Ez természetes.

Az ügyvédben, ruhájában és szavaiban, volt valami rendetlen, bizonytalan, környezete pedig, a dolgozószoba: kényelmetlen, szűk, aktapor szaga terjeng.

— Írnokom, Mirónov, nem ostoba fiú, nagyon kedves, de — naplopó. Bizony.

Fáradtan felsóhajtott és úgy nézett Számginra, hogy az elértette:

— Eredj. Unlak már.

Amikor Számgin elment, hogy megismerkedjék az ügyekkel, választékosan öltözött, hosszúhajú fiatalember fogadta, akinek barna arcán szívélyes mosoly fénylett. Összehunyorította fekete szemét és közölte, hogy a főnök gyengélkedik, nem jön be, majd a két „Elintézetlen ügyek" felírású kék irattartóban tornyosuló aktahalmazra mutatott és kijelentette:

— Ezt a figyelmébe ajánlja. Rám nincs szüksége?

— Nincs.

Az ifjú összecsapta bokáját és eltűnt, Számgin pedig felnyitotta az „Uhov Iván és Pelagéja parasztok keresete t. Ljevasov polgár ellen gondatlanságból okozott emberölés miatti kártérítésért" című ügyet, és belemélyedt tanulmányozásába. Kiderült, hogy a polgár saját lovaitól vont kétfogatú kocsijával elütötte a parasztot, eltörte az egyik lábát, összezúzta néhány bordáját és agyrázkódást okozott, aminek következtében Alexej Uhov paraszt, fuvaros — meghalt. Az elhúnyt apja és felesége 5.000 rubelt óhajt kapni a polgártól. Az ügy a kerületi bíróság elé került, de elutasították és fellebbezést nyujtottak be. A rendőrségi jegyzőkönyvből Számgin megállapította, hogy a kereset reménytelen. Az ügydarab hátlapján a Prozórov által kapott honorárium összegezését olvashatta: 140 rubel.

— „Keller gyáros szerződésszegési ügye..."

Számgin háta mögött kinyílt egy ajtó és erős illatszerszag csapta meg. Majd felbukkant mellette egy középtermetű nő, selyem és csipke tarka felhőjében; vállán szőrmeboleró, vörösre festett haja nehéz turbánként borul fejére, arca pirospozsgás, hetykén felfelé kunkorodó orral, kékes szemében vidám szikra csillog. Kifestett szája mosolyog, kivillannak apró egérfogai és általában az egész asszony vakítóan ragyog.

— Jeléna Vikentyjevna — szólt az asszony, és Számgin felé nyujtotta kurta, püffedt kezét, majd meghívta reggelire.

A reggeli igen változatos és ízletes volt. Kevert pálinkát és bort ittak, s Klim Ivánovics Számgin nagy gyönyörűséggel értesülhetett a felsőbb rétegek életének jónéhány szerfelett érdekes eseményéről.

Először is: az Egyesült Államok párizsi követe közölte Nyelidov orosz nagykövettel, hogy mivel Nosztic gróf felesége a házassága előtt az egyik londoni music-hall akváriumában meztelenül, halfarokkal fickándozott — a párizsi diplomáciai testület nem tarthatja méltónak ezt a hölgyet arra, hogy körébe fogadja.

— Érti, micsoda botrány? Nosztic. Úgy hiszem, a nagykövet helyettese. Egyszóval — fontos személy. Gondoljon csak külföldi tekintélyünkre. Követeink halfarkú hölgyeket vesznek el...

Csengőn felnevetett, gyöngyöző kacajjal, ami igen kellemesen hatott, majd közölte, hogy az ifjú cárnének kezdődő hisztériája van és kelések a lábán.

— Mindez a Virubovával való természetellenes viszonyának következménye. Nem tudom megérteni a leszboszi szerelem hódolóit — mondta az asszony és megrántotta a vállát. — Aztán meg ott van ez a szökött barát, Raszputyin. Noha úgy látszik, nem is barát, hanem egyszerű falusi molnár.

Izesen, de némi hanyag árnyalattal ejtette ki az „udvari körök", „arisztokráciánk" szavakat, és azt lehetett hinni, hogy ez az asszony „forgott" ezekben a körökben és az arisztokrácia társaságában. Fokozott megvetéssel beszélt a miniszterekről:

— Mind csupa történő, nyárspolgári nevű — Scseglovitov, Kasszo... Nem látta még ezt a Kasszót? Hihetetlenül csúf füle van, akkora, mint egy sárcipő. Hvosztov pedig, a nyizsnyij-novgorodi kormányzó, akiből szintén minisztert akarnak faragni, olyan kövér, hogy az autójára különleges rúgókat szereltek.

Nagy, félhomályos szobában ültek, három ablakával szemközt szürke fal emelkedett, melyet szintén ablakok szaggattak meg. A piszkos üvegekből, az erkélyekből és a zegzugos vonalban a padlás felé emelkedő vaslépcsőből világosan lehetett látni, hogy ezek konyhák ablakai. A szoba egyik sarkában zongora állt, előtte fekete kép két sárga folttal, az egyik profilt ábrázolt, tekintélyes, vaskos orral, a másik — nyitott tenyeret. A másik sarkot egy gyöngyházzal kivert nehéz, fekete pohárszék foglalta el — olyannak tűnt, mintha öt koporsóból állították volna össze.

A szobában meglehetősen fülledt volt a levegő; az asszony erős parfőmje nem tudta elfojtani a központi fűtés melegétől meglangyosodott por szagát.

A reggeli jó két óráig elhúzódott. Klim Ivánovics Számgin ízletesen evett, ivott is egy keveset, nyájas hangulat lett úrrá rajta és miközben a csengő asszonyi hangot, szapora nevetést hallgatta, kedélyesen elmosolyodott és ezt gondolta:

— Ostoba, de — szórakoztató.

Az asszony pedig elragadtatással mesélt a novgorodi Megváltó-templom freskóinak fenséges szépségéről.

Ezzel bocsátotta el a férfit:

— Szombatonkint társaság szokott lenni nálam: művészek, írók, zenélünk, vitatkozunk — jöjjön el!

— Igen, el kell mennem hozzá — határozta el Számgin, azonban nem volt alkalma hamarosan viszontlátni az asszonyt; Prozórov bőséges, de meglehetősen kuszált ügyei sok idejét igénybevették, a piperkőc írnok pedig igen rosszul volt tájékozva, lopta a napot, a „Pétervári ujság" riportjáról ábrándozott. De maga Prozórov is egyre savanyúbb lett, szaporán dörzsölte homlokát, rángatta a szakállát és szemmelláthatóan kihagyott az emlékezete. Az írnokot elbocsátották. Drónov egy kiálló pofacsontú, vicsorgófogú, zord legényt szerzett a helyére, aki állandóan magasnyakú fekete posztóinget hordott és már külseje is az idegeire ment Számginnak.

Meghalt Ljev Tolsztoj. Agáfja közölte elsőnek Számginnal, reggel, amikor átnyujtotta az ujságot:

— Hát kiszenvedett Ljov Nyikolájics.

Fojtott hangon beszélt, majd elment, de megállt az ajtóban és hozzátette:

— Hallja, hogy csapkodják az ajtókat mindenütt a házban? Mintha megijedtek volna az emberek.

— Olvasta Tolsztojt? — kérdezte Számgin.

— A „Polikuská"-t olvastam, aztán a „Mese a három fivérről"-t, a „Sok föld kell-e az embernek"-et is olvastam. Tegnap olvastuk, minálunk a hátsó lépcsőházban.

Mint mindig, most is várt: nem kérdez-e az úr még valamit. Az úr azonban nem kérdezett.

Számgin nem hallotta, hogy valahol a házban sűrűbben, vagy erősebben csapkodnák az ajtókat, mint máskor és nem érezte, hogy Tolsztoj halála lesujtja. Ugyanazon a napon délelőtt beszédet tartott a bíróságon egy 7.300 rubel értékű követelés tárgyában és úgy tűnt neki, hogy a keresetet csupán azért ismerték el jogosnak, mivel ellenfele gyengén védekezett, a bírák pedig figyelmetlenül hallgatták az ügyet és siettek meghozni a döntést.

Az ügyvédi szobában gondterhesen tárgyalták, milyen formában vegyenek részt a temetésen, menesszenek-e küldöttséget Jásznaja Poljánába, vagy csupán koszorú küldésére szorítkozzanak. Valaki megfontoltan arra emlékeztetett, hogy nem 1905-öt írunk, hogy létezik Scseglovitov is . . .

Klim Ivánovics Számgin elégedett volt, mivel megnyerte a pert — telefonált Prozórovnak, Jeléna vette fel a kagylót és miután meghallgatta a jelentést, ezt kérdezte:

— Hát azt tudja, hogy az egyetemen nyugtalanság ütötte fel a fejét, a diákok zajonganak, a halálbüntetés eltörlését követelik . . .

— Ostoba — szidta le Számgin az asszonyt gondolatban és nyomban helyére akasztotta a kagylót. — Hiszen tudhatná, hogy a rendőrség kihallgatja a telefonbeszélgetéseket. — De mégis közölte az újságot egy kövérkés, pirosképű, frakkos emberrel — az összehunyorította félszemét, a mennyezetre pillantott és így szólt:

— Na és? Jó ürügy. „Halálával legyőzte a halált". Csak ki ne másszanak az utcára . . .

Megjelent még két aktatáskás, frakkos ember és az egyik feketehajú, magashomlokú, mélyen beesettszemű és epésarcú férfi dühösen magyarázta:

— Állítom: a társadalmi fegyelem szükségességének tudata, az osztályok közötti szolidarítás érzése csupán helyesen és egységesen értelmezett nemzeti eszme fennforgása esetén lehetséges. Mindig is ezt mondtam . . . És amíg ez nem valósul meg, addig ifjúságunk . . .

— Megállj, megállj! Az alkotmányos illuziók jó háromnégy évig nyugalmi állapotban tartották az ifjúságot . . .

— De most elég volt annyi, hogy meghaljon Tolsztoj és a fiatalság megint nem fér a bőrébe.

A pirospozsgás ügyvéd vidáman kérdezte:

— De hol tapasztalt ön az osztályok között szolidarítást, Román Oszipovics?

— Franciaországban, barátom, Angliában. Németországban, ahol a szervezett munkásosztály tevékeny részt vesz az állam munkájában. Mindezek — olyan országok, amelyekben a nemzeti eszme dominál . . .

— Ez tisztára sztruvizmus! Erosz a politikában, satöbbi Romantika . . .

Számgin még vagy öt percig hallgatta a vitát, majd kilépett az utcára, a szélbe, a szemerkélő esőbe. Úgy rémlett neki, hogy a város szokásos zúgásából ma valamilyen különleges tompa, izgató morajt hall ki. Az emberek egymás elé rontottak, kiugráltak a házak kapuin, üzletek ajtain, utcasarkok mögül és mintha mindnyájan azt keresték volna, hová

bújjanak az eső és a szél elől. Számgin gondolatai szintén sebesen, összefüggéstelenül nyüzsögtek. Az járt eszében, hogy a fővárosi ügyvédek hidegen, sértő kedvességgel bánnak vele. A nyirkos, szürke félhomályból egy csapzott szakállú, zord öregember alakja nőtt ki.

— Azt tanította, ne álljunk ellen erőszakkal a rossznak, élete alkonyán pedig elmenekült felesége, családja erőszaka elől. Kezdődnek újból a diákforrongások.

Kocsit fogadott, a konflis bőrteteje mögé bújt és lehúnyta a szemét. Odahaza, alighogy levetette kabátját — berontott Drónov, zsebkendőjével törölgette nedves arcát.

— Tolsztoj, mi? — kezdte. — A diákok mozgolódnak és a gyárakban is állítólag gyűléseket tartanak. Szép kis cirkusz. Ördög vinné...

Cuppantgatott és így folytatta:

— Errefelé hajtattam, látom — hazaérkezel. Hát idefigyelj: mit szólnál hozzá, ha kiadnánk egy Tolsztoj-emlékkönyvet, mi? Van némi ismeretségem irodalmi berkekben. Talán te is megpróbálhatnál írni valamit? Egy ember, aki majdnem hat évtizedig dolgozott, világhírre tett szert, de lelke nyugalmát nem tudta elérni. Micsoda téma! Azt hirdette: ne álljatok ellen a rossznak erőszakkal — azt kiáltotta: „nem tudok hallgatni" — mit jelent ez? Mi? Akart hallgatni, de — nem tudott? De miért nem tudott?

— Az emlékkönyv — jó gondolat — mondta Számgin és mivel nem kívánt elmélyedni Tolsztoj erkölcsfilozófiájának forrásaiban, tárgyilagosan az emlékkönyv tervére fordította a szót.

Drónov vagy öt percig némán hallgatta, homlokát és a fejét borító sündisznó-sörtét dörzsölgette, majd hirtelen felugrott:

— Megyek a Dumába. Velem jössz?

— Nem.

Zsebéből újságot rántott elő és Számgin kezébe nyomta:

— Lenin „Rabócsaja Gazjeta"-ja,* nemrég jelent meg, a napokban.

Eltűnt, de rögtön megjelent újból, felöltőben, sapkában és mormogni kezdett:

— Híre jár: annektálni készülünk Perzsiát. Ausztria meg-

* Munkás újság.

kaparintotta Boszniát és Hercegovinát, mi — Perzsiát. Hacsak az angolok rá nem koppintanak az orrunkra — megyek a perzsákhoz, szőnyeget vásárolni. Csendes, nyugodt üzlet. Iván Dronov perzsaszőnyeg-kereskedése. Én járok a szőnyegen, te jársz, amíg hazudsz, ők járnak, amíg hazudnak, általában — mindnyájan addig járunk, amíg hazudunk.* Az újságot tartsd meg

Eldünnyögte mondókáját és végleg eltűnt, és Számgint ingerült állapotban hagyta magára.

— Pojáca. Ravasz pojáca. Hazug természet.

Nem először figyelte meg, hogy Iván távozóban — mint a színész a függöny legördülte előtt — mindig iparkodik kétértelmű és az emlékezetet valahogy különösen bizsergető szavakat mondani.

Számgin hátát melegítette a fűtőtesten és kinyitotta a viharvert, agyonolvasott újságot. Az újság nem csillapította ingerültségét. Elnézte a vezércikk egyszerű, éles szavait és megvetően fintorgott:

— Kit akarnak vezetni, egy olyan országban, ahol még Ljev Tolsztoj is magányos és erőtlen maradt...

Este elment Prozórovhoz; az öreg háziköntösben, bekötött nyakkal fogadta, remegő kezével a karosszékek támlájába kapaszkodva botorkált, fujtatott, mint egy harmónika, valósággal részeg volt.

— „Szomorúság és betegség szakadt ránk", amint mondja... hogy is hívják? Megvan — Pomjálovszkij. Szóval — megnyertük? Nagyon örülök. Nagyon.

Lassan, vontatottan beszélt, símogatta nyaka baloldalát és szinte felfelé tologatta állkapcsát, zavaros pillantása Számgin körül kutatott, mintha nem látná.

— Most aztán rajta, mozgassuk meg ennek a grófnőnek az ügyét. Holnap megírjuk a felebbezést... Ezt is megnyerjük. Nos, nekem, tudja, feküdnöm kell, de maga fáradjon át a feleségemhez, kéreti. Van nála egy .. amolyan... Manapság divatban vannak az ilyenek... Művészet, filozófia és más egyéb. He-he-he...

Legyintett balkezével, jobbját Számgin felé nyujtotta, megragadta a kezét és tartóztatta:

— Tolsztoj, ugye? Az én időmben... ifjú éveimben, fia-

* Visszaadhatatlan szójáték: a „szőnyegen" (po kavru) és az „amíg hazudok" (poká vru) összecsengésén alapszik.

talkoromban — Csernisevszkij, Dobroljubov, Nyekrászov mind megelőzték. Úgy olvastuk őket, akár az egyházatyákat, hiszen én papnövendék voltam. Hitvallások épültek igéiken De Tolsztoj nem volt ismert. Abban az időben azt tanultuk, hogy a néppel kell törődni, nem önmagunkkal. Ő viszont — önmagával kezdte. Vele is kezdődött el ez a... forgása az embernek önmaga körül. Ez szójátékra ad alkalmat: forgás a rész körül — csömör az egésztől...* Nos — viszontlátásra... Fáj a fülem... Kérem...

A szalón ajtajára mutatott. Számgin kissé megemelte a nehéz függönyt és kinyitotta az ajtót: a szalónban nem volt senki, a sarokban egy kis lámpa égett, égszínkék ernyő alatt. Számgin undorodva törölte le zsebkendőjével kezéről a meleg, tapadós izzadság nyomát.

Az ebédlő ajtaja félig nyitva volt: az asztalnál három férfi ült és Jeléna. Klim Ivánovics Számgin életében gyakoriak voltak a váratlan találkozások és már nem ejtették csodálatba, de mindegyik egyre nyomasztóbban ébresztette rá, mennyire korlátolt az élet, milyen szűk és szegény.

Az egyik kövér, vöröshajú, vastagajkú emberben, akinek püffedt, kékesszínű, borotvált arca vízbefultra emlékeztetett — felismerte egykori tanítóját, Sztyepán Andréjevics Tomilint; szemközt vele boldog mosollyal ült Piljnyikov magántanár.

— És hallgatással ütik el a kétségbeesés kiáltását, Du Bois-Reymond kiáltását, amellyel befejezte „Ismereteink határai" címmel tartott előadását, mondván: „Ignorabimus" — nem fogjuk megtudni! — magyarázta Tomilin szigorúan, nyomatékkal s mintegy a fogai közt beszélve, és borotvált álla előtt tartotta a lekváros kanalat.

— Tök-kételesen igaz — helyeselt vidáman Piljnyikov és szavai után sebesen felcsendült egy vékony gyermekhangocska:

— Így hát egyesek hivatásbeli érdekei s mások könnyelműségre való hajlama korlátok közé szorítja a gondolat szabadságát.

— Ez az! — helyeselt megint Piljnyikov. — Vagyis előbb ez, utána pedig már a hatalom politikája — az önkényuralmon alapuló hatalomé persze...

* Visszaadhatatlan szójáték a „vrascsenyije" (forgás) és „otvrascsenyije" (undor) szavakkal.

— Ó! — kiáltotta Jeléna Számgin láttára. — Pompás! Ismerkedjenek össze: Arkádij Kozjmics Piljnyikov, Jurij Nyikolájevics Tvjerdohljebov.

— Mi már ismerjük egymást — mondta Számgin Tomilinhoz lépve: Sztyepán Tomilin nem állt fel, ajkát nyaldosva Számginra emelte vörös szemebogarát, lassan, méltóságteljesen felemelte kezét és bizalmatlanul kérdezte:

— Ismerjük? Hol volt szerencsém?...

Számgint sértette ez a fontoskodás és szárazon felvilágosította.

— Ahá! Igen, igen, kezdek emlékezni rá. Házitanító voltam, az öné, és még néhány fiú is volt ott. Az egyik, úgy rémlik, vízbefulladt, vagy valami efféle...

Elfordította arcát Számgintól és újból vett a lekvárból. Klim Ivánovics leült Tvjerdohljebovval szemközt: kamaszkülsejű, kicsiny emberke volt, cigánybarna arcocskája mozgékony akár a majomé, sötét szakáll borítja, szemöldöke csodálkozón felkúszik, sötét szemecskéje izgatottan csillog. Játékfigura, nem valódi — állapította meg Számgin, miközben ellenségesen figyelte Tomilint. A volt házitanító keményszálú haja bizonyára megritkult, símán borult fejére, mint valami fökötő, szeme alatt kékes zacskók duzzadtak, borotvált orcái szintén dagadoztak: gyakran simogatta orcáit és orrát balkeze püffedt ujjaival, jobbja pedig szüntelenül lekvárt, kekszet, édességet emelt kövér ajkához. A lekváros és kekszes tálkák, cukorkás dobozok sűrűn sorakoztak előtte. Az egész ember gömböcszerű lett, felpuffadt hasa, akárcsak Berdnyikové, az asztal szélének támaszkodott és amikor történetesen fel kellett vennie valamit, kénytelen volt kissé felemelkedni a széken, mivel a hasa akadályozta a kezét, valósággal megkurtította. De attól eltekintve, hogy ilyen természetellenesen, egészségtelenül elhízott, Számgin, bárhogyan is szemügyre vette, nem tudta felismerni benne azt az álmos, lomha embert, amilyennek Tomilin élt emlékezetében. Olyan magabiztosan és parancsolóan beszélt, hogy már nem lehetett „ismeretlen rendeltetésű egyén"-nek nevezni, amint Varávka nevezte. És a pupillája sem tűnt már olyannak, mintha ráragasztották volna a szemefehérjére, hanem mintha belemerült volna a rózsaszín erecskékkel színezett tejszerű anyagba, belemerült, úszkált benne és vésztjóslóan csillogott.

— Ijesztő és undorító arc — állapította meg Számgin, miközben hallgatta.

— „A hamis tudás csábításai" című előadásomban rámutattam arra, hogy a fantasztikus, elképzelhetetlen számok, amelyeket a matematikusok irreálisnak neveznek, nem képesek fizikailag világos elképzelést adni a világmindenségről, a mi földi természetünkről és az emberi test életéről, hogy a matematika a huszadik század metafizikája és ez a tudomány visszavezet a középkor skolasztikájához, amikor az ördögöt fizikailag észlelték és összeszámolták, hány ördög nyüzsög egy tű hegyén. A tudás hitelességének kérdését, állítom, újból fel kell vetni, mégpedig szigorúan filozófiai alapon. Ellenőrizni kell: vajjon a tudás nem az ördög csapdája-e, melyet nekünk állít, akik az Isten megismerésére törekszünk.

— Bocsásson meg, hogy félbeszakítom mélyértelmű beszédét — mondta Számgin hideg udvariassággal. — De úgy emlékszem, ön azt tanította, hogy a megismerést ösztönnek kell felfogni, az élet harmadik ösztönének...

— Tanítottam, amikor magam is ezt tanultam és abbahagytam a tanítást, amikor rájöttem, hogy hibásan tanítottam — felelte Tomilin egy cukorkát bontogatva és nem nézett tanítványára: Számgin pedig úgy érezte, hogy legszívesebben jól lehordaná.

— Micsoda bugris!

Igyekezett csípős élt adni hangjának és úgy mondta:

— Akkor engedje meg, hogy felvessem a tanítás felelősségének kérdését.

— Helyes. Akkor vesse fel Krisztus és Pyrrhon előtt, Szent Ágoston és Voltaire előtt...

— Micsoda vágás! — kiáltott fel Piljnyikov Tvjerdohljebov felé fordulva, az pedig nyomban nekirontott Számginnak:

— Es emlékezzék ősszüleinknek a paradicsomból való kiűzésének okára! És e világ keserű gyümölcseire. Rozanovot olvasta?

Tomilin, miközben a cukorkát rágcsálta, oktatóan magyarázta:

— Rozanov — zavarosfejű, érzéki és eretnek. Említése nem helyénvaló. Az ő helye a pokolban van. — Gonoszul fellobbanó szemével Számgin felé sandított és hanyagul mormogta.

— Kétfajta felelősség van: Isten előtti és ördög előtti. Egybe keverni őket — bűnös dolog. Arról nem is beszélek, hogy nem is okos.

Megnyalta ajkát, majd megtörölte zsebkendőjével és Jelénához fordult:

— Visszatérve Tolsztojhoz — hozzáteszem: ő gondolkodni tanított, ha egyáltalán tanításnak lehet nevezni önmagáról, fennhangon való töprengését. De ezt még úgynevezett művészi alkotásaiban sem tanította sosem, művészetnek keresztelt szóbűvészkedéseiben. A legfőbb művészet — a test és a szellem áldott egységében való élés művészete. Ne szakítsd el érzékeidet elmédtől, mert különben életed értelmetlen véletlenek láncolatává válik — és elpusztul!

— „Értelmetlen véletlenek láncolata" — ezt Ljev Sesztovtól vette — állapította meg Számgin.

Klim Ivánovics nem emlékezett rá, hogy valaha is ennyire ingerült és dühös lett volna, mint ezekben a percekben. Dühítette, sőt undort keltett benne, ahogyan Tomilin az édességet fogyasztotta: majdnem szünet nélkül és szinte gépiesen adogatta püffedt ujjaival vastagajkú szájába és nyilván ez az egykedvű kérődzés késztette arra a hithirdetőt, hogy fogai között szűrje a szavakat. Szónoklata közömbösen csengett és ebből a közönyből Számgin előtt világosan kicsendült Tomilin iránta érzett megvetése. Volt tanítója prédikációjának értelme nem érintette Számgint. Klim Ivánovics már hallott valami effféléről, a tudós hitelességének kérdéséről, a gondolkodásnak a vallás, a metafizika felé való eltolódásáról — mindez nagy divatban volt. De volt valami sértő abban, hogy Tomilin ilyen élesen elütött attól az embertől, aki fiatalkorában volt. A volt házitanító elvágta Piljnyikov, Tvjerdohljebov kurta megjegyzéseit és közbeszólásait s közben észre sem vette Számgint, és valószínű volt, hogy szándékosan teszi.

— Bosszút akar állni rajtam? Miért? — tünődött Számgin és eszébe jutott, amint ez a vöröshajú édességpusztító anyja előtt térdelt és megállapította: — Lehetetlen. Varávka szívesen űzött gúnyt belőle...

— „Az ember szenvedésre születik, amint a szikra arra, hogy a magasba emelkedjék" — kiáltott fel rajongással az apró Tvjerdohljebov, és arcocskája összeráncosodott, még kisebb lett. Tomilin, aki éppen egy csokoládés bonbont bontott ki és a papírt kaparta róla körmével, hideg szavaival lehűtötte a kis emberke elragadtatását:

— Nem kell mindent szószerint vennünk Jób könyvében, mivel ez a könyv egy más faj és vér könyve, azé a fajé,

amely megbocsáthatatlan vétket követett el az Úrral szemben és csak enyhe büntetést kapott...

Felállt és most úgy hatott, mint valami sötétszürke posztóanyaggal beburkolt hordó, gúnyája középhelyet foglalt el a ferencjózsef-kabát és a bekecs között. Kidüllesztett szemmel a faliórára pillantott, krákogott, tenyerével végigsímított orcáján.

— Mennem kell. Kissé elő kell készülnöm: kilenc órakor előadást tartok egy háznál a sorsról, amint azt a nép érti és az előre elrendeltetésről, ahogyan az egyház tanít róla.

Kezet csókolt a háziasszonynak, biccentett a többiek felé és megindult, nehézkesen csoszogó léptekkel; a háziasszony követte.

— Pompás! — mondta Tvjerdohljebov félhangosan.

— Rendkívül okos ember — helyeselt Piljnyikov.

— De milyen az erudíciója?

Visszajött a háziasszony.

— Eredeti? — kérdezte és maga felelt meg rá: — Nagyon.

Piljnyikov pedig így szólt Számginhoz:

— Jeléna Vikentyjevnának csodálatos tehetsége van ahhoz, hogy meglelje és maga köré gyüjtse a páratlanul érdekes embereket...

— Boldog vagyok, hogy körükben lehetek — jelentette ki Számgin mérgesen és leplezetlen gúnnyal. Jeléna elmosolyodott és rápillantott.

— Ohó, csipkelődik?

— Nem, valóban nem tucatember — kezdte az asszony békéltetően. — Vagy két évvel ezelőtt ismerkedtem meg vele Nyizsnyij-Novgorodban, ott nem tudta megtalálni a helyét. Kalmár város és minden évben másfél hónapra meghibban: kereskedők, csak kereskedők, csupa hatalmas alak, meg a vásár, nők, hétországra szóló dáridók. Ott erősen nekifeküdt az italnak és valamilyen betegséget is szerzett. Én szoktattam rá, hogy minél több édességet egyen, ez tökéletesen kigyógyít a részegségből. Tudják, ott a vendéglőkben filozofált, kínálás reményében...

Számgin élvezettel hallgatta, az asszony szavai felüditették és megnyugtatták, a továbbiak hallatára pedig halkan felnevetett.

— Képzeljék csak el: odalép magukhoz egy ilyen ijesztő figura és felajánlja — nem óhajtják, hogy bebizonyítsam Isten létezését? És félüveg pálinkáért állított és tagadott, bizonyított. Nagyon mulatságos volt. Állítólag olykor meg is verték és bevitték a rendőrségre... De, amint látják, kiderült, hogy... mégis valaki! Filozófus, ugye?

— Rendkívül eredeti — mondta Piljnyikov szomorúan, Klim Ivánovics Számgin pedig elégedetten pillantott Piljnyikov és Tvjerdohljebov arcára: mindkettőjük arca mintha kissé elhalványult volna. Piljnyikov ajkát biggyesztette és csalódottan hallgatta, az apró emberke pedig rándított egyet a vállán és feldünnyögött:

— Micsoda átok! — Az alkoholizmusról beszélek. Ha nem vétkezel — nem tartasz bűnbánatot, ha nem tartasz bűnbánatot — nem üdvözülsz.

— A férjem — régi narodnyik — folytatta Jeléna élénken. — Szeret minden ilyesmit: az őstehetségeket, önművelőket... De az öngyilkosokat, úgy rémlik, nem szereti. Az önkényuralmat szintén nem szereti. Ez már olyan ősrégi, meggyökeresedett szokás, mint teát inni. Én megértem: a gimnáziumban, egyetemen kicsiszolódott emberek meglehetősen egyformák, könyvízűen gondolkodnak, viszont ezek a... fenegyerekek nekirontanak mindennek a saját szakállukra. Barbárok... Én szeretem a barbárokat, velük nem unatkozik az ember.

— Jeléna Vikentyjevna! — jajdult fel Tvjerdohljebov és felugrott a széken. — Ezt maga mondja, maga, akinek szalónjában összegyűl színe-java a...

— Jeléna Vikentyjevna tréfál — magyarázta Piljnyikov, szavai azonban kérdően csengtek.

— Lám, milyen leleményes — mondta az asszony Számginhoz fordulva; az felállt és kezét nyujtotta.

— Ó nem! Nem engedem el, dolgom van magával...

A másik kettő megértette, hogy felesleges, megcsókolta az asszony párnás kacsóját, amelyet szinte elborítottak a rózsás ujjacskákon sorakozó gyűrűk — és elment. Jeléna néhány másodpercig átható tekintettel, mosolygó szemmel vizsgálta Számgint, majd komikusan bánatos fintorba torzította arcocskáját és egy sóhajtással megkérdezte:

— Beszéljünk Tolsztojról?

— Nem feltétlenül szükséges — mondta Számgin.

— Köszönöm. Tolsztojról már négyízben beszéltem, nem számítva a telefonbeszélgetéseket. Drága Klim Ivánovics: a házban nincs pénz és elég sok kisebb, kifizetetlen számla gyűlt össze. Nem lehetne minél előbb megkapni a honoráriumot azért az ügyért, amelyet a minap megnyert?

— Igyekezni fogok.

— Kérem, igyekezzék! Ennyi az egész. De ez nem jelenti, hogy el kell mennie.

Azt ajánlotta, menjenek át a szalónba. Könnyedén és símán ment, rugalmas táncléptekkel, narancsszínű ruha volt rajta, bő, akár egy köpeny. Járás közben mulatságosan hadonászott, ruháját igazgatta és úgy tűnt, mintha el akarna hessegetni valamit.

— Kellemes nő — mondta Számgin magában és ezt gondolta: — valószínűleg azért rejti magát bő ruhákba, mert rossz az alakja. — Nagyon hálás volt az asszonynak azért, amit Tomilinról mesélt és olyan nyájasan pillantott rá, ahogyan csak képes volt.

A szalónt áttört perzsa rézből kovácsolt lámpásba foglalt égő világította meg és a szobában minden tárgyra ráborult az árnyék finom csipkéje. A falak mentén, a kicsiny polcokon, rézkancsók, csészék, tálak csillogtak fakón és a réznek ez a bősége ezt a gondolatot váltotta ki Számginból:

— Eredetieskedik.

Jeléna a pamlagon hevert, félig ülő testtartásban, egy nagy kép alatt: a kép sárga homokbuckákat ábrázolt, tevekaravánt, valamint két sovány pálmafát, amelyet széltől megtépázott, rongyos levelek díszítettek.

— Férjem beteg, valószínűleg súlyosan — mondta Jeléna.

Szomorúságot nem hallott Számgin a szavaiban. Megkérdezte: kicsoda Tvjerdohljebov?

— Amolyan... naplopó — felelte az asszony; a pamlagon hevert, felemelte kezét és dús haját igazgatta. Számgin megfigyelte, hogy a keble elég magas. — Szüntelen elragadtatásban él. Apja igen gazdag ember, a külfölddel kereskedik. Nagybátyja — a Duma tagja. Ő és Piljnyikov, mindketten szüntelen elragadtatásban élnek. Piljnyikov nemrégiben feleséget hozott magának vidékről, jobbszemére kancsal és 25.000 rubel hozománya van. Szokott járni a Dumába?

— Egyszer voltam és a napokban készülök megint.

— Menjünk együtt. Szórakoztató hely. Ülnek és törvényeket faragnak, csupa ismerős ember, akiket mind láttam részegen, cigányos helyen, vendéglői különszobákban.

Hunyorogva kérdezte:

— Hisz Drónov biztosan elmondta magának, hogy én énekesnő voltam, ugye? No lám. Ebben a minőségben rendkívül széles ismeretséggel rendelkeztem Oroszország legkiválóbb emberei körében — mesélte és vidáman kacsintott. — És természetesen, ahhoz hogy jól öltözzem, teljesen le kellett vetkőznöm. Megbotránkoztatja ez magát?

— Egy cseppet sem — sietett a válasszal Számgin, az asszony pedig, ujjával fenyegetve, figyelmeztette:

— De — ne jusson eszébe együttérezni velem, sajnálni és más efféle. És — ne tápláljon szerelmes reményeket, én már eléggé belefáradtam a szerelembe. És általában mindenféle disznóságba. Legyünk jóbarátok — jó?

— Nagyon jó. És nagyon köszönöm az ajánlatot — mondta Számgin és közben erre gondolt:

— A férje a halálán van, helyettesre van szüksége, aki folytassa férje feladatát — hogy dolgozzék rá.

— Noshát. Negyedszer találkozom magával, de... Egyszóval: maga — tetszik nekem. Komoly ember. Nem tanít semmit. Nem szeret tanítani? Ezért sok bűne megbocsáttatik. A tanítókba is belefáradtam már. Harmincéves vagyok, gondolhatja, hogy két-három évet lefaragtam, de valóban kerek harminc vagyok — és huszonöt évig folyton tanítottak.

Számgin szívélyes mosollyal hallgatta Jeléna pajkos csevegését és úgy látta, hogy amikor ez az asszony pattint ujjaival, könnyű szavai mintha szintén fémesen csattannának, akár egy kicsiny olló és kék szemében a vidám szikra élénkebben lobban fel.

— Érdekesebb, mint Alina — fontolgatta Számgin — befejezettebb jellem. És — nem ostoba. Aligha képes drámai jelenetekre. Feltétlenül nagyon óvatosan kell viselkednem vele — határozta el.

Majdnem minden nap meglátogatta Prozórovot; amikor az öreg frissebbnek érezte magát, együtt dolgozott vele, azután Számgin ott maradt teára vagy ebédre. Az asztalnál Prozórov kissé unottan, de mégis érdekesen mesélt a 70—80-as évek értelmiségieinek életéről, ismert majdnem minden híresebb embert abból az időből, és úgy emlegette őket, szomorú fejcsóvá-

lással, mint akik bátran feláldozták magukat a történelem Baáljának oltárán.

— Nádszon így énekelt: „Hidd el, elpusztul Baál", de lám — nem pusztult el. Európa erőszakossága egyre gyorsabban rombolja a mi paraszti országunkat, bizony! Maga bizonyára marxista, amint manapság mindenki... Még ez az arcátlan Sztolipin is...

— Töltsek még teát? — kérdezte Jeléna; rendszerint könyvet tartott a kezében és nem avatkozott bele férje lírai ömlengéseibe, csak lapozott sebesen, szemöldökét mozgatva. Francia regényeket olvasott, a „Csipkerózsa", „Fjordok" című folyóiratokat, rajongott a skandináv irodalomért. Klim Ivánovics Számgin nem vette észre, hogyan szövődött közöttük a könnyű barátság, amely nem rótt rá semilyen kellemetlen kötelezettséget, és nem fenyegetett azzal, hogy meghittebb és felelősségteljesebb kapcsolat jellegét fogja ölteni.

Jelénánál pihente ki azokat az élményeket, amelyek Drónov lakásában lepték meg, ahová, mint zavaros esőpatakok a gödörbe, olyan kellemetlenül változatos hírek, eszmék, események zúdultak, akárcsak az emberek, akik hordták őket. A vendégek száma szakadatlanul nőtt, úgy nyüzsögtek, akár a pályaudvaron és igen nehéz volt megérteni, hová készülnek és miért?

Drónov forgott, hevült, verejtékezett, tovább hajszolta elkeseredetten az újságkiadáshoz szükséges pénzt, Toszja pedig mosolyogva mondogatta:

— Akkor találja meg a százezret, amikor egy tűt a szénakazalban!

Iványt azonban optimista meggyőződés fűtötte, hogy megtalálja a tűt — és optimizmusa megerősítette Számgin sötét gyanakvását:

— Miből él tulajdonképpen?

Iván vendégszerető otthonát Számgin magában „illegális vendéglő"-nek, „ingyen kocsmá"-nak nevezte és érezte, hogy ő nem való ebbe a fészekbe. Látta, hogy Iván Drónov mindegyik vendégének van valamilyen közös jellemvonása Ivánnal, ugyanolyan izgatott valamennyi, akárcsak ő és izgalmat árasztanak magukból. Látta, hogy ezek az emberek sokkal jobban tájékozottak a folyó eseményekről mint ő, Számgin és sértődötten győződött meg róla, hogy nem figyelnek rá, sőt észre sem veszik. Számgin megszokta, hogy gyors véleményt, jellem-

rajzot, értékelést alakítson ki önmaga számára az emberekről, hajlamaik szerint, már amennyire ezek a hajlamok kifejezésre jutottak szavaikban — és így ezeket az embereket szervezőkre és bomlasztókra osztotta ketté. Az első csoport élén az édeskésbeszédű Nogájcev állt; majdnem könnyekig hevült, jobbkeze ujjainak végét egymáshoz szorította és arca előtt rázogatva, magyarázta:

— Az ország túlélte a forradalmat, lecsendesedett, dolgozik, gazdagodik — európaizálódik. Sztolipin hirtelenül cselekedett, de földreformja következtében bő aratásunk van gabonában.

— Valamint felakasztott forradalmárokban és földjüktől megfosztott parasztokban — fűzte közbe öblös basszushangon, nyugodtan Govorkov.

— Helyes! — támogatta a göndörhajú, szélesvállú, karcsú Borisz Depszamesz, akit a napokban zártak ki az egyetemről; kopott diákzubbonyt viselt, amelyen a fémgombokat fekete és szürke gombokkal cserélte fel.

— Maga, Govorkov, tagja annak a pártnak, amely mindörökre kompromittálta magát erkölcsi vakságával — förmedt rá Nogájcev, tovább rázogatta orra előtt összeszorított ujjait, mintha szaglászna és megint rázendített líraian:

— Mi, népi szocialisták, a legtisztább demokraták, nem tudjuk elképzelni a kultúra emelkedését a falu részvétele nélkül. Mi — nem vagyunk vakok és örömmel fogadjuk a fémipar fejlődését, mivel a falunak mezőgazdasági gépekre van szüksége. Személy szerint örömmel üdvözlöm a kormány engedélyét a külföldi öntöttvasnak csökkentett vámtarifával való behozatalára, hogy leküzdjük a vashiányt...

A bomlasztókat Tagiljszkij vezette; valamelyik sötét zugban üldögélt, ahol alig lehetett látni és minden sietség nélkül, sőt szinte lustán vitatkozott:

— De hátha az öntöttvas az „Orosz tölténygyártó rt."-hez és más efféle gyárakhoz kerül? Nem csupán öntöttvasban és vasban szenvedünk hiányt, hanem cementben, téglában is és igen sok gabonát kell eladnunk, hogy mindezt megvásárolhassuk.

Kéjjel, mosolytól fénylő szemmel vetette magát a számokba, millió rubelekkel és millió pudokkal dobálódzott.

— És nem korai még lecsendesedésről beszélni, amikor ezerszámra gyujtják fel a tanyákat és hasonlókép ezrekre rúg

a földnélküli parasztságnak az újonnan földhözjuttatottak elleni egyéb támadó cselekményeinek száma?

Tagiljszkij, hűen a számok iránti szenvedélyéhez, sietség nélkül, higgadtan sorolta el: december elsején mintegy 2000-diák jött össze az egyetemi gyűlésen, Hesse rendőrkapitány 250 rendőrt vezényelt az egyetemre, Zerentujában és Vologdában lázadások törtek ki a börtönökben.

— Ehhez adják még hozzá a mensevikek két legális újságját és az itteni bolsevik „Zvjezdá"-t. Mit jelent ez?

— Azt kívánják, hogy a szocialisták falják fel egymást — rikoltotta Hotyájincev mérgesen.

A teázó asztalnál Orjehova, szaporán törölgetve zsebkendőjével vörös, izzadó arcát, lelkendezve magyarázott az angol „szüffrazsettek" tevékenységéről, elragadtatással mesélt Pankhurst-tel való találkozásáról — Rosa Greimann és Toszja némán hallgatta. Semjákin Toszja mellett ült, keblét nézegette és bajusza bal végét pödörgetve, nagyúri tónusban, fojtott hangon közbe-közbeszólt:

— *„Szó volt ott az Úr Fiáról,*
Ropogósra sült libáról,
Politikáról, poézisről is beszéltek,
Majd — a pálinkás üveg fenekére néztek'

— úgy hiszem, Csehovból van?

A Greimann-lány dühösen felelte:

— Csehov nem írt verseket.

— Nem írt? Kár.

Ez az újdonsült nagyúr különösen bosszantotta Számgint, és ha Klim Ivánovics képes lett volna gyűlöletre, ezt az embert gyűlölte volna. Bosszantotta az a magabiztos kitartás, ahogyan Semjákin Taiszjának udvarolt. Világosan látta, hogy ez a mézes-mázos férfi el fogja érni, amit kíván. Számgin pedig, noha maga előtt sem ismerte be, már szinte csak azért látogatta Drónov lakását, hogy láthassa ezt a telt, szelíd asszonyt. Egyetlen más nő sem tűnt számára még ilyen alkalmasnak arra, hogy együttéljen vele. Úgy rémlett neki, hogy Taiszja továbbra is kérdőn néz rá, vár tőle valamit. De valahányszor arról kezdett beszélni az asszonynak, hogy tetszik neki — Taiszja arca unottá, dermedtté változott, és csak hallgatott rendíthetetlenül.

— Tetszik magának ez a Semjákin? — kérdezte egyszer Számgin.

— Nem — válaszolta Taiszja, és a szóban igazság csengett

— Mivel foglalkozik?

Az asszony vállat vont és így felelt:

— Gazdag.

— És ezenkívül?

— Nem tudom. Megvan: hegedül.

— Hallotta már?

— Ugyan hol? Nálunk nem játszott. Azt mondja, a Zeneakadémián tanult, hangversenyezni akart.

— Kitartóan udvarol magának.

Taiszja újból vállat vont.

— Gazdag — unatkozik. Amikor minden megvan — mit csináljon az ember?

Naiv kérdései tetszettek Számginnak, és a kérdések mögött majdnem mindig még gyermekesebb gondolatokra bukkant.

— Magának tetszenek a gazdag emberek?

— Persze hogy nem.

— Miért?

— Hát — miért is vannak? Hiszen nekik már nem kell semmi, mindent megtaláltak, nincs mivel törődniök.

És homlokát ráncolva, hozzátette:

— Maga folyton ugrat engem, mint valami kislányt.

A férfi arról kezdett beszélni, hogy a gazdagok felébresztik a szegényekben a vágyat, hogy szintén meggazdagodjanak — Taiszja azonban homlokát ráncolta és félbeszakította:

— Hagyja abba! Még azt találom gondolni, hogy meg akar bolondítani.

Nem, ezt nem akarta Számgin, szüksége volt az asszonyra, és nem volt érdeke, hogy az butább legyen, mint amilyen. És nemrégiben történt egy eset, amikor ráébredt, hogy Taiszja veszélyes játékot játszik.

Majdnem egy hétig nem volt Drónovnál és nem tudta, hogy Jurin meghalt; az utcán találkozott a halottas menettel. Télen különösen szomorúak a temetések és Számginnak ezenfelül eszébe jutott Varvára temetése is: ugyanolyan barátságtalan, hideg idő volt, ugyanúgy süvöltött a szél, hullott a szúrós. aprószemű hó, és akárcsak akkor, most is sebesen haladtak a járókelők a halottas kocsival szembe, vagy megelőzték,

szinte észre sem véve — és ugyanaz a csüggeteg gondolat ötlött fel Számginban:

— Egyszer majd engem is így...

Jurint nyolcan kísérték ki — öt férfi és három nő: Taiszja, a Greimann-lány és egy kurtalábú öregasszony, aki vastag vatelábélésű blúzt viselt, amelyre kendő volt borítva. Taiszja magasra emelt fejjel lépkedett, dühösen ráncolta homlokát, és látni lehetett, hogy kényelmetlen lépést tartania a kis Rosával és az öregasszonnyal, aki folyton előre iramodott, vagy elmaradt és a férfiakat taszigálta. Ezek közül csupán az egyik, egy karakulprémsapkás, rejtette szakállas arcát szőrmével bélelt télikabátja feltűrt gallérjába; hárman — nyilván munkások lehettek, az ötödik pedig — borotváltarcú, őszbajuszos, éltesebb ember — bolyhos kucsmáját tarkójára tolta, feltárva magas homlokát, és járás közben a havat bökdöste görcsös botjával. Számgin néhány másodpercre megállt és ezzel alkalmat adott Taiszjának, hogy észrevegye — az asszony biccentett feléje. Feszélyező lett volna, ha nem megy oda hozzá.

— Hát meghalt — mondta Taiszja halkan, és nyomban hangosan, zordan így folytatta:

— Huszonkilenc évet élt. Ebből hatot börtönben ült. Tizenhét éves korában kezdte. Még egy besúgócskát is küldtek, hogy elkísérje — lám, ott mászik!

A járda felé mutatott fejével.

— Hagyd el, Taiszja Románovna — mondta rekedten a botos ember.

Számgin lopva a járdára pillantott, de nem tudta megállapítani, melyik a besúgó.

— Ez az anyja? — kérdezte és szemével az öregasszonyra mutatott.

— Lakásadónője. Egyetlen rokona sincs. Az ittenieken kívül.

Válla fölött a kísérőkre pillantott, majd megkérdezte:

— Miért nem látni magát?

Számgin azt felelte, hogy este elmegy, azután tovább indult.

— A külső nyerseség alatt — szelíd, jó lélek rejtőzik. Tánya Kulikova, Ljubása Szómova, Anfimjevna típusa. Az olyan ember típusa, aki úgy érzi, arra termett, hogy szolgáljon — állapította meg Számgin, miközben sebesen lépkedett és önkéntelenül is hátranézelődött: nem követi-e valaki? —

Szolgáljon — mindegy, hogy kit. Mitrofánov is ebbe a kategóriába tartozott. Nem veszett még ki az ősrégi, rabszolgai, keresztény elem. Az Izsákok, amint apám szokta mondani...

Kissé bosszantó volt, hogy Taiszját ilyen apró emberek közé kell besoroznia, egyúttal azonban ez csak fokozta vágyát, hogy kiragadja az asszonyt abból a környezetből, amelybe véletlenül jutott. Ment, borzongott a hidegtől és egy Nyekrászov-verset szavalt magában:

Mikor forró szavammal kiragadtam
Lelkét, mely búsan, megtébolyodottan
A mély homályban tétován bolyongott...

— Igen, feltétlenül dűlőre kell jutni vele...

Este mégis nem nagyon szívesen ment el Drónovhoz — zavarta a Tagiljszkijval való találkozás lehetősége. Nem tudta elfelejteni, hogy amikor megpillantotta Tagiljszkijt Drónovnál — szégyenletes módon megijedt és néhány útálatos másodpercig töprengett: odamenjen-e hozzá, vagy ne? Tagiljszkij azonban maga lépett hozzá; a gömbölyded, választékosan öltözött embernek nyájas mosoly fénylett vörös képén.

— Szodoma és Gomorrha! — üdvözölte Számgint bolondosan, megrázta a kezét és szemüvege alá pillantott. Vídám hangulatban volt és öt perc leforgása alatt közölte, hogy az ügyészségtől „kitessékelték" és hogy most „szabadúszó".

— Az alkotmány pompásan elősegíti a bankok fejlődését, így hát én, mint a közgazdasági bűvészmutatványok kedvelője, különféle beadványokat szerkesztek a kilátásokról és lehetőségekről. Úgy szaporodnak a bankok, akár a kelések, avagy — furunkulusok.

Vidám arca, tréfálkozó hangja kissé lecsillapította Számgín izgalmát, de mégsem tudta megingatni azt a meggyőződését, hogy Tagiljszkij sötét, veszedelmes ember

— Marina ügyében túljárt az eszemen — gondolta Klim Ivánovics komoran. — Túljárt.

Drónovhoz szándékosan kissé korábban ment el abban a reményben, hogy Taiszját egyedül találja, de az asztalnál már ott ült egymással szemben Hotyájincev és Govorkov, és kiabálásuk s visongásuk betöltötte a szobát.

— Hagyja abba a családi csődbejutottak védelmezését — zúgta Hotyájincev; könyökét felrakta az asztalra és támaszkodott. — A maguk pártját bemocskolta Azef, majd megadták

a kegyelemdöfést a „Pocsin" csoporthoz tartozó likvidátorok. Avkszentyjev, Bunákov és Sztyopa Szljetov, volt barátom és társam a száműzetésben — derék legény, csak nem politikus, hanem a legnaivabb romantikus. Lám, Jegor Szazónov agyonlőtte magát, a vezetők miatti szégyenében.

A földmérő igen ügyesen bánt üvöltő hangjával: úgy beszélt, mintha olvasna, és basszusán nem tudtak áttörni a diák replikái, felkiáltásai. Klim Ivánovicsnak most először volt alkalma, hogy szemügyre vegye a két ember arcát: Hotyájincevnek csontos, hosszú arca volt, amelyet csúnyán széthasított a nagy fogakkal teli száj, himlő barázdált, csapzott bokrokban borított a kese szőr, hasonló színtelen, borzas hajcsomók borították felfelé megnyúlt, dinnyéhez hasonlító koponyáját. „Rossz kiállítású" embernek szokta nevezni önmagát, arca azonban kékes színű, igen szép, nagy szempár világította meg, mélyén tétova mosoly fénylett. Govorkov — középtermetű, karcsú, barnaarcú, feketeszemű férfi, vastag bajusszal és négyszögletesre nyírt szakállkával, sötét, borotvált orcái idegesen remegnek; magas hangon rikoltozva beszél, és mintha elharapná a szavak végét; göndör haja simán borítja fejét, csillog, mint a selyem és nem egy ősz szál is akad közötte. Fizikatanár volt valahol vidéken és egy kis nyomda tulajdonosa, amelyben a helyi újságot nyomták. 1907 végén az újságot betiltották, Govorkovot pedig letartóztatták, de hamarosan szabadiábra helyezték „a pedagógiai tevékenység folytatása jogától való megfosztással". Felutazott Pétervárra, hogy kijárja a tanításhoz való jogának visszanyerését, munkát talált a Dumában, és noha fáradozásait beszüntette, folyton panaszkodott:

— Képzeljék el, milyen barbárul értelmetlen dolog ez — megvonni valakitől a jogot, hogy kedvenc foglalkozását úzze megfosztani élete értelmétől!

Ideges, lobbanékony volt; minduntalan felugrált székéről és úgy kiabált:

— Hazugság! Szazónov nem azért lőtte agyon magát...

— Beszélnem kellene magával — mondta Számgin félhangosan Taiszjának; az asszony áthatő pillantást vetett rá és igy felelt:

— Jó. Csak meghallgatom amit ezek...

— Én ismerem a falut, tudom mit beszéltek a maguk emberei a Duma választási gyűlésein — dörögte fülsiketítően

Hotyájincev. — Tisztában van azzal, miért van magukkal között annyi pap? Ahá!

Ekkor megjelent Drónov és Semjákin; mindketten kapatosak voltak és mint mindig, újságokat rikoltoztak: Kasszo miniszter szétrobbantotta a moszkvai egyetemet és az a szándéka, hogy a pétervárról kizár négyszáz diákot, a varsóiról pedig — százötvenet.

Hotyájincev beharapta hosszú ajkait, úgyhogy álla előrenyúlt és szürke arca összeráncosodott, mint egy öregemberé, végighallgatta az ujságokat, majd mélyen felsóhajtott és komoran mondta:

— Te, Ványicska, úgy örvendezel, mint egy tűzoltó, aki rég nem oltott tüzet... Biz' Isten!

— Hallgass, te mordvin! — kiabált Drónov. — Hát az olasz-török háború — nem tetszik? Ha-ha-ha! Hisz hasznunkra válik... Több gabonát vesznek majd tőlünk az olaszok...

Semjákin egy nagy doboz csokoládét rakott Toszja elé és az asszony arcához hajolva, mondott neki valamit — az tagadóan megrázta a fejét.

— Nem, figyelje csak meg — üvöltött Hotyájincev és közben úgy hadonászott, mint a vízbefúló. — A mi hadseregünkben keletitengeri bárók, Rennenkampfok, Stackelbergek parancsolnak és ezek a bergek, kampfok mindenütt csőstől találhatók. A középiskolában — csehek. A doni szén — a franciák zsákmánya lett. Most pedig ez a besszarábiai gyülevész had tört ránk: Kasszo, Puriskevics, Kruseván, Krupenszkij — ördög győzi számolni őket! Mi pedig, oroszok — mi mit csinálunk? Bocskort fonunk, mi?

— Hát maga orosz? — kérdezte Govorkov csípősen.

— Én? — Hotyájincev csodálkozó pillantást vetett rá, s Drónovhoz fordult: — Ványa, mondd meg neki, hogy a Mordvin — csak álnevem. Gyermek — folytatta és panaszosan nézett Govorkovra. — Orosz vagyok én, orosz, vidéki tanító fia, pópa unokája.

Számgin lopva szemmeltartotta Semjákint és Taiszját, és ezt gondolta:

— Eladja Toszját Drónov ennek a tökfilkónak.

Egymásután állítottak be a vendégek, és mindegyik, akár a méh a zsákmányát, úgy hozta a maga ujságját: anekdótát, eseményt, pletykát. Az anekdótázásban kitűnt egy Jeruhimovics nevű diák, akit nemrégiben zártak ki az egyetemről: a

natalember — egy zsidó zupásőrmester unokája — annyira szőrös volt, hogy az ember legalább harminc évesnek gondolta volna Dús, fekete és nyilván igen keményszálú haja volt, sötétkék orcái és széles kék csík a bajusza helyén, amelyet mintha vastag szemöldöke helyettesített volna — komoran nézett ráncbavont szemöldöke alól, mélyen sóhajtozott, élénkpiros ajka ízesen cuppogott és kezét háta mögé rejtve, mosoly nélkül, csengő, de komikusan csüggeteg hangon mesélt:

— Megy a Nyevszkijen két polgár és az egyik így szól a másikhoz:

— Hé, te tökfilkó!

Odalép hozzájuk egy rendőr:

— Fáradjanak be az őrszobára.

— De miért?

— Őfelsége megsértéséért.

— Dehát — meghibbantál, testvér? Hisz a barátomat szidtam le!

— Kérem, ne ellenkezzenek. Mindenki tudja, ki a tökfilkó nálunk!

Ez nagy derültséget keltett a vendégek között, vidáman nevettek és kérlelték:

— Na, még, Jeruhimovics! Kérem, még! Ah — milyen tehetséges!

Jeruhimovics ráfüggesztette a vendégekre dermedt, mozdulatlan tekintetét és tovább mesélt.

Számginnak valamennyi anekdóta egyformán ostobának tűnt. Látta, hogy ma nem sikerül beszélnie Taiszjával és el akart menni, de felkeltette érdeklődését, amit Rosa Greimann beszélt. Rosa épp akkor érkezett meg és bizonyára szintén hozott valamilyen újságot, amelyet bizalmatlanul fogadtak. Oldalvást ült a széken, egyik kezével a támlába fogózott, másik kezének egyik ujját pedig fenyegetően rázogatta Hotyájincev és Govorkov felé és magyarázott:

— Olyanok maguk, mint a gimnazisták. Azt hiszik, hogy ha egyszer megcsinálták a forradalmat, megkapták ezt a nevetséges Dumát — most egycsapásra felnőttek, európaiak lettek, már elégethetik a tankönyveiket, hogy elfelejtsék, amit tanultak.

— Üsd, Rosa! — kiáltotta Drónov erőlködve, miközben előre görnyedve kihúzta a dugót az egyik üvegből. — Üsd, hogy el ne bízzák magukat!

A lánynak nem volt szüksége biztatásra; vékony, nem erős, de heves hangocskája úgy ette be magát a lármába, mint egy kis fúró és Hotyájincev félhangosan elejtett, zsörtölődő, epés megjegyzései nem tudták elfojtani.

— Azt gondolják: ha egyszer nem akasztották fel magukat, akkor maguk győztek? Igen?

— Mit akar mondani ezzel? — kiabált Govorkov. Semjákin rápillantott és fájdalmasan összeráncolta nagy, pirospozsgás almához hasonlító arcát.

— Visszatérnek a régi narodnyikok önelégültségéhez — beszélt Rosa. — Sajátságos országnak képzelik magukat, amely saját törvényei alapján él.

— No-no, ez nem igaz — mondta Hotyájincev leplezetlen sajnálkozással.

— Nem igaz? De igaz. 1905-ig — sőt már a nyolcvanas évektől kezdve — maguk többnyire Európa és általában a világ életére figyeltek. Most viszont Európa és a kormány külpolitikája nem érdekli magukat. Ez pedig — bűnös politika, bűnös ostobasága miatt. Mert mit jelent a katonaság küldése Perzsiába? És a balkáni sötét tervek? És a nacionalista politika fokozása Lengyelország, Finnország ellen, a zsidókkal szemben? Gondolkodnak-e erről maguk?

Számgin észrevétlenül, búcsú nélkül elment. Tűrhetetlen volt látni, hogyan teszi a szépet Semjákin, milyen olajos fénnyel csillog macskaszeme és milyen figyelmesen hallgatja mondókáját Taiszja.

— Drónov kikunyerálja a pénzt ettől a kandúrtól az újságra és átengedi neki a nőt, az aljas — állapította meg Számgin végleg. Nem akarta beismerni, hogy ez a megállapítás jobban elkeseríti és felháborítja, mint várta volna Rögtön meghozta döntését: kitér a sérelmes kudarc elől. — Ennek a zsidólánynak viszont igaza van. — Foglalkozni kell a külpolitika kérdéseivel. Igen.

Azután arra gondolt, hogy Jelénánál sokkal kellemesebb, mint Drónovnál, de együttélni Jelénával — ami teljesen lehetséges — nem lenne olyan kényelmes mint Taiszjával.

— Elkényeztetett. Nagyon lármás, zűrzavaros lenne az élet vele. De nem ostoba. És vele egészen fesztelenül érzi magát az ember...

Gyorsan múltak a napok, hetek, hónapok és ez a gyorsaság mintha egyre fokozódott volna Ez a benyomás valószínűleg azért alakult ki benne, minthogy Prozórovnak egészségi

állapota már teljesen lehetetlenné tette, hogy dolgozzon, viszont igen sok vidéki ügyfele volt — és Klim Ivánovics sűrűn utazott Novgorodba, Pszkovba, Vologdába. A vidék továbbra is olyan volt, amilyennek korábban látta; ugyanazok a megfontolt, liberális ügyvédek, ugyanazok az unalmas ügyfelek, esetlenül szolgálatkész szállodai szobapincérek, kicsinyes élet rabságában vergődő, unalmas, szürke polgárok és még a pétervári bírósági kerület bérkocsisai is ugyanúgy panaszkodtak a zab drágasága miatt, mint azelőtt, mint mindig.

Eltekintve az „Orosz nép szövetsége" lapocskáinak száraz csikorgásától és kerepelésétől, nem lehetett észrevenni, hogy a vidék az 1905—7. évek eseményei után megváltozott volna valamiben, annyit ugyan talán meg lehetett állapítani, hogy az emberekben még jobban megerősödött az a tudat, hogy joguk van bőségesen és változatosan enni.

Tavasszal Jeléna külföldre vitte férjét és hét hét mulva Számgin táviratot kapott az asszonytól: „Anton meghalt, itt temetem". Jeléna néhány nap mulva megérkezett; haja még rikítóbban volt festve, mint azelőtt és az egyáltalán nem volt összhangban szokatlanul egyszerű, sötét ruhájával; Számgin azt gondolta, hogy éppen ez az, ami bosszantja az asszonyt. Kiderült azonban, hogy a francia életbiztosító társaság nem volt hajlandó kifizetni neki a pénzt a nevére szóló kötvényre.

— Fene tudja, mit akarnak! — méltatlankodott. — Szeretik ám a pénzt ezek a drága franciák. Velem volt a végrendelet, a konzul is utánajárt — de nem fizetnek!

Azután békülékenyebben hozzátette:

— Azaz hogy fizetnek, de 50.000 frank engedményt követelnek, én viszont meg akarom kapni mind a kétszázat.

És már boldog mosollyal jelentette ki:

— Itt viszont 60.000 rubelt fogok kapni. El lehet éldegélni belőle, ugye?

Azután felajánlotta Számginnak, hogy vegye át az összes ügyet, Prozórov régi ügyei után pedig fizesse meg neki a honorárium negyedrészét.

— Sok lesz egynegyed? — kérdezte és figyelmesen a férfi arcába pillantott. Számgin azelőtt a honorárium felét kapta és kijelentette, hogy negyedrész — elegendő lesz.

Jeléna elnevette magát.

— Tréfáltam, kedves Klim Ivánovics. Semmi sem **kell** nekem. Nem vagyok mohó. Antont rábeszéltem, kössön bizto-

sítást az én nevemre — hát ennyit megtettem! Ha már egyszer eladja az ember magát, legalább — ne olcsón. Igaz?

— Mit nevez eladásnak? — kérdezte a férfi vállat vonva. és azt akarta mutatni, hogy Jeléna szavai felháborítják; az asszony azonban elmosolyodott, végigsimított testén, megrázta szoknyáját és így felelt:

— Hát ezt. Ne bókoljon, kedves barátom, ne kerteljen, felesleges! Ismerem a magam értékét.

Igen, ezzel az asszonnyal könnyű, egyszerű volt minden. Különben pedig az élet újból váratlan eseményekkel izgatta a kedélyeket. Kievben megölték Sztolipint. Drónov lakásában rendkívül ádáz viták lángoltak fel — vajjon ki ölte meg: a titkosrendőrség? vagy az eszer-párt terroristái? A vita elkeseredett hangneme csodálatba ejtette Számgint: nem hallotta meg benne azt az örömöt, amelyet a terrorcselekmények rendszerint keltenek, és úgy tűnt neki, hogy a vitázók valamennyien elégedetlenek, sőt elkeseredettek a miniszter megölése miatt.

Ezt a hangulatot Tagiljszkij öntötte formába — az állán ütköző sörtét simogatta ujjaival és így beszélt:

— Ismeretes, hogy nem Azef volt az eszerek egyetlen embere a titkosrendőrségnél és a rendőrség beépített embere a pártban. Olyan hírek is járnak, hogy a merénylő — bűnbánó provokátor, valamint azt is beszélik, hogy a kihallgatás alkalmával kijelentette: az élet — nem értelmetlen, értelme azonban a bécsiszeletek fogyasztásában áll, és hát nem fontos — megeszem-e még ezer bécsiszeletet, vagy pedig abbahagyom fogyasztásukat, minthogy holnap felkötnek. Mivel Szazónovék és Kaljájevék semmi effélét nem mondtak — veszem a bátorságot, hogy Bogrov úr eljárását a rendőrhatósági gépezetben bekövetkezett kisebb zavarnak tulajdonítsam.

Ez a nyugodt és hanyag tónusban elmondott kis beszéd lehűtötte a hangulatot, Nogájcev pedig, akinek örvendezésében Számgin mindig hamis hangokat hallott, örömmel jelentette be:

— Tökéletesen igaz!... Ez az ügyecske tisztán egy hatóság belső ügye. Bomlás, igen. Hiszen Lopuhin cselekedete, tudják, szintén nem nagyon... dicséretes!

E kijelentés után zavarba jött és nyomban kiabálni kezdett:

— Most pedig hallgassák meg, mit tudott meg Marija Ivánovna Raszputyinról.

Orjehova a szemtanú részletességével kezdte nyomban ecsetelni a szibériai muzsik dorbézolásait, a cári családhoz fűződő kapcsolatával való hencegését, a cárnéra gyakorolt befolyása hatalmát.

— Mindez nem nagyon hasonlít egy normálisan működő államra, nemde? — kérdezte Tagiljszkij Számgintól és hozzálépett; egyik kezében teás pohár volt, másikban sütemény.

— Igen, fura zagyvaság — felelte Számgin.

— Viszont — növeljük a hadsereget, újjáépítjük a hajóhadat. De az a fiatalemberke ott egészen mulatságos versikéket szaval — hallja?

A feketehajú, sápadt, feketeruhás fiatalember, akinek nyakkendője olyan volt mint az aranybrokát, magas homlokát ráncolva, hévvel szavalta:

Az élet elrettent s elrejtezünk:
Klastromba lépünk vagy dorbézolunk,
Hazánkat védve csatába megyünk
Vagy könyv-hazugságok mögé bújunk.

— Úgy rémlik, a permji kormányzó fia, vagy a hitbizományok kormányzójáé, négyemeletes lengyel névvel. Egyszóval — valamilyen nagykutya fia. Kétízben öngyilkosságot kísérelt meg. A mi rendeltetésünk, hogy az ilyenek helyére lépjünk az életben.

— Nem a legkellemesebb kilátás — mondta Számgin óvatosan.

— Valóban? Pedig én szeretnék miniszter lenni. Witte váltóőrként kezdte pályafutását..

A költő lesütött szemmel, tántorogva szavalt, jobbkezét zsebébe dugta, baljával pedig kapkodott a levegőben.

S mert nem lelünk sehol sem menedékre,
Szavak ködébe félve rejtezünk...

— Ostoba, — sóhajtott fel Tagiljszkij és odébbállt.

Viselkedése továbbra is izgatta Számgint, sőt volt ebben a viselkedésben valami, ami sértően érintette önérzetét. Odalent, vidéken, Klim Ivánovics akarata ellenére, Tagiljszkij olyan kapcsolatot létesített vele, amelyet itt nyilván nem akart folytatni. De miért nem akart?

— Ott meggyőnt nekem, szabadelvűsködött, itt viszont beéri azzal, hogy Drónovnál találkozik velem, nem volt nálam és nem is árul el vágyat, hogy eljöjjön. Mondjuk, én nem is hívtam. De mégis... — És különösen izgatta valami homályos folt, Marina meggyilkolásának sötét ügyében. — Itt mintha még azt is kerülné, hogy beszédbe elegyedjék velem.

Az új, 1912-ik esztendő, Jelénánál köszöntött Számginra. Nem kevesebb mint félszáz vendég gyűlt össze. Voltak színésznők, ügyvédek, ifjú irodalmárok, két utász-zászlóaljbeli tiszt, egy kis öregember érdemrenddel a nyakán és ifjú feleséggel az oldalán, aki puha volt és piros, akár a kalács; túlsúlyban volt a fiatalság: diákok, néhány választékosan öltözött alacsonytermetű ifjú. A három szobában olyan tolongás és zsivaj volt, mint egy színház előcsarnokában a szünet alatt: de a háziasszony hosszas csitításaira — aki tarkán és rikítóan volt öltözve, akár egy fácán — és a vendégek ilyenféle kiáltozásaira, mint:

— Figyelem! Szilencium! Csend! A művészeté a szó! — a vendégsereg végre-valahára kelletlenül elcsendesedett és ilyenkor művészek, szónokok léptek fel.

Krasznohátkina, egy apró, vézna színésznő akinek bíborszínű selyemruhája alól mulatságosan lógott ki piros topánkába bujtatott kecskelába, a mennyezetre emelte fekete szemecskéjét és miközben úgy tapogatta a levegőt, mint a vak, bánatosan szavalta:

Bezártak mint a vadállatokat,
Ahogy tudunk, üvöltünk, bömbölünk

Hálás taps fogadta: a művésznő szívesen ráállt arra, hogy kettőst énekeljen Jeruhimovicscsal, akinek kellemes, hajlékony baritonhangja volt. és Krasznohátkinával együtt csüggetegen rimánkodott·

. Ó szállj le éj,
És bánat-tépte lelkemet
Takard le bársony függönyöddel,
Enyhítsen feledés-kenet.
Gyógyíts, mint síró gyermeket...

Megint összeverődtek a tenyerek de tiltakozó hangok is hallatszottak:

— Ur-raim! Mire való ennyi szomorúság?

— Helyes! — rikoltotta a zongorakísérő, egy fiatal, de már erősen kopaszodó frakkos ember, akinek nyakkendőtűjében nagy zöld kő ragyogott és hasonló zöld kézelőgombjai voltak.

— Vesszen a bú!

Az érdemrendes kis öregember hegyes, ősz kecskeszakállát markolászva magyarázta a fiatalságnak:

— Az 1912-ik esztendőbe lépünk, amely századik fordulója Napoleon és az európai hadsereg fölött aratott győzelmünknek, hetedik esztendejébe lépünk a képviseleti kormányrendszernek — nemde? Nagyszerű haladást mutathatunk fel és most már...

— Helyes!

— Vígat, fiúk!

— Kórus!

— A Franciaországhoz fűződő baráti kapcsolataink gátolják, hogy méltón megünnepeljük ezt a nevezetes évfordulót — magyarázta kitartóan a kis öregember, a fiatalság pedig lökdösődni kezdett és tömör csapatba verődve, rázendített:

Messzi-messzi földről...

Jeruhimovicsnak egyetlen vonás sem rezdült meg kővédermedt arcán, úgy zengte tagoltan:

P-pompás munkára.
V-vidám szabadságra
Jöttünk össze mi...

— Elég! — rikoltotta egy vöröshajú ifjú, csiptetővel hegyes orrán, és a kar elé ugrott. — Le ezekkel a badar nótákkal! Miféle messzi földről jöttünk össze mi? Mi mindnyájan oroszok vagyunk és a mi orosz országunk fővárosában vagyunk.

— H-helyes!

— Zongorista — a „Sebes, mint a hullám"-ot!

— Kérjük a hullámokat!

A zöld kövekkel ékesített ember meglendítette fejét és két karját, és belecsapott a billentyűkbe, Jeruhimovics pedig

szólózni kezdett — Számginnak az jutott eszébe, nem űzte gúnyt a vendégseregből, amikor ilyen zord szavakat zeng:

Minden perc és minden óra
Sírunkhoz visz közelebb!

— Nahát, tudják — rikoltotta valaki a szomszéd szobából — ilyen nótákkal fogadni az új esztendőt...

— „Több mint eredeti" — amint II. Miklós cár mondta — helyeselt valaki.

Jeruhimovics azonban rendíthetetlenül énekelt:

Meghalsz, a sírba szállsz, akárki voltál,
Húsod szétporlik — nincs feltámadás...

— Elég! — kiabáltak egyszerre többen, és különösen élesen kiváltak a női hangok; megint előreugrott a vöröshajú, beesettarcú emberke — furcsa szabású, húzott hátú agyagszínű ferencjózsef-kabát volt rajta. Ugy forgott két lábán, akár a szélkakas a rúdján, amivel teste akrobatikus hajlékonyságáról tett tanuságot — hadonászott és felháborodottan magyarázta:

— Szégyen hallani! Három nemzedéken át énekelte az ifjúság ezt az ostoba, sületlen dalt. És miért van az, hogy ez az ifjúság, amely tevékeny részt vesz a demokrácia politikai mozgalmaiban, egyetlen harci dalt sem teremtett kivéve a „Nagájecskát" — a legyőzöttek dalát?

— Brávó!

— Nagyszerű megállapítás!

— Úgy va-an — helyeselt a zongorista leplezetlen örömmel.

— Brávó!

Éljenezték a szónokot, zavarták a beszédben, de az túlharsogta a tenyerek szapora paskolását.

Élesen kivált Jeruhimovics hangja:

— Lám te is, Aljábjev, inkább Rouget de l'Isle szerepét vállalnád, ahelyett hogy a „Szatirikon"-ban mulattasd a polgárt...

— Elég a vitából!

— Összeegyeztethető-e a pesszimizmus és a fiatalság?

— Igen! — rikoltotta valaki válaszul. — Az öngyilkosok többsége — fiatal...

— Elég!

— Nosza, énekeljük, hogy: „Tagadjuk meg a régi világot...“*

— Hát próbáld meg, tökfilkó, tagadd meg — dünnyögte Jeruhimovics; verejtékező arcából kidülledő rézszeme rámeredt Számginra és valósággal taszította.

Kellett valamit mondani ennek az embernek.

— Nagyon kellemes hangja van — mondta Számgin.

— A természetem viszont — kellemetlen — felelte a diák.

— Valóban?

— Igen.

— Durva és nem okos — állapította meg Számgin, és nem kísérelte meg a beszélgetés folytatását.

A „Marseillaise“-t nem fogadták el, és beérték azzal, hogy rázendítettek:

A délceg ifjú bársony köntösére
Keserves könnyet ejt...

Abban a szobában, ahol Prozórov írnoka szokott dolgozni, volt berendezve a büffé; innen kellemesen felhevülve léptek ki a vendégek, rágcsáltak, ajkukat nyaldosták, és újult erővel vetették bele magukat a szóviadalba.

A zsivaj fokozódott, több fészke keletkezett, amelyből úgy szálltak a szavak szanaszét, akár szikrák a máglyából. A szomszéd szobában valaki hisztérikusan kiabált:

— Vesszenek a szellemi szegénység apostolai, a szabadság korlátozói, a racionalizmus megszállottjai!

A zongoránál egy híres ügyvéd és versfaragó szónokolt — magastermetű, előkelő megjelenésű, göndör őszhajú férfi — arca fásultságot, jóllakottságot árult el.

— A tizenkilencedik század — a pesszimizmus százada, sosem volt még ennyi pesszimista az irodalomban és filozófiában, mint ebben a században. Senki sem kísérelte meg felvetni a kérdést: miben rejlik e jelenség oka? Pedig — napnál is világosabb: a materializmusban! Igen, éppen abban! A materiális kultúra nem teremt boldogságot, nem teremt. A szellem nem éri be a tárgyak tömegével, bármilyen gyönyörűek legyenek is. És éppen itt tornyosul legyőzhetetlen akadály Marx tanítása elé.

* A „Marseillaise“ dallamára énekelt orosz forradalmi dal.

Jeruhimovics ukrán nyelven pajzán anekdótát mesélt a túlzott tapintat és a felesleges szerénység összetalálkozásáról. A tapintattal egy liberális felfogású, jólnevelt ember volt megáldva, a szerénységgel pedig Jeruhimovics egy ország történelmét ruházta fel. A történelem középkorú hölgy volt, foglalkozására nézve — a Románov nemesi család egyik nénikéje, aki szeretett inni, enni, de tisztességes özvegysorban élte életét. A szerénység és a tapintat közötti kapcsolat gyámoltalanságra vezetett az egyiknél, kezdeményezés-hiányra a másiknál. Azzal végződött, hogy megjelent egy harmadik, rendkívül vakmerő egyén, erőszakot követett el a nagynénin, teherbe ejtette, és a nagynéni, aki úgy érezte, hogy betöltötte a természet törvényét — így szólt a felesleges körülállókhoz:

— Takarodjatok, ostobák!

Klim Ivánovics mellett a hórihorgas, ösztövér, zseniálisan borzas Orlov író dülöngélt székén, „a narodnyikok utolsó klasszikusa", amint magát meghatározta, a „Tőzsdei hírek" körkérdése során. Tenyerével térdét simogatta, cigarettájával vezényelt a levegőben és tompa basszushangon mesélt egy szerényen öltözött, meglehetősen csúnya vígjáték-színésznőnek:

— Az ostobákat mákon nevelik. A falusi parasztasszonynak nincs ideje arra, hogy gyermekével vesződjön, szoptassa és másegyéb. Összerág egy marék mákot, cuclit csinál belőle, bedugja gyermeke szájába, az szopni kezdi — és elalszik. Igen. A mák — altatószer, belőle készítik az ópiumot, morfiumot. Narkotikum.

— Maga mindent tud, mindent! — lelkendezett lihegve a színésznő.

— Hát hogyisne?! Nézze csak, azok ott a marxizmusról vitáznak, de kérdezze csak meg őket, hogyan él a parasztasszony? Bizony nem tudják. Könyvmolyok. Farizeusok.

A Számgin háta mögött ülésező könyvmolyok hasonlóságot kerestek és találtak is James „A vallási tapasztalat kincsesháza" és Du Prel „A misztika filozófiája" című műve között. A zongoránál a híres ügyvéd mérgelődött:

— De engedelmet kérek! Az angolok kitalálták Shakespeare-t, nekünk meg itt van Leonid Andrejev.

A szomszéd szobában valaki igen vidáman ígérgetett:

— Várjanak csak! Elkalapálják az olaszok a törököket, szomszédaink lesznek a Fekete-tengeren, megnyitják a Dardanellákat...

— Azután — mi kalapáljuk el őket...

— Miért — mit gondol? Lehetséges!

Számginhoz odalépett Jeléna és suttogva, mosolyogva kérdezte:

— Nem unatkozik?

— Nem.

— Őszintén mondja?

— A legőszintébben.

Az asszony megfenyegette ujjával, majd az órára pillantott

— Ideje asztalhoz ülni.

Az ügyvéd és versfaragó ügyesen karonfogta az asszonyt, és válla fölött nyomatékosan magyarázta valakinek:

— A japán háború végének és az 1905—7-es esztendőknek eseményei megmutatták, hogy tűzhányó tetején élünk, bizony, tűzhányón, kérem!

A vacsorázóasztal végighúzódott az egész szobán, átnyúlt a szalónba, és ezenkívül a falaknál is állt még néhány asztalka, mindegyik négy személyre terítve. A villanyégők hideg fényét körültekintően letompították piros- és narancssszínű papírernyőkkel s ennek következtében melegebben csillogott az üveg és az ezüst az asztalon, a vendégek arca pedig lágyabbnak, fiatalabbnak tűnt. Két öreg frakkos pincér szolgált fel, és egy görbeorrú, cigányos szobalány. Jeléna Prozórova egy szék tetejéről ridáman osztogatta parancsait:

— A hölgyek válasszják meg helyüket és lovagjukat

— Nem igazságos! Mindegyikre kettő is jut, sőt valószínűleg még marad is.

— És mi legyen a maradékkal?

— Akad hely.

— Az asztal alatt?

— Kevés a személyzet — öntevékenységre hívok fel mindenkit — kiabálta Jeléna, Számgin pedig magában latolgatta:

— A nők — nem tisztelik: harmadrangú kis énekesnő, egy vénember szeretője . De jól tartja magát.

A kések és villák fémes suhogása, az üvegcsörömpölés mintha csak még jobban megélénkítette és kiélezte volna a szavak és mondatok áradatát Aljábjev vörös fejét rázogatva szónokolt:

— A képviseleti kormányrendszer nem tökéletes, tegyük

fel. De Németország példája, a munkásosztály Reichstag-beli képviselői számának növekedése — megdönthetetlenül amellett szól, hogy ez a rendszer fejlődésképes.

— Vitán felül áll — rikoltotta valaki.

— Németország lesz az első szocialista állam a világon.

Aljábjev csiptetője üvegeiben vörös fényecskék csillogtak.

— A képviseleti kormányrendszer megszabadítja az ifjúságot a politizálás kötelességétől. A politika a Faustokból Don Quijote-kat csinál, az ember pedig lényénél fogva — Faust.

— Helyes — jelentette ki a zongorista, aki Számginnal szemközt ült és buzgón kent szét egy darab sonkát kenyerén; majd néhányszor biccentett símára fésült fejével, és pirospozsgás arcán mosoly fénylett.

A zongorista szomszédai balfelől — az „utolsó klasszikus" és a vígjáték-színésznő volt, jobbról pedig — egy óriási, kövér költő. Számginnak eszébe jutott, hogy ez a nehézsúlyú legény még 1905 előtt egy szonettjében helyeselte Iskarióti Júdás közismert, de senkitől nem helyeselt cselekedetét. Emlékezete gépiesen felvillantotta Azef Júdás-tettét és a politikai árulás egyéb megnyilvánulásait. És ugyanilyen gépiesen jutott eszébe, hogy a XX. században Júdás rendkívül gyakran szerepel költemények és prózai művek hőseként, olyan hősként, akit magyaráznak és mentegetnek.

— Leonid Andrejev, Golovánov, valamilyen svéd nő, a német Dreiser — fontolgatta, mivel unt a vitákra figyelni és a vendégeket kezdte vizsgálni.

A költő mellett idegesen rángatózott a vöröshajú Aljábjev: villájával piszkálgatta a tányérján fekvő pisztrángot s mintha fel akart volna pattanni székéről, s közben lökdösött egy lila selyembe szorosan bevarrt hölgyet. Az csitította szomszédját:

— Ne lökdösődjék, Mitya!

Számgin szomszédja cuppogott és tünődve magyarázta a fülébe:

— A mi nemzedékünkben több volt az egyetértés... Manapság az emberek... változatosabbak lettek. Talán szabadabban gondolkodnak, nem? Igyunk ebből az angolkeserűből...

Ittak a keserűből, ittak még valamilyen kinintartalmú pálinkát, a szenvtelen arcú, feketeszemöldökű, színész módjára kiborotvált, tar szomszéd pedig — szintén ügyvéd — oktatóan jegyezte meg:

— Cukorbajnál a konyak használ, bélzavaroknál pedig — ribizlipálinka.

Jeruhimovics verseket szavalt, hangja kómikus csüggedtséggel csengett, és amikor mély sóhajjal kinyilvánította:

Felséges Úr, ön ostoba,
Amilyen nem volt még soha!

— a fél asztal vidám hahotázásra fakadt.

— Nem kell nekik sok — tünődött Számgin.

— Csend! — rikoltotta valaki.

A kandalló fölötti óra, mint a lélekharang, sietség nélkül, búsan kezdte elkongatni a lepergett esztendőt. Mindnyájan felálltak és iparkodtak nem nagyon zajongani. És míg szállt a rúgó tizenkét egyhangú zengése, Számgin önmagát korholva tünődött:

— Hát elmúlt nyomtalanul még egy év...

Hurráztak, összecsendültek a poharak, és a vendégek, mintha valóban nehéz pillanatot éltek volna át, lelkendezve kívántak egymásnak boldog új esztendőt s így kiabáltak:

— Halljuk a szónokot! Uraim — felkérjük Platon Alexándrovicsot... Halljuk a szónokot!

A híres ügyvéd sokáig nem állt kötélnek, hogy szónoki tehetségével gyönyörűséget szerezzen a hallgatóságnak, végül azonban felállt, balkezével megigazította őszbecsavarodó fürtjeit, majd kezét mellényére fektette, a szíve tájára, jobbját pedig a pohárral magasra emelte, és belefogott egy latin mondattal, — de elnyelte a lárma, amely még nem ült el egészen.

— ... mondta Marcus Aurelius. Ugyanazt mondta, csak más szavakkal, Seneca, és mind a ketten Zenont ismételték...

— Akkor kezdhetted volna Zenonnal — dünnyögte Jeruhimovics.

Platon Alexándrovicsnak nagy szeme volt — szép mint egy asszonyé és rendkívül ékesszóló — s ugyanolyan könnyedén és ügyesen bánt vele mint nyelvével. Amikor hallgatott, szeme kiábrándult kifejezést adott ápolt arcának, mikor pedig a nőkre nézett, szeme tágra nyílt és mintha segítségért könyörgött volna egy embernek, akinek lelke elfáradt, titkolt szenvedésektől gyötört. Nagy nőhódító és boldog családi fészkek feldúlója hírében állt, és amikor a nőkről beszélt, arca elborult, kékes pupillája elsötétedett és tekintetében valami

végzetszerű fénylett. Most, hogy a moralista filozófusokról szónokolt, összehunyorította szemét és gőgös mosolyt gyujtott fel benne, amely igen előnyösen világította meg kipirult arcát.

— Kérem, bocsássák meg nekem ezt a kis kiruccanást az ókori filozófia területére. Azért tettem, hogy emlékeztessem önöket a sztoikusoknak a keresztény erkölcstan kialakulására gyakorolt hatására.

A kurta filozófiai elmefuttatás azzal a veszéllyel fenyegetett, hogy komoly előadássá dagad, — Számgin elunta hallgatni és kissé kellemetlen is volt már szemmel követni a szónok arcjátékát. A nőkre kezdett figyelni: vagy tizenöten lehettek és valamennyien valósággal megdermedtek, annyira megbűvölte őket az ékesszóló Platon hangja és mélyértelmű mosolya.

Valamennyien, kivéve Jelénát. Dúsan felfésült vörös hajával, fürge, szúrós szemével, feltűnő ruhájával kitűnt a vendégek közül és úgy hatott, mint valami idegen madár, amely véletlenül berepült a szürke verébseregbe. Zajtalanul pattintgatott ujjaival, mosolygott és kacsintgatott, és suttogva mesélt valamit egy nagyszakállú, kövér embernek — az hallgatta s közben majd szétpukkadt a visszafojtott nevetéstől, arcát elöntötte a vér, szakálla közt rejtőző szájára minduntalan rászorította szalvétáját. Majdnem egészen csupasz koponyája úgy csillogott, mintha a nevetés utat tört volna a csonton és bőrön.

— Nem törődik a divattal. És az emberekkel sem — gondolta Számgin helyeslőn.

— És most, végtére, azt látjuk, hogy a lélek szabad fejlődésének korlátozására irányuló ezen évszázados kísérletek a szocializmushoz vezettek bennünket és az egyenlőség szörnyű uralmával fenyegetnek. Uraim! Mi itt valamennyien — hála Istennek! — különbözőek vagyunk. Szilárd meggyőződésem, hogy önök közül senki sem óhajt engem utánozni, amint hogy én sem akarom utánozni bármelyiküket, legyen az akár lángelme is. Mi mind különfélék vagyunk, akár a virágok, fémek, ásványok, mint minden a természetben, és mindegyikünk szerény a maga sajátossága tudatában, mindegyikünk számára drága utánozhatatlan egyénisége. Az újesztendő alkalmából az egyéniség sokféleségére, a szellem szabad fejlődésére emelem poharam.

— Ámen — szólt öblösen Jeruhimovics, gunyoros felkiáltását azonban elnyelte a nem valami egységes, de igen han-

gos hurrázás. Az ügyvéd felhajtotta borát és kihívóan pillantott Jeruhimovicsra, de az éppen vörösborral vegyítette pezsgőjét és ez a művelet teljesen lefoglalta. Felpattant Aljábjev és sebesen csengő hangon rákezdett:

— Üdvözlöm igen tisztelt tanítónk és kartársunk csodálatos beszédét, egyúttal azonban tartozom...

Mindörökre ismeretlen maradt, hogy mivel és kinek tartozik, mert valamennyien mámorosak voltak már a szesztől s mindnyájan beszélni akartak.

— Komisszarzsevszkaját agyondicsérték...

— Uram Isten! Micsoda szörnyűséget mond... Nem értették meg és — amint látom — még mindig nem értik meg...

— Jaurès meg van győződve róla, hogy a német munkások nem hajlandók harcolni...

— És a munkások is meg vannak erről győződve?

— Komisszarzsevszkaja — romantikus drámai színésznő és elpusztult, kimondatlanul, mert kénytelen volt tehetségét realista darabokra pazarolni. Művészetünket pusztulásba dönti a realizmus.

— Ah, ez igaz! Szerencsétlensége az országnak...

Jeruhimovics a levegőt döfködte villájával és borús homlokráncolás kíséretében magyarázta:

— A makrokozmoszban — üstökösök — a mikrokozmoszban — baktériumok, mikróbák — hát hogyan éljünk mi, emberek? Mi? Kérdem: hogyan éljünk?

— Jó vicc! — rikoltotta feléje Aljábjev. Jeruhimovics pedig körülpillantott és megkérdezte:

— Tényleg?

Közbeavatkozott az érdemrendes öregúr is, valósággal kiabált, parancsoló hangnemben:

— Helyes, helyes! Egyre szaporodnak a betegségek, igen, igen! Nálunk a pénzügyminisztériumban az elmúlt év alatt meghalt...

Életepárja figyelmeztette:

— De hiszen csupa öregember volt...

S nyomban helyreigazította magát:

— Sokkal öregebbek voltak nálad.

Egy keseszemöldökű fiatalember felnyögött, mint a sebzett nyúl.

— Istenem! Mennyire szegények vagyunk eszmékben... Hol vannak nálunk szárnyaló elmék?

Egy vendég kidugta fejét a függöny mögül és sértődötten vágott vissza:

— Hát Merezskovszkij? Ljev Sesztov? Vaszilij Vasziljevics Rozanov?

— Na igen — mormogta lassan, szinte félálomban Számgin szomszédja. — A személyiség. A történelem mozgató ereje.

— Az angoloknál Shakespeare, Byron, Shelley, végül — Kipling, nálunk pedig — Leonid Andréjev és a nincstelenek pártfogolása — magyarázta a híres ügyvéd.

— Ez Dosztojevszkijből van, az ő „megalázottak és megszomorítottak"-jából...

— A mi íróink nem szeretik hazájukat, gyűlölik Oroszországot...

A zsivajon átszűrődött és fokozatosan egészen túlharsogta egy sírós, visongó hang: az asztal végéről eredt, egy férfitől, aki a háziasszony mellett állt s tántorgott — cingár, nagyorrú, frakkos ember volt, tojásalakú tar fejjel, szürke kecskeszakállal — egyik kezét az asszony festett haja fölött rázogatta, másikkal szalvétáját lóbálta és kiabált:

— Szégyen és gyalázat Európa színe előtt! Hogy egy jöttment, toprongyos, szélhámos, ez a Raszputyin, a cárné levelével dicsekedhessék, aki a levélben azt írja, hogy csak akkor érzi jól magát, amikor a vállára hajthatja fejét! Oroszország cárnéja, mi? Ez a szélhámos enyéimnek nevezheti a cári családot — mi?

— Raszputyinról különbözőkép vélekednek...

— Nemcsak az orosz cárok vettek maguk mellé pojácákat, csodabogarakat, hibbantakat...

— Ugyan, hagyja! Neki udvaroncok keresik a kegyét, miniszterek engedelmeskednek — hát nem?

Olyan mérgesen és sírósan kiabált, mintha Raszputyin személy szerint őt sértette volna meg, az ő helyét foglalná el. Már pisszegtek rá, valaki pedig felkiáltott:

— Pokolba Raszputyinnal...

De az egyre csak sikongott, jajongott. Számgin hirtelen egy kéz érintését érezte vállán. Jeléna volt.

— Kedves Klim Ivánovics, mondjon valamit. Magát kevéssé ismerik és hallgatni fogják. Véget kell vetni ennek a zűrzavarnak. Elviszik az asztalokat, táncolni fogunk... Jó? Kérem szépen.

Számgin maga sem vette észre, hogy többet ivott, mint amennyit általában megengedett magának. Kellemesen zúgott a feje és még kellemesebb volt az a tudat, hogy ezek közül az emberek közül senki sem mondott többet, mint amennyit ő mondhatott volna, senki sem mondott semmit, amit ő ne ismerne, ne gondolt volna át. Ő gazdagabb. Ő erősebb. És nincs szükség különös bátorságra, hogy felszólaljon előttük. Az asztal fölött a dohányfüst kékesszürke felhője hullámzott, a füstben különféle ábrázatok úsztak, zavaros szemek fénylettek és köröskörül minden ködös lágy volt, álomképszerű. Felállt, villájával megkocogtatta poharát és meg sem várva, amíg a vendégek kissé lecsendesednek, beszélni kezdett s úgy beszélt, mint a bíróságon: szárazon, kimérten.

— Uraim! Mindabból, ami itt elhangzott, a legjelentősebb a Faustról és Don Quijotéról mondottak. Régesrég ismert téma előttünk, Turgényev témája. Itt azonban másképp állították be, úgy, ahogy már régen kellett volna. Igen, bennünket Don Quijotékká nevelnek. A gyermekkortól kezdve, a családban, iskolában, irodalomban — a társadalom, a nemzet, az állam, a jog és az igazság eszméi áldozatos szolgálásának szükségességét prédikálják nekünk. Az egyetlen lehetőség, amelyet tisztán és világosan elénk vetítenek — a bibliabeli Izsák sorsa: áldozat az apák isteneinek, hagyományaiknak oltárán.

Klim Ivánovics Számgin érezte, hogy a lárma mindjobban elcsitul; tűzbejött és halkabbra fogta hangját, mivel tudta, hogy meglehetősen gyenge hangja a magasabb régiókban túl szárazon és recsegősen cseng. A füst fátylán keresztül mozdulatlanul ráfüggesztett, őt mérlegelő szempárokat látott. Úgy érezte, elönti a merészség hulláma és először életében eszmélt rá, milyen mámorító a merészség.

— Tudják, hogy Izsákot a bárány váltotta fel. Napjainkban a bárányokat nem áldozzák fel az Istennek, hanem lenyírják róluk a gyapjút, vagy bekecset készítenek bőrükből. A régi bálványokhoz azonban egy új járult — a munkásosztály és továbbra is él a hit, hogy az embernek elkerülhetetlenül áldozatokat kell hoznia. Nem vetem fel és nem is oldom meg a kérdést: megvalósítható-e a szocializmus a proletárdiktatúra segítségével, amint Lenin tanítja. Ez a kérdés kívül esik hatáskörömön, mert én nem vagyok Don Quijote, — de természetesen igen érthető számomra a tisztelt és nagytehet-

ségű Platon Alexándrovics eszméje, az az érzés, amely az egyenlőség szörnyű uralmáról mondott szavakban jutott kifejezésre. Arról beszélek, hogy értelmünket, a pyrrhonizmus szervét, a világot kritikai szemmel vizsgáló Faust szervét — erőszakkal a hit szervévé változtatták. A logikából származtatott, az érzés támaszától megfosztott hit azonban hasadáshoz vezet az emberben, belső kettéhasadáshoz. Éppen innen, ebből a hasadásból erednek az orosz értelmiségre jellemző tulajdonságok: elveinek ingatagsága, bizonytalansága, az ellentmondásokban való bővelkedés, hittételeinek sebes váltakozása.

Klim Ivánovics Számgin meg volt győződve róla, hogy valami nagyon eredetit és mélységesen egyénit mond, amit fogékony értelme egy tudatos élet hosszú során gondolt ki és hordozott magában. Úgy tűnt neki, hogy egy „hidegen figyelő elme és egy búsan érző szív" következtetéseit fejti ki, ragyogó szép köntösben. Elragadta saját merészsége és elveszítette szokásos óvatosságát az ítéletek terén és egyúttal a bosszúállás gyönyörét érezte.

— Ez az alap-jellemvonásul szolgáló ingatagság olyan tényeket eredményez, mint Pjotr Sztruve marxizmusának neoszlavofil hazafiságával való felcserélése, „Kritikai jegyzetei"-nek a „Vjehi" gyűjteményes kötettel való felváltása, a szociáldemokrata pártnak két ellenséges frakcióra bomlása, provokátor befurakodása a terroristák pártjának központi bizottságába és általában a politikai provokátorok bősége, az árulás tényeinek tömege. .

Nem tudta folytatni beszédét, a hallgatóság belefáradt a hallgatásba és egyre sűrűbben csendültek mámoros felkiáltások:

— Az ön Don Quijotéja és Faustja — Dosztojevszkij Istene és ördöge...

— Helyes.

— A hetvenes években a történelem mozgató erejének a személyiséget tartották...

— De mikor félszáz személyiséget felkötöttek...

— Közhelyeket mond!

— Már miért közhelyeket?

— Húsz év mulva azt kezdték hirdetni, hogy az üdv a tömegek személytelen akaratában rejlik...

— Helyes!

— Engedelmet: mi a helyes?

— Uraim! Mondjunk köszönetet a szónoknak...

Vagy másfél tucat férfi és nő, a háziasszonnyal az élen, karban ünnepelte Számgint — az hajlongott és úgy rémlett neki: olyan könnyű lett, hogy az összeverődő tenyerek szinte felemelik a levegőbe, himbálják. A híres ügyvéd erősen szorongatta kezét és nyájasan mondta

— El vagyok ragadtatva. Ilyen érett gondolatok..

A nagyorrú, frakkos ember valósággal hisztérikusan ordított a zongoristára.

— Ötvenszer kiabálta: helyes — de micsoda!

Az utolsó, amire Számgin világosan emlékezett, ez volt: odalépett hozzá Jeléna már kissé mámorosan, karonfogta és így szólt:

— Nekem a politikához halvány fogalmam sincs, de maga, kedves barátom, pompásan elintézte őket... Ami pedig ezt a Platont illeti — ne higgyen neki. Ostoba, de ravasz. És édesszájú Menjünk, mindjárt szórakoztatni fogom a társaságot.

Az asszony a zongora előtt állt, a kísérő pajzán melódiát játszott és Jeléna még pajzánabbul énekelt; szavait rendkívül merész taglejtésekkel kísérte, kacsintgatott, hajladozott mint a macska, fel-felrúgta apró lábát a rikító szoknya alól.

Hej, egykor de tudtam élni!
Hol vagy, forró ifjúság?
Kár erről ma már beszélni!
Fehér kacsó, karcsú láb...

— Br-rávó-ó! — kiabált a vendégsereg, elfojtva a vidámságtól túláradó, csengő hangocskát.

Piff-paff! szól a négyes,
És refrénje visszahull,
Piff-paff és regényes
Vágyó lelkem lángragyúl.

— Isteni-í! — rikoltotta valaki zokogó hangon.

Piff-paff. hej, az élet!
Piff-paff... higgy nekem,
Máma véle, holnap véled.
A férfit jól ismerem!

Az érdemrendes kis öregember zsírosan kuncogott és ezt mormogta:

— Hervadhatatlan! Ah, Istenem...

Ott egy kis gigerli hévvel
Lóbálja a két kezét,
Hej, ha a cipőm hegyével
Lerúghatnám cvikkerét!

— és Jeléna lába vállmagasságba röpült fel.

Számgin e különlegesen izgató dalocska hatása alatt ment haza, és amikor felébredt, már dél után, nyomban újból eszébe jutott.

Harmadnap, Prozórov dolgozószobájában, ahol Számgin az ügyfeleket fogadta és dolgozott — Jeléna a bőrdívánon hevert félig ülve, cigarettával kezében, és így mesélt:

— Alaposan rájuk koppintott, akkor este. Maga nagyon ... friss. És — bátor.

A férfi odament hozzá, leült a díványra és olyan nyájasan mondta, amennyire csak telt tőle:

— Nagyon szépen énekelte Béranger-t!

— Igen? Örülök, hogy tetszett.

Kényelmesebben elhelyezkedett, kacsintott és ujjaival pattintgatva folytatta:

— Ez nálam valósággal imádságszámba megy. Hogy is mondják latinul: Credo, quia absurdum, ugye? Anton ki nem állhatta ezt a dalt. Erénycsősz volt, szegény feje...

Azután olyasmi történt, amire Számgin néhány perccel előbb még nem is gondolt és amit nem kívánt. Az asszony egy ideig némán, lehúnyt szemmel feküdt, majd felsóhajtott, kissé felnyitotta szemét és így szólt:

— Térjünk napirendre a történtek fölött. Semmire sem kötelez bennünket, semmiben sem feszélyez, igen? Ha kedvünk támad — megismételjük, ha nem — elfelejtjük? Rendben van?

— Nagyszerű — mondta Számgin sietve.

— Csókoljon meg — parancsolta az asszony.

Ez a lakonikus rövidség nagyon tetszett Klim Ivánovicsnak és az asszony nagyot nőtt a szemében.

— Igen, ez nem Alina. Egyszerű, árnyéka sincs benne a képmutatásnak. Nem hisztériázik...

Az a tudat, hogy a Jelénával való kapcsolat nem lehet tartós, még kissé el is keserítette, bosszankodó érzést váltott ki, ezek az érzések azonban hamarosan eltűntek — viszont a nyugodt, erős Taiszjához való vonzódása nemcsak hogy nem tűnt el, hanem mintha megerősödött volna. Azonban nem sikerült dülőre vinni a dolgot vele. Taiszja valamiért hallgatagabb, zárkózottabb lett. Számgin megfigyelte, hogy már nem néz rá kérdő pillantással és mintha kerülné, hogy kettesben maradjon vele. A férfi meg volt győződve róla, hogy Taiszja azon a kérdésen töpreng, átmenjen-e Iván Drónovtól ő hozzá, Klim Számginhoz — és már nem is nagyon sietett, hogy meghallja az asszony döntő szavát. Meg volt győződve róla, hogy ez a szó éppen az lesz, amire ő vár.

— Tisztességes asszony — gondolta.

Nem vett észre semmit, ami megváltoztathatta volna Taiszjáról való egyszerű és világos elképzelését: az asszony le van kötelezve valamivel Drónovnak, hálából szolgálja, és kényelmetlen, nehéz lenne gazdát változtatnia, noha látja a férfi minden hibáját és tisztában van azzal, hogy a vele való élet nem biztosítja jövőjét.

— Anfimjevnával, az utolsó években, Varvára igen roszszul bánt, Anfimjevna azonban mégsem ment el más helyre — emlékeztette magát, aztán az jutott eszébe, hogy Taiszja megtanulhatna gépelni a Remingtonon.

Nyugtalanította Semjákin, de abban teljesen bizonyos volt, hogy Drónov nem áll útjában — Taiszjának a politika iránti érdeklődése pedig egy cseppet sem zavarta.

— Unalmában teszi. Meg puszta jószívűségből. És különben is, már elkésett vele.

Annál inkább meglepte Drónov, amikor egyszer, késő este, kapatosan beállított hozzá és hüledező fejcsóválás kíséretében, rekedt hangon dünnyögte:

— Toszjka elhagyott. Érted?

Számgin összerezzent s úgy érezte, harag perzseli. Az asztalnál ült és éppen egy bonyolult ügyet tanulmányozott: Gottlieb Künstler 15.000 rubel bánatpénzt követelt Fjodor Pjetlintől, a szerződés be nem tartása miatt — holnap fel kell szólalnia a bíróságon, és ha megnyeri a pert, tekintélyes tiszteletdíjat hoz a konyhára. Pápaszemén keresztül rápillantott Drónovra és mérgesen, biztonsággal kérdezte:

— Semjákinhoz ment, ugye?

Drónov egy karosszéket rakott maga elé; egyik kezével mlájába kapaszkodott, a másikkal némán egy gyűrött levélborítékot dobott az asztalra — Számgin felcsípte az ollóval és undorral kezébe vette. A boríték vizes volt.

— Nedves odakint?

— Esik, a fene vinné... Esik — dünnyögte Drónov, miközben szüntelenül rázta a fejét és homlokát ráncolta.

„Iván, én elmegyek tőled" — olvasta Számgin a nagy betűkkel írott sorokat, a betűk valahogyan számokra hasonlítottak. — „Megúntam ismerőseidet és ezt az egész fecsegést és sürgést. Nem értem, mire kell ez neked és általában — minek? Szélhámosok, naplopók, és egyre szaporodnak. Tudod, hogy jó voltam hozzád, baráti és őszinte, de most látom, hogy felesleges lettem neked és egy cseppet sem tisztelsz. Látod, hogyan udvarol nekem Semjákin — ő csirkefogó, és nekem nagyon fáj, természetesen, hogy te nem törődsz vele, hogyan bánik velem egy ilyen csirkefogó. Persze, én magam is képen vághattam volna, de nem tudom, milyen ügyeid vannak vele, és általában nem akarok beleavatkozni az ügyeidbe, de nem tetszenek nekem. És egyre többet iszol. Jó ember vagy, tudom, hogy lelked mélyén jó vagy, de én szégyellem, hogy nekem csak etetni-itatni kell a vendégeidet és ebben áll minden feladatom. Azt hiszem, talán alkalmas vagyok valami másra is, komolyan akarok élni. Isten veled, Iván. Ne haragudj. Taiszja."

Számgin végigolvasta a levelet, majd elhajította és néhány másodpercig megvetően vizsgálta Drónovot. Iván nedvesnek, elázottnak látszott; egyre a karosszék támlájába kapaszkodott és húzta az orrát, pislogott, sóhajtozott.

— „Ostoba. Úgy látszik, mindjárt sírva fakad" — gondolta Számgin, fennhangon pedig így szólt, bírói tónusban:

— Igaza van. Valóságos kocsmát rendeztél be magadnál, pályaudvart. A legtehetségtelenebb fecsegők klubját. Azt hitted, hogy — politikai szalón. Igaza van...

— De ki nem gazember? — kérdezte Drónov hirtelen, egészen idegen hangon; kissé megemelte a karosszéket és lábait a padlóhoz koppantotta. — Eleinte tetszett neki. Eljárnak különféle emberek, beszélnek mindenről...

— És semmit sem értenek — fűzte közbe Számgin.

— Hazudsz, pajtás — vagott vissza Iván, s mintha kissé kijózanodott volna. — Tévedsz — igazította helyre. — Min-

denki érti, amit értenie kell. A svábbogarak, egerek... a legyek értik, a kutyák, a tehenek. Az emberek — mindent értenek. Adj innom valamit — kérte a házigazdát, de látva, hogy az nem siet teljesíteni kérését — nem ismételte meg, hanem folytatta:

— Toszjka mindent értett.

— Nagyon jó asszony volt tehozzád — mondta Klim Ivánovics Számgin bosszúvágyóan.

— Ezt tudom — ismerte el Drónov, és homlokát dörzsölgette. — Ó, pajtás... Hát igen. Anyám helyett volt nekem. Nevetséges? Nem, nem nevetséges. Volt — mormogta, és még józanabbul folytatta: — Téged nagyon tisztelt, és arra várt, hogy... mondj neki valamit, megmagyarázz valamit. Azután megtudta, hogy Szilveszter éjjelén valamilyen beszédet tartottál...

Drónov elhallgatott, és megtapogatta a mellét, mintha oldalzsebeinek épségéről akarna meggyőződni.

— Nos — és? — kérdezte Számgin halkan.

— Micsoda?

— A beszéd...

— Ah, igen! Elkeserítette. Folyton kérdezgette rólad: hát ő nem bolsevik?

— És te bolseviknak ábrázoltál?

Drónov bólintott, majd könyvecskét húzott elő zsebéből.

— A beszédet természetesen eltorzítva közölték vele — jegyezte meg Számgin.

— Nem tudom.

Drónov tenyerére csapott a könyvecskével és folytatta:

— Nos — negyvenkétezrem van a bankban. Tizenhetet kártyán nyertem, kilencet — bőrspekulációval, katonai szíjakhoz, tizennégyet apránkint szedtem össze. Semjákin huszonötöt igért. Kevés, de mégis... Szemidubov is ad. Az újság — meglesz. Eladom a lelkem az ördögnek — de meglesz! Jeruhimovics lesz — a tárcairó. Zsebrevágja az összes Dorosevicsot. Tömény méregbe mártott tollal ír. Az újság meglesz, Számgin. Toszjka viszont... eh, egye fene... Menjünk, vacsorázzunk meg valahol, jó?

A vacsorameghívást Számgin visszautasította, de megkérdezte, nem minden reménykedés nélkül:

— Talán visszatér hozzád?

— N-nem, nem várom. Hisz tudom, hová ment... Rosa

irányította el — mormogta Drónov, miközben zsebébe gyömöszölte a könyvecskét.

Elment és olyan állapotban hagyta Számgint, hogy az képtelen volt Künstler és Pjetlin ügyével foglalkozni. Cigarettára gyujtott, dühösen dobolt ujjaival a vaskos aktacsomón — és lehunyta szemét, hogy jobban lássa Taiszja karcsú alakját, magas keblét, nyugodt, magabiztos mozdulatait, szép, de kevéssé mozgékony arcát, figyelő, kérdő szemét. Eszébe jutott, hogy amikor a keblére tette a kezét, mennyire elbátortalanította az asszony nyugodt, nevetséges kérdése: „Mi érdekli magát ott?" Eszébe jutott az is, hogy egy más alkalommal Taiszja váratlanul maga fogta meg a kezét és tenyerébe pillantva, így szólt:

— Sokáig fog élni, hosszú az életvonala.

— Kevésbbé érdekes, de majdnem ugyanolyan szép, mint Marina. Ez a zsidólány bizonyára eligazítja a bolsevikokhoz, tőlük pedig csak a börtönbe és a szaműzetésbe biztos az út. Úgy rémlik, Eugen Richter mondta, hogy ha egy szép nő nem ostoba, akkor nem hajlandó hinni a szocializmusban. Taiszja viszont ostoba.

Ez a megállapítás azonban nem nyujtott vigaszt.

— Mégis, én is Don Quijote vagyok, ábrándkergető, hajlamos arra, hogy kitaláljam az életet. Az pedig nem tűri a kitalálásokat — nem tűri — magyarázta önmagának, miközben tovább tünődött arról, milyen nyugodtan és kényelmesen rendezhetné be életét Toszjával.

Klim Ivánovics Számgin képzelete nem volt gazdag, de ismerte ezt a fogyatékosságát és erényeihez sorolta. Szilveszteri szónoklata után úgy érezte, kötelessége olvasni a szocialista sajtót és noha kényszeredetten, de többé-kevésbbé alaposan átnézte a „Nása zarjá", „Gyelo zsiznyi", „Zvjezdá", „Právda" című újságokat. A két első bosszantotta nehéz, esetlen nyelvével és a két utóbbival folytatott aprólékos, szkolasztikus polemizálásával. Számginnak úgy tűnt, hogy ezek a lapocskák erőtlenek, nem képesek olyan hatással lenni az olvasóra, mint kellene, cikkeik formája kompromittálja a vita eszmei lényegét, szétdarabolja és szétporlasztja az anyagot, és a szent harag pátoszát a volt elvbarátok elleni kicsinyes, személyes düh váltja fel bennük. Általában ezek a lapocskák egyes értelmiségi csoportok szócsövei; ezek az értelmiségiek ugyan tudják, hogy az írástudatlan parasztok országa refor-

mokra szorul, nem pedig forradalomra — amely csupán „könyörtelen és irgalmatlan felkelés" képében lehetséges, akárcsak „az orosz nép mozgalmai" mind, már ahogyan Danyiil Mordovcev és más népbarátok ábrázolták, akiknek könyveit ifjúkorában olvasta — értik ezt, de nem tudnak egyszerűen, világosan, meggyőzően beszélni róla.

Klim Ivánovics Számgin meg volt győződve róla, hogy mindazt, amit ezek az unalmas lapocskák közölnek, ő sokkal hatásosabban, élénkebben és élesebben tudná kifejezni.

A bolsevikok újságjai még jobban bosszantották, bosszantották és ellenszenvre hangolták. Ezekben a lapokban leplezetlen szándékot érzett arra, hogy összeveszítsék önmagával, meggyőzzék minden ítéletének, kialakult véleményének helytelenségéről. Iróniával, gúnnyal akartak hatást elérni, felháborodást keltettek durva nyelvükkel, szókimondó, egyenes észjárásukkal. Mondanivalójukat társadalomfilozófiával világították meg, és ez volt az az „érvrendszer", amellyel Számgin képtelen volt szembeszállni.

Klim Ivánovics az apró gondolatok mestere volt, mindazonáltal tudott gondolkodni és megértette, hogy ezzel az „érvrendszerrel" csak ennyit állíthat szembe a maga részéről:

— Nem akarom!

Minden alkalommal, valahányszor a bolsevikokról gondolkodott — a bolsevizmus a tagbaszakadt, nyugodt Sztyepán Kutuzov személyében öltött testet előtte. Külföldön élt egy ember, aki megalapította ezt a tant, Számgin azonban továbbra is fantasztikus érvrendszernek nevezte ezt a tanítást, Lenint pedig csupán úgy tudta elképzelni, mint értelmiségit, könyvmolyt, aki mérges amiatt, mert megfosztották attól a jogtól, hogy hazájában éljen, és inkább hangnak képzelte, mint valószerű embernek.

— Bizonyára valamilyen hisztérikus lény, mint Gársin vagy Gljeb Uszpenszkij. Don Quijote — persze.

Kutuzov viszont valószerű, régóta ismert nagyság volt. Valahol a közelben is működik, mint szervező. Minden találkozás alkalmával olyan ember benyomását kelti, aki egyre biztosabb lesz saját fontosságában, ahhoz való jogában, hogy tanítson, működjék.

A legutolsó találkozás rendkívül megerősítette ezt a benyomást.

Vagy két nappal a Jelénánál tartott szónoklat után az asszony nyájas mosollyal magyarázta:

— Tudja, Klim Ivánovics, a beszédének nagy sikere volt. Én a politikához bizonyára nem értek többet, mint a tyúk az ábécéhez, Don Quijotéről csupán egy vastag könyv mulatságos képecskéiből tudok, Faust számomra — bamba operahős, de nekem is tetszett, ahogyan beszélt.

Elmosolyodott, kisideig gondolkozott, majd ezt a megállapítást tette:

— Mint egy kis muzsik, aki rövid városi tartózkodás után oktatja a falubélieit, hogyan kell gondolkodni. Nem sérti ez?

— Ellenkezőleg: rendkívül hízelgő — válaszolt Számgin.

— Nálunk, a nyaralóban, volt egy ilyen parasztocska, aki mulatságosan magyarázta: „A városban mindenki játszik és minden ember a maga zenéjéhez idomul".

Azután közölte:

— Meg van híva Láptyev-Pokatyilovhoz — tudja, kicsoda? Meglehetősen ostoba, de nagyon érdekes figura! Nemesember, háztulajdonos, gazdag, úgy rémlik, polgármester is volt itt. Szerette a sanzon-énekesnőket, főleg a franciákat, ismerte valamennyit: Fougère-t, Yvette Guilbert-t — minden híreset. Érdekes a háza, az ebédlő mennyezete teknő-alakú és tele van festve díszítésekkel, ezt így nevezi: „style boyard". Egész szobára való porcelánja, pompás csecsebecséi vannak.

— De miért kellek én neki? — kérdezte Számgin mosolyogva — az asszony így felelt:

— Tetszenek neki az eredeti emberek. Elmegyünk? Engem is meghívott, régi szokásból — tette hozzá kacsintva.

És most Klim Ivánovics Számgin ott ül egy nagy szobában, a régi orosz díszítőelemekkel telifestett, megnyúlt kupola-alakú mennyezet alatt.

A sarokban — egy asztalnál — két férfi ül; az egyik híres professzor, görögös vezetéknévvel — előadásait Számgin hallgatta már, de nem tudott visszaemlékezni nehezen megjegyezhető nevére. Mellette hórihorgas, szárazarcú, pofaszakállas férfi aki angolra hasonlított, olyanra, amilyennek a karikaturisták ábrázolják az angolokat. Egy közepes termetű, borzas emberke egyik kezével az asztalba, másikkal pedig kabátgombjába fogózva álldogál és köhécselve, bágyadt hangon magyaráz:

— Tehát láthatjuk...

Arca szürke, gyűrött, valósággal ijedt, és úgy beszél, mintha panaszkodnék valakire.

Számgin tudta, hogy a nagyiparosok, különösen a moszkvaiak, élesen bírálják a Duma nemesi politikáját, hogy Konoválovnál, Rjabusinszkijéknál vitaestéket rendeznek gazdasági és külpolitikai kérdésekről, hogy előadást tartott Pjotr Sztruve és még valaki, egy nem ismert nevű, de vezető mensevik. Ebben a szobában nem lehetett kereskedő-, gyároskülsejű embereket látni. Itt értelmiségiek gyűltek össze és Számgin nem egyet ismert személyesen, vagy látta a képüket az újságban: egyetemi tanárok, bár nem a leghíresebbek, írók, ott tépdesi szakállát a szép, sápadtarcú, dús fekete hajú Leonid Andrejev, ott van a csüggeteg „utolsó narodnyik klasszikus", Nogájcev, Orjehova, Jeruhimovics, Tagiljszkij, Hotyájincev, Aljábjev, néhány elegánsan öltözött, eredetien fésült hölgy, az egyiknek a haja úgy borult a fülére és orcáira, hogy arca torzul keskenynek és hegyesnek tűnt. Valamennyien középkorúak, túl a harmincon, és akad egy pápaszemes, ősz kis öregasszony is, aki szeszélyesen biggyeszti ajkát és kezében noteszt szorongat, amelyet legyezőnek használ és szaporán hadonászik vele sötét kis arcocskája előtt. Jeléna eltűnt valahová.

A szoba végében, a falnál, szoros csapatba verődött néhány vendég; gyárimunkásokra hasonlítottak és javarészt higgadt külsejű szakállas férfiak voltak; az egyik — magas, szélesvállú, egészen fiatal ember, akinek még a bajusza is alig ütközött széles pofacsontú, mozgékony arcán, egy másik pedig — a válláig ért, göndör, vöröshajú.

— Az országban gyors ütemben fejlődik az ipar. A nagypolgárság megszervezi a maga sajtóját: a „Szlovo" nálunk az „Utro Rossziji" Moszkvában. A moszkvaiak, a pénzügyminiszterrel az élükön, az idegen államokkal kötött kereskedelmi szerződések megváltoztatását követelik, mindenekelőtt a Németországgal valóét — panaszkodott egy ijedt ember és egyre erősebben köhécselt.

Nagy figyelemmel hallgatták. A szobában legalább félszáz ember lélekzett, és meleg fülledtség töltötte meg. Számgin akaratlanul is előrehajolt s lehajtotta fejét, amikor a csendességben felcsendült Kutuzov ismerős hangja:

— Ehhez tegyék még hozzá, hogy a Duma támogatja a kormánynak a hajóhad és a hadsereg növelését célzó intézkedéseit.

Azután Kutuzov kilépett a munkás-csoportból és így szólt:

— Minthogy az igen tisztelt szónok minden sietség nélkül beszél, de nyilván még sok elmondani való tényt tartogat, ezek a tények pedig mindenki előtt ismeretesek, nekem viszont csupán öt perc áll rendelkezésemre és utána el kell mennem — ezért kérem, engedjék át nekem a szót.

Számgin válla fölött szemügyre vette Kutuzovot és megállapította, hogy az bőrzekét visel, vasúti munkásra hasonlít, megint megnövesztette dús szakállát, és mintha keskenyebb lenne vállban, de magasabb termetű. Arca azonban egy cseppet sem változott, szürke szeme ugyanolyan tágrameredt és az ismerős, gunyoros mosoly fénylett benne.

— Ugyanolyan, mint volt. Csodálatos, hogy a detektívek nem tudják elkapni.

Azután megállapította, hogy Kutuzov külsőre, öltözetére nem válik ki az őt körülvevő emberek közül.

Kutuzov cigarettázott, szakállából füst áradt, szavai jólérthetően, tisztán csengtek.

— Vannak másfajta tények is, amelyek nem kevésbbé érdekesek — mondta, miután megkapta a szót. — Milyen részt vett a kormány a Balkán-szövetség megszervezésében? Milyen kapcsolatban van a balkáni háborúval, amely nyomban az olasz-török háború után indult meg és minden bizonnyal Törökország végleges szétzúzását célozza? Nem akar-e a burzsoázia új háborúval meglepni bennünket? De ki ellen? És miért? Íme, a tények és a kérdések, amelyekről gondolkodni kellene az értelmiségnek.

Számgin egy alig észrevehető ajtó mellett ült, amely ugyanúgy volt festve és díszítve, mint a fal és a mennyezet — az ajtó nem volt szorosan bezárva és mögötte egy hang búgott.

— Barátom, mondom neki. ezeket a dolgokat vagy teljesen meg kell érteni, vagy egyáltalán nem kell érteni őket, húnyd le a szemed félig. De engedelmet, ellenkezik ő, hiszen én vagyok a miniszterelnök! Akkor — húnyd le a szemed egészen!

— Ó, pompás — sikongott Jeléna.

Az ajtó mögül beszűrődő vidám beszélgetés zavarta Számgint Kutuzov haligatásában, de mégis elfogta a beszéd egyes töredékeit

— Az orosz értelmiség egyik alaptulajdonsága — hogy mindig elkésik a gondolkodással. Azután, hogy a francia mun-

kások 1830-ban és 1870-ben megmutatták a proletár osztályöntudat erejét, nálunk még mindig arról beszéltek és írtak, hogy milyen egészséges a paraszt munkája és mennyire eltompítja az értelem fejlődését a gyárimunka — beszélt Kutuzov, az ajtó mögül pedig vidáman csendült Jeléna hangja:

— Láttam őt az egyik barátnőmnél, nadrág nélkül...

— Nyilván már akkor készült Románov Jupiter színe elé állni.

— Nemrégiben pedig legális marxistáink és nyomukban a mensevikek tanulságosnak ítélték a francia ügyvédek példáját, a Briand-ok, Millerand-ok, Viviani-k és egyéb kispolgári származású rokonlelkű daliák csábító példáját, akik, miután szocializmussal fenyegették meg a nagypolgárságot — elárulják a proletariátust és a kapitalisták fegyverhordozóivá válnak...

Számgin arra gondolt, hogy egy szakállas embernek nem kellene ilyen hangnemben beszélni.

— Rágalom — rikoltotta valaki, s nyomában két-három hang megismételte e szót, néhányan talpra ugrottak és kiabálni kezdtek, Kutuzov felé hadonászva:

— Csak nem merészel...

— Hazugság!

— Hát a „Vjehi"? A „Vjehi"?

— Ahá!

— Hát a demokrácia olyan meghatározása, mint „A jövő arcátlanja"?*

— Vagy, mint a hunok, akik elől „az eszme és hit őrzői" kénytelenek menekülni, barlangokba és katakombákba rejtőzni.

— Oroszországban nincsenek katakombák!

— Nem igaz! A kievi kolostorban vannak.

— Odesszában szintén vannak katakombák.

— Az orosz értelmiség között nincsenek árulók.

— Csőstől!

— Ljev Tyihomirovon kezdve...

— Az értelmiségi hősies életéről tanuskodik maga a történelem...

— Engedelmet! A szónok nem az egész értelmiségről, általánosságban beszélt...

---

* Egy Merezskovszkij-könyv címe.

Kutuzov nevetett, szakálla remegett és szintén kiabált:

— Engedelmet, még nem fejeztem be...

— Nem is kell.

— Ismerjük magukat, álruhásokat!

A kis ajtón kilépett Jeléna és megkérdezte:

— Mi történt?

Mögötte, ugrándozva, akár a gumilabda, egy pirospozsgás képű, gömbölyű emberke gördült ki, akinek vidám szeme boldogan sugárzott.

Kutuzov legyintett és megindult a vastag fal bolthajtása alatt rejtőző ajtó felé, követték még néhányan; a kiabálás pedig fokozódott, egyre hevesebb, sértődöttebb lett és mind gyakrabban, csökönyösebben tört át a zsivaj on Tagiljszkij ismerős, csengő hangja.

Számgin is úgy érezte, hogy bántón, sőt nyomasztóan hat rá Kutuzov beszéde. Különösen az a tudat bántotta, hogy nem szánta rá magát arra, hogy vitába szálljon Kutuzovval. Ez az ember aligha értené meg Faust és Don Quijote összeegyeztethetetlenségét.

— Bolsevik. A bolsevikok — nem demokraták, nem!

Jeléna összehunyorított szemmel nézegette a mennyezetet, a vendégeket és megkérdezte:

— Gombás lepényre hasonlít — igaz?

Számgin némán mosolygott az asszonyra, és Tagiljszkij ingerlő hangjára figyelt:

— Az élet valamennyi jelenségének értékelése az értelmiségtől ered, és a tulajdon szerepének, társadalmi érdemeinek nagyrabecsülése szintén az ő műve. Mi, értelmiségiek, azonban tudjuk, hogy az ember restell rosszat mondani önmagáról.

Mérges felkiáltások harsantak:

— Nem igaz!

— Tolsztojánusság!

— Demagógia!

Tagiljszkij hangját azonban nehéz volt elnémítani, úgy hasított a lármába, akár a fütty.

— Kérem, ne nyugtalankodjanak! Nincs szándékomban csorbítani bárki érdemeit, saját érdemeim pedig még nincsenek. Csupán azt akarom mondani, amit ki is mondok: az elsőgenerációs értelmiségi rendkívül bizonytalan, cseppfolyós állapotú, állhatatlan lény a paraszthoz, munkáshoz képest...

— Milyen eredeti felfedezés!

— Ne pazarolják hiába az iróniát, nálunk kevés akad belőle — folytatta Tagiljszkij, és figyelésre késztette hallgatóságát. — Tudom: nálunk — akár Franciaországban — van elegendő született értelmiségi. Nagyszüleik: papok, kiskereskedők, kocsmárosok, vállalkozók, általában — városi kispolgárok, az apák azonban már a nép közé jártak, törvény elé kerültek a 193-ak ügyében, százával ültek börtönben, mentek száműzetésbe Szibériába; gyermekeiket pedig az eszerek, mensevikek között láthatjuk, de természetesen jóval nagyobb számmal a tisztviselő-értelmiség soraiban, amely így, vagy amúgy erősíti a még mindig az önkényuralom alapján álló állam szerkezetét, mely állam a jövő esztendőben szándékozik ünnepelni fennállásának háromszázadik évfordulóját.

— Rövidebben! — parancsolta valaki, Tagiljszkij pedig megkérdezte:

— Rám vonatkozik ez a felszólítás, vagy az önkényuralomra?

Vagy hárman felnevettek.

A gömbölyded Láptyev-Pokatyilov, aki Jeléna háta mögött állt és igen illatos cigarettát szívott, kivette fogai közül a borostyánszopókát és az asszony vállához hajolva, félhangosan mondta:

— Furcsa lenne, ha holnap nem idéznek be a csendőrparancsnokságra.

— Ne bolondozzon öregúr — felelt Jeléna. — Nem is álmodtam, hogy ma ilyesmi lesz magánál.

Tagiljszkij, akit Számgin nem látott, tovább folytatta:

— A szakállas ember, akinek nem engedték, hogy kibeszélje magát — az orosz értelmiségi új típusa...

— Voltak, voltak már nálunk ilyenek!

— Én még nem találkoztam velük. A bolsevizmusnak megvannak a maga eredeti vonásai.

— Mifélék? Érdekes lenne tudni.

— Olvassa a „Právdát" — tanácsolta Tagiljszkij.

Ekkor vagy huszan kezdtek egyszerre beszélni és Számgin jól kihallotta Aljábjev hisztérikus felkiáltását:

— Tudatlanra valló tanács! Abban a korban, amikor Bergson új korszakot nyit meg a filozófia történetében...

— Mitya haragszik — mondta Jeléna mosolyogva Láptyevnak, mire az szintén elmosolyodott:

— Mitya személyes ellenségének érzi a demoszt. Mi, régi nemesek sokkal türelmesebbek vagyunk a mai ifjúságnál...

Valahol a közelben Nogájcev panaszkodott:

— Hogy lehetséges ez? Nincs elegendő saját eszünk — hát elhatároztuk, hogy német-zsidó ésszel fogunk élni? Istenem...

A pápaszemes kis öregasszony fenyegetően rázogatta noteszét és férfias, basszusba játszó hangon kiabálta Tagiljszkijnak:

— Ez a maga munkásnak kiöltözött barátja a nemlétezőt próbálja ábrázolni, kalandorok ábrándjait. Állítom: az osztályokról szóló tanítás — hazugság, osztályok nincsenek, csak emberek vannak, akiket megrontott a materializmus és az ateizmus, az ördög tana, a gőg, a becsvágy.

— Na lám! Helyes — rikoltozott Nogájcev. — Az öreg Lafargue-ék, Marx lánya és veje, öngyilkossággal végezték — lám, ez a materializmus!

A hangzavaron keresztül mégis átfúródott, átszűrődött Tagiljszkij vékony hangocskája:

— Az én kérdésem — a levitézlett értelmiségnek szól: az ország veszélyes helyzetben van. A munkások tömeges legyilkolása a ljenai telepeken újabb politikai sztrájkhullámot váltott ki...

— Gazdasági sztrájkok ezek.

— Nem. A gazdaságiakban nem vettek részt többen százötvenezernél, a politikaiakban viszont félmilliónál is többen...

Tagiljszkij a Németországgal való háború lehetőségével ijesztgetett, mire ilyen ellenvetést tettek: a Reichstagban a többség szocialista, az elnök Scheidemann — ők nem engedik meg a burzsoáziának, hogy háborúskodjék.

— De ha a franciák kezdik?

— Jusson eszébe a berlini munkások tüntetése Agadir miatt...

— A franciák — nem kezdik!

— Negyven éve készülnek — és nem kezdik? Tréfál!

— A tárgyra, uraim! Felhívom önöket, térjenek a tárgyra — kiabált az egyik egyetemi tanár, és ceruzájával kopogott az asztalon, de nem lehetett hallani, utána pedig valaki metsző hangon felordított, felüvöltött:

— A jelenlévők közül senki sem ejtette ki e szent szót — haza! És ez szörnyű, uraim! A hazáról való megfeledkezéssel

kívül rekesztjük magunkat rajta, magunk űzzük ki magunkat atyáink országából.

— Nem minden apa ébreszt szeretetet gyermekében

— Hát nem apáink nyomdokain haladva jutottunk el odáig, ahol most vagyunk?

A szónok azonban, akit nyilván megsüketített saját hisztérikus kiabálása, nem hallotta az ellenvetéseket.

— Uraim — rímánkodott. — Adjuk meg a...

Világos volt, hogy a vendégek már elfáradtak. Kisebb csoportokra hasadtak, fojtott hangon beszéltek, Számgin háta mögött pedig forró suttogás bugyogott:

— Majdnem száz esztendő óta Franciaország történelmét ügyvédek írják...

— Uraim! Adjuk meg a kellő elismerést az alkotmányos demokraták pártjának, mivel ez a párt tudja, mi a haza, érzi a hazát, szereti.

— Miljukov hívei már nem demokraták — rikoltotta valaki, de nyomban letorkolták:

— De még nem is burzsoák!

— Oda jutnak!

— Ez viszont unalmas — jelentette ki Jeléna arcát ráncolva, és Láptyev nyomban helyeselt:

— És már milyen régóta unalmas!

Igen fülledt volt a levegő, a vendégek pedig egyre jobban tűzbejöttek, noha számuk jelentősen megfogyott. Számgin nem kívánt találkozni Tagiljszkijjal és lassan az ajtó felé lopózott — s mikor kiért az utcára, mélyen felsóhajtott.

Éppen az előbb állt el a bőséges eső; a hideg szél, az ősz előhírnöke, fekete felhőcafatokat kergetett, amelyek között ott bukdácsolt a fogyatkozó hold, és néhány másodpercre megvilágította az úttestet: zsírosan ragyogtak a kockakövek, homályosan csillámlottak az ablaküvegek, mintha ónból lennének, és köröskörül minden szinte kacsintgatott. Számgint megelőzte két ember; az egyik úgy járt, mintha igába lenne fogva: vállán réz basszustrombita csillogott; a másik előregörnyedve, zsebredugott kézzel haladt, kicsiny fekete ládát szorongatott hóna alatt, meglökte Számgint és feldünnyögött:

— Bocsánatot kérek — majd hozzátette: — Fene sem lesz! Szóval: dudálunk, eszünk, iszunk, alszunk, elpatkolunk...

— Majd meglátod — mondta hangosan a trombitás ember.

— Igen, valami lesz — gondolta Számgin. — Háború? Aligha. De — inkább a háború. Megteremtődne az egységes hangulat. Kibővítenék a Duma jogait.

Mint mindig, valahányszor passzívan vett részt valamilyen összejövetelen, most is úgy érezte, hogy valósággal elgyűrték a szavak, felingerelte az ellentmondások tarkasága és bősége. És mint mindig, az emberek iránti szokásos megvetéssel távozott a Láptyevnál tartott összejövetelről.

— Sem Faustok, sem Don Quijoték — töprengett és meglassította lépteit; cigarettát vett elő és Tagiljszkijnak Kutuzovról mondott szavait fontolgatta: „Az orosz értelmiségi új típusa."

Annyira felizgatta ez a gondolat, hogy elhessegette magától Kutuzov képét.

Megállt, rágyujtott és míg lassan lépkedett tovább, így magyarázott magának:

— Ilyen típus talán az olyan ember lenne, aki harmónikusan egyesíti önmagában Don Quijotét és Faustot.

— Tagiljszkij... Mit akarhat ez a... jezsuita? Azzal, amit mondott, bizonyára provokáció volt a célja. Meg akarta tudni, hányan hívei a bolsevizmusnak. A munkások — ha ezek valóban munkások voltak — nem nyilatkoztak. Lehetséges, hogy ők az egyedüli bolsevikok ebben a... vegyesfelvágottban. Jeléna — igen szellemes.

És már szinte dühösen gondolkodott tovább:

— Fakó, apró emberek. Közben pedig az élet újból olyan eseményekkel fenyeget, amelyek szembeszállást követelnek. Ezt követelik, mivel a személyiség leigázásával fenyegetnek, még súlyosabb rabigával. Igen, igen — minden gondolatnak megvan a joga arra, hogy kimondják, minden személyiségnek vitathatatlan joga van ahhoz, hogy szabadon gondolkodjék, a kor és a környezet erőszakától függetlenül — erre szilárdan emlékezett Klim Ivánovics Számgin. Egyforma könnyedséggel és ugyanolyan erővel el tudta volna ismételni bármelyik gondolatot, mindegyik mondatot, akárkitől származott is, de úgy érezte, hogy e gondolatok áradata azt követeli, hogy egységes formába szorítsák, partok közé, mederbe tereljék. Látta hogy mindegyik ember az élet felszínén úszik, saját szalmaszálába kapaszkodva, és azt is látta, hogy ezek a számára meddő szózuhatagok és szóviharok csak megerősítették az emberekkel szemben kialakult lenéző viszonyát és száraz, éles dühig éleztek ki. Félt felszólalni nagyobb összejövetele-

ken, mert látta: sokan jártasabbak nála a szópárbaj művészetében, több eseményről tudnak, több könyvet olvastak el. Vannak emberek, akik tehetségesebbek nála. Igen, sajnos, vannak ilyenek. És Klim Ivánovics Számgin visszaemlékezett a kis púpos leánykára, aki saját jogában való mélységes meggyőződéssel, bátran kiáltotta oda a felnőtteknek:

„Maguk mit garázdálkodnak itt? Ezek nem a maguk gyerekei!"

Újból eleredt az eső. Számgin kocsit fogadott és bebújt a konflis bőrteteje alá. A ló lassan ügetett, fara furán táncolt, egy kicsavarodott vas-alkatrész kopogott a bőrön az utas feje fölött, mérgesen dobolt az eső.

— Milyen sivár az élet! — gondolta Klim Ivánovics sértődötten.

Ez a hangulata azonban nem tartott sokáig. Kiderült, hogy Jeléna minden tekintetben sokkal érdekesebb asszony, mint Számgin feltételezte. Jártas volt a szerelem technikájában és könnyen felszította a férfi érzékiségét, sosem tapasztalt erejű, kéjes remegést gerjesztett benne, Számgin pedig abban a korban volt, amikor a férfi már ösztönzésre szorul partnernője részéről és hálás a nőnek kezdeményezéséért.

— Úgy szeretek szeretni, mint az ájult — mondta Jeléna egyik összecsapásuk után, amely elámította Számgint. — Szeretni, barátom, virtuóz-módra kell, nem pedig úgy, mint az állatok vagy a gárdatisztek.

Érdekes volt benne az is, hogy jól ismerte a „nagyvilági" társaság, a gárdatisztek, magasrangú állami tisztviselők, bankárok vidám életét. Események, anekdóták, pletykák kifogyhatatlan tárháza állt rendelkezésére és mindezt gúnyorosan mesélte el, gazdag urak kiszolgált cselédjének gúnyával — aki közben maga is meggazdagodott és most visszaemlékszik a sok ostobára.

Minthogy szeretett olvasni és sok mindent összeolvasott, lehetősége volt arra, hogy összehasonlítsa az élőket a holtakkal, a valódit a kieszelttel.

— Ah, ha meg lehetne írni rólatok, férfiakról, mindazt, amit tudok — mondogatta; pattintgatott ujjaival és szemében zöldes szikrák lobbantak fel. A fürge, mindig vígkedélyű asszony rikító kínai selyembe burkolt, fejletlen bakfis-testével zajtalanul gördült szobáról-szobára, mint valami puha golyó, francia dalokat dudolgatott, ide-oda rakosgatta az ara-

nyozott réz- és bronztárgyakat, és közben csattogott akár a szarka — a ragyogás iránti szenvedélye szintén szarkaszerű volt, és maga is tarka színekben ragyogott.

A tárgyakkal tisztelettudóan, szeretettel bánt, nyájasan simogatta ujjaival és mutogatta Számginnak:

— Nézd csak, milyen ügyesen van megcsinálva!

— Pompás — helyeselt Klim Ivánovics, miközben szemüvegén keresztül szemlélte a torz kínai istenszobrocskát és arra gyanakodott, hogy Jeléna vizsgáztatja, az ízlését tanulmányozza.

Amikor belefáradt a futkározásba, Jeléna cigarettával a fogai közt ledőlt a pamlagra és anekdótákat kezdett mesélni, igen ügyesen, és hangja csengő játékát sebesen tovasuhanó, apró fintorokkal kísérte.

— Hazaérkezik a nagyvilági dáma hölgyvendégével és ráripakodik a szobalányra: „Miért rendezte át a bútorokat és a többi tárgyat a szalónban ilyen ostobán, értelmetlenül?" „Nem én csináltam, úrnőm, a kisasszony parancsolta így." Akkor a mama így szól a hölgyvendéghez: „Csodálatosan eredeti fantáziája van a lányomnak."

Számgin szívélyesen mosolygott; az ilyenfajta történetkéket laposaknak, vicclapokba illőknek tartotta és nyomban elfelejtette. De nem ritkán hallott másmilyen természetű anekdótákat is:

— Mulat egy társaság a „Medve" különszobájában és egy kerületi nemességi előljáró kijelenti: ő amellett van, hogy a földeket teljes egészükben át kell adni a parasztoknak. „Ingyen kell nekik odaadni a földet!" „Hát önnek van földje?" „Hát hogyisne lenne? Csak — be van táblázva, agyon van táblázva, úgyhogy a bank elárverezteti. De én karriert csinálhatok a Dumában, egészen jó szónok vagyok." Mulatságos?

— Mulatságos — ismerte el Klim Ivánovics.

— És tudod, mit mondott Goremikin miniszter Szuvorinnak: „Nem baj, hogy a parasztok gyujtogatják a birtokokat. Fel kell rázni a nemességet, hogy hagyjon fel a liberáliskodással."

Számgin nem érdeklődött, honnan ismeri az asszony a miniszter véleményét, csak ezt kérdezte:

— Mikor történt ez?

— 1905-ben. Abban az évben igen erősen dorbézoltak. Az öreg Szuvorin viszont kedves, okos ember. Pompás színházi szakember. De a színészeket nem szereti. Van benne valami parasztos, szigorú, a színészeket és színésznőket ügyefogyott semmirekellőknek tartja. „A színésznek saját imádsága sincs, pedig fontos, hogy minden embernek meglegyen a maga imádsága" — hát így beszélt. Én elég gyakran találkoztam vele, szerettem volna bejutni a színházába. De ő ezt mondta: „Nem, Ljena, maga operettre, bohózatra termett, én azonban az operettet nem szeretem, bohózatot pedig nálam nem játszanak." Különös ember. Különben, minden orosz különös: lehetetlen megérteni, mit akarnak — köztársaságot vagy vízözönt?

Számgin, miközben az efféle történeteket és elmefuttatásokat hallgatta, tűnődve, szótlanul szívta cigarettáját és arra gondolt, hogy mindez nem illik ehhez a kicsi nőhöz, ehhez a volt kokotthoz, és őt valamiért zavarja kissé. Viszont mind jobban meggyőződött arról, hogy az összes nő közül, akivel valaha élt, ez a legkönnyebb és legkényelmesebb számára. És aligha veszített sokat azzal, hogy Taiszjáról le kellett mondania.

Életrajzát Jeléna igen kurtán adta elő és elbeszélését hosszú szünetekkel szakította meg: nagyanyja, Yvonne Dangéreau cirkuszi akrobatanő volt, eltörte a lábát, majd összeállt egy tambovi földbirtokossal, lánya született, de a földbirtokos meghalt, és a nagymama akkor divatüzletet nyitott Tambovban. Az anyja gimnáziumba járt, be is fejezte, de ezidőtájt halt meg a nagymama: elgázolta egy tűzoltókocsi. Anyja franciát és németet tanított egy gimnáziumban, őt balettiskolába adta, innen pedig egy Vaszilij Iványovics Lányen nevű öregember keze közé került, aki osztályfőnök volt a pénzügyminisztériumban.

— És ő utána aztán — tovább! — fejezte be egyszerűen.

— És az anyád? — kérdezte Számgin.

— Meghalt a Krimben, tüdővészben. Apám fizikatanár volt, de otthagyta, amikor én öt vagy hat éves lehettem.

Számginnak úgy tűnt, hogy Jeléna most tiszta életet folytat és noha megőrizte régi ismeretségeit, de már nem vesz részt a dorbézolásokban, sőt, amint Láptyevnak az asszony iránti viselkedéséből megállapította, egykori mulatozó társai barátságának örvend.

Együtt volt vele az Állami Dumában azon a napon, amikor a ljenai telepeken történt munkásgyilkosságok ügyében bejegyzett interpellációra került sor.

— A miniszterek páholyában, balra, a legszélső — a miniszterelnök — Makárov — ismered? — suttogta Jeléna. — Képzeld csak — folytatta a suttogást — ezt a jómadarat egyszer nadrág nélkül láttam egy francia barátnőmnél, és az ilyenre bízzák Oroszország kormányzását... Ez aztán cifra história, mi!

Sugdosása bosszantotta Számgint és megzavarta abban, hogy a szeme elé táruló képet összehasonlítsa a párizsi parlament ülésével. Ott Párizsban, javarészt egyformán súlyos, zömök testalkatú emberek ültek a teremben, nyugodtan és fesztelenül ültek, mintha otthon lennének, abban a tudatban, hogy Franciaország népének akaratát testesítik meg. Szép számmal voltak köztük jogászok, jogtudósok, és jogászok állnak az élükön, vezetik őket. Ezek az emberek olyan talajon élnek, amely nem ingadozik a lábuk alatt. Régen kialakult pártok képviselői, és mindegyik pártnak megvan a maga története, megvannak a maga hagyományai.

Számginnak ekkor eszébe jutott egy szó, amely az összejövetelen hangzott el — haza.

— Ezeknek az embereknek 1789 óta van hazájuk. Kiharcolták maguknak.

— Hát ha valaki tud anekdótázni, akkor az ő, Makárov — súgta Jeléna. — De nézd csak, milyen undok pofája van Márkovnak. És oít az a tehetségtelen pojáca, Puriskevics. Úgy forgolódik, mintha nyárson sütnék. Nem valami előkelő gyülekezet, mi?

— Igen — helyeselt Számgin, miközben figyelmesen vizsgálta az embereket, akik törvényhozók akarnak lenni, és erre gondolt:

— Vajjon mit hozhat nekem Nogájcev?

Nogájcev fészkelődött karosszékében; mellette kövér, vörösszakállú kopaszodó, bekecses férfi ült. Számginnak úgy tűnt, hogy ennek az embernek a nyaka jóval szélesebb fejénél, és feje nem is ül a nyakán, hanem belé van szúrva és úgy táncol rajta, mint görögdinnye a tálon, amelyet lökdös valaki. A haza fogalma az ő számára bizonyára kerülete, vagy kormányzósága határai közé szorul Márkov vidéki egyházfira hasonlít, pofacsontjai idegenre vallanak, mordvin pofa-

csont. Rodzjanko — maître d'hôtel-re. A képviselők többségének valahogy nincsen arca és valószínűleg mondanivalója sem. A nagy arénát megtöltő emberek túlságosan változatosan vannak öltözve és olyan izgágán viselkednek, akár az iskolásfiúk, ha a tanár kitette a lábát az osztályból. Súgdolóznak, egymáshoz hajolnak, fel-fel ugrálnak székükben. Miljukov professzor most a háta mögött ülő képviselőhöz fordul; Miljukovnak kerek, ezüstös fejecskéje van, piros arcocskája akár az újszülötté és sűrű sorban csillognak éles fogai. Úgy mosolyog, mintha harapni készülne. Ennek az embernek van fogalma a hazáról. Ez — nagyság. Ki van még hozzá fogható ebben a tarka gyülekezetben, ahol mindenki súgdolózik, hátrapillant, hallgatja, amint a másik hadonászva olvas valamilyen írást és elfödi vele az arcát? Elől a nagy páholyban, a miniszterek aranyos egyenruhája csillog és az egyik zubbony fölött az igazságügyminiszter őszbecsavarodó kecskeszakálla reszket, nyilván a nevetéstől.

Klim Ivánovics Számgin nem volt annyira becsvágyó, hogy elképzelje önmagát mint képviselőt, vagy egyenesen mint pártvezért — azonban eszébe jutott Ljutov róla mondott véleménye, és egyáltalán nem kellett megerőltetnie képzelőerejét, hogy a legvilágosabban ott láthassa magát a kormány tagjainak páholyában.

Végül elhangzott az utolsó mondat: „Így volt, így is lesz." Mérges, zord morajt váltott ki a baloldali padsorokban, hangos tapsolást a monarchisták között. Különösen zajosan tapsolt, szélesen hadonászva, egy bekecses ember, aki úgy rázogatta apró fejecskéjét, mintha le akarná dobni természetellenesen vastag nyakáról. Negájcev válla közé húzott fejjel, meggörnyedt háttal ült, kezét az emelvényen nyugtatta és úgy tűnt, mintha ugrásra készülődne. A teremben valamennyien úgy fészkelődtek, mintha hatalmas lökés rázkódtatta volna meg az egész termet. A mondat egy miniszter ajkáról hangzott el, aki arcra egy elsőrendű szálloda tekintélyes pincérére hasonlított — ráncbavont arccal, prófétai hangnemben nyilatkoztatta ki.

— Ah, a fecsegő! Ezt Leonid Andrejevtől vette — suttogta Jeléna örvendezve, sőt könyökével oldalba bökte Számgint.

Számginnak eszébe jutott a merészség mámora amelyet Szilveszter éjjelén érzett és arra gondolt, hogy ennek a miniszternek most bizonyára ugyanilyen gyönyörűségben lehet

része. Azután az jutott eszébe, hogy Galliffet tábornok, a párizsi kommün leverője, amikor a parlamentben „Gyilkos!" kiáltásokkal fogadták — toppantott és így szólt: — „Gyilkos? Itt van!" — Micsoda lárma támadt!

— Ha tudnád, milyen ostoba ez a Makárov — zümmögte Jeléna a férfi fülébe, mint egy darázs. — Emez pedig, aki Nabokovhoz hajol, Sura Protopopov, mulatságos emberke. Nabokov nagyon elegáns férfi. De általában, olyan esetlen, szürke mind...

Klim Ivánovics helyeslően bólintott. Igen, talán nincs is szükség különös merészségre ahhoz, hogy határozottan beszéljen ezekkel az emberekkel, mint valamikor az a kis púpos lányka. Félig elfelejtett képek villantak fel előtte egymásután, és mintha visszahullottak volna a homályba: rendőrség, a parasztasszonyok letépik a lakatot a magtár ajtajáról, felhúzzák a harangot a harangtoronyba; hurrá-kiáltásokkal fogadja a kékesszürke cárt Moszkva sokezernyi lakosa, ugyanúgy fogadják Nyizsnij-Novgorodban, sokezernyi, mindenféle réteghez tartozó tömeg térdepel a Téli Palota előtt és énekli: „Isten, óvd a cárt", hurrázik. Ez a cár pedig a közvélemény szerint — egy senki, tehetségtelen, akaratnélküli ember, akit állítólag német felesége és egy jöttment szibériai paraszt vezet, aki talán egy közönséges bűnöző leszármazottja. Végül pedig soktízezernyi moszkvai halad vörös zászlók alatt Nyikoláj Bauman forradalmár virágokkal borított vörös koporsója mögött, és utána lelődözik őket.

— Itt azoknak a képviselői gyűltek össze, akik annakidején térdeltek, akiket lelődöztek, és itt vannak azok is, akik kiadják a parancsot a lövetésre. Az emberek nagy tömegükben éppolyan tehetségtelenek és akaratnélküliek, mint ez az ő cárjuk. Az emberek csak akkor változnak történelmet alakító erővé, amikor valamilyen fenegyerek, egy Napoleon Bonaparte nevű volt hadnagy áll élükre. Igen — „így volt, így is lesz."

Jeléna folyton sugdosott, képviselőket nevezett meg, rövid jellemrajzot adott róluk — Klim Ivánovics Számgin pedig az asszony arcához hajtotta fejét, azt a látszatot keltve, hogy figyel, közben pedig gyorsan fontolgatta magában:

— ... Merészségre van szükség és — egyszerű, világos jelszóra, mint például: Franciaország, haza, apáink földje. Ez a jelszó csupán a burzsoázia számára érthető, amely nemze-

dékről nemzedékre, szüntelenül fejleszti hazája iparát és kereskedelmét, irányítja gazdaságát, afrikaiakat, indusokat, kínaiakat dolgoztat a haza hasznára. Minden angolra öt indus dolgozik. Lehetséges-e egy ilyen jelszó, mint: Oroszország, haza — egy olyan országban, ahol az apák és fiúk közötti hasadás drámája dúl szüntelenül? Ahol majdnem minden évtized narodnyikokra, narodovoljecekre, marxistákra, tolsztojánusokra, misztikusokra szaggatja szét az értelmiségieket...

Klim Ivánovics Számgin úgy érezte magát, mintha bensejében felszakítottak volna egy kelést, amely eddig zavarta abban, hogy könnyen lélegezzen. A könnyűségnek, merészségnek ezzel az érzésével hagyta el az Állami Duma épületét és néhány nap mulva ugyanebben a hangulatban magyarázta egy híres ügyvéd szalónjában:

— A Románovok néhány hónap mulva szándékoznak megünnepelni Oroszország fölötti uralmuk háromszázadik évfordulóját. Az Állami Duma 500.000 rubelt szavazott meg az ünneplés céljaira. Hogyan vélekedjünk mi, értelmiségiek erről az ünnepről? Nem kellene-e emlékezetünkbe idéznünk, mi töltötte ki ezt a háromszáz esztendőt?

Igyekezett nem nagyon hangosan beszélni, mivel tisztában volt azzal, hogy meglehetősen száraz hangja az évek multával egyre élesebben és kellemetlenebbül cseng a magasabb régiókban. Kerülte a pátoszt, nem engedte meg magának, hogy tűzbe jöjjön, és amikor olyasmiről beszélt, ami különösen fontosnak tűnt számára, halkabbra fogta hangját, mivel észrevette, hogy ezzel a fogással fokozza hallgatói figyelmét. Szemüveg nélkül beszélt, mert úgy vélte, hogy rövidlátó szeme csillogása és kifejező ereje rendkívül előnyösen fokozza szavai hatását.

Röviden vázolta a Románovok genealógiáját, rámutatott arra, hogy ennek az orosz családnak utolsó tagja Nagy Péter lánya, Erzsébet volt, utána pedig az orosz birodalom trónját német foglalta el, Holstein-Gottorp herceg. Meg volt győződve róla, hogy ez a történelmi tény egyes hallgatói részére újság lesz, és úgy tűnt neki, nem is tévedett: néhányan szemmelláthatóan csodálkoztak. Tudatlanságukat Számgin úr megvető mosollyal nyugtázta, majd bátrabban kezdett beszélni. Elsorolta az összes népfölkelést Rázintól Pugacsovig, és nem feledkezett meg Kondrát Bulávin lázadásáról sem, akiről mindössze annyit tudott, hogy volt egy Bulávin nevű doni

kozák és volt egy felkelés, de hogy mit akart ez a doni kozák és milyen formában jutott kifejezésre az általa szervezett mozgalom — erről csak annyit tudott, mint a többiek.

— Az ifjú Mihail Románovot ostobasága miatt választották cárrá a bojárok — közölte Számgin oktatóan hallgatóival — Az egyetlen okos cár ebből a családból — Nagy Péter, és ez annyira természetellenes volt, hogy a tudatlan nép Antikrisztusnak, a Sátán szolgájának tartotta Isten felkentjét, a bojárok közül egyesek pedig arra gyanakodtak, hogy apja tulajdonképpen Nyikon pátriárka, aki összeszűrte a levet a cárnéval. — Röviden ecsetelte a cárnők, Sándor, I. Miklós és a két másik Sándor uralkodását, majd kijelentette:

— Rendkívül valószínű, hogy a jelenleg uralkodó II. Miklós csupán ostobaságban rokona Mihail Románovnak.

Itt szünetet tartott, hörpintett teájából, megvakarta jobb halántékát kisujja körmével, mélyen felsóhajtott és így folytatta:

— Igyhát hazánk, Oroszország, ünnepelni fogja azoknak a háromszázesztendős uralmát, akikről szerfelett nehéz lenne bármi dícsérőt is mondani. Alkotmányos cárunk uralkodását a Hodinkával kezdte, 1905 január 9-ének véres vasárnapjával és a ljenai lelőhelyek munkásainak legyilkolásával folytatta.

— Megfeledkezett a Moszkva elleni háborújáról, rikoltotta egy láthatatlan valaki az egyik sötét sarokból.

— Nem, nem feledkeztem meg róla — válaszolt Számgin. — Mindenre emlékszem. de csak az önkényuralom leghatásosabb ténykedéseit említem meg.

— Hát kell-e ennél hatásosabb?!

— Az 1905-ös év moszkvai eseményeit jól ismerem, ezzel kapcsolatban azonban külön véleményem van és ha most kifejteném — messzire eltérítene bennünket az általam választott témától.

— Kérem, ne szakítsák félbe — szólt komoran és fenyegetően egy magas férfi, akinek hosszú, keskeny szakálla és kackiásan felfelé pödört bajusza volt. Szemközt ült Számginnal és sikertelenül igyekezett kifogni kanalával egy teaszálat poharából, amelyben már rég kihűlt a tea.

Klim Ivánovics Számgin folytatta beszédét. Aggodalmát fejezte ki — kérdés formájában — aziránt: nem vonul-e a hűséges nép a palota terére, akárcsak 1904-ben, és nem

borul-e térdre megint a cári palota előtt, a háromszázadik évforduló alkalmából.

— Mi, oroszok, túlságosan szívesen borulunk térdre nem csupán a cárok és kormányzók előtt, hanem a tanítómesterek előtt is. Emlékeznek erre:

Ó engedd meg, nagy mesterünk,
Hogy térdünk meghajtsuk előtted.

— Helytelenül idézi — jegyezte meg élvezettel a sarokban ülő ember.

— Észrevéve, milyen könnyen hajtunk térdet — Japán kapott ezen a hajlamunkon, nyomában pedig — a németek, akik olyan kereskedelmi szerződés megkötésére kényszerítettek bennünket, amely csupán számukra előnyös. E szerződés érvénye 1914-ben jár le. A kormány növeli a hadsereget, erősíti a hajóhadat, ösztönzi a hadiipart. Mindez elővigyázatosság. A Balkán-háborúk még sosem történtek meg a mi részvételünk nélkül...

— Lehetségesnek tűnik, hogy az önkényuralom, háromévszázados jubileumának esztendejében — ajándékképpen — háborúval kínál meg.

— És még egy kisebb győzelem is nagy kárt okozhat nekünk — rikoltotta a sarokban ülő vendég, fesztelenül félbeszakítva Számgint beszédében és arra késztette, hogy kijelentse:

— Befejeztem.

A vendégek hallgattak, azt várták, mit mond a házigazda. A házigazda — aki méltóságteljes volt, mint valami pulyka — felállt, megrázta őszbecsavarodó göndör művészfejét, baltenyerével végigsímított kékesszínű, borotvált orcáján, és miközben egy ujjal leveregette cigarettája hamuját a hamutartóba, édeskés baritonhangon beszélni kezdett:

— Igen érdekes beszéd volt. Bátorságot veszek magamnak, hogy rámutassak egyetlen fogyatékosságára: kissé sok volt benne a történelem. Ah, uraim, a történelem! — kiáltott fel félhangosan, fáradtan. — Ki ismeri? Hisz meg sem írták még, nem! Úgy írták, mint regényt, az emberek vígasztalására, akik keresik és nem találják meg a lét értelmét — nem az élet ideig-óráig tartó értelméről beszélek, nem ezt diktálja nekünk a holnap parancsszava, hanem az emberi lét értelmé-

ről, az emberiségéről, amely ilyen sűrűn borítja el tömegével planétánkat. A történelmet a nemzetek, fajok, birodalmak cselekedeteinek igazolása és dicsőítése céljából írják. A történelem végeredményben — őseink szerencsétlenségeinek, szenvedéseinek és kikényszerített bűnös tetteinek lajstroma. És a történelem figyelmes olvasása meggyőzőbben sugallja nekünk az evangéliumnál: legyetek könyörületesek egymás iránt.

Fáradtan lehúnyta szemét, fejét csóválta, egy szép kézmozdulattal a hamutartóba hajította cigarettáját — úgy hajította, mint egy kijátszott kártyát, majd mély sóhajtással, szép fejét energikusan hátravetve, így folytatta:

— E világ nagy emberei életének története — ez az igazi történelem, amelyet mindenkinek ismernie kell, aki nem akarja az egész emberiség boldogsága lehetségességének illúzióiban és ábrándjaiban ringatni önmagát. Ismerünk-e a nagy emberek között egyet is, aki boldog lett volna? Nem, nem ismerünk... Állítom: nem ismerünk és nem is ismerhetünk, mivel még a boldogságról való igen szerény fogalmaink mellett sem érezhette azt senki a nagyok közül.

Arca bánatos kifejezést öltött és ízes hangjában szintén bánat csengett. Játszott hangjával és szavaival, egy tehetséges színész pompásan kidolgozott fínom művészetével, és csodálatba ejtette hallgatóságát a váratlan intonációk bőségével, szavai zengésével, amelyeknek szép köntösébe beöltöztetett gúnyt és szomorúságot, csendes haragot és lírai beismerést a lét reménytelenségéről. Az áhítat és imádat érzésével vert ajkára néhány nevet — Leonardo da Vinci, Jonathan Swift, Verlaine, Flaubert, Shakespeare, Byron, Puskin, Lermontov — végtelen sok név, és viselőiket mind mártíroknak nevezte:

— Íme ezek a mi egyházunk mártírjai, az intellektualisták egyházáé, a szellem mártírjai, akikhez foghatókat nem ismer és nem bír Krisztus egyháza...

— Uraim! — kiáltott fel elragadtatással, amelyet ügyesen vegyített szomorúsággal — mit követelhetünk mi, emberek, az élettől, ha még isteneink is mélységesen szerencsétlenek? Ha még a vallások is nagy többségükben — a szenvedő istenek vallásai, Buddháé, Krisztusé?

Elhallgatott, fejét rázogatta, széles homlokát simogatta, jobbkeze lassan alálhullt; az ügyvéd leereszkedett a székre és

mintha szétfoszlott volna. Mindnyájan karban tapsoltak, a sarokban ülő vendég pedig megjegyezte:

— Ámen! De vigye az ördög az igazságot, én mégis élni fogok. Élni fogok, minden igazság ellenére...

— Már megint gúnyolódik, Harlámov, szokása szerint — mondta a házigazda szomorúan, de szavaiban mintha harag is csengett volna. — Maga — elkésett nihilista, ez maga — tette hozzá és vacsorához hívta a vendégeket; Jeléna azonban kitért a meghívás elől. Számgin hazakísérte. Késő volt már, az utca néptelen, az álomba szenderülő város tompán morajlott. A nappal folyamán felmelegedett házak lehűltek és mindegyik kapu nehéz szagokat árasztott. Az egyik utcában a hold csupán a baloldali házak legfelső emeleteit világította meg, a következő utcában pedig csak az úttestet — és ez idegesítette Számgint.

— Hallanád, hogyan szavalja Hamlet vagy Antonius monológját. Elsőrendű színész. Azt mondják, Szuvorin meghívta a színházába, bármilyen feltételek mellett.

Számgin elégedetlen volt önmagával, mivel érezte, hogy ez a férfiszépség szinte letörölte az ő beszédét, amint letörlik ronggyal a kréta-írást az iskolai táblán. Úgy tűnt neki, hogy Jeléna is tudatában van ennek és azért beszél úgy, mintha vígasztalni akarná őt, akit sérelem ért.

— Ostoba — mondta Számgin gondolatban és megkérdezte: — Gyakran játssza a pesszimistát?

Az asszony szívesen válaszolt:

— Nem, általában vidám, otthon azonban szigorúan tartja a stílust. Nős ember, állandó nézeteltérései vannak a feleségével. Az asszony nagyon gazdag, egy gyáros lánya. Azt mondják — nem ad pénzt a férjének, az pedig lusta, keveset foglalkozik az ügyekkel, inkább versikéket farag, meg cikkecskéket ír a „Novoje Vremjá"-ba.

Számgin már nem hallgatta, arra gondolt, hogy Franciaországban az ilyenfajta ember valószínűleg nem írna verseket, amelyeket senki sem olvas el, hanem a parlamentben ülne...

— „Lusták vagyunk és nem kíváncsiak" — jutott eszébe és nyomban erre gondolt: — Ő senkit sem idézett. Ez az önbizalom jele. A pesszimizmus megjátszása — együgyű játék. De szépen beszélni — ehhez ért. Kezembe kell vennem magamat — határozta el Klim Ivánovics Számgin, érezve,

hogy az idő olyan sebesen suhan el mellette, mintha minden tartalma lefelé zúdulna hirtelen. Az események gyors váltakozása azonban nem volt összhangban azzal a lassúsággal, ahogyan Klim Ivánovics ismert egyéniség lett. Szívélyesen üdvözölték az ügyvédi kar tekintélyes tagjai, meghívták különféle összejövetelekre, amikor beszélt, figyelmesen hallgatták — mindez tény volt, de nem elégítette ki. Igen jól értett az idegen gondolatok továbbfejlesztéséhez, tömérdek idézettel támasztotta alá őket, amelyek nem ritkán eredetiek voltak, emlékezetének tárháza kimeríthetetlen volt. De úgy érezte, ismeretei nem csoportosulnak szilárd rendszerbe, nincsenek egységes eszme keretei közé szorítva. Régóta hozzászokott a gondolathoz, hogy az eszme nem más — mint a tények szervezeti alakja, az értelem gépies tevékenységének eredménye és meg volt róla győződve, hogy az általános emberi valamilyen titokzatos tulajdonságban rejlik, amely kivételesen tehetséges embereket teremt, mint például Jonathan Swift, Lord Byron, Krapotkin herceg és más effélék. Ez a tulajdonság — mélyen el van rejtve az emóció birodalmában, és teljes szabadságot biztosít az embernek, a gondolat teljes függetlenségét a történelem, kor, osztály erőszakától. Klim Ivánovics Számgin tudta, hogy ez már — eszme, noha nem új, de az övé, személy szerint ő gondolta át, hordozta magában. Azonban mégis volt annyira okos, hogy látta: az ő birtokában ez az eszme terméketlen. Mintha szintén az értelem felületes, gépies munkájának eredménye lenne, sőt képtelen a tényeknek szilárd „érvrendszerbe" szervezésére — arra a bűvészmutatványra, amely még tehetségtelen emberek számára is könnyen elérhető. Mint minden tehetséges ember, akinek élettörténetét ismerte, ő is elégedetlen volt az életével, elégedetlen az emberekkel, és érezte, hogy mint a kelés, úgy dagad benne a fájó elégedetlenség önmagával szemben. Ez izgató kérdést szegezett neki Számginnak:

— Vajjon érzelmileg olyan szegény vagyok, hogy egész életemben ilyen maradok, amilyen most vagyok?

Visszaemlékezett arra, hogyan vélekedtek róla gyermekkorában, milyen sokatígérő volt ifjúkorában, a Varvárával való élet első éveiben. Ez némileg megvígasztalta.

Jeléna társasággal volgai hajókirándulásra indult, azután Kiszlovodszkba fog utazni és ott vár rá. Igen, neki is szüksége van narzán-kúrára, pihenésre: elfáradt. De nem akarta

különösen kihangsúlyozni ehhez a túlságosan gazdag és népszerű hölgyhöz fűződő kapcsolatának jellegét, ez még árthatna neki. Jeléna multját nem felejtették el és az asszony egy cseppet sem igyekszik, hogy elfelejtsék. Számgin távirati úton többízben elhalasztotta érkezését, és végül kivárta, amíg Jeléna Odesszán át Alexandriába utazott, onnan pedig Marseille-en keresztül Párizsba, az őszi szezónra. Akkor Számgin leutazott Kiszlovodszkba, ott töltött öt hetet, majd minden sietség nélkül, Tifliszen, Bakun és a Káspi-tengeren keresztül Asztrahányba ment, és a Volgán felhajózott Nyizsnyij-Novgorodba; időzött a vásáron, elnézte, hogyan csinosítja magát az önkényuralom háromszázadik évfordulójának megünneplésére készülő város, majd ugyanezzel a céllal egy ideig Kosztromában tartózkodott. Mindez nagyon szórakoztatta. Sokat dolgozott, sűrűn járt le vidékre, de még mindig nem tudott végezni a Prozórovtól átvett ügyekkel, azonban kialakult már a saját klientúrája is, úgyhogy segítőtársul felfogadta Iván Harlámovot, akinek igen furcsa szokásai voltak: majdnem szünet nélkül fütyörészett fogai között és nem ritkán beszédbe elegyedett önmagával, igen nyájas hangon:

— Nem érzed, Ványa, hol itt a fellebbezési ok?

Szélesvállú, nagyfejű ember volt; fekete haja tarkójára fésülve, szorosan simul fejére, mintha össze lenne ragasztva, és szabadon hagyja magas homlokát; szemöldöke sűrű, sötét szeme kerek, akár a cseresznye és mélyen ül gödrében. Csontos arcát szürkés bőr borítja, bal orcáján — mintegy húszkopejkás nagyságú, bársonyos anyajegy, porcos orra horgasan lefelé hajlik, ajka pedig vastag és élénkpiros.

Furcsaságaihoz tartozott az ellenforradalmi irodalom iránti érdeklődése, rengeteg különböző brosúrát, regényt ismert, és valamilyen okból kitartóan világosította fel főnökét:

— Lám, Klim Ivánovics, napjaink egyik pompás alkotása — a „Dögvész", Lopátyin regénye. Az egészet elolvasni — felesleges, megjelöltem néhány lapocskát — mosolyogni fog rajta!

Számgin meg szerette volna érteni ezt az embert, és így olvasni kezdte:

„Az öreg gyárimunkások, akik emlékeztek a presznyai felkelés napjaira, haditörvényszék-utánzatot rendeztek és kivégeztek minden kincstári egyenruhába öltözött embert."

— Ide hallgasson, Harlámov, hiszen ez hazugság! — ki-

áltotta be Számgin a másik szobába, ahol segítőtársa dolgozott fütyörészve.

— Hát nála, Lopátyinnál, minden — hazugság.

— Miért érdeklik magát az ilyen könyvek?

— Tanulok — felelte Harlámov. — Olvasta-e a „Mi bűnünk"-et Rogyiónovtól, „A beteg Oroszország"-ot Merezskovszkijtól, „A nacionalizmus igazolásá"-t Lokotytól, Sztolipin „Beszédei"-t...

Harlámov szinte hencegve, tucatjával soroltą el a könyvcímeket. Számgin feküdt, cigarettázott, hallgatta, és arra gondolt, hogy furcsaságokkal az üres, jelentéktelen emberek ruházzák fel magukat, azért, hogy észrevegyék őket, a figyelem alamizsnájával jutalmazzák.

— Ezt Mihájlovszkij N. K. mondta — a figyelem alamizsnája.

Az elbeszélésen nem dolgozott Számgin; tizenkét lapnyi nagyméretű levélpapírost írt tele feljegyzésekkel, Marina, Bezbjedov jellemzésével; elhatározta, hogy Berdnyikovot teszi meg a gyilkosság szervezőjének, Bezbjedovot — gyakorlati végrehajtójának, és mögéjük állítja Crayton titokzatos figuráját; azután a várost kezdte ecsetelni — de csak egy száraz cikkecske sikerült belőle, olyasféle, amilyenek a Brockhaus-lexikonban találhatók.

Néha megjelent Drónov, majdnem mindig ittas állapotban, felhevülten, rendetlen öltözékben; szeme vörös volt, szemnéja duzzadt.

— Toszjkát száműzték Bujba, a kosztromai kormányzóságba — mesélte.

— Oda azelőtt mintha nem száműztek volna, ördög tudja, miféle város, kétezerháromszáz lakosa van. Egyedül van, csak egy lengyel csöppent oda, egészen elfásult, méhészettel foglalkozik. Toszja megvan valahogy, nem bánkódik, könyveket kér. Elküldtem az összes újat — nem felel meg! Azt írja: gúnyt űzöl belőlem? No lám... Bizonyára komolyan nekifeküdt a politikának...

Az újságkiadásról már nem beszélt, mikor pedig Számgin kérdezett róla, feldünnyögött:

— Újság — kell a fenének! Forgattam a pénzt, pajtás — és elszámítottam magam.

— Úgy látszik — hazudik — gondolta Számgin és megérdeklődte:

— Kártyán vesztettél?

— Cementet vásároltam, téglát... Nagy a kereslet építőanyagokban. Azt reméltem, haszonnal adhatok túl rajta. De becsaptak a cementtel...

Amikor Taiszjáról mesélt, Számgin észrevette, hogy Agáfja az ebédlőben abbahagyja a teásedénnyel való csörömpölést, mikor pedig Drónov elment, Számgin megkérdezte a ragyásképű nőt:

— Hallotta Toszja sorsát?

— Hallottam.

A gazda rápillantott és várta, mit mond még. Agáfja elértette és fürgén magyarázni kezdett:

— Hát — élni mindenütt lehet, ha a lélek él... Volt nekem egy földim, aki alig ismerte a betűt, amikor száműzetésbe ment, és miután visszatért — cikkeket írt a lapokba...

— Ez a nő bizony nem Anfimjevna — gondolta Számgin.

Agáfja mindenesi szerepét hibátlanul látta el: ízletesen főzött, tisztaságban, rendben tartotta a lakást, maga pedig okosan viselkedett, nem szúrt szemet a házigazdának. Általában nem adott okot arra, hogy más valakivel váltsák fel, Számgin azonban meg szerette volna tenni: idegen ember jelenlétét érezte otthonában — egy nagyon idegen, nem ostoba emberét, aki képes önálló véleményt mondani a tényekről, szavakról.

Egy este Drónov Tagiljszkij kíséretében állított be, mindketten kapatosak voltak. Tagiljszkijt Számgin mintegy félesztendeje nem látta már, és látogatása kellemetlen meglepetést okozott, de amikor szemügyre vette alakját — kárörvendező kíváncsiság ébredt benné: Tagiljszkij csúnyán megváltozott, szinte a felismerhetetlenségig. Gömbölyű, tömör alakja elveszítette ruganyosságát, könnyedségét, furfangos szabású szürke kabátja túlságosan bő lett és elárulta viselőjének azelőtt észrevétlen szögletes mozdulatait; kerek arca megfogyott, beesett, és tágrameredt szánalmas kutyaszeme, amelyet Számgin eddig nem is ismert. Külsőre némileg mindig hasonlított Drónovra, ugyanolyan gömbölyű, izmos volt, azelőtt azonban ez a hasonlóság csak kiemelte Iván esetlenségét, most viszont Drónov megnyerőbbnek tűnt nála.

Tagiljszkij cuppogott ajkaival és részeg fejjel beszélni kezdett; szavait esetlenül meg-megszakította szünetekkel.

— Kievben komoly formában felvetik az ügyet, hogy a zsidók keresztény vért használnak. — Tagiljszkij hahotázott, térdét csapkodta tenyerével. — Éppen kapóra jön közvetlenül a Románovok jubileuma előtt. Maga antiszemita, Számgin? Akkor szükséges, hogy filoszemitának jelentse ki magát — érti? Drónov — anti, maga pedig — filo. Én viszont — se ide, se oda, vagy — a körülményekhez képest — és ami előnyösebb.

— Azt gondolja, hogy ezt azzal a céllal eszelték ki, hogy újabb rést vágjanak a társadalomban — magyarázta Drónov, miközben himbálózott a széken.

— Ez az! — rikoltotta Tagiljszkij. — Szétválasztani, egységet bontani. Ostobaság: egységes társadalom nincs is. Hát akkor kit bontanak szét?

— Innivaló nincs? — kérdezte Drónov, amikor pedig a házigazda határozottan és szigorúan így válaszolt: — Nincs! — Drónov kijelentette: — Mindjárt lesz! — és kiment a konyhába.

Számginnak még tiltakozni sem volt ideje Drónov önkényes eljárása ellen, különben sem volt már újság. Iván nem először küldte el Agáfját kedvenc boráért.

Tagiljszkij cuppogott, hunyorgott, petyhüdt arcát fintorokkal duzzasztotta, és így mormogott:

— Társadalom, nép — fikciók! Minálunk — fikciók. Ismer-e más országot, ahol a miniszterek szabotálhatnák a parlamentet — vagyis a nép képviseletét, mi? Hát nálunk — szabotálják. Hónapok óta el sem látogatnak a miniszterek a Dumába. Az állami hivatalnokoknak ez az arcátlansága azonban nem háborít fel senkit. Senkit. És magát sem háborítja fel, hisz maga...

Tagiljszkij visongva felnevetett, ujjával megfenyegette Számgint; majd, kifújva magát, így folytatta:

— Tudja, én azt hittem, hogy maga okos és ezért rejtegeti önmagát. De maga azért burkolózik tartózkodó hallgatásba, mert nem okos — és fél azt elárulni. De én rájöttem, milyen maga...

— Gratulálok — mondta Számgin, akit nem érintettek komolyan a részeg szavak.

— Ne sértődjék meg, én is ostoba vagyok. A Zótova-üggyel egycsapásra karriert csinálhattam volna.

— Hogyan? — kérdezte Számgin; önkénytelenül közelebb húzódott és halkabbra fogta hangját.

— Csinálhattam volna. És szép pénzt szedhettem volna fel — beszélt Tagiljszkij, szinte lázálomban.

— Megtudta, ki gyilkolta meg?

Tagiljszkij kezével a karosszék karfájára támaszkodott és úgy előrehajolt, mintha fel akarna állni; végignyalta ajkát, elhomályosodott szemével Számgin arcába pillantott és feldünnyögött:

— Tudtam — jelentette ki és megrázta a fejét. — Tiszta sor. Rablógyilkosság — ki van zárva. Mi marad? Féltékenység? Ki van zárva. Még mi? Konkurrencia. Meg kellett keresni a konkurrenst. Világos?

— Igen, de — ki volt az?

Számgin sietett meghallani a nevet, mivel úgy vélte, hogy Drónov jelenlétében Tagiljszkij nem fog erről a témáról beszélni.

— A tényleges gyilkos valószínűleg — Bezbjedov, akinek büntetlenséget ígértek, a felbujtó pedig — egy falka gazember, akik különben köztiszteletben álló férfiak.

— Megint erről az ügyről beszélsz? — kérdezte a belépő Drónov; felsóhajtott, letelepedett a házigazda mellé, s homlokát dörzsölgette. — Ez az ügyecske — a vesszőparipája — jelentette ki s ujjával Tagiljszkij vállára bökött, az pedig folytatta:

— Bezbjedov házát a vizsgálóbíró vásárolta meg. Gyanúsan olcsó áron. Az Urálon túli érclelőhelyet bérbeadták vagy eladták egy Popov nevű mérnöknek, ő azonban csak fedőszemély.

Klim Ivánovics emlékezetében felbukkant Berdnyikov puha alakja, felcsendült zsíros, gyöngyöző kacaja:

— P-fu-bu-bu-bu.

Természetes volt, hogy emlékezett erre az emberre, Számgin azonban elcsodálkozott: mennyire a multé már Berdnyikov és milyen nyugodtan, hanyagul emlékezik rá. Számgin elmosolyodott és még messzebb távolodott a multtól, ezzel a gondolattal:

— És ez az egész Marina-féle história egyáltalán nem olyan jelentős, mint amilyennek én bebeszéltem magamnak.

— Hagyd abba — mondta Drónov, hanyagul legyintve. — Kit érdekel mindez? Volt egyszer egy magános, gazdag özvegy, emiatt eltették láb alól, a gazdátlan vagyon a kincs-

tárra szállt, a kincstár áruba bocsátja, és kész — vigye el az ördög!

— Ostoba vagy, Drónov — vágott vissza Tagiljszkij és mintha kijózanodott volna; tenyerével a karosszék karfájára sujtott és folytatta: — Ha a középkorba illő gyilkosságperrel együtt, amelyben a zsidókat vádolják Juscsinszkij tolvaj megölésével, akit bizonyára egy másik tolvaj, egy Cseberják nevű nőszemély gyilkolt meg, bíróság elé vinnék Zótova meggyilkolásának ügyét és belevonnák előbb csak tanúi minőségben az ügyészt, a kormányzó vejét... K-kezeskedem, hogy a fentemlített tanu hamarosan a vádlottak padjára kerülne...

— Mesebeszéd — bökte ki Drónov fogai közt, és várakozón pillantgatott az ebédlő ajtajára. — Képzelet szüleménye — tette hozzá.

— ... a nyomozati eljárás törvényellenes megszüntetése miatt, amelyet nem lett volna szabad megszüntetni a gyanusított halála miatt, mivel az eljárás során olyan okmányok álltak rendelkezésre, amelyek határozott említést tesznek bizonyos személyekről, akik mélyebben vannak érdekelve a gyilkosságban Bezbjedovnál...

— Eredj a pokolba! — rikoltotta Drónov és talpraugrott. — Únlak már... Akár egy liba! Gá-gá-gá... Háborúzni akarunk — ez bűn, bizo-ony! Már Izvoljszkij megmondta Szuvorinnak 1908-ban, hogy feltétlenül szükségünk van egy sikeres háborúra, mindegy, hogy kivel, most pedig ez a meggyőződése a legtöbb miniszternek, monarchistának és egyéb... nihilistának.

Rövid lépteivel sebesen rótta a szobát, be-bepillantott az ebédlőbe és mérges prüszköléssel, csípőjét dörzsölgetve beszélt.

— Előkészítjük a hátországot, mi a fene... Hát miért ünneplik a háromszázadik évfordulót? Hogy emlékeztessék a hű alattvalókat, a hitvány kutyákat, a cárok nagy érdemeire. Kievben összorosz kereskedelmi és ipari kiállítást rendeznek.

— Háború? P-pompás, — mondta Tagiljszkij bágyadtan — Szükség van valamilyen katasztrófára. Háborúra vagy forradalomra...

— Nem, forradalmat ne jósolj! Hiszen nem igaz, hogy „szótól — nem származik semmi". Amikor a szavak után tettek következnek — akkor feltétlenül „származik". Igen... Nosza, kedves gazdánk, kínáld borral vendégeidet...

— Én teát iszom — jelentette ki Tagiljszkij.

— Van tea is, menjünk!

Tagiljszkij megmozdult a karosszékben, de nem állt fel; Drónov pedig karonfogta a házigazdát és átvezette az ebédlőbe, ahol az asztal fölötti lámpa rávetette fényét a mérgesen fortyogó, ragyogóra fényesített szamovárra, a két palackban aranyló borra, az üveg és porcellán edényekre.

— Bocsáss meg, hogy magammal hoztam őt, és hogy általában így rendelkezem — mondta Drónov halkan, miközben kitöltötte a bort.

— Nem fontos mentegetőznöd — engedélyezte Klim Ivánovics.

— Milyen előkelő lettél, fontos személyiség — sóhajtott fel Drónov. — Megtaláltad a magad útját... bizonyára. Én pedig, lám, folyton csak himbálózom a hurokban. Amíg bő, még nem fojtogat. Viszont nyugtalanító. Nyakamon a kés. Toszjka nem válaszol a leveleimre — mi lehet az oka? Csak nem szökött meg? Vagy talán meghalt?

Számgin figyelmetlenül hallgatta, s közben ilyen gondolatok jártak fejében: milyen jó lenne a vádlottak padján látni Berdnyikovot, mint gyilkosságra felbujtót! Aztán vendégeiről gondolkodott: milyen könnyen alávetik magukat az élet ösztönzéseinek, a tények, eszmék befolyásának. Mennyivel nagyobb és függetlenebb ő náluk és általában az embereknél, akik természetellenesen, betegesen befogadnak minden eszmét, tényt.

— „Úgy viseljük el az életet, mint a fájdalmat" — ki mondta ezt?

Drónov kipillantott a szomszéd szobába és mosolyogva állapította meg:

— Alszik. Rosszul fogja végezni: megrögzött iszákos lesz bizonyára. Tönkretette a karrierjét ezzel a gyilkossággal.

— Tönkretette?

— Bizony. Még bírósággal is megfenyegették, valamilyen szolgálati mulasztásért. Azután a bankkal sem sikerült: valakinek a tyúkszemére taposott vagy a nyelvére. Pedig kár érte, eszes fiú! Most folyton hozzám jár kiönteni a lelkét. Mondd csak, más országokban is kiöntik a lelket, vagy nem?

— Nem tudom.

— Talán csak nálunk van így. Pompás. „Kiönteni a lelket" — mint amikor kiöntenek egy dézsát. Szinte nevetséges

is. Kiöntötte az ember valahová a lelkét és most lélek nélkül él. Pihen tőle.

Drónov mintha egyszerre két hangon beszélt volna — mérgesen és panaszosan is, körmével csipkedte kurtára nyírt, keményszálú bajuszát, ujjaival rángatta fülét, szeme szórakozottan siklott végig az asztalon, belefürkészett a borospohárba.

— Tegnap egy előadáson voltam: a jövendő háború okairól volt szó. Az előadó ismeretlen nagyság; erős fogai vannak, de össze-vissza ágaskodnak. Az előadás pedig... bizonytalan rendeltetésű. Tájékoztató jellegű, hogy úgy mondjam: nesztek a tények, a következtetéseket pedig vonjátok le magatok. Mesélt perzsiai, balkáni politikánkról, a Dardanellákról, a Perzsa-öbölről, Mongóliáról. Szerintem ilyen következtetés adódott belőle: ha nem akarunk Európa gyarmata lenni, buzgón neki kell látnunk határaink kibővítésének, vagyis a gyarmati politikának. Hát igen, fene tudja...

Egyik kezében borospoharát szorongatta az arca előtt, a másikkal Számgin cigarettájának füstjét hajtotta el, most kis ideig hallgatott, majd felsóhajtott és megitta borát.

— Ott volt Gurko, komor és dühös hangulatban, katasztrófát jósolt, úgy beszélt, mint egy Napoleon-jelölt. A Liváljés a zablopás-história után persze neki sem fenékig tejfel az élete. Az a hülye pedig, az az októbrista Sztratónov, még kontrázott is neki, követelte: adjatok nekünk egy erős embert! Nogájcev hirtelen monarchistának csapott fel. Ezt úgy hívják, hogy kapkod fűhöz-fához. Csirkefogó.

A pohár mellé öntötte a bort, cifrán elkáromkodta magát és egyre dühösebben folytatta:

— Egész beszédet tartott: az arisztokráciát az Isten teremtette, mondta, kiválasztotta a legjámborabb embereket és felékesítette őket bölcseségével. A szocializmust viszont a polgárság, a kalmárok eszelték ki, az arisztokraták munkásainak megrémítésére és becsapására, és emiatt a szocializmus — hazugság. Kadetok is voltak, Maklákov, a miniszter fivére, kiherélt kandúrra hasonlít. Singarjov, Nabókov, Gucskov is ott volt. Tömény unalom. Azután vagy huszan elmentek vacsorázni, vacsora után pedig fellángolt az írók csatája: a nyavalygós Kuprin Leonid Andréjevvel kapott hajba, Mujzselj sírt, általános fejetlenség támadt...

Megint hallgatott kis ideig, azután hirtelen felugrott a széken és felsivított:

— Néma, mint a sír... az igazság oszlopa és pillére! Na, mit hallgatsz... Hé, Számgin... Menj a pokolba...

— Térj észre! Részeg vagy — mondta Klim Ivánovics szigorúan.

— Menj a pokolba — ismételte Drónov; elrúgta a széket és tántorgott. — Hát igen — részeg vagyok... Te viszont — józan vagy... Nos, maradj józan... — Vigyen el az ördög.

A székek támláiba kapaszkodva átbotorkált a szomszéd szobába, rángatni kezdte Tagiljszkijt és ráordított:

— Indulás... hé! Ébredj... Megyünk!

Számgin erősen összeszorított fogakkal az asztalnál ült és várta, mikor megy el a két részeg, és mihelyt azok éktelen ordítozással eltűntek, csengetett Agáfjának és kiadta a parancsot:

— Ha legközelebb jön Drónov, mondja meg neki, hogy nem kívánom látni.

A nő arca, amely olyan volt, mintha sokszáz madárcsőr csípte volna össze, szinte elpirult, himlőtől szaggatott, gyér szemöldöke megremegett, szeme tágrameredt, ajkait azonban szorosan összezárta.

— Elégedetlen. Tiltakozik — állapította meg Klim Ivánovics Számgin és szigorúan megkérdezte:

— Hallotta?

— Hogyne, hallottam.

— Azt kellett volna felelnie: igenis, vagy: úgy lesz.

— Igenis — felelte Agáfja nem mindjárt és elment.

— Igen, el kell bocsátanom — határozta el Klim Ivánovics Számgin. — Ez a csirkefogó holnap bizonyára eljön bocsánatot kérni. Sokkal bizalmasabb lett, mint ez megengedhető egy Sancho Panzának.

Drónov azonban nem jött el és több mint egy hónap múlt el, míg egyszer Számgin megpillantotta a „Vjena" vendéglőben. Ez a vendéglő hirdetést tett közzé a lapokban, amely arról értesítette a közönséget, hogy színház után minden híres írót a „Vjena"-ban lehet látni. Számgin már régóta készült ellátogatni ebbe a rendkívül eredeti vendéglőbe, amelyben nem sanzón-énekesnőket, táncosokat, adomázókat és bűvészeket mutogattak, hanem egyenesen írókat.

És most ott ül a füstös terem egyik sarkában, az ösztö-

vér pálmától elborított asztalka mellett, ül és figyel a legyezőszerű, széles levél mögül. Figyelni nehéz, az asztalok fölött kékes füstfátyol lebeg, és az emberek arcát rosszul lehet kivenni: valósággal úsznak és olvadoznak a füstben, minden szem színtelen, fakó. De jól hallható a hangzavar, élesen kiválnak egyes hangos, mindenkihez szóló mondatok, amelyeknek hallatára Számginnak a bankár vacsorájának leírása jut eszébe, Balzac „Szamárbőr"-ében.

— Uraim! Eretnekséget állítanak.

— Javasolóm, igyunk Ljev Tolsztojra.

— Meghalt már.

— Halálával legyőzvén a halált.*

— Állítom, hogy Kuprin tehetségesebb, mint a mi drága...

— Hagyd el! Semmit sem javított a halála.*

— Te csak ne hencegj a tudatlanságoddal: legyőzni — vagyis: leverni, megölni!

— Tényleg? Köszönöm szépen! Nem is hittem, hogy ostoba vagy.

— Az eretnekekre — átok!

— Jól van! Akkor igyunk a mi drága Leonid...

— Le a pohárköszöntőkkel!

— Uraim! A nagyvilág gyermekeinek mélységes bölcsesége — mindig szemben áll a század fiainak bölcseségével. Mi — a nagyvilág gyermekei vagyunk.

— Vesszen a mélységes bölcseség!

— A mélységes bölcseség — ez a vidámság!

— Vigadjunk!

— És zengjünk dicséretet az azt kiérdemlő...

— Javasolom: igyunk Alexandr Blokra!

— De mié-ért? Igyon ő maga.

— Engedelmet! A tudomány...

— Csak a technika formájában hasznos.

— Helyes! A tudósok — illuzionisták...

— Mi a különbség a misztika és az agomisztika között? Az ago!

— Nálunk a gimnáziumban a fizikatanár nem tudta bebizonyítani, hogy légüres térben egyforma gyorsasággal esnek a különböző súlyú tárgyak.

---

* Szójáték: legyőzvén = poprâv, javított = poprávila.

— És az orvostudomány tehetetlensége?
— Uraim! Mi mindnyájan bukott angyalok vagyunk, akiket kitoloncoltak a Világmindenségbe.
— Rossz! Le vele!
— Szót kérek! Mondanék egyet-mást arról, hogyan szeret az ember...
— A papát, a mamát?
— Egy idegen mamát, aki nem több harmincnál.
Heves basszus hömpölygött:
— A Bejlisz-ügy, akárcsak a Dreyfus-ügy...
— Le a kievi politikával — torkig vagyunk a magunkéval is.
— Hintsetek értelmet, kicsinyet — de örökkévalót!
— De engedelmet! Minek csinálták a forradalmat?
— Hogy emberré változtassák Calibant...
— A milliók — nem értelmesek.
— Helyes!
— De értelmes — az ötös, az ötkopejkás...
— Nem a pénzről beszélek, az emberekről...
— Figyelem!
— Helyes, a millió az értelem teteje.
— Ami nagy — az esztelen.
— Brávó-ó!
— Akár az Isten.
— Igen! A nagy esztelen, akár az Isten. A nagy megrészegit. És mi az értelmes? A valóság, mi?
— Ha-ha-ha! Pokolba a valósággal.
— A valóság — esztelen. Mesterségesen gyártják
— A miniszterek csinálják a Dumában.
— Ne bántsuk a minisztereket.
— Előbb változtassátok emberré Calibant.
— Amikor hozzájuk nyúlnak, megbuknak.
— Németország szocialista országgá válik.
— Uram! Múljék el tőlem e keserű pohár
— Ezzel nem szabad tréfálni!
— Nem tréfálunk, hanem imádkozunk
— Sírunk...
— Le a politikával!
— Uraim! Ha...
— Az élet egyre drágább lesz...

— És egyre idegesebb...

— Semmisítsék meg a tömeget! Semmisítsék meg ezt a személytelen, ijesztő lényt...

— Cal-libant!

— Én pedig állítom, hogy Komisszarzsevszkaja zseniális...

— Hallod: libát rendeltem, li-bát! Gá-gá-gá — érted?

— Uraim — a legkorszerűbb és legtragikusabb dal: „elveszítettem a gyűrűcském". Van egy ilyen gyűrűcske, amely egybeköt engem, az embert, a hozzá hasonlók seregével...

— Fel kell vetni a honorárium emelésének kérdését.

— Megállj! Szót sem hallani, úgy ordítanak, mint a vásárban.

— Elveszítettem a gyűrűcskémet, nem látom a hozzám hasonló...

Számgin asztala mellett egy rikítóra mázolt hölgy verset skandált:

Bezártak, mint a vadállatokat,
Ahogy tudunk, üvöltünk, bömbölünk.
A ketrecajtó rácsain lakat...

— Nem kell — kérlelte egy csapzotthajú, feketeszemű, rózsásarcú, kissé kapatos ifjú, kérlelte és a kezét simogatta. — Nem kellenek a versek! Beszéljünk egyszerű, becsületes szavakkal.

A hölgyhöz méltóságteljesen odalépett egy tarfejű, magas férfi; lehajolt, dús szakálla ráborult a dekoltált vállra, a hölgy hátrahanyatlott, a kopasz ember pedig tagoltan magyarázta:

— Bogdanovics tábornok megírta Jaltába Dumbadze városparancsnoknak, hogy fojtsa vízbe Raszputyint. Ez tény!

— Honnan tudod ezt te? — kérdezte a hölgy, erősen megnyomva a „te" szót.

— Magától a tábornoknétól...

— Megint ott voltál, abban a lebujban?

— De, Milusa...

Az ifjú felállt, meglehetősen bizonytalanul összevágta a bokáját, majd Számgin asztalához lépett; borzas hajával azonban beleakadt a pálmalevélbe és mosolyogva mondta Számginnak:

— Bocsánatot kérek.

Azután homlokát ráncolva így szólt:

— Nyecsevo — mecs jevo.* A költőnek nincs mit keresnie a világon — nyecsevo — érti?

Számgin arcába pillantott nedves szemével, könnye alácsorgott pirospozsgás arcára, megpróbált cigarettára gyujtani, de eltört, és míg nézegette, mormogni kezdett:

— Mecs jevo. Mecs, mjács. Mjácsom — mecsem. Mecsom — szecsom.* A szavak megsemmisítik a gondolatokat. Ezt Tyutcsev mondta. Meg kell semmisíteni a gondolatokat, ki kell irtani. Hogy megtisztuljunk a gondolatnélküliségben...

A pálma mögötti asztalhoz ült Drónov, háttal Számginhoz, arccal feléje pedig egy borzas, vörösszakállú, hosszúkarú ember telepedett le, aki vékony hangon beszélt:

— Egy üveg vöröset, fiam — parancsolta a pincérnek és megkérdezte Drónovtól — hát maga?

— „Graves"-t — fehéret.

— Úgy, úgy. És szaporán!

Majd megint Drónovhoz fordult:

— Ez gimnazistának való, kedves barátom. Ő számítja úgy az időt, mint a munka fizetségének mértékét — úgy-e? Én viszont már harmadik éve gyüjtöm az anyagot a XVIII. század zenészeiről, egy asztalos pedig, gép segítségével, ennyi idő alatt tizenhatezer széket készített volna. Az asztalos meggazdagodik, még ha csak tíz kopejkát keres minden széken, de én? Én — koldus csavargó vagyok, kritikákat írok a lapokba. Külföldre kellene utaznom — de nincs pénzem. Még könyveket vásárolni sem tudok... Hát így vagyunk — kedves barátom...

— A munkáskérdést viszont meg kell oldani — jelentette ki Drónov komoran.

— Kell, hát oldja meg, — tanácsolta a rőtszakállú. — Igyék pár pohárral — és oldja meg. Megoldani, dönteni, kedves barátom, részeg állapotban kell... vagy lehúnyt szemmel...

Drónov megfordult a széken és körülnézelődött: pillantása ráesett Számgin szemüvegére, felállt, kezet nyujtott régi barátjának és nyájasan, leplezetlen elégedettséggel mondta:

— Bah! Te itt vagy?

---

* Értelmetlen szójátékok.
nyecsevo = nincs mit,
mecs jevo = az ő kardja,
mjács = labda,
mecsem = dobunk,
szecsom = vagdalkozunk.

Számgin némán nyujtotta kezét, Drónov pedig megfordította a székét, leült és ezt kérdezte:

— Tagiljszkij, mi? Olvastad? Tegnapelőtt állt a „Tőzsdei hírek"-ben — agyonlőtte magát.

— Meghalt?

— Hát persze! Kár érte, nem volt rokonszenves, de okos. Az okos emberek általában nem rokonszenvesek.

Számgin becsületesen figyelte önmagát: milyen érzést kelt benne, milyen gondolatokat vált ki belőle Tagiljszkij öngyilkossága?

Csupán ezt az egyet állapította meg: mindörökre eltűnt egy kellemetlen ember, aki veszedelmes is volt valamiért. Ez egyáltalán nem rossz. Drónov pedig csak még jobban felcsigázta a hangulatát — széles mosolyra derült és fojtott hangon így folytatta:

— Lám, te sem vagy nagyon rokonszenves, viszont nagyon okos

Kár volt megharagudnom rá — gondolta Számgin, miközben Drónovot nézegette. — Bugris, de — őszinte, ez az őszintesége válik bugrisággá bizonyos fokon. És részeg is volt.. akkor...

A vörösszakállúhoz odament egy kövér férfi és magával vitte. A részeg ifjú eltűnt, a hölgyhöz odalépett egy ösztövér, nagyorrú, sápadtarcú, csíptetős ember, áttetsző szakálla egészen bizonytalan színű volt — egy pirosarcú kislányt tolt maga előtt, akinek aranyszínű haja vastag copfba volt fonva.

— Milusa, engedje meg, hogy bemutassam... Ég a vágytól, eleped a színpad után...

Szavait elfojtotta egy felkiáltás:

— „Porszem az időnek — de magamnak örökkévaló vagyok" — ezt Baratinszkij mondta, egy csodálatos költő, akit önök nem ismernek. Az a költő, aki oly mélyen érezte a halál tragikus költészetét, mint előtte még senki.

Drónov már hozzálátott Sancho Panza kötelességeinek teljesítéséhez: a vendégek nevét és címeit sorolta fel:

— A többség — „gyülevész had", amint Andrej Bjelij nevezte őket a sajtóban. De éppen ezek csapják a lármát az irodalomban Itt tesznek szert hírnévre, pajtás.

Drónov hanyagul beszélt, nem nagyon szívesen, szinte puszta unalomból és szavaiban nem érződött harag az ittas, lármás emberek iránt. Nem a saját szavaival jellemezte az iro-

dalmárokat, hanem saját véleményükkel, amelyet azok bírálatokban, paródiákban, epigrammákban, anekdótákban juttattak kifejezésre egymásról.

Számgin hallgatta ezeket a részben már ismerős jellemrajzokat, s kárörömmel hallgatta: egyre kellemesebb volt az embereket gyarlóknak, apróknak látnia.

— Ha kitör a háború — majd kimutatják a foguk fehérét! — jelentette ki Drónov borúsan.

— Miért vagy olyan biztos benne, hogy a háború elkerülhetetlen? — kérdezte Számgin rövid hallgatás után.

Drónov rápillantott és rándított a vállán.

— Azt hiszed: a német szocdemek meg fogják akadályozni? Persze — erőt jelentenek. Azonban nem csupán a németek akarnak háboruskodni... hanem a franciák is, és mi is...

Kissé felemelkedett a széken, körülpillantott és ingerülten jelentette ki:

— Brekegnek mint a békák a mocsárban, észrevetted — hányadik éve szolgál már az irodalmi viták főtémájául a halál?

Számgin lehajtotta fejét és így szólt:

— Komoly téma.

Drónov különben sem megnyerő arcát éles fintor torzította el.

— No, ugyan mi benne a komoly? Szélhámosság. A halál nem ró az emberre semilyen kötelezettséget — miatta élhetsz, ahogy kedved tartja! Az élet viszont — szigorú hölgy: nem kellene-e gondolkodóba esnetek rajta, ebfajzatjai, hogyan éltek ti? Hát erről van szó.

— Mulatságos, hogy erénycsősz lettél — jegyezte meg Számgin barátságtalanul.

— Szóval nem lehet vizet prédikálni és bort inni? — kérdezte Drónov sértődés nélkül és elmosolyodott. Eh, te... arisztokrata! Nem — engem felháborít ez a játék a halállal. Biz' Isten hitvány játék. Andrejevszkij, ez az ügyvédsorból kikerült költő nemrégiben szemelvényeket olvasott fel „A halál könyve" című művéből — egész könyvet ír róla — képzeld! Jól megválasztotta. Leírja az összes temetést, amit valaha látott. Sztolipin, a miniszter „özvegysorban lévő bátyja" ott volt a felolvasáson és azt mondja — badarság és gicces. De mit fogsz csinálni, Klim Ivánovics, ha kitör a háború? — kér-

dezte hirtelen, és arca két-három másodpercre megint torzul felduzzadt, szeme kimeredt, és az egész ember megfeszült, kővé dermedt.

— Azt fogom csinálni, amihez a becsületes emberek kezdenek — felelte Számgin nyugodtan.

— Ige-en... Magától értetődik — dünnyögte bizonytalanul Drónov, de nyomban nagy hévvel folytatta: — Ez — nem válasz! Tudja a fene, mi az, hogy — becsületes emberek? Én becsületes vagyok? Nos, mondd meg!

— Természetesen — jelentette ki Számgin megnyugtatóan; elégedetlen volt a beszélgetésnek ezzel a fordulatával, és amiatt is, hogy Drónov zavarja abban, hogy elfogja a részeg vendégek szavait; nem maradtak sokan már, de még erősebben zajongtak, és egy éles hang túlharsogta a lármát:

— Emlékeznek Merezskovszkij jövendölésére?

Nem értik azt, amit beszélünk,
Halál lebeg fejünk felett,
Nagyon korán hoztuk mi hírül
A tavasz-ifjú életet.

— No lám — hallod? — kérdezte Drónov.

— Igen. Ez azonban vers, és a vers értelmét a ritmus és a rím irányítja. Ideje, hogy hazainduljak...

Drónov is felkelt némán, és lehorgasztott fejjel állt; ide-oda tologatta a gyufásdobozt, majd végül kijelentette:

— Én még maradok.

Caliban miniatűr kiadásban — gondolta Számgin, miközben a járdán lépdelt. — Történő. Nem leli a helyét, innen ered minden bűvészkedése. A neki való szerep — vízvezeték-szerelő. Klozetokat javítani. Na, legfeljebb — segéd egy gyarmatárukereskedésben. Ő pedig politikát akar játszani.

Nemrég bőséges eső hullott és igen kellemes volt belélegzeni a friss levegőt; az eső mintha elűzte volna a természetellenes, de erre a városra jellemző rothadásszagot. Fényesen ragyogott a hold, selymesen csillogtak a tér kövei, a kövek között apró patakok kígyóztak, mint megannyi üveg-giliszta.

— „A hold kék ezüstje" — ötlött eszébe Számginnak; meglassította lépteit és leereszkedően nézegette az aranysisakos cár lovasszobrát.

— Ez nem is a legrosszabb a királyoknak a nemesség el-

len vívott harcai történetéből. Király és nemesség — ismételte, és valamilyen analógiát keresett. — Meghódította a trónt, a legkülönb nemesek kiirtása árán. Harminc évig uralkodott. Kezében tartotta Puskin sorsát.

Miután egyetlen óra alatt oly sok ostobaságot hallgatott végig, valósággal bölcsnek érezte magát és szokatlanul nyájas hangulatban volt. A sok porrá őrölt eszme, amelyről a vendéglőben kiabáltak, mind ismerős volt előtte, és úgy érezte, középpontjában áll valamennyi eszmének, parancsolójuk. Úgy érezte, az ostobaság és sekélyesség felemeli és megerősíti azt a jogát, hogy ne törődjék az emberek sorsával. Egyre szívesebben látogatta a különféle összejöveteleket; tartózkodott a vitáktól, nem avatkozott bele a szócharcokba, rövid, higgadt beszédeket tartott, amelyekben rámutatott arra, hogy ha minden embernek megadják a véleményszabadság jogát — akkor ez a szabadság kötelességévé teszi mindenkinek, hogy tisztelje az ellenfél véleményét.

— A valósággal szembeni viszonyát illetően mindegyikünk tulajdonképpen felperes: mindegyikünk védi tulajdon énjének érdekeit az erőszakkal szemben. Az anyagi érdekekért vívott harcban az emberek olykor személyes ellenségei egymásnak, de hiszen az élet nem áll teljes egészében büntető vagy polgári perekből, a létért való küzdelem teóriájának nem kell elnyelnie és nem is nyeli el a szellem felsőbb érdekeit, nem oltja ki az ember önmagának megismerésére irányuló szent törekvését.

Különbözőképp változtatgatta ezt a gondolatot, temérdek idézettel tüzdelte tele, és eképpen a szavakkal ügyesen palástolta kopottságát, ingatagságát; egyúttal meggyőződött arról, hogy figyelmesen hallgatják, tisztelettel bánnak vele. „Becsületes volt önmagával szemben", és tudta, hogy a figyelemért, tiszteletért olcsón fizet, apró rézpénzzel; s ennek következtében az emberek iránti viszonya, amely mind lenézőbb lett, egyúttal a jóindulat árnyalatát öltötte magára, ami természetes egy érett, felnőtt embernél, ha kamaszokkal beszélget. Általában nagyon nyugodt, kényelmes volt az élete, és mindaz, ami többé-kevésbbé őszintén felizgatta az embereket, számára saját fontossága, népszerűsége fokozásának eszközéül szolgált.

Január végén megérkezett Jeléna, és mindjárt első találkozásukkor leplezetlen csodálkozással vallotta be:

— Elhiheted — unatkoztam nélküled! Igen, igen. Te olyan fanyar... savanyú vagy... felüdíted az embert — magyarázta, miközben megcsókolta a férfit. — Hozzászoktál már a sokmindenfajta emberi ostobasághoz és nagyon jól értesz ahhoz, hogy ne zavard az embert, már pedig én ki nem állhatom, ha zavarnak.

— Okos — figyelmeztette magát óvakodva és már nem elsőízben Klim Ivánovics; az asszony bókja nem tűnt különösebben hízelgőnek szemében, de örült, hogy láthatja. Jeléna szokása szerint tarkán volt öltözve: puha gyapjúruhájában olyan fürgének hatott, mint egy macskakölyök. Ledőlt a díványra és cigarettával a fogai között, élénken mesélni kezdett, miközben pattintgatott jobbkeze ujjaival.

— Párizsban nagyon érdeklődnek irántunk, de nem helyeslik, ami történik! Nem tetszik nekik ez az ostoba kievi zsidóper. Kokovcev kijelentette Berlinben, hogy a Duma és a sajtó távolról sem jelenti a népet, különben pedig helytelenítik a miniszt'ereknek a Duma iránti viszonyát. Belecsöppentem egy csomó politikus közé: egy régi barátnőm férjhezment egy ügyvédhez, aki képviselő, vad hazafi, gyűlöli a németeket. Kövér, szörnyű könnyen méregbe gurul, rákvörös lesz, és az ember azt várja, hogy mindjárt szétpukkad a haragtól. A felesége pedig amolyan vidéki asszonyság, Kosztromából való, úgy töri a franciát, hogy rossz hallgatni, a férfi pedig kacag rajta, mint az őrült. Panaszkodott nekem: milyen nehéz és szörnyű az orosz nyelv. És ropogtatta: krovj, krovlja, kor-róva, kr-ruglij, krug, kr-raszívó, krotkij, kr-krísza, krepko. Pompásan ért oroszul. Nagyon helyeselte, hogy nálunk a Dumában csak 13 szocialista van —, ördög tucatja — és azok sem férnek meg egymással, a többi pedig — Szibériában, vagy emigrációban.

— Beszélnek a háborúról? — kérdezte Számgin.

— A franciák mindig beszélnek a háborúról — válaszolta az asszony meggyőződéssel: elmosolyodott, ujjait belefonta Számgin száraz ujjai közé és magyarázattal szolgált: — Nagyon sok az ügyvéd, már pedig a ti mesterségetek: támadni, védekezni. A franciának pedig, a szokásos ügyfeleken kívül, még ott van a Belle France, a Patrie...

— A haza nem tréfa — jegyezte meg Számgin oktatóan.

Jeléna rázogatta a férfi kezét, mintha a súlyát mérné, és így folytatta:

— Bizonyára vannak olyan emberek is, akiknek egyremegy, mit védenek Mielőtt ideköltöztünk. férjemmel a Basszejnaján laktunk és a házban lakott egy grófné vagy hercegné is, Meyendorf, vagy Meyenberg, egyszóval — valami meyen. Szóval ez a grófné védelmezte ölebének azt a jogát, hogy a főlépcsőre rondíthasson...

Klim Ivánovics Számgin szívesen hallgatta Jeléna vidám fecsegését, de nem szerette az olyan történeteket, amelyekben könnyűszerrel jelképes értelmet lehet találni. És ezért a szavakról a tettre tért át az asszonnyal, amely annak, akárcsak a férfinak, mindig kellemes volt.

Számgin tisztában volt azzal, hogy új és fontos események vetik előre árnyékukat. Jelentőséget talált abban a körülményben, hogy az uralkodóház háromszázéves jubileumának ünnepségei szerénynek egyáltalán nem mondható keretek közt zajlottak le a két fővárosban. Ünnepelt a vidék is, az 1613-ik esztendő legtevékenyebb résztvevője — Jaroszlávlj, Kosztroma, Nyizsnyij-Novgorod. Azonban a vidéken is vontatottan, kelletlenül folyt az ünneplés. Hálaadó istentiszteletekre, díszszemlékre szorítkozott, és csakis az „Orosz Nép Szövetsége" és a „Mihály Arkangyal Szövetsége" monarchista egyesületek terrorjának nyomása alatt történt. Közismert volt, hogy ezekben a szövetségekben a vezető szerepet a rendőrség és a papság viszi, itt-ott — a polgármesterek, túlnyomórészt pedig — a kereskedő polgárság tehetősebb képviselői, és nem az iparűző polgárság. Azt lehetett hinni, hogy a „nép" helyesen értékelte II. Miklós tehetetlenségét és emlékszik alkodása legfontosabb eseményeire — a Hodinkára, január 9-ére, a Moszkva elleni háborúra, a ljenai sortűzre, a számtalan tömeggyilkosságra, amelynek áldozatai parasztok és munkások voltak. Az európai királyok, a Románovok rokonai, szintén igen óvatosan fogadták a jubileumot: bizonyára számot vetettek a cárnak a Dumával való kapcsolatával, amely a nagypolgárság érdekeit képviselte. Általában világos volt, hogy az önkényuralom levitézlett már, nem csupán politikailag és erkölcsileg, hanem fizikailag is: a trónörökös ugyanis gyógyíthatatlan beteg, a degeneráltak jellegzetes betegségében szenved. És nyilván háború lesz, amely végleg megsemmisíti a cárizmust és köztársasággal cseréli fel.

Klim Ivánovics Számgin nem volt eléggé realista ahhoz, hogy világosan elképzelje önmagát a jövőben. Nem is igye-

kezett megtenni Azonban már nem egyszer tette fel a kérdést önmagának: nem ideje-e, hogy bekapcsolódjék valamelyik pártba. A létező pártok között viszont egyet sem talált amely elég erősen volt megszervezve és képes lett volna arra hogy méltó helyet biztosítson neki. Biztosítani — nem tud, azonban képes kompromittálni az embert valamilyen cselekedetével, mint például a kadetok viborgi kirándulása.

Figyelemmel követte a Duma működését, látogatta az üléseket, és úgy tűnt neki, hogy valamennyi párt átszerveződik és általában balfelé tolódik. A kadetok értekezlete a következő program megvalósítását tűzte ki célul: a választójog demokratizálása, az Államtanács megreformálása, felelős minisztérium létesítése. Az „októbristák" „baloldaliak"-ra, „zemjec"-ekre és „jobboldaliak"-ra hasadtak szét. Az „októbrista" Gucskov nyilvánosan kijelentette, hogy „a kormány katasztrófába sodorja az országot". Nemkevésbbé fontosak voltak a különböző gyűlések: a kereskedelmi alkalmazottaké, a tanítók tíznapos konferenciája, a városi tisztviselők, valamint a mezőgazdasági dolgozók gyűlése. Drónov ujjongott:

— Mozgolódik már a demokrácia!

Egyre jobban tollasodott: ez világosan kitűnt változatos öltözködéséből, jóminőségű ruháiból, üzletemberre való magatartásából, meséiből.

— Felbukkant Tagiljszkij felesége, — de milyen! — Drónov lehúnyta félszemét és elnyujtottan füttyentett — Style moderne: egyetlen természetes mozdulata sincs, egy haldokló hangján beszél. Hirdetésre vetődtem el hozzá: könyveladás. A könyvecskék, pajtás, pompásak. Az összes klasszikusunk, Schell vagy Schnell kötésében — ördög tudja! Hétszáz rubelt vasalt ki belőlem. Megmondtam, hogy ismertem a férjét, mire ezt kérdezte: Valóban? És — egy szot se többet róla, a dög!

— Meg kell nősülnöd — tanácsolta Számgin Drónov elcsodálkozott:

— Már hogyan? Hát Toszjka? Én kiszabadítom, pajtás, hamarosan. Határozott ígéretet kaptam rá.

— A bolsevikok közé fog állni — kötődött Számgin, aki nem hitt Drónovnak Az kérdőn pillantott rá, kis ideig hallgatott, majd hirtelen így szólt:

— Na és? Akkor én is megyek vele. Könyveket fogunk kiadni. Vaskos könyveket.

Nemrégiben szokott rá a dohányzásra, és sehogysem illett hozzá. A kurta, gömbölyű emberke cigarettával a fogai között szamovárra hasonlított. Most ügyetlenül rágyujtott, összeráncolta arcát, és így folytatta:

— Én, tudod, azt gondolom, hogy a mi munkásaink Lenint fogják követni — olyan csábító világossággal bizonyítja a proletárdiktatúra szükségességét...

Számgin általában elővigyázatosan tartózkodott attól, hogy véleményét nyilvánítsa kényes kérdésekben, Iván azonban felbosszantotta, és ezért nem állta meg, hogy ne sziszegje a fogai közt:

— A szükségességgel szemben áll a lehetetlenség — ez igen hasznos az egészséges észjárás kifejlesztésére...

Drónov megint kérdőn függesztette arcára nyughatatlan szemét, Számgin pedig, önmagának is váratlanul befejezte gondolatát:

— Lenin illegalitásra ítéli a maga frakcióját.

— M-m — hümmögött Drónov; torkára ment a füst és sípoló köhögésben tört ki.

A munkásosztályról Klim Ivánovics Számgin majdnem ugyanolyan keveset gondolkodott, mint a birodalom kötelékébe tartozó különböző neptörzsek életéről — ezek a törzsek csak ritkán adtak hírt létezésükről, olyan eseményekkel, mint például az „Andizsáni felkelés" volt; a munkásokra azért persze gyakrabban gondolt — minden alkalommal, valahányszor lelődözték őket. Ezeknek a gondolatoknak azonban futó jellegük volt: átvillantak tudatán, de nem keltettek fel benne az életért való felelősség eszméjét, az életért, amely az emberek elnyomásán, gyilkolásán alapszik. Azután azonban, hogy a német szociáldemokrácia többséget kapott a Reichstagban, és Scheidemann beült az elnöki székbe — Klim Ivánovics Számgin ráeszmélt, hogy olyan korszakban él, amelyben lehetséges egy Jaurès, Vandervelde, Branting, Pablo Iglesias, Eugen Debs, Bebel és még sokan mások, akiknek a neve már történelemmé vált. Amikor erre ráeszmélt, nem érzett egyúttal vágyat arra, hogy nevét az előbbiek mellé állítsa, de érezte, hogy a munkásosztályról való véleménynyilvánítás terén óvatosságra van szükség, amelyre a régi bölcs mondás céloz: „Ne köpj a kútba — hisz' még kell inni belőle." Tudta: ebből a közmondásból kimaradt a „magadnak" szó és nem tiltja meg, hogy beleköpjön abba a kútba, amelyből mások

fognak inni. Azzal a Drónovnak tett kijelentésével, hogy Lenin a forradalmi proletariátust illegális létre kárhoztatja, szinte célzást tett saját reményeire, és szemrehányást tett magának elővigyázatlanságáért.

1914 nyarán Klim Ivánovics Számgin már ismert névre tett szert azok között, akiknek alaptulajdonsága a szigorú kritikai viszony volt a valóság mind sebesebben és szilajabbul száguldó eseményei iránt. Egy emberként mondogatta róla mindenki:

— Okos ember.

Számgin tudta, hogy ezeknél az embereknél a kritika alatt az a vágy rejtőzik, hogy korlátok közé szorítsanak vagy teljesen megsemmisítsenek minden olyan próbálkozást és törekvést, amelynek célja a valóság eseményeinek jobbra vagy balra kanyarítása, de olyan éles szögben, hogy a bírálók valahol kívül találják magukat, légüres térben, ahol nem léteznek reménységek és nincs helye ábrándoknak. A környezet, amelyben Számgin forgott, ilyen elemekből állt: rendkívül hiú, de nyomorúságos praxissal rendelkező ügyvédek, mesterségüktől elgyötört, ingerült középiskolai tanerők, Semjákin-típusú, torkig lakott, de életundorral eltelt esztéták, nők, akik a francia forradalom történetét és Mme Roland leveleit olvasgatták és elragadóan vegyítették a politikát a kacérsággal, ifjú irodalmárok, akiket még nem ugatott körül és nem mart meg a kritika, a hírnév csahos kutyája, de már az őrültség jeleit mutatják a művészet szociális felelősségének kérdését illetően, az úgynevezett „bohémvilág" képviselői, hallgatag Duma-képviselők, akik egyik vagy másik párthoz tartoznak, azonban szemmelláthatóan nem bizonyosak abban, hogy a programok képesek kielégíteni széleskörű vágyaikat. Egyikük — nagyhomlokú, cingár, aszkétaarcú férfi — igen határozott formában fejezte ki a politika iránti viszonyát, ezzel a kijelentéssel:

— Mostani megjelenési formáiban a politika mellőzi az élet legfőbb kérdéseit. Alapja — a statisztika, ez azonban nem lehet befolyással például a nemi kapcsolatokra, az elvált szülők gyermekeinek helyzetére és nevelésére, és általában a családi élet kérdéseire.

És majdnem mindnyájan rendszerint ezekkel a szavakkal kezdték beszédüket:

— Mi, demokraták... Mi, az orosz demokrácia...

— A kispolgári értelmiségi — elfajzott, — állapította meg

Számgin. — Jó volt a nemes mellett, de már nem jó a kereskedő mellett. Ahhoz, hogy elérje a nemessel való egyenlőséget, földtulajdonra van szüksége. A burzsoával való egyenlőség viszont jóval könnyebben elérhető.

Szép számmal akadtak köztük neuraszténiások akik Freudot olvasták és abban a meggyőződésben, hogy már „megismerték önmagukat", különösen szilárdan hittek saját kiválóságukban. Mindezek az emberek fölébe kívántak kerülni a valóságnak, majdnem valamennyien pártonkívüliek voltak mivel attól féltek, hogy a pártfegyelem és a pártprogramok káros hatással lehetnek személyes „lelki alkatuk" sajátosságára. Ezeknek az egyéneknek önmagukról alkotott társadalmi vonatkozású véleményét Aljábjev határozta meg:

— Mi vagyunk az ország utolsó tartaléka — jelentette ki, és senki sem mondott ellent.

Az egyik ilyen összejövetelen Számginnak eszébe jutott: fiatalkorában, amikor tiltott epigrammákat, karikatúrákat, a cenzúra által betiltott cikkeket gyüjtött, kezébe került egy kefelevonat, amelyen a „szopljemennyiki" szót tévesen, megrövidítve „szopljeki"-nek szedték, a figyelmes vagy gúnyoros cenzor pedig kihúzta a je-t és jól olvasható vörös ja-t írt fölébe.* Kezdte észrevenni, hogy felébred benne a nevetséges iránti szenvedély és a vágy, hogy még jobban eltúlozza a nevetségeset.

Az emberek gyarlóságának látványa nem keserítette el Klim Ivánovics Számgint, de örömet sem szerzett neki: már régen meggyőzte magát arról, hogy ez a látvány — normális. Nem keseredett el júliusban sem, amikor a tüntetők hatalmas tömege sűrű folyamban áradt a Nyevszkijen a Téli Palota felé, hogy kifejezést adjon a cár iránti bizalmának és elragadtatásának az egykedvű bátorság fölött, amellyel a cár egész uralkodása alatt olyan bőségesen ontotta alattvalói vérét. A fa úttesten vonuló sokezerfőnyi tömeg szaggatott, súlyos léptei sajátságos, ritmus nélküli robajjá folytak össze, mintha karókat vertek volna be a körút fakockái közé. Az úttest tompán zúgott, a fedetlen fejek fölött kusza üvöltés szállt.

— „Mentsd meg, Uram, a te népedet..."

— Hurrá-á-á-á!

— „Vezesd győzelemre igazhitű uralkodónkat..."

---

* Szójáték: szopljemennyik = fajrokon, szopljak = taknyos.

— Hurrá-á-á-á!

A tömeg élén, az ég felé emelve boldogságtól sugárzó arcukat, jólismert Duma-képviselők haladtak, utánuk aranysujtásos egyenruhájú férfiak, vöröslábú tábornokok, hosszúhajú papok, aranygombos, fehérzubbonyos diákok, egyenruhás diákok, takarosan öltözött nők; néhány kövér ember úgy ugrándozott, akár a gumilabda, mellettük szegényesen öltözött aggastyánok tántorogtak, bottal a kezükben; tarkakendős asszonyok vonultak, sokan közülük hányták magukra a keresztet, és legtöbben tátott szájjal lépdeltek, átbámultak az előttük haladók feje fölött, és panaszos jajgatással töltötték be a levegőt. A házak ablakaiban és erkélyein asszonyok, gyermekek tolonganak, és szintén kiabálnak, hadonásznak, de lehet, hogy inkább csak fényképeznek.

— „Morituri te salutant" — gondolta Számgin, de kétség támadt benne: — nem, mégsincs így.

— Lám: a cár egyesül a népével — szólt valaki Számgin háta mögött.

— Ez is aligha van így... De teljesen világos — elemi erejű megmozdulás...

Jeléna szintén magyarázott valamit félhangosan, Számgin azonban nem figyelt rá, és csak amikor ez a néhány szó ütötte meg a fülét: — Mindenki megszokta, hogy védjen valamit — pillantott az asszonyra a szeme sarkából. Jeléna mellette állt és belékarolt; kifestett arca gondterhes volt, szomorúság árnyéka ült rajta: mintha rátelepedett volna a tömegtől felvert és fölötte áttetsző felhőként hullámzó por.

— Ah, kár, hogy nem utaztam el Párizsba — sóhajtotta Jeléna. — Micsoda cirkusz kezdődik itt...

— Kigyógyító megrázkódtatásként hathat — jelentette ki Számgin oktatóan. — Tudod, akár a sóval telített oldat: nem kristályosodik ki, ha nem rázzák fel...

— Nem — én nem vagyok só és nem óhajtom, hogy rázzanak — mondta az asszony bosszúsan.

Számgin elhallgatott, ismerősöket vett észre: valósággal fut, taszigálja az embereket Nogájcev, nyersselyem-kabátot visel, arcán elragadtatás és verejték csillog; tétován lépdel a hórihorgas Ijeronyimov s balkeze ujjaival fülébe kapaszkodik; lehajtott fejjel halad Piljnyikov, karonfogva vezet egy fehérruhás hölgyet, aki egészen szokatlan kalapot visel; méltóságteljesen lépdel Sztratónov, vastag bottal a kezében; mellette

rángatózik a kopaszodó, fakó szakállú Puriskevics és ott lépked a kövérképű Márkov, aki ünnepre kiöltözött böllérlegényre hasonlít. Jól kitűntek a munkáscsoportok.

— Nem emlékeznek a rosszra — gondolta Számgin, majd gúnyosan megkérdezte valakitől: — „A proletáriátusnak — nincs hazája?"

Elhaladt vagy harminc kőműves, akik egy négyemeletes házon dolgoztak, abban az utcában, ahol Számgin lakott, majdnem szemközt lakásának ablakaival; valamennyien „fehér kötényben" voltak, amint Brjuszov írja. A csoport vezetőjéről ismert rájuk: tar koponyájú, cingár kis öregember volt, bolyhos majom-pofácskával, metsző hangja akár egy mártíré.

— Naplopó-ók, — szokta üvölteni és cifrán elkáromkodta magát; emiatt a lakók panaszára beidézték a rendőrségre, de miután elüldögélt három napot és három éjszakát, a negyedik nap reggelén megint felsivított metsző hangja: — Naplopó-ók, ördögfajzatjai-i... — És megint szálltak a levegőben a tiltott szavak.

Mögötte egy szintén igen feltűnő kőműves lépdelt: magas, szélesvállú férfi, aranyszínű, dús, göndör hajjal, gondozott, nagy szakállal, pirospozsgás arcán és égszínkék, áttetsző szemében nyájas mosoly fénylett. Ő dolgozott a legközelebb Számgin ablakaihoz és Számgin nem egyszer gyönyörködött festménybe illő alakjában.

Egyforma hamuszínű ruhába öltözött fiúk és lányok haladtak apró léptekkel, nyilván árvaháziak; postások, pályaudvari hordárok vonultak, kórházi ápolónők, vámhivatali tisztviselők, katonák fegyver nélkül — és mennél tovább ért a tömeg, annál világosabb volt, hogy a menet végében már megtette hatását az az eszme, amely elemi erővel tudja szervezni a tömegeket. Teljes világossággal jutott ez kifejezésre a lovasrendőr-osztagban.

— Menjünk a „Medvé"-be — jelentette ki Jeléna követelően. — Fojtogatja a torkom ez a por, de enni mégis akarok.

A „Medvé"-ben hurráztak, koccintgattak, poharak csengtek, dugók durrogtak és az egész kép olyan volt, mintha ezek az emberek egy pályaudvaron sereglettek volna össze, hogy kikísérjenek valakit. Számgin fülelni kezdett a szapora zsivajra, gyorsan levette szemüvegét, dörzsölgette üvegeit és lehajtotta fejét az asztal fölé.

— Ismerős hang — mondta Jeléna és pattintott ujjaival.

Számginnak szintén ismerős volt az átható, édeskés hang — Zahár Petrovics Berdnyikov hangja szaggatta a fülét:

— Mi emberszeretően háboruskodunk: azzal győzünk, hogy magunkhoz édesgetünk másokat... Egész Közép-Ázsiát cukorral meg kartonnal hódítottuk meg...

Számgin szemüvegén keresztül lopva a sarokba pillantott: a babér és pálma között ott magaslott, valósággal a mennyezetig emelkedve, a felejthetetlen, gömbformájú alak, ragyogott a hólyagszerű vöröses arc, csillogott a szúrós szempár — Berdnyikov jobbkezében borospohár, baltenyerével mellét verdeste — az ütések lágyan puffantak, mintha tésztát értek volna.

— A német vassal, acéllal harcol, géppel harcol és — ami a fő — ésszel! Ész-szel!

— Eszembe jutott már: Berdnyikov. Minden hájjal megkent kalmár, szoknyavadász, párját ritkítja...

Számgin nem figyelt Jelénára, hanem a mellette lévő asztalkánál ülő két vendég halk párbeszédét hallgatta; az egyik cingár, kopasz, hosszúbajuszos, aranyfogú ember volt, a másik őszszakállú, magashomlokú — és vastag orrán kéküveges pápaszem ült.

— Zahár bizony beleesett a hurokba — mondta az aranyfogú.

— Kivágja magát. Megvannak az összeköttetései.

— Sokat is érnek az összeköttetések! Nálunk naponta változnak a miniszterek. A Dumában pedig — az irígységé a szó.

— Sebaj. A háború nem teszi tönkre a kereskedelmet.

Elhallgattak, Berdnyikov mellett pedig bőszen rikoltotta valaki:

— Tömjétek be a paraszt száját!

— Ugy véli: tartóztassuk? — kérdezte az aranyfogú halkan. Az öregember órájára pillantott és még halkabban felelte:

— Nincs hová sietni. Mindjárt meg kell érkeznie Mityának, meghallgatjuk, mit tudott meg.

— Miért vagy ilyen szórakozott? — kérdezte Jeléna mérgesen.

— Figyelek — magyarázta Számgin, — és ezt hallotta:

— A mi emberbaráti radikális értelmiségünk egy emberöltő óta igyekszik megelőzni a történelmet, — kiabálta Berd-

nyikov élesen. — Történelmet csinálni nem Karl Marxtól tanult, hanem Jemeljka Pugacsovtól...

— Bezárni a Dumát! — röffent fel valaki.

— Már felöntöttek a garatra, — állapította meg Jeléna. — Nem, nem bírom itt, fülledt! A levegőre kívánkozom, menjünk a szigetekre, — jelentette ki szeszélyesen.

Számgin szintén el szeretett volna menni, izgatta a Berdnyikovval való találkozás lehetősége, Jeléna azonban zavarta. Még mielőtt ki tudta volna fejteni az asszonynak az okokat, amiért nem mehet ki a szigetekre — a szomszéd asztalhoz odasietett egy szőkefürtös, pirosarcú ifjú és félhangosan mondott valamit.

— Nahát, ez a Zahár — szólt az öreg dicsérően. — Maga hurokról beszél — ő meg már meg is előzött bennünket...

Az aranyfogú ember elsápadt, összébbhúzta magát és szétt árta karját.

— Hát gondolhatta volna az ember...

— Bizony, ez komoly csapás! Zsebrevág háromszázezret, annyi szent...

— De engedelmet, Miron Vasziljev, hát ki mondhatta meg neki?...

— Neki mindenüvé elér a keze...

Az aranyfogú ember felugrott a székről és elkiáltotta magát:

— Te mondtad meg, te gazember! Te!

Hangosan, cifrán elkáromkodta magát és káromkodása nyomán csendesség ömlött el a termen.

— Menjünk már — mondta Jeléna nagyon türelmetlenül.

Az utcán búcsút vettek egymástól. Számgin gyalog indult haza. Sebes fogatok száguldottak, katonatisztek ültek benne, és úgy rémlett, hogy valamennyien ugyanabban a testtartásban ülnek, mint a legelső, akit Számgin észrevett: büszkén felvetett fejjel, a kard két térdük között. kezük a markolaton pihen.

— Berdnyikov — gondolta Számgin és mindjárt szidalmazó szavakkal illette: — Gazember, bűnöző típus...

Észrevette, hogy gépiesen szidalmazza a kövér embert és azért, mert sértést sértéssel szoktak viszonozni. Azonban nem táplál haragot Berdnyikov ellen, csupán a könnyű undor érzése maradt meg benne.

— Rég volt már. És nagyon is anekdótaszerű.

Az Izsák-tér oldalán katonazenekar réztrombitái harsogtak és jajongtak; csoportostól sebesen igyekeztek feléje az emberek, tovaszáguldott egy osztag lovasesendőr, feltűnő volt, milyen sok a fehérzubbonyos rendőr; a kazányi székesegyház előtt tolongott a hűséges alattvalók serege, Számgin odalépett az egyik csoporthoz, hogy meghallgassa, miről beszélnek, egy rendőrtiszt azonban, udvariasan bár, de határozottan tanácsolta:

— Oszoljanak, uraim!

— Jónapot — szólt Semjákin, megérintette Számgin könyökét és panamakalapjához nyúlt. — Nos, odébbállunk erről a rosszemlékezetű helyről? Hát itt a háború...

— Nekem ugyan nem kell — mondta Számgin szárazon.

— Valóban? Nem, én a háborút nagyon is időszerűnek, rendkívül hasznosnak tartom — individualizálja a nemzeteket, egyesíti őket...

Semjákin hangosan beszélt, édeskésen és olyan erős parfőmszag áradt belőle, hogy még a szavai is illatosaknak tűntek. Az utcán még szebbnek látszott, mint benn a szobában, de kevésbbé komolynak, — piperkőcként hatott halványlila ruhájában, hetykén összegyűrt, drága panamakalapjában, elefántcsont fogantyús sétapálcájával, feketeköves gyűrűjével ujján.

— A háború megsemmisíti az osztálykülönbségeket — magyarázta. — Az emberek nem eléggé okosak és hősiesek ahhoz, hogy békében éljenek, az ellenség színe előtt azonban fel kell lobbannia a barátság, testvériség érzésének, annak a felismerésnek, hogy nélkülözhetetlen az egység a sorssal való játékban és annak legyőzéséhez.

Vasráccsal elkerített, kicsiny, poros kertben egy csapat gyerek menetelt — fiúk és lányok, lapáttal és bottal vállukon, élükön egy tízesztendő körüli fiúcska haladt és szájharmonikázott, oldalt egy szemüveges, csíkosszoknyás nő kísérte őket.

— Szerjozsa — az ütemet! — kiabált. — Egy-kettő, egy-kettő!

— A német szocialisták — a mi tanítóink — turbékolta Semjákin, — már a mult évben a fegyverkezés céljait szolgáló különleges adók mellett szavaztak...

Egy mellékutcából sebesen, egymásután gomolyogtak elő — akár füst a kéményből — újabb és újabb csoportok, szentképeket vittek, a cár, a cárné, a trónörökös képeit, majd előre-

rugtatott egy feketeszakállas lovasrendőrtiszt, utat tört az emberek között lovával, ijesztően lóbálta lovaglóostorát, és rájuk ordított:

— Nem hallottátok: Vissza! Hátra-a! Hátra arc, indulás!

— Megmozdult Oroszhon — magyarázta Semjákin fáradhatatlanul; falhoz szorította a kabátos, kartoninges emberek serege, az egyik — őszszakállú, szélesvállú férfi, vastag bottal a kezében — Számgint méregette és közben sértődötten magyarázta:

— Az egyik — így, a másik amúgy, semmit sem ért belőle az ember! Az idő pedig múlik!

— Maguk hová készülődtek? — kérdezte Semjákin.

— Hát az, hogy magunk sem tudjuk.

— De kicsodák maguk?

— Különfélék.

— A városi parkba — szóval a szekerekhez.

— Utcakövezők.

— De mi az oka a háborúnak, uram? — kérdezte a botos öregember Számgintól.

— Benne áll a kiáltványban.

Számgin felhasználta a járdán támadt tolongást, hogy odébbálljon Semjákin mellől; valahol a közelben dobpergés hallatszott, élesen harsant egy síp — és az úttest kövein a gárda délceg katonáinak léptei dobogtak, akik ezredük zászlaját követték; úgy kiszorították a civileket az utcából, akár a dugattyú a gőzt.

— A Preobrazsenszkij-ezred katonái — mondta valaki tiszteletteljesen, egy másik hang pedig kijelentette:

— Fiúk! Az igazhitű... istenfélő hadseregre — hurrá!

— A Szemjónov-ezred.

— Fiúk! Az igazhitű... istenfélő hadseregre — hurrá!

A felszólításra alig egy tucat hang válaszolt. Egy szürkeköpenyes nő, aki „Vöröskereszt" felírású szalagot viselt karján, taszigálta Számgint, megelőzte, és hangosan így szólt:

— Zsidók, tatárok is vannak a katonák közt...

Akkor a Számgin mellett álló kurtalábú, fehérkötényes, szalmakalapos ember utánakiáltott az asszonynak:

— A gárdában csupa keresztény van, te ostoba!

— Te vagy az ostoba! — válaszolt a nő és feléje fordította lisztfehér arcát. — Talán te keresztelted meg őket?

— Megállj, megállj! Hogy mersz...

Számgin befordult egy mellékutcába, levette kalapját és miközben zsebkendőjével törölgette izzadó halántékát, ezt gondolta:

— Tudatlan emberek... Az ilyenek kedvéért...

A gondolat nem talált befejezésre: megzavarta komor, ingerült hangulata.

Eszébe jutott, hogy mintegy három héttel ezelőtt hogyan készítette elő a rendőrség az utcát, melyben ő lakott, a francia köztársaság elnökének átvonulására. Behivatták a rendőrségre az utca valamennyi házmesterét, azután vagy két nap mulva rendőrök járták végig a házakat, vizsgáltak valamit,. három házat átkutattak, az egyikben letartóztattak egy diákot; egy rendőr fényes nappal bekísérte Agáfja barátját, Benykovszkijt, aki egy faszerszám-javító műhelyben dolgozott; bizonytalan korú, kopasz, borotvált ember volt és katolikus papra hasonlított. Kora reggel bemázolták kékes festékkel az épülő házat körülvevő kerítést, azután fellocsolták az utcát és néhány tucat takarosan öltözött, tekintélyes külsejű, javarészt szakállas polgárt tereltek oda. Fiatalok is akadtak közöttük, akik vidám tréfát eszeltek ki: megállították a járókelőket és odaszorították a kerítéshez, amelyen még nem száradt meg a festék és az illető bepiszkította ruhája oldalát, vagy hátát.

Déltájban izgatott sípszó harsant az utca végén, és mintegy parancsszóra, sebesen átsuhant egy ragyogó automobil: cilinderes, kövér ember ült benne, szemközt vele — két aranysujtásos katona, a harmadik — a sofőr mellett. A titkosrendőrök részben járókelőknek álcázták magukat, részben bámészkodóknak, akik figyelemmel kísérték az ablakokban feltűnő embereket. Klim Ivánovics Számgin kikémlelt az ablakkeret mögül és arra gondolt, hogy a kövér Poincaré úrnak egy esztendővel előbb kellett volna ellátogatnia — a Románovok jubileumára.

A szomszéd szobában Agáfja tett-vett és amikor Számgin köpenyben, papucsban átment oda — az asszony összefonta mellén könyökig csupasz karjait, és vidám mosollyal fogadta.

— Örül, hogy látta a francia köztársaság fejét?

— De hiszen nem is látszik a feje, csupa has, cilinderétől a csizmájáig — felelte az asszony. — Mulatságos, hogy a cár civilben van, mint valami kereskedő — magyarázta. — És az a fekete köcsög a fején — valami más illene oda, a méltóság kedvéért, akár csuklya, amit a főpapok hordanak, mert így még a rendőrkapitány is szebben van öltözve.

Számgin ritkán engedte meg magának, hogy beszédbe elegyedjék vele, ez a himlőhelyes képű asszony azonban egyre bizalmasabb, tolakodóbb lett. De munkáját ugyanolyan hibátlanul látta el, mint azelőtt és semmi okot sem adott az elbocsátásra. Számgin szeretett volna egyszer férfit találni a konyhában; Benykovszkijon kívül azonban senkit sem látott, noha mégis lehettek: Agáfja ugyanis nem dohányzott, Benykovszkij sem, de a konyhában mindig dohányszag érződött.

Vagy két nap mulva Jeléna egy durva tollvonásokkal papírravetett karikatúrát mutatott: kardokból és szuronyokból alkotott négyszög közepén bomba látható. Poincaré arcával, a négyszög sarkaiban fent — egyrubeles pénzdarab, Románov Miklós kopott képmásával, valamint az angol király vaddisznófeje, alul — a belga és a román király, és a felírat: „Pont a négyszögben", vagyis franciául — Point carré.

— Harlámov mutatta meg, — mondta Jeléna. — Mindig vannak ilyen érdekes dolgai.

— Fiatal koromban én is elszórakoztam az efféle... toll- és ceruza-huncutságok gyüjtésével — jelentette ki Számgin rosszalóan, de nem tette hozzá, hogy ez a huncutság most valósággal ellenséges érzést ébreszt benne elkövetői iránt. Ugyanilyen érzést ébresztett benne fokozatosan Harlámov a polgári konzervatívizmus és az ellenforradalmi beállítottság különféle megnyilvánulásai iránti kifejezett érdeklődésével is. Halk fütyörészése és csendes monológjai, sőt még a fejét borító sima fekete, valósággal öntöttvasként ható hajkorona is, egyszóval az egész ember — különös, szinte képtelen gyanakvást váltott ki belőle: szerette volna azt hinni, hogy festi a haját, idegen útlevéllel él, hogy eszer, terrorista, maximalista, megszökött a száműzetésből. Jeléna azonban tudta, hogy Harlámov unokaöccse másodágon Prozórovnak, hogy apja állatorvos és Kurszkban lakik, anyja pedig, akit 1907-ben letartóztattak, meghalt a börtönben.

Néhány nappal Szamszónov hadseregének szétzúzása előtt Harlámov egy átlátszó papírlapot tett Számgin elé:

— Óhajtja megtekinteni?

Számgin a következő gépelt sorokat olvasta:

Barátaim, vessük sutba
A marxizmus szent tanát,
Jobb nekünk a sovinizmus:
Osztályharcot az nem ád.

Fel, fel, te szocdem patrióta,
Fel, fel, a biztatást ne várd,
Menj el az idegen országba,
És verd a német proletárt. (Kétszer.)

Új testvéreinkhez térünk,
Gucskov is ott lesz velünk,
Az átkoktól mi nem félünk,
A nagy Marx sem kell nekünk.
Fel, fel, stb.

Így kiált maga Plechánov,
Scheidemann, Vandervelde, Guesde,
És a Dumában Burjánov
Szónokolja ezeket.
Fel, fel, stb.

Dobd hát el a vörös zászlót,
Emeld fel a trikolórt,
És a német proletártól
Ne rettegj, gyilkold, tipord.

— Rossz — jelentette ki Számgin.

— Pocsékabb nem is lehetne! — visszhangozta Harlámov.

— Durva — tette hozzá Számgin.

— Primitív — magyarázta Harlámov szinte mentegetőzve, és vállat vont.

— Gúnyolódik talán? — kérdezte Klim Ivánovics önmagától és most először vette észre, hogy Harlámov alsó ajka vastagabb a felsőnél és ez fitymáló kifejezést ad arcának, szeme pedig kevéssé mozgékony és fesztelenül, egyenesen előre tekint. Nyomban eszébe jutott, hogy Harlámov mondatai gyakran kétértelműen csengenek.

A német követség épületének szétrombolásáról így mesélt:

— Szétromboltak egy bántó stílusban épült kőházat. Szétrombolhatták volna a szomszédos házakat is. Ha a rendőrség engedi, a Téli Palotát is szétszedték volna. Egy ismerős rendőrfelügyelőhelyettes elpanaszolta nekem: alig kezdődött el a háború, de máris terjed a rablás; az imént fogtunk le valakit, aki azt bizonygatta az embereknek, hogy hatósági engedéllyel hatolnak be a házba, mivel a tulajdonosa, egy hadbiztos, el-

lopott negyvenezer katonacsizmát és eladta a németeknek. Amikor pedig a követség tetejéről ledobták a bronz szoborcsoportot, egy öregember megjegyezte: „De jó lenne leszedn az Anyicskin-hídról azokat a meztelen rézlegényeket".

Számgin szárazon kérdezte:

— Tagadja a népharag szerepét az ilyen aktusban?

— Nem vettem észre haragot — felelte Harlámov bűntudattal es már lepiezetlenül gúnyolódott; majd hozzátette. — Tiszta sor — szórakozhatnak az emberek, hatósági engedéllyel

— Ez természetesen nem áll — túlzás! — jelentette ki Számgin. Harlámov pedig hozzáfűzte:

— A firkászok viszont dühöngenek: megtiltották nekik érzéseik szabad kifejezését megfosztották őket a szó ajándékától — még a „Recsj"-re, arra a jószándékú kerítőasszonyra is rákoppintottak.

Számgin előtt teljesen világos volt, hogy az egész országot magával ragadja a hazafiúi érzelem kitörése; a japán háború elején semmi ilyet nem tapasztalt. Most pedig a liberális burzsoázia egy emberként fogadta el a jelszót: „A cár egyesülése a néppel". Az Állami Duma ünnepélyesen véget vetett a kormánnyal való mindenféle viszálykodásnak, a diákok hazafias tüntetéseket rendeznek, vidékről százával érkeznek a táviratok a cár nevére, amelyek harckészségről és a győzelembe vetett szilárd hitről tanuskodnak, az újságok tényeket közölnek a „teutonok vadságáról" az írók prózában és versben pusztulással fenyegetik a németeket és mindenütt dicsérően emlegetik Kozjmá Krjucskov doni kozák hősiességét. aki. hogy példát mutasson a civileknek a v.rtusról. kardjával összeszabdalt és dzsidájával összeszurkált tizennégy német lovaskatonát

— Tízzel valószínűleg megtoldották — jelentette ki Harlámov.

— A szkeptikus szerepét játssza amivel fel akarja hívni a figyelmet önmagára — állapította meg Számgin Kellemetlen volt. hogy Jeléna egyre gyakrabban beszél Harlámovról:

— Erdekes Szórakoz ató. Csodabogar

— Csodabogár túl sok akad nálunk elfárad tőlük az ember — jegyezte meg Számgin, néhány nap mulva pedig ezt hallhatta az asszonytól:

— Milyen tehetséges! Tegnap felolvasott nekem valami

operettszerű jelenetet — nagyon mulatságos! A jámbor bankárok kara kacagtató dalt zeng benne:

Jó dolog ez, mard és rontsd hát
Felebarátaid csontját!

— Ezekben a napokban aligha helyénvaló a komédiázás — jelentette ki Számgin; az asszony azonban határozottan ellentmondott:

— Nem, éppen ezekben a napokban kell vidámabban venni az életet, mint máskor! Mondd csak: értesz te valamit a tőzsdei játékhoz? Csütörtökön nyertem nyolcezret, de, figyelmeztettek, ez veszélyes dolog, és különben is jobb aranyat, vagy aranytárgyakat vásárolni...

— Igen, persze, aranyat — helyeselt Klim Ivánovics egykedvűen.

Az asszony cselekedetei nem érdekelték, Harlámov magasztalása nem keltett benne féltékenységet. Egy kérdés megoldása okozott gondot jelenleg: vajjon milyen kilátásokat és lehetőségeket nyujt számára a háború? Olyan hatalmas embertömegeket szólított fegyverbe, hogy minden bizonnyal nem tarthat sokáig, — nem lesznek elegendő anyagi eszközök esztendőkig való háborúskodásra. Természetesen, az Entente legyőzi az osztrák-németeket. Oroszország kijáratot kap a Földközi-tengerre, megerősíti helyzetét a Balkánon. Mindez így lesz — de mit nyer ő? Amilyen szilárdan csak tudta, eltökélte magát: vezető szerepet akar játszani. Már rég ideje.

— Saját élettapasztalatom iránti tiszteletből kötelességem így tenni. Olyan érték ez, amelyet nincs jogom elrejteni a világ, az emberek elől.

Ezek a meghatározások azonban nem elégítették ki. Érezte, hogy nem az emberek, hanem önmaga elől próbál elrejteni valamit, ami egész életén át nyugtalanította. Nem tartotta magát becsvágyónak és nem érezte kötelességének, hogy szolgáljon az embereknek, nem volt mizantróp sem, az embereket többségükben jelentéktelen senkiknek tartotta, egyesekkel szemben pedig — szerves ellenszenvet érzett. Komor hírek jártak arról, hogy Szamszónov hadseregét szétzúzták Kelet-Poroszországban; Számgin szemrehányást tett magának elhamarkodott elhatározásáért. Néhány nap mulva Jeléna, ujjaival pattintgatva, egy fényképet mutatott neki:

— Nézd csak, micsoda ritkaság!

A kép homályos volt, nem lehetett mindjárt kivenni, mit ábrázol: utcarészlet, két kisebb ház, törött ablakkeretek, üvegcserepek, a verandától a feljárat előtti kő-pihenőre két láb nyúlik ki, az egész utcát bútorroncsok borítják, ott hever egy leszakított tetejű pianinó, keresztben az utcán — egy kidöntött fa, juhar vagy gesztenye, előtte — tűzrakás, amelyből kiágaskodik a pianinó teteje; a máglya előtt pedig, magashátú, alacsony fotelben, egy orosz katona ül, lábát egy írógépen pihenteti, térdei közt puska, ül és a tűzbe bámul. A háttérben elmosódva még két katona látszik, aki befog vagy kifog egy alaktalan lovat.

— Alá lehet írni: a győztes, ugye? — kérdezte Jeléna Számgin pedig mérgesen mondta:

— Biztos vagyok benne, hogy ezt az egész... disznóságot szándékosan rendezték, azért, hogy lefényképezzék. Néhány zászlós, vagy tudósító — magyarázta Számgin. Jeléna azonban ellentmondott:

— Nem, Malinovszkij doktor vette le. Van másik neve is — Bogdánov. Nem folytatott gyakorlatot, olyan tudós-féle, értod? A férjemmel való együttélésem első évében néhány előadást tartott nálunk. Nagyon szerény és szórakozott.

Megrázta vállát és keblét, pattintott ujjaival és gyönyörűséggel jelentette ki:

— Tudod, milyen érdekes dolog ez a háború, lebilincselő! Felébredsz reggel — azt gondolod: melyik melyiket? És az újságot úgy várod, mint egy szórakoztató ismerőst.

— Azoknak, akiket vernek, aligha szórakoztató — jegyezte meg Számgin oktatóan; Jeléna pedig bölcselkedően így válaszolt:

— Akkor rendezzék úgy, hogy ne verekedjenek.

Néhány nap mulva pedig csodálattal közölte:

Képzeld: Harlámov bevonul önkéntesnek!

Érthetetlen volt: miért cseng öröm az asszony csodálkozásában?

Számgin megkérdezte:

— Miért örülsz ennek?

Ezt a választ kapta:

— Elfelejted, hogy én egy kicsit francia vagyok.

Ez az esemény különben igen bosszantó volt: Számgin nemrégiben határozta el, hogy elküldi Harlámovot a novgorodi kormányzóság egyik kerületébe, Peszocsnoje falu parasztjai-

nak ügyében akik törvénytelenül birtokolták Ljevasova földbirtokosnő szántóföldjét és rétjeit. A földbirtokosnő meghalt, örököse, Nogájcev Duma-képviselő rábukkant egy régi tervrajzra és megbízta Prozórovot, hogy nyujtson be nevében keresetet a faluközösség ellen Prozórov be is nyujtotta. és a járásbíróságon megnyerte a pert. A törvényszék azonban megsemmisítette a bíróság ítéletét; ugyanakkor pedig igényt jelentett be a vitás földdarab egy részére a közeli kolostor, Ljevasova ajándékozási okirata alapján, és azt bizonyította, hogy a parasztok három esztendő folyamán tőle bérelték a földet.

A zűrzavar betetőzéséül egy Anyiszim Froljenkov nevű paraszt bejelentette, hogy a réteket, melyekre a kolostor nem támaszt igényt, Nogájcev eladta neki, nyomban a járásbírósági ítélet után, a kolostor pedig állítólag használta e rétek szénáját, Froljenkov váltójának törlesztéseként. Klim Ivánovics Szamgin azelőtt is udta, hogy ez igen sötét ügy és hogy Prozórov elővigyázatlanul járt el, amikor elvállalta; a napokban pedig megjelent Nogájcev és végleg meggyőzte arról, hogy ennek az ügynek véget kell vetni. Nogájcev ijedt volt és ezt nem is leplezte.

— Beismerem, drága barátom — elhamarkodottan cselekedtem. Nem vagyok üzletember és nem ismerem a törvény csínját-binját. Váratlan örökség, tudja, én nem vagyok gazdag ember — és családom van! A család — kötelez .. A tervrajz megzavart. Most már értem, hogy a tervrajz meg... hogy úgy mondjam — csak hipotézis.

Valahogy különösen tisztára volt mosdatva, vasalva, szerény ruhája szorosan símult rá; mintha fürdőből jött volna. Beszéd közben símogatta szakállát, csipőjét, vastag kabátja hajtókáját jóságos arca zavart. sajnálkozást fejezett ki, szemében pedig ravaszkás mosoly fénylett.

Szamgin mérgesen kérdezte: mit akar tulajdonképpen?

— Békét! — jelentette ki Nogájcev határozottan és kissé sivító hangon; és mélyen elvörösödött. — Tudja, kényelmetlen s nem időszerű, hogy egy Duma-képviselő hadakozzék a parasztokkal ezekben a napokban, amikor... érti már? Nyomatékosan kérem: utazzék le a parasztokhoz és ajánljon fel nekik békés megegyezést. Különben még megszimatolják a lapok, felfújják. Így pedig — csendben, békésen...

— Nem rossz ajánlat — állapította meg Szamgin. — És ez lesz az utolsó ügy, amelyet átvettem Prozórovtól.

Nagyon kellemes volt a tudat, hogy ennek az ügynek az elintézésével megszabadul attól a kényszerűségtől, hogy sűrűn találkozzék Jelénával, aki már kissé terhelte közelségével, néha pedig sértette is túlságosan feszteleu, túlságosan bizalmas viselkedésével.

És most ott rázódik egy rozoga bricskában a Borovicsiból Usztyuzsna felé vezető hepe-hupás postaúton. A köd függönyén keresztül olykor apró, hideg esőcseppek hullanak térdére, a bricska bőrteteje rázkódik, bökdösi a fejét; Számgin kidugta esernyőjét és kinyitotta, a döccenőkön az ernyő vége nekiütközött az öreg kocsis hátának, aki rekedten kurjongat:

— Gyí-í, szaporábban!

A derék állat sebesen futott, nem szorult nógatásra, és igen fura látvány volt, hogy ilyen rozoga kocsit kénytelen húzni.

Az út két oldalán, a ködben, fák suhannak tova, ringanak az őszi széltől letarolt fekete ágak, sürögve szálldosnak és csörögnek a fehérmellű szarkák; tömény mocsári rothadás szaga fogadja és kíséri a zörgő bricskát, a nedvesség beissza magát a bőrbe és nyomasztó csüggedtséget, szokatlan gondolatokat támaszt. Milyen gyarlók a Nogájcevek. Froljenkovok és a Peszocsnoje falubeli parasztok ügyecskéi ahhoz a drámához képest, amely most van kibontakozóban Franciaország északi részén és pusztulással fenyegeti Párizst — a „Világ Athénjét"! Ha a németek győznek, a franciákra nem csupán újabb gazdasági kifosztás vár, hanem térdre kényszerülnek egy náluk kevésbbé tehetséges nép előtt. Igen, ez olyan csapás lenne, amely visszatükröződik egész Európa sorsán és természetesen az egész emberiségén is. Lehetséges, hogy a németek, a forradalom elkerülésével, megteremtik a maguk Napoleonját és egész Európa meghódítását tűzik ki célul. Ugyanakkor Japán hozzálát Ázsia leigázásához. Azután pedig az emberiséget a fajok összecsapásai és küzdelmei fogják fenyegetni. És ha szem előtt tartjuk, hogy mindez egy kicsiny bolygón megy végbe, amely valósággal elvész a világmindenség végtelenségében, az ezernyi mérhetetlen csillagkép, a milliónyi bolygó közepett, amelyekhez képest a Föld talán csak egy porszem, ahol született és él az ember, az a lény, akinek mindössze öt-hat évtizednyi élet jut osztályrészül . .

Ilyen természetű gondolatai nem támadtak sűrűn Számginnak, és mindig a Kozmoszban elvesző ember „világfájdal-

mát" ecsetelő könyvektől eredtek, egyik-másik hős „érvrendszerétől", aki bizonyos, csupán alkotója számára világos okokból, pesszimisztikusan gondolkodott. Klim Ivánovics nem szerette ezeket a gondolatokat és óvakodott attól, hogy megállapodjon rajtuk, mivel érezte, hogy hatalmukba tudják keríteni ugyanúgy, amint hatalmába keríti az embereket mindenféle programszerű érvelés. Számgin azonban tartalékban őrízte őket és elismerte egy rendkívül értékes tulajdonságukat — azt a képességüket, hogy messzire el tudják terelni az embert a valóságtól, fölébe tudják helyezni. Jól látta, hogy az emberek okosabbnak tűnnek egymás szemében, amikor a „relativitás elméletéről", a Nap belső hőmérsékletéről beszélnek, ha arról vitáznak, hogy a Tejútnak végnélküli spirális vagy ív alakja van-e, vagy arról, hogy elég-e a Föld, vagy megfagy. Egy alkalommal önmaga számára is észrevétlenül, egyszersmindenkorra így határozta meg ezeknek a feltűnéshajhászó gondolatoknak az értékét:

— Feltehető, hogy mindez így van, de az is lehet, hogy nincs így. De lehet élni e kérdések eldöntése nélkül is.

Ezekben az órákban, a távolságokat nyomorúságosan korlátozó köd ölelésében, a bricska vasalkatrészeinek csikorgása és zörgése közepett. Számgin először s igen szívesen gondolt arra, hogy az emberi lét — rejtélyes és hogy ez a rejtélyesség rendkívül hasonlít céltalanságra. Fizikai fáradtság és csüggedtség állapotában ért be estefelé egy kicsiny, sűrűn beépített városkába; úgy rémlett, mintha odaszegeznék a földhöz a másféltucatnyi templom harangtornyai. A hallgatag kocsis sebesen végighajtott néhány kisebb kovácsműhely mellett, a sötétben lángolt az izzó szén, szaggatottan kopogtak a kalapácsok: a szürke folyó partján szintén munka zsivaja szállt, gerendákat fűrészeltek, fejszékkel faragtak, csikorgott valami és gyors ütemben, sebesen szállt az ének:

Hej, gerendácska, — hó-rukk!
Húzd meg, rántsd meg!
Rántsd meg a végét,
Hó-rukk!

— Csúszik már, csúszik, csúszik! Sebesen csúszik, hé!

A félhomályban mintegy húsz ember vonszolt a partról a folyóra egy újonnan épített sárga bárkát.

— Ugyanaz a régi, primitív élet — gondolta Számgin. —

Elmaradtunk Európától. Zavarjuk az életét. Megijesztjük embereink hatalmas tömegével, irígységet keltünk benne gazdagságunkkal.

Eszébe jutott a karosszékben terpeszkedő, lábát az írógépre támasztó katona.

— Vademberek. Vademberek.

— A szállóba — mondta Számgin, akit kissé felélénkített a lárma; a kocsis nyugodtan felelte:

— Minek? Tudom én — hová kell!

Egy emeletes ház előtt állította meg lovát; a háznak öt ablaka nézett az utcára, az ablakkereteket finom faragás díszítette, a világoskék zsalukat virágok tarkították és úgy hatottak, mintha tapétával lennének beragasztva; a tornácra kilépett egy jól megtermett, szakállas férfi és hajlongva, nyájasan így szólt:

— Hozta Isten! Elfáradt, ugye? Oljka! Szaporán...

A férfi eltűnt és megjelent Oljka: magas, sudár leány, vastag hajfonattal, arca annyira piros volt, hogy duzzadt ajkát alig lehetett észrevenni. Ő sem volt beszédes és Számgin kérdésére:

— Kié ez a ház? — így felelt:

— A gazdáé.

És Klim Ivánovics Számgin most ott ül az asztalnál a hajlított „bécsi" székekkel berendezett, égszínkék, virágos tapétákkal teleragasztott világos, tiszta szobában; a tapéták virágai igen hasonlítanak rizike-gombára. Az egyik fal mellett „vitrin", üveges szekrény, felső polca szinte roskadozik a teásedényektől, közöttük egy üvegkancsó, benne színes pálcikákból művésziesen összerakott templomocska. A hátsó falon húsvéti cukortojások lógnak és egy fából kifaragott, zöld szalaggal átkötött, hatalmas piros tojás. A két másik polcon mindenféle dobozok, skatulyák, tányérkák, tálak, üres üvegek, az egyik — medvealakú. A szoba másik falán két kőnyomat: a „Szent család", és II. Miklós hitvesével, a trónörökössel és leányaival — a cári uralkodóház háromszázesztendős jubileuma alkalmából kiadott képecske. A két kép között koporsóalakú mahagóniládikájában hangtalanul hintázott egy régi angol óra ingája. Az elülső sarokban öt ikon, kettő ezüst keretben és szőlődísszel ékesített tartóban. Az asztalon forrt a szamovár, de senki sem jött be, hogy kitöltse a teát, és az egész házban olyan csendesség volt, mintha mindenki aludt volna.

Számgin tanácstalan volt: ez nem fogadó, mit jelentsen ez?

Ekkor azonban újból megjelent a jólmegtermett férfi, akinek olyan dús, sűrű, világosszőke szakálla volt, hogy még Varávka is megirígyelhette volna.

— Tessék teát parancsolni — ajánlotta csengő hangon és letelepedett az asztalhoz, a szamovárral szemben.

— Bocsásson meg, de nem értem: miért hoztak engem magához? — kérdezte Számgin.

— Helyesen tették, a sürgöny szerint — nyugtatta meg a szép ember. — Nogájcev úr sürgönyzött, hogy küldjünk kocsit az úrért és általában legyünk segítségére mindenben. Kietlen vidék bizony ez a miénk. A jó lovakat elvitték a háborúba. Az én nevem — Anyiszim Jefimov Froljenkov — szolgálatára.

Könnyedén, símán beszélt, hangja altban csengett, mint egy nőé, ez azonban nagyon illett délceg, szép termetéhez és festenivaló arcához. Nogájcev beleavatkozása ebbe az ügybe bizonyos gyanakvást ébresztett Számginban, Froljenkov azonban eloszlatta minden gyanakvását.

— Hajóépítő vagyok, dereglyéket építek és mindenféle kisebb vízi járművet. Elnézést kérek: a feleségem rokonaihoz utazott, éppen Peszocsnojéba, ahová holnap nekünk is át kell mennünk. A második már — tavasszal vettem feleségül. Anyámmal utazott, vagyis az anyósával. Az egyik fiamat elvitték a háborúba írnoknak, a másik itt van és segít nekem. A vőm, aki azelőtt tanító volt, az italmérésben dolgozott — de őt is elvitték a háborúba — hát a lányom is elment vele, vöröskeresztes nővérnek. Az italmérést becsukták. Pedig azt mondják — másfél milliárd haszna volt a szeszből a kincstárnak.

— Azt hiszem — egy milliárd...

— Az is szép összeg... A háború bizonyára nagy pénzekbe fog kerülni. Ugye?

Nem várta meg a választ és így folytatta:

— Nagyon helyes, hogy hajlandók véget vetni ennek a kínos ügynek, bizony tönkretett jónéhány peszocsnojei parasztot. A peszocsnojei sztároszta itt van, a börtönben ül, a megyefőnök ültette le egy hónapra, ügyetlen volt szegény öreg. De legyen nyugodt a tekintetes úr; én ismert ember vagyok Peszocsnojeban.

— Milyen rokonszenves — gondolta Számgin. — És nyilván nem is ostoba...

— Egy kicsit bizony érthetetlen a magas politika, nekünk, egyszerű embereknek. Hogy is van ez: a háború növeli a kiadásokat, a bevételeket viszont csökkentik? És általában, tudja az úr, szesz nélkül — máskép megy a munka! Megesik, hogy elfáradnak egy kicsit az emberek, hát igérek nekik egy vederrel — és mindjárt erőre kapnak. Hiszen ha győzünk, behajtunk minden veszteséget. Csak minél hamarabb! Rájuk csapunk egyszer, kétszer, aztán követeljük: térítsétek meg a károkat kamatostul, mert különben mégegyszer rátok koppintunk.

Számgin megemlítette a Szamszónov-hadsereg pusztulását.

— Hát bizony, elhibáztuk. No de sebaj, van nálunk ember elég. — Gondolkozott egyideig, azután kacsintott: — No, azért nem kell különösen sietnünk. Hisz a háborúnak is megvannak a maga fortélyai. Ez már mindig így van: az egyik félnek kár, a másiknak — haszon.

— De miben látja a hasznot? — kérdezte Számgin.

— Bizony, nehéz ezt elmondani! Viszont — miért ne mondjam? Túl sok nálunk a nép, a földecske pedig — kevés. Jó élethez nem elegendő. Szibériába önként nem megy a paraszt, erőszakkal áttelepíteni pedig... ehhez nincs bátorsága a hatóságnak, ugye? Engedelmet a szóért! Csak kimondom, amit gondolok.

— Csak tessék — mondta Számgin felélénkülve, buzdítóan. — Mennél őszintébb, annál jobb.

— Ráadásul négyszemközt beszélgetünk — folytatta Froljenkov széles mosolyra derülve. — Amit kimondunk, az kettőnk között marad, ugye?

— Úgy bizony — helyeselt Számgin és ezt gondolta: — Nagyon okos.

Minden tetszett neki ebben az emberben: átlátszó, égszínkék szeme, szelíd, széles mosolya, feszes, piros arcbőre. Homlokán négy nem mély ráncocska húzódik, szabályos rendben, akár a kotta vonalai.

— Ezt úgy hívják: nyílt arc — állapította meg Számgin.

Tetszett Froljenkov dús szakálla is, amelyet előnyösen beárnyékolt kék szatén inge, tetszett, hogy a teát közvetlenül a pohárból issza és nem tölti a csészealjba. Klim Ivánovics Számgin gyönyörködött ebben az emberben és érezte, milyen könnyen duzzadoznak benne az új gondolatok buborékjai:

— Paraszt-arisztokrata. Szadko. Vaszilij Buszlájev. Gyezs-

nyev. Annak a fajnak a gyermeke, amelyet a teutonok le akarnak igázni, meg akarnak semmisíteni...

— Amondó vagyok, hogy a paraszt nyomorúsága miatt lázong és ezért vesszőzik, lelődözik, tömlöcbe hajtják. Ehhez van bátorság. De hogy a felesleget kitelepítsék Szibériába vagy Ázsiába, ehhez nincs elegendő bátorság! Hát ezt nem lehet megérteni! Már hogyan? Útni nem sajnálják, áttelepíteni viszont — nem merik? Hát az én paraszti eszem szerint, ebben tréfál a politika. Huncut a politika. Mit szól hozzá az úr?

Froljenkov szeme mintha összébb szűkült, elsötétült volna.

— A kényszertelepítés gondolata — rendkívül eredeti gondolat — mondta Klim Ivánovics és feszülten figyelt.

— Az 1905-ös év a parasztot is megtanította gondolkozni — jegyezte meg Froljenkov mosolyogva, oktatóan. — Gondolkozni — megtanultunk, beszélni — nincs kivel, és az olyan vendég, mint az úr, ünnepszámba megy nekem. A városkánk ősidők óta iparűző: kis hajókat építünk, vasércet termelünk ki, szöget és mindenféle apró szerszámot kovácsolunk, híres ácsok vagyunk. — Elhallgatott, felsóhajtott, mindkét kezével meglendítette szakállát, mintha le akarná tépni arcáról, és hozzátette: — Általában van érdeklődés az élet iránt. A vidék pedig kietlen, mocsarak, tavak, folyócskák, a Mológa mellékvizei — a Csagodoscsa, Kovzsa, Peszj, aztán erdők — ez persze egy kevéssé táplálja a népet. Viszont meglehetősen szűken vagyunk, márpedig a zsúfoltság — a templomban és a fürdőben is egyforma. Őszintén szólva — a nép errefelé bizony vad. Főleg a fiatalság. Külföldön, úgy hallani, a felesleges fiatalokat elküldik a négerekhez, az indiánokhoz, Amerikába, nálunk pedig — odahaza szoronganak.. Most ugyan elvitték őket a háborúba, hát egy kissé csendesebb lett...

— És sztrájkok voltak? — kérdezte Számgin.

— Nem, nincsenek nálunk manapság — de bezzeg a korhelység, a verekedések, ez aztán sok bajt okoz!

Froljenkov tágrameresztette áttetsző szemét, az órára pillantott, majd felállt és így szólt:

— Elnézést kérek! Az úrnak pihenőre van szüksége az út után A szomszéd szobában minden el van készítve. Ha szüksége van valamire — szólítsa Oljkát.

Széles mosolyra derült, kivillantva sűrűn álló, sárga fogait, és kijelentette:

— Prédikátor érkezett hozzánk, Demid testvér — nem hallott róla? Kiváló, azt mondják. Megyek meghallgatni

Számgin úgy érezte, hogy már kipihente magát, és megkérdezte:

— Jöhetek én is?

— Hogyne — csak tessék! — felelte Froljenkov örömmel. — A közelben van, majdnem itt mellettünk!

Néhány perc mulva Számgin egy szobában találta magát, ahol néhány tucat ember gyűlt össze; mintegy harmincan a székeken, padokon és a három ablak mélyedésében ültek, a többiek álltak, váll váll mellett és olyan szorosan, hogy Froljenkov csak üggyel-bajjal tudta átverekedni magát; szigorú hangon suttogta, mint akinek hatalma van az emberek fölött:

— Utat! Engedj át...

A szoba minden bizonnyal irodahelyiség lehetett: a mennyezetről két lámpa lógott alá, és megvilágította a fejeket; a falakon — bekeretezett hivatalos írások, a hátsó falon pedig a cár arcképe.

Froljenkov előre vezette Számgint, az első sorba. Súgott valamit egy kopasz kis öregember fülébe, amire az engedelmesen felállt a székről. Számgin leült, megdörzsölte párás szemüvegét, feltette — és nyomban lehajtotta fejét. A falnál ugyanis az őszhajú Diomidov görnyedt: szinte odaszorította hozzá a kicsiny asztal, rátámaszkodott mindkét kezével, mintha át akarna ugrani rajta; kigombolt gallérú fehér ing volt rajta, mellén hímzett fekete kereszt, az asztal fölött pedig nagy, jó háromhüvelyknyi, aranyozott vagy rézkereszt himbálózott ezüst nyakláncon és bele-bele akadt keskeny ősz szakállába, amelyet még jobban megnövesztett.

Tompa, szintelen hangon, szomorúan beszélt:

— Hívei Jézus Krisztusnak, a mi békét hozó és békét hirdető Urunknak és Istenünknek, ki szenvedett és meghalt éretttünk Poncius Pilátus alatt, és eltemettetett, és feltámadott...

Az ing fehérsége éles árnyékot vetett száraz, csontos arcának földszínű bőrére, és a gyér, ősz bajusztól kiemelt fogatlan száj helyén tátongó kerek, fekete lyukra. Az apostol égszinkék szeme elveszítette egykori tisztaságát és aprónak tűnt, mint egy kamasz szeme, ez azonban valószínűleg azért látszott így, mivel mélyen beesett gödrébe.

— Felismer vajjon? — tűnődött Számgin, aki nem kívánta, hogy Diomidov felismerje; azután arra gondolt, hogy ez az

ember valószínűleg készakarva változtatja magát hasonlóvá Szent Vaszilij ikonjához.

— És a földi hiúságok útvesztőjében tévelygve, mi, rabszolgái Krisztusnak, eltaszítottuk magunkat őtőle, elpártoltunk. Mi késztetett bennünket erre?

Diomidov kiegyenesedett és kezét rázogatva „e világ nyomorúságos kísértéseiről", „az értelem fennhéjázásáról", „a tudomány hiú bölcseségéről", a testnek a szellem fölötti szégyenteljes és pusztulásba döntő diadaláról kezdett szónokolni. Beszédét bőségesen ékesítette imádságok szavaival, zsoltárok soraival, az egyházi irodalomból vett idézetekkel, azonban nemritkán felcsendült egy-egy, az egyházfilozófia világi hirdetőire való mondat, és meglehetősen idegenül hatott:

„Az értelem, a felebaráti szeretet gyilkosa..."

„Nem tartja-e a szó tulajdon visszhangját igazságnak?"

Számgin megállapította, hogy Diomidov ugyanolyan szenvtelenül, hivatásszerűen és gyakorlottan beszél, amint a bíróságon a vád képviselői, amikor kisebb bűnügyekben szólalnak fel.

— Mégis, ő — hűséges önmagához. És az istenéhez — gondolta Számgin.

A szobában savanyú nyirkosság nehéz szaga terjengett. Számgin mellett egy jólmegtermett, kövér, pirosarcú, bekecses ember ült, félig lehúnyt szemmel és az apostol majdnem mindegyik emelt hangon kiejtett mondata után halkan megkösörülte a torkát és már kétszer is feldünnyögött:

— De mondjá csak, kérem...

Diomidov mérges sivítozással beszélt:

— A németek a legtanultabb népnek tartják magukat a világon. Leleményesek — ők találták ki a vízoblítéses klozetot. Keresztények. És lám — háborút üzentek nekünk. És miért? Ezt senki sem tudja. Mi oroszok, csak az emberek megvédéséért harcolunk. Nálunk csak I. Péter harcolt keresztények ellen, országa megnagyobbításáért, ez a cár azonban ellensége volt Istennek és a nép Antikrisztusnak tartotta. A mi cárjaink mindig a pogányok, mohamedánok, tatárok, törökök ellen harcoltak...

Ekkor az egyik sötét sarokból, vidáman szállt egy csengő hang:

— A nép ellen szintén...

A hallgatók némán fészkelődni kezdtek, mintha vártak volna még valamit és várakozásukban nem is csalódtak: felmordult egy mogorva hang:

— Viszont a török is békében akar élni.

Egy harmadik így figyelmeztetett:

— Hát a japánokkal mi miatt kezdtük a verekedést?

Számgin kövér szomszédja felállt és hadonászva, súlyos hangon, rekedten nyilvánította ki:

— Csendesebben, emberek!

A sarokban azonban már rikoltoztak:

— Na, és hát? Hisz megmondta! Az igazat mondta...

— A kovácsok zajonganak, a szögkészítők — közölte Froljenkov, aki felbukkant Számgin mögött. — Talán el óhajt menni?

— Igen szeretnék...

— Unalmasan beszél a bölcs remete — jelentette ki fesztelenül a kövér ember, majd Diomidovhoz fordult, aki kezét az asztalra szögezve állt, dülöngélt és várta, hogy elüljön a lárma.

— Hallottalak téged, tiszteletreméltó, Pszkovban, az 1903-as évben — akkor bizony csípősen beszéltél!

Diomidov rásandított, majd megrázta szakállát és a körülötte álló asszonyok felé fordult; az egyik — magas sovány nő — rikoltozva rímánkodott:

— Mondd meg, atyánk, ki az az ügyes parasztocska, aki a cár körül forgolódik?

A sarokból mérgesen kiáltotta egy hang:

— Ahelyett, hogy minket ostobákat oktatsz — mentél volna a háborúba, a golyózáporba, ott beszéld rá őket, hogy ne verekedjenek...

— Helyes!

— A jó lovakat mind elszedték...

Számgin sietett távozni, úgy rémlett neki, hogy Diomidov figyeli, felismeri, — azonban nem sikerült elmennie. Froljenkovot tagbaszakadt, szakállas emberek vették körül, Diomidov pedig, miközben balkezében papírosokat rázogatott, feléje nyujtotta jobbját és ezt mormolta:

— Szervusz, Klim. Te Klim vagy és te vagy tenmagad? Minden ember — önmaga, és minden asszony — önmaga. Ne-em, engem ugyan nem csábítasz el... nem!

Valaki elrikoltotta magát:

— Cédulákból prédikál, odanézzetek! Cédulákból... Ej te, álszent!

Froljenkov széles mosollyal fordult Számginhoz:

— Engedje meg, hogy összeismertessem — a mi polgármesterünk, marha- és libatenyésztő, Gyenyiszov, Vaszilij Petrov.

Hármasban kiléptek a tornácra, a kellemes, holdas hideg estébe; a hold dús fénnyel árasztotta el a bársonyosan ragyogó zsíros sarat, a homályos üvegként csillogó, számtalan tócsát, az emeletes téglaházak körvonalait, a tarkára kifestett templomot. Gyenyiszov megszorította Számgin kezét széles, lágy és forró tenyerével és megkérdezte:

— Tessék mondani — meghívhatnám-e vacsorára?

— Elbeszélgetnénk, — sietett segítségére Froljenkov.

Számgin ráállt, akkor Gyenyiszov karonfogta, vastag karját hóna alá dugta és miután megállapította, hogy:

— Fagyni kezd! — átvezette vendégét az utcán, valósággal felemelte a levegőbe.

Az utcán Gyenyiszov még ízmosabbnak tűnt és ezt a gondolatot váltotta ki Számginból:

— Kitelnék belőle két ilyen is, mint én.

Froljenkov cuppogott a latyakban talpaival, és közben dünnyögött:

— A szögkészítők már megint nem férnek a bőrükbe! Mit kezdesz velük?!

— Majd elintézzük, — ígérte a polgármester magabiztosan.

Azután vagy tíz percig ültek egy ládákkal, edényekkel szekrényekkel telizsúfolt, félhomályos szobában. Gyenyiszov csak bepillantott ebbe a helyiségbe — aztán krákogott egyet és eltűnt; Froljenkov pedig nyájasan nézegette a fővárosi vendéget és így beszélt:

— Hát ilyesmivel élnek a népek, többek között. Igen sok a prédikátor mifelénk: Ivánuska Csurikov testvér, aztán Kronstadti Ioann atya is...

Kis ideig egy harmadikat keresett, majd óvatosan hozzátette:

— Meg Ljev Tolsztoj is Mostanság pedig azt beszélik, hogy az a Raszputyin Grigorij nevű szibériai paraszt — nagy ero ám, — nem hallott róla?

— Eltúlozzák Raszputyin jelentőségét, — mondta Számgin, és ezzel a kijelentésével nagyon megörvendeztette a szép embert.

— Hát mi itt szintén azt gondoljuk — hazudnak! Szeretik ezt minálunk — túltenni az igazságon. Például a szögkészítők: panaszkodnak nyomorúságos életükre, közben pedig — többet keresnek az ácsoknál. Az ácsok pedig — rájuk hivatkoznak, mondván — a kovácsok bezzeg jobban élnek nálunk. Titkos szövetségeket szerveznek... Nehéz ám a munkásnéppel, tetszik tudni. Minden munkára meg kellene állapítani az egységes bért...

Ekkor Gyenyiszov megjelent az ajtóban: betöltötte teljes szélességében, — és hívta a vendégeket:

— Fáradjanak beljebb!

Átmentek egy nagy szobába, amelyet a számtalan tányér, tál és üveg között az asztalon nyugvó két spirituszlámpa világított meg. Gyenyiszov megfogta Számgin vállát és egy középmagas, kövérkés asszony felé tolta, aki fekete szalagcsokorral díszített, piros ruhát viselt.

— A feleségem, Márja Nyikanorovna, ez pedig — Szófja lányom.

A lány fejjel magasabb volt az anyjánál és vállban is szélesebb; telt, pirosarcú, tömött hajfonattal, nyájas nagy szeme Számgint Szása szobalányra emlékeztette.

— A keresztlányom, — közölte Froljenkov, majd Gyenyiszov feleségéhez fordult: — Nosza, komámasszony, hát vezényelj!

Számgint a lány mellé ültették, és az nyomban megkérdezte:

— Tetszett a remete?

— Nem vagyok híve ennek a foglalkozásnak.

— Én sem. És rosszul is beszél. Békét hozó — mintha Krisztus megfojtotta volna a békét Nagyon ármányos igéink vannak ám: daváty, davity...*

— Várj egy kicsit, — fordult hozzá az apja. — Előbb hadd igyunk egyet...

A lány azonban nem várt; folytatta édeskésen csengő hangján:

---

* Szójáték: békét hozó (adó) = mirodávec. Mir = béke, daváty = adni, davity = megfojtani.

— Ah, milyen pompásan beszélnek Pétervárott! Még amikor nem is érti az ember, akkor is olyan jó hallgatni.

A szülők és a keresztapa, pálinkáspohárral kezükben, büszkén nézegették a vendéget, de nem sokáig. Gyenyiszov határozott hangon kijelentette:

— Nosza — kezdetnek, Isten nevében egy kis gyógyfűpálinkát!

A pálinka olyan égető erős volt, hogy Számginnak elakadt a lélekzete és egy percre elsötétült szeme előtt a világ. Kiderült, hogy erre a pálinkára feltétlenül ecetes paprikát kell harapni. Azután, „hogy leülepedjen", egy pohárka közönséges vodkát kellett inni „rigai balzsammal", ami után viszont szolovjecki heringet illett fogyasztani.

— A legfinomabb hering — első a világon, ami az ízét illeti, — magyarázta Gyenyiszov. — Van a németeknek Bismarck-heringjük — hát az emellett olyan, mint a fakéreg! Most pedig feltétlenül angolkeserűvel kell elverni az ízét.

Ittak az angolkeserűből. Az asztalon megjelent az első fogás: libaaprólék leves. Froljenkov a gyönyörűségtől dülöngélni kezdett a széken, térdét dörzsölgette tenyerével és kijelentette:

— A kedvenc levesem.

Gyenyiszov pedig így szólt:

— Minálunk, ősi szokás szerint, a vacsora olyan bőséges, akár az ebéd. Nem szükségből eszünk, hanem gyönyörűségből.

A három tekintélyes űrtartalmú pohárka pálinka után Számginon szelíd bánat ömlött el. Valami szokatlant szeretett volna mondani, emlékezete azonban csak furcsa, bizonytalan szavakat sugallt.

— Igen, hát ez az...

Zavarta Szófja leányzó is, aki folyton kérdezősködött:

— Olvasta Merezskovszkij regényét Julianus császárról? Hát Kingsley „Hypatia"-ját? Én szörnyen szeretem a történelmi írásokat: a „Ben Hur"-t, a „Quo vadis"-t, „Pompeji utolsó napjai"-t...

Mindez nem zavarta a táplálkozásban és Számgin arra gondolt, hogy ha ez a lány ugyanilyen könnyen, ugyanilyen élvezettel olvas, akkor valóban sokat olvashat. Anyja olyan hévvel evett, hogy világos volt: erre az órára minden érdeklődése, minden gondolata a tányér keretei között mozog. Froljenkov és Gyenyiszov sebesen táplálkoztak, sűrűn ittak, és

futó mondatalkból világos volt, hogy Gyenyiszov panaszkodik, Froljenkov pedig vigasztalja.

— A katona mindent megeszik.

— Libát nem adnak neki

— Akad a libára is gyomor.

A szobát enyhe, illatos meleg töltötte meg, a mézszag szinte símogatta az orrot, és az ember azt szerette volna, hogy egész bőre belemerüljön ebbe a langyos melegbe, magába szívja. Klim Ivánovics Számgin elnézte a mellette ülő két izmos férfit és eszébe jutott egy régi magasztalás:

— „A mi Oroszhonunk kiapadhatatlan erejű ország..." Nem, nem, mirajtunk, könyvön nevelkedett ábrándkergetőkön, a szép szó rabjain, nem rajtunk mulik a haza sorsa, — van egy másik, láthatatlan erő: az egyszerű szívűek és elméjűek ereje...

A Gyenyiszov-lány gondterhesen kérdezgette:

— Nem tudja: kapható-e másolat a „Három dalia" című képről?

Számgin nem tudott válaszolni, — mivel az apa fordult hozzá:

— Mi bizony neheztelünk a háborúra, panaszkodunk. Meggátolja a háború az üzleteinket. Decemberre szállításom lenne a németeknek, tízezer liba...

— Nekem pedig elszedték a lovaimat. Nem tudok fát kitermelni és sürgős rendeléseim vannak. Hát így vagyunk, — közölte Froljenkov vidám mosollyal.

— Nem vagyunk mi Istennek tetsző emberek, — sóhajtott fel mélyen Gyenyiszov. — Üldöz a baj szüntelenül. Lehetetlen megérteni, miért eszelték ki ezt a háborút?

— Megérteni nehéz, — helyeselt Froljenkov. — Mi kell a németeknek? Hová dugják az orrukat? Hiszen — elpáholjuk őket Kereskedni derekasan kereskedtek Szabadsága a németnek volt annyi, amennyit csak kívánt! Lehetett tábornok, intéző, pék, ami csak akart, élhetett kedve szerint. Mondja meg nekünk: mi az oka a háborúnak? A király talán nincs megelégedve a cárral? Vagy más?

— Szabad dohányozni? — kérdezte Számgin a háziasszonyt; helyette szinte sértődötten a lánya felelt:

— Tessék, nem vagyunk mi óhitűek.

— Felvilágosodottak vagyunk — jelentette ki Froljenkov

mosolyogva. — Fiatalkoromban én is dohányoztam, de rothadni kezdett a fogam, hát abbahagytam.

Gyenyiszov hitvesének kerek, szintén piros arcán szélsebesen futkározott mindent látó, szúrós szemecskéje, amely kékes volt, akár a jég. Kurta keze biztonsággal és gyorsan szálldosott az asztal fölött, úgy tűnt, mintha mindenütt jelen tudna lenni, kinyúlhat, akár a gumi, az asztal egész hosszában.

— Egyen már, tessék — unszolta halkan a vendéget. — Egyen kérem!

Számgin cigarettára gyujtott és magyarázni kezdte a háború okait. Még nem volt ideje komolyan fontolóra venni ezeket az okokat, de azért szívesen beszélt.

— A németek régóta irigylik földünk hatalmas kiterjedését, kincseinek gazdagságát...

— De hát miféle kiterjedés ez! Mocsár, meg erdő, — fűzte közbe Gyenyiszov hangos krákogással, a koma pedig vidáman helyeselt:

— A kincsek pedig magunknak is kellenek.

Számgin elereszteti füle mellett ezeket a megjegyzéseket és a germánoknak a szlávok iránti viszonyáról kezdett beszélni; beszéd közben hirtelen megállapította, hogy gyorsan növekszik benne a németek iránti ellenséges érzés. Még sosem érzett ilyen érzést és valósággal zavarba hozta, hogy eddig ott rejtőzhetett, pislákolhatott valahol benne, most pedig hirtelen fellobbant.

— Tudósaik, történészeik nemritkán emlegették, hogy a szlávok tulajdonképpen csak termékenyítőül, durván szólva — trágyául szolgálnak a németeknek, és hogy velünk úgy lehet bánni, mint az amerikaiak bánnak a négerekkel.

— Na nézze meg az ember! — kiáltott fel Froljenkov csodálkozva és könyökével megbökte komáját. Gyenyiszov megköszörülte torkát és feldünnyögött:

— De hiszen számítanak is azok a tudósok...

— Nem! Engem sért ez! Nem nyugszom bele.

Klim Ivánovics Számgin beszélt és míg önmagát hallgatta, meggyőződött róla, hogy hisz abban, amit beszél és a szünetek alatt sebesen fontolgatta:

— Eljött az idő, amikor szükséges hinni és én engedelmeskedem a szükségnek? Nem, nincs így, viszont vannak szavak, amelyeknek nincs árnyékuk, nem vonnak maguk

után ellentmondásokat. Ilyen például a hon, a haza... A haza veszélyben forog.

A szavak és gondolatok közepett megütötte a fülét Gyenyiszov csökönyös dünnyögése:

— A kereskedelemben nem árul el ellenségeskedést a német, a kereskedelemben — pontos.

— De értetlen vagy, komám! — szállt vitába Froljenkov, miközben világossárga, mézillatú pálinkát töltött a poharakba. — Te folyton csak kereskednél! Eladnád az egész várost...

— Városokat nem adnak el, — válaszolta zordul Gyenyiszov; leánya pedig közben azt bizonygatta Számginnak, hogy Sienkiewicz Henryk történelmibb, mint az idősebbik Dumas.

Két pohárka aranyszínű pálinka után Klim Ivánovics érezte, hogy nyelve elnehezül, lába pedig mintha elhalt volna, nem mozgott.

— Hogyan fogok én felkelni és elmenni? — töprengett, miközben a kitartóan csengő hangocskára figyelt.

— Dumas egyáltalán nem ismeri a tájleírást...

Gyenyiszov tompán kiabálta:

— Meg van hagyva: ne ölj!

— Ki hagyta meg? — kérdezte vidáman Froljenkov. — Hiszen ez itt a kérdés — ki hagyta meg?

— Az Isten.

— Ő sokfélekép beszélt. Józsua prófétának bezzeg másképp mondta: üss, én visszatartom a napot az égen.

— Sem-mi ilyet nem mondott az Isten!

— Visszatartom a napot, hogy lásd — kit üss!

— Összezavarja, keresztapám — magyarázta Szófja.

Azután minden elhalványult, szertefoszlott, semmivé vált.

A tudatos létezéshez Klim Ivánovics Számgin akkor tért vissza, amikor felébresztette a hasát szaggató fájdalom: azt hihette volna, hogy üvegcserepek csúszkálnak és csikorognak beleiben. Igen puha, forró dunyhán feküdt, s úgy elmerült benne, akár a tésztában; az ablakon túl tündökölt a nap, gazdagon beragyogta a zuzmarától ékes fákat, a házat pedig háborítatlan csendesség töltötte meg, és a fájdalmon kívül nem hallatszott semmi. Számgin felnyögött, — a fájdalmon kívül még enyhe kábulatot is érzett. Ekkor meghasadt a tapéta a falon, egy négyzetalakú darabkája félrevágódott, s

kibukkant egy ajtó; Gyenyiszov bújt be a szobába és csak ennyit mondott:

— Ahá! — s ezzel megvetette alapját az új, nehéz napnak Kivezette a vendéget a klozetba, amelynek joga volt a vízöblítéses rangra, mivel a csészét egy tartályból folyó víz mosta E berendezés mellett egy másik, nemkevésbbé fontos kultúrcikk is akadt — fürdőszoba és a víz gondosan meg volt már melegítve.

A nagydarab, nehézkes ember igen ügyesen szorgoskodott: gyorsan megtöltötte a kádat vízzel, lepedőket törülközőket, fehérneműt hozott, és közben mellesleg közölte:

— Beállt a fagyocska: tizenegy fok, hála Istennek!

Azután igyekezett megnyugtatni a zavarbajött vendéget:

— Ez a mézpálinka hatása. Ehetsz, amennyit akarsz, — úgy kitisztít, mint a seprő. A németek négy pohárkánál többet nem mernek inni belőle, fejükbe száll. A mézpálinka általában jó csillapító szer. A feleségem titka, vagy száz esztendeje őrzik már a családban, ha nem régebben. Magam sem tudom, miből áll, csak az erősségét ismerem, de az nem valami nagy — 65—70 fok.

Amikor Számgin kiment a teához — a szamovár mellett csupán a polgármester ült; kék ing volt rajta, vörösesbarna gyapjúmellény, igen bő, fekete posztónadrág és szőrmével bélelt papucs. Zsírtól duzzadó, vörös arcát nem nagyon ékesítette a gyér, szürke szakáll, dudoros koponyáját ritkás, szürke haj borította. Apró, duzzadt, sárga szeme nyájasan csillogott:

— A család alszik még? — kérdezte Számgin.

— Az enyémek-e? Ne-em, hiszen késő van már, tizenegyre jár az idő. A lányom próbára ment, műkedvelő színitársulat van nálunk, a feleségem pedig a rendőrfőnököt regulázza. Anyám idehaza van valahol, a ház másik részében.

— El sem tudom képzelni, hogyan utazhatom ilyen rossz gyomorral a faluba, — mondta Számgin csüggedten.

— Hát nem kell utazni! A komám helyesen gondolta el: biztos elfáradt, minek utazzon? Lovat küldött a megbízottakért. estére megjönnek Az ügyvéd úrnak különben reggel hat óra tájban kellett volna indulnia Hogyan óhajtja: nálam marad vagy átmegy Foljenkovhoz?

Gyomrának állapota nem engedte meg Számginnak a vándorlást, ezért kijelentette, hogy szívesebben maradna.

— Boldoggá tesz! Tisztességnek fogom tartani — válaszolta Gyeniszov örömmel és még kissé fel is emelkedett a székről, úgy hajolt meg a vendég előtt. Utána pedig elkezdte:

— Néhányunk számára érthetetlen, mi az oka a háborúnak. Természetesen — amint tegnap említette — a németek nem szeretik az oroszokat, de ugyan miféle németek? A kereskedőnek, különösen a nagykereskedőnek... hát neki ugyan nincs rá szüksége, hogy szeressen. Mi, engedelmével, úgy véljük, hogy a kereskedő szereti a kereskedést, a gyáros a gyártmányát. Froljenkov komám szeret hajót építeni, az a terve, hogy sekélyvízi bárkát épít, olyat, amely siklik a vizen, nem ül meg benne — érti? Mindenkinek szeretnie kell a maga mesterségét... Igen. Én például libával kereskedem. A libáim a litvánoknál híznak, — közel a németekhez.

Beszédjét szünetekkel szakította meg, ilyenkor felfújta orcáit, ajkát biggyesztette és sziszegett, s hosszú sugárban fújta ki a levegőt.

— Gyomorégés kínoz — szolgált magyarázattal a sziszegésre. Színtelen, súlyos hangja erőltetetten csengett és úgy tűnt, hogy a polgármester nem szavai értelmében bízik, hanem csupán hangja erejében.

— Minálunk, errefelé, azt beszélik, hogy a cár szándéka — megtorolni a németen, hogy utunkat állta a török háborúban. A nagyatyuskája abban az időben állítólag kinyujtotta a kezét, hogy elfoglalja Konstantinápolyt, de a németek nem engedték. Az angolok akkor együtt voltak a németekkel, most pedig ellenük és meghagyták a cárnak: foglald el Konstantinápolyt, mi nem vagyunk ellene, csupán verd meg a németet. És a franciák — szintén, a franciák nyíltan ki is mondták: végy, amit akarsz, csak szabadíts meg a némettől...

Unalmas volt Gyenyiszovot hallgatni és Klim Ivánovics Számgin sajgó gyomorral, türelmetlenül várta, hogy valami véget vessen ennek a tömör, súlyos beszédnek. A házat rendíthetetlen, langyos csendesség ülte meg, csupán egyszer csendült fel ékesszólóan egy női hang:

— Eredj, mondd meg a kutyafülűnek...

— A feleségem hadakozik, — magyarázta Gyenyiszov. — Baj van a munkásokkal, nagy baj!

És mély sóhajtással tette hozzá:

— Boldogult apám erre tanított: a munkásnak előtted

kell járnia, mint a szerzetesnek az apátúr előtt. Bizony... Most meg a munkás — rabló lett, folyton csak törni-zúzni akar, kívüle pedig — zabálni meg aludni.

Számginnak ekkor eszébe jutott, hogy jó ürügyet találhat arra, hogy elbújjon a gazda elől és kijelentette, hogy a megbízottak érkezéséig át kell olvasnia egyet-mást az ügyből.

— Tessék, csak tessék, — válaszolta Gyenyiszov sebesen. — A bőröndöcskéjét ide küldette a komám...

— Milyen körültekintő, — gondolta Számgin, miközben körülnézelődött a világos szobában, melynek két ablaka az udvarra és az utcára nyílt: a sarokban hatalmas fikusz állt, egy kép is volt látható: Jacobinak a „Nyiva" díjával jutalmazott festménye, amely II. Katalin cárnőt és a svéd herceget ábrázolta. A kép egy széles, zöld diván fölött lógott, az ablakokon — kalitkák madarakkal, az egyikben méltóságteljes, pirosbegyű pirók sürgött, a másikban takaros szürke madárka üldögélt bánatosan a rúdon.

— Csalogány bizonyára — állapította meg Számgin.

Leült a divánra, cigarettára gyujtott, összecsípte szemét és elgondolkodott. Gyomra azonban nyugtalanította, zavarta a gondolkodásban, és a gondolat lomhán öltözött bizonytalan szavakba:

— Igen, hát ilyenek...

Emlékezete felidézett vagy két tucat vidéki várost, amelyben megfordult. Ilyen városok százával vannak. Gyenyiszovhoz és Froljenkovhoz hasonló emberek pedig bizonyára százezrével. Ők alkotják a kormányzósági városok lakosságának többségét. Tudatlan, de okos, dolgos emberek... Kezükben van a kisipar, a kiskereskedelem. Meg a falu is a kezükben van, ők látják el áruval.

— Természetesen jelentékenyen többen vannak, mint a gyárimunkások. Ennek pontosan utána kell nézni, — határozta el Klim Ivánovics, miközben aggódva figyelt a hasában fortyogó mennydörgésszerű robajra. Megalázó volt minden félórában kirohanni az illemhelyre, félbeszakítva fontos gondolatainak menetét. De valahányszor visszatért a divánra, visszatértek gondolatai is.

Arra gondolt, hogy a gimnázium, főként pedig az egyetem, megfosztja ezeket az embereket sajátosságuktól, már pedig éppen a nyelv, gondolkodás és életmódnak ebben a sajá-

tosságában s mindenben, ami még őrzi a történelmi mult hagyományait — rejlik lényegében a nemzet igazi arculata.

— Irodalmunk a negatív jellemek és jelenségek ábrázolása közben figyelmen kívül hagyta ezeket az embereket. Ez a legfőbb bűne a bíráló, moralizáló művészetnek. A mi művészetünk — át van itatva morállal.

Megjelent a gömbölyű háziasszony, tálcával a kezében, és termetéhez — mely telt volt, akár a kelt tészta — egyáltalán nem illő száraz, süvítő hangon tanácsolta:

— Igya már meg ezt a kis erőlevest — feltétlenül megerősíti!

Számgin megitta és alig tíz perc mulva már nyugodtabban érezte magát, mintha olajjal kenték volna be belsejét.

Már álkonyodott, amikor megjelent a vidám, pirosarcú Froljenkov, három paraszt kíséretében; az egyik hasonlókép magas, széleshomlokú, vöröshajú, falábú ember volt, bolyhos mancsában botot szorongatott, nagyorrú arcát szabályosan megnyírt szakáll keretezte, szeme a dús szemöldök mögé bújt, hatalmas alakjára hosszú kék kabát feszült; a másik — alacsonyabb termetű, kopasz, őszszakállú, piszeorrú, vattázott bekecsben, csizmája valamilyen merev bőrből készült s olyan volt, akár a tetőt fedő vaslemez.

— Ilyen sok van, — állapította meg Számgin, miközben figyelmesen szemlélte a harmadikat.

A harmadikon női ujjas volt, övvé sodort sállal leszorítva és szürke nemezcsizma. Első pillantásra alacsonyabbnak tűnt társainál, de csupán azért, mivel igen szélesvállú volt. Fejét dús, göndör, ősz hajkorona borította, hasonló szőrzet nőtte be arcát, szakálla közül nagy és egyenes orr meredezett, akár a harkályé, fekete szeme csillogott. Fejétől kezdve, ez az ember egészen csodálatosan csapzott volt, a lyukas ujjasból vattacsomók ágaskodtak ki, hasán a sál rojtja fityegett; mintha le akarták volna faragni, gyalulni, hogy ne legyen ennyire széles és szögletes, azonban nem sikerült és úgy maradt, forgácsokkal tele.

— Hát itt vagyunk, — jelentette ki Froljenkov. — Hát ezek azok a megbízottak..

A csapzott külsejű paraszt fekete szeme végigfutott Számgin arcán és miután rátalált szemére, megállapodott rajta, kellemetlenül, valósággal rátapadt

— Ez itt — a japán háború hőse, Dudarov, Sztyepán, emez meg a mi bölcsünk, Jegerjov, Mihájlo Sztyepánov .

— Én pedig — Lovcov Maxim, — mondta a csapzott külsejű csengő hangon. — Ezt a kettőt az ügy intézésével bízták meg, engem pedig a megegyezésre hatalmazott fel a közösség.

Hanyagul legyintett társai felé, akik úgy álltak az ajtó két oldalán, mint a silbakok.

— Üljetek le, — mondta Gyenyiszov kelletlenül, mire azok ketten engedelmesen leültek; Lovcov pedig két lépést tett előre, megcsosszantotta lábát a padlón, mintha szilárdságát tenné próbára, és folytatta:

— És hogy elejét vegyük a sok csűrés-csavarásnak, hát én mindjárt...

— Megállj, — hová sietsz? — kiáltott fel Froljenkov.

— Mindjárt azt követelem: közöljék — milyenek a feltételek?

— Ah, Uram Isten! — kiáltott fel Froljenkov.

— Mit kiabálsz, Anyiszim — nem ég a házad! Végy példát a komádról — úgy ül, mint a bronzszobor.

— Te pedig ne kötekedj, Lovcov! — tanácsolta a polgármester mogorván.

— Már hogy én kötekedem? Hiszen egyszerűen csak megmagyaráztam az ügyvéd úrnak, hogy miért küldtek...

A magasabb hangoknál Lovcov elcsuklott, hörgött. A muzsik két tenyerét az övül szolgáló sál mögé dugta, könyökét magasra emelte, úgy állt. Arcán csunyán hullámzott a szőr, mintha nőne, átható tekintete ingerelte Számgint.

— Megbízóm a következő ajánlatot teszi: visszavonja az általa Peszocsnoje falu parasztjainak közössége ellen benyujtott keresetet, a közösségnek viszont vissza kell vonnia az ellene Nogájcev ellen indított viszontkeresetét.

— Ennyi az egész? — kérdezte Lovcov.

— Igen. Az egész.

— Nem sok. De mi lesz a kárunkkal? Ki téríti meg a kárunkat?

— Mit nevez kárnak? — érdeklődött Számgin, és nyomban részletes magyarázatot kapott:

— Kárnak a pénzösszegeket nevezzük. Az ügyvéd, aki az úr előtt több mint három esztendeig húzta ez az ügyet és szintén okuláré alá rejtette pimasz szemét...

— Nézd csak, hogy beszél, a bajkeverő! — szögezte le vidáman Froljenkov.

— Kivett belőlünk ezerszázhatvanöt rubelt — ez az első! 950 rubelről nyugtánk is van tőle.

— Meghalt, — emlékeztette Számgin.

— Akkor az örökösökön követeljük, — jelentette ki a csapzott paraszt. — Azután pénzt akarunk kapni a rétek négy évi használatáért — ez második! A rétek bérlője — ott van!

Lovcov Froljenkov felé biccentett, — a vidám, széparcú ember feléje nyujtotta kezét és ujjaival fityiszt mutatott; Lovcov azonban csak megrázta fejét, és gyorsan, nyugodtan folytatta:

— Nálunk — össze van számolva minden.

— Énnálam szintén, — mondta Froljenkov.

— Nogájcev úrtól ötszáz rubelt kívánunk kapni a költségekért, törvénytelen cselekedetéért, a barátokkal való cimborálás miatt, a tervrajzok meghamisítása miatt.

— Ez az egész, a maguk követelése... naiv, semmi alapja sincs, — szakította félbe Számgin, mivel érezte, hogy nem tudja visszafojtani ingerültségét, amelyet a fekete szempár makacs, rendíthetetlen pillantása keltett benne. — Nogájcev — visszavonja a keresetet és hajlandó kétszáz rubelt fizetni maguknak. Tartsák szem előtt: azt is megteheti, hogy nem fizet...

— Fizetni fog! — ellenkezett nyugodtan Lovcov. — És Froljenkov is fizetni fog.

— Ejha!? — kérdezte tréfásan Froljenkov.

— Okvetlenül fizetni fogsz, Anyiszim! 1.930 rubelt. Noha a rendőrség segítségével vetted el tőlünk a szénát, de mégis lopott jószág...

— Tessék csak nézni, hogyan beszél — panaszkodott Froljenkov. — Ej, te Maxim, mikor szelidülsz már meg, te megvadult tetű?

Számgin felállt és dühösen kijelentette, hogy kizárólag arról lehet szó, hogy Nogájcev beszünteti a pert és fizet kétszáz rubelt.

— Többet nem mondhatok és nem is fogok mondani, — jelentette ki határozottan.

— Hát ti — ti miért hallgattok? — kiáltott szigorúan Froljenkov a sántára és Jegerjovra.

— De hisz mi — hát kik vagyunk? Mi olyan tanúfélék

vagyunk, — felelte Jegerjov halkan, Dudarov pedig megtoldotta:

— Nekünk nem hisznek, ezért küldték Maximot.

— Engem azért küldtek, mert ti gyávák vagytok... Nekem pedig nincs kitől félnem, eléggé meg vagyok ijedve úgyis, — felelte Lovcov.

Gyenyiszov szintén fel akart állni, de csak legyintett:

— Menjetek a konyhába, Jegerjov, teázzatok meg.

Lovcov pedig hátat fordított a két higgadt férfiúnak és így szólt:

— Hát nem teheti? Értem én: az úr a mi ellenfelünk. Majd szembeállítjuk a magunk ügyvédjét.

Elmentek. Froljenkov szorosan betette utánuk az ajtót és Számginhoz fordult:

— Hát nem lenne helyes...

Gyenyiszov azonban mogorván félbeszakította:

— Kár volt, komám, elhoznod őket hozzám. Én nem vagyok érdekelve ebben az ügyben. Most meg hírét fogják kelteni, hogy én is bele vagyok keverve ebbe a badarságba...

— És talán nem vagy belekeverve? — kérdezte Froljenkov mosolyogva. — Hát láthatta, Klim Ivánovics, milyen csökönyös volt az a hitvány paraszt? Szegény, mint a templom egere, nem sajnál senkit-semmit, csakhogy zavart kelthessen! És majdnem minden faluban akad egy-két effajta elvetemült. Börtönöket járt, ide-oda toloncolták, most pedig idezsuppolta a hatóság, a szülőföldjére, hogy itt éljen, és nem utazhat el. Élni pedig egyáltalán nem képes, csak ártani tud. Csupán kára származik a falunak az ilyenekből.

— Mind az 1905-ik év bűne... Moszkva jól megkeverte a kását — fűzte közbe komoran Gyenyiszov

— Igaz! — helyeselt Froljenkov. — Sokban bűnös Moszkva mielőttünk, Oroszország előtt, biz' Isten, úgy van.

— Meg kellene hallgatni, mit beszél az odakint, — javasolta Gyenyiszov; nehézkesen talpraállt és óvatosan kiment a szobából, de előbb zsörtölődve megint felpanaszolta:

— Mégis csak kár volt elhoznod őket hozzám, Anyiszim...

— Na, sebaj, kibírod, — dünnyögte utána a szép Froljenkov és leült a divánra Számgin mellé. — Hát igen, Moszkva... Az 1906-ik évben visszaérkezett Posztnyikov, Szergej — idevalósi paraszt, a külvárosba — három évig Moszkvában élt, mint házmester, és azelőtt olyan csendes, szelid, munkás em-

ber volt... És akkor olyasmit művelt itt nálunk, hogy hamarosan lefülelték, Novgorodba vitték, és ott fel is kötötték. Nagy sietséggel csinálták a dolgot: déli egy órakor ítélték el, reggelre pedig — kivégezték. Én tanu voltam ebben az ügyben: hát elállt a szemem-szám! Ott áll, borzasan, és úgy beszél a bírákhoz, mint aki parancsol nekik.

Froljenkov szeliden mesélt, nyugodtan simogatta szakállát két kezével, eligazította a mellényét, pirospozsgás arca nyájasan mosolygott.

— Úgy oktat, mint egy suhancot, — állapította meg Számgin, szintén nyájasan.

— Hát persze — Moszkva. Kiverekedte magának a Dumát. A Duma persze... haszonnal is járhat. Minden az emberektől függ. Tőlünk Nogájcev került a Dumába. Az ötös esztendőben bizony kissé megtépázták a parasztok, hát megijedt és eladta a földecskéjét Gyenyiszovnak, a ligetecskét pedig én vásároltam meg. Most pedig megint visszavágyott földesúrnak... És megkeverte a kártyát. Jámbor ember, Tolsztoj grófban hisz, — de mohó. Olyan mohó, hogy mi egyenesen nevetünk rajta, — mohó, de nem okos.

Lassan kinyílt az ajtó, bepillantott a polgármester és intett ujjával — Froljenkov felállt, elmosolyodott és Számginra kacsintott.

— Hív. Menjünk.

Kimentek a folyosóra és megálltak a sarokban egy nagy szekrény mellett, fent négyszögalakú ablak volt vágva a falba, amelyből ráhullott a fény a szekrény ajtajára. és jól hallatszott Lovcov hangja:

— Te, Jegerjov, öregebb vagy nálam jó tíz évvel. de mégis alig fog a fejed. Talán csak tetteted magad, hogy könnyebb legyen az életed, mi?

— Hagyd el, Maxim, ismerjük már a te mondókádat...

— Hát hihet nekik a paraszt? Láttál valaha is tőlük törődést irántunk? Csak egy gondjuk van — hogy a bőrét is lenyúzzák a parasztnak. Milyen előnyöd származott belőlük? Minekünk ugyan nincs előnyünk őbelőlük, csak az erőnket pazaroljuk.

Számgin tisztában volt azzal, hogy ablak alatt hallgatózni — nem dícséretes cselekedet, Froljenkov azonban széles hátával beszorította a fal és a szekrény közötti zugba. Hallani lehetett, hogy odabenn szürcsölik a teát a csészealjból, a téglához

lenik a kést, a pengét próbálgatva és egy vénasszonyos hang zsémbesen megszólal:

— Te inkább csak igyál, igyál, locsogó! Vigyázz, megint a rendőrségre kerülsz.

Fojtó, zsíros konyhaszag áradt ki az ablakon, sűrű folyamban.

— Lám, Dudarovnak levágták a féllábát, „az egyház és a haza dicsőségére", amint az iskolásgyerekek énekelik. Most megint vagdosni kezdik a parasztnak a fejét, kezét-lábát — és miért? Kinek a hasznára eszelték ki a háborút? Neked, vagy Dudarovnak?

— A hitvány kutyája! — suttogta Froljenkov vidáman; Klim Ivánovics Számgin kisiklott a háta mögül és visszatérve a szobába, ezt gondolta:

— Igen, ártalmas parasztocska. Napjainkban, amikor újból felvetődik a kérdés: „Vajjon összefolynak-e a szláv patakok az orosz tengerben, kiszárad-e..."

A szoba közepén Gyenyiszov állt, a padlóra bámult, hasán összekulcsolt kézzel és lassan forgatta vaskos ujjait; a vendégre pillantott és megrázta fejét.

— Nincs értelme, — Maximkával ugyan nem lehet zöldágra vergődni!

— Az a szándékom, hogy Peszocsnojéba utazom és közvetlenül beszélek a parasztokkal — jelentette ki Számgin. Gyenyiszov erre felélénkült, szétvette a kezét és csipőjét simogatva magabiztosan magyarázta:

— Ennek sincs értelme. A parasztok nem értik a törvényt, hozzászoktak a törvénytelen élethez. És kár volt Nogájcevnak háborgatni az ügyvéd urat, biz' Isten kár! Hát ítélje csak meg, mit jelent — egyezkedni? Annyit jelent, mint elárulni az érdekeket. Csak bízza rám Klim Ivánovics ezt az ügyet, meg a komámra, mi majd megtaláljuk a békés megoldást.

Megjelent Froljenkov és mosolyogva újságolta:

— Szitkozódnak. Megittak egy üvegecskét és eleredt a nyelvük.

— Hát a szesz is: eltiltották — most mindenütt maguk főzik, vedelik a faszeszt, — kezdte Gyenyiszov mérgesen; Froljenkov pedig vidáman, de nem minden irígység nélkül toldotta meg:

— A kolostor pedig suttyomban árulja a vodkát, öt kopejkájával üvegenként.

— Teához, teához! — hívta a társaságot a felcicomázott Szófja; karonfogta Számgint és gondterhesen faggatni kezdte:

— Egyetért-e azzal, hogy a vallási gondolkodás felé való fordulása kiszabadítja az értelmiséget Hegel és Marx filozófiájának ködéből, hazafiasabbá változtatja, és hogy mindez Merezskovszkij érdeme?

— Meg sem érti az ember, miről érdeklődik! — dörmögte Gyenyiszov elragadtatással, és rávert leánya hátára. Elragadtatásához csengő kacajjal csatlakozott Froljenkov, s hozzátette:

— Olykor összegyűlnek, az ifjúság, és aztán elkezdenek — licitálni! Az ember ül, hallgatja és — valóban! Minden szó orosz, — de az értelmét nem lehet megtalálni!

Klim Ivánovics Számgin látta, hogy az apák gyönyörűsége — testi és lelki egyaránt — nem hagyja hidegen a leányt: pirospozsgás arca önelégülten lángol, kerek, apró szeme kéjesen hunyorog. Számgin nem szerette azokat az embereket, akik sokat kérdezősködnek. Nem tetszett neki ez a teltidomú leányzó sem, aki olyan puha volt, mint a pehelypárna, és örült, hogy a két apa megakadályozta a válaszolásban, és ezzel lehetővé tette Szófjának, hogy megfeledkezzék saját kérdéséről és egy másikat tegyen fel:

— Ismeri Piljnyikov professzort? Igen? Milyen szellemes és tehetséges ember — nemde? Ősszel eljárt hozzánk vadászni... Rengeteg a vadliba nálunk a tavon...

— Hát igen, vad akad, — fűzte közbe kétkedően Gyenyiszov, — lánya pedig tovább mesélt:

— Hárman voltak: az egyik — költő, hatalmas ember és szeret enni, a másik — nem tudni, kicsoda.

— De tudni. — szólt Froljenkov. — Valamilyen elcsapott hivatalnok, Tagiljszkij nevezetű.

— Névrokon, — gondolta Számgin, de azért mégis megkérdezte: — Milyen ember?

— Kellemetlen, — felelte a lány és összeráncolta orratövét. Számgin önkéntelenül helyeslően bólintott.

— Nem nagy, olyan girhes. Ősz. Hallgatag, — fűzte tovább Froljenkov keresztlánya szavát.

A lány megint okos kérdésekkel hozakodott elő, Számgin pedig, akit már meglehetősen felbosszantott, kisebb szónoklattal válaszolt:

— Magát nagyon sok minden érdekli, — kezdte és igyekezett szeliden beszélni. — Nekem azonban úgy tűnik, hogy

napjainkban valamennyiünknek és minden egyesnek érdeklődése a háborúra kell, hogy összpontosuljon. Nem valami sikeresen hadakozunk. Hadügyminiszterünk nagy zajjal nyilatkozott a sajtóban háborús felkészültségünkről, de kiderült, hogy — nem volt igaza. Ebből az következik, hogy a miniszternek nem volt világos képe a reábízott gazdasági eszközök állapotáról. Ugyanezt lehet elmondani a közlekedésügyi miniszterről.

Miután rámutatott az úthálózatnak a honvédelem céljaihoz való alkalmazkodása hiányára, óvatosan a pénzügyminisztérium tevékenységére fordította a szót.

— Adósságból élünk, a francia bankárok kölcsöneiből már vagy húsz milliárd frankkal tartozunk.

Azzal a céllal kezdett beszélni, hogy betömje a száját ennek a felvilágosult leányzónak, de hamarosan meggyőződött róla, hogy hatásosan tud szónokolni. Meggyőzte erről Froljenkov és Gyenyiszov feszült figyelme: a két koma moccanás nélkül ült, mozdulatlanná dermedve, olyannyira, hogy Froljenkov, aki egyik kezében mézzel teli teáskanalát szorongatta, a másikban pedig poharát tartotta, nem tudta rászánni magát arra, hogy a kanalat szájába irányítsa, és a méz olvadozott és lecsöpögött az abroszra, — mikor pedig szótlan életepárja végre odasúgott valamit, válaszul dühösen kivicsorította fogait. Gyenyiszov hátradőlt a szék támlájára, kidüllesztette szemét, súlyos kezét leánya kerek vállára fektette és szuszogva sóhajtozott. A mocsarak között elvesző kicsiny város neves polgárainak ilyen szemléltetően kifejezésre jutó figyelme ékesszólásra serkentette Klim Ivánovicsot, és egyúttal reményekre is jogosította: míg figyelte őket, mellesleg arra emlékeztette önmagát, hogy ilyen emberek milliószámra akadnak — és bátrabban, határozottabban beszélt tovább.

— Ehhez tegyék még hozzá, hogy nálunk lehetséges a fantasztikus, torz elem is, ami elképzelhetetlen Európában. Raszputyinra gondolok. Minden bizonnyal a fele annak, amit a cárnéra és a cárra gyakorolt befolyásáról beszélnek — a fele — a képzelet szüleménye, pletyka. De mégis annyi tény: a cári családban bizonyos szerepet játszik egy... sötét, műveletlen, megvesztegethető ember. Hallották tegnap a prédikátort, akit én ismertem fiatal korában, amikor asztalos volt. Ez az ember... szánalmas valaki, hogy úgy mondjam, zavarosfejű. De becsületes, őszintén hisz Istenben, szereti embertársait. Raszputyin, minden jel szerint, nem ilyen.

Froljenkov nem állta meg tovább szó nélkül; kanalát a

pohárba dugta, megmarkolta szakállát az állán és fészkelődni kezdett, hogy megcsikordult alatta a szék.

— Lám, bizony, ez úgy cseng, mint az igazság!...

— De mit tegyünk? — kérdezte Gyenyiszov bánatosan. — Ó, Istenem...

— Ki kell szélesíteni az élet iránti érdeklődési körüket, — tanácsolta Klim Ivánovics oktatóan. — Maguk, a számtalan kormányzóság, kerület, iparos falu lakosai, maguk az igazi Oroszország... maguk a valódi gazdái, maguk az erő, maguk a milliók. Nem a milliomosoknak, nem a hivatalnokoknak, hanem éppen maguknak kellene kormányozni az országot, maguknak, akik a demokráciát jelentik... Nem Nogájcevokat kellene küldeniök a Dumába, nekik kellene odamenni.

— Hát az üzlet? Az üzlettel mi lesz? — kérdezte Froljenkov sopánkodva.

— Az üzlettel — hát baj! — bődült el zordul Gyenyiszov. — A háború... Nincs nyugalom! Az üzlet nyugalmat követel.

— Hát bizony — a parasztok ott kint a konyhában — emlékezett Froljenkov.

— Küldd őket a pokol fenekére — ordított komoran Gyenyiszov. — Menjenek a fogadóba. Holnap, mondd meg nekik, majd holnap beszélünk! Klim Ivánovics, csak bízza ránk ezt az ügyet. Mi majd megmondjuk Nogájcevnek... megírjuk. Gyerekjáték. Csak ne nyugtalankodjék. Úgy ismerjük a parasztot, mint a tenyerünket!

Froljenkov kiküldte feleségét a parasztokhoz, maga pedig felállt, átment a szomszéd szobába és szólította a házigazdát:

— Gyere csak ide, komám!

Szófja felhasználta az apák távozását és megkérdezte:

— Olvasta Rogyiónovtól „A mi bűnünk"-et?

— Nem, — felelte szárazon Számgin.

A lánynak melege volt, erősen kipirult a melegtől és a teától, csipkés kendőjével legyezgette kövér arcocskáját — a párnás kacsó Számgin szeme előtt táncolt.

— Szobalány — állapította meg; Szófja pedig fürgén, sietve magyarázta:

— Pompás könyv, az írója megyefőnök Borovicsiban. Olyan ijesztően írta le a saját parasztjait, hogy Piljnyikov professzor — aki szintén Borovicsiból való. — kijelentette: mindez igaz, Rogyiónov azonban valósággal vissza akarja állítani a jobbágyrendszert. Mondja: a jobbágyrendszert nem lehet már felújítani?

— Hát maga szeretné, hogy visszaállítsák?

— Én nem értek a politikához, nem szeretem. De tenni kell valamit a parasztokkal, hisz olyan . . .

Froljenkov kipillantott az ajtóból és megkérdezte:

— Játszik kopogósat?

— Nem.

— Hát ramslit?

— Úgy rémlik, — azt tudok.

— Akkor parancsoljon! Vacsoráig eljátszunk.

Klim Ivánovics meg volt elégedve szereplésével, a két koma egyre jobban megnyerte tetszését; szívesen ült kártyához, szerencsével játszott, nyert 83 rubelt s amikor zsebredugta a pénzt — gyanú villant fel benne:

— Mintha bakost adnának. De különben — miért? Néha igazságtalan vagyok az emberekkel.

Azután bőségesen megvacsoráztak, alaposan a pohár fenekére néztek, Számgin maga sem tudta, hogyan került ágyba; Gyenyiszov keltette fel déltájban.

— Fel kell kelni, különben nem éri el a vonatot, — figyelmeztette. — De — talán maradhatna még egy napocskát velünk? Nagyon a szívünkhöz nőtt ám! Összehívnánk vacsorára néhány embert, ötöt-tizet, aztán elbeszélgetünk, jó?

Számgin kijelentette, hogy a maga részéről is nagyon örülne az ilyen tisztelt polgárokkal való ismeretségnek, azonban nem maradhat, mert Rigába kell utaznia.

— Megint ilyen háborús ügyekben? Eh, a háború, a háború . .

Borovicsiig vagy három óráig rázódott a puha rúgójú, kényelmes tarantászban, Borovicsiban éppen elérte a vonatot, Novgorodban pedig megismétlődött mindaz, amit egyszer már átélt, csak sűrített alakban.

A tisztekkel zsúfolt büffében a borotváltképű, katolikus szerzetesre hasonlító kis öreg pincér helyet talált Számginnak egy babérfától beárnyékolt sarokasztalnál, melynek kétharmadát tányér-oszlopok foglalták el s a szabadon maradt részre lerakta a terítéket: e művelet közben közölte, hogy a rigai vonat késik és nem tudni, mikor érkezik, hogy az állomás zsúfolva van szibériai katonákat szállító szerelvényekkel,

akiket sebesen a frontra irányítottak, és hogy feltartóztattak két Petrográd felé haladó sebesültszállító vonatot.

— Aztán még a lengyel menekültek is ott szoronganak...

— Tudja, mit mondjon a Városok Szövetsége* tagjának — állapította meg Számgin, és megkérdezte:

— Fejetlenség van?

— Belegabalyodtak önmagukba — nézni is fáj, — jelentette ki a kis öregember.

A kések és villák munkájának megszokott, békés zaja most újszerűen csengett: magába olvasztotta a kardhüvelyek harcias csörömpölését. Az ablakon túl, a perronon, fúvós zenekar zengett, üvöltött és harsogott, a zenét minduntalan elfojtották a tolatómozdonyok átható füttyei, a váltókezelők izgatott sipolása, valahol a közelben katonadal zúgott. A kardkötővel, derékszíjjal feszesen átkötözött tisztek serege hetykén és igen lármásan viselkedett. Sok nő és virág volt, puffogtak a pezsgősüvegek, az étterem közepén levő nagy asztal mellett egy kettéfésült szakállú, magashomlokú, kopasz, frakkos férfi állt, és magasan, majdnem a feje fölött tartva borospoharát, szónokolt. Számginhoz csupán szófoszlányok jutottak el:

— A mi hibánk... Nem kellett volna... Mi is megtehettük volna 1871-ben... És kicsiny államok csoportja helyett — egyetlen Németország lett az eredmény...

— Nyug-galom, apuskám! — rikoltotta egy csengő fiatal hang — Visszavetjük a poroszokat az eredeti állapotukba. Hadseregünkre — hur-rá!

Szívesen hurráztak, noha össze-vissza. Valaki ezt javasolta:

— Ó Felsége egészségére...

— Hagyd el!

— De m-miért?

— Ki merészeli?

— Kocsmában nem helyénvaló az uralkodót éltetni!

— Helyes!

— De engedelmet...

Kicsiny, cingár katonatiszt lépett a babérfához, boldog

* A „Városok Szövetsége" (Szojuz Gorodov) és a „Megyei Szövetség" (Zemszkij Szojuz) egyesüléséből jött létre a Zemgorszojuz nevű szervezet, amelyben a nagypolgárság és a földbirtokosok tömörültek. Eredeti célja a hátország és az utánpótlás megszervezése volt a cári hadsereg támogatására, később az orosz burzsoázia politikai szervezetévé vált.

mosollyal és tördelni kezdte az egyik ágát. Tetőtől-talpig vadonatúj volt: csak úgy ragyogtak rajta a szíjak, csattok. Nagy szeme csillogott. Fekete kecskeszakállban végződő cigánybarna, hegyesorrú ábrázata ezt a gondolatot váltotta ki Számginból:

— D'Artagnan.

Alaposan felönthetett a garatra: tántorgott, keze bizonytalanul matatott, az ág nem akart letörni, — ekkor nekifogott, hogy kiráncigálja kardját a hüvelyből Számgin felállt a székről, mivel elgondolta, hogy ha ez a harcfi egyszer elkezdi fűrészelni vagy vagdalni a babért... Sietve odébb ment és megállt az ablak előtt.

Odafutott a kis öreg pincér:

— Ha szabad lenne, én majd késsel...

A tiszt mosolyogva pillantott rá, és feldünnyögött:

— Takarodj — s meglendítette kardját; hátratántorodott és belevágott a fába: néhány levél hullott le, és a kard az asztalon tornyosuló tányérokra sujtott.

Klim Ivánovics fülét hirtelen valami röffenés- és bődülés-szerű hang ütötte meg: kipillantott az ablakon, — közvetlenül mögötte, csupán a kettős üveg által elválasztva, szakállas, nagyfogú ábrázatok vágtak szörnyű fintorokat. A katonatiszt kardja nem ijesztette meg, e két arc láttán azonban megremegett. És már nem is kettő, hanem öt, tíz, sőt több. Fogaikat vicsorgatják és valószínűtlen gyorsasággal sokasodnak. Ketten hadonászva mesélnek és nevetésre fakasztják a szorosan összeverődött alaktalan, kövezet-szürke embereket; a nevetés nem hallatszik be. Mind közelebb nyomulnak az ablakhoz, még képesek benyomni az üveget és betörnek az étterembe.

Néhány másodpercig Számgin közel érezte magát az ájuláshoz. Már úgy rémlett neki, hogy hallja az üvöltő, nem emberi nevetést és hogy ez a nevetés elnémítja a zenekar rézhangszereinek jajongását és harsogását. a mozdonyok füttyeit, a váltókezelők sípjeleit.

Két vasúti csendőr egy duhaj harcfit vezetett, kövér tiszt kísérte őket; az öreg pincér, miközben a tányérok cserepeit szedegette, zsörtölődve mesélte:

— Mindennap kitalálnak valami ilyesmit. Ez ma már a második, egyet már bevittek a parancsnokságra: belopózott a női illemhelyre és fitogtatni kezdte a nőknek a maga kiválóságát.

— Kávét hozzon, kávét, — kérlelte Számgin, miközben a

szeme sarkából az ablakra sandított, és zsebkendőjével törölgette az izzadtságot arcáról és nyakáról.

A nagy asztalt körülvevő katonák és civilek, férfiak és nők vegyesen, állva, pohárral kezükben, rázendítettek az „Isten óvd a cárt"-ra, elkeseredetten, fülsiketítően ordítottak, és bizonyára nem hallották, hogy rosszul, hamisan énekelnek. A bősz éneklés megszakadt az „erős hatalmat" szavaknál — mivel valaki metsző hangon felsüvített:

— Hogy merészelnek kételkedni a cári hadsereg erejében?

— Be kell függönyözni az ablakokat, — mondta Számgin, amikor az öreg pincér felszolgálta a kávét.

— A függönyöket elvitték a kórház számára. Persze, hogy kellene. A katonáknak nem adnak pálinkát, de tessék csak megnézni a tiszteket... Bizony nem csupán pezsgővel táplálkoznak, élnek erősebb italokkal is...

Számgin lopva az ablakra pillantott. Kevesebb katona volt a perronon, azonban vagy hárman egészen közel álltak az üveghez; homályos, elmosódó arcuk jelenleg mozdulatlan volt, azonban mégis megőrzött valami borzongatót a hangtalan nevetésből, amely az imént úgy eltorzította.

— A haza védelmére sereglettek össze — gondolta Számgin. — Vajjon hogyan képzelik el maguknak hazájukat?

Ez az érdekes kérdés nyomban szokatlan élességgel állt elébe, szegeződött neki, és Klim Ivánovics hamarosan rábukkant a válaszra:

— A haza fogalma felfoghatatlan az átlagember számára. „Mi nem vagyunk oroszok, mi — szamáraiak vagyunk." A haza — intellektuális erejű fogalom. Ha nincsenek ismereteink hazánk történelméről — akkor nem is létezik.

Az étteremben egyre fogyatkozott a vendégsereg, egymásután tűntek el a nők, a lárma azonban fokozódott. Egy Számgintól távoli sarokra összpontosult, ahol néhány tekintélyes külsejű civil, három katonatiszt és egy hadbiztosi egyenruhát viselő kopasz férfi ült, akinek szivar fityegett a fogai között és bal orcáján keresztalakú tapasz feketéllett.

— Tanulni kellene nekünk, tanulni, nem pedig verekedni, — magyarázta öblös basszusban. — Verekedni csupán a törökökkel tudunk, de azokat nem engedik, hogy üssük

— Bismarck azt mondta...

— Meg is halt.

— Mindnyájan meghalunk...

— A történelem — az értelmiség kulturális tevékenységének eredménye. Természetes, hogy így van. Az osztályoknak a történelemben játszott szerepéről szóló tan? Ez nem más — mint a társadalmi ellentétek elméleti megmagyarázására irányuló meddő kísérletek egyike. Nem a burzsoák, nem a proletárok írják a történelmet, hanem egy harmadik.

— „Egy szürkeruhás?" — villant fel Számgin emlékezetében egészen alkalmatlanul.

Belebámult a kávé kicsiny fekete körébe, melyet szűk határok közé szorított a csésze széle, és egyre sietősebben igyekezett elnémítani a bensejében feltámadó kérdést, és egyúttal különböző mondatfoszlányokat halászott ki a zsivajból.

— Számomra a haza: olyan valami, ami nélkül nem tudok teljes élettel élni.

— Uraim! Engedjék meg emlékeztetnem önöket: itt nincs helye politikai vitáknak — kiabált valaki meggyőzően.

— És önmagunkkal való vitáknak — tette hozzá Számgin, gépiesen folytatva a vitát:

— Nem igaz: Párizsban érdekesebb, kellemesebb az élet, mint Pétervárott...

— Azért veszítettünk Lengyelországban, mert elárulnak a zsidók. Erről nem írnak még a lapok, de már beszélnek róla.

— A lapok a zsidók kezében vannak...

— Ezen Isten által hazájától megfosztott fajnak árulása már beigazolódott, — kiabált metsző, a magasabb régiókban sikongó hangon egy férfi, akinek tar feje alakra tyúktojáshoz hasonlított, és vörös arca gyér, szürke szakállban végződött.

— Ördög vigye! De engedelmet: nekem, mint földbirtokosnak van-e jogom a gazdaságom érdekeiről beszélni?

— Nincsen. Háború idején a polgárok valamennyi jogát törvényesen bitorolja az uralkodó.

Élesen felcsörömpölt a kisharang és kiabálás harsant:

— Személyvonat Riga felé bejár a...

Eszeveszetten felcsikorogtak a székek és asztalok, csúszkáltak a padlón, edény csörömpölt, és valaki eszelősen feljajdult:

— Uraim! Ebben a sorsdöntő órában...

— Már miért sorsdöntő, az ördögbe is?

Vagy tíz perc mulva Számgin egy második osztályú ,kocsiban ült. A kocsi öreg volt, elnyűtt, recsegett-ropogott, és

olyan hevesen ugrándozott, mintha ki akart volna ugrani a sínből. Recsegése és görcsös rázkódása azt a benyomást keltette Számginban, hogy milyen könnyű lehet ez az utasokkal zsúfolásig megtömött kocsi és milyen kevés biztonságot nyújt. A három kis lámpa — egy-egy a két ajtónál, a harmadik a kocsi közepén — homályosan világította meg a párnázott üléseken elhelyezkedő utasokat; mindegyik sorban hárman ültek, dülöngéltek, és azt lehetett gondolni, hogy ők rázzák a kocsit. Számgint egy nagydarab, kövér nőszemély lökdöste, s minduntalan a vállára dőlt; barnáspiros bőrbekecset viselt, vörös kereszttel a mellén, fején barnáspiros sapka, térdén kis böröndöt szorongatott két kezével; aludt, feje az ülés támláján csúszkált, orrán át sípolva vett lélekzetet, súlyos teste hullámzott; a kocsi rázkódásai olykor felzavarták, és ébredezve, panaszosan, félhangosan mormogta:

— Ah, Istenem, bocsánat...

Az ablaknál egy bekecses ember ült és dohányzott; fején selyem sipka volt, szürke szakálla füstölgött, dülledt szemével a szemközt ülő utasra nézett; ennek az embernek az arca egy dán dog nemes pofájára emlékeztetett — az alsó része tulságosan előre nyúlt, homloka pedig hátrafelé dőlt, szinte a tarkójára; mellette még két utas szunyókált, az egyik hangtalanul, a másik — sajnálkozó és mérges cuppogással. A félhomály valamennyi utast torznak mutatta és ez nagyon jól megfelelt Számgin hangulatának — fáradt volt, összetört, izgatott és úgy érezte, szinte belezuhan ebbe a Hieronymus Bosch ecsetjére illő zűrzavarba. Szomorúan ötlött eszébe a tucatnyi templom által a földhöz szegezett kicsiny városka, Gyenyiszov meleg, barátságos háza, az okos, szép Froljenkov.

A kockás plédbe burkolózott, dogábrázatú ember, fojtott hangon így beszélt:

— Tudod — a gazdának értenie kell a gazdasághoz, ő azonban tudatlan, semmihez sem ért. Amikor lerakták a cári lövészek kaszárnyájának alapkövét, természetesen jelen volt. „Csodálatos dolog" — szólt — „összehordanak mindenféle szemetet, megöntözik valamivel és erős anyag lesz belőle".

— Megállj, várj csak — rikoltozott basszushangon, örömmel az őszszakállú. — Hisz ez pompás — ez az ő véleménye az államról.

— No, aligha képes ő ilyen gúnyra.

— A cárról beszél — állapította meg Számgin, és lehunyta a szemét. A teljes sötétségben a hangok mintha tisztábban csengtek volna. Hallani lehetett, hogy elől, a következő szakaszban, az ajtó mellett, egy gyenge hangocska csordogál, száraz, halk köhögés szakítja meg minduntalan, de csak csordogál és jól érthetően mondja ki a szavakat.

— Már valóságos gyarmat vagyunk. Kohászatunk 67 százaléka Franciaország kezében van, a hajóépítőiparban a francia tőke 77 százalékkal szerepel. Bankjaink alaptőkéje összesen 585 millió, ebből az idegen tőke 434, ez utóbbi összegből pedig a francia — 232 millió.

— Bizonyára valamilyen ágrólszakadt — gondolta Számgin. — Egy másik Tagiljszkij, aki belezavarodott a számokba.

— Azért harcolunk, mert Poincaré úr revánsot kíván venni az 1871-es évért, vissza kívánja kapni az ércekben gazdag vidéket, amelyet a németek 43 évvel ezelőtt vettek el. A mi hadseregünk a zsoldos szerepét játssza...

A halk beszédet felháborodott kiáltás szakította félbe:

— Ó, hát erről van szó?! Ön az anarchista Lenin nézeteit vallja, nemde? Ön úgynevezett bolsevik?

— Nem, nem vagyok bolsevik.

— Ó, elég! Értem én a szót...

— Lenin azonban olyan ember, aki kitűnően tud számolni a...

— Várj csak, Igorj — avatkozott közbe egy harmadik hang, a negyedik pedig basszusban harsant:

— Veszekedni ráérünk.

— Szóval azt mondja — Lenin?

— Rosszul számolnak minálunk — jelentette ki az őszszakállú, és bólintott.

— Legfőbb iparágunk, a textil — teljesen a mi kezünkben van!

— Vagyis a Vtorovok és Rjabusinszkijak kezében.

— Nos — hát hogy is lehetne másként?

Megint felcsendült a gyenge hang és eleinte alig tudott áttörni a megélénkült zsivajon, azután Számgin ezt hallotta:

— Ha elvetjük a proletárdiktatúra fantasztikus eszméjét — sokat tanulhatnának Lenintől a mi minisztereink; kivételes tudású és tehetségű közgazdász... Igen, nézetem szerint, a munkásosztály diktatúrája is...

Élesen füttyentett a mozdony és rögtön utána mintha nekiütközött volna valaminek: felcsörömpöltek a kocsik, valami pattant, megcsikordultak a fékek; a bőrbekecses, vöröskeresztes nő talpra ugrott, bőröndjét nekivágta Számgin vállának és felkiáltott:

— Oh, Istenem, Istenem — mi történt, mi történt?

Az utasok mind felriadtak, felugráltak, az ajtókhoz futottak, egymást taszigálva.

— Kisiklottunk — jelentette ki Számgin, s erősen hozzásimult az ülés támlájához; minden erejétől megfosztotta a hirtelen rázkódás, robaj, az utasok közt kitört pánik. Valaki már csitította a riadt embereket.

— Közvetlenül az állomás bejárata előtt leeresztették a szemafórt. A mozdonyvezető derék legény...

— Látja? — korholta a hölgy Számgint. — Maga pedig már kiabál: kisiklottunk!

— Nem kiabáltam.

— No már hogyisne? Hiszen hallottam! A Városok Szövetségétől jön?

És felháborodottan nyomban arról kezdett beszélni, hogy a Városok Szövetsége olyan szervezet, amely maga sem tudja, miért létezik, mi a feladata, melyek a jogai.

Számgin dühösen kijelentette, hogy a Szövetség bírálata korai, mivel csak most kezdi el munkáját — a hölgy azonban határozottan ellenkezett:

— Már most is zavarnak bennünket, a Vöröskeresztet, zavarják a hadbiztosi szolgálatot...

A dogképű utas hanyagul közbevetette:

— A Szövetségek, a megyei és a városi, nagyon is jól tudják, mit akarnak: ők Miljukov seregének tartalékai, azok bizony. Bezárják a Dumát — és egyszerre csak fellépnek mint politikai szervezet, bizony, kérem!

Számgin kelletlenül, indulatszavakkal, vállvonogatásokkal, kérdésekkel vitatkozott. Maga sem képzelte el teljesen világosan a Szövetség céljait, és megnyerte tetszését a demokratikus erőknek a Duma pártjain kívüli széleskörű egyesülési lehetőségének gondolata. Kificamodott és szolgálatkész emlékezete, akaratán kívül, nyomban odasúgta gúnyosan: „Összehordanak mindenféle szemetet, megöntözik valamivel és erős anyag lesz belőle"... Az erről a szervezetről való vitatkozást és töprengést azonban megzavarta egy kellemetlen, egyenesen nyo-

masztó benyomás: meg volt győződve róla, hogy öt perccel ezelőtt Tagiljszkij haladt el mellette. Igen, kétségtelenül Tagiljszkij volt, csak méretei szűkültek össze. Lassan ment, lába elé nézve, az utasok taszigálták, ő dülöngélt a kocsi falához simult, és néhány másodpercig lehajtott fejjel állt, valósággal mellére támasztotta széles, borotvált állát.

A vonat állt, a felriadt utasok hangja jóval érthetőbben csengett, mint azelőtt, majdnem mind ingerülten, mérgesen kiabáltak; és jól hallhatóan csorgott Tagiljszkij tempós beszéde:

— Oroszország nemzeti vagyonát 120 milliárdra becsülik, ha nem tévedek. Ebbe a vagyonba bele kell számítani a kiöregedett uráli gyárakat és olyan tárgyakat is, mint például egy 1845-ből származó fúrópad és egy 1837-ben készült gőzkalapács, amelyek a jekatyerinburgi vasúti műhelyekben működnek...

— A kincstári, hivatali berendezési tárgyakat...

— Textiliparunkban még mindig működnek hetvenes évekből származó gépek. A nemzeti vagyonba bele kell számítani a parasztság fa-szerszámait — az ekéket, boronákat...

— Folyton csak számol, számol... Furcsa életcél — számolni — gondolta Klim Ivánovics ingerülten és felhagyott Tagiljszkij szárazon zizegő szavainak figyelésével, amelyek úgy hullottak, akár a homok. Éppen ekkor a mozdony kurtán füttyentett, megrántotta a vonatot, vagy egy percig szép lassan húzta, azután megint megtorpant; és a csörömpölő, csikorgó vagónok, felharsanó fütty közepett hirtelen kürtjel zendült és szilaj vezényszó szállt:

— Vi-gyázz!

E mérges hangocska megint a kis púpos lánykát juttatta eszébe Számginnak:

— Hát maguk mit garázdálkodnak itt? Nem a maguk gyerekei!

A mozdony ekkor újból füttyentett és szinte mérgesen megrántotta a kocsikat, amivel azt idézte elő, hogy a bőrbe bujtatott hölgy Számgin térdéhez kapott, az őszszakállú utas pedig — a vállához.

— Ah, Istenem... Pardon. Szörnyű, hogyan vezetnek minálunk ezek a masiniszták — jelentette ki a hölgy, majd rövid gondolkozás után hozzátette: — Mintha szekeret hajtanának.

— Két perc mulva indulás — hirdette ki a kalauz, aki végighaladt a kocsin.

Percek még sosem tűntek ilyen gyötrelmesen hosszadalmasaknak Klim Ivánovics Számginnak. Később nem egyszer emlékezett vissza erre az álmatlan, izgalmas éjszakára, és úgy rémlett neki, hogy éppen ezen az éjszakán alakult véglegesen az élet, az emberek iránti viszonya.

A vonatot előrerántó hirtelen lökés a mozdonyvezetőre terelte gondolatait:

— Egy félművelt emberre, holmi szerelőre bízták rá többszáz ember életét. Többszáz verszten keresztül viszi őket. Megőrülhet közben, kiugorhat a földre, elfuthat, megütheti a guta. Az emberek iránti puszta gonoszságból szerencsétlenséget okozhat, nem kímélve saját életét. Felelőssége énvelem szemben... az emberekkel szemben — jelentéktelen. Az ötös évben a kazányi vasútvonalon az egyik mozdonyvezető a büntetőszakasz szeme előtt szállította el a forradalmár munkásokat...

— Az ember hatalma — az egyén hatalma — ez így adatott mindörökre. A világot végeredményben mégis az egyének mozgatják. A tömegek éppen az egyének érdekei miatt indultak egymás irtására. Ilyen a világ. „Igy volt — így is lesz."

— Meg kell szabadítanom emlékezetemet a könyvek porának szennyétől. Ez a por csupán az én elmém fényében játszik a szivárvány színeiben. De nem teljes egészében, persze. Vannak benne valódi gyönyörűséget tartalmazó szemcsék is. A szó zenéje — becsesebb a hang zenéjénél, amely gépiesen, hét hangjegy kombinációjának változataival hat érzékeimre. A szó mindenekelőtt — az ember önvédelmi fegyvere, vértje, páncélja, kardja, tőrje. A felesleges mondatok elnehezítik az értelem munkáját, játékát. Az idegen szó kioltja bennem a gondolatot, eltorzítja bennem az érzést.

Semmi új nem volt ezekben a gondolatokban, azonban szilárdabb összefüggésben és nagyobb biztonsággal jelentkeztek, mint bármikor azelőtt.

Hajnalban a vonat a hóvihar kavargása, a szél süvöltése és jajongása közepette lassan begördült a zűrzavarban sürgő városba, amely csak úgy hemzsegett a katonáktól. Ott szorongtak a pályaudvaron, kergette őket a szél az utcákon, csoportostul vagy magánosan, gyalogszerrel baktattak, lóháton igyekeztek vagy zöld szekereken rázódtak, ágyúkat vit-

.ek. És a hidegen kavargó, sűrű hótömegben mindenütt szürke figurák mozogtak, tünedeztek, fegyvertelenül vagy puskával vállukon, borjú alatt görnyedve. Hó porzott fel az úttestről, hullott fejükre a háztetőkről, az utcakereszteződéseknél pedig valóságos förgeteg kavargott és fütyült.

Kim Ivánovics Számgin melegen, kényelmesen volt öltözve és bátor hangulat fűtötte, amint ez illik is egy történelmi eseményben való részvételre hivatott férfihoz. A hóborította, fura külsejű kocsis — csuklyás kék köpeny, finn bőrsapka volt rajta és vörös arcával, nagy bajuszával igen hasonlított valamilyen történelmi nevezetességű generálisra — lett akcentussal, egykedvűen közölte Számginnal, hogy a szállodákban nincs üres szoba.

Ősz bajusza a füle felé kunkorodott; igen nagy volt és kövér, a kocsi szintén nagy, a ló azonban — kicsi, girhes, és apró léptekkel futott, mint egy vénasszony. A kocsis vadul kurjongatott:

— Hé, hé! — A szembejövők szaporán szidták, egy katona pedig puskatusával beledöfött a ló oldalába.

Három szállodában valóban nem akadt hely, a negyedikben közölték, hogy kétszemélyes szobát adhatnak. A Számginnak kiutalt szobában katonai egyenruha rendetlenül szétdobált darabjai hevertek, az asztalon kard és távcső feküdt, a karosszékben revolver szíjjal, a spanyolfal mögött pedig hortyogott valaki, akár a fűrész. Számgin kisideig a fakó tükör előtt álldogált és rendbehozta gyűrött öltözetét, majd úgy találta, hogy arca elég tekintélyes és lement az étterembe, kávézni. Nyomban odalépett hozzá egy magas férfi, akinek állkapcsa fel volt kötve, és fogai közt sziszegve megkérdezte: nem ő az, aki a hátországba szállít valamilyen gyárat? A kávét felszolgáló pincérrel együtt pedig megjelent és fesztelenül leült az asztalhoz egy vöröshajú ember, és miközben tünődve nézegette körmeit, unott hangon kérdezte:

— Mit szándékoznak kezdeni a cukrával? Ó, bocsásson meg — ez nem az öné. Azaz, hogy ön — nem az... Ön milyen ügyben jár? Ahá! Menekültek. Nos, én is. Orelből vezényeltek ide. Hozzánk kell irányítani a menekülteket, általában — az ország szívébe. Vagónokat azonban nem adnak, gyalog pedig — úgy vélem — összefagynának, akár a libák. Mit fogunk kezdeni?

Beszédéből világos volt: nem arra gondol, amiről beszél.

Számgin szemügyre vette a kerek arcot, amelyen szemölcs tarkállt a jobb szemöldök fölött, és arra gondolt, hogy ilyen maszkkal éneklik a művészek Dmitrij szerepét a Borisz Godunovban.

Számgin megállapította, hogy csupán ő ül egyedül az asztalnál, a többiek mind kettesben-hármasban, és valamennyien halkan, fojtott hangon, az asztal fölött egymáshoz hajolva beszélgetnek. A billiárdterem ajtaja előtt — bent már csattogtak a golyók — egy kerek asztalnál öt katona reggelizik, s fesztelenül hahotázik; a kacajt egy hadbiztos mesélése váltja ki — jólmegtermett, feketeszakállú ember, apró selyemsapkát visel. Tömör basszusa monotonon zeng, csak a sűrűn ismételt:

— Aszondom én: Kigyelmes uram... — válik ki belőle.

— Szörnyű a fejetlenség, — jelentette ki a szemölcsös ember. — Folyton elveszítenek, kutatnak valamit. Egy vagón lenvászon érkezett Jaroszlávljból Orelbe, haladéktalanul ide irányították, itt pedig haladéktalanul — eltűnt.

— A szappan — szólt valaki Számgin háta mögött.

— Mi? — kérdezte hanyagul Számgin szomszédja, és átpillantott a válla fölött.

— A szappant is ellopták.

— Miért lopták el?

— Hát miért lopnak? Nyilván — sportból...

— De miért gondolja, hogy ellopták?

— Hát mi mást gondoljak, parancsára?

Klim Ivánovics Számgin fáradt volt az álmatlan éjszaka benyomásaitól. Egykedvűen hallgatta a vendégek fojtott moraját és kinézett az ablakon: az üvegeken túl tajtékzott a hó, alaktalan szürke figurák tünedeztek benne, és úgy rémlett, hogy mindjárt az ablaküveghez tapad néhány hangtalanul nevető, kiállófogú, szakállas ábrázat...

— Idehallgasson — fordult Számgin a pincérhez — nem lehetne kapni egy pohárka pálinkát?

— Nem kell — hozz két csészét — jelentette ki a szemölcsös ember és lapos kulacsot húzott elő kabátja belsejéből. — Konyak. Martel. Ezek képesek még denaturált szesszel kínálni az embert.

— Köszönöm, de...

— Ugyan már!? Háborúban vagyunk.

Miközben kitöltötte a konyakot a csészékbe, bemutatkozott:

— Jákov Petrovics Páljcev — és Számgin arcára szegezte bizonytalan színű, zavaros szeme súlyos, zavarbaejtő pillantását, majd felvetette fejét és szájába döntötte a konyakot; egy kockacukrot küldött utána, s fájdalmasan összeráncolta kovér orrát. Páljcev fesztelen viselkedése, hanyag beszéde, zavaros szeme részvétlen pillantása, mindez erősen felcsigázta Számgin kíváncsiságát — hallgatta az unottan csörgedező hangot, és fontolgatta magában:

— Negyven felé járhat. Balszerencsefi. Valószínűleg: „Egykutya, régóta torkig vagyok mindennel".

— Rengeteg az üzér és a szélhámos errefelé — mesélte Páljcev és rágyujtott egy szokatlanul hosszú szopókájú cigarettára. — Egyesek a Zemgorszojuz huszárainak öltöztek fel, akárcsak ön. Nekem még nem volt időm megvarratni az egyenruhámat. Az ön mögött ülő ember Izakszon — az Izakszon és Berman-féle műszaki iroda társtulajdonosa, gépek, szerszámgépek, armaturák behozatalával és más egyebekkel foglalkoznak. Mindkettő szélhámos, vád alatt áll.

Megint előhúzta a kulacsot és konyakot töltött a csészékbe; Számgin megköszönte, kiitta és az az érzése támadt, hogy ebben a konyakban van valami kölnivíz-szerű. Páljcev kurtára nyírt, rőt haját simogatta, amely göndör volt, akár a karakul-prém, szemöldökét táncoltatta és közben óva intette Számgint:

— Ez az Izakszon természetesen felajánlja a szolgálatait — ami annyit jelent: hogy rászedi. Engem már megkopasztott kétezerrel.

— De hogyan lehetséges az ilyesmi? — kérdezte Számgin.

— Ők értik a módját. Kártyázik? Nem. Ez jó. Tegnap például egy tökfilkó elkártyázott három kocsirakomány deszkát: ajándékba hozta a Vöröskeresztnek koporsókra — és elkártyázta...

Az étteremben szüntelenül hullámzott a fojtott, gondterhes zsivaj, a billiárdteremben csattogtak a golyók, a söntésben szaporán csörömpölt az edény, és az egész lármát egycsapásra, hirtelen elsöpörte egy csengőn ujjongó tenor:

— Hurrá-hurrá!

Hej, mi hős buzulukiak
Tudjuk, hogy mi a parancsszó...

Tucatnyi hang kapta fel és folytatta táncütemre:

Orosz nazánk dicsősége
Messzeszálló, messzehangzó!

És a billiárdterem parkettjén, füttyszó és üvöltés kíséretében, szaggatottan felkopogtak a csizmasarkok.

— Biztosan megjöttek már a lapok — mormogta Páljcev, felállt és sietve kiment. Számgin megállapította, hogy ez a sietség nincs összhangban ennek az embernek zömök, súlyos alakjával és egész viselkedésével. Klim Ivánovics szemrehányást tett önmagának azért, mert nem tudta megkérdezni Páljcevot, hol vannak elszállásolva a menekültek, milyen rendszer szerint történik és gyakorlatilag hogy bonyolódik le a hátországba szállításuk, és általában miért nem ismerkedett meg ennek a munkának a módszereivel. Még azelőtt szerette volna tudni mindezt, mielőtt összetalálkozik a Városok Szövetsége helyi képviselőivel, szeretett volna jól tájékozott emberként beállítani hozzájuk, aki képes a vele bizonyára egyívásúaktól függetlenül dolgozni. Üldögélt még vagy tíz percig, hallgatta, amint a billiárdteremben vadul száll, csapong a dal, szilaj füttyszó hasít belé, nevetés harsan, dobolnak a táncoló lábak, és már valósággal feszélyező volt egyedül ülni, mintha ezzel tüntetni akarna a hős harcfiak vidámsága ellen. Szeretett volna bepillantani, az ajtót azonban szorosan elállták: az étterem majdnem minden vendége ott szorongott előtte.

Számgin felállt és szobájába indult, az előcsarnokban azonban megállította egy furcsa külsejű ember: szőrmével bélelt télikabátja kigombolva, karakulprémes sapkája a kezében, nagy, dudoros képén kerek, dülledt szempár mered mohón, fején — őszbecsavarodó, csomós birka-szőrzet, a feje különben nagy és szinte a vállán ül, a nyaka ugyanis nem látszik — és az ember púposnak látszik.

— Engedelmet — kezdte halkan, sebesen, enyhe rekedtséggel. — A nevem — Márk Izakszon, ismert ember vagyok ebben a városban. Van szerencsém figyelmeztetni önt egy szélhámossal beszélt az előbb, igen. A helyi borbéllyal. Jáska Páljcevvai, igen. Hamiskártyás. Üzér. Egyszóval — gazember. Igen! Ön itt új ember... Hát én kötelességemnek tartottam... Itt a névjegyem. Bocsánatot kérek...

Hátat fordított Számginnak és rekedten kérdezte valakitől, vagy közölte:

— Kész.

A névjegyen Számgin a következő ismert adatokat olvasta: „M. Izakszon és K. Berman, műszaki iroda."

— Nyilván szélhámos — állapította meg Klim Ivánovics Néhány perc mulva kocsiban ült, amelyet gazdagon bélelt be a hó. A hóvihar változatlan hévvel tombolt, a felhők súlyosabbaknak, sűrűbbeknek tűntek, talán azért, mert kissé kiderült. A sebesen tovaszálló hófelhők közepett vég nélkül, szakasz szakasz után, vonultak a katonák, szuronyaik szinte szétfésülték a felhőket, akár a fésű fogai. Hó hullott rájuk a tetőkről, zúdult lábuk elé, rontott rájuk oldalról, a katonák pedig csak mentek, tiporták a buckákat, mentek szótlanul, zajtalan léptekkel, a mély kőcsatornában a házak között, melyeknek számtalan ablakát megvakította a hó. Volt valami borzongató, nyomasztó az ezernyi szürke alak néma vonulásában; a katonák vállát, hátát fehér moha nőtte be és a förgeteg szinte azon igyekezett, hogy letörölje az arcok piros foltját. Számginnak úgy rémlett, még sosem hallotta, hogy a szél ilyen dühödten, ilyen szakadatlanul süvöltött és jajgatott volna.

Azután Klim Ivánovics álló óráig ült egy meleg és takarosan berendezett hivatali szobában és hallgatta egy nagydarab, petyhüdt ember panaszkodását, akinek kettős tokája volt és olyan jólelkű arca, mint egy elöregedett dajkáé. Feszes, fénylő, glasszé-szerű, a szakáll helyén kékes színben játszó bőrrel fedett, rózsás vérrel teli, ápolt, csupasz arca a kicsiny, duzzadt szájjal, az apró, puha orr felé szeszélyesen kunkorodó felsőajakkal, a kékes szempár, a göndör ősz haj, és ennek az embernek egész megjelenése teljesen határozott benyomást keltett: férfiruhába öltözött öregasszony.

Gyámoltalanul széttárta karjait az asztal fölött és szelid, ámbár sértődött lírai szopránban zengte:

— Valamennyi tagtársam a Szövetségből — kint van a fronton, én azonban, mint az Orosz-Ázsiai Bank helyi fiókjának igazgatója, nem hagyhatom el a várost, de egészségi állapotom sem engedné meg. A menekülteket mintegy negyven versztre tőlünk gyüjtötték össze, üres villákban, amelyekről azonban kiderült, hogy a Vöröskereszt vette őket bérbe a sebesültek számára, és most követeli, hogy haladéktalanul ürítsük ki azokat.

Beszéde simán, nyugodtan folyt és világosan látszott, hogy szeret beszélni.

— Teljesen lehetetlen megérteni — ki irányította ide a menekülteket? Azok meg, tudja, csupa zsidó, ágrólszakadt és hisztériás, folyton csak kiabálnak. Rengeteg a gyerek, a kicsik pusztulnak: fáznak és ennivaló sincs! Azután meg néhány ács, akit Breszt-Litovszkba rendeltek, onnan azonban elzavartak, a pallérjuk pedig megszökött, anélkül, hogy egy fillér bért is fizetett volna és most ők is lázonganak, pénzt, kenyeret követelnek, kivagdossák a fákat, azzal fűtenek, szétszedtek néhány gazdasági épületet, koporsókat eszkábálnak össze, azzal kereskednek — rendkívül magas a halandóság a menekültek között! És általában — garázdálkodnak. A lettek pedig — kemény népség, és ez a favagdosás, a gazdasági épületek elcsúfítása... ez persze még az idegennek is fáj! Így hát, tisztelt Klim Ivánovics, arra kérem, oldja meg ezt a... gordiusi csomót! Legfontosabb — az ácsok! Van nekik egy szószólójuk, igen kellemetlen fiatalember, de ismeri az egész históriát. Telefonálok, hogy várja önt. A neve — Loszjev.

Miután panaszait befejezte, jóval élénkebb hangnemben az áruhiányra, az árak emelkedésére, a rubel értékének csökkenésére fordította a szót.

— A háború elején a rubelnek 80 kopejka aranyértéke volt, most pedig már csak 62, és azt az irányzatot mutatja, hogy leszáll egészen 50-ig. Természetesen „nincsen rossz jó nélkül", az olcsó rubel szintén lehet jótékony hatással a ... de mégis, tudja... Kormányunk pénzügyi politikája... nem tűnik ki különleges bölcseségével. Túlságosan háttérbe szorítják a magánbankokat.

Fokozatosan tompította hangját, hirtelen azonban felkiáltott:

— De hiszen találkoztunk mi már! Emlékszik? Valahol vidéken — Nyizsnyijben, Szamárában? Akkor szakállt viseltem és a szektáriánusággal foglalkoztam

— Kormilicin! — jutott eszébe Klim Számginnak, és arra is emlékezett, hogy ez az ember már akkor is nőhöz hasonlónak tűnt neki.

— Úgy bizony! — erősítette meg a pénzember, örvendező mosolygással. — De ez az álnevem.

Számgin számára ez a találkozás nem tartozott azok közé, amelyek örömet szereznek, de különben sem ismert olyan ta-

lálkozásokat, amelyek megörvendeztették volna. Ebben az órában azonban határozottan rájött, hogy valahányszor az emberfársaival való találkozások irigység-, sértődés-félét keltettek benne, a könnyedség miatt, ahogyan azok váltogatták álláspontjukat, „érvrendszerüket" — akkor ez az ő hibája volt.

— Helytelen önkritika, elégtelen önbizalom. Az ilyen tényeknek nem lenne szabad megzavarniok. Ellenkezőleg: joggal lehetnék büszke állhatatosságomra — fontolgatta a Varsó felé haladó vasúti kocsiban.

A hóvihar egyre tombolt, azt lehetett képzelni, hogy az rángatja és dobálja a kocsit, igyekszik letépni a sínről. A mozdony erőlködve fütyült, és óvatosan odahúzta a vonatot a kis nyaralótelep állomásának perronjához. Számgin kilépett a kocsiból a tajtékzó hideg fergetegbe, amely nyomban ellepte szemüvegét, úgyhogy kénytelen volt levenni.

— Vi-gyázz! — üvöltötte egy magas katona; egyik kezével tisztelgett, a másikkal kardját szorította le, de nyomban ijedten felkiáltott:

— Tovább!

Háta mögött vagy harminc, falapátokkal felfegyverzett katona állt; odafutott a kalauz és így vezényelt:

— Beszállni, beszállni! A postakocsi melletti vagón! Szaporán!

— Futás — indulj!

A katonák eltűntek, a perronon csak a vörösfejű állomásfőnök és egy jólmegtermett, szakállas csendőr maradt, a pogygyászkocsiból ormótlan zsákok bukfenceztek ki és hullottak, minden igen gyorsan történt; a hóvihar megtaszította a vonatot, felcsörömpöltek az összekötő láncok, felsivítottak a vágányok. Számgin ott állt, keztyűs kezével védte arcát a hó ellen és várta a fiatalembert. Úgy rémlett neki, hogy az idő szokatlanul lassan vánszorog, sőt nem is vánszorog, hanem valósággal egyhelyben kering. Közben azt latolgatta, hogy nincs is világos elképzelése arról, mihez fog itt kezdeni. Ekkor odalépett hozzá az állomásfőnök és rekedt hangon megkérdezte:

— A Szövetségtől jött, a menekültek ügyében? Parancsoljon: itt vannak, mindjárt az állomás mögött. Egy szürke ház.

— Egy bizonyos Loszjevnak kell várnia.

— Loktyev bizonyára. Mihail Iványov Loktyev — mondta az állomásfőnök igen hangosan, az eddig mozdulatlanul álló csendőr pedig kemény, de zajtalan léptekkel odament Számginhoz.

— Loktyev távol van, egyidőre. A szürke házban oroszok vannak — közölte a csendőr, majd a hóborította zsákok felé lendítette karját és megkérdezte: — Ez a maguk kenyere?

— Nem Elkísér?

— Kérem — egyezett bele a csendőr, majd felmordult: — Ezerháromszáz emberre négy zsákkal küldtek, és mindegyikben tíz pud, nem több. A híresek.. Három nap óta kenyér nélkül van a nép.

Végigmentek az állomáson, azután nekivágtak a süppedő hóbuckáknak.

— Loktyev — fontolgatta Számgin és visszaemlékezett a kellemetlen ifjúra, akit olyan szívesen leckéztetett. — Misa.

— Úgy látszik, ismerem már a fél országot.

Igen különös, sőt sértő gondolat támadt fel benne: útján mindenütt ismerős emberek bukkannak fel, akiket mintegy azért helyeztek oda, hogy figyeljék: merre megy ő? A szél egy csomó havat söpört le a tetőről, a csendőr fejére, a hó belopózott Klim Ivánovics gallérja mögé, megtöltötte cipőjét. Az emeletes faház homlokzata fehér füstöt árasztott és odabentről zajongás, csikorgás hallatszott.

— Itt lengyelek és zsidók laknak — közölte a csendőr dühösen. — A zsidóknál meghalt valaki, ezért jajgatnak folyton — hallja?

A szobában, azon az ajtón kívül, amelyen át Számgin belépett, még két másik is volt, és széles, pihenővel megszakított lépcső ereszkedett le a második emeletről. Mindkét ajtóból kamaszgyerekek rontottak elő, lányok és fiúk vegyesen, rohantak, mintha tűz perzselné őket, a lépcsőn őszszakállú, ősz'övér öregemberek ereszkedtek le méltóságteljesen és széttaszigálták a fiatalságot; kaftánt viseltek, apró sipkát vagy gyűrött, ellenzős bársonysapkát, arcukon, szakálluk fölött ősz csigák kunkorodtak; öregasszonyok kísérték őket, hosszú köntösben és mindnyájan mormogtak kiabáltak, jajgattak, és hadonászva hajbókoltak A lengyel és zsidó szavak hisztérikus zűrzavarában Számgin elfogott néhány orosz szót is:

— És mit kezdjünk ez a sok gyerek?...

— Elpusztulunk.

— Adjatok kis kenyér!

— Hol van ez a Misa, aki tudja...

A lépcsőről csengőn kiáltotta egy fiatal hang:

— Pápaszemet hord hogy ne lásson semmit

Az emberek egyetlen tömör, sokfejű testté zsúfolódtak össze, és mind közelebb nyomultak Számginhoz; sóshal, pelenka tomény, csípős szaga áradt belőlük, és kiabáltak

— Miért nem eresztenek be a városba?

— Mit tehetünk arról, hogy háború van?

— Kifosztanak minket.

— Itt semmit sem lehet venni...

— Szegény emberek vagyunk.

— Azt mondták nekünk, menjetek és meglesz mindenetek...

— Kergettek minket...

— Azt tanítjátok, hogy értelmeset, jót kell művelni és közben háborút csináltok — kiabált a fiatal hang a lépcsőről, és valahonnan a ház mélyéből vontatott, panaszos énekszó áradt a lépcsőn szorongók feje fölött, ami a parasztasszonyok siratóénekére emlékeztetett.

— Nahát, tudja, ez a... fene ismeri ki magát itt! — dünynyögte Klim Ivánovics, a csendőrhöz fordulva.

— Őrültek háza — válaszolta a csendőr komoran és szemrehányóan jegyezte meg: — Rosszul van ez bizony megszervezve, maguknál a Szövetségben.

— De hová tűnt ez a tökfilkó Loktyev? Várnia kellett volna engem, hogy magyarázatokkal szolgáljon.

A csendőr rövid hallgatás után, igen halkan mondta:

— Loktyevot Pszkovba küldték, az ottani csendőrparancsnokság rendeletére.

A háborgó hangzavaron, elkeseredett, sírós asszonyi kiáltozáson keresztül makacsul tört utat egy tompa, de jól érthető basszus:

— Már a hetedik ember hal meg az ostoba rettegéstől...

Igen magas öregember beszélt; hosszú, hegyesvégű szakáll ereszkedett alá csontos, sötét arcáról, amelyen kerek, fekete szempár csillogott és hegyes orr remegett.

— Azt kérjük: engedjék meg nekünk, hogy akinek van néhány garasa, hadd utazzon Orel vidékére, Ukrajnába. Itt kifosztanak bennünket, és már amúgy is tönkrementünk.

Fölbukkant mellette egy másik, kicsiny öregember; vörös takaró borította, egyik kezével tartotta a gallérjánál, a másik kezét pedig minduntalan felemelte, de erőtlenül visszahanyatlott Könnyektől nedves, ráncos arcán panaszosan hunyorgott zavaros, valósággal kormos szeme, szemhéja pedig piros volt, mintha leperzselte volna.

Számgin igyekezett nem nézni rá, de mégis nézte és azt várta, hogy ez a kis öreg valami rendkívüli fog mondani, de az csak héber szavakat mormogott, szaggatottan, halkan és éneklőn, vörös szemhéja pedig finoman remegett. Volt még több öregember és öregasszony, ugyanilyen csupaszon kidülledő szemű. Egy kicsiny asszony egyik kezével fekete hálót húzott csapzott vörös fürtjeire, a másikkal pedig Számgin arca előtt hadonászott és kiabált:

— Miért szenvednek a gyermekek? Mi-ért?

Az öregember elkapta a karját, félrelökte és beszélni kezdett:

— A gyerekeknek el kell felejteni ezeket a napokat... Hess! — ripakodott az asszonyra, és elfödte arcát kezével és sikongó sírásban tört ki. Sokan sírtak. A lépcsőn szintén kiabáltak, öklöket rázogattak, csikorgott a fakorlát, botladoztak a lábak és a lépcsőfokokhoz vágódó sarkok és talpak úgy csattogtak, mint megannyi puskalövés. Számginnak úgy tűnt, hogy a gyermekek szeme és arca különös elkeseredést árul el: senki sem sírt közülük, még a kicsinyek sem, csupán a csecsemők.

— Szerencsétlen nép — mormogta Számgin.

— Csempészek és kémek...

— De mit lehet itt tenni? — érdeklődött Számgin; a csendőr rásandított a szeme sarkából és így felelt:

— Orelbe kell küldeni őket, ott majd eligazodnak velük. Ezek még a tehetősebbek, mindennap esznek, de bizony a többi nyaralóban...

A kiáltozás és sírás-rivás bosszantotta Számgint, a szag egyre nehezebbé vált és megnehezítette a lélekzést, de legkínzóbb az volt, hogy érezte, amint a hideg égeti a lábát, ujjait szinte izzó fogó szorította össze.

Közölte ezt a csendőrrel, mire az ezt a tanácsot adta:

— Menjen ki az udvarba, ott a pékségben jó melegben élnek az orosz ácsok.

— Hát szálloda nincsen?

— A szállodákat lefoglalták a sebesültek számára.

A tágas fehérsütődét kellemes, savanykás meleg töltötte meg. A hóval belepett három négyszögletes ablak nem sok világosságot eresztett be az alacsony plafón alá, és a szürkés félhomályban Számginnak úgy rémlett, hogy a pékműhely szintén zsúfolásig tele van emberekkel. Azonban alig huszan

voltak: öten kártyáztak, egy nagy munkaasztal mellett, vagy heten a játszókat vették körül, két borzas fej a zömök kemence szélén ágaskodott, egy láthatatlan valaki a sarokban halk tenorban dúdolt egy csüggeteg dalt, harmónika-kísérettel; a tésztásládán tarkóra kulcsolt kézzel egy nagydarab, göndör legény hevert, és füttyszóval kísérte az éneket. A kemence kürtőjében érdesen sóhajtozott, zúgott, süvöltött a szél. A kártyázók kiáltoztak:

— Nálam meg egyszínű az egész, hogy a fene...

— Alsó és két felső...

— Tizesek... az ördögbe...

— Halkabban — csitította a játszókat egy kis öregember; ledobta térdéről a ruhadarabot, melyet éppen javítgatott, beleszúrta a tűt sárga ingébe, a melle fölött, és vidáman üdvözölte a csendőrt:

— Kellemes napunk van, Szemjon Gavrilics!

— Bár egész télen ilyen idő lenne, hogy összefagyjanak a németek — dörmögte a csendőr mérgesen, majd körülpillantott és megkérdezte:

— A közfalat elégettétek?

— A közfalat a koporsókra használtuk fel.

— Felelnetek kell majd az idegen tulajdon elpusztításáért.

— Felelünk is. Erre a nyilvánvaló kérdésre könnyű a felelet — a háború megenged mindenféle pusztítást.

— Szépen pereg a szava, amolyan bíró-féle közöttük — magyarázta a csendőr mogorván. — Én visszamegyek az állomásra — tette hozzá, s órájára pillantott. — Ha szükség lesz rám — küldjön értem.

Számgin a lócán ült és igyekezett lehúzni hócipőjét, de az valósággal odafagyott cipőjéhez, lábujjai pedig kibírhatatlanul sajogtak. A sárgainges öregember nyájas mosollyal figyelte erőlködését. Vaskos ujjait övébe dugta — a kaukázusi szíj ezüsttel volt kiverve — és katonásan kihúzta magát — „sarokat össze lábfejeket szét"; ott állt a síma, nyájas hegyesorrú kis öregember, ősz szakálla szép szabályosan meg volt nyírva, és a szeme sebesen futkározott.

A kártyázók abbahagyták a játékot és szintén figyelték Számgin vesződését csak az énekes hangja és a harmónika jajongott összhangban, bánatosan.

— Nem jön le? — kérdezte az öreg együttérzően.

E kérdésben Számgin némi gúnyt érzett, és különben is az egész emberke hamisnak, ravasznak tűnt előtte. Viszont kénytelen volt ezt mormogni:

— Nem tudna segíteni?

— Lexej, gyere csak ide — kiáltott az öreg. A ládáról zajtalanul a földre huppant a göndör legény, leguggolt, megrántotta Klim Ivánovics lábát, majd megragadta nadrágja szárát, és rászólt, hogy ugorjon egyet.

— Lassabban, Lexej, még letéped a lábát — mondta az öreg változatlan nyájassággal, és ez még jobban felingerelte Számgint. A hócipő végre lekerült, és Számgin felállt.

— Köszönöm.

— Egészségére — mondta Alexej harsány hangon; jó tizenkét versokkal magasabb volt a két arsinnál,* szélesvállú, kerek, pirospozsgás képű, és göndör, akár a középkori festmények angyalai.

— Milyen szép — állapította meg Számgin rosszalóan, miközben a cementpadlón lépdelt.

— A Szövetségtől érkezett? — érdeklődött az öreg.

— Igen.

— A negyedik — jelentette ki az öreg, övéihez fordulva, és még fel is mutatta balkeze négy ujját. — Mihail Loktyev helyett küldték? A menekültek miatt, mondja? Hát mi vagyunk azok, nyilvánvaló menekültek. Sőt — annál is roszszabbak.

Könnyedén felugrott, lovaglóülésben az asztal sarkára telepedett és beszélni kezdett, símán, tagoltan.

— Rosszabbak, mivelhogy a zsidókat szabad csúffá tenni, a lengyelek — fogolyszámba mennek, de mi — oroszok vagyunk, állami emberek.

Számgin mellette lépkedett, sarkára állt, a padlóhoz veregette a talpát, hogy felmelegítse a lábát — és érezte, amint a hideg szétömlik egész testén.

Az öreg elmesélte: Lengyelországban a Vöröskeresztnek dolgoztak, barakkokat építettek, a pallér azonban sikkasztott és megszökött, őket aztán felfogadták, hogy folytassák a munkát napszámban, napi másfél rubeljével.

— Bizony nem sok, amikor a magunk kosztján élünk. Nos, hát körültekintően azt mondják nekünk, hogy most há-

* Régi hosszmértékek: 1 arsin = 71.1 cm, 1 versok = 4.44 cm.

ború van, a testvéreitek nyilvánvalóan verekednek, hát akkor ti se legyetek mohók. Jól van — egye fene, nem?

Az elbeszélő mellé odaállt egy másik: magasabb volt, nagyszemű, kopasz; hosszú, csontos arcát megfakult, vöröses szakáll keretezte, vastag vattázott bekecset és térdigérő szürke nemezcsizmát viselt. A takaros kis öreg pedig hévvel dobálózott a számokkal:

— 43 nap — 1225 rubel, de az egész idő alatt mindössze 305 rubelt kaptunk élelemre. És aztán kiadják a parancsot: utazzatok Libauba, ott megkapjátok a béreteket és új munkát. Libauban pedig körültekintően elvették tőlünk a pénzről szóló írást, aztán menekülteknek nyilvánítottak és idekü1dtek.

— Csúnyán bántak mivelünk, nagyságos uram — szólalt meg a kopasz öregember tompa basszushangon; összefonta két karját és széles tenyerét vállára fektette. Súlyos hangja különféle visszhangot váltott ki; valaki feldünnyögött:

— Úgy bántják a munkásnépet, akár a foglyokat...

— Nincs szánalom a nép iránt.

— Egy sikongó hangocska pedig ezt hirdette:

— A nép — akár a krumpli!

— Hét, ti! — förmedt rájuk a kopasz, és meglóbálta jobbkarját. — Elhallgassatok, amikor dologról van szó. És a harmónika se nyivákoljon.

De nem engedelmeskedtek neki, az asztalnál ülő ácsok között sebesen fellángolt a vita, és a sikongó hang makacsul hajtogatta:

— A nép — krumpli, mindenki eszi: az úr is eszi, a nyúl is eszi

— A nyúl nem eszi, a féreg eszi.

— Mit nem mondasz! A nyúl is harapdálja.

— A bogár szintén.

— A nép leginkább: maga magát falja.

Amíg a takaros kis öregember a munkáscsoport viszontagságairól mesélt, Klim Ivánovics Számgin meg tudta állapítani önmagában, hogy ő nem ezekért az emberekért szenvedi el a hideget és a sok más kényelmetlenséget, és nem az ő kedvükért vállalta a kötelezettséget, hogy segítségére lesz hazájának az erős ellenséggel vívott harcában.

A kis öregember fürge elbeszélésében, kétségtelenül hamis nyájasságában csípős hangokat vett észre, egyes szavak gyakori ismételgetését pedig — mint például „nyilvánvaló" és

„körültekintő" — mesterkéltnek, szinte a régi népmesékből kiragadottnak tartotta. Most ezek az emberek valamilyen ostoba vitába fogtak, amely Gljeb Uszpenszkij tárcáinak párbeszédeire emlékeztet.

— Gyanús kis öregember...

Lába átmelegedett, a pékség nyirkos melege lehetővé tette, hogy kigombolja télikabátját. Számgin leült a lócára és szigorúan megkérdezte:

— Mihez akarnak itt kezdeni? Miért nem mennek el valahová dolgozni?

Kérdései nyomban elnémították a vitát, és a csendben csupán egyetlen fojtott hang csendült fel, jól érthetően, gúnyosan:

— Pompás kérdés...

— Hát én bátor leszek megmagyarázni a nagyságos úrnak — szólalt meg a takaros kis öregember és ugrott egyet az asztalon, mintha lóháton lenne. — Mivel hozzászoktunk a mindennapos évéshez, hát gondoskodunk arról, hogy legyen is mit. Három birtokon szétszedtük a pajtát, meg néhány fészert — tüzelőnek. Egy pár fát is kivágtunk. Eljárásunk nyilvánvalóan törvénytelen, amint a csendőr mondta. Viszont itt sok a gyerek, és szenvednek a hidegtől, sőt egyesek el is pusztulnak — így hát mi koporsócskákat eszkábálunk össze számukra. Ebből élünk. Tegnapelőtt egy lengyel nő belehalt a szülésbe, ma reggel pedig egy kis öregember múlt ki. Így hát lassan-lassan eléldegélünk.

Már leplezetlen gúnnyal beszélt, Számgin pedig érezte, hogy arca belevörösödik a felháborodásba, és hogy ez a felháborodás melengeti. Cigarettára gyujtott és figyelt, arra várva, mikor lesz a legalkalmasabb szigorúan letorkolni az ékesszóló elbeszélőt. De az mély lélekzetet vett és tovább folytatta:

— Itt pedig azért tartózkodunk, nagyságos uram, mivelhogy menekülteknek nyilvánítottak és így nincs lehetőségünk mozogni. Elutazni persze lehetne, de ehhez meg kellene kapnunk a pénzt, amiért megdolgoztunk. Ide ingyen szállítottak, de tovább, Rigától — most kezdődik a haddelhadd. Ötven rubelt követelnek tőlünk azért, hogy elszállítsanak Orelbe. Nem kis pénz, és még egy ötös is sok, ha nincsen.

— Ez nem lehet — jelentette ki Számgin szigorúan. — A menekülteket ingyen szállítják.

— Hát az elődje is, Misa, ugyanígy gondolkozott, sőt még vitába is keveredett e nézeteltérés miatt, de el is vitték a

csendőrök, aztán egy pincébe dugták; minket pedig vallatni kezdtek: lázított-e titeket Mihail Loktyev? Lám, milyen körültekintően intézték el...

— Bizonyára mondott maguknak... valami badarságot.

— Nem vettük észre — válaszolta a kis öreg.

A hatalmas, szép Alexej azonban szemrehányóan jegyezte meg:

— Azt mondta, hogy a háború — országos ostobaság, és hogy a germánok szintén bolondok...

— Álmodtad te ezt, Aljosa — mondta az öreg nyájasan. — Senki nem hallott tőle ilyesmit.

— Ez a legény körültekintően maga eszelte ki az egészet — fordult Számginhoz, és szeme elbújt a mosoly ráncai között. — Misa pedig istenigazában érti a csíziót! Mi már panaszt is tettünk a Vöröskeresztnél — fizessétek meg a pénzünket, a nyolcszáz és mégegynéhány rubelt. De a Vöröskereszt követeli az írásokat! Mi már ráálltunk, de Misa: nem, csak a másolatokat adjátok... Pompásan érti ezeket a hivatali turpisságokat...

Fürge hangocskája nem tudta elfojtani a kopasz öregember mérges basszusát:

— Inkább hallgatnál, ostoba, ne ártsd magad a feljebbvalók dolgába. A háború nem gyerekjáték. Ötben hogy felkavarta a népet. És most is, nézd csak meg, hogy mi lesz... A háború — szörnyű dolog...

Klim Ivánovics Számgin arra a megállapításra jutott, hogy ideje már véget vetni az egésznek.

— A háború — történelmileg elkerülhetetlen jelenség — kezdte oktatóan; levette pápaszemét és zsebkendőjével törölgette üvegeit. — A háború egy nép mennyiségi és minőségi gyarapodásáról tanúskodik. A háború indítóoka a versengés. Maguk közt is mindegyik jobban akar élni, mint ahogyan él — hát ugyanígy van minden állam, minden nép...

— A nép — krumpli — mormogta a sikongó hangocska.

— De megesik, hogy az ember csalódik, mivel tévesen különbnek, értékesebbnek tartja önmagát a többinél — folytatta Számgin, abban a meggyőződésben, hogy ezeknek az embereknek nincs szükségük sokra ahhoz, hogy elfogadjanak egy igazságot, amelyet fel tudnak fogni értelmükkel. — A németek, szerencsétlenségre, azok közé tartoznak, akik meg vannak győződve róla, hogy éppen ők a legkülönbek a világon,

mi pedig, szlávok, hitvány nép vagyunk, és engedelmeskednünk kell nekik. Ezt az öncsalást negyven esztendeje nevelik a németekbe az íróik, a császáruk, az ujságjaik...

— Újságokat mi is olvasunk — vetette közbe a takaros kis öreg. Az ujságok természetesen körültekintően írnak.

Ez alkalommal az öreg lassan beszélt, szinte fáradtan, vagy kelletlenül. És beszédén átszűrődtek valaki másnak a szavai:

— Nem, ez a pápaszemes — hitványabb lesz Loktyevnál...

— Feleslegesen használja folyton a „körültekintő" és „nyilvánvaló" szavakat — mondta Klim Ivánovics Számgin ingerülten. — Értelmük nem teljesen világos maga előtt.

— Mit számítanak a szavak? — ellenkezett az öreg sóhajtva. — A szó, bárhogyan is mondd, csak szó marad. — De ha már ennyire eltértünk a mi ügyünktől, nagyságos uram, és mivel holnapig van még sok idő...

— Miért holnapig? — érdeklődött Számgin nyugtalanul.

Az öreg megmagyarázta, hogy Riga felé csak egy vonat megy, reggel. Ezzel valósággal fejbeverte Számgint; kioltotta minden oktatási vágyát, és egy sereg életbevágóan fontos kérdést váltott ki belőle:

— De hol fogok én enni, inni, aludni?

— Alváshoz nem kell sok hely — jelentette ki az öreg megnyugtatóan. — Teával megvendégelhetjük, ha nem veti meg. Aljosa, Foma — kiáltotta — nosza, tegyétek fel a szamovárokat, ideje!

Számgin előtt állt, majdnem hozzászorította a kemencéhez és mondókája méltatlankodást keltett, gyanút ébresztett benne.

— Úgy vándorolunk, mint a cigányok, és megvan minden háztartási kellékünk: a két szamovárért megdolgoztunk a zsidóknál, a többi lim-lomért szintén... A menekültek nem becsülik az ilyen jószágot, csak az életüket mentsék...

A kemence Klim Ivánovics hátába lehelt, száraz és jószagú meleggel lengte körül. A meleg álmosító hatással volt rá, sebes, röpke gondolatokat ébresztett benne, lecsillapította, és megbékítette azzal a kényszerűséggel, hogy ezek között az emberek között kell maradnia. Semmi kedve sem volt visszamenni az állomásra a térdig süppedő hóban, szélviharban, pedig ott meg lehetett volna aludni valamelyik vasutasnál.

— A különféle kényelmetlenségek eltűrése a magamra vállalt kötelezettségek közé tartozik — gondolta és elmosolyodott magában. És mindezen felül Oszip ingerelte kíváncsiságát és vágyat ébresztett benne, hogy aláaknázza a nyájas kis öregember tekintélyét.

— Mivel gazdagíthatja az életet egy ilyen furfangos, félművelt, hitvány emberke? Valóságos orákulum a munkáscsoportban, szintén „magyarázó úriember" a maga nemében. Házakat épít másoknak — érdekes lenne megtudni: van-e neki saját háza? A „magyarázó úriemberek" általában „az élet tanítómesterei" szerepét játsszák mások számára. Magától értetődik, ez nem mindig élősködés, de mindig — erőszak, valamilyen Krisztus, valamilyen „érvrendszer" kedvéért.

A pékműhely megélénkült: a göndör Aljosa és a hegyesarcú, cingár Foma suhanc felállította a két szamovárt, parazsat kotort ki a kemencéből; a sarokban zománcozott bögrék csörömpöltek, a kopasz öregember egy egész kenyeret vágott fel egyforma karéjokra, letörölték az asztalt, tologatták a lócákat, az aszfaltpadlón hangosan huppantak a meztelen talpak; a kemencéről lemászott a két ember, rózsaszín inget viseltek öv nélkül, egyformán borzasak voltak s egyszerre és szinte ugyanazokkal a mozdulatokkal is húzták fel a csizmájukat, bekecsüket — majd kiléptek az udvarra nyíló ajtón. Mindenre, ami történt, ráborult a mahorka füstjével teli kékes félhomály; a félhomály sűrűbb lett, a kemence kürtőjében áramló szél sóhajtozása, süvöltözése és fütyülése pedig hallhatóbb.

Számgin figyelte az emberek zajos szöszmötölését és arra gondolt, hogy ezek számára vannak az iskolák, templomok, kórházak, nekik dolgoznak a tanítók, papok, orvosok. Jobbak lesznek-e ezek az emberek? Nem. Ugyanolyanok, amilyenek voltak húsz, harminc évvel ezelőtt. A pékműhely egyik szögletét egészen a plafonig zsúfolásig megtöltötték az ácsok szerszámos ládikái. Az ő számukra készítik a fejszéket, fűrészeket, gyalukat, vésőket. A szekereket, mezőgazdasági gépeket, edényt, ruhát. Nekik olvasztják az üveget. Végeredményben még a háborúknak is az a céljuk, hogy földet és munkát adjanak ezeknek az embereknek.

— Ezt a gondolatot természetesen naivnak és eretneknek fogják tartani. Szemben áll minden liberális és szocialista

dogmával. De nagyon is feltételezhető, hogy ez a gondolat fogja irányítani az értelmiség észjárását. Az emberi társadalom hierarchikus szerkezete a biológián alapszik. Még a férgek sem egyformák...

Kelletlenül, gépiesen és borúsan gondolkodott.

A nyirkos, félhomályos fülledtségben az erős mahorkafüstön kívül faszén kábító szaga is érződött. Gondolatai nem zavarták Számgint abban, hogy elképzelje magát egy szállodai szobában, és abban sem, hogy hallgassa az ácsok beszédét.

Mérgesen zúgott a kopasz öregember öblös basszusa:

— Te Oszip, csak tréfálsz a szavakkal, úgy bizony! Ő pedig helyesen mondta: a háború — szükséges ügy, Isten küldi.

— Istenről nem volt szó — ellenkezett a takaros kis öreg.

— Sokmindent összebeszél az ember arról, amire gondol. Te sem mondasz mindig igazat; hisz a maga igazsága mindenkinek — fényes, másoknak viszont sötét. A nép..

— Krumpli — ez a nép! — sivított fel az ismert hangocska; gazdája középkorú paraszt volt, rőt-borostás, kerek vörös képén bagolyszem fénylett.

— Eredj a pokolba! Folyton egy szót szajkózol. Szakasztott olyan vagy, mint a hibbant, Szemjon! — förmedt rá mérgesen a kopasz.

— Várj csak, Grigorij Ivánics, — kérlelte Oszip.

— Minek várjak? Idehallgass: mit parancsolt az Úristen a zsidóknak? Irtsd az ellenséget hetedíziglen, hát ezt. Szóval — mindenkit irts ki, az utolsó szálig. Ki is irtották. Azok a népek, amelyekről a Biblia beszél — nincsenek a földön.

— De mégis, Grigorij — krumpli vagyunk mi! Amit akarsz, azt teheted velünk...

— De az ötös évben a nép bezzeg...

— A lovak farkát vagdosta.

— Hagyd el, Szemjon! Alaposan lázongtak...

— Te lázongtál?

— Én? Nem, én akkor...

— Miért nem lázongtál?

— Szóval volt rá ok...

— Ne bújj az ok mögé, mondd meg nyiltan, miért nem lázongtál?

— Engedd, hogy megmagyarázzam!

— Eh, krumpliszem!

Számgin lába előtt halkan beszélgetett Alexej és Foma:

— Ha Misa itt lenne, bezzeg megmagyarázná...

Az asztalnál tovább kiáltoztak:

— Lázongások az 1905-ös év előtt is előfordultak. A gazdag parasztok nagyon fenekedtek az urakra.

— Maguk is közéjük kívánkoztak.

— Ezt Misa beszélte be nektek, a gazdagokról...

— Hát mért, talán nem igaz?

— Nem, Misa igazat beszélt — avatkozott közbe Oszip, aki egy kék zománcbögrét törölgetett.

— Csendes legény, de az esze bátor...

— Úgy ám. Ahogy hallgattam — ezt gondoltam: te, zsivány, húsz éves lehetsz, vagy talán még annyi sem, én meg negyvenöt!

— Az iskola!

— Az ám. Ő érti a csíziót, nekünk pedig még nem volt időnk rá, hogy elgondolkozzunk a magunk sorsáról...

— Elkésünk vele...

Az ácsok letelepedtek az asztalhoz, és az egymás mellett sorakozó szakállas arcok a novgorodi vasúti vendéglő ablakain kívül nyüzsgő kiállófogú, szakállas ábrázatokat juttatták Számgin eszébe.

— Olyan bátran vitáznak előttem, mintha észre sem vennének. Pedig úgy vagyok öltözve, mint a katona...

Hozzálépett Oszip és udvariasan kérte:

— Fáradjon az asztalhoz...

És végigvonta kezét a levegőben, mintha lovat vezetne a kötőféknél. Sudár testének mozgásában, ügyes kezének mozdulataiban Számgin ugyanazt a szelid, behízelgő vonást vette észre, mint hajlékony hangjában, nyájas beszédében, ennek ellenére azonban valamivel mégis emlékeztette a nyers és hirtelen Lovcovra, és általában a merész észjárású emberekre.

— Lásson neki egészséggel — kínálta Oszip, és Számgin elé tett egy bögre teát, odarakott két kockacukrot és egy karéj kenyeret is. — A munkában megszoktuk a négyszeri evést: reggel, délben, ilyenkor uzsonna-féle, azután hét és nyolc óra között — a vacsora.

A két szamovár az asztalon állt és ontotta a gőzt, mindegyik mellett viaszgyertyák pislogtak és igen gyengén világították meg a kékes félhomályt.

A kopasz Grigorij Ivánovics, mint a kenyér és víz kiváló ismerője, azt dünnyögte, hogy a kenyér savanyú, a víz pedig sós; az asztal túlsó végén a vörös Szemjon ágált és rikoltozva bizonygatta szomszédjának, egy széllesvállú parasztnak, akinek jobbszemén hályog volt:

— Bocskorban nem jutsz a Paradicsomba, ne-em!

— Érdekelne engem egy kérdés, nagyságos uram — hogyan gondolja: kicsoda az ember ezen a földön — vendég-e, vagy úr? — kérdezte váratlanul, csengő hangon Oszip. Ez a kérdés egycsapásra elnémította az ácsok fecsegését, Számgin pedig megállapította, hogy többségük várakozóan pillant rá és rájött, hogy ez jól ismert, érdekes kérdés lehet számukra. Két tenyerével átölelte teásbögréjét és így szólt:

— Az ember élete a földön olyan kurtára szabott, hogy természetesen vendégnek kell tartani őt.

— Hogyan? — röffent fel diadalmasan a kopasz Grigorij. — Mondtam én neked...

— Megállj, megállj! — kérlelte vídám hangon Oszip, és síma mozdulattal meglendítette karját. — De ha az embert a kurta élet határai közé szorítjuk — akkor — hogyan is lesz? Kicsoda ő? Lám, egyesek bizony azt mondogatják, hogy az emberek — urak ezen a földön...

— Pedig — vendégek ők a sírig — fűzte közbe Grigorij és Számginhoz fordult: — Ő, nagyságos uram, arra törekszik, hogy igazolja a lázadást, bizony ezt akarja! Olyan ő, akár az eretnek, szakadár. Nem istenesen gondolkodik, hanem — önmagától. Bajkeverő, amolyan... Nemrégóta van velünk, alig két hónapja.

— Engedd, hogy meghallgassuk a választ is, Grigorij Ivánics! — kérlelte Oszip szelíden. — Szóval hát — kicsoda az ember a saját életének határai között?

— Ura a maga erejének — felelte Számgin nem mindjárt és elégedetten győződött meg róla, hogy ez a válasz nagyon megzavarta a bölcselőt, a kopaszt viszont megörvendeztette.

— Ahá?! — mordult fel és mennydörgésszerű hahotázásban tört ki, s ujjával Oszipra mutatott. — Megértetted? Minden ember ura önmagának, fölötte pedig — a cár, meg az Isten. Az ám!

Mindnyájan hallgattak. Oszip úgy fészkelődött, mintha fel akarna állni a lócáról, de nem tud.

— Szóval — így van — kezdte halkan. — Aki növelni tudja a maga erejét, aki tudományos ember, az — úr, a többi pedig — mind vendég.

Hangja azonban nyomban támadóan csengő árnyalatba csapott:

— Szóval, én vendég vagyok. És mi mindnyájan vendégek vagyunk, testvérek. Úgy. Nos — akkor milyen lesz a vendéglátás? Hisz a vendégek nem koldusok, igaz? Mi koldusok lennénk? Soha! Magunk adunk a koldusnak, ha van egy kopejkánk. Mi munkások vagyunk, munkás erő... És lám, háborúval vendégelnek meg minket. .

Számgin úgy érezte, hogy a tudományról mondott szavak személy szerint neki szólnak.

— Nem igaz, hogy a tudomány gazdagítja a tudósokat. A vállalkozók például gazdagabbak a professzoroknál, az iskolázatlan parasztok közül gazdag gyárosok kerülnek ki, és így tovább. A siker az életben a képességtől függ.

Oszip mélyet sóhajtott és így szólt:

— Nekünk, természetesen, nem való vitába szállni az úrral. Mi nyilvánvalóan nem vagyunk tanult emberek, és ami igaz — azt magunktól találjuk ki...

— Mit karatyolsz — mi, mi? — kiáltotta fenyegetően Grigorij Iványics. — Ki ért egyet itt teveled? Hol van?

— Én egyetértek — felelte az asztal végéről egy alacsonytermetű ember és felállt, hogy lássák; messziről szinte kamasznak tűnt Számgin szemében, de fülétől szakáll ereszkedett álla felé, egyenesszálú volt és nem sűrű, az állán azonban tömöttebb, és a félhomályban szintén kékesnek tűnt.

— Hát én megmondom az úr előtt is: én övele értek egyet, Oszippal, nem pedig teveled. És téged ártalmas embernek tartalak, mert cimborálsz a csendőrrel és rágalmazod Misát... Eh, te vén sátán!

A vörös Szemjon kidugta fejét a szamovár mögül és visongva kiabálta:

— Én is megmondom neked, te hitvány féreg...

Felmordult még két-három hang, és valaki szigorúan megjegyezte:

— Nem választottunk meg téged bíránknak, Grigorij, te pedig — parancsolsz...

— Oszip Kovaljov bezzeg tanultabb tenálad és jobban érti a dolgokat...

A magas, kopasz öreg az asztal fölé görnyedt, megragadta a bögrét mindkét kezével és miközben jobbra-balra ingatta hegyes szakállban végződő fejét, érthetetlenül, mérgesen morgott, mint az eb, amelytől el akarják venni a csontot.

Kovaljov felállt, karmesteri mozdulattal felemelte kezét és csengő hangon beszélni kezdett:

— Megálljatok, testvérek! Higgyétek el nekem: én nem akarok a nyakatokba ülni, nekem erre nincs szükségem, egészen más a szándékom... És vessünk véget ennek a céltalan beszédnek. Lássunk dologhoz.

Odébb húzódott szomszédjától — Számgintól — meghajolt feléje és udvariasan kérte:

— Nagyságos uram — legyen segítségünkre, hogy megkapjuk a pénzt a Vöröskeresztől és kiszabadítsanak innen...

Az egész asztalnép összébbszorult, néhányan pedig felálltak és várakozóan pillantottak a nagyságos úrra. Klim Ivánovics Számgin határozottan és parancsoló hangnemben kijelentette, hogy holnap megtesz mindent, ami lehetséges, most azonban pihenni szeretne, mivel rosszul aludt az éjjel és kóvályog a feje.

— Nagyon fojtó itt. És fülledt.

— Nosza fiúk, szaporán! — vezényelt Oszip Kovaljov.

Mintegy öt perc mulva Számgin a sarokban feküdt; odatolták a tésztásládát, tetejére bekecset terítettek, tiszta törülközőkbe csavartak valamilyen puha holmit, és így párnául szolgált.

Klim Ivánovics Számgin elégedett volt, hogy félrevonulhatott ezektől az emberektől, kicsinyes gondjaiktól és sekélyes vitáiktól.

— A többség életét remények irányítják, amelyeket ígéretek keltenek. Így volt ez mindig és nehéz elképzelni, hogy valamikor másképp lesz — gondolta.

A fekvőhely kemény volt, a láda teteje nyikorgott, az egyik sarka minduntalan nekikoccant valaminek.

— Lám, mit nem hoz az élet — gondolta és sajnálta önmagát, neheztelt valakire, és egyúttal kissé büszke is volt arra, hogy kényelmetlenségeket kell elszenvednie; ez a büszkeség enyhítette a kudarc érzését, amely hazája szolgálásának mindjárt a kezdetén érte.

A pékműhelyben fojtott moraj hullámzott, az acsok egy része a földön tért nyugovóra, Grigorij Ivánovics felmászott

a kemencére, egy zugban melegítették a szamovárt, néhányan az asztal körül ültek és egy metsző hangra figyeltek.

— Egyetértésre van szükség, a krumplinál pedig csak akkor mutatkozik, amikor beássák a földbe. A mi falunkban 63 udvar van, de csak az egy Jevszej Petrov Kozsin él gazdagon, feneketlen bendő, a keze hosszú, az esze ravasz. Van még másik három, hát azok az alárendeltjei, akár az altiszt az ezredesnek. Ő, ez a Jevszej, tudja tavasszal, mi lesz ősszel, milyen lesz az élet és minek mekkora az ára. Ha megkéred: adj vetőmagra! Hát ad...

— Az ilyen fogások közismertek.

— Az ám. Az én bácsim 87 éves, és azt szokta mondani: a jobbágyság idején, az úr alatt, könnyebb volt a sora a parasztnak...

— Sok öreg beszél így...

— Hát. Honnan származzon az egyetértés, Oszip?

— Okos paraszt — helyeselte Számgin a csüggeteg beszédet.

Az egyik gyertyát eloltották, a másik megvilágította a vörös ács rézszínű fejét, hallgatóinak szoborszerű arcát és Oszipnak az ezüstös szakáll tengerében elvesző ábrázatát, amely a szamovár mögül kandikált ki és a gyertya fénye élesebben ráesett, mint a többiekre. Oszip kenyeret rágcsált, teát hörpintgetett hozzá, és fészkelődött, a többiek pedig mind mozdulatlanul ültek. Számgin néhány másodpercig nézte, majd lehúnyta a szemét, azonban zavarta a szunyókálásban és felébresztette Oszip halk beszéde.

Nem jött álom szemére, noha Számgin fáradtnak érezte magát. A pékműhelyt kovász, bárányból és bélgázok áporodott szaga ülte meg. Az egyik mormogott álmában, elcsukló szavakkal, a másik hortyogott, süvöltve, sípolva, mintha a kürtőben jajgató széllel kötődne; a még ébren lévő ácsok pedig fojtott hangon beszélgettek, és Számgin fülét megütötte néhány kusza szó:

— Törvény... Szerzemény... Az ördög nem alszik.

Oszip csengő hangocskája harsant:

— Az egyiknek szükséges a föld, a másiknak — baj...

— Lehúz mint a kolonc.

— Hát igen...

Számgin apró szúrásokat érzett a bőrén: rovarokra gyanakodott.

— Mi köze neki ezekhez az ácsokhoz és zsidókhoz? Miért kell ilyesmire fecsérelnie idejét és erejét? Ez a nép szolgálása?

Feje tele volt a lármával, nyelvére fémes, savanykás por telepedett.

— Én sem vagyok még vénember, csak 51 éves, és nem az időtől lettem ősz — hanem az élettől.

— Hát a te életed az időn kívül folyt? — ellenkezett Számgin gondolatban.

— Apám kovács volt, hirtelen természetű, összeférhetetlen ember, és a közösség ítélete alapján Szibériába száműzték, ugyanis ilyen rend volt akkor: nem fér meg a muzsik a közösséggel — Szibériába vele, mint káros egyénnel. Nos, Szibériában aztán apámnak nyoma veszett. Amikor száműzték, már megtett ember volt, kijárta a megyei iskolát. A néném vett magához és Arzamászba küldött, a kolostorba, ott volt egy apáca barátnéja. A kolostorból azonban körültekintően megszöktem, Nyizsnyijbe osontam és ott elszegődtem Aszáf Andrejics ácsmesterhez — bölcs öregember volt és párját ritkította a maga mesterségében, noha — megrögzött iszákos volt. 17 éves koromig úgy vert, hogy körültekintően már vízbe akartam fojtani magam — de kihúztak, kiráztak. Verés közben vígasztal: nem rosszaságból teszem, hanem hogy példát mutassak neked; higgy a szavamnak, Oszjka, fájdalmon kívül semmi más eszközöm nincsen a tanításodra, pedig kell lennie, de keresd meg magad. Ostoba voltam, mint annak a rendje, és sokáig voltam ostoba, dolgoztam, ittam, lányokkal mulatoztam, nem gondoltam semmire.

A pékműhely mind jobban elcsendesedett, a kemencén már horkolt és süvített valaki, mintha a kürtőben süvöltő szélnek akarna segíteni. Az asztalt körülülő hét ember összébbhúzódott, ketten ráhajtották fejüket az asztalra, a pocakos szamovár fenségesen és nevetségesen tornyosult fölöttük. Cigaretták piros fényecskéi lobbantak, és megvilágították Alexej szép arcát, Szemjon rézszínű orcáit és egy más valakinek hosszú madár-orrát.

— Gondolkozni Párizsban kezdtem, 87-ed magammal körültekintően odaküldtek, a Világkiállításra, hogy megépítsük az orosz pavillont. Négyen el is pusztultak, különböző betegségektől, de főként — az italtól. Vagy öten pedig ott telepedtek le. Párizs, testvérek, istenigazában gyönyörű város, elhomályosítja a mieinket mind, még Pétervárt is. Legelőször

is — vidám város és a munkásember ott szintén vidám. Páratlan város, bizonyára első a világon szépségben és nagyságban. És ott odajött hozzám egy orosz ember, Jean nevezetű, jön és kérdezgetni kezdi, mi az újság Oroszországban. Én abban az időben még a pavillon szót sem tudtam helyesen kiejteni, folyton azt mondtam: palivjon. Hát szóval ez a Jean. Őt is száműzték Oroszországból, akár az apámat, a hatóság törvénye alapján. Nagy ismerője volt az életnek!

Klim Ivánovics Számgin elmosolyodott.

— Később találkoztam én ilyen emberekkel mínálunk, Oroszországban is; könnyű felismerni őket: magukról egyátalán nem beszélnek, csak a munkásnép sorsáról.

— Egyesek többre becsülik a krumplit a kenyérnél...

— Olyan szándékuk van, hogy az egész világon a parasztság és munkások vegyék kezükbe a hatalmat. Minden ország fiai: a franciák, németek, finnek...

— Gyerekes ötlet ez...

— Várj csak, Szemjon Pávlics.

— Ugyan minek várjak? Még bosszantó is. Minden nemzetnek megvan a maga cárja, királya, földje, hazája... Voltál te katona? Ismered az esküt? Én voltam. Elindultam, hogy harcoljak a japánokkal — de szerencsémre lekéstem a harcolásról. Ha minden ember zsidó lenne, akinek se földje, se hazája, akkor — egészen másként lenne. Az emberek, édes egy komám, a földön járnak, lehúzza az a lábukat, senki sem szabadul a maga földjétől.

— Ez igaz — jelentette ki valaki komoran.

— Nem a tiéd, sem az enyém, de mégis te is, én is — krumpli vagyunk benne...

— Milyen okos — gondolta Számgin megint, helyeslően, s már félálomban volt; az utolsó szavak pedig, amelyek megütötték a fülét, Oszioptól eredtek:

— Miféle haza ez — ha fegyház a számodra?

Klim Ivánovics mélyen, sokáig aludt, frissen ébredt, Oszip költötte fel:

— Ideje az állomásra menni. Összeszedtem egy kis havat — mosakodjon meg. És a teácska is kész. Én is megyek, van egy kis dolgom odabent.

— Nagyszerű — jelentette ki Számgin, miközben dörzsölgette vállát és oldalát, amelyet alaposan megnyomorgatott a kemény nyoszolya.

Rigába nem egy kocsiban utaztak; ott Számgin hatásos beszámolót tartott Kormilicinnak, különféle botrányok, szerencsétlenségek lehetőségével, sőt elkerülhetetlen voltával rémítgette, meggyőzte arról, hogy a menekülteket haladéktalanul Orel felé kell irányítani; kezére bízta Oszipot, és még ugyanazon az estén elindult Pétervár felé, és magában összegezte és fontolgatta mindazt, amit ez az utazás adott neki.

Az elmúlt napokban megismert emberek közül különösen kitűnt a szép Froljenkov hatalmas alakja Kellemes volt visszaemlékezni ügyes, magabiztos mozdulataira; mindegyikre éppen annyi erőt fordított, amennyit az megkövetelt. Mélyértelmű volt az a lenézés, amellyel Froljenkov a kovácsokról beszélt, Lovcov arcátlanságait hallgatta

— Bátor és okos ember. Franciaországban a parlamentben ülne, mint városa képviselője. Lovcov — közönséges falusi betyár. A ravasz falu előre tolja, nehéz feladatokkal bízza meg, mint olyan embert, akire nincs szüksége, akit nem sajnál.

Emlékezete minden összefüggés nélkül, szinte ellentmondóan azt a jelenetet villantotta fel, amikor Kubaszov kályhás vezetésével feltörték a magtár ajtaját; Klim Ivánovics attól tartott, hogy a kályhás mellett még más hasonló alakok bukkannak fel, és „körültekintően" ezt gondolta:

— Aligha akadnak olyan emberek a fáluban, akiket az sajnálna... Talán csupán azért tol előre egyeseket, hogy megszabaduljon tőlük... A becsvágyuk a tét ebben a játékban. Tudatosan és tudatlanul játszik. Vigasztalóan ötlöttek eszébe Csehov és Bunyin parasztokról szóló elbeszélései.

Túlzsúfolt emlékezetének gépies munkája azonban tovább folyt, felvillantotta Nyikoláj házmestert, a takaroskülsejű, furfangos Oszipot, a rőthajú Szemjont, a Nyizsnyij-i szibériai móló rakodómunkásait, tucatnyi egyéb, futólag észrevett vakmerő embert és füzérüket a novgorodi állomás perrónján nyüzsgő nagyszakállú, kiálló fogú katona-ábrázatok zárták be. És teljesen természetes volt, hogy eszébe jutott az „A mi bűnünk" című zord könyv. Mindez izgatta, sőt mérgesítette is, már pedig Klim Számgin nem szeretett mérgelődni.

— Körülnyaldos az élet, akár a folyó — a szigetet, körülnyaldossa, el akarja mosni — mondta bánatosan önmagának, és ez olyan váratlanul jött, mintha nem is ő maga mondta volna, hanem kívülről suttogná valaki. Az emlékezete által elébe tárt emberek ellenséges színben tűntek fel.

— Éppen az ilyenekre számít Kutuzov, Pojárkov, Jákov elvtárs... Brjuszov hunoknak nevezte őket Lenin — Attila...

Haragja nőtt.

— Forradalom vademberek közreműködésével. Olyan őrültség, amelyet nem tapasztalt még az emberiség. Kozákvágyálom. Rázin, Pugacsov — kozákok voltak, akik azért indultak Moszkva ellen, mivel ez az államszervezet korlátozta anarchisztikus önkényüket. Katalin helyesen eszmélt rá, hogy meg kell semmisítenie Zaporozsjét — gondolta sebesen, és érezte, hogy ezek a gondolatok nem tudják megvígasztalni.

Petrográd olvadással, ködděl fogadta, mindenre nedves függöny borult, amely elnehezítette lélekzetét, kioltotta gondolatait és a tehetetlenség érzését váltotta ki belőle. Odahaza kellemetlenség várta: Agáfja — mint mindig, mellén összefont karral — bejelentette, hogy kórházba megy, ápolónőnek.

— Nagy kár — mormogta Számgin bosszúsan; ez a himlőhelyes nő nagyon jól végezte a „mindenes" munkáját, az étkezésre pedig olyan keveset költött, hogy bizonyára beérte a boltosoktól kapott százalékkal és nem lopta meg.

— Mennyit fizetnek magának a kórházban? — kérdezte.

— Adhatok én is ugyanannyit.

— Nem a pénz miatt teszem — mondta Agáfja mosolyogva, és tenyerével vállát simogatta. — Hiszen az úr sem a fizetésért dolgozik a háborúért — tette hozzá.

Számgin szeretett volna valami sértést vágni ebbe a nem ostoba arcba, hogy kioltsa a zöldes szempár mosolyát. Eszébe jutott Anfimjevna és merész gondolat lobbant fel benne:

— Az adott társadalmi struktúrában kell olyanoknak létezniök, akik meg vannak fosztva a személyes kezdeményezés, önálló cselekvés jogától.

— Kinéztem egy lányt a főzőiskolából — jelentette ki Agáfja, változatlan mosollyal.

Azután elment és magára hagyta gazdáját, merész gondolata miatt érzett zavarában. Ez magyarázatra, tompításra szorult.

— Miben áll a házi személyzet szociális szerepe? Világos — felszabadítja az intellektus idegi és agyi energiáját az otthon tisztántartásáról való gondoskodás alól: hogy megsemmisítse a port, szemetet, piszkot. Értelmét tekintve, ez rendkívül tisztes társulása a fizikai energiának a...

— Szociális katekizmust kellene összeállítani, olyan könyvet, amely egyszerűen és világosan vázolná a kultúra fejlődése során felmerülő különböző összefüggéseket és szerepeket, az áldozatok nélkülözhetetlenségét. Minden ember áldozatot hoz valamivel...

Ekkor azonban eszébe jutottak apjának szavai Ábrahám áldozatáról, és mérgesen cigarettára gyujtott.

Visszatért Agáfja, utódja kíséretében. Kövérkés, pirosarcú, piszeorrú leányzó volt, kerek szeme — nem világos, mintha kékes por lepné el; beszéd közben sűrűn nyalogatja nyelve csücskével duzzadt ajkát, hangocskája halk, szelíd. Megtetszett Számginnak.

Másnap, a Szövetség egyik tagjának lakásában rendezett kisebb összejövetelen Klim Ivánovics beszámolót tartott utazásáról. A nagy ebédlőben, melynek falait rengeteg fajánsz-edény borította, mintegy húsz férfi és nő hallgatta Számgint. Általában jólmegtermett emberek voltak, csupán az egyik volt igen cingár, de kerek pocakocskája úgy gömbölyödött, akár a földgolyóbis, lába pedig hosszú; zsebredugott kézzel álldogált, ingatta fekete hajjal borított fejét, ráncolta püffedt, sápadt arcát, melyet széles fekete szakáll keretezett. Még azzal is magára vonta a figyelmet, hogy némi hasonlóságot mutathatott fel a hosszú, hasas korsóval, amely a válla fölött tornyosult.

A hosszú asztalnál, Számginnal szemközt, ott ült Nogájcev; nyájasan nézett rá, ujjaival símogatta szakállát; mellette egy pirosarcú férfiú rakta az asztalra kövér könyökét és emelgette kövér vállát, dús haja egyházfiéra hasonlított, pillantása arcátlan volt; Számginnak úgy rémlett, ismeri valahonnan ezt az apró görény-pupillát és vörös erekkel barázdált piszkos szemfehérjét.

Klim Ivánovics Számgin, miután tárgyilagos képet festett az ácsok helyzetéről, ráeszmélt, hogy ez önmagában túlságosan jelentéktelen tény, és fokozni kell jelentőségét.

— Egy ifjú propagandista már megpróbálta felszítani bennük a jogos méltatlankodást, le is tartóztatták.

— Biztosan egy zászlós — jelentette ki Nogájcev szomszédja. — Minden zászlós — szocialista.

— Ez túlzás! — kiáltotta határozottan egy szemüveges hölgy. — Az én fiam is zászlós.

— Ön kadet-párti, az értelmiségiek gyermekei pedig mindig baloldaliabbak szüleiknél, így hát...

A korsóhoz hasonló, hosszú ember megtántorodott és basszushangon közbeszólt:

— Ne szakítsuk félbe az előadót...

Számgin ezután a zsidó menekültekről kezdett mesélni, és nem különösebben gazdag képzelőerejére támaszkodva, ecsetelte életkörülményeiket, a hideg villákat, ahol csak úgy nyüzsög a sok gyerek és öreg, kenyér pedig nincsen. Megemlítette a vörösszemű, göthös kis öregembert, aki szótlanul igyekezett felemelni erőtlen kezét, de nem tudta. Nyomban észrevette, hogy már nem figyelnek rá, és ez arra késztette, hogy felemelje hangját; egy-két perc mulva azonban az egyházfihajú ember öblösen megköszörülte a torkát és kijelentette:

— Belőlem ugyan nem farag filoszemitát.

Egy kopaszodó emberke, akinek szürke arcát rendetlenül szétszórt gyér szakáll borította, fülét szorongatva, sértődötten hadarta fanyar hangján:

— Kérem, kérem, nem kell ez! Minek tréfálunk? A frontról aggasztó hírek erkeznek róluk, a zsidókról.

— Kémek — jelentette ki a kövér hölgy basszushangon.

— Bizony — látja? Félre kell tennünk a liberális sablónt...

— A háború előtt csempészek voltak, most pedig — kémek. A mi engedékenységünk — távolról sem krisztusi emberszeretet — magyarázta izgatottan, sebesen a kopaszodó emberke és szinte olajszerű símasággal beszélt. — Hiszen, amikor Ő így szólt: nincsen sem hellén, sem judeai — ezzel azt mondta, hogy mindenkinek kereszténynek kell lennie...

— A Bejlisz-ügy megmutatta, mennyire összetartanak ezek az emberek...

— Hát a Dreyfus-ügy?

Számgint meghökkentette ez a váratlan és kusza, de egységes haragkitörés, azonkívül pedig rájött, hogy már elveszítette az ütközetet, még mielőtt belebocsátkozhatott volna. Állt és nézte, amint a vendégek mind jobban feltüzelik egymást, s közben ceruzájával játszott, hogy leplezze ujjai remegését. Már kiabáltak egymásra, a görényszemű, piszeorrú ember pedig olyan fülsiketítően sujtott tenyerével az asztalra, hogy a pohárszékben felcsörömpöltek az üvegpoharak.

Egy fiatal hang élesen rikoltotta:

— Maguk tették tönkre őket a letelepedési hely kijelölésével!

— Rómában is volt gettó...

A vendégek folytatták a vitát, és úgy hajigálták egymás elé a szavakat, mint adukat a kártyában.

— Azef!

— Raszputyin!

— Heine!

— Disraeli!

— Gyalázat a pogromok...

— Pogromok voltak Németországban is.

— Azt ajánlom, vessünk véget ennek a... fejetlenségnek. — szólalt meg öblös, parancsoló hangon a korsóhoz hasonló ember. Az asztal felé dőlt, de nyomban kihúzta kezét a zsebéből, háta mögé rejtette és kiegyenesedett. — Nem azért gyűltünk össze, hogy vizsgálat tárgyává tegyük a zsidókérdéssel kapcsolatos álláspontunkat. Nem időszerű most ennek a... kérdésnek a megoldása, egy másik, sokkal fontosabb és tragikusabb probléma áll előttünk: a mi kérdésünk, sokat szenvedett hazánk kérdése. Miközben erről gondolkodunk, megoldásán töprengünk, tárgyilagosaknak kell lennünk... Természetesen, a zsidók között éppúgy akadhatnak kémek, mint az oroszok között. Tegyük fel, hogy százalékos arányban, a zsidók egységes fajú tömegéhez képest, több közöttük a kém, mint az oroszok között, de ezt földrajzi okokkal lehet magyarázni — a zsidók a határvidéken élnek. Viszont megemlítem Bodoin de Courtain szarkasztikus tréfáját: amikor egy orosz lop, ezt mondják: ellopta egy tolvaj, de amikor egy zsidó lop, ezt mondják: ellopta a zsidó.

Számginnak suttogás ütötte meg a fülét:

— Hallja? Kiütközött belőle a zsidó vér...

— Belőle? Lehetséges ez? Hiszen herceg...

— A cím nem biztosít a fertőzés ellen. Alexandr Mihájlovics nagyherceg anyja egy zsidóval élt...

Csengő csörömpölt a közelből, lágyan csapódott egy ajtó, új vendégek léptek be az ebédlőbe, óvatosan.

Nyugodtan és magabiztosan csengett a hosszú ember hangja, és mindinkább méh zümmögésére emlékeztetett.

— És szem előtt kell tartani, hogy nálunk a hadseregben bizonyára tízezrével szolgálnak zsidók. Ha az elővigyázatlan,

tapintatlan mendemondák helyet kapnak a sajtóban, igen káros visszhangot válthatnak ki a hadseregben.

— Ügyesen keveri...

— Liberális! Az ő taktikájuk — az ijesztés.

— Nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy ha öt szocialista képviselőt kényszermunkára ítéltek, ez még nem jelenti azt, hogy a bajt gyökerestől kiirtották. A belső ellenség elleni harcra hivatott intézmény, ámbár Azef és Bogrov esetével némi árnyat borított munkájának gyakorlati módszereire, kellőkép tájékozva van az ellenséges erők megmozdulásairól és szándékairól, ezek az erők viszont tiltakozásokat, sztrájkokat szítanak a munkások között, az elkerülhetetlen vereség anarchikus eszméjét hirdetik. Rendkívül értékesnek tartom az előadó közlését arról, hogy a menekültek között is észlelhető propaganda...

Klim Ivánovics Számgin kissé zavarban érezte magát.

— Ezt elhallgathattam volna. De hiszen nem neveztem meg a propagandistát.

És nyomban megkérdezte önmagát:

— De miért kellett volna hallgatnom?

Választ keresni nem volt idő. Számgin háta mögött, a szoba sarkában felsuttogott valaki:

— Ó, hogy rémít...

— Ige-en... De azért mégis, tudja...

A szónok lassan előhúzta mindkét kezét a háta mögül és összefonta a mellén, s tovább folytatta zümmögő hangján:

— De mit tegyünk? Az itt jelenlévők közül egyesek már ismerik az eszmét, amelynek én hirdetője vagyok. Igen egyszerű. A városok és a zemsztvók szövetségeinek szorosan egyesülniök kell, egyetlen szervezetté, amelyre a történelmi pillanat parancsszava azt a kötelezettséget rója, hogy helyettesítse az Állami Dumát bénultságának ideje alatt. A haladó felfogású embereket magába tömörítő ezen egységes szövetségnek az az előnye lenne a Dumával szemben, hogy széleskörű lesz, és hogy úgy mondjam, mindent magábafoglal. Magához von minden értékes, józan gondolkodású elemet, amely kívül maradt a Duma kapuin. Egyszóval — széleskörű, demokratikus tömörülés, amelynek tagjai lehetnek kishivatalnokok, tanult munkások, stb. Ha létrehozunk egy ilyen szervezetet, kirántjuk a talajt „a baloldal szamarai"-nak lába alól, ahogy Miljukov ne-

vezte őket — és tág lehetőséget kapunk arra, hogy az egész országban végrehajthassuk a legkülönb elemek kiválogatását.

— Szóval — a baloldaliakét? — kérdezte a görényszemű, kövér ember; a szónok rá sem pillantva, változatlan hangnemben kérdezte:

— Ön tehát önmagát és pártja többi tagját a hitványabbak közé sorolja?

Elhallgatott, de amikor ketten-hárman tapsolni kezdtek, tiltó mozdulatra emelte kezét.

— Még néhány szót. Közismert dolog, hogy a zsidók kiváló propagandisták. Ezért a zsidók letelepedési helyének kijelölése elszigetelés jellegével kell, hogy bírjon, vagyis keresztények által lakott, nem sűrű népességű vidékekre kell küldeni őket.

— És mit fognak ott csinálni? — kérdezte dühösen a fiatal hang.

— Majd találnak dolgot maguknak — mondta a piszeorrú.

— Mese, hogy a zsidók éhenhalnak . . .

Számginnak nagyon megtetszett a hórihorgas szónok eszméje, beszédmodora. Gondterhelt zümmögésében szilárd hit érződött, egy ember hite abban, hogy az egyetlen megdönthetetlen igazság hirdetőjének nehéz kötelességét teljesíti és hogy minden szava — igen becses ajándék embertársainak. Klim Ivánovics még sajnálta is, hogy a szónok külseje nincs összhangban e hitével: lángvörös haj, vértelen aszkétaarc, izzó szem, széles taglejtés illett volna hozzá. A sima, kopasz kis öregember szünetet rendelt el; a vendégek felálltak az asztal mellől és nyomban kisebb csoportokba verődtek. Számgin megállapította, hogy számuk majdnem a kétszeresére nőtt. Ekkor odalépett hozzá a pirosarcú, kövér ember.

— Nem ismer meg? Sztratónov vagyok. Maga fölött is eljárt az idő, bátyuskám. Én viszont dögrovásón vagyok — cukorbaj emészt.

Betegsége nevét élvezettel, fontoskodva ejtette ki és megnyalta biggyedt, kékes ajkát. Piszének azért látszott, mert orcái püffedtek voltak, feszesen duzzadtak, és orra szinte elveszett köztük.

— Jólesett hallani, hogy maga is megtagadta az 1905-ös év illúzióját — kezdte és kihívó, de már kissé zavaros szeme áthatható pillantással tapogatta Számgin arcát. — Kijózanodunk.

Hála a németeknek — vernek bennünket Tanítanak. Osztály- forradalomról ábrándoztunk, és közben megfeledkeztünk az ellenséges szomszédról, de ő, lám, eszünkbe juttatja létezését.

Odajött az aranykeretes pápaszemet viselő hölgy, karonfogta és szó nélkül magával vonta.

— De hová, hová? — mormogta Sztratónov, miközben nehézkesen lépdelt.

A következő kellemetlen találkozás — Tagiljszkij volt. Bosszantó volt viszontlátni ugyanolyan katonai tisztviselői egyenruhában, mint amilyent ő viselt, arany rangjelzéssel a vállán.

— Én pedig azt olvastam a lapokban, hogy maga...

— Miféle lapokban? — kérdezte Tagiljszkij.

— Nem emlékszem.

— Pétervárott csak egyetlen újság közölte. Sietett eltenni láb alól.

— De miért tette?

— Részeg fejjel. Hát harcolgatunk, mi? — kérdezte és felvetette kurtára nyírt, sündisznószerű szőrzettel borított fejét. — 1912-ben Vannovszkij kijelentette, hogy a hadsereg nyomorúságos állapotban van: a felszerelés rossz és elégtelen, a puskák elavultak, ágyú kevés, gépfegyver egyáltalán nincs, a katonákat a hadiszállítók élelmezik, mégpedig pocsékul, pénz az ellátás megjavítására — nincsen, a hitelek késnek, az ezredek adósságban úsznak. És mindezek mellett — odaálltunk verekedni, hogy megvédjük Franciaországot attól, hogy a németek másodszor is szétzúzzák.

Meglehetősen hangosan beszélt és ujjával Klim Ivánovics övszíját bökdöste, amivel arra késztette, hogy hátráljon és a falhoz szoruljon, ahol a síma kis öregember beszélgetett Nogájcevvel, suttogó hangon és kölcsönös mosollyal.

Tagiljszkij alaposan megváltozott: egészen más volt, mint amilyennek Számgin itt Pétervárott látta, arca szinte leolvadt, kiszikkadt, apró ráncok pókhálója borította. Azt lehetett hinni, hogy a nyakán seb van — fejét lehajtotta és balválla felé fordította, mintha fülelne valamire, akár a riadt madár. Szemének szúrós csillogása és hetyke, metsző hangja azonban az ügyészhelyettes Tagiljszkijra emlékeztette Számgint, az ügyészhelyettesre, aki azt a különleges megbízatást kapta, hogy derítsen fényt Marina Zótova meggyilkolásának sötét ügyére.

— Igyekezett berántani engem ebbe az ügybe és bele akart

fojtani, vagy pedig — megmentett? — tűnődött Klim Ivánovics, miközben Tagiljszkij fesztelenül folyó beszédét hallgatta.

— Emlékszik Sztruvénak „Erosz a politikában" című munkájára? — kérdezte Tagiljszkij, s kivillantotta fogait és széles mozdulattal a vendégseregre mutatott. — Erotomániákusok, mi?

— Gonosz nyelve van magának, Anton Nyikiforovics — mondta Nogájcev sóhajtva.

— Alkalmas arra, hogy a „Novoje Vremja" munkatársa legyek? — kérdezte Tagiljszkij. A síma kis öregember kétszer megbiccentette fejét, végigmérte Tagiljszkijt keskeny szemecskéjével, majd szelíden így szólt:

— A mi lapunkban szocialisták nem működnek közre.

— Miért? A szocializmus — nem rémítő, azok után, hogy pénzt adott a háborúra. És különösképp nem rémítő mináljunk, ahol Plechánov Miljukovval karonfogva vonult be a történelembe.

A kis öregember minden sietség nélkül elvált a faltól és szó nélkül odébb állt.

— Menysikov — nevezte meg Tagiljszkij és elmosolyodott. — A toll betyárai és a sajtó hiénái táborának egyik díszpéldánya, amint tudja, természetesen. A Brockhausban az áll róla, hogy mint finom erkölcsi érzékkel megáldott embert, az igazság megismerésének őszinte vágya hatja át.

Nogájcev a szakállát csavargatta ujjaival, és nyájas mosollyal, halkan megjegyezte:

— Kilátszik belőle a képmutatás, vén farizeus!

— Tolsztojánus — toldotta meg Tagiljszkij. Nogájcev beleprüsszentett szakállába és eltávozott, és ennek folytán Számgin megfigyelhette, hogy puhatalpú bársonycsizmát hord.

— Nemrég egy ugyanilyen összejövetelen találkoztam Sztruvéval — fordult Tagiljszkij megint Számginhoz. — Természetének megfelelően továbbra is olyan vak, mint a bagoly nappal. Megérdeklődte: hogyan vélekedem? Én azt mondtam: hogyha meg lehetne fürösztení az eszméket, akár a lovakat, amelyek betévedtek az uraság zabföldjére — öt kopejkat fizetnék neki minden gondolatomért, amelyet felhasznált a „Vjehi" gyüjteményeskötet.

Klim Ivánovics Számgin már rég észrevette, hogy a tekintélyesebb vendégek ferde szemmel néznek Tagiljszkijra, és arra a következtetésre jutott, hogy neki is faképnél kell hagy-

nia ezt az embert. Egy lépést tett előre, Tagiljszkij azonban megragadta a karját:

— Hová megy? Várjon, itt vacsorát is adnak, mégpedig igen ízleteset. Hideg vacsora és egyáltalán nem rossz borocska. E régi edények gazdái — és széles gesztussal a falak tarka díszeire mutatott — derék és széleslátókörű emberek. Tökéletesen mindegy nekik, ki eszik náluk és mit beszél — eléggé gazdagok ahhoz, hogy bekerüljenek a történelembe; a háborút úgy fogják fel, mint a történelem főcélját, mint hősök gyártását, és általában olyasvalaminek, ami rendkívül megszépíti az életet.

Számginban megint felébredt a régi gyanakvás.

— Felderítő. Puhatolózik. Mint radikális akar karriert csinálni, hogy Azef szerepét játszhassa. Arcátlanul viselkedik, és úgy látszik, botrányt akar csapni, mivel elkeserítik a kudarcok.

E sejtés mellett azonban egy másik is feltámadt és nem némította el az elsőt:

— Azonban talán ilyen módon akarja rehabilitálni magát a társadalom szemében. De bárhogyan is legyen, a szép élet fölötti gúnyolódása — az arcátlan gúnyolódása, akiről Merezskovszkij is írt, a kultúra megtagadása egy kocsmáros és nyilvánosház-tulajdonos fia által.

— Ahá, itt van a mi bölcsünk, a mi rettenthetetlen bölcsünk — most olyant fogunk hallani, ami még nem volt — jelentette ki Tagiljszkij és nem is tompította le hangját.

Bölcsnek egy feketeszakállas, apró emberkét nevezett, aki ugrált a székén, hadonászott, tapogatta magát és közben sebes, csengő szavakat szórt:

— Egyszerre csak kiderül azonban, hogy ő az a Bolond Ivánuska, Ivan cárevics, akit régesrégóta fűt az egész nép dédelgetett ábrándja az igazságos cárról — ez a szent ábránd...

Apró vonásokból összegyúrt és sűrű fekete szőrzettel borított arca, sebesen futkározó szeme és testének görcsös mozdulatai macska-majomhoz tették hasonlóvá, és úgy beszélt, mint aki egyszerre hisz, kételkedik és perzselő rémületet érez.

— „A nép szava — Isten szava"? Nem, nem! A nép csupán az anyagiról, a materialisról beszél, de titkolt gondolata, ábrándja az Isten országáról — ez is létezik! Szent gondolat és ábránd ez. A szentség színlelést követel — igen, igen! A szentség álarcot követel. Vajjon nem tudunk-e szentekről, akik félkegyelműeknek, együgyűeknek, bolondoknak tetették ma-

gukat Krisztus kedvéért? Azért cselekedték ezt, hogy mi ne taszítsuk el őket, ne gúnyoljuk ki szent voltukat hitvány kacajjal . .

Némán hallgatták, mintegy tízen, hallgatták és lopva egymásra sandítottak és várták, ki szánja el magát elsőnek ellentmondásra; a kis emberke pedig beszélt szüntelenül, ugrándozott, rángatózott, könyörgőn összetette a kezét, széttárta két karját, hogy átölelje a levegőt és kicsiny markával meregesse — és úgy tűnt, hogy fekete szemecskéje szakállába bújik, felgördül füléig, lecsúszik orrlyukaihoz.

— Van benne valami Boschból, a groteszkből — állapította meg Számgin, aki feszülten figyelt a szónok izgatottan csengő szavaira.

— És meglehet, hogy mindaz a sok gyalázat, amit erről a szibériai muzsikról hallunk — csupán félkegyelműség és csupán az a célja, hogy ne ismerjük fel őt idő előtt, ne tudjuk bevonni nyomorúságos vitáinkba, pártjainkba, köreinkbe, ne fojtsuk belé istentelenségünk örvényébe... Uraim — egy legenda van születőben...

— *Szépen csahol ez a kutya,*
Bíz' meggyőzően csahol!

szónokolt Tagiljszkij, de ebben a pillanatban felcsendült a hosszúlábú, pocakos ember zümmögő hangja:

— A legkevésbbé sem, kedves és igen tisztelt barátom, a legkevésbbé sem helyénvaló napjainkban a mesék misztikája, bármilyen szépek legyenek is a mesék. Engedje meg emlékeztetnem arra, hogy január óta az Állami Duma határozott bírálatot kezd gyakorolni a kormány ténykedései fölött, azon ténykedései fölött, melyek teljességgel megengedhetetlenek egy olyan ellenséggel vívott harc tragikus napjaiban, melynek hatalma nemzeti létünket fenyegeti, igen, bizony! Rabigával fenyeget. Ön természetesen tud a vidéki közigazgatási hatóságok egyre szaporodó visszaéléseiről, amelyek szenátusi vizsgálatokat vontak maguk után, a moszkvai németüldözésről, Goremikin viselkedéséről, a Közgazdasági Társaság megszüntetéséről és más efféle rendszabályokról, amelyek csak fokozzák az arcvonalakon elszenvedett kudarcaink nyomasztó tudatát.

Egyre mérgesebben beszélt és hangja már a vízsugár hideg, süvöltő fütyülésére hasonlított, amikor az, erős nyomás alatt, kitör a tűzifecskendőből.

— Tudja továbbá, hogy, noha nem minden nehézség nélkül, de sikerült a Duma hat frakcióját egységes, haladószellemű tömbbe egyesítenünk, és hogy megérett a helyzet a Zemsztvo- és Városi Szövetségek egy szervezetbe olvasztására. A falu és a város, a földbirtokos és a gyáros egy és ugyanazon ellenséggel áll szemben. Mint hazafiaknak, jogunkban áll reménykedni, hogy az ország összes, valóban haladószellemű erői megértik e tömörülés jelentőségét. Nem csupán reménykedni van jogunk, hanem arra is feljogosítottnak érezzük magunkat, hogy követeljünk. Ezért mélységes elkeseredéssel hallgattam az ön Raszputyin mentegetésére irányuló, irodalmilag szellemes, politikailag azonban feltétlenül káros próbálkozását, amely éppen abban az időben történik, amikor romboló, ocsmány befolyása növekedőben van.

— Adok én neked! — dörmögte Tagiljszkij, és megnyaldosta ajkát, zsebredugta kezét, majd óvatosan, akár a madárra vadászó macska, apró léptekkel megindult a szónok felé; Számgin pedig „körültekintően" az előszoba felé indult, hogy miután végighallgatja Tagiljszkijt, bármelyik pillanatban észrevétlenül eltávozhasson. Tagiljszkij azonban meg sem tudott szólalni, mivel a kövér hölgy hangos szóval fordult a vendégekhez:

— Fáradjanak az asztalhoz, uraim! Kóstolják meg, amit Isten küldött...

Nem egyedül Tagiljszkij várt erre a pillanatra: a vendégsereg egy emberként indult az ebédlő felé. Számgin hazament; útközben a progresszív tömbről gondolkodott, igyekezett elképzelni a maga helyét benne, eltűnődött Tagiljszkijról és mindarról, amit az este hallott. Mindezt össze kellett egyeztetni, csoportosítani szoros rendbe, hogy kivonja belőle a hasznos szemcséit és megfeledkezzék arról, ami haszontalan...

Az idő meglepő gyorsasággal múlt Bizonyságot téve anyagszerűtlenségéről, nyomtalanul eltűnt a forró beszédek áradatai, a szavak füstje közepett és nem maradt utána semmi. Klim Ivánovics Számgin sokat látott, sokat hallott és megmaradt önmagának; mintha a levegőben lebegne a szélesen hömpölygő események fölött. Az események elsuhantak előtte és átfutottak rajta, megérintették, elszomorították, olykor — megrémítették. De mindez elmúlt, és ő rendíthetetlenül, továbbra is puszta nézője maradt az életnek Megfigyelte, hogy a saját állhatatossága iránti tisztelet érzése, függetlenségének tudata

mindjobban erősbödik benne. Nem nevezhette volna magát közömbös embernek, mivel mindaz, ami közvetlenül érintette személyét — rendkívül izgatta. Így például egy olyan élményben volt része, amelyhez hasonlót már egyszer átélt, vagy tíz évvel ezelőtt.

Útban az arcvonal felé, Pszkov környékén kisiklott egy tehervonat; a szerelvényben volt többek között három cukorral, hajdinakásával és a katonáknak szánt ajándékokkal megrakott vagón. Ezek a kocsik nem törtek össze, de nem voltak az épségben maradtak között sem. Klim Ivánovics Számgint felkérték, derítsen fényt erre a csodára, mivel a nyomozóhatóságok nem válaszoltak a Szövetség érdeklődésére, amely az egyik ezred számára küldte a rakományt, történelmi léte százesztendős jubileuma alkalmából.

A vizsgálatot egy vidéki hivatalnok vezette, rendkívül eredeti külsejű bölcs; magas volt, hajlotthátú, nagy, súlyos fejét ősz hajcsomók borították, olyan csapzottan, mintha éppen verekedett volna, ráncokkal barázdált magas homlokát komoran ékesítette a sűrű, ősz szemöldök, elfödve rozsdásvás-színű szemét; horgas karvalyorra szinte elveszett tömött, vastag bajuszában, melynek ősz szálai igen észrevehetően megsárgultak a dohányfüsttől. Katonára hasonlított, legalább ezredesi rangban.

— Jevtyihij Ponormov — mutatkozott be, miközben valósággal kelletlenül, vagy határozatlanul nyujtotta kezét Számginnak; miután pedig megtudta, mi célból érkezett a látogató, kijelentette: — Nem szerezhetek örömet önnek: ördög tudja, hová tűntek ezek az átkozott vagónok.

Hangja durva volt, színtelen, bizonytalan tónusú és olyan sajnálkozva beszélt, mintha éppen az lenne a kötelessége, hogy örömöt szerezzen az embereknek és most el van keseredve, mivel az adott esetben képtelen eleget tenni e kötelességének.

— Megállapítást nyert, hogy a falu parasztjai, amelynek közelében a vonat kisiklott, kifosztották a vagónokat. sőt összeverték a kalauzt, betörték a koponyáját, a fűtőt felképelték, de azért a kocsikat mégsem lophatták el. Elgurították valahová, a pokolba. Hét embert letartóztattak, köztük — négy nőt. A nők, uram, rendkívül fel vannak bőszülve az események miatt! Ez már, tudja... Nem valami örvendetes, hogy úgy mondjam.

Számgin megkérdezte: kísérték-e katonák a vonatot?

— Hát hogyisne? Tizenegy fő. Őket letartóztatta a katonai nyomozó, miután megállapította, hogy elősegítették a rablást. Tudja: nők, az éjszaka leple.. és így tovább. Na igen. A lopás rendkívül virágzik minden formájában. A lopás és a szélhámosság.

Számgin látta, hogy ez a tolvajok és szélhámosok leleplezésének fáradalmaitól meggörnyedt ember régen elfásult már és mélységes közönnyel viseltetik feladata iránt.

— Megtekinthetem a kihallgatási jegyzőkönyveket?

— Általában ez nem szokás, de tekintettel a háborúra és az ön hivatalos megbízatására... Úgy vélem — lehetséges. — Majd jóval élénkebben folytatta: Mondja csak: hol szállt meg? Még sehol — hát persze! Bőröndje az állomáson maradt? Ahá.

És már a diadal árnyalata csengett hangjában, amikor közölte:

— Megszállni itt nincs hol. A város csak úgy hemzseg a menekültektől, sebesültektől, hadi fáradalmaikat kipihenő katonáktól, űzérektől, hamiskártyásoktól és mindenféle martalóc és szemét népségtől. Viszont egy jó hírt is mondhatok: itt minden lakos, még a módosabbak is, bérbeadja a szobáit. Az értékes, apró holmit eldugják, maguk kiköltöznek a fészerbe, fürdőházba, lugasba. Az én lakásadónőm is efféle. Megszállhat nála, de a szobában már lakik egy katona; sebesült hadnagy — és nagy ökör. Ebéddel, teával vagy kávéval, vacsorával együtt 25 rubelt számít.— nem nagy pénz.

Amikor Számgin kijelentette, hogy elfogadja, a vizsgálóbíró mintha elcsodálkozott volna:

— De tulajdonképpen mit is fog itt csinálni? Egyébként — ez nem az én dolgom. Felhívjuk a háziasszonyt.

Nyelvével szája jobb sarkából a balba taszította a fityegő cigarettát, és leemelte a telefonkagylót: — Igen. Most mindjárt.

Megjelent a háziasszony, kicsi, fürge, vöröshajú, zöldkötényes nő; piros babaarcocskáján naiv, szürke szempár fénylett.

— Polina Petrovna Vitovt — mutatta be a vizsgálóbíró.

Az asszony igen nyájasan elmosolyodott, majd elkalauzolta Számgint a szobába, amelynek ablakai egy hordókkal telizsúfolt udvarra néztek. Klim Ivánovics rosszul aludt az éjjel, Petrográdból lassan vánszorgott a vonat, többször feltartóztatták, sokáig vesztegelt az állomásokon; majdnem mindegyiken katonák, asszonyok, csapzott öregek nyüzsögtek, undorítóan visítottak a harmonikák, nótáztak, tánc ütemes ko-

pogása robajlott, és a fülke ablakán bekandikáltak a szakállas tartalékos-ábrázatok. Még visszaemlékezni is fárasztó volt erre a napra, amelyet vas robaja és csikorgása, füttyszó, jajongó ének, kiáltozás, káromkodás és a harmonikák tolakodó, egyhangú süvöltése töltött ki. Klim Ivánovics lehúzta zubbonyát, ledőlt a pamlagra és nyomban álomba merült. Furcsa érzésre ébredt: úgy rémlett, valamilyen erő tótágast akarja állítani. Felemelte fejét és ekkor lábánál egy másik fejet vett észre: a fekete fej két tiszti vállrojt között nyugodott, igen izmos, széles vállakon. Könnyű volt rájönni, hogy a tiszt megemeli és rázogatja a pamlagot, és fáradozásának nyilván az a célja, hogy ledobja róla a rajta fekvőt. Számgin gyorsan felhúzta lábát, a padlóra eresztette és sietve megérdeklődte:

— Mit művel? Mit óhajt?

— A könyvet, itt egy könyvnek kell lennie — magyarázta a tiszt hangos cuppantással, és felegyenesedett. Hangja rekedt volt, náthás vagy elcsukló; termete — tagbaszakadt, széles mellén kicsiny fehér kereszt csúszkált; alacsony homloka fölött fekete haj meredezett az égnek.

— Valerij Nyikolájev Petrov hadnagy — mutatkozott be és Számgin elé állt. Klim Ivánovics szintén megnevezte magát és kezét nyujtotta, a tiszt azonban felvetette fejét és így szólt:

— Nem szoríthatom meg a kezét.

— Miért nem?

— Ön ül, én pedig állok. Megengedhető-e, hogy egy tiszt kinyujtott kézzel álljon egy civil előtt?

— Rövidlátó vagyok és most ébredtem — magyarázta Számgin békésen, és maga előtt látta a vastagajkú, borotvált ábrázatot, a mongol vágású apró szemmel és a széles orral

— Magyarázatot kellett volna adnia — jelentette ki a tiszt és kezét háta mögé rejtette.

— Meg is magyaráztam.

— Kés6. Feljogosított azt vélnem, hogy viselkedése — a liberális szocialista civilek szokásos viselkedésére vall és általában azokéra, akik a Zemsztvo- és Városi Szövetségekben rejtőznek és folyton ott lábatlankodnak előttünk...

Emeltebb hangon folytatta és egyre hangosabban szuszogott és sípolt.

— Ön még el is mosolyodott, hogy ezzel is nyomatékot adjon a haza védelmezője és a hadsereg becsülete iránti tisz-

teletlenségének, amely tiszteletlenségre jogom van revolvergolyóval válaszolni.

– Ez képes rá — gondolta Számgin és igyekezve elfojtani feltörő izgalmát, békésen így felelt: — Valóban, a hadsereg napjainkban megérdemli...

Petrov ízesen cuppantott.

— Napjainkban? Hát az 1906—7-es években, amikor a forradalmárokat irtotta — akkor nem érdemelte meg, nem?

— Természetesen akkor is — helyeselt Számgin sebtében.

— Örülök, hogy ezt hallom — jelentette ki Petrov hadnagy — Örülök — ismételte. — Másként... Én híve vagyok a párbajoknak. Hát ön?

— Még nem volt alkalmam eldönteni ezt a kérdést — válaszolta Számgin óvatosan. — De, úgy rémlik, háború alatt tilos a párbaj?

— Igen. De miért? — kérdezősködött makacsul a hadnagy.

— Nagyon is érthető — felelte Számgin, és érezte, hogy halántékán kiüt a verejték. — Képzelje el, hogy egy civil kihívja önt és ön... ilyen kiváló ember, odaáll a golyója elé és...

Petrov hadnagy meghökkenve pislogott, cuppantott, majd széles mosolyra húzta vastag ajkait, Számgin felé nyujtotta kurta ujjait és helyeslően, sőt örvendezve szuszogta:

— Brávó! A kezét... Örülök, hogy ilyen értelmes emberre akadtam... Erre iszunk! Sört, nemde? Kitünő sör van.

Ujjával a falba bökött, amire megjelent egy kövér, keseszemöldökű nő.

— Bier — mondta Petrov és két ujját mutatta feléje. — Zwei Bier! Semmit sem ért, a tehén. Ördög tudja, mire jók ezek az apró nációk? Szibériába kellene telepíteni őket, bizony! Általában — Szibériát az idegenfajúakkal kell benépesíteni. Különben, tudja, itt élnek a határon, ez a sok lett, észt, meg finn és folyton a némethez húznak. És mind forradalmár. Tudja, hogy 1905-ben, Rigában, a tiszthelyettesi iskola növendékei milyen pompásan kaszálták a letteket, futottak is, mint a veszett kutyák. Derék legények a tiszthelyettesek, pompás lövészek...

A lázálomba illő ismeretség mind bizalmasabb és nyomasztóbb lett. Petrov hadnagy Klim Számgin mellett ült, váll váll mellett, térdét csapkodta tenyerével, lökdöste könyökével,

vállával, őrvendezett valamin, Számgin pedig meggyőződhetett róla, hogy — egy nem normális, beszámíthatatlan emberrel áll szemben. Keskeny, mongol szeme valahogy természetellenesen ugrándozott gödrében és úgy csillogott, mint a hal pikkelye. Számginnak Trifonov főhadnagy jutott eszébe, de az veszélytelenebb, jámborabb volt ennél.

— Az korhely volt, balszerencsés ember, emez viszont — idegbeteg. Őrült. Hős.

A kövér nő behozta a sört és egy tálka sós kétszersültet. Petrov kardjával csörömpölve, gyorsan leoldozta szíját, lehúzta zubbonyát és egy szál csíkos selyemingben maradt; feltűrte bal ujját, megfeszítette karizmát és megkérdezte Számgintól:

— Derék, mi? Nosza, a hadseregre! Aztán meséljen, mi újság odafönt Pétervárott? Mi az a Raszputyin, meg általában a sok pletyka?

Azonban nem várta meg, míg Számgin mesélni kezd; kirántotta inge alját nadrágjából, lemeztelenítette bal oldalát, ujjával az ott vöröslő forradásra bökött és büszkén jelentette ki:

— Szurony nyoma! Hogy az ember szuronydöfést kapjon, egészen közel kell férkőznie az ellenséghez. Igaz? Bizony, mi odakint a fronton nem kíméljük magunkat, míg maguk, itt hátul... Maguk inkább ellenségeink, mint a németek — rikoltott; pohara fenekét az asztalhoz koccantotta és cifrán elkáromkodta magát, miközben Számgin előtt állt és úgy hadonászott kurta karjával, mint az úszó. — Maguk, civilek, a hadsereg ellenségévé tették a hátországot. Igen, ez a maguk műve. Mit védelmezek én? A hátországot. De amikor rohamra vezetem az embereimet, arra kell gondolnom, hogy golyót kaphatok a tarkómba, vagy szuronyt a hátamba. Érti?

— Hallottam már egyes esetekről, amikor a katonák megölték tisztjeiket — kezdte Számgin, mivel a hadnagy választ várt.

— Ahá, hallott már?

— Igen, de nem hiszek bennük...

— Naivság nem hinni. Valószínűleg csak tetteti magát, kertel. De képzelje csak el: a katonák között, akiket a tiszt támadásra vezet, négy olyan akad, akit ugyanez a tiszt veretett el 1907-ben. És szinte bármelyik században találhatók rokonai azoknak a parasztoknak vagy munkásoknak, akiket megvertek, vagy agyonlőttek a forradalom évei alatt.

Ennek a ravasz lehetőségnek a gondolata teljesen új volt Klim Ivánovics számára és meghökkentette.

— A Kutuzov-féle emberek természetesen megemlítették volna a Nemezist — állapította meg nyomban, aztán így szólt:

— Még sosem gondoltam erre.

— Nem gondolt? És most mit gondol?

Klim Ivánovics Számgin szétfárta karját és teljesen őszintén jelentette ki:

— Ez a körülmény megkétszerezi szememben a tisztikar bátorságát és hősiességét. A hazát védelmezi...

— Amikor — az egyik golyó a homlokán, a másik a tarkóján találhatja az embert — nemde? Igen? Így van?

— Ige-en — válaszolt Számgin kellemetlenül a tiszt süvöltő suttogására.

Valerij Nyikolájevics Petrov hadnagy Számgin arcába pillantott, két kezét vállára tette és elérzékenyülten így szólt:

— Nosza, hadd csókoljam meg, galambocskám!

Vastag ajka olyan erősen és hosszasan szívta Számginét, hogy az majdnem megfulladt — az undorító érzést még szúró fájdalom is fokozta, amelyet a keményszálú, kurtára nyírt bajusz okozott. A hadnagy balkeze kisujjával kihajtotta a könnycseppeket szeméből, szipogva felnevetett, cuppantott és így szólt:

— Köszönöm, galambocskám! Micsoda helyzet, mi? És mellett az ezredem igen tevékeny részt vett az ötös forradalom elleni harcban — érti?

Jobbkezében poharát szorongatta, a keze remegett, kilöttyögtette a sört; Számgin lábát a szék alá rejtette és hallgatta a sisteregve bugyogó szavakat:

— Ezredesünk még Tambovban azt tanácsolta nekünk, tiszteknek, hogy minden században állapítsuk meg a fenyítettek és egyéb politikailag megbízhatatlan egyének kilétét és számát — állapítsuk meg és elsősorban őket használjuk fel felderítésre és általában — érti már? Tudja, valódi apánk volt, olyan parancsnok!. Bizonyára hadosztályparancsnokként végzi a háborút.

Sokáig regélt a parancsnokról, feleségéről, az ezred-segédtisztről: közben lassan leszállt az este, a nyitott ablakokon át a legyekkel együtt kusza hangfoszlányok szálltak be valahol a közelben egy zenekar a Carmen-t játszotta, a hordóhalmaz

mögött pedig, a szomszéd udvaron, egy mérges ember katonákat tanított énekre és bőszen kiabált:

— Tökfilkó! Nem hallod — a ritmus! Egy-kettő, bal, bal! Rajta — egy-kettő!

És egy sikongó tenorocska rázendített:

— Életre csak az a méltó,
Aki bátran tud meghalni...

— Kórus — rajta!

A kar hangosan, de összhang nélkül énekelte a „Poltáva alatt történt" dallamára:

— Az igazhitű és derék orosz harcos
Garmadával öli ádáz ellenségét...
Szóljatok trombiták, hangos zene zendülj,
Énekeld, dicsőítsd nagy győzelmeinket...

— Elég, golyhók!

— Kétszázharminc fővel indultam el, maradt belőle — hatvankettő — mesélte a hadnagy és topogott közben.

Számgin hallgatta és megpróbálta elképzelni — mikor és hogyan ér véget ez a beszélgetés.

— Százhetvenhat... tizenhét... — hallotta. — A háborút mi vezetjük, alantas tisztek. Mi állunk a muzsikok élén, akik gyűlölnek minket, nemeseket, a munkások élén, akiket maguk, értelmiségiek, a cár, a nemesség és Isten ellen hangolnak...

Megtántorodott, mintha egyik lába hirtelen megrövidült volna, erősen megdörzsölte homlokát, cuppantott és elgondolkozott.

— Nem magáról beszélek, személy szerint, — folytatta — hanem általában a civilekről, értelmiségiekről. Az egyik unokahúgom egy forradalmárhoz ment férjhez. Bányamérnök-hallgató volt, jófejű legény. Hétben aztán száműzték... valamilyen istenhátamögötti zugba... Ide hallgasson: mit gondol maga a cárról? Meg erről a szélhámos Raszputyinról s a cárnéról? Hogyan — mindez a sok badarság igaz lenne?

— Úgy látszik, részben igaz...

— Részben — dünnyögte Petrov. — De milyen nagy ez a rész?

— Nehéz megmondani.

Petrov hadnagy leült a pamlagra, fogta kardját, feléig kihúzta a pengét a hüvelyből, majd visszatolta — az acél ízesen csattant; Petrov megismételte e műveletet, és miután még zamatosabban csörrent meg — elhajította a kardot és kijelentette:

— Unalmas, mégis. Kártyázik? Ahá! Ez az alak, a vizsgálóbíró, szintén játszik. És a felesége is... Menjünk át hozzájuk, jól megkopasztanak.

Számgin nem mert ellentmondani, de nem is volt rá oka — szintén unatkozott. Sokáig, unottan kártyáztak, először preferánszot játszottak, azután kopogósat. A játék egész tartama alatt a vizsgálóbíró mindössze egyetlen mondatot mondott:

— Végeredményben — lehetetlen megérteni: az ember játszik vagy a kártyák játszanak vele?

— Akár a körülmények — tette hozzá a hadnagy.

A vöröshajú asszonyka, miután egész halom postabélyeget és papírpénzt nyert össze, zavart mosollyal kijelentette:

— Tovább nem maradhatok...

— Akkor igyunk még sört — szólt a vizsgálóbíró. Az asszony elment, a férfiak pedig chemin-ezni kezdtek. Petrov szünet nélkül nyakalta a sört, de nem részegedett le, csak morgott, dorombolt:

É-letre csak az a méltó...
Aki bátran, ta-ta-ta-ta...
Se ide nem, se oda nem —
Ez a nóta de buta...

Félvállról vette a játékot, esztelenül vakmerő volt, sokat veszített. A szoba, amelynek közepén ültek, nehéz, kárpitozatlan műmahagóni bútorokkal volt berendezve, a könyvszekrény tetején Mickiewicz gipszfeje magaslott s majdnem a mennyezetig ért, a szőnyegekkel borított széles díván fölött metszet csüngött: Jan Sobieski Bécs alatt. A kertre néző két ablak egyike nyitva volt, odakint alig észrevehetően, nesztelenül libegtek a hársfa ágai, patika-szaga beáradt a szobába; az éjjeli sötétségben kusza, bizonytalan neszek szüremlettek be. Számgin nem ült le chemin-ezni, cigarettázott, elnézte a hadnagy szinte mozdulatlan arcát és igyekezett elképzelni a roham pillanatában: elől — a németek, hátul — a parasztok és ő egyedül a kettő között. Szomorú gondolat ötlött fel benne a hadnagyról.

— Egyedül két halál között — és életben marad.

— Mondja — rohamra mezítelen pengével indul, amint a csataképfestők ábrázolják?

— Mezítelen, mezítelen, — dünnyögte a hadnagy, miközben pénzét számolgatta. — És nem is megyek, hanem rohanok. És — ordítok. És hadonászok a kardommal. A legfontosabb: hadonászni kell, mozogni kell! Tudja, egyszer pompás megjegyzést csíptem el a lövészárokban: az egyik katona kegyetlenül ráordít a másikra: — „Mi az, te marha, úgy mozogsz, mint az élő?"

A hadnagy rekedten felkacagott, dülöngélt a széken.

— Jó kis bon-mot, mi? Az ám! Lám, mit tesznek a körülmények...

A vizsgálóbíró öblösen zubogó nevetéssel kontrázott és bejelentette:

— Bank.

És felrobbantotta a bankot.

Petrov hadnagy felállt, megrázta két karját az asztal fölött és így szólt:

— Kész.

Azután halkan füttyentett fogai között, a divánhoz ment, leült, ásított egyet és oldalára dőlt.

— Így megy ez már második hete — mondta a vizsgálóbíró suttogva, miközben összeszedte a kártyákat. — Pihen a kórház után. Sebesülés és zúzódás.

Petrov hortyogott.

— Helybeli háztulajdonos, egy köztiszteletben álló kormányzósági tanácsos fia. Családját a Volga mellé küldte, házát előnyösen bérbeadta a katonai hatóságnak. De nem úszta meg élve a háborút — szívbajt szerzett.

A hadnagy fütyülő hortyogásában volt valami ijesztő és ezt csak fokozta a vizsgálóbíró suttogásig fojtott beszéde.

— Ez Mickiewicz — magyarázta. — A feleségem lengyel.

Már virradt. Számgin jó éjszakát kívánt, átment szobájába, levetkőzött és lefeküdt, s közben fáradtan tünődött a mértéktelenül beszédes és unalmas emberekről, a magános emberekről, akik hősiesen teljesítik kötelességüket, noha szorosan körül vannak véve ellenséggel: gondolkozott önmagáról, panaszosan, neheztelve embertársaira, akik fesztelenül, sőt szinte bosszúvágyóan zúdítják benyomásaik terhét egymás vállára. Ő, Klim Ivánovics Számgin, sosem engedi meg magának az életre való

panaszkodást, bizalmaskodást, meghittséget. Még Marina Zótovával szemben sem engedte meg. Már szunyókált, amikor belépett Petrov: süvöltve ásított, fesztelenül zörögve levetkőzött, ott ült hálóneműben és mindkét kezével vakargatta szőrös mellét.

— Alszik? — kérdezte.

— Nem.

— Hát — kettőnk között legyen mondva — az élet, drága barátom — értelmetlen. Tökéletesen értelmetlen. Bármennyire elnézőek legyünk is. Bizony, bizony. Jó éjszakát.

— Köszönöm — válaszolt halkan Számgin, aki nagyon elcsodálkozott a hadnagynak az életről tett megállapításán: ez a megállapítás egyáltalán nem volt összhangban hősi mesterségével, beállítottságával, külsejével, és váratlanságával olyan benyomást keltett benne, mint amikor rásujtanak egy bronz harangra és az fa-hangot ad. Klim Ivánovics egy idő óta, fáradtság, kudarc óráiban, olykor megengedte magának, hogy szemrehányást tegyen az életnek, amiért értelme nem világos, ez azonban azokra a túlzott szemrehányásokra hasonlított, amelyekre Varvárával való veszekedései során ragadtatta magát, hogy megértse az asszonyt. Amióta Tagiljszkij úgy határozta meg szerepét és helyét az életben, mint a demokrácia arisztokratájáét, Számgin természetesen nem gondolhatta komolyan, hogy élete értelmetlen. A hadnagy azonban így gondolja — és komolyan.

— A fődolog az, galambocskám, hogy Isten nincsen! — mormogta a hadnagy és gondosan rágyujtott egy cigarettára: közben, mintha régi szokásnak tenne eleget, hol mellét vakargatta, hol hasonlóan bozontos lábaszárát. — Érti — nincs Isten. Nem Voltaire szerint vagy ahogy ez a... hogy is hívják? Na — vigye el az ördög! Én azt mondom: nem a logika szerint, nem holmi bizonyítékok alapján nincs Isten, hanem — valóságban, fizikai, fiziológiai észlelés alapján, meg... mi is van még? Egyszóval... Gyermekkoromban az a szilárd hit alakult ki bennem, hogy Nyizsnyijben van egy híres Minyin és Pozsárszkij-szoborcsoport. Az egyik — Moszkvában, a másik... a szebb. Nyizsnyijben. Odaérkezem, hogy belépjek a kadétiskolába, hát a szobor sehol! Volt? Nem is volt sohasem... Hát ilyen az Isten is.

Amikor Számgin felriadt az utcáról behallatszó mennydörgésszerű robajra, a hadnagy már nem volt a szobában. Az út-

test kockakövein ügetésben tovavonuló lovastüzérség csörömpölt, és a vas robajával szinte versenyre kelt a harangok kongása, amely annyira erős volt, hogy úgy rémlett, még a szobában is megrezegteti a levegőt. A kávénál a vizsgálóbíró elmondta, hogy a Petrogradból érkezett tüzérség szemlére vonul fel a városban, a harangozásnak pedig a vasárnap az oka: a déli misére szólítják a templomok a híveket.

— A feleségem elment a templomba — közölte feleslegesen, azután pedig tárgyilagosan arra fordította a szót, hogy az elkallódott vagónokat nem itt kell keresni, hanem közelebb a fronthoz.

— De valószínűleg ott sem találja meg — tette hozzá egykedvűen. — Az élelmiszerszállítmányokat bámulatos ügyességgel dézsmálják, dézsmálják az üzérek, a szállítók, a katonák, általában — mindenki, akinek kedve tartja.

Azonban mégis felhozott néhány érvet, amelyekből arra lehetett következtetni, hogy a vagónokat valahová Litvániába terelték. Számginnak úgy tűnt: ennek az embernek oka van azt kívánni, hogy ő eltűnjön innen. A vizsgálóbíró azonban azzal támasztotta alá az utazás mellett szóló érveket, hogy felajánlotta, levelet ír felesége bátyjának, aki százados a tábori csendőröknél.

— Ő sokban a segítségére lehet.

A Szövetség megbízásából tett első útja már elég kellemetlen benyomást hagyott Számginban, de mégis kötelességének tartotta, hogy minél közelebb kerüljön a fronthoz és ha lehetséges, megnézhesse a katonákat mesterségük gyakorlása közben, a harcban.

És most ott ül egy halom ócska talpfán, egy hatalmas fa árnyékában; az apró levelek világoszöldek, fonákjuk pedig ónszínű. A furcsa, könnyű levelek teljesen mozdulatlanok, noha köröskörül minden mozgásban van: a homályos égbolton vakítóan, forrón olvadozik a nap, és fénnyel árasztja el a széles, dimbes-dombos síkságot. Egyik oldalán a vasút középmagas homoktöltése határolja, a másikon — sűrű fiatal erdő, amely nemrég még a töltésig érhetett, de most csak egy sereg különböző magasságú tönk maradt meg belőle, ott éktelenkednek az egész síkságon.

Mintegy száz lépésnyire Számgintól a töltést folyó szeli át, rá híd vaskalitkája borul alóla sebesen áramlik a víz, a folyó keskeny, mocsaras, egyik partját sűrűn benőtte a nád és a sás, a másikat homok szegélyezi és a part egész hosszában, amed-

dig a szem ellát, katonák gázolnak és úsznak a vízben, lovakat fürdetnek, három helyen — halásznak, egymás mellét, lábát, hátát dörgölik a meleg, zsíros iszappal. Katona még több van, mint tönk és bucka, annyian vannak, hogy úgy rémlik, ha egyszer lefeküdnének a földre, a föld egészen eltűnne alattuk. Az egyik helyen bírkóznak a homokban, akár a cirkuszban, másutt zöld gallyakkal fedik be egy barakk tetejét; messze majdnem az erdő szélén, szétszednek egy kerek karókból összetákolt barakkot. Sátor sátor hátán, zöld és hervadt, őszi színű ágak borítják; rengeteg ilyen ág hever, bele vannak taposva a nedves földbe, borítják a fatönkök és buckák között húzódó ösvényeket. Füstölnek a táborikonyhák kéményei, füstölnek a tábortüzek. Számgin nyolc tábortüzet számolt össze, azután tizenegyet, akkor abbahagyta a számolást; voltak még kisebb tüzek is, amelyek fölött teáskannában tea forrt, kettesével, hármasával ülték körül őket a katonák. Fehér vagy szürkés ing van rajtuk, igen sokan pedig anyaszült meztelenül javítgatják fehérneműjüket. Észre lehetett venni, hogy sok katona magánosan kószál, mintha kerülné a társaságot. A földről lomhán, lassan felszálló füst egybeolvad a forró, nedves levegővel; alacsonyan, a fejek fölött, szürke felhő csüng, a füstöt mocsár- és ürülék-szag itatja át. Az emberek kiabálnak, érthetetlen kiáltozásuk mintha szintén felhővé sűrűsítené a kusza zsivajt; ütemesen pattog a menetinduló, panaszosan jajgat az együgyű falusi nóta, fémesen csikorognak és sivítanak a harmónikák, kopognak a fejszék, valahol láthatatlan dobosok gyakorolnak, mintegy harminc lépésnyire a töltéstől pedig vastag embergyűrű verődött össze és a közepén ketten ropják a táncot s a kar elkeseredetten üvölti a régi-régi nótát:

A parasztok bugrisak,
Ostobák és piszkosak.
Hej rózsa, gyöngyvirág!
Levendula, szarkaláb!

Levágják az ujjukat,
Kitépik a fogukat.
Hej rózsa...

Hívja őket Atyuska,
Még sincs kezükbe' puska.
Hej rózsa...

A kart Harlámov zászlós vezényli. Számgin már látta őt, már beszélt vele. Az ellenforradalmár irodalom piperkőc olvasója és a megbízhatatlan, csipős anekdóták kedvelője erősen megsoványodott, megnyúlt, bizonytalan színezetű szakáll nőtte be arcát, de nem veszítette el a tréfálás és bohóckodás iránti hajlamát.

— Gyakorlom magam a hazafiságban — válaszolta Számginnak erre a kérdésére: hogyan érzi magát?

— Harcol?

— Közvetlen közelségbe az ellenséggel nem kerültem. Egy hosszú, nedves gödörben rostokolunk és puskalövések útján érintkezünk egymással. Az ellenség előnyben részesíti a gépfegyvert és a hatásosabb irtószerszámokat. Szintén nem vágyik hősi szurony-, puskatusa- és ököl-viadalra.

Miközben ilyen gunyoros és sekélyes hangnemben beszélt, szüntelenül hunyorgott, ajkát harapdálta. Tárcastílusú, lapos mondatai között azonban olykor, minden összefüggés nélkül, idegenül, egészen más tónusú mondatok is csendültek.

— Szerepem az emberekre való vigyázásban áll, hogy szigorúan teljesítsék kötelességüket: ne beszéljenek ostobaságokat, lövöldözzenek amikor illik és ne szökjenek meg.

— És megszöknek?

— Képzelje — nagy kedvvel, noha tudják, hogy ezért főbelövés jár.

Ő közölte elsőnek Számginnal, hogy közelebb az arcvonalhoz nem eresztik.

— Folyik az egységek átcsoportosítása, hogy kiegyenesítsék az arcvonalat; természetesen érti, mit jelent ez. Az a frontszakasz, ahol az én ezredem állomásozott, hátrább húzódik.

Széles kézmozdulattal a síkságra mutatott, ahol csak úgy nyüzsögtek a katonák.

— Ez a hátország. Itt pihennek. A zászlóaljat, amelyben szolgálok, éppen pihenés céljából irányították ide, de valószínű, hogy a többi pihenővel együtt nekünk is tovább kell hátrálni a mocsarakba.

Számgin megkérdezte: miért választottak ilyen nedves, kopár terepet?

— Ez nem ismeretes előttem. Amint látja, a töltés tulsó oldalán száraz, homokos a talaj, fenyves volt valamikor, az erdő maradványain túl pedig — a Vöröskereszt tábori kórháza és gazdasága terül el. A folyóban rózsaszín gézdarabkák, tam-

pónok és más egyéb sebészi intimitások voltak láthatók, a katonák azonban felemelték tiltakozó szavukat a folyó ily eredetű beszennyezése ellen, mert vizét ők ivásra használják.

Harlámov hallgatott néhány másodpercig, azután megkérdezte:

— Nem ismer véletlenül egy bizonyos Anton Tagiljszkijt?

— Találkoztam már vele.

— Neki is van valami kapcsolata a Szövetséggel? Nem tudja? Nem viseli a szokásos egyenruhát, de valami köze lehet az ellátási kérdésekhez, és általában titkos vizsgáló lehet. Mindent tud, folyton számol.

— Szereti a számokat — közölte Számgin.

— Éppen ez az! Rendkívül érdekes és okos ember. A tisztek ki nem állhatják, sőt olyan húrokat is pengetnek, hogy állítólag köze van a rendőrséghez is. De nem valószínű, a katonákkal folytatott beszélgetéseiből ítélve.

— És az ilyen beszélgetéseket megengedik?

— Milyeneket? — kérdezte Harlámov naivan, Klim Ivánovics azonban tudta, hogy naivsága tettetett.

— A civilekkel való beszélgetéseket?

— Attól függ — miről? — mondta Harlámov mosolyogva. — Például: a szocializmusról nem szabad beszélgetni. A cárról — szintén nem.

— Ó, vagy úgy! Hát erről beszélt?

— Nem — ellenkezett Harlámov komolyan és sebesen. — Nem mondtam, hogy éppen ezekről a kérdésekről volt szó. Az élet különféle apró dolgairól beszélt, amelyek érdeklik a katonákat.

— És a tisztek ellenszenvvel viseltetnek iránta? — kérdezte Számgin.

— Igen. Mint általában a civilek iránt.

— Viszont nem mindenkit gyanusítanak azzal, hogy besúgó — mondta Számgin szárazan és — kívánsága ellenére — ugyanilyen szárazan tette hozzá: — Ismertem, amikor még ügyészhelyettes volt.

— Vagy úgy! — mondta Harlámov fojtott hangon.

Két órával e beszélgetés után Számgin tanuja volt annak, ahogyan Tagiljszkijt megölték. Számgin éppen teázott a barakkban, amely tiszti étkezdéül szolgált. A hosszú, fészerszerű alkotmányban mintegy tizen lehettek, ketten elmerülve sakkoztak az asztalnál, egy harmadik levelet írt és mosolyogva a tető felé pillantgatott; másik ketten képes folyóiratokat és

újságokat nézegettek a sarokban, az asztalnál egy kövér öregember kávézott, akinek nyakán és mellén érdemrendek csüngtek, a többiek mellette ültek és az egyik, egy feketebajuszú, macskaképű katona, fojtott hangon mesélt valamit, amivel nevetésre fakasztotta az öreget. Számgin éppen az előbb fejezte be megbeszélését Ruscsic-Sztrijszkij kapitánnyal, aki olyan mesébe illő terjedelemmel dicsekedhetett, hogy lehetetlen volt elképzelni a lovat, amely elbírt volna a hátán egy ilyen hatalmas, súlyos embert. Koponyáját sűrű, göndör, ősz hajkorona borította, kerek, piros arcát birkaszem, piros orr és tömött, vastag fekete bajusz ékesítette, amelyet szépen átszőtt a dér. Miután végighallgatta Számgint, öblös hangon, jólelkűen és nyájasan tanácsolta:

— Hagyja el, bátyuskám. Veszett ügy ez! Még ha korábban jött volna, mondjuk három nappal, akkor talán... De most egy kicsit visszafelé táncolunk, az utánpótlást szállító szerelvényeket oda tologatják, ahová lehet, minden összegabalyodott és mi magunk sem tudunk megtalálni semmit. Most a hadianyagot kell összeszedni, ez a feladat. Egy és más, meglehet, úgyis a tűz martaléka lesz.

Ebben a pillanatban megjelent Tagiljszkij. Belépett a nyitott ajtón és olyan erővel csapta be maga után, hogy Számgin háta mögött megremegtek a barakk vékony falai, az ablaküvegek feljajdultak, csörömpöltek; az ajtó azonban hirtelen hasonló lendülettel feltárult és Tagiljszkij nyomában egy magas, vöröshajú tiszt lépett be, jobbkezében korbácsot szorongatott.

— Szíveskedjék válaszolni — kiáltotta magas hangon és úgy topogott, hogy még a lármán keresztül is — az étkezde öblösen kongott, akár a hordó — hallani lehetett sarkantyúi pengését.

— Kérem, hagyjon békén — kiabált szintén Tagiljszkij; — letelepedett az asztalhoz és félretolta az edényeket. Számgin észrevette, hogy a keze remeg. Az érdemrendekkel teliaggatott kövér tiszt, akinek püffedt arcán ősz szakáll ékeskedett, szigorúan rájuk szólt:

— Kérem, ne lármázzanak! Miről van szó?

A vöröshajú tiszt arca szürke volt, halott, kékes árny ülte meg, görcsös fintorok torzították, igyekezett lehúnyni a szemét, mintha fájdalom gyötörné, de a szeme minduntalan kidülledt.

— Tegnap ez az úr azt magyarázta nekünk, hogy a szi-

bérlai vajgyárosok abban a tudatban adják el a vajat a japánoknak, hogy Németországba kerül — beszélt a tiszt és a korbáccsal csizmája szárát veregette. — Ma pedig azzal vádolt engem és Zaguljájev századost, hogy ártatlan embereket ítélünk el...

— Igen — rikoltotta Tagiljszkij, és felugrott a széken. — Őrülteket lövettek agyon, nem pedig szökevényeket.

— Hallgasson! — kiáltotta vadul a kövér tiszt. — Ki jogosította fel arra...

— Ilyen szökevények tucatjával akadnak itt, lám, ott mászkálnak! Ezek — betegek. Meghibbantak. Nem tudják, hová...

Csupán a sakkozók maradtak ülve, a többi tiszt pedig, vagy hatan, lassanként az asztalhoz szállingózott és felsorakozott a másik oldalán, Tagiljszkijjal szemközt, a kövér tiszt mellett. Számgin megfigyelte, hogy valamennyien zordan, dühösen nézegetik Tagiljszkijt, csak az egyik turkál egykedvűen fogpiszkálóval a fogaiban. A vöröshajú tiszt Tagiljszkij mellett állt és egy fél törzshosszal magasabb volt nála... Mondott valamit, amire Tagiljszkij hangosan így felelt:

— Igen. Jogász vagyok és tisztában vagyok azzal, amit beszélek. Pontosan így van: pszihikailag beszámíthatatlan emberek legyilkolása...

A tiszt meglendítette a korbácsot, Tagiljszkij azonban odaugrott és felsivított:

— Ne merészelje! — s nagy erővel eltaszította; a tiszt hátratántorodott a korbács az asztalra sujtott, az öreg tiszt pedig felugrott és lihegve kiabálta:

— Ruscsic kapitány...

Ebben a pillanatban lövés dördült. Számgin tisztán látta, amint Tagiljszkij arca ámultan összerezzen és elveszíti színét, látta, amint lomhán a székre huppan és a székkel együtt a földre zuhan, majd a lövés után támadt csendességben hirtelen felcsikordul, eltörik a szék láb. Majd a kövér halkan így szólt:

— Eh, Veljaminov százados, mindig ön...

A vöröshajú tiszt az asztalra tette revolverét, leoldozta kardkötőjét, levette kardját és azt is az asztalra tette, s fojtott hangon Ruscsichoz fordult:

— Szolgálatára, kapitány úr...

— Hogy nem tudta visszatartani!? — kérdezte halkan, de dühösen a kövér tiszt.

— Elnézést kérek — szólt Ruscsic, szintén halkra fogva hangját, amitől az még öblösebben hatott. Az utolsó, ami megmaradt Számgin emlékezetében — Tagiljszkij teste volt, a gyűrött ruhában, az asztal alá csüngő fejével, sárga arca, a ráncbavont szemöldökkel...

Számginnak úgy tűnt, ha megpróbálna felemelkedni a székről, ő is leesne.

— Nem először látok már gyilkosságot — emlékeztette önmagát, ez azonban nem segített; az asztal fölé görnyedt, kortyolgatta az undorító, kihűlt teát és a fojtott hangokra figyelt.

— Vajjon a civilekre is alkalmazhatók a haditörvények?

— Ugyan, barátom!? Hát hogyan ítélkeztek a forradalmárok fölött hatban, meg hétben...

— Ah, igen! Elfelejtettem.

— A fő — a visszhangja...

— A katonák...

Számgin nem vette észre, hogy két tiszt termett mellette; az egyik így szólt:

— Mindnyájan, a tábornokkal az élünkön, arra kérjük önt, hogy ne híresztelje el ezt a sajnálatos esetet.

— Igen. Értem.

Egymás szavába vágva folytatták:

— Legalábbis itt.

— Főképp pedig — a legénység között.

— Nem érintkezem a közkatonákkal — mondta Számgin.

— Öngyilkossággal is lehet magyarázni — javasolta nyájasan az egyik tiszt, a másik pedig megkérdezte:

— Ismerte ezt az embert?

— Igen, ismertem.

— Egy Szövetségben dolgozik önnel, ugye?

— Közelről ismerte?

— Nem, nem közelről! — felelte Számgin és gépiesen hozzátette: — Vagy másfél-két évvel ezelőtt valóban öngyilkossági kísérletet követett el. Benne volt a lapokban.

— Nagyszerű! — mondta az egyik halkan örvendezve, a másik pedig hasonló hangnemben fűzte tovább:

— Pompás! — Nem emlékszik, melyik lapban és mikor?

— Nem, nem emlékszem.

— Kár!

— Szóval — szavát adja?

— Hogyne — mondta Klim Ivánovics

Akkor az egyik összevágta bokáját és így szólt:

— Tiszteletem!

A másik szintén összevágta bokáját, de szó nélkül és mindketten igen gyorsan asztalukhoz mentek.

Számgin felállt, kilépett a barakkból és elindult a sínek melletti kis ösvényen; amikor vagy másfél versztre ért az állomástól, leült a talpfákra és ott üldögélt, elnézte a síkságon szétszórt tábort. Azután egy nem könnyű kérdés vetődött fel benne: ki a nagyobb hős — Petrov hadnagy, vagy Anton Tagiljszkij?

Tagiljszkij halála megrendítette és felkavarta, azzal, ahogyan egy ép, egészséges ember szinte pillanatok alatt ijesztő hullává változhat, a kocsma- és nyilvánosház-tulajdonos fiának halála azonban nem keltett benne sajnálkozást, sem pedig bármilyen „nemesebb érzést" iránta. Klim Ivánovics jól emlékezett azokra a rendkívül kellemetlen órákra, amelyeket a Tagiljszkijjal, Marina meggyilkolásával kapcsolatban folytatott beszélgetés szerzett neki.

— Nagyon sötét és sértő játékot űzött velem akkor. Jellegzetes kalandor, de kétbalkezes, és ezért a legtermészetesebb, hogy miközben hősi pózra vágyott, ilyen dicstelenül pusztult el. Eszébejutott, hogy amikor a Szamszónov-hadsereg szétzúzása után egyízben összegyűltek egy rendkívül ismert író lakásán, Tagiljszkij így beszélt:

— Én azok közé az értelmiségiek közé tartozom, akik jobban proletarilázódtak, mint bármelyik munkás. Egy mesterember, még ha nem is rendelkezik magasabb technikai képzettséggel, nem csupán saját fizikai energiájának ura, hanem egyúttal olyan ember, aki technikai ismereteit úgy tudja értékelni, mint egy bizonyos igazságot, hasznothajtó valamit. Az én képesítésem: jogász, a társadalom védelmezője, annak szociálpolitikai rendje, a magántulajdon, tagjai élete elleni merényletekkel szemben. De el tudják képzelni, hogy eltűnt belőlem e rend védelmezése szükségességének tudata, el tudják képzelni, hogy ezt a rendet irántam ellenségesnek érzem? Hogy eltorzít engem

— Nos — hát aztán? Ez annyit jelent, hogy maga anarchista — szögezte le hanyagul ellenfele, Alexej Gogin, aki ugyanolyan divatbáb volt, mint nyolc esztendővel ezelőtt. Megőrizte sebesen futkározó szemének vidám csillogását, de ebben a csillogásban volt már valami gőgös, gunyoros; szép,

lágy hangja öntelten, határozottan csengett. Gogin észrevehetően megtestesedett, szépen ráncbavont szemöldöke ápolt arcát valahogy különösen méltóságteljesnek mutatta.

— Lehetséges, hogy anarchista vagyok, de nem azért, mert ismerem ezt a mellesleg szólva igen lapos, primitív, sőt sekélyes teóriát...

— Na lám? — csodálkozott Gogin bizalmatlanul.

— Bizony. Ön hazafi, ön élesen elítéli a defetistákat Én nagyon meg tudom érteni: ön bankban dolgozik, igazgató lesz valamikor, sőt esetleg az Orosz Köztársaság pénzügyminisztere. Önnek van mit védelmeznie. Én, amint tudja, egy kocsmáros fia vagyok. Természetesen, akárcsak ön és dicső hazánk bármely más polgára, én sem vagyok megfosztva attól a jogtól, hogy újabb kocsmát vagy nyilvános-házat nyissak. De en nem akarok nyitni semmit. Én olyan ember vagyok, aki kihulltam a társadalomból — érti? Kihulltam a társadalomból.

— Mint a gyermek tejfoga? Vagy pedig? — kérdezte Gogin.

— Ahogy önnek tetszik — felelte Tagiljszkij fáradtan; az író pedig ráncba vonta szemöldökét szép, de kevéssé mozgékony arcán és határozottan, prófétaian jelentette ki:

— Szavaiból a halál szól, öngyilkosság felé tart.

Tagiljszkij némán vállat vont.

— Nem, világos,, Tagiljszkij nem hős — állapította meg Klim Ivánovics Számgin. — Tette az elkeseredés műve. Megkísérelte, hogy maga vessen véget életének — de nem sikerült, hát úgy intézte, hogy más ölje meg... Első generációs értelmiségi — így nevezte magát. Értelmiségi-e valóban? De — hány embert öltek meg a szemem előtt! — jutott eszébe és egyideig szórakozottan fontolgatta: büszkeséggel vagy csupán csodálattal gondolt-e erre?

— Jogom van arra, hogy büszke legyek széleskörű tapasztalataimra — gondolta azután és elnézte a síkságot, ahol szünetlenül, fáradhatatlanul sürgött a sokszáz szürke emberi alak, fölöttük pedig ezertorkú, kusza moraj felhője lebegett El lehetett nézni ezt az értelmetlen nyüzsgést, hallgatni zsivaját — és közben nem látni, nem hallani semmit, saját gondolatai, emlékei reszkető fátyla miatt.

Valóban nem hallotta, amikor hozzálépett egy köpenyes, magas katona, bottal a kezében, odalépett és halkan kérdezte:

— Nagyságos uram — nem lenne újságja, olvasni?

Számgin gyorsan körülnézett — senki sem volt körülötte, vagy száz lépésnyire azonban még három alak haladt lassan.

— Nem — felelte szárazon.

A katona mélyet sóhajtott; a korhadt talpfát böködte botjával és újból megkérdezte:

— A Szövetségtől lenne itt?

— Igen.

Számgin rájött, hogy sértően kurta válaszokat ad és ezért megkérdezte:

— Sebesült?

— Reuma kínoz. Irgalmatlanul működik a lövészárkokban. Nedves erre a vidék. Mocsaras — mormogta a katona, és újabb kérdésre várt, azonban hiába várt; akkor meglóbálta botját és együttérzően mondta:

— Régen nézem már, onnan — hogy ül itt egy ember egymagában és töpreng a mi szerencsétlen dolgainkon...

Számgin hallgatott. A katona újból felsóhajtott, még hosszabban és mélyebben, mint az előbb, azután botjával a földet döfködve, megindult az állomás irányában.

Tompa bosszúság érzése maradt utána és a bosszúság nyomán különös gondolatok gyúltak fel, pislákoltak Számginban:

— Mennyi értékes erő, kitartó tanítási kedv pazarlódik erre a félvad, műveletlen embertömegre. És ezek lényegében nem annyira segítik, mint inkább akadályozzák az életet.

Klim Ivánovics agyának egy kicsiny csücskével felfogta ezeknek a gondolatoknak komikus paradoxonszerűségét, de nem zavarta őket és így ott pislákoltak benne lassan, amint rothad a tapló vagy az elszáradt ág; felidézték emlékezetében a magtár kifosztásának, a harang felhúzásának képét és még sok más egyebet, egészen a novgorodi állomáson tolongó szakállas, nagyfogú alakokig, egészen eddig a száz meg száz katonáig, aki ott nyüzsög a sebtében kivágott fák tönkjei és a letaposott rőzse közepett.

A három katona egyre közelebb ért. Számgin felkelt és gyorsan megindult a magános katona után; az pedig nyilván azt gondolta, hogy az úr utól akarja érni — és megállt, várt. Akkor Klim Ivánovics kiválasztotta a legalkalmasabb helyet és lemászott a töltésről s elindult a város felé. A töltésnek ezen az oldalán csinosabb volt a táj és nem éktelenítette el annyi ember; folyócska kanyargott a dimbes-dombos, pázsitos

mezőn, a mezőt későbbi nyírfacsoportok ékesítik, itt-ott fenyők bronz törzsei magaslanak, koronájuk sűrű zöldje alatt — fehér sátrak, sárga barakkok, ponyvával borított ládák gúlái, mindenütt vörös keresztek, fehérruhás ápolónővérek sürögnek, egy deszkaházikó ablaka előtt lilatalláros pap ül — rendkívül kellemes színfolt. Az állomásról a városba vezető út apró kövekkel van kirakva, a folyó partján halad, ár ellenében, azután elbújik a sűrű bozótban vagy a tömött nyírfacsoportocskák között. Fél versztnyire a várostól kékinges, övetlen katona lépett ki a cserjésből, hosszú, hajladozó vaslemezzel a vállán, nyomában pedig — Harlámov.

— Hallotta? — kérdezte Számgintól fojtott hangon, izgatottan. — Veljaminov százados lelőtte Tagiljszkijt...

— Véletlenül? — érdeklődött Klim Ivánovics és rásandított a katona piszkos képére.

— Dehogy! Veszekedtek...

A katona megrándította bajuszát és alig észrevehetően megrázta a fejét.

— Jákov — és Számginnak eszébe ötlött Moszkva, az 1905-ös év, a barikád. — Jákov elvtárs...

Harlámov pedig, mintha szemrehányást tenne valakinek, úgy magyarázta:

— Tagiljszkijnak igaza volt, amikor azt állította, hogy betegeket, nem pedig szökevényeket ítéltek el és lőttek agyon és ez a Veljaminov bíráskodott.

— Maga... jelen volt ennél? — kérdezte Számgin szigorúan.

Jákov elvtárs szintén kérdéssel fordult Harlámovhoz:

— Távozhatom, nagyságos uram?

— Igen, eredj csak...

Jákov átment az út tulsó oldalára; valósággal hajtotta a vállán hajladozó vaslemez. Harlámov levette sapkáját, arcát legyezgette és sebesen, fojtott hangon, egészen idegenül magyarázta:

— Majdnem minden tűzharc lelki traumát idéz elő az emberekben: az ember kábulatában csak megy, amerre a szeme lát, egyesek messzebb jutnak el, elkapják őket — szökevény! Az pedig semmit sem ért az egészből, még az értelmes beszédet is elfelejtette, teljesen beszámíthatatlan!

Számgin hallgatta és közben megállapította: szavát adta a tiszteknek, hogy nem híreszteli el a gyilkosság körülményeit,

de lám, már ismerik és a tisztek azt gondolhatják, hogy ő terjeszti a hírt.

— Régóta ismeri ezt a... katonát? — kérdezte és érezte, hogy száraz harag szorítja össze.

Harlámov némi csodálkozással, kérdőn pillantott Számgin arcába és közölte, hogy ismeri Jákovot: mesterségére nézve lakatos, ő vezeti a műhelyt, ahol a fogatolt járműveket, tábori konyhákat és más egyebeket szokták javítani.

— Rendkívül értelmes ember, iskolázott. De miért?

— Helyes-e, hogy előtte mesél erről az... esetről ami Tagiljszkijjal történt? — kérdezte Számgin és nyomban rájött, hogy a kérdést rossz formában vetette fel.

— Csinos kis história! — kiáltott fel Harlámov és kidüllesztette a szemét. — Ő azonban előbb tudott róla, mint én, hiszen ott dolgozik.

Klim Ivánovics Számgin rendkívül szigorú hangon jelentette ki:

— Ha már tudott róla, akkor... más! De általában úgy vélem, hogy ezekben a számunkra oly szomorú napokban nem lenne szabad aláaknáznunk a tisztikar tekintélyét a legénység szemében...

— Ahá-á, — húzta a szót lassan, mosolyogva Harlámov. — Maga — a háború feltétlen folytatásának híve?

— Igen — mondta Számgin bátran és utána nyomban megbánta, hogy ezt a kijelentést tette.

— Akkor, ez... valóban — egészen más! — jelentette ki Harlámov, leplezetlen gúnnyal. — De nézze csak: pontosan tudom, hogy 1905-ben Veljaminov százados hadnagy volt a pszkovi ezredben és annak a századnak a parancsnoka, amely a Sándor-térnél tüzelt a népre. A pszkovi ezrednek van még egy történelmi érdeme a haza szemében: 1831-ben ő fékezte meg a lengyel felkelőket...

Klim Ivánovics Számgin kérdéssel szakította félbe Harlámov elbeszélését:

— Mi következik ebből tehát? Bomlasztani kell a hadsereget, igen?

Harlámov leplezetlen álmélkodással kimeresztette szemét, karvalyorrú arca mélyen elvörösödött, néhány másodpercig hallgatott és ajkát nyalogatta, majd tanúságot tett bohóckodási hajlamáról: összecsapta bokáját, torz mosolyra fintorította ábrázatát, meghajolt és így szólt:

— Nem merészelem feltartani tovább.

Hirtelen mozdulattal hátat fordított Számginnak és elindult.

— Szemtelen! — kísérte el néma pillantással Számgin. — Pojáca. Operett-komikus. Nihilista, persze. Anarchista.

Utánanézett a sebesen távolodó Harlámovnak, közben cigarettára gyujtott és azon tűnődött, hogy azokban az időkben, amikor „az államot az a veszély fenyegeti, hogy elpusztul az ellenség csapásai alatt és valamennyiünknek egységben, leküzdhetetlen gránitfalként kell az ellenség elé meredniink" — ezekben a zord napokban az olyan felelőtlen emberek, mint ez a piperkőc és a Jákovok, mint Oszip ács vagy Tagiljszkij — romboló gondolatokat, eszméket hintenek el az emberek között. Egészen természetes volt, hogy eszébe ötlött Ruscsic-Sztrijszkij kapitány, ekkor azonban Klim Ivánovics megijedt: veszélyben érezte magát. Joggal mondhatta volna, hogy egy bizonyos idő óta a valóság ellenségesnek mutatkozik irányában. Rázogatja őt mint valami zsákot és mindazt, amit látott, tapasztalt, tarka s fárasztó ellentmondásokkal teli zagyvasággá gyúrja. Többször megesett, hogy nem hosszú időre — egy órára, vagy akár csak tíz percre — hirtelen, aggasztóan ráeszmélt, milyen összefüggéstelen az élettapasztalata, mennyire hiányzik belőle a gondolatok és célok erőssé kovácsoló egysége, és e megérzés mögött az élet értelmetlenségének sejtése lappangott. Sok minden feleslegesnek tűnt, sőt teljesen értelem nélkülinek, ami akadályozza egy más, sokkal erősebb és világosabb valaminek kialakulását. Klim Ivánovics Számgin tartózkodott a pontos meghatározásoktól, de beismerte, hogy ez az új, világos valami — szervesen idegen beállítottságot követel: eltökéltséget, amellyel még nem rendelkezik. Tisztában volt vele: hirtelen fellobbanó szándéka, hogy jelentést tegyen Ruscsic-Sztrijszkij kapitánynak Harlámovról és Jákovról — nem sokban különbözik attól a Harlámovnak tett közlésétől, hogy Tagiljszkij ügyészhelyettes volt azelőtt. Ilyen futó elhatározások mind sűrűbben jelentkeztek, nem lehett személyes ellenszenvvel magyarázni őket, bizonyára más magyarázatuk volt. Klim Ivánovics Számgin nem találta meg, mivel óvakodott keresni.

A fiatal nyírek árnyékában parasztszekér állt; hosszúlábú, ívelt hátú ló volt belefogva, az állat szőre valamikor fehér lehetett, azonban a rárakódott por folytán piszkos szürkés színre tett szert, sárga foltok tarkították; nagy, csontos feje

erőtlenül szinte a földig csüngött és beesett gödrében fakón csillogott a homályos, nedves szem.

Számgin megállt és nézegetni kezdte az állat karikatúrába illő, szomorú figúráját, eszébe jutott L. Tolsztoj „Mérceláb"-ja, Kuprin „Smaragd"-ja és úgy határozott: jobb lesz, ha a legközelebbi vonattal elutazik innen.

— A tisztek nyilván azt fogják gondolni, hogy én hireszteltem el Tagiljszkij esetét...

A nyírfatörzsek mögül óvatosan kilépett egy öregember, aki ugyanolyan karikutúrába illő volt, akár a ló: magas és görnyedt, a portól szürke vászoning és hasonló gatya volt rajta, amelynek szára majdnem térdig fel volt gyűrve és meztelenül hagyta rozsdás vasszínű lábát. Szürke szakálla vastag és furcsán egyenesszálú, úgy lógnak a szálak arcáról, akár a cérna; szeme szinte láthatatlan az ősz szemöldök alatt. Egy nagy pipát mutatott Számgin felé és lassan, halkan, szinte kelletlenül így szólt:

— Nincsen gyufája a nagyságos úrnak?

Kivette a dobozt Számgin kezéből, két szál gyufával körülményesen meggyujtotta pipáját, a dobozt pedig nadrágzsebébe dugta.

— Adja vissza a gyufát — javasolta Számgin. Az öreg megtapogatta ujjaival — ott van-e a zsebében? — és megrázta a fejét.

— Ajándékozza nekem az úr.

Tetőtől-talpig végigmérte Számgint, majd hirtelen kijelentette:

— Bizony semmi jó sem származik ebből a háborúból... Nem bizony. Lám, minálunk, Sztárij Jászenyban, learattuk a gabonát, azután meg felégették az egészet, ugyanígy Halomeriben, meg Udrojban — végig! Hogy ne maradjon a németnek. A paraszt sír, az asszony rí. Minek a sírás? Könnyel nem oltod el a tüzet.

Elgondolkozva beszélt, a földre bámult, Számgin lába elé; a csípős, zöldes füst ráborult szavaira.

— Irtják az erdőt. Olyan gondatlanul, mintha száz esztendeig senki sem élne ezen a vidéken. Meggyalázzák a földet, nagyságos uram! Az embereket öldösik, a földet gyalázzák. Hogyan kell ezt érteni?

Kellett mondani valamit az öregnek, Számgin tehát megkérdezte:

— Mit csinál itt?

— Szalmát viszek a sebesülteknek. Most az asszonyomat várom, pénzt kell kapnia... De már nincs rá szükség, a pénzre... Rossz ez így, nagyságos uram. Nyomorúságos lett az élet...

— Tűrni kell — tanácsolta Számgin józanul. — Mindenkinek nehéz — tette hozzá szigorúan, majd meggyőződéssel jósolta: — hamarosan vége lesz az egésznek és megint békében fogunk élni...

Ujjával sapkájához bökött és megindult, miközben mérgesen vitatkozott valakivel:

— Aligha lesz haszna az országnak abból, ha a tanulatlan emberek okoskodni kezdenek.

Sebesen ment, szeretett volna megfordulni, visszanézni az öregre, de nem nézett vissza, mintha félt volna, hogy az nyomába szegődik. Gondolatai szintén sebesen bukkantak fel és tüntek el, egymást kergetve.

— Harlámov bizonyára gondoskodik róla, hogy okoskodjanak. Vajjon mi ösztönözheti ilyesmire?

— ...Feltételezhető, hogy a parasztságnak és a munkásoknak politikai gondolkodásra szorításáraira irányuló törekvés nem más, mint becsvágyó emberek kétségbeesett gesztusa. Elveszítették az egyik tétet és most revánsot akarnak venni.

Egy óra mulva a sebesültszállító vonat egyik kocsijának perrónján állt és elnézte a földeket, melyeket úgy pettyeztek a sátrak, mint megannyi fehér hólyag. Nagyon rosszul érezte magát, az idegeit ért megrázkódtatás fizikai gyengeséget váltott ki, belei háborogtak, furcsa zúgás forrt a fülében, szeme előtt Tagiljszkij csodálkozóan megremegő arca lebegett, bosszantotta Harlámov emléke. Mindez bőséges hasmenésben vezetődött le; Számgin megijedt, hogy vérhast kap, öt napig feküdt az egyik állomáson, a vasúti kórházban, miután pedig visszatért Pétervárra, néhány hétig nem hagyta el a házat.

A fronton tett sikertelen útjai tompa, komor bosszúságra hangolták a szakállas katonák, az ácsok, zsidók ellen. Ebben a bosszúságban már volt némi gyűlölet az emberek iránt, bárhogyan legyenek is öltözve — terepszínű ingbe vagy pedig vászonba, kartonba. Azelőtt a zsidókkal szemben közömbös volt, a Bejlisz-ügyet olyan ügynek tekintette, amely veszélyezteti az ország jó hírnevét, az ország arculata pedig — ez az értelmiségé. Meg volt győződve róla, hogy a kormány anti-

szemitizmusával szemben ugyanúgy viseltetik, mint az értelmiségiek többsége és hogy ez a helyes álláspont. De amikor a frontról a zsidók elleni állati gyűlölet kábító, mérgező hulláma zúdult az országra — ezt gondolta:

— Valóban: miért töltenek be a zsidók olyan fontos szerepet minálunk?... Miért nem a tatárok, a grúzok, az örmények?

Eszébejutott, hogy grúzok és örmények a hadseregben is szolgálnak és tábornokságig is felviszik. De nincs egyetlen szemita tábornokunk sem, Angliában viszont nemritkán lesznek zsidókból lordok, sőt még India egyik alkirálya is zsidó volt.

Krisztus személyében a zsidóság egy olyan vallás megalapítójának tekinthető, amelyet egész Európa vall és amelyet a katolikus egyház az egész világon hirdet. Karl Marx személyében a zsidóság egy olyan tant terjeszt a földön, amely a tőke és munka érdekeinek összeegyeztethetetlenségét, az osztálygyűlölet elkerülhetetlen fokozódását, a szociális forradalom elháríthatatlan katasztrófáját hirdeti.

— Végeredményben az antiszemitizmus forrásainak kérdése rendkívül sötét kérdés, én azonban korántsem vagyok köteles megoldani. És általában: mit jelent a személyiség társadalmi kötelessége, hol a kezdete, melyek a határai?

Petrográdban inkább elemében érezte magát; Petrográdban az élet egyre hevesebben, izgatottabban zajlott, tomboló emberi szenvedélyek sűrű tajtékját kavarta fel és különös vadsággal korbácsolta fel a pénz iránti hajszát. Ebben a tajtékban bukdácsolt, úszott Iván Drónov is, állandó mámorban, amelynek oka látszólag nem annyira a szesz volt, mint saját tevékenységének sikerei. Számgin néhány hónapja nem találkozott vele, sőt eszébe sem jutott, egyszer azonban a Granovszkaja-színház előcsarnokában, a szünet alatt, Drónov hirtelen rárontott, megragadta a könyökét, megrázta a kezét és vidám szemével Számgin pápaszeme alá pillantva, borszagot árasztva, gyorsan kifejezést adott a találkozás fölötti örömének, majd elmesélte, hogy reggel hagyta el Petrozavodszkot: a Murmanszk-vasút számára szállít, ezzel foglalkozik most.

— Négyesben dolgozom: Nogájcev, Popov — mérnök, ismer téged — és Zauszájlov, szintén mérnök. „Zauszájlov és Popov, műszaki iroda". Pompás fickók! Bohém üzletemberek, tudod. Vidám népség! Hát te a Szövetség huszárja lettél? Nos,

mi újság a fronton, mi? Idehallgass, elmegyünk vacsorázni! Elbeszélgetünk, jó?

Drónov már kapatos volt. Kopaszra borotváltatta fejét, eltüntette bajuszát; vörös arca felpüffedt, megduzzadt, akár a hólyag, orra egészen elmosódott, alig lehetett észrevenni, vastag, húsos ajka viszont előreugrott és mohón remegett, és úgy villogtatta fogai aranyát, mint valami még meg nem rágott, le nem nyelt ételt. És a vörös szemöldökök alatt forogva, ugrálva csillogott a sebes, kissé kancsal, apró szempár. Érdekesnek ígérkezett a vele való beszélgetés. Bementek a „Jevropejszkaja" szállodába. Zsúfoltság, lárma fogadta őket; sok szép és gazdagon öltözött dáma volt látható, vonószenekar játszott, az asztalok között két pár bukdácsolt és nem lehetett mindjárt rájönni, hogy tulajdonképpen táncolnak. A dobogó mellett, pohárral a kezében, Valjáj-Márkov Duma-képviselő állt, akit „Bronzlovas"-nak kereszteltek el, Péter cárral való hasonlósága miatt, állt és egy ujjal a levegőt döfködve válla fölött, magyarázott valamit, azonban nem az ő szavait lehetett hallani, hanem egy kicsiny emberke beszédét, aki mellette állt.

— Megvetettük a materiális kultúrát — rikoltozott és úgy rémlett, mintha Márkov hangtalan szavait ismételné. — Sokkal jobban szórakoztatott, hogy világirodalmat, anarchisztikus eszméket, utánozhatatlanul csodálatos balettet teremtettünk, verseket írtunk, bombákat dobáltunk. Mivel nem tudunk élni, megtanultunk szórakozni... s a terrort is mulatságaink közé soroltuk...

— Ez, úgy rémlik, Suljgin — mormogta Drónov türelmetlenül. — Azt mondják: okos ember... De mit jelent okosnak lenni, napjainkban? Ez itt a kérdés!

— Egy egész évszázadon át küzdöttünk az önkényuralom ellen — kiabálta valaki kapatos hangon, egy nő pedig, akinek olyan természetellenesen hosszú volt a háta, mintha a tompora hiányozna — hangosan, de helytelenül idézni kezdett:

— Sötét esztendők sötét fiai,
Szörnyű éveknek sodrában születtünk...

És ekkor Számgin fülét hirtelen Berdnyikov emlékezetes, magas hangocskája ütötte meg:

— Bizony — badarság az egész, badarsá-ág! — nyujtotta el a szót, meggyőzőn, csitítóan. — Van egy hadosztályunk, amelyet „futtató társaság"-nak kereszteltek el, mivel folyton fut

a németek elől. Ugyan — miféle rágalom? Kérdezze csak meg a katonákat, helybenhagyják-e?

— Hát ez egy nagykutya! — közölte Drónov tiszteletteljesen — Berdnyikovnak hívják, híresség, tisztára bűnöző típus, ritka koponya. Még a miniszterek is kikérik a véleményét.

Számgin az asztal fölé hajolt, kissé felvonta vállát, úgy figyelt.

— Nos — mit akar hát? Mióta a háború folyik, egy egész hadsereget kergettek a mocsarakba, megadták magukat a németeknek. Kevés a puska, ágyú nincs, repülőgép sincs... A katonák mindezt jobban tudják minálunk...

— Azt ajánlom, vessünk véget ennek az ocsmány beszédnek — kiáltotta bőszen Márkov.

— Kérem — egyezett bele Berdnyikov; Számgin pedig, aki a szeme sarkából figyelte, láthatta, milyen könnyen hordozza Berdnyikov óriási hasát, felemelt fejjel átfurakodik az asztalok között és petyhüdt arcán jóindulatú, sugárzó mosoly fénylik.

Egy magas, feketeszakállú, bekecses ember hangosan beszélt Márkovhoz, a vendégek feje fölött:

— Ismerni kell az igazságot! A katonák — ismerik: hogy megöljünk egy németet, elveszítünk három oroszt...

— Hazugság!

— Hogy idegeskednek — állapította meg Drónov sóhajtva. — Berdnyikov viszont — látod? — nyugodt. Négy millió csizmára van szükség, a bőr pedig már a kezében van. Én gyűlölöm az ilyeneket, de — tisztelem. Az olyanokat pedig, mint te — szeretem, de — nem tisztelem. Mint a nőket. Ne sértődj meg, én magamat sem tisztelem.

Számgin szigorú pillantást vetett a szétfolyó arcra, valami kijózanítót szeretett volna mondani, ehelyett azonban csak ennyit kérdezett:

— Hát Toszja — merre van?

— Toszját tisztelem. Ő az egyetlen nő, akit tisztelek. A donmenti Rosztovban van. Nemrég itt járt nálam egy ember tőle üzenettel: azt írta, adjam ki neki a pénzecskéjét, százharminc rubelt. Én háromszázat adtam. Sok van nekem belőle, a pénzből. A küldönc pedig, amolyan... tuskó. Girhes. Nálam aludt. Azelőtt is megfordult Toszjánál. Valamilyen Tirkov vagy Tolcskov...

— Pojárkov — javította ki gépiesen Számgin.

— Lehetséges. Toszja rejtegette előlem. Még azt is gondoltam: régi szeretője. De — olyan girhes. Avvákum protopópa.

Mint mindig, Számgin feszülten figyelt az emberek hangjára — a bölcseség forrására. A vendégsereg megfogyatkozott, a teremben tágasabb lett, már három pár táncolt és noha behízelgően, koldus-tolakodással jajongtak a hegedűk, a bőgő — az emberek hangja egyre erősebben, erősebben és hevesebben csengett.

Számgin figyelte, milyen csábítóan hajladozik egy derékig mezítelen hátú, magas, karcsú nő egy katonatiszt karjai közt, aki fekete kötést visel jobb arcán — nézelődött és szokása szerint halászta az emberi bölcseség foszlányait. Már régen megállapította, hogy az a bölcseség, amelyet közvetlenül lesnek el forrásáról, az emberi szájról — igazabb, őszintébb annál, amelyet a könyvek és újságok kínálnak. Joga volt azt gondolni, hogy különösen őszinte a részegek bölcsesége, az utóbbi időben pedig úgy tűnt neki, hogy senki sem józan.

— Uraim! — kiáltott fel egy apró, kerekképű emberke, akit gyér, de hosszú macskabajusz ékesített és hajlott orrán csíptető remegett. — Uraim — hirdette még meggyőzőbben remegő tenorhangján. — A betegség okát kutatjuk és meg is lelhetjük egyik tünetében — Raszputyinban! De hiszen ez nevetséges, uraim, nevetséges! Raszputyin — apró pattanás, a kötőszövet jelentéktelen gyulladása.

— Ez pesszimizmus!

— Hallod? — kérdezte Drónov. Klim Ivánovics igenlően bólintott.

— Egy dilemma áll előttünk: vagy különbéke, vagy hadseregünk teljes pusztulása és forradalmak, parasztforradalom, Pugacsov-lázadás! — hirdette a szónok tompított hangon de nyomban ketten is rátámadtak:

— Hát tudja, a béke...

— Felháborító!

— Idegeskednek — állapította meg Drónov újból, mosolyogva és borospoharát vastag ajkához emelte. — Pedig, tudod, sokan felvetik a forradalom lehetőségét! Ez tény. Nogájcev még fel is utazott Norvégiába, házat vásárolt ott minden eshetőségre. Te hogyan vélekedsz: lehetséges?

— Nem — felelte Számgin szigorúan és határozottan, és ezt javasolta: — Ne zavarj a figyelésben.

— Én, pajtás, a forradalomra ürítem poharam — mormogta Drónov. — Ez — megoldás. A zűrzavar megoldása... Az egyénié. . És általában...

Az apró szónokhoz odalépett a magas hölgy és karjával vállára támaszkodva, előkelően meghajlította hosszú termetét, a fülébe súgott valamit; az felállt, karonfogta a hölgyet és a katonatiszthez ment. Drónov kacsintott, utána nézett, majd ezt javasolta:

— Elmegyünk a lányokhoz?

Számgin visszautasította; Jelénánál szokott aludni, ahol majdnem minden este változatos társaság gyülekezett össze és zajongott: csupa az eseményektől elkeseredett és fáradt ember. Észrevehetően nőtt azoknak a száma, akik panaszosan hajtogatták:

— Oh, mikor lesz már vége ennek háborúnak?

Ott sürgött Nogájcev, bőkezűen szórta a nyájas szavakat, mosolygott és egyetértően magyarázta:

— Bizony, bizony! Az ágyúk messzire lőnek, de a háború végét nem látni. Ez a német technika.

Nogájcev vigasztalni igyekezett, Piljnyikov magántanár azonban még fokozta az általános izgalmat. Kint volt a fronton, mint katonai levélcenzor, vakbélműtét céljából jött vissza, egy hónapig feküdt a kórházban, erősen megfogyott, jambor szőke szakállt növesztett, lágy arca kiszikkadt, megkeményedett, szeme tágabbra nyílt és valami siralmas csüggetegség dermedt meg benne. Hallgatás közben összeszorította állkapcsát, füle körül szüntelenül, kellemetlenül hullámzott a szakálla, de keveset hallgatott, jobban szeretett beszélni:

— El sem tudják képzelni, miféle leveleket írnak a katonák a faluba és a faluból a frontra — magyarázta félhangosan, mintha titkot közölne Hallgatói között volt egy mogorva zoológus-professzor, aki összeráncolt homlokkal, leplezetlen tanácstalansággal nézte Jelénát, mintha nehezére esnék meghatároznia az asszony helyét az állatok között. Ott volt még Számgin két ismerőse is — egy takaros, kopasz kis öregember érdemrenddel és hosszú papi vezetéknévvel, valamint egy epedező, teltidomú hölgy, Szuvorin színházának művésznője

— Magától értetődik, az arcvonal helyzetéről tilos írni, s a levelek körülbelül így oszlanak meg: túlnyomó többségük egyetlen szó említést sem tesz a háborúról, mintha szerzőik

egyáltalán részt sem vennének benne, a többiek pedig olyasmiket írnak, hogy a leveleiket meg kell semmisíteni...

— Egyes leveleket pedig bizonyára az ügyészséghez kell továbbítani? — kérdezte magabiztosan, hunyorogva egy hosszúarcú, egyenlőtlen fogú vendég, aki a Szövetség angyalbőrét viselte.

— Igen, ilyesmi is előfordul, — erősítette meg Piljnyikov és még halkabbra fogva hangját, így folytatta:

— Uraim, a mi népünk — ijesztő! Ijesztő az ország sorsa iránti közönye, a faluhoz, a földhöz rögződöttsége, valamint az úr, vagyis a művelt ember elleni állati, elpusztíthatatlan gyűlölete. Erre a gyűlöletre számítanak természetesen és számítanak is már a németbarátok, a defetisták, a bolsevikok, et cetera, et cetera... — Piljnyikov noteszt húzott elő kabátzsebéből, odamutatta a hallgatóság felé és engedélyt kért, hogy felolvasson néhány jellegzetes katonalevelet.

— Kérjük — szólt a kis öregember vékonyka hangon és igen nyájasan.

— „Hogy Jegor bátyánkat kényszermunkára vitték hát menjen isten hírével és most hogy nincs joga a vagyonhoz, hát te ne nézd ölbetett kézzel" — olvasta Piljnyikov, miután előzetesen közölte, hogy a levélben pontokon kívül egyéb írásjelek nincsenek.

— „Meg aztán iparkodj, a Vaszilij öregapó utáni örökség miatt, dédelgesd, babusgasd az öreget, amíg él és vigyázz, hogy Száska el ne lopjon valamit. A gyerek meghalt, mind a kettő, hát nem mi tehettünk róla, Isten adta, Isten elvette, te először is vigyázz a malomra és okvetlenül javítsd meg a szárnyait őszre, de ne holmi ronggyal, hanem vászonnal. A fogolylyal ne légy elnéző, ha már idecsöppent, hát dolgozzon is az átkozott kutya, ha egyszer ellenünk rugaszkodott." Na lám! — mondta Piljnyikov és újból meglóbálta noteszét.

— Nem értem, mi nyugtalanítja önt — szólalt meg a kis öregember és vállat vont. — Jó gazda lehet ez a muzsik, aki írta.

— És milyen együgyű — erősítette meg Jeléna. A többiek várakozón hallgattak, Piljnyikov pedig felugrott a széken és szomorúan elmosolyodott.

— A szerzője — egyszerű kásafőző, a tábori konyhán szolgál. Viszont, ellentétképpen, itt egy másik közlegény levele — jelentette ki és emelt hangon olvasni kezdett:

— „A háború egyre húzódik, folyton csak hátrálunk és

hogy hová jutunk, érthetetlen. Viszont azt rebesgetik, hogy a katonáknak maguknak kell véget vetni a háborúnak. A foglyok között akadnak olyanok, akik beszélnek oroszul. Az egyik gyári munkás négy évig dolgozott Pityerben és azt magyarázta, hogy más mód nincsen befejezni a háborút, mert ha ezt bevégzik, úgyis egy másikat kezdenek. A háború előnyös, a katonák kapják a sarzsit, a civilek meg szerzik a pénzt. És le kell fegyverezni a hatóságokat mind, hogy a nép kedve szerint, saját magunk rendezzük el az életet."

Piljnyikov kabátja belső zsebébe rejtette a noteszt, a kis öregember pedig mosolyogva mondta:

— Bizony, ez már... más húrokat penget! Az ilyen ellen feltétlenül küzdeni kell. — Fenyegetően rázogatta rózsás öklöcskéjét a rubingyűrűvel és hozzátette: — azonban mindenekelőtt fontos, hogy a Duma ne ingerelje fel az uralkodót.

— Kegyelmes uram — jajdult fel Piljnyikov, akinek egész arca, sőt alakja is olyan ember benyomását keltette, aki véletlenül megivott egy pohár ecetet. — De hát mit szól a hitvese németbarát nézeteihez és Raszputyinhoz, ehhez a piszkos folthoz?...

— Pompás megállapítás! — kiáltott fel a színésznő — nyomban szájára tapasztotta zsebkendőjét és a szeme nevetett.

— Túlságosan sokat beszélünk a rosszról — és ezzel fokozzuk erejét, elősegítjük növekedését.

Jeléna egy karosszékben hevert és cigarettázott, ügyesen eregette a füstkarikákat a levegőbe. Piljnyikov az öregember előtt állt és türelmetlenül hallgatta lassú beszédét.

— Az önkényuralom háromévszázados hagyományokra tekinthet vissza. Ne feledkezzék meg róla, hogy alig három esztendővel ezelőtt egész Oroszország egy emberként ünnepelte ezt a jubileumot és hogy Európában nincs több állam, amely e kormányforma szilárdságával dicsekedhetnék.

Számgin tudta, hogy a kis öregember fontos állást tölt be a pénzügyminisztériumban, Jeléna pedig elmesélte, hogy nemrégiben szép pénzt keresett valamilyen bank-operáción és felajánlotta hogy szívesen kitartaná.

— Engem ugyan ne tartson ki, de azért felcsipek egy kis pénzecskét tőle Szereti, ha kedvesek hozzá és jól fizet.

Jelénának ezeket a szavait a kis öregember juttatta Számgin eszébe, ugyanis oktatóan így magyarázott:

— **Az uralkodó — magános ember, barátai nincsenek,**

rokonai ellenségesen viseltetnek iránta, ő viszont szelíd ember, és szereti, ha kedvesek hozzá...

Számgin Jeléna mellett ült, hallgatta és elmosolyodott.

Amikor hazaért, ez a pár sor várta Jelénától: „Társaskirándulásra megyek, megnézzük a Murman-vasutat, onnan talán Arhangeljszkbe utazunk, aztán Jaroszlávljba, Nyizsnyijbe — hogy lássuk a sokat magasztalt Volgát. Tatárinov végül kifizette a honoráriumot. Csókollak. J."

Számgin összeráncolta homlokát és gondolatban leszidta az asszonyt:

— Szélhámos. A pénz olyan ügy után járt ugyan, amelyet a férjétől vett át, de már ő fejezte be, és megegyezésük szerint a honorárium fele őt illette volna; Számgin azonban tudta, hogy Jeléna nem osztozik vele, amint ez már nemegyszer előfordult.

Az ezzel a nővel való kapcsolat már azelőtt is terhes volt számára, a háború alatt azonban Jeléna határozott ellenszenvet kezdett ébreszteni benne — mohó pénzsóvárság támadt fel az asszonyban, nagyszabású spekulációkban vett részt, idegeskedett, szemtelenségeket mondott, nyűgös volt és — ami különösképp felizgatta Számgint — egyre élesebb megvetést árult el minden iránt, ami orosz: a hadsereg, a kormány, az értelmiség, tulajdon cselédje iránt, és mind gyakrabban adott kifejezést, különböző formában, Franciaország sorsa fölötti aggodalmának:

— Ördög vigye őket, a németeket, azokkal a hosszú ágyúikkal! Ha szétrombolják Párizst — hát hol fogok élni én? A ti hadseregeteknek a mocsarakba kellene fojtani a németeket, ahelyett, hogy maga fullad belé. Szép kis tábornokaitok vannak, akik azt sem tudják, merre száraz, merre mocsaras...

Számgin feleslegesnek tartotta, hogy ellentmondjon, Jelénának ezek a beszédei azonban eltaszították az asszonytól. Egyízben azonban mégis megjegyezte:

— Hogyan, számodra Franciaország — csak Párizsból áll?

— Hát persze. És aki nem érti ezt, az nem érti Franciaországot. Csak nálatok lehetnek ilyen városok, úgy a szélén odabiggyesztve, mint ez. Képtelen vagyok megérteni: mit fejez ki Pétervár? Azért vagytok ti mind olyan szétziláltak, mert nincs nálatok központ, nincsen Párizs. Azért minden olyan —

homályos, zűrzavaros, összefüggéstelen nálatok. Például — itt vagy te. Miért nem vagy te képviselő, miért nem ülsz a Dumában? Te — aki ilyen okos, tájékozott ember vagy, de mire irányul a te becsvágyad?

Ezt már annyira kellemetlen volt hallgatni, hogy határozott ellenszenv ébredt benne Jeléna iránt. Azonban hasznosnak tartotta, hogy eljárjon hozzá, mivel az asszonynál esténkint mind nagyobb társaság sereglett össze; az emberek ijedtek voltak a front eseményei miatt, aggodalmuk egyre nőtt, és a külső ellenség ereje fölött érzett rémülethez lassanként csatlakozott egy másik: a forradalom lehetősége miatti rémület. Ezek között az emberek között Számgin valósággal ördögnek érezte magát — okosabbnak, fontosabbnak náluk. Valahogyan egyre több idegen bukkant fel, az „Entente cordiale" országaiból. Különösen sok angol, mindenütt ott voltak, mindenkit oktattak és általában úgy viselkedtek, mintha ők lennének az „urak a házban". Számgin nem is csodálkozott, amikor Jelénánál egy angol tiszti egyenruhát viselő férfival találkozott, akinek fogai között pipa füstölgött és a füst kékes fátyollal borította arcát, olyannyira, hogy nem jött rá mindjárt, hogy nem más mint — Mister Crayton. Számgin emlékezetében az arca úgy élt, mint egészséges, pirospozsgás, kerek arc, most azonban megnyúlt, alsó állkapcsa mintha elnehezült volna, orra megnagyobbodott, bőre széltől cserzett, barnás volt, régente nyugodtan figyelő szemében pedig fáradt, hanyag és gúnyos mosoly bujkált. Tábornoki méltósággal viselkedett, taglejtések nélkül beszélt. Délceg alakjára pillantva, Számginnak az jutott eszébe, hogy Crayton valószínűleg a háború előtt is tiszt volt. Az angol mosolyogva tekintett rá, de nem ment oda hozzá, mintha azt várná, hogy az orosz járuljon elébe.

— Megismer? — kérdezte parancsolón és kivillantotta sűrűn álló, erős fogait, melyek között két platinakorona fehérlett; majd néhány, az egészségről, időjárásról, háborúról szóló elkerülhetetlen mondat után — valamiért fojtott hangon — feltette a kérdést, amelyre Klim Ivánovics várt már.

— Ismeretlen maradt, ki ölte meg Zótova úrhölgyet? Rosszul dolgozik a maguk rendőrsége. A mi Scotland Yard-unk kiderítette volna, bizony! Nagyszerű orosz asszony volt, — dícsérte. — Kissé... hogy is mondják? túl-ter-hel-te magát mindenféle ismerettel, amelynek semmi gyakorlati jelentősége nincsen, de ennek ellenére jó gyakorlatias észjá-

rása volt Ezt sokszor észreveszem: az oroszok mintha szégyelnék a gyakorlatiasságot és eltitkolják, vallással, filozófiával, etikával díszítik körül

Nagyon hangosan beszélt igyekezett a szavakat pontosan kiejteni. figyelt a hangsúlyra; s beszédét az a meggyőződés hatotta át, hogy ez a sokféle ember, aki ebben a szobában minden cél nélkül összegyülekezett, még sosem hallhatott egy igazi európait.

— Nemrégiben olvastam egy igen érdekes könyvet, „Gazdaságfilozófia" a címe — érdekes és fantasztikus kísérlet Marx tanításának teológiai megmagyarázására. Egy normális brit sosem fecsérelné humorát ilyen témára... Lehetséges, hogy a teuton abba a kísértésbe esik. hogy megpróbálja teologizálni a materializmust; a németek nemkevésbbé irracionálisak az oroszoknál, filozófiai hajlamuk azonban nem akadályozza őket abban, hogy újból kifosszák a franciákat. Van egy Kantjuk, Hegeljük, de a hozzájuk legközelebb álló filozófiát Fichte, Stirner, Nietzsche nyujtja És tisztában vannak azzal, hogy mi a gyakorlat — a létért, az élet szabadságáért való küzdelem.

— Szélsőséges európai — mondta tisztelettelljesen, fojtott hangon Piljnyikov Jelénának. — Földrajzi és intellektuális értelemben — szélsőséges.

— Nincs szándékomban eltúlozni Anglia multbeli érdemeit Európa történelmében. most azonban teljes meggyőződéssel állíthatom: ha Anglia nem lépett volna harcba Franciaországért a németek már rég szétverték, kirabolták kegyetlenül megkínozták volna és ugyanezt tették volna önöknél... önökkel.

Abbahagyta bölcsesége fitogtatását, mivel asztalhoz hívták a vendégeket, kis idő mulva azonban az asztalnál újból felcsendült meggyőző hangja és mondatai könnyen emlékezetbe vésődtek.

Craytont ellenvetés nélkül hallgatták és Számgin azt gondolta, hogy ennek az oka nyilván a szövetséges és vendég iránti udvariasság Az angol annyira felingerelte Számgint, hogy Klim Ivánovics. megtagadva régi szokását hogy nem vesz részt a vitákban, már az alkalmas pillanatot. alkalmas formát kereste arra hogy vitába szállhasson Craytonnal

Hirtelen azonban Jeléna szólalt meg, merészen és gúnyosan

— Ne sértődjék meg, Mister Crayton, ön bizonyára tudja, hogy az angolokat nem nagyon kedvelik és hogy erre rászolgáltak. Százkét évvel ezelőtt Waterloo alatt az önök katonái végleg kioltották a francia forradalom tüzét. Önök büszkélkednek e kétes érdemmel Európa színe előtt, amelyet önök akadályoztak meg abban, hogy egyesült államokká alakuljon — én hiszem, hogy Napoleonnak ez volt a célja. Száz esztendő során önök, az „arisztokratikus faj", a kompromisszumok emberei, akik példátlan kétszínűséggel és közömbösséggel viseltetnek Európa sorsa iránt, önök, a valósággal komikusan gőgös emberek, annyi népet tudtak rabigájuk alá hajtani, hogy azt mondják, minden angolra öt indus dolgozik, nem számítva a többi leigázott fajtát.

Számgin álmélkodva hallgatta és Jeléna arcjátékát figyelte. Az asszony kifestett arca mélyen elvörösödött, annyira, hogy feltűnővé vált a púderréteg, nyaka szintén megtelt vérrel, és a vér nyilván fojtogatta Jelénát: idegesen és különösen rángatta fejét, ékköves gyűrűktől csillogó ujjai a cukorcsiptetőt huzigálták. Számgin, aki mellette ült, sosem látta még ennyire dühösnek, izgatottnak; előrehajolt, fejét válla közé húzta és faggatta önmagát:

— Hogyan fog ez végződni?

Hallgatással végződött. Crayton cigarettára készült gyujtani és kérdőn pillantott körül, nyilván arra várva, hogy valaki ellentmondjon.

Jeléna előredőlt, kissé összehunyorította szemét, amitől pillantása még szúrósabb lett és így folytatta:

— Ismertem egy arab tudóst; ezt tartotta: „az angol Európában — róka, a gyarmatokon — olyan állat, amelynek még neve, sincs..." Önök a németeket rablóknak, állatoknak tartják; de hiszen az önök kormánya volt segítségére a poroszoknak Franciaország szétzúzásában, önök támogatták őket Ausztria ellen, önök támogatták Bismarckot. Vessünk véget a politikáról való csevegésnek, amíg még össze nem veszít bennünket — mondta Jeléna és bágyadtan felsóhajtott.

Crayton himbálózott a székkel együtt, nevetett. Piljnyikov ijedten nézett Jelénára, a többiek pedig — öten-hatan — várták, hogy mi lesz.

— Igen — mondta a színésznő és mélyen felsóhajtott. — Valaki, valahol csinál valamit, és egyszerre csak — háborúskodni kezdenek! Szörnyű. És tudják, szinte semmi sem maradt

már, amiről ne lehetne vitatkozni. Mindenki, mindenütt, mindenről vitatkozik és ez egészen a gyűlöletig fajul.

Számgin szinte félálomban hallgatta ezeket a szomorú szavakat. Olykor futó pillantást vetett Jeléna festett arcára és azon tünődött, hogyan sérthette meg Crayton hencegése enynyire ezt a kis énekesnőt, aki csupán azért nem lett kokott, mert szívesebben vette, hogy egy öregember kitartsa. Csókolhatta, amikor akarta, de sosem hallott tőle politikai elmefuttatást másként, mint anekdóta, vagy pletyka alakjában. Nagyon hitt saját kifínomult megfigyelőképességében, hitt megfigyelései pontosságában, értékelései helyességében. Jelénában azonban volt valami, ami elkerülte a figyelmét és igen kellemetlen volt meggyőződni erről; minthogy butának tartotta az asszonyt, lehetséges, hogy őszintébb volt vele, mint kellett volna. Megfigyelte, milyen gondosan piszkálja ki Mister Crayton egy kis kanállal a hamut pipájából a hamutálcába, és hallgatta tagolt beszédét:

— Alapjában véve a háborút önök, oroszok kezdték. Ha a tárgyalásokba nem szólt volna bele az önök temperamentuma...

Az „arisztokratikus faj" képviselőjének szólamai nem érdekelték Számgint. Crayton — idegen ember, véletlen vendég; ha valamikor Oroszország urai közé fog tartozni, akkor szavai súlyt és jelentőséget kapnak majd; most azonban saját, Jelénához fűződő viszonyát kell megvizsgálnia: nem kellene talán megszakítani a kapcsolatot ezzel az asszonnyal? Ennek a kapcsolatnak vitathatatlan előnyei is vannak, egyre szélesbíti ismeretségi körét és az új ismerősök idővel még hasznára lehetnek. De úgy látszik, Jeléna képes támadni és védekezni is.

Számgin szívesen látogatta a különféle összejöveteleket, a frázisok tömkelegéből kiragadta azokat, amelyek a legértelmesebbeknek tűntek és úgy találta, hogy ezek szoros, erős rendszerbe csoportosulnak nála. Látta, hogy a front komor eseményei egyre háborgóbb nyugtalanságot keltenek az emberekben, akik mind őszintébbek lesznek tulajdon gyávaságukban és arcátlanságukban, cinizmusukban, valamint abban a felismerésben, hogy lehetetlen befolyással lenni az eseményekre. Ördögnek érezte magát közöttük, de olyan ördögnek, amely segíteni kíván és tud is nekik az élethez. Minthogy világéletében zárkózott, szófukar ember volt, rendszerint néhány köz-

keletű frázist szemelt ki, ügyesen kiválasztotta az alkalmas pillanatot a felszólalásra és szárazon, oktatóan osztogatta tanácsait.

— Napjaink — nem alkalmas idő a fogalmak kiszélesítésére. Egyhelyben keringünk a pontos, általános értelmű, tárgyilagos meghatározások szükségessége előtt. Magától értetődik, el kell kerülnünk azt a veszedelmet, hogy vulgarizáljuk a fogalmakat. Egyetértünk abban a felismerésben, hogy a rendszeren változtatni kell és ez már sok. A valóság, a jelen helyzet azonban nehezebbet követel — egységet, mivel az adott körülmények összessége azt parancsolja, hogy vegyük számba és szilárdítsuk meg mindazt, ami képes egyesíteni bennünket.

Az ilyen kijelentések kielégítették azokat az embereket — vagyis lecsendesítették aggodalmaikat — akiknek szükséges volt érezniök, hogy a beszélés puszta tényével is valami hasznos, sőt történelmileg szükségszerű dolgot művelnek. Olykor nekiszegezték a kérdést:

— Dehát miben és hogyan kell kifejezésre jutnia ennek az egységnek?

— Éppen ez az a téma, amelyet megfontolás tárgyává kell tennünk, — felelte ilyenkor, és ha történetesen azt látta, hogy a kérdező nem elégszik meg ezzel a válasszal, nyomban órájára pillantott és eltávozott.

Az egyik összejövetelen szembeszállt vele egy magas ember, akinek szürkés szakálla apró csigákban göndörödött. Ráncbavont, vastag szemöldöke alól szigorúan pillantott áttetsző, égszínkék szeme, felemás öltözete kicsiny és szűk volt, termetéhez képest; barna és fekete kockás nadrág, csíkos szürke kabát, magasnyakú szatén ing. Volt ebben az emberben valami nevetséges és naív, ami rokonszenvet keltett.

— Idehallgasson, — kezdte — ön folyton az értelmiségiek egyesüléséről magyaráz, dehát kivel kell egyesülni? Lám, nálunk vannak bolsevikok és vannak mensevikek, emezek Leninnel tartanak, amazok — Plehánovval, Mártovval — dehát kivel tart ön?

Számgin megérezte a veszedelmet és nem felelt mindjárt. Látta, hogy válaszára nem egyedül ez a göndörszakállas vár, hanem mind a három vagy négy tucat ember, aki összezsúfolódott ebben a nagyúri szobában, amely mahagóni-szekrényeivel gardrób-fülkére hasonlított és közepén hosszú asz-

tal állott. Számgin sietség nélkül cigarettára gyujtott és így szólt:

— Az én számomra, személy szerint, e kérdés gyökere és lényege az internacionalizmus és a nacionalizmus közötti ellentmondásban rejlik. Önök tudják, hogy a német szociáldemokrácia a hadi hitelek megszavazásával kompromittálta a nemzetközi szocializmust. Vandervelde a maga részéről még rá is duplázott, és hogy még korábban az olyan szocialisták viselkedése, mint Viviani, Millerand, Briand et cetera, szintén elárulta, milyen erőtlen és egyúttal milyen szomorúan hajlékony a szocialisták etikája.

Mint gyakorlott bírósági szónok, Klim Ivánovics Számgin meglehetősen jól értett ahhoz, hogyan kell kikerülni a veszélyes helyeket, kitérni előlük. Eléggé olvasott volt ahhoz, hogy bármilyen meghatározást könyen kitöltsön éppen azzal a tartalommal, amelyet a nap és a perc követelt. És végül határozottan tudta, hogy az emberek mindig oktalanabbak azoknál a gondolatoknál és szólamoknál, amelyeket használnak, — ezt onnan tudta, mivel igen gyakran maga is ilyennek érezte magát. De nem volt világos: ez az alkamazkodó készség az emberek sajátsága-e, vagy pedig — a tané?

— Ahhoz, hogy a nemzetköziségről beszéljünk, előbb tisztázni kell, mi is a tartalma ennek a fogalomnak, hogy: nemzet. Vegyük például Angliát. Az angolok — leginkább megfelelnek a nemzet fogalmának, egyfajtájú nép, amelyet ez az egység szinte monolit erővé kovácsol, amely arra kényszerít sok százmillió másfajtájú embert, hogy dolgozzon érte. Fel lehet tételezni, hogy éppen emiatt Anglia az az ország, amelyben a szocializmus csak nehezen tud gyökeret verni. Vannak ugyan ott Fabianus-szocialisták, őket azonban akár meg sem kell említeni: nevüket Fabius Cunctator római hadvezérről vették, e név késlekedőt jelent, — erről a hadvezérről köztudomású, hogy nehézkes, lomha, konzervatív ember volt és miközben más hadvezéreknek engedte át, hogy verekedjenek Róma ellenségeivel, ő maga csak akkor ütötte az ellenséget, amikor annak kimerült az ereje. Az ő példája irányította az angolok viselkedését a XIX század elején.

A göndörszakállú férfi zavart pillantást vetett a figyelmesen hallgató vendégseregre és ezt mormogta:

— Hát azt sem tudom megérteni, — miért mesél ezt?

Számginnak nagyon nem tetszett a világoskék szempár

áthatő pillantása, — fényes izzó szén kékes tüzére emlékeztetett, szakállában pedig kellemetlen, leselkedő mosoly bujkált.

— Az Egyesült Államok amerikai — még nem nemzet, — folytatta. — Angolok, németek, zsidók, olaszok, szlávok és egyéb nációk gépiesen egyesített és egységes konglomerátummá még nem préselt halmaza. Amerika és Oroszország között sok hasonlóság van, Oroszország azonban még kevésbbé egységes, még élesebben és mélyebben széttagolt állam. Az Egyesült Államok népessége — túlnyomó többségében a négerek kivételével — európaiakból áll. A mi országunk lakossága 57 egymással semmi kapcsolatban nem álló nemzetiséget számlál: a lengyelek nem értik meg a grúzokat, az ukránok a baskírokat, a kirgizek és tatárok a mordvinokat és így tovább, és így tovább. Nincs egyetlen más állam, amelynek ilyen mértékben szüksége lenne művelt, központi hatalomra, egy jóakaratú, energikus intellektuális erő jelenlétére...

— Nos, most már érthető — jelentette ki a göndör s lassan felkelt a székről. Kabátja zsebéből gyűrött sapkát húzott elő, térdére csapott vele és mogorván odaszólt valakinek:

— Indulás, Mitya!

Középtermetű, zömök ember állt fel; jóságos, kerek arca, csapzott haja volt, fekete posztóinget és térdigérő csizmát viselt. Mikor elhaladt Szamgin mellett, csengő hangon megjegyezte:

— Maga már annyit tud, hogy...

— Hallgatni is szégyen, — fejezte be mogorván a göndörszakállú.

— Úgy bizony! Tudni sokat tud, de — keveset ért! — mondta a feketeinges, és mindketten megindultak az ajtó felé, s úgy dobogtak a parketten, akár a lovak.

— Meg kellett volna hallgatni végig — szólt utánuk Szamgin. Mitya így felelt:

— Hallottuk. Szoktunk olvasni.

— Én ismerem őket — jelentette ki fenyegetőn a vörös hajú Aljábjev hadnagy és botjával kopogott a padlón. Terepszínű ingén fehér keresztecske csillogott, csillogtak vadonatúj rangjelzései is, arany fogai, övcsatja, az egész embert szinte átjárta a különböző fémek ragyogása és még a hangja is fémesen csengett. Nehézkesen botjára támaszkodva felállt, eligazította hosszú, rézszínű bajuszát és vádlón folytatta: —

Ezek munkások, a viborgi külvárosból, ott mindenki bolsevik, legyenek átkozottak!

— A munkásokat nem kell felingerelni, — fűzte közbe békésen, de határozottan Márja Ivánovna Orjehova.

— Mi az? Nem kell felingerelni? Hát így vagyunk? — kiabált Aljábjev és közben a vendégeket fürkészte, mintha előre meg akarná állapítani, ki merészel szembeszállni vele. — A frontra kell küldeni őket, a legelső vonalakba, — ezt kell tenni. A golyózáporba velük! Úgy bizony! Elég már a kesztyűs kézzel való bánásból, elnézésből és általában a szavakkal való játékból. A szavak nem szelidítik meg a nyakasokat...

— De minek kiabálni? — kérdezte Visnyakov ügyvéd, színházbarát és szenvedélyes sakkjátékos, s közben szomorúan rázogatta tar koponyáját és mélyen sóhajtozott. — Késő a kiabálás, — adta meg a választ önmagának és szélesen széttárta karjait. — Minden elpusztul, minden! Rendkívül találóan mutatott rá Klim Ivánovics, hogy Oroszország — agyagfazék, amelyben forr, de nem tud megfőni a sok különféle, összeegyeztethetetlen...

— Ólomlábú kolosszus, — közölte Orjehova, mint valami ujságot; három hölgy egyetértett vele, a negyedik azonban leplezetlen rémülettel kérdezte:

— De hogyan, ha köztársaság lesz, ezeknek a burjátoknak, kalmükökнek és egyéb vádembereknek mind joguk lesz arra, hogy orosz nőket vegyenek feleségül? — Magastermetű nő volt, hosszú arca karikatúraszerűen hegyes állban végződött, porcos orrán csiptető remegett, mellén a Szmoljnij-intézet növendékeinek jelvénye csillogott.

Vagy tizen beszéltek egyszerre. Aljábjev egyre vadabbul kiabált, úgy forgolódott, mint aki tűkön ül, kopogott botjával, tologatta, rázogatta székét, mintha hajánál fogva cibálna valakit, a sok fém csak úgy csillogott rajta.

— Fanatizmus, avvákumság, — kiabált.

Egy ódivatú ferencjózsef-kabátot viselő kövér ember, két kézzel támogatva pocakját, tompa, zsíros basszushangon dörögte:

— Egy bocskoros, zsuptetős állam harcba keveredett egy acélba kovácsolt ellenséggel, — mi? Nem rossz ugye? Már csak ezért is bukást érdemel a kormány, noha én egyáltalán nem vagyok liberális. Előbb kőházakat építs, vastetővel, tökfej, és aztán harcolj...

Valaki így kiabált:

— Úgy mozgunk, mint az élők,. pedig már...

Végül valamennyi kiáltást elfojtotta Aljábjev áthato hangja:

— En nem vagyok kereskedő, én nemes · vagyok, de tudom: kereskedőtársadalmunk teljes mértékben méltónak bizonyult arra, hogy átvegye és továbbfejlessze a nemesség kultúráját, az arisztokrácia tradícióit. Kereskedőink már ösztönzik a művészetet, gyüjteményeket szerveznek, kitűnően értenek a könyvkiadáshoz, szép házakat építenek...

— Ugyan már! Homjakov kétszázezer rubelt akart kivasalni Moszkva városából a néhány százseny nagyságú telkéért, — rikoltotta valaki.

— Kérem, ne szakítsanak félbe ilyen ostobaságokkal — ordított vadul Aljábjev; a vendégek botrányt szimatoltak és halkabbra fogták hangjukat, ami Aljábjevet is arra késztette, hogy nyugodtabban fejtse ki bölcseségét.

— A szocializmus, eszméjét tekintve, a személyiség elnyomásának ősrégi, barbár formája. — Kiabált, a magasabb hangoknál szinte sikongott, minduntalan felvetette fejét, egyenes hajfürtjei egy másodpercre szabadon hagyták szögletes homlokát, azután ráhulltak fülére, arcára s arca keskennyé vált; ajka remegett, álla reszketett. Számgin azonban ebben a cingár kis figurában mégis valami játékszerűt és komikusat látott.

— A szocializmus jogegyenlőséget feltételez, ez azonban annyit jelent: minden embert egyforma képességűnek kell elismerni, mi pedig tudjuk, hogy az európai kultúra egész fejlődése a képességek különbözőségében gyökerezik... Üdvözölném a szocializmust is, ha igazi emberré tudná változtatni, meg tudná szervezni az együgyű, lusta, de mohó pogányt, a mi parasztunkat, — azonban nem hiszem, hogy a szocializmus alkalmazható agrár-téren, különösképp pedig nálunk.

Számgin, mivel látta, hogy ez az ember szilárdan bitorolja az ő helyét, — elment; a távozásra — legalább neki úgy rémlett — mindig ki tudta választani azt a pillanatot, amely sajnálkozást kellett, hogy ébresszen az emberekben: lám, itthagy bennünket valaki, aki nem mondta el a lényeget, amit tud. Szilárdan meg volt róla győződve, hogy nő az emberek szemében, észrevette, hogy mind követelőbben néznek rá, egyre figyelmesebben hallgatják. Ez a meggyőződés a büszkeség érzését váltotta ki belőle; egyúttal azonban mind észrevehetőbben izgatta: szüksége van erre a „lényeg"-re, ez azonban

még mindig nem alakult ki sokrétű tapasztalataiból. Egyre gyakrabban érezte, hogy a nyers anyaghalmazból rendkívül nehéz egységes értelmet kisajtolni, sajátos alakba öltöztetni, odaállni az emberek elé egy felfedezéssel, amely az ország összes haladó erőit egyesítené.

Nemrégiben a csapzott, borotválatlan Drónov — kapatosan, mint mindig — így panaszkodott neki:

— Megkopasztottak a társaim, 278.000-rel. Nogájcev címeres gazember, vigye el az ördög! De sajnálom Zauszájlovot és Popovot, derék fiúk, tudod, olyan — vén betyárok. Zauszájlov Szologub elvét vallja: az élet — „játékom törvénye". Popov — puhány, balszerencsés játékos, de rokonszenves dög. Általában — unom magam. Főleg, hogy nem tudom: mit kezdjek? Világos, reális célra van szükség. Nekem pedig célom ugyan nincsen A pénz? Pénz van, de a pénz olvad: ma a rubel 43 kopejkát ér. Meg különben is — a pénz nekem nem cél. Ha meglenne Toszjka, aranyba foglalnám, brilliánsokkal aggatnám teli — élj kedvedre!

— Bolsevik lett? — kérdezte Számgin.

— Olyasmi — felelte Drónov, és nekikészülődött az ivásnak. Kabátja belső oldalzsebében, ahová a tekintélyes polgárok levéltárcájukat rejtik, Drónov ezüsthálóval díszített lapos üvegkulacsot hordott, amelyben valamilyen ritka konyak kotyogott. Óvatosan lecsavarta a pohárkát a kulacs nyakáról, és így mormogott:

— Ezt az üvegecskét Tagiljszkijtől kaptam ajándékba. Hazudtak a lapok, hogy öngyilkos lett: egy hónapja mesélte Hotyájincev öcsikéje, aki katonatiszt, hogy véletlenül meghalt a fronton. Érdekes alak volt Kiszámította, mennyibe kerül a mi önkényuralmunk gépezete és mennyibe a francia köztársaságé — és kiderült: a különbség nem is olyan nagy, ezen a téren a frank nem sokkal maradt el a rubeltől.

— Mondjam el neki? — kérdezte Számgin önmagától. — De miért? — A második kérdés megsemmisítette az elsőt és ezzel együtt eltűnt Anton Tagiljszkij emléke is.

Drónov minden találkozás alkalmával teméntelen apró badarsággal szórakoztatta Számgint, melyeket az élet felkavart mocsarából merített Úgy rázta le őket zömök alakjáról, akár a porszemeket. de a sok badarság között majdnem mindig akadt értékes is Számgin számára.

— Egy fiút küldött Toszja hozzám, az odesszai egyetem hallgatója volt, jogász, de kizárták a harmadik évfolyamról,

mert nem fizetett tandíjat Azután rakodómunkás volt a kikötőben. palackokat dugaszolt egy sörgyárban, halászott Ocsakov vidékén. Jófejű, vidám kópé Felfogadtam titkáromnak.

Jobbkezével simogatta a kulacsot, ujjával elgondolkodva vakargatta szemöldökét és így folytatta:

— Lám — egy igazhitű bolsevik! Neki van célja Polgárháború, üsd a burzsoáziát, csinálj szociális forradalmat a szó teljes, ünnepélyes értelmében és kész!

— Mi az, te hiszel ilyen lehetőségben? — kérdezte Számgin egykedvűen.

— Én-e? Én — az emberekben hiszek. Nem általában az emberekben, hanem az ilyenekben, mint ez a Kantonyisztov. Néha találkozom bolsevikokkal. Hát ők, pajtás, nem tréfálnak! Forronganak a munkások, sztrájkok ütik fel a fejüket, háborúellenes jelszavakkal, a Don mentén — a bányászok összeverekedtek a rendőrséggel, a parasztocska belefáradt a harcolásba, a szökevények száma nő, — a bolsevikoknak van kivel csevegniök.

Mélyen felsóhajtott, majd hirtelen felállt és mérgesen mondta:

— Te folyton csak vallatsz engem, Klim Ivánovics! Közben pedig magad természetesen jobban tudsz mindent, mint én. Mire való ez a vallatás? Hogy mennyire ostoba vagyok, azt magam is tudom, de segíts megértenem: miért vagyok én ostoba?

— Részeg vagy, — jelentette ki Számgin.

Drónov megsértődött és duzzogva távozott. Számgin elkísérte komor pillantásával, sőt utána hajította cigarettacsutkáját is.

— Harlámov valószínűleg szintén bolsevik, — gondolta, majd eszébe jutott Hotyájincev, aki nemrég egy szerkesztőségbeli összejövetelen fülsiketítően így prédikált:

— Már Saint-Simon megjósolta, hogy az élet urai a bankárok lesznek. Minden államban tarsolyaikba söprik az összes tőkét, azután egy tarsolyba rakják, később minden állam, minden nemzet koncentrált tőkéit egyetlen zsákba gyüjtik, — és akkor nagylelkűen megszervezik az egész földön a termelést és a fogyasztást, a legszigorúbb, sőt szent igazságosság törvénye alapján, amint ezt megjövendöli néhány igen okos német, Karl Marx és egyéb, hasonló fantaszták kivételével. Így hát: miért rettegünk és minek remegünk? Nem lenne józanabb nyugodtan kivárni a bankok energikus működését, a

bankárok reformáló tevékenységének áldásos eredményeit? Naiv dolog attól félni, hogy a bankár az utolsó szál ingünket is lehúzza rólunk! Lehúzza — igen! — de csupán rövid időre, a koncentrálás, monopolizálás tartamára, azután arra kényszerít bennünket, hogy szervezetten készítsünk ruhát és cipőt, kenyeret és bort; és ad ruhát és cipőt, itat és etet. Mire való a tengerszorosokkal és a balkáni államoknak orosz tartományokká változtatásával törődnünk, mire való ez?

Klim Ivánovics Számginnak úgy rémlett, hogy a beszéd durva humorában némi egészséges mag rejlik, azonban nem szerette a humort, taszította a szatira és különösen ellenszenvesek voltak számára az olyan emberek, mint Hotyájincev, Horlámov. Csodabogaraknak, zsiványoknak tartotta őket, akik zsivány szóáradatukkal a rombolás iránti nihilisztikus szenvedélyüket leplezik. Harlámov az ellenforradalmár irodalom komoly tanulmányozójának, Leontyjev, Katkov, Pobjedonoszcev hívének tettette magát. Hotyájincev hóbortos alak szerepét játszotta, akinek örömet szerez, ha önmagát nem kímélve, vídámságra deríti az embereket badarságaival, egy idő óta azonban a legbadarabb szócsoportosítások mögé is mind csökönyösebben igen komoly gondolatokat rejt. Akárcsak Harlámov — ő is defetista, a háború ellensége, közömbös hazája sorsa iránt, már pedig ez a sors az arcvonalon dől el.

Az ujságok lármája, a gyűlések vitái, az arcvonalakról érkező baljós hírek, a cárné titkos béke-puhatolózásairól szóló mendemondák közepett az idő szélsebesen rohant, a napok észrevétlen gyorsasággal váltották fel az éjszakákat, és egyre sűrűbben ismétlődött e három szó: hon, haza. Oroszország: az emberek sebesebben, izgatottabban lépkedtek az utcán, közlékenyebbekké váltak, könnyen ismerkedtek, és mindez erősen, újszerűen izgatta Klim Ivánovics Számgint. Jól emlékezett rá, hogy mikor lobbant fel benne ez az ismeretlen izgalom

Az éjszakát Jelénánál töltötte; az asszony ittas volt, nagyon követelőző, szeszélyes és kifárasztotta, Számgin roszszul aludt és keveset, fejfájással ébredt kora reggel és gyalog indult hazafelé.

Már régóta kora reggeltől késő estig folyt a kiképzés a város utcáin és terein, és sűrűn felharsant a vezényszó:

— Vi-gyázz!

Gyermekkorából emlékezett erre a vezényszóra amikor magabiztosan és parancsolóan hasított a vidéki városka csendjébe, ámbár messziről szállt, a rétekről. Itt, a városban, amely

a hatalmas ország minden erejét, másfélszáz millió ember életét irányítja, bosszúsan és reménytelenül, vagy csüggetegen és erőtlenül csengett ez a vezényszó, mint kérelem vagy akár kétségbeesett kiáltás.

Számgin megrázta fejét, nem hitt a fülének és megállt. Az utca kövezetén apró emberek vonultak, pénészszínű, nem rájuk szabott katonaruhában, egyesek pedig még civilruhájukban voltak. Szinte kelletlenül lépkedtek, mint akik nem hiszik, hogy az öldöklésbe induláshoz feltétlenül szükséges különösen pontosan rakni a lábat a kövezetre vagy a korhadt fakockákra.

— Bal! Bal! — tanácsolta rekedten egy magas katona, akinek mellén kereszt ékeskedett és zubbonya ujját paszományok díszítették; sántított és egy vastag botra támaszkodott. A sok különböző emberi arcot egyformán feszesre húzta a zord unalom és egyformán üres volt a sokfajta színben játszó szempár is.

— Vi-gyázz! — rikoltanak rájuk a katonák, akik belefáradtak már abba, hogy parancsolgassanak ennek az élő, de esetlen tömegnek; az emberek olyan gyűrötteknek és üreseknek tűntek Számgin szemében, mint megannyi elcsúfított gumilabda. Az utcák kőcsatornái, a terek fölött darabokra szaggatott, felhőfoszlányokkal tarkított ég csüng; valahol messze a felhők mögött foszladozik a halvány nap, homályos világosságot szórva.

— Vi-gyázz! — vezényelnek a tisztek.

A város már felébredt, zúg, egy befejezés előtt álló házról leveszik az állványokat, visszatér munkájából a tűzoltóosztag, a tüzek gyűrött, nedves megfékezői egykedvűen néznek az emberekre, akiket arra oktatnak, hogyan kell váll váll mellett járni a földön; a sarok mögül kirugtat tarka lován egy tiszt, nyomában pedig elvágva a tűzoltók útját, apró ágyúk kúsznak elő vas-robajjal, vassisakos katonák vonulnak; utánuk egy kicsiny csapat változatosan öltözött ember halad, élükön egy feketeszakállú óriás szentképet visz, mellette pedig egy suhanc rudat cipel a vállán, mint valami puskát s a rúd végén a nemzeti zászló leng.

Számgin a járdán állt, cigarettázott és figyelt; érezte, hogy mindez nem annyira nyomasztja, mint inkább feszélyezi, csüggedt, szomorú érzést kelt benne. A keresztes, paszományos katona fojtott hangon kiadta a vezényszót:

— Pihenj! Rá lehet gyujtani...

Sántikálva, botjával az úttest fakockáit böködve, felment

a járdára és letelepedett a járdát szegélyező egyik kő-oszlopocskára; ujságot húzott elő zsebéből, és elfödte vele arcát. Számgin megfigyelte, hogy a katona, amint pillantása őrá esett, tisztelegni akart neki, de valamiért meggondolta magát.

— Kiképez? — kérdezte. A katona felpillantott az ujság fölött és félhangosan, kelletlenül felelte:

— Hát igen... vesződöm. De egy hónap alatt nem lehet katonát faragni az emberből. Majd meglátja maga is.

Számgin továbbment, de azután, valahányszor szemtanúja volt katonák kiképzésének, mindig megállt néhány percre, nézelődött, figyelt a járókelők és a magafajta megfigyelők megjegyzéseire, — a megjegyzések gúnyorosak, mérgesek, csüggedtek, mogorvák voltak.

— Tökmag népség...

— A nagyobbakat nyilván mind eltették láb alól.

— Az ilyen hősök aligha verik meg a németet.

A nők sopánkodtak:

— Istenem, mikor lesz már vége!

Klim Ivánovics Számgin megfigyelései egyre világosabban és határozottabban öltöztek kurta mondatokba:

— Az átlagpolgár szkeptikusan vélekedik a hadseregről, a katonákról. — Az ország válogatott erőtartalékai nyilván kimerültek. — Únják a háborút, be kell fejezni.

A cárnénak a Németországgal való különbéke kötésére irányuló fáradozásairól szóló kósza hírek alátámasztották Számgin megállapításait, de még jobban megerősítették más természetű jelenségek is. Jelentősen csökkent az egészséges fiatalemberek száma, ez különösen világosan látható volt a katonákon, akik már ott topogtak a város valamennyi terén. Az apró emberkék nagy csoportjait fronton járt, nyilván sebesült vagy zúzódásokat szenvedett tisztek vezényelték, fitymáló fintorok, hisztérikus kiabálás közepett... A közkatonák ügyetlensége, esetlensége fájón ingerelte őket, cifrán káromkodtak, de halkan, s körülnéztek, nem áll-e ott valaki. Számginnak úgy rémlett, hogy legszívesebben megbotoznák a leendő katonákat, és a rongyos, kopott emberkék együttérzést ébresztettek benne.

— A hadsereg intelligenciája — gondolta. — Az intelligencia, amely megszervezi a tömeget — a haza védelmére.

Emlékezete felvillantotta Tagiljszkij megölésének képét, Veljaminov százados hatásos gesztusát, amikor az asztalra dobta kardját, feljebbvalója elé.

Egy idő óta nem is kellett elhagynia lakását ahhoz, hogy

láthassa, hogyan születnek a katonák — a kiképzés majdnem az ablaka előtt folyt és ha kinyitotta, ezt hallhatta:

— Vigyá-ázz! Hé, te ragyásképű — húzd be a hasad! Mi az, úgy állsz mint egy viselős! A lábfej, lábfej, az ördög bújjon beléd! Nem hallottátok: sarkak — össze, lábfejek — szét. Hogy állsz ott, te ördögfajzat? Miért magasabb az egyik vállad a másiknál? Hej, ti ostoba népség... Vigyázz! Igazodás balra, lépésben... Hová a fenébe mész, te tambovi marha, hová? Vigyázz! Igazodás jobbra, lépésben... in-dulj! Egy-kettő, egy-kettő, bal, bal... Állj! Na, ti Istentől elrugaszkodott kapcabetyárok, hát mit kezdjek én tiveletek, mi?

Jól megtermett, lomha, szélesarcú, piszeorrú, vörösbajuszos katona vezényelt, jobbszemét fekete kötés takarta. Vagy két óráig menetgyakorlatokat végeztetett, rövid pihenő után pedig szuronyroham következett. A Számgin lakásával szemközti ház udvaráról kicipeltek egy faalkotmányt, amelyen szalmával megtömött zsák lóbálózott. A katonák egymásután, hangos hurrázással, kimeresztett szemmel odarohantak és szuronyukkal beledöftek a zsákba, — kellemetlen és nevetséges látvány volt. Számgin sokat hallott a német tüzérség hatásáról, zárótüzének erejéről és nem tudta elképzelni, hogyan lehet szurony elé keríteni az ellenséget, és ez az egész szalmazsákos harci kiképzés szégyenletes ostobaságnak tűnt szemében. Meg volt győződve róla, hogy az ablakokból kinéző többi lakos is ugyanígy értékeli az újoncok esetlen ugrándozását.

Egy bőséges éjszakai eső után következő, nedves őszi napon a kiképzés szünetje alatt, a néhány percnyi csendességben, balalajka cincogott fel az utcán, és halk nevetés zizegett nyomában. Számgin az ablakhoz lépett és kipillantott: vagy egy tucatnyi katona sereglett az egyik lámpaoszlop köré és egy terepszínű inget és fényesre suvickolt csizmát viselő, göndörhajú, cigányképű, karcsú, takaros legénykére figyelt, aki balalajka-kísérettel énekelt. Tompított hangon énekelt, és nehéz volt kivenni a fürge, táncütemű nóta szövegét, zavart a balalajka, a csoszogás, a fojtott nevetés. Számgin, ahogy jobban odafülelt, elkapott két sort:

Például nem egykutya
Az altiszt meg a kutya?

— Hű, te... — rikoltotta az egyik hallgató és lábával verte az ütemet. A leendő katonák halkan, körülnézelődve

nevetgéltek és a fojtott nevetésbe valósággal belefúródtak a vidám szavak:

Egymást ütjük, egymást verjük,
S ki minket ver, azt nem merjük!

Számgin felháborodott:

— Megcibálom a fülét a kölyöknek, — határozta el. Éppen ideje volt, hogy elinduljon a bíróságra: felöltözött, fogta aktatáskáját, és két-három perc mulva, csodálkozva és kissé lehiggadva, ott állt a fiú előtt, — a barnahajú legényke cigányos képén furcsán ismerős kék szempár ragyogott. A fiú nyakánál fogva lógatta a balalajkát, lóbálta, és a közelből még kisebbnek és vékonyabbnak hatott. Akárcsak a katonák, ő is kérdő, várakozó pillantással nézett Számginra.

— Megtudhatom, miért van katonai egyenruhában? — kérdezte Számgin szigorúan. — A legényke csengő hangon felelte:

— Önkéntes vagyok, a katonazenészeknél szolgálok.

— Vagy úgy?! A neve?

— Szpivák, Arkádij, — mondta a fiú; ráncba vonta homlokát, és maga tett fel kérdést: — De miért érdekli annyira, ki vagyok? Milyen jogon faggat engem? Maga — a Szövetség huszárja?

— A Szövetség huszárja, — ismételte Számgin gépiesen. — A maga anyja — Jelizavéta Ljvovna?

— Igen.

— Itt van?

— Meghalt. Ismerte? — kérdezte Szpivák szelídebben.

— Igen, ismertem, — mondta Számgin és még közelebb lépve a fiúhoz, suttogva magyarázta:

— Hallottam, mit énekelt. Nagyon kockázatos...

— Valóban? — kérdezte Szpivák tréfásan, hangosan és megpendítette a balalajkát. Számgin észrevette, hogy a katonák barátságtalanul néznek rá, mint olyan emberre, aki zavarja őket. És különösen áthatóan vizsgálták ketten: egy tagbaszakadt, vastagajkú, nagyszemű katona, akinek kurtára nyírt vörös bajusza volt, mellette pedig egy kékinges, zsidóarcú férfi állt és hunyorgott, ajkát beharapva. Számgin sapkája széléhez bökött, és tovább indult, de utána szállt a kiáltás:

— Huszár, de nincs kardja, csak a paszomány csillog rajta...

Azután két halk fütty hasított a levegőbe.

— Nem lehet több tizenhat esztendősnél. Az anyja szeme Szép fiú, — fontolgatta Számgin és igyekezett elfojtani a feltörő érzést, amely égette, mint a tűz.

— Mi zavart meg ennyire? — töprengett. — Miért nem mondtam meg azt a fiúnak, amit kellett volna mondanom? Bizonyára a defetisták, a bolsevikok tanították ki és küldték ide. Lehetséges, hogy személyes érzés vezeti — bosszú anyjáért. Megvalósul az életben Zimmerwald jelszava: a külső ellenséggel való háborút az ország belsejében folyó polgárháborúvá változtatni. Ez annyit jelent, mint elárulni az országot, tönkretenni... Természetes, hogy így van. Kölyök, félig gyerek még, — kis senki. De nem az ember itt a lényeg, hanem a szó. Mit kell tennem és mit tehetek?

Választ nem keresett erre a kérdésre, mivel tudatában volt annak, hogy a válasz cselekvést követelne tőle, amelyhez azonban nincs ereje. Meggyorsította lépteit és befordult a sarkon.

— Mennyire értelmetlen az élet! — kiáltott fel gondolatban. Ez a felháborodott kiáltás megnyugtatta; megint maga elé képzelte Arkádijt a katonák között, a cigányos arcán fénylő mosolyt, és hirtelen eszébe jutott:

— Hát az a szeplős, kékinges... moszkvai bizony... hogy is hívták? A rézműves tanonca? Igen, ő az. Persze. Hát újból össze kell találkoznom mindenkivel, akit valaha is ismertem? És mit jelentenek ezek a találkozások? Azt jelentik-e, hogy ezek az emberek olyan ritkák, akár az erősfényű csillagok, vagy — olyan sokan vannak, mint a kisebb csillagok? — Gyönyörködött e tucatnyi szó társításában, amelybe ő vitt gondolatot és képet. Kisebb csoport állta el az útját, és elfoglalta az egész járdát, amint másutt is a járókelők. Számgin kikerülte a tömeget, lement a kocsiútra, megállt és figyelt.

— Mikor visszavonultunk Galíciából, az egész úton mindenütt égett az élelem: a liszt, a kása, égtek az élelmiszerraktárak, falvak — minden égett! A földeken pedig temérdek gabonát tiportunk össze! Uram Istenem! Hát mi az oka az élet pusztításának?

Számgin lábujjhegyre ágaskodott, kihúzta magát, átnézett a fejek fölött és a következő látvány tárult szeme elé: bepólvált fejű, magas katona támaszkodik a falhoz, hóna alatt

mankó. mellette — kövér ápolónővér, sötét szemüveggel nagy fehér arcán, hallgat és ajkát törölgeti kendője sarkával.

— Jó uraim, — rimánkodik a katona, köpenye gallérját rángatva és előbukkan hegyes ádámcsutkája: — Meg kell keresni az okát ennek a pusztító vésznek, meg kell érteni: mi az oka? És mit jelent az, hogy: háború?

Számgin sietvé odébbált és arra gondolt, hogy az emberek, akik így vagy amúgy mind megszenvedtek a háborútól, abban fogják látni az okát, amire a bolsevikok mutatnak...

— A XX. században aligha lehetséges egy Pugacsov-felkelés, még a mi paraszti országunkban sem. Azonban mindig a legrosszabbat kell várni és sietni kell az ország haladó erői egyesítésének ügyével. Oroszországnak nem forradalomra, hanem reformokra van szüksége. A forradalmat nem lehet másképp értelmezni, mint betegséget, a társadalmi organizmus gyulladását... Anglia, a képviseleti kormányforma és a társadalmi kompromisszum hazája, forradalom nélkül nőtt naggyá és meghódította a félvilágot. Nem új gondolatok ezek, de nemigen emlékeznek rájuk. Az angol liberalizmus szerepe Európa történelmében, az utolsó két évszázad alatt. Előadást kellene tartanom erről a témáról. — Ekkor Klim Ivánovics Számgin figyelmeztette önmagát:

— Úgy érvelek, mint az alkotmányos demokrata párt bármelyik egyszerű tagja.

Tudta, hogy az ő személyes élettapasztalatát mások öntik szavakba, fiatalabb korában ez sértette, idegesítette is, fokozatosan azonban hozzászokott ahhoz, hogy ne fordítson figyelmet a szavaknak erre az erőszakára: ez — legalább neki úgy tűnt — elsekélyesíti igazi gondolatait, megakadályozza abban, hogy pompás alakban, sajátos erővel, egyéni csillogással tündököljenek. Észrevétlenül meggyőzte önmagát arról, hogy ha a körülmények így követelik, könnyen le tudja vetni az idegen szavak köntösét mindarról, amit ő élt át és fogalmazott meg. Most azonban olyan napok köszöntöttek be, amikor — úgy érezte — ideje volt már megszabadulni a tehertől, amely alatt valódi, utánozhatatlan lénye rejtőzött.

— Nem azért éltem fél évszázadot, hogy rájöjjek az angol liberalizmus üdvözítő voltára, — gondolta zord iróniával. Gyorsan lépdelt, s úgy rémlett, hogy menés közben fesztelenebbül bukkannak fel benne a gondolatok és könnyebben maradnak is le. Az utcákat zsörtölődő izgatottság töltötte meg,

az élelmiszerkereskedések előtt dühös, borzas asszonyok tolongtak és kiabáltak ingerülten, az utcasarkokon férfiak álldogáltak, szoros csoportba verődve, és mormogtak valamiről; egy kocsis konflisa bakján ült és szőrös arcát ráncolva, ujságot olvasott, s közben fel-felpillantott a borús égboltra; mindenütt katonák tüntek fel. Kiképzésre mentek, csillogó szuronnyal vonultak a pályaudvarok felé, katonabandák harsogása közepett, hosszú sorokban haladtak a sebesültek, ápolónővérek kíséretében.

— Ha őszinte akarok lenni önmagammal szemben, — be kell ismernem, hogy rossz demokrata vagyok, — tűnődött Számgin. — A demosz — csőcselék, uralmát a görögök ochlokráciának nevezték. A népnek szolgálni — ez annyi, mint: vezetni a népet. Mint individualista, csupán a társadalom hierarchikus, arisztokratikus szervezetét kell jogosnak és természetesnek elismernem.

Végre valamilyen egyéni gondolatra bukkant; a Kerületi Bíróság épülete előtt állt és homlokát ráncolva végigpillantott a Lityejnij-proszpekton, átnézett a Néván túlra, ahol tétován, halványan füstöltek a gyárak kéményei. Az ügyvédi szobában kusza vita forrt, vagy öten az egyik sarokba szorítottak egy szélesvállú, nagyszakállú kartársat és az arcába ordítoztak:

— Mondja már végig!

— Igen, igen!

— Ne-em, veszedelmes gondolat ez!

A sűrű szemöldök alól, a dús világosszőke szakáll tengeréből zavartan, nyájasan mosolygott az ügyvéd nagy kék szeme és magas, valósággal szoprán hangon felelte:

— Én csak kérdés formájában említettem, nem állítom. Úgy vélem, hogy hadsereggé szervezett ellenséggel kényelmesebb harcolni, mint például az eszerek partizánosztagaival.

Visnyakov — igen tekintélyes ügyvéd, az egyik legnagyobb bank jogtanácsosa — határozott baritonhangon jelentette be:

— A németek mindörökre kompromittálták Marx tanításának nemzetközi alapját, minthogy bebizonyították, hogy a szociáldemokraták a legjobb hazafiak lehetnek...

— Viszont Zimmerwald...

— Lázálom...

A szoba közepén álló asztalnál petyhüdt, lomha öregember ült; füstüvegű szemüveget viselt és hónalját vakargatta,

mintha oldalzsebéből ráncigálná elő tempós szavait és szuszogva így beszélt:

— Careno, Hamsun trilógiájának hőse — anarchista, nietzscheánus, Ibsen eszméinek követője — igen könyen lemondott minderről, hogy helyet kapjon a storthingban. És tudja, itt nem annyira az eszmék számítanak, mint inkább a példák.. Franciaország, bátyuskám, Franciaország, ahol jogtudósok, jogászok kormányoznak....

— És úgy tudják öltöztetni az eszméket, akár a nőket, — fűzte tovább társa, egy Gogolj-frizurás, nagyorrú barna férfi: felhagyott az akták zizegtetésével, leszorította tenyerével, és nem is figyelve a másikra, haragosan, hangosan beszélni kezdett:

— Nem, gondolja csak el: a XIX. századot mi Karamzinnal, Puskinnal, Szperánszkijjal kezdtük, a XX-ikban pedig kit emlegethetünk — Gapont, Azefot, Raszputyint. Egy elfajzott zsidó szétzúzta az ország legerősebb és hogy úgy mondjam, nemzeti jellegű politikai pártját, egy elfajzott paraszt — népmesébe illő bolond — lerombolja a trónt...

No, — aligha bolond...

Számgin, miközben mégegyszer átfutotta a bizonyítási eljáráshoz előkészített iratokat, figyelt a kusza hangzavarra, és elfogott néhány mondatot, amely igen ügyesen megfogalmazottnak tűnt szemében. Még mindig nem veszítette el azt a képességét, hogy irígyelni tudja a szép szó mestereit és szemrehányást tett magának: miért nem jutott őneki eszébe egymás mellé állítani Gapont, Azefot, Raszputyint? Az első kettő igen széleskörű magyarázatokra ad lehetőséget...

A petyhüdt öregember letépte orráról a szemüveget, meglóbálta a levegőben és duzzogva, szuszogva kiabált:

— Nem így van ez, kérem. Ha Plechánov kigúnyolja a defetistákat, és Kautsky, Vandervelde szintén, akkor én azt mondom: a defetistákat le kell borotválni! Igen, kérem! Leborotválni a fél fejüket, amint a kényszermunkára ítéltekkel tették! Hogy lássam... hogy mindenki lássa — defetista, tehát — ellenség! Igen, igen!

Valaki felnevetett, mire az öreg még hiszterikusabban kezdett kiabálni:

— Nem, engedelmet kérek, ez nem nevetséges, hanem a társadalomnak a belső ellenség elleni védekezésének egyik módszere...

— Kazimir Bogdanovicsnak igaza van: ezeket az embereket valamilyen Káin-bélyeggel kellene megjelölni.

— A Duma bolsevik-képviselőit kényszermunkára ítélték... de ki elégszik meg ennyivel?

— Csakhogy megszegték a képviselői sérthetetlenség elvét.

— Tegnap ők, holnap — mi.

— Emlékezzenek Viborgra.

— Szükségük van Oroszország vereségére, hogy megismételhessék a párizsiak 1871-es őrültségét.

— Hát persze, természetesen! Nem is titkolják...

— Nekünk arra van szükségünk, hogy az önkényuralom megbukjon...

— Nem nekünk — hanem az egész orosz népnek!

— Az internacionalizmus — olyan emberek tanítása, akikből kihalt minden érzés a haza, a hon iránt...

A frakkos emberek serege egyre növekedett, már vagy tizenöten nyolcoltoztak az asztal körül, — az öreg széttárta karjait az asztal fölött és úgy hadonászott, mint aki úszik, felemelte bíborvörös arcát és úgy kiabálta:

— Én nem vagyok kereskedő, sem nem nemes, kívülállok az osztályokon. Nehéz munkát végzek azzal, hogy védelmezem a személyiség jogait egy olyan államban, amely még mindig nem érti meg e jogok kibővítésének kulturális fontosságát.

— A szociális forradalom — kalandorok utópiája.

— Oroszoké, oroszoké...

— És a zsidóké... Marx — zsidó.

— Lenin — orosz. Az európai szocialisták nem ábrándoznak szociális forradalomról.

Számgin nem először hallotta, hogy az emberek hangjából kicsendül a forradalomtól való rémület, és még tegnap elmondhatta volna, hogy ő teljesen mentes ettől a rémülettől. Az embertömegek iránti szkeptikus, sőt ellenséges viszony már régesrég kialakult benne. A szerencsétlen, elesett, szenvedő népről szóló elmefuttatásokat és könyveket már ifjúkorában megunta. Nem egyszer volt alkalma meggyőződni a tüntetések és általában a tömegmozgalmak eredménytelenségéről. Az 1905-ös év eseményeiben való önkéntelen részvétele kétkedést oltott belé a tömegek erejét illetően, a moszkvai felkelést régóta csak műkedvelő színjátéknak tartotta. Engedelmeskedve a kor követelményeinek, természetesen belepillantott Marx könyveibe, olvasta Plechánovot, Lenint. Nem szívesen és nem

nagyon sok időt áldozott erre a feladatra, de az az idő, amelyet ráfordított, teljesen elegendőnek látszott ahhoz, hogy végkép ne értsen egyet azzal a történelemfilozófiával, amely újszerű módon ábrázolja a világkultúra fejlődésének alakulását. Nem, a történelmet természetesen nem az osztályok, a vak embertömegek mozgatják, hanem — az egyének, a hősök, és az angol Carlyle közelebb jár az igazsághoz, mint a németzsidó Marx. A marxizmus nem csupán korlátozta, hanem majdnem meg is semmisítette a személyiség szerepét a történelemben. Ez a felfogás meglehetősen szilárdan, tartósan alakult ki Klim Ivánovics Számginban, és életének feladatát abban látta, hogy olyan képességeket alakítson ki magában, amelyek méltók egy vezérhez, hőshöz, a valóság erőszakától független emberhez.

De már több mint egy esztendeje homályos aggodalmat érez, amelynek okait még nem merte meghatározni. Ma pedig, kartársai izgatott zsivaja közepett, hirtelen azon érte magát, hogy míg a frakkos ügyvédek elkeseredett kiabálását hallgatja, megpróbálta összegezni azokat az új személyiségeket, akiket nem tud befogadni, akik ellenszenvesek. Arkádij Szpivák, Jákov elvtárs, Harlámov, — igen, nyilván Harlámov is. Bizonyára Tagiljszkij is védelmezője az elnyomott népnek — olyan Ljutov-szerű, lehetetlen alak — Makárov, a bandita Inokov, Pojárkov, Toszja szintén. És még sokan mások. És végül Kutuzov, a régi ismerős. Kutuzov — nehéz, nyomasztó ember. Mind olyan emberek, akik hisznek a szociális forradalom szükségességében, hirdetik a gyárakban, politikai sztrájkokat szítanak, propagandát fejtenek ki a hadseregben, polgárháborúról ábrándoznak.

— A történelmet hősök írják... A bátrak őrültsége... Harlámov...

Sűrű illatfelhőben lépett hozzá perbeli ellenfele, Nyifont Jermolov; szép, gazdag, rózsásarcú férfi, ápolt, mint egy aszszony, barna szeme tágyadtan pillant, kipödört bajusza és őszbecsavarodó kecskeszakálla között nyájas mosoly bujkál.

— Drága Klim Ivánovics, nem tenné meg nekem azt a szívességet, hogy elhalassza az ügyet? Most van még egy apró ügyem, azután igen fontos tanácskozásra kell mennem, nagyon kérem, tegye meg!

Kezét nyujtotta, amelyen csak úgy csillogtak rózsaszín, kifényesített körmei.

Számgin szívesen beleegyezett, minthogy nem érzett semmi vágyat ügyfelei jogainak védelmezésére. Irattáskájába dugta aktáit és elindult hazafelé. Az alatt az idő alatt, amelyet a bíróságon töltött, megváltozott az idő: a tenger felől nyirkos szél fújt, az ősz előhírnöke, s piszkos színű felhőket kergetett a háztetők fölött, mintha bele akarná zsúfolni őket a Lityejnij-proszpekt kőcsatornájába; a szél nekizúdult az emberek mellének, arcának, hátának, ők azonban nem is hederítettek buzgólkodására, sebesen haladtak egymás felé, el-eltűntek a házak udvaraiban és kapuiban. Számgin útközben megelőzött egy körülbelül harminc főből álló fogolyszállítmányt, amelyet kihúzott karddal kísértek a fegyőrök. Az egyik fogoly, apró emberke, úgy bicegett mankóin, mintha gólyalábon járna. Púposnak tűnt; a szél zizegett, süvöltött, mintha fenné a kardok kékes pengéit és ezt suttogná:

— Vigyázz!

Azután gyászmenet kanyarodott a körútra; elesett hőst temettek, a réztrombiták gyászinduló dallamát zengték, lassan lépkedtek a fekete lovak és a katonák, akiknek piszkoszöld öltözete színével mocsári békára emlékeztetett, lengtek a katafalk bojtjai; beléje kapaszkodva, mereven lépdelt egy magas asszony, földigérő fekete fátyolban, a fátyol röpködött fölötte, körülötte, a szél mintha darabokra akarta volna szakítani ezt az asszonyt, hogy felhajítsa a felhők felé. Az emberek sietve, gondterhesen haladnak dolguk után, nem fordítanak figyelmet a hős temetésére, a foglyokra, egymásra. Sebesültek füzére halad, élükön magas, kövér ápolónővér, aranykeretes szemüveggel. Számgin már látta valahol.

— Harlámov, — gondolta Klim Ivánovics Számgin, és emlékezetében felcsendültek a tréfás, gunyoros szavak, amelyekkel Harlámov a bolsevikok szándékait magyarázta Jelénának.

— Mindaz, ami éghet, — csupán akkor ég, ha felmelegszik egy bizonyos hőfokra és ha elegendő oxigént kap. Ha e két feltétel hiányzik, rothadást kapunk, nem pedig égést. A rothadás, Marx szerint, az a folyamat, amelyet a munkásosztálynak égéssé, világégéssé kell változtatnia. Napjainkban a munkások és a parasztok elég magas hőfokot értek el, az oxigén szerepét nagyszerűen betöltik a bolsevikok és ezért a munkásnépnek lángra kell lobbannia

— Nem ő egyedül ilyen, ez a Harlámov. A magafajta

tréfacsinálók, gúnyolódók közelállnak a bolsevikokhoz. Bizonyára első generációs értelmiségi, akár Tagiljszkij, vagy Drónov. Hagyományok nélküli emberek, és az iskolán kívül semmi más nem köti őket hazájuk történelméhez. Sehonnaiak — Még Gyeljánov miniszter is eszébe jutott, aki nem akarta beengedni a gimnáziumokba a „szakácsnő-porontyokat", ekkor azonban kissé zavarba hozta gondolatainak ez a hirtelen fordulata; és miközben kinyitotta lakása ajtaját, mentegetőzni próbált:

— Hiszen nem az izgat, hogy megelőznek a XX. század nihilistái... — Gondolatai azonban önmaguktól siklottak tovább, szinte lejtős síkon:

— Rómát azok a barbárok pusztították el, akiket a rómaiak neveltek.

Majd már vagy tízedszer jutott eszébe Brjuszov verse, az „Eljövendő húnokról" és valakinek a kényszermunkára ítélt szocialista képviselőkről tett megjegyzése:

— „Ötöt kényszermunkára ítéltek, ötszáz pedig személyes kihívásnak fogja fel az ítéletet"...

Számgin az asztalnál ült, tenyerébe támasztotta fejét és elnézte, amint a zöld posztóra rászállnak a cigarettafüst kék kígyói, és ha rájuk fúj az ember — eltűnnek. Gondolatai úgy kúsztak egymás után, akár ez a könnyű füst, és ugyanilyen gyorsan tűntek el, amikor másfajta eszmék bukkantak fel fölöttük.

— Orsóra lenne szükség, amely egyetlen erős, szabályos szállá sodorná össze gondolataimat... A pók pontosan meghatározott céllal szövi hálóját.

Ezek a kellemetlen gondolatok némi sértő szemrehányást tartalmaztak, mintegy azt súgták, hogy az élet — értelmetlen; Számgin gyorsan kioltotta őket, akár a gyufa lángocskáját, és visszatért a sehonnai emberekről való töprengéséhez.

— Gapon, Azef, Raszputyin. Iliodor barát. Belügyminiszter-jelöltnek Protopópovot emlegetik.

Eszébe jutott mindaz, amit Protopópovról beszéltek: bizonytalan politikai felfogású, sőt nem is nagyon művelt ember, viszont ügyes, alkalmazkodó, fürge, de sürgésében egyesek valami nem egészségeset látnak. Vidéki, szimbirszki kisnemes, posztógyár tulajdonosa, amelyet Szilversztov csendőrtábornok után örökölt, akit meggyilkolt Párizsban Podlevszkij lengyel forradalmár. Általában — zavaros, jelentéktelen ember.

— Az ország nyilván elhasználta összes egészséges erőit Miljukov pártja — ez minden, amit összegyüjtött a XIX század alatt, és ami igyekszik megszervezni a burzsoáziát . Belépjek ebbe a pártba? Szoritsam magam programjának korlátai közé, engedelmeskedjem üzletember-vezetőinek, veszítsem el közöttük a magam arculatát

Most először gondolt arra, hogy belépjen egy pártba; önmagának is váratlanul jött és ez csak fokozta ideges hangulatát.

— A pártok széthullnak, akárcsak minden körüskörül, — állapította meg, miközben elkeseredetten nyomkodta bele a hamutartóba cigarettacsutkáját.

Az utóbbi időben, valahányszor szemlét tartott gondolatai fölött, egyre gyakrabban talált közöttük olyan kijózanító hatásúakat, mint amilyenek például az orsóról, a pókhálóról való gondolatok voltak, — és ilyenkor úgy érezte, hogy az a magaslat, amelyre fölemelte önmagát — igen ingatag, és hogy megszilárditsa pozícióját, cselekedetekkel kell megerősítenie. Cáfolhatatlan bizonyítékokat kell az emberek elé tárnia erejéről és arról, hogy joga van figyelmükre. De valahányszor résztvett egy-egy gyűlésen, mindig úgy érezte, hogy az ingerült beszédek, dühös viták majdnem mindegyik emberben ugyanolyan háborgó izgalmat, a holnaptól való rettegést, erőik kifejtésére irányuló szándékot és önbizalomhiányt árulnak el. Túlnyomórészt pártonkívülieket látott maga körül, látta, hogy ezek az emberek, akárcsak ő, büszkék függetlenségükre, kihangsúlyozzák a politikában való érdektelenségüket és bőven élnek a kritika jogával. Az ilyenek száma egyre nőtt. Számginnak olykor úgy tűnt, hogy túlságosan is sok van belőlük, azonban könnyűszerrel meggyőződött arról, hogy ő a legteljesebb és legjelentékenyebb közöttük. Különösen jellegzetes volt az az összejövetel, amelyet Leonid Andréjevnél tartottak nemrégiben, s ahová Iván Drónov cipelte el.

A mindig kissé italos és további ivásra mindig kapható Iván Drónov gazdagon, de rendetlenül volt öltözve; csapzott, tarka nyakkendője balra csúszott, vörös haja égnek állt, kiálló pofacsontú arca remegett. Hangulata természetellenes hirtelenséggel csapongott, az utolsó év során még nyughatatlanabb, izgágább lett, olykor azonban egészen nyomott, csüggedt, levert hangulatban állított be. Klim Ivánovics megszokta, hogy úgy nézzen rá, mint tájékoztatóra, az események kiértékelőjére, olyan készülékre, amely a jelen valóság hőmérsékletét jelzi, és

most azt látta, hogy Iván elveszíti ezt a képességét, és egészen leköti a lázas igyekezet, hogy átugorjon valahová, egy Számgin számára láthatatlan és érthetetlen akadályon keresztül, s általában teljesen belemerült önmagába. Ebben a hangulatban még annál is inkább kellemetlenül hatott, mivel komoran leszegte fejét és úgy pillantott föl, mintha szemrehányást tenne.

— Másnapos vagy? — érdeklődött Számgin.

— N-nem, csak... Fáradt vagyok.

Néha azonban a „vidám szörnyűlködés" állapotában jelent meg, — ha a szörnyűlködésnek ilyen fajtája egyáltalán lehetséges. Bőbeszédű volt, nevetgélt, valahogy humorosan csípkedte, rángatta önmagát, körmeivel fricskázgatta mellénye gombjait és úgy szórta magából az újságokat, mint egy zsákból.

— Ugyan Klim Ivánovics, hát gondold csak el! — sopánkodik kéjesen, miközben ide-oda forgolódik a szobában. — Mikor is volt az, hogy a miniszterelnökünk nyilvános vitát rendezzen Gakebus vezetésével, Leonid Andréjev, Korolenko, Gorkij részvételével?! Gakebus százezret, Andréjev — hatvanezret kapott, a sordíjon kívül, Korolenkónak és Gorkijnak pedig — egy rubel soronként. Hát ez nem Európa! Világra szóló attrakció és falrengető kacaj!

Azután egy különös történetet mesélt: Leonid Andréjevnél néhány napig egy illegalitásban élő bolsevik rejtőzött, de összeveszett a házigazdával és Andréjev rálőtt, — majd minden összefüggés nélkül az előbbiekkel, közölte, hogy néhány gárdatiszt egy divatos kocsmában összeverte Raszputyint, és hogy hírek szállingóznak az udvari nemesség összeesküvéséről: elhatározták, hogy megbuktatják Miklós cárt és Mihailt ültetik helyére.

— Miért nem ültetnek engem?! — mondta vidáman Drónov és Saljápint utánozva, hamisan zengte:

Ha a cárság reám várna,
Belenyúlnék a pénztárba!
Ha úr vagy, hát így kell élni:
Jól kell élni, nem kell félni.

— Minek örülsz ennyire? — kérdezte Számgin.

— Hát igen... magam sem tudom! — mondta Drónov, miközben belepréselte magát egy karosszékbe, és kissé nyu-

godtabban, tűnődve folytatta: — Talán, — nem is örülök, hanem félek. Tudod, italos ember vagyok én és nem kellek a kutyának sem, de mégis — nem vagyok ostoba. Nagyon sérelmes ez, pajtás, — nem vagyok buta, de nem kellek a kutyának sem. Bizony. Hát tudod, sokféle embert látok, és az egyik politikát csinál, a másik — hitványságot, úgy elszaporodtak a tolvajok, hogy ha idejönnek a németek, már rabolniok sem lesz mit! A németeket nem sajnálom, úgy kell nekik, megérdemlik a büntetést. Oroszországot viszont sajnálom.

Felugrott a karosszékből, mint a labda és miközben bort töltött poharába, meggyőződéssel mondta:

— Alapos forradalom lesz minálunk, Klim Ivánovics. Lám, — már sztrájkolni kezdenek a munkások a háború ellen, — tudsz róla? Élelmiszert is nehéz szerezni, minden gabonát felemészt a hadsereg. Ó, és az egész úgy fog végződni, hogy az európaiak békét teremtenek egymás közt, a mi kárunkra, darabokra szabdalják Oroszországot és rágni kezdik a húst csontjairól.

Még vagy három percig beszélt erről a témáról, azután azt ajánlotta Számginnak, hogy jöjjön el egy hivatalos támogatással megjelenő új lap kiadásáról tartandó értekezletre. Klim Ivánovics visszautasította: kifárasztották már ezek a szinte mindennapos gyűlések, amelyeken az emberek sietve és idegesen igyekeztek levezetni, kioltani izgalmaikat.

Látta, hogy ennek az izgalomnak a közös forrása a tulajdon politikai éleslátásukba vetett szilárd hit és a kikerülhetetlen, pusztító katasztrófa előérzete. Megfigyelte, hogy összetételüket tekintve, ezek a gyülekezetek egyre tarkábbak lesznek, és különös elégtételt szerzett az a körülmény, hogy az ezeknek a társaságoknak az alapját képező, pártonkívüli maghoz mind több tagja csatlakozott a reformista csoportosulásoknak, és egyre gyakrabban, nyíltabban léptek fel forradalmi beállítottságú egyének. Számginnak úgy tűnt, hogy a pártok szétmorzsolódnak, bomlanak és valamilyen gépies újjászerveződés megy végbe. Feltűntek a mensevikek, akiket Harlámov már régen elkeresztelt „az árulás német ortodoxai szerény tanítványainak", megjelentek az alkotmányos demokrata párt hívei, sőt még októbristák is — Sztratónov, Aljábjev; a sarokban ott bujkált Platónov professzor, felbukkant Mjákotyin, Pesehónov szürke figurája, ott köhécselt, betegnek tettetve magát a novojevremjás Menysikov, és még sok más neves személy volt látható. Teljes véleményszabadság uralkodott. Advokátov,

egy vidéki kadetpárti, felvetette a kérdést: „Van-e nálunk demokrácia. a szó európai értelmében?", majd félóra alatt bebizonyította, hogy Oroszországban nincs demokrácia. Ugyanolyan figyelmesen hallgatták, mint mindenkit és érezni lehetett, hogy mindegyik valami szilárd, megnyugtató dolgot szeretne mondani vagy hallani, egy történelmi, mindent átfogó igét lelni, Számgin fülében pedig, a szónoklatok, szavak zűrzavaros gomolya közepett ott csengett az egyszerű katonai vezényszó:

— Vi-gyázz!

Különösen emlékezetes maradt számára az egyik ilyen összejövetel, amely Leonid Andréjev lakásában zajlott le.

A nagy szobában, amelynek ablakai a Marsmezőre néztek, mintegy húsz ember gyülekezett össze. Érdekes hölgyek, fülükre fésült hajjal, elegáns fiatalemberek, szabójuk művészetét hirdető ruhában, tekintélyes ügyvédek, írók. A szoba nem volt lakályos, mintha csak most költöztek volna be és még nem lett volna idő berendezni. Számgin az ablaknál ült. Odakint — őszi homály és olyan csendesség, mintha a ház egy mezőn állana; messze túl a városon. És mint mindig, a csend kihangsúlyozására, most is hallatszott némi nesz: egy drót csikorgott, amely nekiütközött az ereszcsatornának.

Az üres szobában természetellenesen hangosan és mérgesen csengtek az emberi hangok; a vendégek az asztal körül ültek, de szétszórtan, két-három főnyi csoportokra tagolva. Az asztalon, a gőz felhőjében, nagy szamovár áll, faszénszag terjeng, a teát heves mozdulatokkal tölti ki egy feketehajú asszony, akinek nagy, rideg arca van, és úgy rémlik, hogy őbelőle árad a széngáz-szag.

A házigazda rövid bársonykabátot visel, arca szép, de kevéssé mozgékony; harciasan fel-felveti fejét, egyik kezét az asztalon nyugtatja, a másikkal füle mögé vet egy makacs hajfürtöt és így beszél:

— Nem akarom a csíz szerepét játszani, amely egyszer hazudott és kéhytelen tovább hazudni. Csupán a gyávák vagy őrültek hirdethetik a népek testvériségét azon az éjszakán, amikor az ellenség felgyujtotta a házukat

— De hiszen ezt az ágrólszakadtak hirdetik, — szólalt meg egy szőkehajú férfi, aki az asztal végén ült, melynek sarka valósággal odaszorította a falhoz, egy sötét kép kerete alá.

Az író felvonta és leeresztette sűrű, sötét szemöldökét, bizonyára ezzel igyekezett életet varázsolni arcába.

— A haza veszélyben forog — erről kell kiabálni reggeltől estig — javasolta és tovább beszélt, s könnyűszerrel talált érdekes szóképeket. — A haza azért forog veszélyben, mert a nép nem szereti és nem akarja megvédeni Mesterien írtunk a népről, szívvel-lélekkel beszéltünk róla, azonban rosszul ismertük és csak most fogjuk megismerni, amikor sorsa iránti közönyével áll bosszút a hazán.

— Micsoda badarság — állapította meg udvariatlanul a sarokba szorult vendég — szavait nyomban elfojtotta egy Számginnak ismerős ügyvéd kérdése:

— De mit szól azokhoz a zsidókhoz, akik elpusztulnak a fronton Oroszország iránti szeretetük miatt, amely ország a zsidóüldözések hazája?

— Nem ejt csodálatba, hogy az idegen hitűek, idegen fajúak védelmezik leigázóik érdekeit: a rómaiak rabszolgáikkal hódították meg a világot, így volt, így van, így lesz! — mondta az író oktatóan.

— Ó, nincs szükség jövendölésekre! Értse meg, a zsidó olyan emberek érdekeiért küzd, akik őt, a zsidót, faji ellenségnek tartják.

Szembeszállt vele Jeruszalimszkij szerkesztő, nagydarab, hízásra hajlamos férfi, sápadt arcát gyér szakállka díszíti.

— Kiabálni természetesen lehet — kezdte bágyadtan és unottan. — Hurrával kezdtük, és most, lám, segítségért kell kiáltani. És amíg mi kiabálunk, — a németek nyakon ragadnak és szövetségeseink ellen vezetnek. Vagy pedig a szövetségesek békülnek össze a németekkel a mi kárunkra, s azt mondják; vigyétek Lengyelországot, Ukrajnát, és menjetek a pokolba, a mocsaraitok közé! Minket pedig hagyjatok békében!

Egy tagbaszakadt, érdesarcú férfi — szintén író — krákogva, köhécselve, szürke pihével borított nyakszirtjét dörzsölgetve közölte:

— Nyáron már folytak tárgyalások a németekkel a különbékéről.

A beszélgetés lassan, kelletlenül folyt, a vendégek mintha túl óvatosak, tartózkodóak lettek volna, vagy talán belefáradtak abba, hogy kénytelenek egy és ugyanazon gondolatokat ismételgetni egymás előtt. Az emberek többsége úgy tett,

mintha érdekelné a híres író beszéde, aki gondolatai helyességének és mélységének alátámasztására saját könyveiből szolgált idézetekkel, és közben nem mindig sikeresen választotta meg az idézeteket. Egy szürke kis öregasszony fojtott hangon mesélte egy magas, kövér nőnek, aki csiptetőt viselt és a haja a fülére volt fésülve·

— Szegénykém nagyon ideges. Éjszakákat nem alszik, folyton csak gondolkodik, ír, meg erős teát iszik.

Néha-néha, — de egyre gyakrabban és mindig ugyanabban a sarokban, a sötét kép alatt — szóharc lángolt fel, ingerült hangok hallatszottak, csípős szavacskák röpködtek, és mint a selyemszalag, úgy tekeredett egy szárazkás tenorhang:

— Hiszen, tudják, ez egyenesen nevetséges, hogy önök számára egy 150 milliós nép élete egyetlen egyén viselkedésétől függjön, még hozzá olyantól, mint Griska Raszputyin...

Az effajta, sarkokból csendülő hangokra Szamgin egyre figyelmesebben fülelt, mind gyakrabban hallott ilyeneket, ez alkalommal azonban zavarta a hallgatásban a házigazda, — miközben a cukrot kevergette igen erős teájában, prófétai hangossággal és meggyőződéssel így beszélt·

— Az emberek csupán akkor fogják egymás testvéreinek érezni magukat, amikor felfogják kozmoszbeli létük tragikumát, ráeszmélnek szörnyű magánosságukra a világmindenségben, megérintik az élet megoldatlan titkai vasketrecének rúdjait, az életét, melyből csak egy kiút van — a halál.

Megízlelt egy kanál teát és mivel úgy találta, hogy a tea nem elég forró vagy nem édes, a nedű felét kiloccsantotta az öblögető edénybe, majd poharát a szamovár csapja alá tolta és közben ünnepélyesen, szelíden és behízelgően magyarázta:

— A szocialisták, a bolsevikok arról ábrándoznak, hogy általános jólét jegyében egyesítik az embereket. Nem, nem! Ez — naivság. Látjuk, hogy a jóllakottak ellenségei egymásnak, lám, most is háborúskodnak! Mindig háborúskodtak és mindig is fognak! Az a gondolat, hogy az embereket a jóllakottság valaha is lecsendesítheti, sértő az emberekre nézve.

— Hát tudja, ez valamilyen hal-filozófia, biz'Isten! — rikoltotta a sarokban ülő vendég; felállt, meglendítette karját és ujjaival borzas, vörös haját simogatta. — Ezt, tudja, hallgatni is nevetséges...

— Engedje meg, hogy befejezzem, — mondta az író igen udvariasan.

— Nem, befejezni már én fogom... azaz, hogy nem én hanem a munkásosztály — jelentette ki még hangosabban és határozottabban a vöröshajú, és mintegy eltaszítva magát a köré sereglő emberektől, a házigazda felé indult és így beszélt:

— Maga már befejezte! A maga tudományos, irodalmi műveltsége a végéhez ért, megért a halálra. Tegyen pontot utána A szó és a tett az újonnan a történelembe lépőket illeti, bizony!

— Istenem, milyen kellemetlen ember, — mormogta a szürke kis öregasszony, Szamgin felé fordulva. — Leoniduska pedig úgy nem szereti, ha vitatkoznak vele. Nagyon ideges. éjszakákat nem alszik, folyton csak ír, gondolkozik, meg erős teát iszik.

— A munkásosztály jóllakott akar lenni és jogot kíván a képzettséghez, ehhez pedig, engedelmet, ki kell tépnie a hatalmat a jóllakottak kezéből. Ki kell tépnie. Harccal! Úgy bizony Odáig jutottunk, hogy az emberrel egyenértékű a vacak kis papírdarabka. amelyre rá van nyomtatva, hogy — egy rubel, vagy akár száz. Még a postabélyegek is úgy keringenek a forgalomban, akár a pénz. Meg van írva: a bankok uralma az ipar fölött, ez annyi, mint — a finánctőke monopóliuma, vagyis minden munka pénzzé változik, értelmetlenséggé, ostobasággá.

A bankár, a milliomos uralkodik, hogy vinné el az ördög. ellenséges nációkra szaggatta szét a dolgozó népet... Lám, micsoda öldöklést eszelt ki, maga pedig — csak teázik és micsoda halfilozófiát tenyészt... Hogy nem szégyenli magát!

Mérges homlokráncolással, hanyag mosolygással néztek a szónokra, a Szamgin előtt ülő vendég pedig, aki valahogy tetőtől-talpig szürke volt, felmordult, mintha egy sügért fogott volna ki:

— Ahá, megvan, ott van...

Az író hátradőlt a szék támlájára, szép arca ráncba húzódott szürke árnyék borult rá, szeme valósággal kimélyült, ajkát beharapta, és ez elferdítette száját; kivett egy cigarettát az asztalon heverő dobozból, a szamovár előtt álló asszony azonban félhangosan odaszólt neki: „Abbahagytad a dohányzást!" mire az író a nedves réztálcára hajította a cigarettát, de nyomban kivett egy másikat és rágyujtott, miközben a füstön keresztül komoran vizsgálta a szónokot. A szónok — középtermetű, szűkmellű emberke volt, sötét orosz inge fölött

szürkés kabátot viselt, melyet széles szíj szorított össze csapzott fürtjei termetéhez képest túl nagynak mutatták a fejét, arcát sűrűn elborították a szeplők. Szárngin néhány másodperc mulva felismerte:

— Lavruska. A rézműves tanonca.

— És íme, e pénztulajdonosok, kalmárok nyugalma és jóléte érdekében maga azt akarja, hogy én bebújjak valahová a kozmoszba, a világmindenség belsejébe, az ördög öreganyjába...

— Engedje meg, hogy figyelmeztessem — itt nők is vannak — jelentette ki sértődötten a kövér hölgy, akinek a fülére volt fésülve a haja.

— Látom! Na és aztán?

— Illedelmesen kell kifejeznie magát..

— Semmi illetlent nem mondtam és nem szándékozom mondani — jelentette ki a szónok meglehetősen nyersen. — Ha pedig merészen beszélek, hát ez így is szükséges, manapság már a kadetok is igyekeznek merészen beszélni, — fűzte hozzá; meglendítette balkarját, jobbkeze nagyujjat övszíja mögé dugta, a többi négy ujja pedig sebesen mozgott, ökölbe szorult és szétnyílt, és mozgott kicsiny rézszínű bajusza is tarka arcán.

— Nem önként jöttem ide magához, hanem hívtak: okos beszédeket hallgatni.

— Ki hívta, kicsoda? — mormogta egy férfi, akinek a tarkója olyan meredek volt, mintha lefaragták volna.

— Okosok helyett azonban — bolondokat hallok, — engedelmet! Osztálytársadalomban kozmoszról és titkokról csupán elrettentés céljából lehet beszélni, más ok erre nincsen, mivel kozmoszok és titkok semilyen hasznot sem hajtanak a burzsoáziának. Ezeket a kozmikus kérdéseket az után fogjuk megoldani, amikor végeztünk a szociálisokkal. És nem egyes emberek fogják megoldani őket, akiket megrémít tulajdon magánosságuknak, védtelenségüknek tudata, hanem a kenyérgondtól megszabadult sokmillió elme — bizony. A földi siralom völgyéről pedig, arról, hogy „Halál vándorol ezen a földön", meg hogy mi „ketrecbe zárt vadállatok vagyunk" a nap alatt — hát erről, tudja, Fjodor Szologub szebben ír magánál, noha éppolyan kevéssé meggyőzően.

Elhallgatott, megnyalta alsó ajkát, újból legyintett, majd megindult az ajtó felé, de előbb visszaszólt:

— Nos — minden jót!

Az ajtóig néma hallgatás kísérte, csak a lefaragott tarkójú suttogta zajos sóhajtással:

— Ahá, elment.

A vendégek várták, mit mond a házigazda. Az a csészealjra állította végig nem szívott cigarettáját, mint egy gyertyát, és míg a füst kígyóját nézegette, egy bölcs fitymálásával, helyeslően nyilvánította ki:

— Érdekes legényke. Azok közé tartozik, akik arról ábrándoznak, hogy az egész világon egyformán kellemes időjárást teremtenek.

Egy újságíró, akinek forradalmár-fivére annak idején provokáció gyanujába keveredett, az író segítségére sietett:

— És közben megfeledkeznek az emberről, aki egészen más természetű, mélyebb elesettségben senyved, és aki fenntartja magának a jogot, hogy felrúgja a nagy jólétet, ha egyszer ráúnt.

— Igen — megfeledkeznek Dosztojevszkij emberéről, a legszabadabb emberről, akit az irodalom valaha is ábrázolni merészelt — mondta az író, miközben csóválta szép fejét. — Nem kell Dosztojevszkijnál messzebb menni a végső szabadság felé, a felé, amelyet csupán az élet tragikumának átérzése nyújthat... Mit jelent a Moszkvában való magánosság tudata a világmindenségben való magánossághoz képest? Az ürességben, ahol csupán anyag van és nincs Isten?

Számginnak úgy tűnt, hogy a házigazdát csupán udvariasságból hallgatják, figyelmetlenül, s a vendégek közben halkan mormognak és zümmögnek. A házigazda nyilván szintén észrevette ezt, mivel felvetette fejét és véget vetett beszédének és ekkor nyomban ingerült hangok csaptak fel:

— Micsoda? — kérdezte egy szürke ember, akinek négyszögletes tarkója volt. — Bandita. 1906-ból! Aha?!

Különösen háborogtak a hölgyek, a kövér fájdalmasan összeráncolta arcát és így beszélt:

— És a nyelve! Figyelték, milyen közönséges a nyelve?

Segítségére sietett egy kisebb terjedelmű hölgy: felvonta a vállát, szinte a füléig és így panaszkodott:

— A materializmus mérge bámulatos gyorsasággal harapódzik el...

Valamennyien egyszerre beszéltek, és mint mindig, figyelmetlenül hallgatták, mindunalan félbeszakítottak egymást

abban az igyekezetükben, hogy kifejezést adhassanak saját gondolataiknak. Egy vastagajkú barna nő, akire szorosan rátapadt trikószerű síma ruhája és csiptetőt hordott vastag orrán, — mellből jövő, kellemes hangon bizonygatta:

— Ezt a realizmusnak köszönhetjük, amely lehűtötte az életet, a földhöz tapasztotta az embert. A zöld mélabú és penész — amelytől hemzsegnek az efféle realista irodalmi antológiák — lelki szegényekké tette az embereket. Vissza kell téríteni az embert önmagához, a mély érzések, nagy ihletek forrásához...

A házigazda hallgatta, cigarettázott és bólogatott a beszéd ütemére.

Számgin nem csodálkozott Lavruska megjelenésén, csak eszébe jutott összehasonlítása, amelyet az ilyen találkozások és a csillagok között tett:

— Sok van belőlük vagy kevés? Úgy rémlik — már sok...

— Istenem, — ki volt ez, honnan jött? — kérdezte a kövér hölgy színpadiasan, fitymáló értetlenkedéssel; az érdesarcú író, krákogás, köhögés kíséretében, így válaszolt:

— Költő, verseket ír, úgy hiszem, közzé is teszi őket a bolsevista lapocskákban. Én hívtam ide — hogy megmutassam....

Andréjev igenlően bólintott:

— Igen, szerettem volna megnézni: ki lép a „Gyönyörű hölgy", a „Váratlan öröm" fínomtollú költőjének örökébe. És íme — láttam. Azonban — nem hallottam. Nem volt rá alkalom, hogy elszavaltassuk vele néhány versét.

— Istenem, Istenem! Hová jutunk? — kérdezte drámaian a hölgy.

Számgin, mint mindig, figyelt, cigarettázott és hallgatott, még a kurta ellenvetésektől is tartózkodott. Az ablaküvegeken cigarettafüst kúszott, odakint a sötétben hideg fények bujkáltak, olykor fellobbant egy-egy új fényecske, tovasuhant, eltűnt: üstökösre emlékeztetett, s mintha az egész élet nem is a város szélén folyt volna, hanem egy vaksötét, feneketlen mély szakadék szélén. Számgin valósággal úgy érezte, hogy sűrű, langyos és savanykás nedvesség tölti meg, hullámzik, árad bensejében és kitörést követel.

— Sehová sem jutunk, — szólalt meg. — Zavartan topogunk egyhelyben, miközben hatalmas, sokszínű, nehézkes

hazánk egész tömegével megállíthatatlanul siklik lefelé a lejtőn. recseg, bomlik. És katasztrófa vár reá.

Elhallgatott és körülpillantott — hallgatják-e? Hallgatták. Számgin csak ritkán szokott felszólalni; halkan, meglehetősen szárazon beszélt, kerülte az idézeteket, idegen eszmékre való hivatkozást, más szavakkal tálalta fel ezeket az eszméket és meg volt győződve róla, hogy mindezzel arra készteti hallgatóit, hogy elismerjék nézetei és véleménye eredetiségét. Úgy látszik, így is volt: Klim Ivánovics Számgint figyelmesen hallgatták és alig tettek ellenvetéseket.

— Minekünk, értelmiségieknek, a szellem arisztokratáinak, a démosz arisztokráciájának, elől kell állanunk, a kormánykeréknél, egységben, nem szabad pártokra bomlanunk, hanem egységes kultúrpolitikai erőnek és mindenekelőtt kulturális erőnek kell lennünk. Mi nem vagyunk tulajdonosok, nem vagyunk önzőek, nem hajhásszuk a hasznot...

— A nagy hasznot... — fűzte hozzá valaki halkan, egy másik azonban, kissé hangosabban, de szigorúan, nyomban megállapította:

— Nem igaz!

Számgin folytatta és úgy érezte, őszintébben beszél, mint valaha.

— Én nem vagyok a magántulajdon ellensége, nem! A magántulajdon — az individualizmus alapja; a kultúra — individuális alkotómunka eredménye, ezt bizonyítja a pozitív tudományok minden ereje és a művészet minden szépsége. Nem kell bolseviknak orosz marxistának, anarcho-marxistának lenni ahhoz, hogy lássuk: a gazdag tulajdonosok uralma kártékonnyá, rombolóvá kezd válni, nem pedig alkotóvá. A háború tanuságot tesz őrültségükről. Azonban van ezeknek egy másik csoportjuk is, s ezek vannak többségben: e nép közvetlen közelségében élnek, tudják, mit jelent az alaktalan matéria tömegének a materiális kultúra tárgyaivá, tárgyakká való átalakulása, az istenhátamögötti vidéken élő kisemberekről beszélek, kerületi városaink szerény munkásairól, önök tudják, hogy ilyen városaink — százával vannak.

A levegőbe rajzolta a számjegyeket és egyre fokozódó haraggal folytatta:

— Íróink pedig, akik ebből az egészséges környezetből származnak, a dicsőség felé való törtetésükben könnyelműnek, karikatúrába illőnek ábrázolják a vidék, a kerületi városok Oroszországát...

— Lehetetlen alakok, képtelen ember-utánzatok élnek ott, — jelentette ki váratlanul és igen mérgesen Andréjev. — Ne próbáljon rábeszélni, hogy őket szolgáljam — nem vagyok hajlandó! „Az ember szenvedésre születik, amint a szikra arra, hogy a magasba szálljon", — én azonban szívesebben pusztulok el Napoleonnal, aki egész Európa császára akart lenni, mint tudatlan Jemeljka Pugacsovként. — És e kijelentést latin felkiáltással fejezte be: — Dixi!

Szavai megoldották az emberek nyelvét, a vendégek mintha álomból ocsúdtak volna fel; elsőnek a szerkesztő szólalt fel, szürkés szakállát dörzsölgette tenyerével és így beszélt:

— Ezt meg lehet érteni. A demokrácia, bizony, mintha elkésett volna! A proletár és a tőkés összecsapásának küszöbén állunk.

— A mi számunkra, a mi országunkban — korai még...

— De úgy látszik, elkerülhetetlen. .

A szürke ember az íróhoz hajolt, megragadta térdét, mint egy hű kutya, belebámult szép, komor arcába és így magyarázott:

— Magának, drága barátom, feltétlenül meg kell ismernie a legokosabb, a legzseniálisabb...

A pirosruhás barna nő a kövér hölggyel vitázott.

— Vezérre van szükségünk. — kiabált a barna, a kövér pedig, zsebkendőjével legyezgetve vörös arcát, így felelt:

— Minden embernek a maga érzései és gondolatai vezérének kell lennie...

— Ez az — a vezér! Zahár Petrovics Berdnyikov...

— Találkoztam már vele...

— A németekkel való szövetség híve, velük együtt egész Európát torkon ragadhatnók! Mit nem ért még?

— Nem kell mindjárt torkon ragadni ..

— Ugyan — hát mit nem ért? Az entente kezében van bankjaink alaptőkéjének 60 százaléka, a német része pedig csak 37! Ez sérelmes, mi?

Számginnal szemben a szerkesztő állt, ráncigálta mellénye gombját és így beszélt:

— A bolsevizmus — a csődbejutott szociáldemokrácia kétségbeesett gesztusa Tudja, mit mondott Vandervelde?

— Kérem, kóstolják meg, amit Isten adott, — hívta a vendégeket vacsorához a kis öregasszony — Az élelmicikkek manapság — oh, milyen silánvak! — És — drágák, drágák...

A vendégek átmentek a szomszéd szobába; Szamgin pedig lemondott a drága, de silány élelmicikkek élvezéséről, és búcsú nélkül hazaindult. Nem jól érezte magát: sértette, hogy megakadályozták abban, hogy kifejtse gondolatait, amelyeket különösen becseseknek és nagyon egyénieknek tartott. Akkor zavarták meg, amikor teljesen őszintén szeretett volna beszélni. Azelőtt úgy szokott lenni, hogy maga elé sorakoztatta fennhangon kimondott gondolatait, mintegy szemlére, és megfigyelte, melyek keltenek legélénkebb figyelmet, és melyek siklanak el észrevétlenül, — és ez lehetővé tette, hogy kirostálja a magból a pelyvát. Ez alkalommal azonban, feszülten figyelve, ezt állapította meg:

— Az eszmék uralma nyilván végetért, a háborgó érzésekre kerül a sor...

Amikor a házból kilépett a térre, az üresség benyomása eltűnt, a sötétben és a Nyári Kert homályba dermedt fáin keresztül egy fehér épület fakó foltja látszott, sárga fényfoltok világlottak a Néván túl.

A város hallgatott és mintha szintén a jövendőre fülelt volna. Az éjszaka hideg, nyirkos volt, a léptek tompán kongtak, a lámpák fehér fényei remegtek és vörösödtek, mintha ki akarnának húnyni.

— Ahol érzések vannak — ott tragédiák is... Mindezek az emberek erőtlenek, szánalmasak. Mit tehetnek? Nem tragédiára termettek. Andréjev — túlságosan fiziológiailag, a saját bőrén érzi a lét tragikumát; vulgarizálja a tragikum érzését, torzul, leegyszerűsíti. A tragikum nem lehet a demokrácia tulajdona, és nem is szabad annak lennie, a tragikum mindig kivételes emberek tulajdona volt és az is marad. — Helyet szorított Andréjevnek a „magyarázó úriemberek" között, akik makacsul ráerőszakolják az emberekre saját gondolataikat és meggyőződésüket. Vannak olyan nézetek, eszmék, amelyek teljesen feleslegesek például Iván Drónovnak. Vagy Tagiljszkijnak. Ahogy Tagiljszkijt Drónov mellé állította, még meg is lassította lépteit, mivel érezte, hogy felfedezésre bukkant.

— Mindketten — első generációs értelmiségiek. Akárcsak Kutuzov...

A „magyarázó úriemberek" sorában Kutuzov különösen ellenszenves volt. Itt működik Pétervárott, Számgin nemrégiben hallotta beszélni. Semjákinnál történt, aki könyvkiadóvállalatot akart létesíteni és meghívta Számgint, hogy segítsen a papírgyárossal kötendő szerződés megszerkesztésében. Már az

előszobában, vetkőződés közben, megütötte Számgin fülét a gunyoros árnyalatokban gazdag, ismerős hang. Kutuzov Semjákin fogadószobájában beszélt; zongora, széles díván állt a szobában, bőrkarosszékek, és sok cserép geránium. Kutuzov a zongoránál ült, háta mögött vicsorgott a billentyűsor, feje tisztán kivált a felemelt fekete fedél hátterében, amely szinte ütésre lendült Kutuzov felé. Kivüle még néhányan voltak a szobában.

— Hadseregünket szétverték és a forradalom küszöbén állunk. Nem szükséges prófétának lenni ahhoz, hogy ezt állítsa az ember — csak el kell menni a gyárakba, a munkáslaktanyákba. Ha nem holnap, akkor holnapután kitörhet a forradalom. A burzsoázia fel fogja használni a munkásság fellépését s megsemmisíti az önkényuralmat, és akkor valami új fog kezdődni. Ha a burzsoáziának a katonaság, a tábornokok segítségével sikerül megszerveződnie — a proletariátus még veszélyesebb ellenséggel fog szembeállni, mint amilyen a cár és környezete volt.

Számgin az asztal fölé hajolva, szeme sarkából figyelte a szónokot. Kutuzovon felháborító volt minden: esetlen, demokratikus ízű zubbonya, amely egészen torkáig be volt gombolva, feszesen simult vállára, mellére, és mozdonyvezetőhöz tette hasonlóvá Kutuzovot; sűrű, keményszálú szakálla, kurtára nyírt haja, nagy, széltől kifújt, durva arca pedig egy kupec benyomását keltette. Különösen felháborította azonban a gunyoros szempár, amelyben kiolthatatlanul ott csillogott a régóta ismerős és sértő mosoly, és ez a magabiztos, erős hang, ezek a szavak, amelyek olyan emberre vallanak, aki előtt minden világos, aki feljogosítottnak érzi magát arra, hogy jövendöljön.

— A proletariátusnak megvan a maga feladata. Élenjáró képviselői tisztában vannak azzal, hogy a munkásosztálynak a burzsoá reformok semmit sem adhatnak, és hogy nem az a feladata, hogy a megvadult önkényuralom helyébe olyan köztársaságot állítson, amely a jóllakottak hájasak fokozott kényelmét szolgálja.

Megsímogatta szakállát, másik tenyerét végighúzta koponyáján, homloktól tarkóig.

— Feltették nekem a kérdést: mit csináljon az értelmiség? Világos: maradjon a tőke cselédje, érje be olyan reformokkal, amelyek teljes szólás- és cselekedet-szabadságot biztosítanak a

tőkéseknek. Vagy éppolyan világos ez is: menjen a proletariátussal együtt a szociális forradalom felé. Igen vagy nem — harmadik megoldást kizár a logika, a pszichológia azonban — elismer, és ezért — logikailag jogtalanul — léteznek mensevikek, eszerek, sőt még holmi nemzeti szocialisták is.

Némán hallgatták és Számgin meg volt győződve róla, hogy ellenségesen hallgatják. A könyvkiadó felesége halkan magyarázta:

— Egyenesen szörnyű... És azt mondják róla, hogy az egyik fő bolsevik... Olyan ezredesféle náluk. Mindjárt megjön a férjem, várnak rá, már telefonáltam neki — mondta egyenletes, színtelen hangon; férje fogadószobájának ajtajára pillantott és nyilván azon töprengett: bezárja-e, vagy nem? A kicsiny termetű, de igen karcsú asszony magasnak tűnt, szép arcán volt valami gyermekesen bizonytalan kifejezés, kékes szeme kérdőn pillantott.

— Tizennyolc éves lehet — gondolta Számgin és magában leszidta Semjákint: — A marha.

— Miért lesz könnyebb az élete az értelmiséginek a munkásosztály szövetségében? — kérdezte valaki hirtelen, vakmerően.

Kutuzov így felelt:

— Lám, ez a kérdés világos, üzletiés megfogalmazása. Én azonban nem gondolom, hogy a proletariátus lekvárral fogja tömni az értelmiséget. Viszont ne felejtsük el: már megvannak a technikai feltételek, amelyeknek fennforgása esetén a munkásosztály alkotó, teremtő gyakorlata rendkívül széles, változatos területen bontakozhat ki. A burzsoázia osztály-ostobasága többek között abban is kifejezésre jut, hogy a tőke nem érdeklődik a kultúra fejlődése iránt, a gyáros csak elkészíti az árut, de egy cseppet sem törődik az otthoni fogyasztó kulturális nevelésével, számára az ideális fogyasztó — a gyarmatokon él... A proletariátusnak, mint gazdának — különösképpedig a mi proletariátusunknak — igen széleskörű tevékenységet kell majd kifejtenie hatalmas gazdasága ipari és technikai megszervezésére. Ehhez a feladathoz sok tíz-, sőt sok százezer tudományos képesítéssel rendelkező emberre lesz szükség. A lekvár kérdése nyílt marad.

— Lekvár, marmalád? Pedig. úgy hiszem — marmelád a helyes — mormolta a könyvkiadó hitvese. — Kér még teát? — kínálta Számgint.

A vendégek a fogadószobából átszállingóztak a másik szobába, eltűntek, s kék füstfátyolt hagytak maguk után. Számgin visszautasította a teát és megkérdezte:

— Ez, aki az előbb beszélt, ajánl kiadásra könyveket?

— Igen, a férjem azt mondja: kapós könyvek, úgy hiszem, már meg is vette őket...

— Raszputyin, bolsevikok... besszarábiai földesurak — beszélt az asszony, és kérdőn pillantott Számgin arcába. — Mindez úgy tör föl, mint abból a... Hogy is hívják?... Amiből a láva van?

— Magma?

— Igen, magma. Szörnyen furcsa minden.

Az asszony keresztbetett lábbal ült, s himbálta a balt, hosszú szopókás, vékony cigarettát szívott; színtelen hangja halkan és szinte panaszosan csengett.

— Én csak második éve vagyok itt, Kisinyovban éltem, az is szörnyű hely, Kisinyov. De itt... Nehéz megszokni. Olyan utálatos, undok a folyó. És mindenki forradalmat akar.

Megjött Semjákin. Még szebbnek, ápoltabbnak tűnt Számgin szemében; Drónov kísérte, mintegy azért, hogy még jobban kihangsúlyozza Semjákin daliás megjelenését. A házigazda egy dráma főhősének gesztusával húzta le kesztyűjét és közben vidáman újságolta:

— A legfrissebb hír: teljes zűrzavar a szállítás frontján! A legteljesebb — tette hozzá és nagy lendülettel keresztet rajzolt a levegőbe. — A mozdonyok negyedrésze generáljavításra szorul, további negyven százalék pedig állandóan kisebb javításokra.

Az asszony kisimította Semjákin csomóba gyűrt kesztyűjét és ráncbavont szemöldökkel pillantott férjére, homlokát mély redő szelte ketté, és egész arca annyira elváltozott, hogy Számgin azt gondolta: lehet, hogy harminc felé jár.

— Ki zajong odabent? — kérdezte Drónov barátian az asszonytól — az így felelt:

— Írók és még valaki. — Férjéhez fordult: — Az a bolsevik..

— Ahá! Nos — ebből nem lesz semmi. És általában — semmi sem lesz! A nyomdász és a papírgyáros egészen megőrült, olyan gyilkos feltételeket szab mind a kettő, hogy egyszerűbb mindjárt odadobnom nekik az összes pénzemet, hogy

ne kelljen megvárnom, amíg százanként vasalják ki belőlem. Nem, azt hiszem, inkább Japánba utazom.

— Szerencsés utat — mondta Drónov helyeslően. — Adj nekem pénzt, én nyélbeütöm a kiadó dolgát, te pedig — eredj és élj boldog semmittevésben. Amikor elintézem az ügyet, rendbehozom a honi állapotokat, sürgönyzök neked: térj vissza, tárt karokkal vár a boldogság, hogy az ördög bújjon beléd!

— Bohóc — mondta Semjákin mosolyogva. — Így hát, Klim Ivánovics, a nyomdával és a papírgyárossal kötendő szerződés megbeszélését el kell halasztanunk...

— Menjünk teázni — ajánlotta a felesége. Számgin kimentette magát, minthogy nem kívánt Kutuzovval találkozni; majd kilépett az utcára, a rövid téli nap borús hidegébe. Bosszantotta a gazdag úrnál tett céltalan látogatása és sebesen lépkedett; úgy lobbantak fel előtte az utcalámpák, mintha üldöznék.

— Ki elől futsz? — kérdezte Drónov, utolérve Számgint, majd levette tengerimalac-prémes sapkáját és megtörölte vele arcát. — Menjünk be egy vendéglőbe, iszunk valamit, úgyis jó lenne elbeszélgetnünk! — ajánlotta követelően, és meg sem várva Számgin beleegyezését, magyarázni kezdte:

— Japánba készül. Elutazik és nagy pénzeket visz magával, a tulok! Sztratónov is összekapart némi pénzmagot — és Altájba inalt, hogy állítólag kezeltesse magát, bizonyára szintén Japánba tart. Mások — Svédországba utaznak.

— Folyton pénzről beszélsz — jegyezte meg Számgin mérgesen.

— Igen, igen, én folyton erről beszélek! Kellemesen cseng: ding-dong-bumm! — a kobakodra. Úgy rémlik, én már elkéstem — veszít az erejéből a pénz, hacsak nem arany... Találkoztál a fivéreddel?

— Hogyan?

— Hát Dmitrijjel? Nem találkoztál vele? Menjünk be ide.

Beléptek a vendéglőbe és egy sarokasztalnál foglaltak helyet. Számgin türelmesen hallgatott, várta, mit fog mesélni Drónov, és közben tűnődött: hány esztendeje is nem látta a bátyját, milyennek fogja látni? Drónov minden sietség nélkül kiválasztotta a bort, megrendelte a sajtot, majd ezt kérdezte:

— Akarsz forralt bort? Itt pompásan tudják elkészíteni.

Számgin cigarettára gyújtott, bólintott, azután már nem állta meg, hogy meg ne kérdezze:

— Hol találkoztál Dmitrijjel?

— Nálam aludt. Toszja küldte. Jól megöregedett, alaposan! Ti nem leveleztetek?

— Nem. Mit csinál?

Drónov elmosolyodott.

— Nem tudom, nem kérdeztem. Kilencben letartóztatták Tomszkban, száműzték három évre, azután szökési kísérlet miatt újabb kettőt sóztak rá — és Berjozovba vitték.

— Szökni próbált? — kérdezte Számgin; a szökési kísérlet sehogyan sem volt összhangban bátyjáról való elképzelésével.

— Mi az: nem hiszed?

Számgin nem válaszolt.

— Kérte a címed, megadtam neki.

— Természetesen.

— Toszja pedig Jaroszlávljban működik — mondta Drónov elgondolkozva.

— A bolsevikokkal?

— Nyilván velük.

A beszélgetés nem tudott kialakulni. Számgin nem talált kérdéseket; úgy érezte, nyomasztja a múlttal való szembetalálkozásoknak ez a már szinte gúnyos láncolata.

— Dmitrij... Színtelen, tehetségtelen... De miért? A bátyám. Az anyám...

Eszébe ötlött, milyen tökéletesen magános is az ember: a korral még a rokoni kapcsolatok is elsatnyultak, veszítenek erejükből.

Drónov szótlanul itta borát, olykor ajkát fintorgatta, hunyorgott, és mosolyogva, fojtott hangon kérdezte:

— Hallod?

Igen, Számgin hallotta:

— Állítom: a művészet csupán akkor tölti be gondviselésszerű rendeltetését, amikor érthetetlen nyelven beszél majd, amely épp olyan titok-sejtő szent remegést kelt majd, mint amilyent nálunk az istentiszteletek egyházi szláv nyelve ébreszt, vagy a katolikusoknál a latin.

Mindez magas, de fakó hangon csengett egy középtermetű, választékosan öltözött férfi ajkáról; tarkójára fésült fekete haja szabadon hagyta szögletes, magas homlokát, mély gödörbe hullt

sötét szemét, sárgás arcbőrét, keskenyajkú száját, melyen a bajusz keskeny csíkja feketéllett, és hegyes állát. Állva beszélt, a szék támlájába kapaszkodott, himbálta és maga is himbálózott. Hallgatósága két összetolt asztalnál foglalt helyet, tagjai voltak: három lány, két diák, egy szélesvállú, atlétatermetű ifjú, akinek boldog mosoly fénylett szürke szemében. Idegesen, nyugtalanul hallgatták, helyeslő vagy tiltakozó felkiáltásokkal szakították félbe beszédét.

— Igen, igen — én azt állítom: a művészetnek arisztokratikusnak és elvontnak kell lennie — magyarázta a szónok makacsul. — Meg kell értenünk, hogy a realizmus, pozitívizmus, racionalizmus — mindez csak különböző álarca egy és ugyanazon ördögnek: a materializmusnak. Örömmel üdvözlöm a futurizmust — ez mégis félreugrást jelent a mult nyomasztó posványából. Mérgétől megfertőzve, atyáink nem értették meg a szimbolizmust

— Toszja is szónokol valahol, — dünnyögte Drónov és rázogatta a fehér bort poharában. — Holnap elutazom hozzá. Tudom, hogyan találjam meg, — mondta szinte fenyegetően. — Érdekes dolgokat mesélt Dmitrij Iványov — folytatta sóhajtva, és zavarta Számgint a figyelésben.

Számgin lenyelte a forró bor utolsó cseppjeit, majd felállt, szó nélkül biccentett Drónovnak és elment.

Dmitrij reggel kilenc és tíz óra között állított be: Klim Ivánovics még fel sem tudott öltözni. Öltözködés közben a be nem zárt ajtó keskeny résén keresztül szemügyre vette bátyját. Dmitrij a könyvszekrény előtt állt, csapott válláról térdigérő, hosszú kék kabát lógott alá, fekete nadrágja be volt tűrve csizmájába.

— Mozdonyvezető. Vagy kocsikapcsoló...

Némi erőfeszítésre — ha nem is nagyra — volt szüksége ahhoz, odamenjen bátyjához. A szőnyeg és a puha téli papucs elfojtotta léptei zaját és Dmitrij csak akkor fordult meg, amikor öccse üdvözölte.

— Isten hozott!

Dmitrij hevesen átölelte és megcsókolta az arcát — de hirtelen ellökte és feltüsszentett. Esetlen jelenet volt; Dmitrij szürke arca elvörösödött, és az idősebb Számgin ezt mondta:

— Bocsáss meg... — A kölni. — Tüsszentett még kétszer, majd így szólt: — Nagyon erős.

— Megöregedtünk! — állapította meg Klim Számgin, mi-

közben asztalhoz ült és meggyujtotta a spirituszégőt, a kávéskanna alatt.

— Sebaj, élünk még azért! — felelte Dmitrij frissen, majd mosolyogva megdicsérte öccsét: — Te még mindig délceg legény vagy!

Klim. Számgin úgy találta, hogy az ilyen testvéri találkozás már ismerős előtte, regényben olvashatott róla; ott ugyan nem tüsszentettek, de szintén volt valami esetlen, ügyetlen dolog.

— Nos, mesélj — javasolta és bátyját vizsgálgatta. Dmitrij nyilván csak az előbb nyiratkozott és borotválkozott meg, arca parasztos volt, tüskés ősz bajusza katonához tette hasonlóvá, és a bőre olyan kicserzett, amilyen katonáké szokott lenni nyár végén, a táborban. Nyers arcát szürkéskék szempár világítja meg; Klim gyermekkorában birkaszemnek nevezte.

— Nem valami barátságos vidék. Szomorú. Körülpillantasz — magyarázta Dmritrij — és felháborodsz az államhatalom gyengeelméjűségén, ostoba módszerein, amelyekkel meg akarja fojtani az életet. Nos, utána pedig szemügyre veszed a kietlen tájat, és mintha éreznéd, hogy emberre szomjazik — valóban! És mintha a szél is súgná neked: ahá, hát megjöttél? Nos, kezdd hát...

— Még mindig fantaziál, poetizál — gondolta Klim. Dmitrij öblös hangos beszélt, de selypítve, gyűrte a szavakat, mintha a nyelve fájna.

— Milyen furcsán beszélsz — jegyezte meg Klim.

— A fogaim miatt van — magyarázta Dmitrij. — Két fogsort csináltattam magamnak Jaroszlávljban, majdnem minden keresetem rámént erre a tatarozásra... A saját fogaimat tönkretette a skorbut. Odafönt gyengén állunk főzelék dolgában, a hús is ritkaság, még a szarvas is. Csak hal, meg hal. És az idő is olyan halas, szárazföldi emberre bántó: a földön — csupa mocsár, az égből — eső. És gomba gomba hátán... A Szoszjva-folyócska — valóságos halbölcsőde. Negyven versztnyire pedig — ott az Ob, szintén halparadicsom, — magyarázta Dmitrij, miközben leplezetlen gyönyörűséggel szürcsölte a kávét és erősen rászorította öklét az asztal lapjára.

Egy helybeli kereskedő fiáról, kámai hajóskapitányról mesélt, akit szülőföldjére száműztek, az eszerekkel való kapcsolatai miatt; kurtán mesélt, szinte fejszével faragta ki alakjait.

— Jól megtermett, nagyhajú, vörös ember, olyan a torka mint egy egyházfinak, szakálla az övét verdesi, bikaszemű és

bikaerejű is, tudod, olyan mesebeli lény. Ha összeveszett az apjával — jó hét pudot nyom az öregúr — összekötözi törülközőkkel, felcipeli a létrán a padlásra. aztán kioldja és felrakja az oromra, lovaglóülésben. Dorbézolt is, persze. De csak mértékkel. Arrafelé mindenki iszik, mást nem is lehet csinálni. A helyseg több mint háromezernyi lakosából mindössze öt fordult meg Tomszkban és csak egyetlen egy tudja, mi fán terem a színház, bizony!

Dmitrij elhallgatott, nyilván valami izgalmas emlék juthatott eszébe: árny borult arcára, lesütötte szemét és bátyja elé tolta csészéjét.

— Kitalálásokkal tölti meg élete üres éveit — állapította meg Klim, miközben kávét töltött bátyjának, majd megkérdezte:

— Na, és mi lett azzal a... daliával?

— Felfalta a skorbut, félesztendő alatt — felelte Dmitrij.

— Különös — folytatta és értetlenül felrántotta vállát — de én megfigyeltem: mennél egészségesebb valaki, annál kegyetlenebbül marja a skorbut, a gyenge pedig könnyebben elviseli. Valószínűleg azért még sincs így, csak ez a benyomás alakult ki bennem. Bélpoklosak is akadnak... Egyszóval — nem vidám táj. És mégis, tudod, Klim — pompás nép él a Románovok országában, hogy vinné el őket az ördög! Az osztyákok például, és különösen a vogulok...

Sokáig, hévvel mesélt a vogulokról, a magyarokkal való fajrokonságukról, az osztyákokról, az évi vásárokról, amelyeken a helybeli kalmárok arcátlanul kifosztják az idegent.

— Rabolni — azt tudnak! Csupán ezzel a tudományukkal emelkednek a bennszülöttek fölé. A mohóságuk pedig rövidlátó, kicsinyes, ostoba, sőt, valahogyan — céltalan is. Végeredményben ezek a kupecek semmirekellő, hitvány népség, amely csak ideiglenesen tölti be az ember hivatását.

Klim Ivánovics Számgin egyre figyelmesebben vizsgálta bátyját. Dmitrij kabátja alatt állig begombolt szarvas- vagy rénszarvasbőr-mellény feszült, mint a páncél és kilátszott magasnyakú inge kék gallérja. Tenyere széles, mint egy evezőslegényé. És noha a haja ősz, de még mindig a régi diákra emlékeztet, aki szerelmes Marinába és valóságos lexikonul szolgál mindenkinek, mindenféle kérdésben.

— Kietlen vidéken élt, és most megtölti képzelete szüleményeivel, — ismételte makacsul Klim Számgin és közben hallgatta bátyját.

— Amolyan funkció nélküli egysejtű szervezetek, — jelentette ki Dmitrij és nyájasan elmosolyodott. — Ez az én titulusom, tudod, Poltávában tüntetett ki vele egy pajtásom, marxista volt. Én abban az időben — emlékszel? — reformista beállítottságú voltam, a bolsevizmussal nem tudtam kiegyezni. És akkor a vita során egyszer azt mondja nekem: maga, Szám-gin, sokat tud, de mindez meddő tudás, nem funkcionál magá-nál. Jó anyagot szerzett a ruhához, megvarrni azonban — nem tudja, és általában, mondja — maga funkció nélküli egysejtű szervezet. Én ellentmondtam: nincs szervezet funkció nélkül! De ő nem tágít: van, és ez maga! Megnevettetett, de eltűnőd-tem rajta, azután komolyan nekifogtam Marxnak és megér'et-tem, hogy az ő történelemfilozófiája teljesen háttérbe szorít mindenféle burzsoá szociológiát és egyéb csűrés-csavarást. Azután — Lenin, aki, tudod, igen jelentős politikai elme...

Elhallgatott, hessegette a füstöt, azután megjegyezte:

— Sokat szívsz!

És megkérdezte:

— Rólad azt mondják — eltávolodtál a párttól, igen?

Klim Számgin kérdéssel felelt:

— Ki mondja ezt?

— Toszja, Antonida...

— Sosem voltam párttag... semelyik párté sem, és ezzel a hölggyel nem csevegtem politikáról.

— Na, ő aztán nem hölgy, nem bizony, — mormogta Dmitrij; Klim pedig, hogy elejét vegye az erről a tárgyról való további eszmecserének, megkérdezte:

— Tudod, hogy Marinát megölték?

— Igen, tudom, hát persze! Sztyepán mondta. És még mindig nem ismeretes — ki volt és miért?

— Nem.

— Érdekes, — állapította meg Dmitrij fojtott hangon; kezét kabátja zsebébe dugta és öccse feje fölött kinézett az ablakon, — odakint a szél süvöltve szórta a havat.

— Te, ugye — családos vagy? — kérdezte Klim.

— Nem, nem, — felelte gyorsan Dmitrij, és még meg is rázta a fejét, tagadóan.

— De úgy rémlik, azt mondtad...

— Nem sikerült a dolog. Neki, a feleségemnek, rengeteg rokona volt, a nagybátyjai — földbirtokosok, a fivére: — hiva-talnokok, liberálisok, és szeparatisták is, én pedig az elnyomó nemzetiség képviselője voltam, — hát... mint a dongó, úgy

zúgtak rám! Na és ő szintén. Különben — pompás nő. Eleinte még bánatos leveleket is írt utánam Tomszkba. Mégis, majdnem három évig éltem vele. Igen. A gyerekeket sajnálom. Egy fia van és egy lánya, nagyszerű gyerekek! A kölyök 15 lehet, Julja pedig — már 17. Jól megvoltak velem...

Mindezt nagyon sebesen hadarta el, azután elhallgatott és csészéjét megint Klim elé tolta; figyelte, amint öccse kitölti a kávét, azután halkabban és némi csodálkozással vagy sajnálkozással így folytatta:

— Pedig, tudod, én már hozzászoktam a gondolathoz, hogy te párttag vagy. És akkor, ötben, amikor azt mondtad nekem, hogy nem vagy bolsevik, úgy véltem: konspirálsz...

A továbbiaktól megmentette Klimet Drónov: úgy rohant be a szobába, mintha erősen hátbataszították volna; meglóbálta sapkáját és harsogó hangon közölte:

— Ma éjjel Puriskevics, Juszupov herceg és Dmitrij hercegecske a Románovok közül — megölte Raszputyint.

Néhány másodpercig mind a hárman hallgattak, azután Drónov a két fivérre pillantott és miközben sapkájával lerázta a havat télikabátjáról, követelően kérdezte:

— Nos — mit szóltok hozzá, mi?

Klim Ivánovics Számgin örült, hogy Iván éppen ilyen kellemetlen pillanatban állított be és méghozzá ilyen újsággal — és mosolyra derült:

— Úgy kiabálsz, mint valami világrengető eseményről.

— Érdekes, — Dmitrij másodszor ejtette már ki ezt a szót, fojtott hangon, Drónov pedig, miközben lehúzta kabátját, sértetten mormogta:

— Mi ez — egy operett finálé ja talán? Képzeld csak el: tegnap Raszputyint, holnap pedig — Miklós cárt.

Dmitrij legyintett és előhúzott nadrágzsebéből egy ezüstórát, lánc nélkül, és a számlapra pillantva, lassan, únottan mondta:

— Románov sok van, mindet nem győzik kiirtani, az egyik majd megretten és azt ajánlja Gucskovnak, Miljukovnak: ültessetek engem a trónra, én engedelmeskedni fogok utasításaitoknak.

— Természetes, hogy nem mindennapi esemény, — jegyezte meg Klim békéltetőn; Drónov hévvel dörzsölgette kezét, ugrándozott, forgatta szemét, mintha el akarná rejteni; Számgin figyelte és nem értette: mi miatt ijedt vagy elégedett Iván?

Dmitrij kezét nyujtotta öccsének és így szólt:

— Mennem kell.

Drónov kiment utána, és így időt adott Klim Számginnak arra, hogy eltöprengjen:

— Azt kellett volna mondanom neki: nézz el máskor is hozzám, vagy valami effélét. Viszont — fonák dolog engedélyt adni egy fivérnek, hogy látogassa meg a másikat Hiszen nem vesztünk össze, — nyugtatta meg magát, és közben az előszobából behallatszó beszélgetésre figyelt.

— Hogyan találom meg őt? — kérdezte Drónov.

Dmitrij kelletlenül felelte:

— Hiszen mondom magának: Izakszon doktor megmutatja.

— Ahá...

Drónov visszatérve, sebesen kérdezte:

— Nos, milyennek találod, mi?

És még mielőtt Számgin rájött volna, mit feleljen, Drónov — miközben úgy futkározott faltól-falig, akár a csapdába esett egér — kezét dörzsölgetve feldünnyögött:

— Én úgy emlékszem rá... olyan szerény volt mindig . Recseg, mállik minden. Forradalom bújik elő minden résből... A forradalom... mozgósít. A jobboldaliak balra tolódnak, veszed észre, milyen befolyásra tesz szert a progresszív tömb?

Belevetette magát egy karosszékbe, elhelyezkedett; térdét veregette tenyerével és kérdőn, kellemetlenül Számgin arcára függesztette szemét, — ezzel arra késztette Klim Ivánovicsot, hogy figyelmeztesse:

— Feloszlatták a városi és a zemsztvói gyűlést.

— És a polgárok? A munkások?

— A polgárok nem csinálnak forradalmat. A munkások — a fronton vannak.

Drónov mélyet sóhajtott, cuppantott ajkaival.

— A fronton sincs minden rendben. Dmitrij Iványov majdnem egész éjjel mesélt. A tünetek — fenyegetőek. És Raszputyin meggyilkolása — nem tréfa! Nem ám...

— Mitől félsz? — kérdezte Számgin mosolyogva.

— Magam sem tudom, — mondta Drónov. — Talán nem is félek

Felállt, körülnézelődött, felvette sapkáját a diványról, belekémlelt a belsejébe, vállat vont és közölte:

— Holnap Jaroszlávljba utazom. Megnézem Toszját. Nevetséges?

— **Nem nagyon.**

— Igen. Az első és az egyetlen az életemben. Úgy éltem vele... szóval csodálatosan. Majdnem három évig és nemsokára már ötven leszek. És negyven évig úgy éltem... megalázóan.

— Nem vártam, hogy ilyen... panaszos húrokat fogsz pengetni, — jegyezte meg Számgin gunyorosan, szárazon.

— Felizgatott Dmitrij Iványov, — dünnyögte Drónov, miközben felhúzta télikabátját; azután megköszörülte torkát és érthetőbben jelentette ki: — Tudod-e, Klim Iványov, nem valami könnyű dolog értelmet találni az életben.

Végül elment és fáradtan, mérges hangulatban hagyta magára Számgint. Átment dolgozószobájába és nekiült, hogy fellebbezést írjon egy ügyben, amelyet a Kerületi Bíróságon elveszített, — de a munka sehogy sem ment. Az ablakon kívül fütyült a szél, egyre sűrűbben szórta a havat, a hó zizegett az ablaküvegeken, és szinte hideg, izgató gondolatokat súgott.

— Igen, nem könnyű megtalálni az életben az értelmet... Dmitrij megtalálta a politikában, a bolsevizmusban. Ezt úgy lehet érteni, mint utolsó menedéket a magafajta emberek számára... a tehetségtelen emberek számára. A sikertelenek számára. A sikertelenek dús választéka — jellemző az orosz értelmiségre. Mindig úgy nézett önmagára, mint eszközre, senki sem tanította arra, hogy önállóan létezzék, úgy tekintsen önmagára, mint a világ legértékesebb jelenségére. Az értelemhez vezető utak szörnyen teli vannak szórva szavakkal, szó-buckákkal. Művészet, tudomány, politika... Sancta Trinitas... Szent Háromság... Az ember mindig valamiért él és nem tud önmagáért élni, erre a bölcseségre senki sem tanította. — Eszébe jutott, hogy az önmagáért élő emberről érdekesen beszélt Kumov.

— Vele még nem találkoztam össze.

Ült, cigarettázott, azután belefáradt az ülésbe; róni kezdte a szobákat és gondolatai egymást kergették, — így töltötte el az időt alkonyatig, és akkor elment Jelénához. Az utca hideg volt és csendes, a puha hó letompította a hangokat, csupán suttogáshoz hasonló zizegés hallatszott. Sokfajta ember haladt sokféle dolga után, és úgy rémlett, hogy valamennyien igyekeznek mennél kevesebbet beszélni, mennél csendesebben rakni a lábukat.

Jelénánál, mint mindig, vendégek voltak teára: Piljnyikov

professzor és egy magas, cingár férfi, aki szürke kecskeszakállt viselt kormos-sötét képén. Jeléna vidám felkiáltással fogadta:

— Hallotta Raszputyint? Ügyes fogás! Ismerkedjenek össze.

— Voinov, — nevezte meg magát mély basszusban, de meglehetősen kelletlenül a kopasz vendég. Számgin, amikor megszorította a hideg, kemény kezet, két kerek tehén-szemet pillantott meg saját arca fölött; a furcsa szempár kékes ködbe borult és homályos pillantása a porcos, hosszú orr végére szegeződött. A vendég kétrét hajtotta testét és letelepedett, s olyan óvatosan nyujtóztatta ki hosszú lábát, mintha attól félne, hogy leszakad. Keskeny vállán zubbony csüng, lábán — térdnadrág, vastag sportharisnya és vastagtalpú, ormótlan bakancs.

Piljnyikov zöldesszínű, bolyhos anyagból készült civilruhát viselt, — olyan benyomást kelt, mintha fa-sömör ütött volna ki rajta, erősen megfogyott; lóbálja ezüst kötésű, fekete noteszát és izgatottan magyarázza Jelénának:

— Majdnem három esztendeig katonai levélcenzor voltam, kitűnően ismerem a hadsereg hangulatának alakulását és állíthatom: hadsereg nem létezik többé nálunk.

— Citrom nincs, — mondta Jeléna és Számgin elé tolt egy pohár teát; összehunyorította szemét, fogai közt cigaretta füstölt. — Azt beszélik, hogy citromot csak az olasz követ árul. Szóval?

Piljnyikov fel-felugrált a széken és sebesen folytatta:

— Vaszilij Kirillovics egy éve cenzor, és ő is megerősítheti: vannak egyes harcképes egységek, azonban hadsereg, mint egész — nincsen!

— Úgy van, — mondta Voinov bólintva, majd zubbonya gallérja mögé dugta ujját és fájdalmasan összeráncolta arcát.

— Ijesztenek engem, — fordult Jeléna Számginhoz, és cigarettáját az öblögető-edénybe dobta. — Beállítanak és csak arról beszélnek: a katonák a földjükön kívül semmi mással nem törődnek, harcolni nem akarnak, forradalom lesz.

— Drágám, — túlozl

— Egy cseppet sem. Én már meg is ijedtem. Nem akarok forradalmat, Párizsba akarok menni. De nem tudom, kinek mondjam: hé, ti, legyetek szívesek és ne csináljatok forradalmat és — hagyjátok abba a háborúzást!

Jeléna tréfált, Számgin azonban tudta, hogy bosszankodik: művészien kifestett arca mosolygott, szeme azonban szárazon

villogott, és apró füle mintha megdagadt volna, annyira duzzasztotta a lilaszínű vér.

A kicsiny, ügyes asszony különböző nagyságú piros rongydarabkákból varrt, furcsa ruhájában ritka madárra hasonlított.

— Nagyon kedvesen tréfál, — szakította félbe makacsul Piljnyikov, Jeléna azonban nem engedte szóhoz jutni.

— Azt szeretné, hogy komolyan beszéljek? Hát legyen meg az akarata!

Ökölbe szorította ujjait, az asztal szélére tette kezét és erőteljes hangon beszélni kezdett:

— Amennyire én tudom, — katonák nem csinálnak forradalmat. Amikor a franciák a poroszok ellen indultak, így énekeltek:

Megyünk, mint egy csapat birka,
Megyünk mi a vágóhídra.
Mint a patkány meggebedni...
De jót fog Bismarck nevetni!

Elmondta a dalt franciául is, azután így folytatta:

— Így is történt: a poroszok alaposan ellátták a bajukat. De ahogy visszatértek Párisba, nyomban aprítani kezdték a kommunardokat. Ilyenek a katonák! Valószínűleg nálunk is így lesz. Igen vagy nem — majd meglátjuk. Addig is pokolian belefáradtam a katonák szinte mindennapos szapulásába, a forradalomtól való rettegésbe, amellyel meg akarnak fertőzni engem. Én optimista vagyok, vagy.. hogyishívják? — Fatalista. Lesz-e forradalom? Szóval: szükséges, hogy legyen. És hogy felrázza magukat. Arra kényszerítené magukat, hogy csináljanak valamit: a forradalom érdekében, vagy ellene — ahogy jobban tetszik. Értik?

Számgin zajtalanul tapsolt az asszonynak, úgy hogy azt lehetett hinni, viszket a tenyere.

— Ez nem Alina, nem tetteti magát áldozatnak és mártírnak...

— Igen, — kezdte Piljnyikov csüggedten és halántékát vakargatta. — Azonban, tudja...

Voinov behúzta lábát, meggörbítette, majd kiegyenesítette, — felemelkedett teljes magasságában és lassan, szinte dadogva préselte ki magából a tömör, súlyos szavakat:

— A háború kegyetlenül lerántotta a leplet a történelem alapvető, elsímíthatatlan ellentmondásáról, amelyet el akarnak sikkasztani előlünk. Létezik egy kisebbség, amely, a kultúrát teremti, és egy többség, amely alárendelt, gépies szerepet játszik ebben a folyamatban. Automaták. Fizikai erők. De ugyanakkor — Spartacus, Sztyenyka Rázin. Majdnem állandóan Rázin. Vadember, aki arannyal akarja ékesíteni önmagát és asszonyát. Csak ez a vágya. Igen, csak ez. Nietzsche, ez a zseniális gondolkodó, a XIX. század végének Prometeusza, volt az első, aki átértette és kimutatta, milyen tévesen értelmezzük mi a logikát. És a történelemfilozófiát is. Az élet értelmét.

Voinov zubbonya gallérja mögé dugta mindkét mutatóujját, szétfeszítette a gallért és egy pillanatra lehúnyta szemét; eközben azonban nem szakította meg előadását.

— A forradalmár értelmiségi hősszámba megy. Dicsőítik és magasztalják. Tevékenységének értelmét tekintve pedig árulója a kultúrának. Szándékaiban ellensége. Ellensége a nemzetnek. A hazának. Természetesen ő is egyéniségnek állítja magát. Érzi: a világ alapja, Archimedész támpontja — az egyén vezető szerepe. Igen. Azonban hamisan érvel. Az egyéniségnek nem a tömegre támaszkodva kell növekednie és felemelkednie, hanem a tömeg legyűrésével. Arisztokrácia és demokrácia. Mindig ez. És — örökre.

Jelénához lépett, lehajolt, rátámaszkodott az asztalra és szigorú szavak peregtek ajkáról:

— Katasztrófa előestéjén állunk. Tréfálni már bűnös...

— Bűnös is? — kérdezte az asszony mosolyogva.

— Az. És bűnös a művészet, amikor komor színekkel ábrázolja a demokrácia életét. Az igazi művészet tragikus. A tragikumot a tömeg erőszaka teremti az életben, azonban nem érzi a művészetben. Shakespeare Calibanja nem tudja felfogni a tragédiát A művészetnek arisztokratikusabbnak és érthetetlenebbnek kell lennie, mint a vallásnak. Pontosabban: mint az istentiszteletnek. Még jó, hogy a nép nem érti a latin és az egyházi szláv nyelvet. A művészetnek érthetetlen és rémítő nyelven kell beszélnie. Én osztom Leonid Andréjev véleményét.

— Na, én viszont ki nem állhatom és nem is olvasom, — jelentette ki Jeléna meglehetősen élesen. — És az egész amit mond pokolian bölcs számomra Én nem vagyok forradalmár, nem írok regényeket, drámákat, egyszerűen — szeretek élni, ennyi az egész.

— Én sem érthetek ezzel egyet, — jelentette ki Piljnyikov, de nem túl határozottan, és megkérdezte: — Hát ön, Klim Iványovics?

— Amikor olyan gyakran beszélnek Marxról, természetes dolog Nietzschére emlékezni, — felelte Számgin rövid szünet után, majd ezt ajánlotta: — Hallgassuk tovább.

Nem tudta meghatározni saját viszonyát a Voinov által mondottak értelméhez, de érezte, hogy gondolatai különböző időkben és egyre sűrűbben igen közel jártak ehhez az értelemhez.

Eszébejutott „A remete és a medve" című mese tanulsága: „A szolgálatkész ostoba veszélyesebb az ellenségnél."

Voinov megint figyelemre késztette a vendégeket; ennek az embernek a beszédmodora azt a reményt ébresztette, hogy egyszer mégis csak mond talán valami újat, — egyelőre azonban komoran ismételgette mindazt, amit már elmondott. Piljnyikov helyeslően bólogatott, — előzékenyen kurta ellenvetéseket szőtt a szónok szavaiba, azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy kisímítsa, meglágyítsa a szögletes, darabos magyarázatot.

— Ki ez? — kérdezte Számgin halkan Jelénát; az asszony saját tükörképét nézegette a szamovár ezüstjében, szemöldökét símogatta egy ujjal, és fojtott hangon így felelt:

— Azt hiszem, megyefőnök, könyvet írt, vagy fog írni, új csillag, amint a balettban mondják. Piljnyikov hozzámcipeli ezeket az... alakokat, mert a felesége megtiltja, hogy politikával foglalkozzon; ő pedig azt hiszi, hogy én nyilván szívesen eltűröm magamnál...

Mosolyba fojtotta szavait, majd a mondatot egy nem nagyon szellemes, de igen csípős szójátékkal fejezte be, a nyilvános házakkal kapcsolatban, azután nyomban egy fontosabb természetű kérdésre tért át:

— Ide hallgasson, uram, — de mi lesz a pénzzel? Aranyat kell vásárolni. Te értesz valamit a régi aranytárgyakhoz?

Nem, Számgin nem értett ehhez, Jeléna azonban ma nagyon tetszett neki és kedvében akart járni az asszonynak: kijelentette, hogy holnap elküld valakit, aki valószínűleg segítségére lehet ebben az ügyben.

— Iván Drónov, — elküldöm holnap, vagy holnapután...

Fenségesen belejtett — mintha színpadra lépne — egy szőrmével szegélyezett kosztümben pompázó hölgy, nyomában egy választékosan öltözött, vértelen arcú diák. A hölgy nyom-

ban az élelmiszerhiányra fordította a szót és azoknak a cikkeknek a drágaságára, amelyek egyáltalán kaphatók még.

— 12 rubel fontja! — kiabálta és szép szemében rémület csillogott. — 18 rubel! És különben is csak Jeliszéjevnél lehet vásárolni, vagy méginkább — a gárdatisztek pompás üzletében...

Piljnyikov már szigorúan faggatta a diákot:

— Kik a maguk tanítómesterei? Nem személyesen a maga mestereit értem...

A diák szelíden felelte magas tenorhangján:

— Legszívesebben Rozanovot, Ljev Sesztovot, Merezskovszkijt olvassák... A külföldiek közül — Bergsont, úgy hiszem.

Voinov megint az egyén uralkodó szerepén lovagolt és Számginnak újból Kumov szónoklatait juttatta eszébe; a hölgy pedig elragadtatással mesélte:

— Ismerek egy nőt, aki bort és édességet árul a Téli Palota készleteiből: bizonyára az egyik udvari lakáj felesége. Lakásról-lakásra jár, kosárral és — tessék! Az édesség pocsék, de a bor — pompás! Bordói és burgundi. Elküldöm magához.

— Ez az... Andrónov, Antónov?... nem nagy szélhámos? — kérdezte Jeléna, Számgin pedig megnyugtatta:

— Ugyan.

Voinov így harsogott:

— A szocialisták az egyénnek a tömegben való feloldódása szükségességét hirdetik. Ez misztika. Alchimia.

Piljnyikov fürge hangocskája gyorsan a segítségére sietett:

— Az ember visszatérése az ősállapotba, az évszázados kultúrélet során bonyolult szervezetté kialakult lény átváltozása szerves anyaggá, amilyennek a kultúrtörténet és a szociológia az ősemberek csordáit ábrázolja...

Klim Számgin olyan embernek tartotta magát, aki mindent tud, amit e világ bölcs írástudói elmondtak és amit sokszorosan, szétforgácsoltan ismételnek az efféle Piljnyikovok, Voinovok. Meg volt győződve róla, hogy azt is tudja mind, amit az ember az élet ellene irányuló erőszakával szembeni védekezésük felhozhat, tudja mindazt, amit mondtak és mondani képesek azok, akik azt állítják, hogy az embert csupán a társadalom osztály-szerkezetének gyökeres megváltoztatása szabadíthatja fel.

— Dmitrij Számgin, az emberiség felszabadítója, — gondolta Klim Iványovics Számgin Voinov, Piljnyikov szónoklatai-

nak hangnemében és elmosolyodott annak láttán, hogy a diák a két bölcs beszédeinek hallgatása közben az egyikről a másikra forgatja természetellenesen fehér arcát.

Számginnak úgy tűnt, hogy az emberek egyre kisebbekké, jelentéktelenebbekké válnak; a háború összenyomta, ellaposította őket. Bárkihez képest gazdagnak, bő tapasztalattal bíró embernek érezte magát; ez a tapasztalat más feltételeket követelt ahhoz, hogy fellobbanjon és ragyogó fénybe borítsa tulajdonosa alakját. Azonban haszontalan dolog olyan emberekkel beszélgetni, akik képtelenek hallgatni és maguk — ezt belátta — jobban, bátrabban beszélnek őnála. Tapasztalata nyomasztotta, meddőn hamvadt el és annak ellenére, hogy az élet bővelkedett eseményekben, — Számgin mégis unatkozott. Mindent ismert, mindent megúnt. Csapásra, vészharangra, riadalomra vágyott, amely megijeszti, meglódítja, más hangulatba hozza az embereket. Szerette volna, ha ez a bizonytalanság már véget érne.

A vég mintha közeledett volna, de nem egyenletesen, hanem ugrásokkal: egy ugrás előre és nyomban utána egy hátra. November végén a Duma meglehetősen egységes ellenzéki álláspontot foglalt el, ezt azonban hamarosan a „progreszszív tömb" széthasadása követte, majd a kormány feloszlatta a Városok és Zemsztvók Szövetségeit. Az események váltakozását észlelő műszerül Számginnak Iván Drónov szolgált. A közelben lakott és majdnem minden reggel, amikor elindult a pénz utáni hajszára, beállított Számginhoz, és szinte rázáporozta újságait, híreit, pletykáit. Egyízben Számgin megkérdezte:

— Végeredményben — mit csinálsz, te, Iván?

— Pénzt.

— És mi mást?

— Semmit.

— Vagyis?

— Hogyhogy vagyis? — vágott vissza Drónov mérgesen. — Hát spekulálok ezzel, meg azzal. Kivasalok öt-tízezret, azután engem kopasztanak meg. Játék. Kockázat. Hát mit csináljak? Ez is nagyon kellemes.

Erősen öregedett, kiálló pofacsontú arcán, füle tájján, halántékán ráncok tűntek fel, szeme alatt kékes zacskók duzzadtak, nemrégiben még telt, feszes orcái petyhüdten csüngtek. Jaroszlávljból komoran tért vissza.

— Nos, mesélj, hogy van Toszja?

Drónov földre szegezte szemét és így kezdte:

— Ócska cipőben jár. Dohánygyárban dolgozik. Egy vén boszorkány odujában lakik, egy barátnőjével.

Beszéd közben mellénye gombjait, kabátja hajtókáját rángatta, mintha tapogatná önmagát és igyekezett műlatsó s színt adni elbeszélésének.

— A boszorkány, ismeretségünk ötödik percében szigorúan megkérdezett: miért nem csinál forradalmat, mire vár? És eldicsekedett vele, hogy a férje csak tavaly tért vissza hétévi száműzetésből, négy hónapig élt csupán otthon, majd hirtelen meghalt, és sokezernyi munkásnép kísérte utolsó útjára. Jó két óráig beszélgetett velem, én ötöltem-hatoltam és azt hittem, hogy mindjárt nekem esik, kidob. Megjött Toszja: kicsit sötétebb lett, olyan, mintha vasból öntötték volna, de különben — amilyen azelőtt volt. A barátnője — göndörhajú, nagyorrú, biztosan zsidólány, értelmiségi. Körülöttük forgolódik féllábon a boszorkány fia, csupa csont és bőr, katona volt, támadott, hátrált, — és György-keresztet kapott. Valamennyien egyetértenek abban, hogy a háborút polgárháborúvá kell változtatni, amint ezt Zimmerwaldban meghagyták.

Elhallgatott, zsebóráját himbálta az arany láncocskán. Számgin kis ideig várt, azután megkérdezte:

— És mit beszél Toszja?

— Valószínűleg azt, amit gondol. — Drónov mellénye zsebébe rejtette óráját, kezét nadrágzsebébe dugta. — Akarod tudni, hogyan viselkedett velem? Arra sem méltatott, hogy négyszemközt beszéljen velem. A háznépnek így mutatott be: nem egészen rossz ember, de teljesen értelmetlen. Ez nagyon megtetszett a boszorkány fiának, majd megfulladt a kacagástól.

Szaporán pislogott, abbeli igyekezetében, hogy futkározó szemét ráfüggessze Számgin arcára — és halkabban folytatta:

— Úgy hiszem, sajnált engem, én pedig őt. Rongyos cipőben... Gyönyörű szép a lába, az ujjacskái olyan szabályosak... mindegyik önmagában is — díszpéldány. És az egész nő is szép, hej, de milyen szép! Ha felcsapna kokottnak — százezreket kereshetne, — vonta le váratlanul a következtetést, és bizonyára maga is elcsodálkozott rajta, hogyan mondhatott ilyen ocsmányságot. Eltátotta száját, Számginra pillantott, Klim Ivánovics azonban ráncbavonta szemöldökét és megkérdezte:

— Alina Tyelepnyevára emlékszel? Ő is szép teremtés...

— Igen. Hol van?

— Nem tudom. Kokott volt, Aumont-nál dolgozott, összeállt egy gazdag... gnómmal, aki aztán agyonlőtte magát...

— Ördög tudja, hogy is van ez, — dünnyögte Drónov, miközben erősen símogatta a koponyáját borító megfakult, rőt hajat. — Emlékszem — a dajka egyszer a jámbor asszonyok életéről mesélt, akik elvonultak a világtól, szenvedtek, otthagyták gazdag családjukat, szeretett férjüket, gyermekeiket, azután a rómaiak kínozták őket, vadállatokat uszítottak rájuk...

Klim Iványovics Számginnak eszébe jutott az Ábrahám áldozatáról szóló bibliai legenda, amelyet apja mesélt neki, visszaemlékezett arra, amikor magát Don Quijote-nak, Drónovot pedig Sancho Panzának képzelte, — és oktatóan jegyezte meg:

— Mindig voltak — és lesznek — olyan emberek, akik, minthogy képtelennek érzik magukat a belső világuk ellen irányuló erőszakkal való szembeszállásra — maguk mennek sorsuk elébe, feláldozzák magukat. Ennek megvan a maga szakkifejezése — mazochizmusnak hívják, és ez teremti a szadistákat, akiknek örömet szerez a mások szenvedése. Nyers átlagban, a szadisták és a mazochisták — az emberek két fő típusa.

Elhallgatott, mivel érezte, hogy kétértelműen beszélt és ez a téma eltérítené önmagától. De nyomban megtalálta a kiutat, hogy visszatérjen önmagához:

— Vessük fel a kérdést: ki szenved jobban? Természetesen az, aki erősebben szenved. Byron természetesen mélyebben, erősebben szenvedett mint a takácsok, akiknek védelmében felszólalt a parlamentben. Ugyanígy Hauptmann is, amikor drámát írt a takácsokról.

Kávéját szürcsölgette és így folytatta:

— Különbséget kell tenni áldozatkészség és hősiesség között. A római Curtius belevetette magát a Róma városa közepén tátongó szakadékba, — ez a hősiesség legdicsőbb tette és egyben az öngyilkosság teljesen megmagyarázható aktusa is. Ugyanis semmi sem akadályozza, hogy azt ne véljem, hogy Curtiust a kikerülhetetlen pusztulástól való félelem taszította a szakadékba. De a szakadékba vethette a hiú vágy is, hogy elsőnek haljon meg a rómaiak közül, és a finnyás húzódozás, hogy ne pusztuljon el a rabszolgák tömegével együtt.

— N-na igen, — mondta Drónov unottan, — olykor nagyon szívesen ugrana az ember valahová...

— Semmit sem értettél meg belőle, — gondolta Klim Ivánovics méltatlankodva, és korholóan mondta:

— Te, úgy látszik, túl sokat ugrálsz és futkosol.

Drónov kabátját gombolta, és már távozóban mormogta:

— Gyermekkoromban — sosem tudtam kijátszani magam. Az előkelő csemeték nem vettek be játékaikba Hát most kijátszom magam kedvemre...

— Mi az — megsértődött talán? — gondolta Számgin és nyomban megfeledkezett Drónovról, amint az ember megfeledkezik a szolgáról, ha az ügyesen teljesíti kötelességét. Drónov csupán azokban az órákban létezett számára, amikor elébe járult és beszámolt sokrétű ügyeiről, arról, hogy mit előnyös vásárolni, meg hogy túladott egy tétel vásznon vagy könyvpapíron; általában mindig vásárolt, eladott, azonkívül Nogájcevvel együtt egy kis színházat is berendezett valamilyen sötét pinceoduban — „szatíra és humor" cégér alatt; Számgin benézett a színházba és meggyőződött róla, hogy a humort egyedül egy közjegyző furcsa esete képviseli, aki felesége személáttára egy női nadrágocskát halászik ki aktatáskájából. A színház alig egy hónapos fennállás után zenés kávéházzá alakult át. Számgin megkérdezte Drónovtól:

— Mi az — veszítettél rajta?

— Nem, — Nogájcev veszített. Nem először veszít már. Ostoba és mohó; legszívesebben tönkretenném, hogy villamoskalauznak vagy postásnak menjen, a kutyafülű. Ki nem állhatom a tolsztojánusokat.

Drónov erélyesen, undorral megrázta fejét; azután megkérdezte:

— Neked nem kell pénz?

— Minek?

— Csak általában. Sok gyűlt össze nálam. Hamarosan sok pénz lesz, ki akarnak bocsátani egy milliárdot, vagy kettőt...

Pénzre nem volt szüksége Klim Számginnak, de nagyon becsülte Drónovot, mint tájékoztatót. Borzasan, álmosan, gyulladásos szemmel állított be reggelente, és mesélt:

— A progresszív tömb vezérei palotaforradalomról tárgyalnak a „feketeszázakkal" és a „szövetségiekkel"* — mást akarnak Miklós cár helyébe ültetni. Az ellenségekből barátok lesznek! Te hogyan vélekedsz erről?

*) Az „Orosz Nép Szövetsége" elnevezésű szélső jobboldali terrorszervezet tagjai.

— Nem hiszek benne, — jelentette ki Számgin, a legegyszerűbb választ szemelve ki; azonban tudta, hogy minden hír, amelyet Drónov hoz, rendszerint igaznak bizonyul, — Protopópov belügyminiszternek Németország képviselőivel a különbékéről folytatott tárgyalásait Iván még azelőtt újságolta, hogy a Duma és a sajtó szellőztetni kezdte.

— Honnan tudsz te minderről? — kérdezte Számgin. Drónov felvonta vállát, majdnem az elálló füléig és hanyagul mondta:

— A hölgyek. Keveset értenek, de — mindenről tudnak.

Klim Ivánovics Számgin élete eléggé unalmasan folyt, azonban minden nappal egyre határozottabban érezte, hogy hamarosan feltárul előtte egy másik élet széles lehetősége, egy másik életé, amely méltóbb hozzá, ehhez a páratlanul sajátságos emberhez.

Az élelmiszerhiány kezdett katasztrofális jelleget ölteni a városban, és ez lázítólag hatott a munkásságra; januárban azonban letartóztatták a „Központi Hadiipari Bizottság" intézőcsoportját, február 6-án pedig megjelent a bolsevik párt petrográdi bizottságának kiáltványa, amely sztrájkra szólított fel és tüntetést hirdetett 10-ére, a Duma szociáldemokrata frakciójának tagjai ellen hozott ítélet évfordulójára, — ennek a kiáltványnak azonban nem volt sikere.

— Minden megy a maga rendjén, működik a történelem logikája, emezt rombolja, amazt erősíti, — gondolta Klim Számgin.

Február 14-én, az Állami Duma megnyitásának napján, munkás-sztrájkok törtek ki, tíz nap mulva pedig általános sztrájk robbant ki, és a város utcáin viharosan hömpölyögtek a forradalmi tüntetők, akár a tavaszi vizek.

Klim Ivánovics Számgin bátran várt és figyelt. Nem óhajtotta, hogy a tüntetők sötét hullámai rázúduljanak, beszívják sűrű tömegükbe, és inkább csak messziről, a sarkok mögül figyelt. Nem volt értelme összeolvadni ezzel a fenyegetően bömbölő emberáradattal; nagyon jól emlékezett rá, milyen a munkások alakja és arca, elég sok tüntetést látott már Moszkvában, itt is látott január 9-én, azon a vasárnapon, amelyet „véresnek" neveztek el.

Elmézte, amint tovahömpölyög mellette a sokszemű házfalak kőcsatornájába szorított, végetnemérő, szokatlanul tömör,

szürke, bolyhos tömeg; férfiak, nők, suhancok vonultak és ütemesen szállt az ének:

Föl, föl, ti rabjai a földnek
Föl, föl, te éhes proletár...

— Kenyeret! Kenyeret! — kiabálták visszhangzóan a magas női hangok. Az emberek néha meglassították lépteiket, sőt egyhelyben topogtak, valamilyen akadályt kellett legyőzniük, amely útjukba állt, — éles füttyszó, kiáltás harsant:

— Mi az? Le vele! Elvtársak — bátran!

Ez a harc lesz a végső,
Csak összefogni hát...

A kórus hatalmas volt, szüntelenül szállt az ének. Számgin megállapította, hogy talán most először énekelnek tüntetők ilyen ütemesen, egységesen és tárul fel előttük rettenthetetlenül a munkáshimnusz zord értelme. 1905 január 9-ikén nem énekeltek. Valószínűleg nem is tudtak volna így énekelni. Azonban az a lehetőség sincs kizárva, hogy az a vasárnap megismétlődik... Nincs kizárva. A menet testéről darabkák, emberi alakok szakadtak le, váltak el, zavartan mosolyogva vagy komoran ráncbavont homlokkal haladtak el Számgin mellett, viszont tucatjával siettek az emberek velük szembe és olvadtak bele a tömegbe.

Számgin a homályos ablaküvegekre pillantott, de nem látott mögöttük semmit, a kékes ködön és a benne gomolygó alaktalan foltokon kívül. A tömeg végül eltünt és látni lehetett, milyen simára taposta a havat a kocsiúton.

— „Új seprő jól seper", — emlékezett Számgin, miközben hazafelé tartott és szabadjára eresztette gondolatait, amelyeknek naivságával maga is tisztában volt.

— Sokkal több olyan ember van, aki zavarja az életet, mint aki nélkülözhetetlen és kellemes számomra. Gondolatainknak könnyen irányt lehet szabni, de nehéz megfelelő környezetet teremteni embertársainkból.

Odahaza a cselédlány ünnepi arca fogadta. Erősen meghízott, édeskésen mosolygott, ajka élénkszínű volt és duzzadt, szemében kiapadhatatlan öröm fénylett. Nagyon ellenszenves jelenség volt, egyre bizalmasabb lett, Klim Ivánovics azonban eltűrte, mivel jó munkaerő volt: elég jól és olcsón főzött, szi-

gorú rendben tartotta a szobákat. Olykor megkérdezte a lánytól:

— Minek örvend úgy?

— Nagyon érdekes manapság, Klim Ivánovics

— Mi érdekes? A háború?

— A háborúnak hamarosan vége lesz.

— De ki vet véget neki?

— A munkások és a parasztok nem akarnak tovább harcolni.

— Vagy úgy? És ki engedi meg nekik, hogy véget vessenek a háborúnak?

— Hát ők, saját maguk.

— Ah, vagy úgy...

Céltalan volt beszélgetni vele. Számgin tudta ezt, ez a „lét öröme" azonban egyre jobban bosszantotta. És amikor a február 27-ike előtti napon hazatért az utcáról, hogy megebédeljen, — nem állhatta meg a kérdést:

— Nos, mit szól hozzá?

— Elkezdődött a forradalom, Klim Ivánovics — mondta a lány, de miután végignyalta ajkát nyelve csücskével, megkérdezte: — Valóban?

— Lehetséges. De nem kevésbbé lehetséges az is, ami 1905-ben történt, január 9-ikén. Tudja, mi volt akkor?

— Igen, olvastak róla nekünk.

— Mit olvastak? Ki és hol?

— Lent az ebédlőben, Arkása, egy fiatalember, aki a lapokat szokta magyarázni...

— Hozza az ebédet, — szólt Számgin szigorúan.

Jól emlékezett Moszkva 1905-ös élményeire, és február 27-ikén nem ment ki az utcára. Egymagában álldogált a leégő viaszgyertya szánalmas pislákolásától megvilágított, fűtetlen szobában, az ablak előtt és belenézett a késő este sötétjébe, mely két helyen vészesen, vörösen izzott a tüzek pírjától és mintha olvadozott volna; a pír növekedett, szétfolyt és azzal fenyegetett, hogy izzóra hevíti a város egész levegőjét. Valahol messze, sietség nélkül, rakéták tarka tüzes gömböcskéi kúsztak felfelé, majd hasonló lassúsággal aláereszkedtek a háztetőkre.

A vidám lány reggel elkészítette a kávét, majd eltűnt. Számgin egész nap szardíniával és sajttal táplálkozott, megevett mindent, amit a konyhában talált, éhes volt és dühös. A

konyhára ráboruló szokatlan sötétség fokozta az elhagyatottság benyomását; a sötétség remegett, mintha .ki akarná oltani a gyertya fényét, amely különben is alig negyedórára futhatta.

— Menjetek a pokolba...

A sötétbe belehasító világítórakétákat úgy fogta fel, mint valami hitvány, de vésztjósló jelenséget. Úgy tűnt neki, lövéseket hall, de lehet, hogy csupán ajtók csapódtak. Az utcán két teherautó haladt végig nagy robajjal és megremegtette az ablakkereteket; az elülső nyilván vassal lehetett megrakva, a másodikban pedig mintegy húsz ember állt, néhány közöttük puskával, homályosan megvillantak a szuronyok.

— Kit tartóztathatnak le? — tűnődött Klim Ivánovics; már régen levette szemüvegét, de még mindig dörzsölgette a szarvasbőrrel; feszülten figyelt és tanácstalan volt: miért nem hallani lövéseket?

Klim Ivánovics meglehetősen ideges állapotban volt: előző este alaposan összeveszett Jelénával. Az az illető ugyanis, akit Drónov ajánlott, a római birodalom korából való aranypénzeket adott el az asszonynak, a pénzdarabokról azonban kiderült, hogy korabeli utánzatok, a valódiságukat és régiségüket igazoló bizonyítványról pedig — hogy hamis; az egyik antik serleg pedig nem volt aranyból, hanem csak aranyozott. Jeléna topogott, hisztérikusan kiabált és azt hajtogatta, hogy Drónov összejátszott az eladóval.

— Szélhámos képe van annak a maga barátjának! — kiabált és azt követelte, hogy Számgin citálja bíróság elé Drónovot. Olyan bősz haragot árult el, hogy Számgin megijedt:

— Ha ez a nő bíróság elé viszi a dolgot, — nem kerülöm el, hogy bele ne keveredjek — állapította meg és csitítani kezdte Jelénát; ez azonban erre egy csomó sértést vágott a fejéhez, úgyhogy Számgin is megneheztelt és alaposan lehordta, majd eltávozott.

Amikor sebes kopogás hallatszott az ajtón, Számgin nem tudta mindjárt rászánni magát, hogy kimenjen az előszobába; felvette a gyertyatartót, tenyerével óvta a reszkető lángocskát, várta, hogy mégegyszer kopogjanak, de közben elgondolta, hogy őt nincs miért letartóztatni és hogy valószínűleg Drónov kopog, — ki más is kereshetné? Így is volt — az alaktalanul elhízott, dülledt pocakú Drónov lépett be.

— Mi az — aludtál? — kérdezte rekedten; lihegett, köhögött, télikabátját gombolgatta, majd nehéz csomagot tett le

lábához, zacskókat huzigált elő zsebeiből és Számgin kezébe dugdosta. — Ennivaló, — magyarázta, miközben felakasztotta kabátját. — Ez a tenyeres-talpas leányzód mesélte, hogy betevő falatod sincsen.

— Mi történik a városban? — kérdezte Számgin dühösen.

— Forradalom történik! — felelte Iván; zsebkendőjével letörölte arcáról az izzadságot és egy ujjal belebökött bal orcájába.

— A Pál-ezred, meg — híre jár — a helyőrség más ezredei is a nép oldalára állitak, vagyis a Dumához. A nép pedig — cselekszik: a rendőrőrszobákat szétrombolták, ég a Kerületi Bíróság, a Litovszkij-palota szintén, miniszereket tartóztatnak le, tábornokokat...

Számgin a szoba közepén állt, hallgatta és nem hitte, Drónov pedig tenyerével arcát simogatta és sietség nélkül magyarázta:

— Zürzavar és fejetlenség. Puskás alakok állítottak be hozzám és kérdik: „maga Golombijevszkij tábornok?" — azt hiszem, ilyen nincs is a világon.

— Rendőrök, csendőrök? — érdeklődött Számgin és szakállát csipkedte; ráeszmélt, hogy a Jelénával lezajlott botrány a multé már.

— Ördögöt rendőrök! A rendőrök elbújtak. Azt mondják, állítólag a padlásokon lapulnak, gépfegyverrel fognak tüzelni... Mi az — nem vagy jól?

— A fejem...

— Nos, a feje mindenkinek... kóvályog. Én is, pajtás... Nálad szeretnék aludni, mert, tudod ..

Tenyerével a térdére sujtott és elkeseredetten mondta:

— Mi tűrés-tagadás — én bizony megijedtem. Beállít hozzám öt ember — két diák, egy katona, egy másik, meg egy revolveres nőszemély... Én mondtam nekik valami tréfásat, mire a nő — zutty! bele a pofámba!

Számgin leült és érezte, hogy nem az történik, amire várt. Drónov megjelenésével hidegebb lett a szobában, odakint pedig sötétebb.

— A miniszterek letartóztatása, ez érthető. De miért tartóztatják le a tábornokokat, ha a csapatok... Mit jelent, hogy — a nép oldalán? A csapatok elismerték a Duma hatalmát — így van?

Drónov vállára hajtotta fejét, rápillantott félszemével; a másikat majdnem eltakarta a daganat.

— Holnap megtudunk mindent — jelentette ki. — Vigyázz — leég a gyertya, adj egy másikat...

Kibontotta a csomagokat, kenyeret, kolbászt, füstölt halat rakott az asztalra, megkerestette Számginnal a dugóhúzót, kinyitotta az üveget és közben szüntelenül beszélt:

— Általában jóindulatú a hangulat, az emberek ugyan éhesek, de könnyen lélekzenek, szívesen nevetnek, zord arcokat nem látni, a többség sürög-forog. Általában... elég hirtelenül kezdték. A szónokok mindenütt azt bizonygatják, hogy „a haza veszélyben van", meg „egységben az erő" — sőt még azt is kiabálják: le a cárral! Sebesült katonák is felszólalnak: a háború ellen beszélnek, s rendkívül lázítóan. Rendkívül.

Számgin megpróbálta a gyertyatartóba illeszteni a gyertyát, azonban nem sikerült: a gyertyatartó erősen át volt melegedve, a gyertya olvadozott, csepegett. Drónov segítségére sietett, egymást akadályozva, hosszasan és némán igazgatták a gyertyát, majd Drónov így szólt:

— Nos, üljünk vacsorához. Reggel óta nem ettem.

Azután megint némán itták a konyakot,ették a sonkát, szardíniát, pisztrángot. Számgin kortyolt a borból és kijelentette.

— Ismerős ez a bor.

— A cári pincékből való — mormogta Drónov. — A te hölgyed ismertetett össze e kellemes cikk árusnőjével.

— Te vetted az aranyat neki?

— Miért vettem volna én? Elküldtem egy régiségkereskedőt.

— Becsapta Jelénát — közölte Számgin. Drónov ezen nem csodálkozott:

— Nos — és aztán? Kereskedő...

Drónov abbahagyta az evést, eltolta tányérját és felhajtott egy nagy pohár konyakot.

— Noshát, megértük a forradalmat — mondta kellemetlenül hangosan — olyan hangosan, hogy még körül is pillantott, mintha nem hinné, hogy ezt ő mondta — Nekem a forradalom nem szükséges, de természetesen az ujjam sem mozdítom ellene. Viszont úgy hozta a sors, hogy a forradalomnak talán az első pofonja az én képemen csattant. Olyan ajándék, amellyel büszkélkedni szoktak Tudod, Klim Ivánovics, amikor elmentek ezek a... tábornokvadászok, amikor elmentek... én nagyon pocsékul éreztem magam. Ostoba ez az élet.

Te az első emeleten éltél, én — az alagsorban, a konyhában. Ti, előkelő gyerekek, ocsmányul viselkedtetek velem szemben. Mintha néger, zsidó vagy kínai lettem volna...

Klim Számgin emlékezete felvillantotta Tagiljszkijnak a harmadik generációs értelmiségről tett megállapítását, majd a párizsi élet leírását, ahogyan ő megfigyelte a második emelet magasságából. Elmosolyodott és hogy elrejtse mosolyát Drónov szeme elől, lehajtotta fejét, levette pápaszemét és törölgetni kezdte üvegeit.

— Csupán egy ember majdnem félszáz esztendőnyi élet alatt — csak az egy Toszja...

— Mesélhetnék neki Marináról — gondolta Számgin és nem figyelt Drónovra. — Ugyan lehetséges, hogy Marina is bolsevik lenne. — Mint sok más ember, aki nem vert gyökeret az életben, nem foglal el benne szigorúan meghatározott helyet.

Iván Drónov pedig panaszkodott és már világosan lehetett látni, hogy fejébe száll a szesz.

— Dunájev, a barátom, nyomdai tördelő, folyton unszolt: hagyjon fel ezzel a herce-hurcával, olvasson, tanuljon, foglalkozzon a munkásosztály ügyével, a mi bolsevista ügyünkkel.

— És nem csábított el? — kérdezte Számgin, csak azért, hogy mondjon valamit.

— Nem csábított el, nem! De te — elkanyarodtál... Miért?

— Várj csak — kérte Számgin vendégét; felállt és az ablakhoz ment. Már éjfél felé járt az idő és ebben az órában rendszerint háborítatlan, szinte vidéki némaság honolt az utcán, amely még nappal is csendes volt. Ezen az éjszakán azonban a kettős ablaküvegen keresztül mozgás fojtott, lágy zaja áradt be majdnem szüntelenül, csoportok vonultak, autó dudált, tűzoltókocsi haladt el. Számgint a szokatlanul súlyos moraj szólította az ablakhoz: belejajdultak az üvegek vékony hangon, sőt még az edény is csörömpölni kezdett a pohárszékben.

Számgin látta, hogy két kockaalakú szörny halad lassan az úttesten, fegyveres emberek szakadozott gyűrűje veszi körül, szuronyok hullámzanak, hasítják, szaggatják a sötétséget.

— Páncélkocsik — állapította meg rögtön. — Páncélkocsik mennek — szólt érces hangon, és érezte, hogy különös öröm fűti.

— Mit gondolsz — tüzelni fognak? — dünnyögte Drónov álmosan. — Nem fognak, megúnták...

A páncélkocsik elhaladtak. Drónov szétterült a karosszékben és ezt mormogta:

— Semmi sem lesz. Iván Drónovnak a pofájára sóztak — és kész!

Számgin rápillantott és ezt gondolta:

— Megrögzött iszákos lesz.

Átment a hálószobába, hozott egy párnát, a diványra hajította és így szólt:

— Feküdj le.

— Lehet. Ezt — lehet.

Drónov felállt, a divánhoz lépett, előre nyujtotta két kezét, akár a vak; úgy vetette magát a diványra, mint a vízbe, lefeküdt és feldünnyögött:

Ó, sírgödör, megásott mély verem...
Magány az élet, nincs ott értelem...

— Ki írta ezt a verset, Számgin?

— Nyikityin.

— A fene. Hogy te mindent tudsz. Mindent.

Elaludt. Klim Ivánovics Számgin szintén mámorosnak érezte magát a jóllakottságtól, a bortól, az eseményektől. Cigarettára gyujtott, egy ideig az ablaknál álldogált és lenézett a sötétségbe, ahol durván megformált emberi figurák úsztak tova, sebesen és zajtalanul, akár a halak, és csupán azzal tűntek fel, hogy sötétebbek voltak a sötétségnél.

— Szóval — forradalom. A második az életemben.

Elhatározta, hogy holnap reggel kimegy és megnézi a forradalmat, és meghatározza a maga helyét benne.

Reggel, miután elkészítették a kávét, elpusztították az élelem maradványait — kimentek az utcára. Hideg volt, szél süvöltött és szórta az apró, száraz havat; hevesen sürgött egy-két percig, fúj s aztán elhal, mintha értené, hogy már elkésett a hó hintésével.

Számgin Drónov előtt ment és figyelmesen nézelődött egy szokatlan, de azért már ismerős jelenséget igyekezett megállapítani. Drónov a segítségére sietett:

— Észreveszed, milyen szegény lett a város?

— Igen, — helyeselt Számgin és eszébe jutott: ugyanígy volt Moszkvában is, az 1905-ös esztendő végén; eltűntek a hivatalnokok, kocsisok, gimnazisták, rendőrök, eltűntek a tekintélyes, takarosan öltözött emberek, az utcákat szürke nép lepte

el; ott azonban nehéz volt megérteni, merre halad a zegzugos utcákon, itt pedig teljesen világos, hogy a többség egyirányban halad, sebesen és magabiztosan. Sötétarcú munkások, fegyvertelen katonák, borzas nők sietnek — a takarosabban öltözött emberek nem mennek olyan gyorsan, nemritkán kisebb katonai egységek vonulnak el, puskával, de tisztek nélkül; katonákkal és munkásokkal teli teherautók gördülnek lomhán. Piros szalagcsokrok villannak fel a melleken, karszalagok a kabátok ujjain.

— Hé, hé — Knyázjev — kiáltott fel Drónov és egy kerékpáros után iramodott, aki dús szakállát bal vállán hordozta. Számgin egy percig várt Iványra, azután tovább ment.

Hatalmas lovaskocsi haladt el; ügyesen meg volt rakva székekkel, és a szalmával összekötözött bútordarabok majdnem az első emelet magasságáig nyúltak fel; a kövér vörös ló és a pirosképű fuvaros nevetségesen kicsinek hatott a szekérhez képest; a kocsi mellett egy diák lépdelt, kigombolt télikabátban, tarkójára tolt sapkában, hadonászott és kiabált:

— Gondold csak el: a nép...

— Mi a magunk részével törődünk — zúgja a kocsis basszusban, mint egy egyházfi. — Tárgyalj inkább a gazdámmal, ő aztán megfejti minden találós kérdésedet. Még a népről is hazudik neked.

A fuvaros boldogan felkacagott, Klim Ivánovics pedig lassabbra fordította lépteit, mivel hallani akarta, mit mond még a kocsis. A járdán azonban mintegy tíz ember sereglett össze egy fegyverkereskedés kirakata előtt: az üzletből zömök, borotvált arcú férfi lépett ki — hódprémes sapka és szőrmével szegélyezett télikabát volt rajta — meglendítette karját és hangosan így szólt: — A fogorvosra! — majd elsütötte revolverét

A kapualjban lógó fehér zománcozott cégtábláról eltűnt az *a* betű, a lövész öntelt mosollyal pillantott a nézőközönségre, valaki megdicsérte:

— Jól céloz!

Egy vastag olajfoltos bekecset viselő, nagybajuszos ember pedig kinyujtotta a kezét és kérte:

— Engedje megnéznem!

Megnézte, aztán kijelentette:

— Colt! — és ezzel bekecse zsebébe dugta a fegyvert és odébb állt.

— Hová viszi? — üvöltött a mesterlövész és a rabló után

akart iramodni, azonban ketten is elébe álltak, az egyik arccal a másik háttal.

— Látták? — kérdezte mérgesen.

— Minek magának ez a játékszer? — kérdezte békésen az egyik fiatal legény; az pedig, aki háttal állt, elkiáltotta magát:

— Gorgyéjev, gyere vissza!

Majd a mesterlövészhez fordult:

— Menjen az útjára, uram, nincs mit keresnie itt. Hát maga mit akar? — kérdezte Számgintól, miközben végigmérte kék szeme pillantásával. — Az üzlet nincs nyitva, távozzanak el.

Számgin engedelmesen, készséggel továbbment, de nyomban utolérte a mesterlövész és magyarázni kezdett:

— Semmit sem értek az egészből! Kik ezek? Ördög tudja!

Átmentek az utca túlsó oldalára; Számgin hátrapillantott: az üzlet elé teherautó gördült, és a kirakat előtt álldogáló emberek ládákat kezdtek kihordani.

— Rablás, fényes nappal — mormogta a mesterlövész. Számgin hallgatott, nem volt szüksége beszélgető társra. A másik megértette; és a következő sarokhoz érve, gúnyosan megjegyezte:

— Maga, úgy látszik, szintén... közéjük tartozik...

Majd eltűnt a sarkon.

A Tavricseszkij-kert közelében az emberek nem sűrű, de majdnem teljesen egységes tömegben vonultak; a Litye'nij-prospekton, a híd táján, vagy talán azon túl, és Viborg külvárosban néhány puskalövés csattant; leégett a Kerületi Bíróság épülete, már csak a falak maradtak meg belőle, de a hatalmas romhalmaz belsejében még mindig mohón ropogott a tűz és emésztette a fát, olykor nehéz sóhajtás tört elő a tűzből s ilyenkor apró lángnyelvecskék váltak le és reszketve felröppentek a levegőbe, akár a pillangó vagy a virág s hamarosan sötétszürke papírhamuvá változtak.

A tűzzel szemközt vagy félszázan sereglettek össze a járdán; majdnem mind éltesebb korúak, sok közöttük az öregember: gyönyörködtek a tűz játékában és közben egykedvűen beszélgettek, mint a tapasztalt nézők, akiket már semmi sem ejt csodálatba.

— A rablók gyujtották fel.

— Hát persze

— A Litovszkij-palotát is ők.

— Hát ki más?! A rendőr-őrszobák — szintén az ő művük!

— A politikai foglyok is bizonyára benne voltak...

— Az ő szemükben szálka a csendőrség.

— A rendőrség épülete...

— Azt még nem gyujtották fel.

— Majd felgyujtják.

Számgin bekanyarodott a Szergijevszkaja-utcára és meglassította lépteit. Ebben az utcában nemrégiben még sebesült, sérült katonák oktatták az újoncokat és szorgalmasan kiabálták:

— Vigyázz!

A Tavricseszkij-kert kerítése mentén mintegy húsz főnyi csoport vonult; közepén, három katona kíséretében, két ember haladt: az egyik hajadonfőtt, magastermetű, magashomlokú, kopasz, csapzott szakálla rézszínben csillog, széles arca vérfoltos, szeme lehunyva és lehajtott fejjel lépdel; mellette egy szintén jól megtermett férfi sántikál, dülöngél sapkája szemöldökére húzva, fekete bekecset és nemezcsizmát visel. Az emberek némán, komolyan haladtak, mint a temetésen, hátul pedig, mintha kísérné az egész menetet, egy apró emberke lépdelt kétcsöves puskával a vállán; vastag, gyűrött átmeneti kabátját széles vörös öv szorította össze, nagyszemű arcocskája, melyet nem sűrű, de szabályosra nyírt szakáll keretezett, egészen eltűnt a finn sapka alatt. Számgin megkérdezte: kit tartóztattak le és miért?

— A magasabb — csendőr, a másik — nem tudni, kicsoda. Azért fogták le őket, mert lőttek a népre — mondta a kis ember; igyekezett lépést tartani Számginnal, s magyarázóan tette hozzá: — Ez a módszer már a katonaságnak is meg van tiltva, hogy a saját embereikre lőjenek...

— De hová viszik őket?

— Az Állami Dumába, számadásra. Bizonyára tudja, hogy az uralkodó felhatalmazta a Dumát arra, hogy rendet teremtsen, szóval ő hozzá folyik össze... minden jó és rossz, ahogy én látom.

Számgin az arcába pillantott: a csontos, szúrósszemű, hegyesorrú arcot kellemesen meglágyította néhány vidámráncocska.

— Maga vadász? — kérdezte Számgin. A rokonszenves

emberke már lépést tartott vele és könnyedén még-meglökte könyökével.

— Nem, mesterségem van: kárpitos vagyok. Fjodor Práhov a nevem, nem cseng egészen ismeretlenül. A vadászás nem mesterség, csak mulatság.

Klim Ivánovics Számgin általában nem táplált rokonszenvet az emberek iránt, azonban tetszettek neki a Mitrofánov-fajta, józan észjárású egyének, és úgy tűnt neki, hogy az efféle emberek teljesen megfelelnek a Kljucsevszkij történész által adott nagyorosz típus jellemzésének. Gyönyörűséggel hallgatta bőbeszédű utitársát, az pedig oktatóan és könnyedén beszélt, mintha olyasmit mondana el, amit már régen átgondolt.

— A vadászat — állati, pusztító munka. A róka irtja a fajdkakast és egyéb madarat, a farkas — a bárányt, borjút és nagy kárt okoz nekünk vele. Nos, erre az ember, mivel félti önmagát, kénytelen irtani a farkast — hát így értem én ezt...

A Tavricseszkij-palota kerítésének kapuja előtt a tömeg elszakította Számgint utitársától, nekiszorította háttal a kapu kőoszlopának, azután betaszította a bejáraton, s egy sarokba sodorta ahol már tágasabb volt. Számgin kifújta magát meggyőződött kabátgombjainak épségéről, majd körülpillantott és megállapította, hogy a kerítésen belül a tömeg nem olyan sűrű, mint odakint: a falakhoz lapul és szabad teret hagy a palota bejárata előtt, az utcáról azonban az emberek mégsem jönnek be a kertbe, mintha valamilyen láthatatlan akadály állana útjukat.

— Még tegnap is milyen néptelenek és békések voltak az utcák.

Emberek vették körül, javarészt rendesen öltözött férfiak és nők, háta mögött egy kőfokon kövérkés, kékszemű hölgy állt, fehér szőrmesapka volt rajta és a karakulprém alól fekete hajfürtök csüngtek alá rózsaszín homlokára; Klim Ivánovics mellett magas, feketeszeműdökű öregember állott, zöld zsinórozással szegélyezett szürke bekecset viselt és különös alakú kalapot, szakálla szürkén göndörödött. Előrefurakodott egy tengerimalacprém-sapkás magas, kerekképű, pirosarcú férfi. — vidáman kunkorodott aranyszínű bajuszkája — és így szólt a hölgyhöz:

— Teljesen hiteles: Szidlovszkij, Singarjov, Suljgin, aztán persze Miljukov, Ljvov és a te nagybácsid. Ez a progresszív tömb vezetősége. Úgy határoztak, hogy küzdeni fognak a hata-

lom ellen és megtesznek mindent, hogy a hadsereg nyugodtan harcolhasson.

— Nyugodtan harcolni — ez lehetetlenség! — jegyezte meg valaki.

— Pardon! Úgy mondták: hogy a hadsereg nyugodtan láthassa el feladatát a fronton, a munkások pedig nyugodtan szállíthassák a töltényeket.

— És mivel etetik őket ?— kérdezte Számgin apró, sárgaarcú szomszédja.

— A Duma magára vállalja a harcot...

— De mivel etetik a katonákat? — kérdezte a sárgaarcú hangosabban, makacsul; a zsinórokkal kivarrott békecsű ember ekkor lehajolt és odasúgott valamit.

— Nekem egyremegy — kicsoda, ma nem számít az ilyesmi — jelentette ki a sárgaarcú; levette sapkáját és meglóbálta tar feje fölött.

A vidáman kunkorodó bajuszos férfit többen hallgatták, és az így beszélt:

— Miljukov... igen okosan...

— Miljukov nem katona, hanem — szanitéc, de még az is csak...

— Szükséges, hogy az ország csendben legyen, beszélni helyette mi fogunk, a Duma. Most kezdődött meg az ülés, Rodzjanko elnökletével...

A bajuszos piros képe elhalványult, és odafordult a kopaszhoz:

— Idehallgasson — mi a fenét akar maga tulajdonképpen?

— Menjünk, menjünk, — mondta sietve a hölgy és leugrott a földre; erősen megtökte Számgint és nem is mentegetőzött, kabátja ujjánál fogva ráncigálta a vidám, bajuszos férfit, és a palota bejárata felé vonszolta.

— Kik ezek? — kérdezte Számgin a zsinóros öregembert, — az tiszteletet parancsolóan felelte:

— Urak. Ő Kegyelm... — az öreg nem tudta befejezni a szót: halk, csodálkozó fütty tört elő fogai között. Teherautó kanyarodott be az udvarra, rekedt, medve-szerű hörgéssel, a vezető mögött bepólyált fejű katona ült, sapkája jobbfülére csúszva, mellette — egy diák; a kocsiban két munkás puskával a kezében, egy civil szemébe húzott kalapban, valamint egy őszszakállú tábornok és még egy diák. Az utcán fokozódott a zsivaj, még hurráztak is, a kerítésen belül pedig — megnőtt a csendesség.

— Mit jelentsen ez? — kérdezte Számgintól a szürke öregember.

— Letartóztatottak — felelte Klim Ivánovics bizonytalanul; elnézte, amint a munkások leveszik a civilruhás embert, majd hozzátette: — A civil, azt hiszem — az igazságügyminiszter...

— De ki... rendelkezik?

— A Duma, — mondta hangosan a sárgaarcú. — Be akarták zárni, és lám...

Számgin figyelt. A miniszter könnyű volt, mintha belül üres lenne: gyorsan megragadta a diák feléje nyujtott kezét és maga ugrott le a földre, majd ugyanolyan gyorsan felsietett a lépcsőkön és eltünt az oszlop mögött; a tábornokkal viszont sokáig vesződtek — kerek volt, akár a hordó és hangosan nyögött az autó szélén üldögélve, óvatosan eresztette le vöröslampaszos lábát, felrántotta, lelógatta a másikat, — végül az egyik munkás rákiáltott:

— Ugorjon már bátran! Hisz nem a tengerbe ugrik...

Számgin mellett hirtelen felbukkant Drónov és valósággal habogva, s krákogva mesélte, fojtott hangon:

— Jön a nép... vagy húszezren... talán többen is, biz' Isten! Becsületszavamra. Munkások. Katonák, zeneszóval. Tengerészek... Itt-ott már lövöldöznek is — szentigaz! A tetőkről...

Világos volt: Drónov meg van ijedve, még a válla is remegett, forgatta a fejét, az embereket vizsgálta, mintha ismerőst keresne és feldünnyögött:

— Ez a... Márkov-Valjáj, a címeres ökör, azt mondja — géppuskás ezredet hoznak Oranienbaumból. Idehallgass — ki itt az erő?

— Ez az, amit én sem értek, — avatkozott közbe a zöld zsinóros öregember.

— Be kell menni a palotába, — mondta Számgin.

Drónov nyomban ráállt.

— Helyes! Ott mégis, abban az esetben, ha...

Számgin előtt indult el, fesztelenül lökdöste szét az embereket, a bejáratnál azonban megállította őket egy tiszt: közölte, hogy a Dumát védelmező őrség parancsnoka, és nem engedte be a palotába őket. Azonban mégis ott maradtak az előcsarnok bejárata előtt, az oszlopsor alatt, ahonnan a magasból, kényelmesen szemmel lehetett tartani az odalent zúgó forradalmat. Egy magas öregember bukkant fel mellettük:

— Ha őrség van — akkor van hatalom is, — mondta megnyugtató hangon. Drónov rásandított és megkérdezte:

— Vadász?

— Igenis. 28 évig szolgáltam Mecklenburg-Sztrelickij herceg ő fenségét és más urakat.

Szemmelláthatóan örült, hogy figyelemre méltatják és Drónov feje fölé hajolva, sorolni kezdte:

— Kapnyiszt gróf vagy például Mihail Vladimirovics Rodzjanko...

Hirtelen valahol a közelben egy fúvószenekar rázendített a „Marseillaise"-re, a kerítésen belül és kivül egyaránt mozgolódni kezdtek az emberek, mintha a föld remegne a lábuk alatt, és egy hisztérikus, örvendező vagy kétségbeesett kiáltás harsant:

— Jönnek a katonák!

Számgin olyasmit érzett, mintha mellen taszítaná valaki és hirtelen meginganának a kőkockák a lába alatt — ez annyira kellemetlen volt, hogy igyekezett fizikai magyarázatot találni a szégyenletes, kishitű érzésre — és rászólt Drónovra:

— Lassabban, ne lökdöss.

— Nem én lökdöslek, — mormogta Drónov; szesztől elgyűrt arca megnyúlt, száját kissé kitátotta, álla remegett. Számgin észrevette, és ezt gondolta:

— Bizonyára ő sem tartja lehetetlennek, hogy megismétlődjék január 9-ike.

Az utcán sebesen szétvált a tömeg: a többség — meglehetősen bizonytalan hurrázás kíséretében — a zene felé indult, a többi pedig gyorsan jobbfelé vette útját, távolodott a palotától; a kerítésen belül pedig az emberek az épület falaihoz lapultak, és a palota előtt szabadon hagytak egy kis térséget, melyet szürke porrá széttaposott hó borított.

Klim Ivánovics Számgin homlokát ráncolta és arra gondolt, hogy ezt a kis teret szinte szándékosan azért hagyták szabadon, hogy ő láthassa, amint némán, gondterhesen, kettes-hármas sorokban felvonulnak az emberek, akikről kétségtelenül meg lehetett állapítani, hogy munkások. A felső lépcsőfokon megállította őket a tiszt, a katonák keresztbetett szuronnyal elállták az utat; a munkások azonban kijelentették, hogy a gyárak küldöttei, mire a tiszt fázósan felvonta a vállát és beengedte őket. Egyre hangosabban harsogott Franciaország himnuszának dallama, a levegőben zsörtölődő moraj úszott és szinte gunyoros feleslegességgel peregtek a vadász szavai:

— Az igazi urat a szagáról ismerni meg, olyan meleg szaga van, a kutya megérzi... Az urak a sok száz év alatt elta-nulták a tudományt, hogy megértsék a dolgok okát és eljutottak a megértéshez, és most az uralkodó nekik adta a Dumát, de méltatlan nép tolakodott belé...

A vadász göndör szakálla valamikor ugyanolyan fekete lehetett, akárcsak sűrű szemöldöke; most elszíntelenítette a dér, mintha nagyszemű sóval lenne telehintve; hangja erősen, bádogszerűen kongott, — és az egész fakó, szürke figura úgy hatott, mintha ónból öntötték volna.

A vadászt némán hallgatta vagy hat ember, az egyik — aki feltűrt gallérú, szőrmével bélelt télikabátot és hódprémes sapkát viselt, és nyaka vörösen duzzadt — megsimogatta bajuszát kesztyűs kezével és sóhajtva mondta:

— Eh, vénség, elkéstél te már...

— Hát szomorú is ez bizony... Diákok letartóztatnak egy tábornokot, — hát lehetséges ilyesmi?

Számgin hallgatta a vadászt és ezt mondta:

— Hasonlít a józan ész hangjára.

A kerítésen túl szokatlanul szoros rendben haladó ember-tömeg tűnt fel: az első sor közepén magas, szélesvállú, feketebajuszos férfi lépkedett, hajadonfőtt volt, bekecsének jobb ujja le volt szakadva, és vörös zászlót vitt. Nyilván igen erős ember lehetett: a zászló rúdja vastag volt és hosszú, két embernyi magas, a lobogó — bársonyból, az ember azonban olyan könnyen tartotta maga előtt, akár egy gyertyát. Kétoldalt egy-egy katona haladt, feltűzött szuronyú puskával, mögöttük még kettő, és az első sorok majdnem mind fel voltak fegyverezve; még a kis Arkádij Szpivák is, aki az első sor szélén lépdelt, visz a vállán egy puskát, de szurony nélkül. A tömeg egy pillanat alatt megtöltötte az utcát, behömpölygött a kerítésen és a zászlós ember megállt a bejárat lépcsőfokai előtt. Valaki rákiáltott:

— Ne hajtsd meg a zászlót, hé, ne hajtsd meg!

A tömegen keresztül, mint a rostán, úgy furakodott előre néhány katona, gépfegyvert cipeltek vállukon, ládákat, és kiáltoztak:

— Félre!

Nem volt parancsnokuk, és nem is hederítettek a tisztre, az őrség parancsnokára, sőt, szinte észre sem vették — és beléptek a palota kapuján.

Klim Ivánovics Számgin rövidlátása a korral egyre csök-

kent, látása majdnem normális lett, és szemüveget már nem annyira szükségből, mint inkább megszokásból hordott; most az emberek arcát fürkészte a magasból, és elég jól kivette a sötétszürke tömeg fölött a gyűrött sapkáktól beárnyékolt csontos, maszatos, kormos, borostás ábrázatokat, és megpróbált egyetlen arcot gyúrni belőlük. Ez nem sikerült és bosszúsága mind messzebre ragadta. Minden összefüggés nélkül eszébe ötlött Hieronymus Bosch zegzúgos, töredezett vonalú világa, Leonardo da Vinci maszkjai, a Dűrer-képen Krisztust közrefogó bölcsek ijesztő ábrázata.

— Nem, mindez — nem az, nem úgy, ahogy kell... Az összes arcot eggyé kell gyúrni, az összes fejet eggyé, egyetlen nyakon...

Eszébejutott, hogy valamelyik római császárnak volt ez a kívánsága, hogy kényelmesebben levághassa a fejet.

— Őrültségig fajult embergyűlölet. Nem, — de milyennek kell lennie a Napoleonnak, aki a vezérük ezeknek az embereknek? Akik a boldogságot, az életet csupán a jóllakottságban látják?

— Rodzjanko-o! — bömbölte száz torok. — Halljuk Rodzjanko-ot!

Klim Ivánovics Számgin annyira belemerült a vezér alakja megalkotásának folyamatába, hogy csupán gépiesen észlelte mindazt, ami körülötte folyt: most kiugrott a palota kapuján Kerenszkij ügyvéd, aki nagyon hasonlított valakire, a katonákhoz sietett és kiabálni kezdett:

— Katona polgártársak! Fogadják szerencsekívánataimat az önöket ért nagy tisztesség alkalmából — hogy az Állami Dumát védelmezhetik. Első forradalmi őrségnek nevezem ki önöket...

A tömegben hurrá-kiáltások harsantak, egy bádog-ládákkal megrakott fiatal katona pedig odakiáltotta Kerenszkijnek:

— Félre az útból!

— Miért cipelik be a gépfegyvereket? Az ablakokból akarnak lövöldözni talán? — kérdezte a vadász értetlenkedve.

— Nem fognak lődözni, vénség, nem fognak, — mondta a kesztyűs ember és kirántotta nagyujját a kesztyűből, amelyet éppen lehúzott jobbkezéről.

— Razzjanka-a! — rikoltotta Fjodor Práhov; az első lépcsőfokon állt, előre taszigálták, forgolódott oldalt, hátra, s igyekezett megmaradni a helyén, kiabált és hunyorgott valakire:

— Razzjanka-a!

A palota ajtaján kilépett egy hatalmas termetű, kövér ember és puffogó, öblös hangon, bőszen elkiáltotta magát:

— P-polgártársak!

Olyan hatalmas volt, hogy Számginnak úgy rémlett: ezt az embert kis távolságból fel sem lehet mérni egyetlen pillantással, akár a templomtornyot. A palota kerítésén belül, de odakint az utcán is, fokozatosan csendesedett e zsivaj; Rodzjanko viszont mindjobban tűzbejött, kövér arcát elöntötte a vér és bömbölt fáradhatatlan, zsíros hangja:

— Káosz...

A két hang — az *á* és *o* — egyetlen nem-emberi rikácsoló zörejjé folyt össze...

Számginnak úgy tűnt, hogy Práhov kárpitos szinte leguggolt, azok pedig, akik közel álltak a szónokhoz, de egy lépcsőfokkal lejjebb — hátratántorodtak; a kesztyűs ember pedig feltűrte kabátja gallérját, elrejtette fejét és válla úgy remegett, mintha nevetne.

— Az ellenség Péter városának kapui előtt áll, — bömbölte Rodzjanko. — Meg kell menteni Oroszországot, a mi drága, hőn szeretett, szent Oroszországunkat... Nyugalom. Türelem... „Aki tűr — üdvözül." Dolgozni kell... Küzdeni. Ne hallgassatok azokra, akik azt beszélik... A nagy orosz nép...

Klim Ivánovics Számgin először látta Rodzjankot: megtetszett neki a zaporozsjei kozák arisztokráciának ez a hatalmas termetű, pompásan táplált, harsányhangú ivadéka. Bizonyára azért, mivel sokáig beszélt és az orosz népnek nincs elég türelme a hallgatáshoz — ezernyi torokból szálló hurrázás némította el csengő szavát — és a szónok hátát és vörös tarkóját fordította a nagy orosz nép felé.

— Meztelenül kell látni őt, Rodzjankot, amikor fürdik, — magyarázta a vadász elégedetten, sőt szinte büszkén. — Vagy amikor eszik, — akkor király és isten egyszemélyben...

— Az elmaradhatatlan adag ostobaság és sekélyesség... — állapította meg Számgin nyugodtan, sőt szinte elégedett érzéssel.

A kesztyűs ember végül is letépte jobb kesztyűjét; hirtelen mozdulattal elővette zsebkendőjét, megtörölte nedves arcát, majd a palota bejárata felé kezdett furakodni: úgy rontott neki az embereknek, mint a vak. Vállával megtaszította Számgint, de nem kért bocsánatot; csontos arcát sötét szakáll kere-

tezte, mélyen beharapta alsó ajkát, a felső pedig felcsúszott és kivillantotta egyenlőtlen, nagy fogait.

Bősz ordítás, dudálás, lövöldözés kíséretében egy csomó teherautó rontott a tömeg közé: tábornokokat és civileket hoztak, a lépcső előtt vigyázva kirakták őket és a rakomány minden egyes példánya egyre nyomasztóbb hatással volt a tömeg hangulatára; a lárma csendesebb lett, az arcok tűnődőbbek vagy bosszúsabbak, gunyorosabbak, mogorvábbak. Számgin fülét megütötte néhány halk megjegyzés:

— Mit fognak csinálni velük?

— Minket nem kérdeznek meg.

— Eldugják őket csendesebb időkig...

— Világos. Azután — kieresztik őket...

— De akkor bosszút állnak majd a háborgatásért!

— Kolostorba velük, kenyéren és vízen...

— Jó ötlet.

— Száműzni kell őket valahová...

— Vagy inkább — vigyék ki a Ladoga-tóra és fojtsák belé, — mondta, erősen megnyomva az o betűket, egy elnyütt finn sapkát és kopott fekete bőrbekecset viselő ember; a sapka szemöldökére volt húzva, alatta kékesen duzzadt ősz sörtével tűzdelt orcája; kifújta magát, azután megismételte:

— Kolostorba... Tegnapelőtt minálunk összegyűltek az asszonyok és elmentek az Alexandr Nyevszkij-kolostorba, hogy kenyeret kérjenek a gyermekeiknek; a szegény porontyok már közel járnak az éhhalálhoz — az embernek megfájdul a szíve, ha rájuk néz. Nos, hát elmentek. Hát az egyik barát, valami főemberük, még meg is neheztelt, a kutya fajzatja: nem bolt ez, nem árulunk mi kenyeret, — mondja. Nos, hát akkor adjátok ingyen, az Isten szerelméért. Akár egy zsák rozslisztet... Mit gondoltok, asszonyok, — mondja — hisz mi magunk is alamizsnából élünk... Lám — a gazember! Pedig — egész raktáruk van élelemből! Értik? Raktáruk. Cukor, liszt, kása, krumpli, napraforgó és kenderolaj, szárított hal — szekérszámra!... Az Istent szolgálják, mi?

Néhány zord hang helyeselt:

— Bizony, folyton az Istent szolgálják, az embert meg — a kutya sem!

— Na, az embert mi szolgáljuk, dolgozunk is...

— Putyilov — hisz az is ember.

— Parviainen...

— Sokan vannak...

— A népet bizony senki sem szolgálja! — jelentette ki hangosan egy férfikabátot viselő, magas, vékony asszony — Senki, az eszerek pártját kivéve.

— Hát a bolsevikok?

— Ők maguk is munkások, a bolsevikok.

— Sokan vannak?

— Kölykök, apró népség....

— Az apró is erős olykor: a bors, a puskapor..

— Nézzék — megint letartóztatottakat hoznak.

Amikor a letartóztatottak — egy tábornok és két civil — felmentek a bejárat lépcsőfokain és nyomukban bezúdult a tömeg hulláma a palotába, — az elgémberedett Számgin szintén átengedte magát a tömeg hatalmának és nyomban bepréselődött a palota ajtaján, félrevágódott és térdével nekiütközött egy katona hátának — a katona a földön ült, gépfegyvert tartott a lába közt és turkált benne valamilyen szerszámmal.

— Bocsánat — mondta Számgin.

— Sebaj, sebaj — csak működj! — válaszolt a katona, és fel sem nézett. — Kissé szűkösen vagyunk, testvér — mormogta, miközben az acélt csikorgatta a vaslemezen. — Sebaj, az utolsó napokat szorongjuk...

A katona körül a padlót egészen elborította a sok gépfegyver, heveder, hevederláda, hátizsák, puska, töltény meg zsák, amelyben kockakőhöz vagy görögdinnyéhez hasonló tárgyak voltak. E holmik között és a tetején, összekuporodva aludt néhány katona, vagy tíz fő.

— Vikentyjev! — mormogta a katona, miközben tovább turkált a gépfegyverben, és lábával megtaszította az egyik alvó vállát — ébredj, sátán! Hé, hol a kulcs?

Odalépett egy munkás, aki vörösesbarna mellényt viselt fekete posztóinge fölött; szögletes volt, kormos arcán beesett szempár ült, köhögésben tört ki, körülnézett, hová köphetne, de nem talált alkalmas helyet, így lenyelte a nedűt — majd rekedten, halkan így szólt:

— Szavjol, pajtás, adj egy cipót! A küldötteknek...

— Nem, nincs jogom hozzá — mondta a katona és fel sem nézett rá.

— De fura vagy: a gyárak küldötteinek, a munkásoknak kell...

— Nincs jogom...

A gépfegyver javítója ekkor azonban rábukkanhatott valamire, mivel örvendezve felkiáltott:

— Á, megvagy, te dög? Kat-kat-kat...

Feltérdelt, felemelte kerek, vidám arcát, amelyet szürke szempár világított meg és gyér, aranyszínű szőr borított — és megadta az engedélyt:

— Na, vegyél egyet.

— Kettőt nem lehet?

— Vigyázz!...

A katona felemelte hosszú karját, amelynek végén nagy, olajfoltos ökle feketéllett. A munkás kioldozta a zsákot, kihúzott egy cipőt, hóna alá dugta és így szólt:

— El kellene rejteni, még megirígylik...

— És még kettőt követelsz! Fogd ezt az újságot, csavard bele...

Klim Ivánovics Számgin belevetette magát a kapun beáradó szakadatlan emberfolyamba és hamarosan besodródott a palota belsejébe, ahol száz meg száz hang morajlott; Számgin ment és igyekezett elfogni szemével a legjelentékenyebb alakokat, arcokat, kihalászni a legérdekesebb szavakat. Egy végtelen folyosóra jutott, amely nyilván átszelte az egész Duma épülettömbjét. Itt tágasabb volt és minél tovább ért, annál inkább tágasabb; a folyosó két oldalán ajtók csapódtak szüntelenül, mintha be akarnák csípni az embereket... Valahogyan különös volt, hogy ez a folyosó előkelően berendezett éttermében végződött, amelyben vagy harminc mogorva, csüggedt, mérges ember sereglett össze; de volt közöttük egy vidám is — Sztratónov, háziruhaszerű, meglehetősen gyűrött öltözetben volt, puha csizmában.

— Á-á, van szerencsém! — üdvözölte Számgint és meglendítette mindkét karját, mintha át akarná ölelni.

Számgin egy lépést hátrált, elkapta a kezét és megszorította; közben Sztratónov élénken, fojtott hangon mesélte:

— Hát engem, bátyuskám, teherautón szállítottak ide, úgy bizony! Letartóztattak, mi a fene! Mondom nekik: ide hallgassatok, hisz ez... törvénysértés, én képviselő vagyok, mentelmi jogom van, sérthetetlen vagyok. Erre egy diákocska, valami lángész, felnevet: — Hát mi — megsértjük. — Van benne némi humor mi? Vele van egy matróz, olyan vad pofa, hallja. — Sérthetetlen? — ordítja. — Hát a mi képviselőink, akiket kényszermunkára vittek — azok sérthetők voltak? —

Nos, hát mit feleljen neki az ember? Hisz egyszerű paraszt, nem érti a szót. .

Hozzájuk lépett egy tekintélyes külsejű, melegen öltözött, símára fésült, vakító tisztára kimosdatott, de már kissé megfakult ember; arca színtelen volt és valahogy elmosódott, kiduzzasztotta kicsiny orra cimpáit és lassan mozgatva kékes fogait, lágy hangon kérdezte:

— Mi ujság az utcán? Jönnek a csapatok?

— Nem, nincsenek semilyen csapatok! — kiabált egy apró emberke és teáskanalával csörömpölt az üres pohárban. — Elárultak a csapatok. Hát nem képes megérteni!

— Nem hiszem! — mondta Sztratónov mosolyogva. — Nem tudom elhinni.

— Majd elhitetik mások... — mondta a tekintélyes külsejű ember.

— Katonák nem csinálnak forradalmat.

— Nincs hadsereg! Én jártam kint a fronton... Hadsereg nincs!

— Hiszi ezt? — kérdezte Sztratónov. Számgin körülpillantott és így felelt:

— Kenyér nincs. Adjatok kenyeret — és lesz hadsereg.

Nyomban rájött, hogy nem kellett volna ezt mondania és tétován hozzátette:

— És általában minden... rendes kerékvágásba kerül.

— Gépfegyver kell, gépfegyver, nem pedig kenyér! — jelentette ki nem hangosan, de jól érthetően egy elegánsan öltözött ember.

Belépett valaki és vígasztalóan közölte:

— A gépfegyverek működnek! Az Admiralitás épületében egy tábornok ellenállást szervezett. A rendőrök és a csendőrök a háztetőkről tüzelnek.

Zajtalanul ott termett egy kis öregember, akit Számgin néha látott Jelénánál, de valahogyan nem tudott visszaemlékezni a nevére: Loszjev, Brószov, Bárszov? A kis öregember botja gombjával megkopogtatta az asztalt, hogy magára vonja a figyelmet, majd oktatóan beszélni kezdett:

— Uraim! Engedjék meg emlékeztetnem önöket arra, hogy személyes rokonszenvünk és nézeteink kifejezése manapság különösen óvatos formát követel meg... — Elhallgatott, botjának gumikorongjával néhányszor megbökte a padlót, és szomorúan megcsóválta ősz fejét: — ha csak nem akarjuk, hogy egyéni véleményünk hatása ellenségeinknek pártunk

programjáról mondott bírálatában és pártunk nemes, nemzeti orosz célkitűzései rosszindulatú eltorzításban mutatkozzék meg. Természetesen, én nem adom azt a tanácsot: „aki farkasok közt él — annak farkas-módra kell üvöltenie", amint ezt a mély politikai bölcseséget tartalmazó, régi-régi közmondás tartja. Azonban önök tudják, hogy a hangnem megváltoztatása még nem jelenti az értelem megváltoztatását, és hogy a szóbeli visszavonulás nincs mindig ártalmára a tett sikerének.

Számgin nem kívánta tovább élvezni Sztratónov társaságát és gyorsan kilépett a büfféből; elégedetlen volt önmagával, haza szándékozott menni, hogy otthon átgondolja mindazt, amit látott, hallott.

A folyosón szembejött vele Drónov; kabátja kigombolva, sapkája zsebébe gyűrve, szélesen hadonászott.

— Várj, hová mész? — állította meg Számgint és nyomban újságolni kezdte: — a hatalmat a Duma Ideiglenes Bizottsága vette kézbe és megalakult — amint 1905-ben — a Munkásküldöttek Szovjetje. Mi lesz ebből hát: kettős hatalom? — kérdezte, és iparkodott Számgin arcára függeszteni remegő szemét.

Számgin határozottan így felelt:

— Ugyan miért? A munkások Szovjetjének megvannak a maga szakmabeli érdekei .....

.....

.....

(KÜLÖN JEGYZETEK)

10 év.

Amikor először ment híre Vladimir Iljics Oroszországba érkezése lehetőségének, egy ember zsörtölődve jegyezte meg:

— Na, ez aztán megkeveri a kártyát.

Szkorohodov:

— Természetesen — Lenin teljesen a mienk és igaz forradalmár. Csakhogy — megértünk-e mi már egy igazi forradalmárra vagy nem?

.....

Egy paraszt Klim mellett

— Na .. megjött hát Milyen zömök.

— Nos — segítse meg Isten. S meg segítsen rajtunk.

— Parancsoló a megjelenése.

— Engedjetek át! Hadd nézzem meg jobban.
Ott pedig, a páncélautó körül, szorosan, egy testként...

.....

— Éljen a szocialista forradalom!
nem hangosan, de úgy, hogy hallani lehetett az egész téren.
Megtántorodtak.
— Ahá? Hallod?

.....

Tolakodott, előre furakodott s így kiáltott:
— Lenin elvtárs, készek vagyunk. Értjük, elvtárs — ugye?
— Iljics! — s egyszerűen odalépett hozzá és így szólt: Adj' Isten, Iljics?! Mi?

.....

Lenin.

Valahogy belénőtt a tömegbe, eltűnt, feloldódott benne, de a tömeg még fenyegetőbbé vált, s mintha megnőtt volna
Számginnak Gapon jutott eszébe.

Megérkezik.

.....

Lenin.

Mindaz, amit mondott, nagyon egyszerű és meggyőző volt, — annál kevésbbé akaródzott egyetértenie vele.

.....

V. I. Lenin — Számgin számára:

„Magyarázó úriember", ami gyakori jelenség az orosz szociáldemokrata értelmiségiek, Marx magyarázói, stb. között.
— Igen, alakja, taglejtése, hangja, nemesi raccsolása. Bakunyin-szerű.
A továbbiakban: a mensik reformizmusának mind élesebb bírálata, a II. Internacionále vezetői elleni támadások, leplezetlen gyűlölet irántuk... „Valami új, vagyis hamisítatlanul eredeti, vidéki ízű, vad."
Kutuzov Szpivák.
— Ljubása? Ljubása... meghalt. Befejezte. Nem illik hozzá, hogy — meghalt. Hiába élt a lány. Ingeket varrt és foltozott az eszereknek, mikor neki az üzemekben, gyárakban kellett volna működnie.

Benyomás: Lenin személyes ellenség.

Furcsa és nagyon bosszantó volt emlékezni arra, hogy ennek az embernek neve harsogva száll és ezrek lesik szavát.

Befejezés.

Szélesarcú nő megy az utcán, kockás szoknyát, fekete blúzt visel, melyen vörös szalag fut körbe, rőtbarna haját vörös kendő borítja — egy sapka nélküli, kopaszodó paraszt mellett megy és boldog mosollyal bámul a férfi kerekre nyitott, vicsorgó szájába.

A paraszt fenyegetően énekel:

Nem lesz a tőke . . .

Megérkezik.

.....

Vég.

— Eredj innét, az utamból, te tetű. Eh, — t-tetű!

Hátrahúzta lábát, meglendítette és belerúgott Számgin hasába . . .

Öblös basszushangon ordította:

— A magad dolgával törődj, hallod!

— Rendre, elvtársak. R-rendre. Rendre van szükség.

Csonthalmaz.

.....

Piszkos halmaz, apró, szögletes tárgyakkal teli

Vér folyt a sapka alól és még valahonnan, lábánál dagadt a vértócsa és úgy tűnt hogy az egész ember olvad.

.....

A nő lehajolt és megpróbálta lecsukni ujjával Számgin félszemét, azonban nem sikerült; akkor fogott egy deszkát, amely egy szétvert töltényesládáról szakadhatott le és letakarta vele a férfi arcát.

Befejezés.

.....

(Vége)